

**KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

TARİH ANABİLİM DALI

**TARİHİ ARKA PLANIYLA PONTUS MESELESİ VE BİR ALGI YÖNTEMİ
OLARAK YABANCI BASINA YANSIMASI**

DOKTORA TEZİ

Yüksel KÜÇÜKER

**NİSAN 2015
TRABZON**

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

TARİH PROGRAMI

**TARİHÎ ARKA PLANIYLA PONTUS MESELESİ VE BİR ALGI YÖNTEMİ
OLARAK YABANCI BASINA YANSIMASI**

DOKTORA TEZİ

Yüksel KÜÇÜKER

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Hikmet ÖKSÜZ

NİSAN - 2015

TRABZON

ONAY

Yüksel KÜÇÜKER tarafından hazırlanan *Tarihî Arka Planıyla Pontus Meselesi ve Bir Algı Yöntemi Olarak Yabancı Basına Yansıması* adlı bu çalışma 21/04/2015 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Tarih Anabilim dalında **doktora tezi** olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Mesut ÇAPA (Başkan)

Prof. Dr. Hikmet ÖKSÜZ (Danışman)

Prof. Dr. M. Alaaddin YALÇINKAYA

Doç. Dr. Rahmi ÇİÇEK

Doç. Dr. Salim GÖKÇEN

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduklarını onaylarım. ... / ... / 2015

Prof. Dr. Ahmet ULUSOY

Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada, orijinal olmayan her türlü kaynağa eksiksiz atıf yapıldığını, aksinin ortaya çıkması durumunda her tür yasal sonucu kabul ettiğimi beyan ediyorum.

Yüksel KÜÇÜKER

19.03.2015

ÖNSÖZ

Zaman içinde bağımsız bir devlet kurma amacının güdüldüğü noktadan, siyasî ve kültürel bir boyuta evrilen Pontus Meselesi, genellikle Millî Mücadele sürecindeki gelişmeler yönüyle öne çıkarılmaktadır. Oysa meseleyi yalnızca bu boyutuyla ele almak, onu yalnızca sıradan bir isyan vakası olarak değerlendirmek olacaktır. Hâlbuki konunun tarihî zemini irdelendiğinde, meselenin planlı bir fikrî temel üzerine bina edildiği ve sanıldığından daha eskilere uzanan bir geçmişe sahip olduğu anlaşılmaktadır. Hüküm sürdüğü uzun dönemde, hâkimiyeti altında yaşayan toplumları başarıyla idare etmiş olan Osmanlı İmparatorluğu'nda on dokuzuncu asırdan itibaren yaşanan kopuşları sorgulamak, Pontus Meselesi'nin temel hedefi olan bağımsız bir devlete sahip olma düşüncesinin anlaşılmasını da kolaylaştıracaktır. Nitekim bu süreç bir bütün halinde ortaya konulduğunda, Pontus Meselesi'nin derinliği daha da belirginleşmektedir. Öte taraftan, bu mesele her ne kadar Türkiye açısından tarihin tozlu yapraklarında kalmış bir anı olarak değerlendirilse de, Yunanistan bu konu hakkında farklı düşündüğünü her fırsatta ortaya koymaktadır. Meseleyi Türkiye'ye karşı siyasî bir tehdit aracı olarak kullanma niyetinde olan Yunanistan, Rum diasporasıyla birlikte Ermeni soykırımını iddialarının uluslararası arenada elde ettiği görece başarılarından edindiği tecrübelerden de yararlanarak, bu yolda ilerlemektedir. Buna karşın Türkiye pasif bir görüntü vermekte; Yunanistan tarafından atılan kışkırtıcı adımları kınamakla yetinmektedir. Saldırgan bir yolla siyasileştirilmeye çalışılan Pontus Meselesi'nin tarihçiler tarafından araştırılmasını özendirmek, Türkiye cephesinde bu pasif çizgiden çıkılması için atılacak en doğru adımlardan biri olacaktır. Bu bağlamda, bu çalışmanın konu hakkındaki literatüre mütevazı bir katkı sağlama amacı da bulunmaktadır.

Pontus Meselesi üzerine doktora çalışması hazırlama kararı aldığım andan itibaren çok sayıda kişi ve kuruluştan tavsiye, yardım ve teşvik gördüm. Bu bağlamda çalışmanın hazırlanması sürecinde aşağıda isimlerini anacağım kişi ve kurumların katkılarının çalışmanın şekillenmesinde önemli rol oynadığını belirtmek isterim. Öncelikle mensubu olduğum Karadeniz Teknik Üniversitesi, Tarih Bölümü'nün kıymetli hocalarından olan

danışman hocam sayın Prof. Dr. Hikmet Öksüz'ü anmalıyım. Yoğun mesaisinde bana da zaman ayırarak çalışmaya yaptığı yerinde müdahaleler ve yönlendirmeleri için kendisine müteşekkirim. Karşılaştığım her türlü problemde yardımlarını gördüğüm hocamın tecrübe ve birikimleri, bu çalışmanın tamamlanabilmesini sağlamıştır. Çalışma konusu hakkında değerli çalışmalarından ve görüşlerinden yararlandığım Prof. Dr. Mesut Çapa'ya, araştırma sürecinin yurtdışı ayağının oluşmasında bağlantılarını benim için kullanan değerli hocam Prof. Dr. Mehmet Alaaddin Yalçınkaya'ya, Birmingham Üniversitesi'nde ve Londra'da yaptığım araştırmalar sırasındaki tavsiyeleri ve gösterdiği ilgiden ötürü Prof. Dr. Rhoads Murphey'e ve çalışmalarından ve fikirlerinden istifade ettiğim Doç. Dr. Rahmi Çiçek'e de şükran borçluyum. Üzerimde emeği olan bölümümüzün diğer hocalarına da katkıları sebebiyle bu vesileyle teşekkür etmek isterim. Ayrıca çalışma süreci boyunca yardım ve iyi niyetlerini esirgemeyen tüm mesai arkadaşlarımı da anmam gerekir.

Çalışmanın arşiv araştırması ayağında yardımlarını gördüğüm Cumhuriyet ve Başbakanlık Osmanlı Arşivleri, Genelkurmay ATASE Arşivi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi, Cumhurbaşkanlığı Arşivi ve Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi ile Londra'daki The National Archives ve Washington'da bulunan National Archives and Records Administration çalışanlarına teşekkür ederim. Çalışmaların yürütülmesinde manevî desteklerin yanı sıra maddî yardımlar da tartışılmaz öneme sahiptir. Bu bakımdan çalışmaya 8621 kod numaralı proje kapsamında maddî destek veren KTÜ Araştırma Projeleri Birimi'ne ve sağladığı *Yurt Dışı Araştırma Bursu* için YÖK'e teşekkürlerimi sunarım.

Son olarak, dua ve destekleriyle bugünlere gelmemde büyük emekleri olan anne ve babam ile çalışmaya yaptığı katkıları ve bu süreçte gösterdiği engin sabır, anlayış ve fedakârlıkları sebebiyle eşim Derya Mumcu Küçüker'in ve yine bu süreçte ihmal ettiğim oğlum Akif Emre'nin de teşekkürden çok daha fazlasını hak ettiklerini ifade etmek isterim.

Trabzon, 2015

Yüksel Küçüker

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	IV
İÇİNDEKİLER	VI
ÖZET	IX
ABSTRACT	X
TABLolar LİSTESİ	XI
GRAFİKLER LİSTESİ	XII
KISALTMALAR LİSTESİ	XIII
GİRİŞ.....	1-13

BİRİNCİ BÖLÜM

1. PONTUS MESELESİ'NİN TARİHİ ZEMİNİ.....	14-70
1.1. Doğu Sorunu.....	14
1.1.1. “Doğu” Neden ve Kime Göre “Sorun”dur?	14
1.1.2. Siyasîleştirilmiş Bir Kavram: Doğu Sorunu	17
1.1.3. Doğu Sorununun Milâdı Meselesi	20
1.2. Rusya'nın Tehdit Olarak Ortaya Çıkışı.....	23
1.2.1. Küçük Kaynarca Antlaşması'nın Yol Açtığı Sorunlar	27
1.2.2. Osmanlı İmparatorluğu'na Karşı Etnik Temelde Geliştirilen Bazı Projeler	29
1.3. Osmanlı Millet Sistemi: İşleyişi ve Çöküşü	33
1.3.1. İstatistikî Veriler Işığında Osmanlı İmparatorluğu'nun Nüfus Yapısı	33
1.3.2. Osmanlı Toplumlarının Teminatı: Millet Sistemi	41
1.3.3. Trabzon Kazası'na Bağlı Yomra Nahiyesi Şer'îye Mahkemesi Kayıtlarında Gayrimüslimler	46
1.3.4. Millet Sistemi'nin İstismar Edilmesinin Doğurduğu Sorunlar.....	55
1.4. Fransız İhtilali Sonrasında Osmanlı Gayrimüslim Tebaasına Yönelik Tahrikler ve Çıkan İsyanlar	59

İKİNCİ BÖLÜM

2. YİRMİNCİ ASRİN BAŞINDAN MONDROS MÜTAREKESİ'NE: PONTUS MESELESİ	71-130
2.1. Pontus Meselesi'nin Siyasî Zemini	71
2.2. Pontus Meselesi'nin Kurumsal Ayağı: Patrikhane.....	79
2.2.1. Fener Rum Patrikhanesi'nin Etkisi.....	81
2.2.1.1. Pontus Meselesi'nin Kilit Aktörleri: Hrisantos ve Germanos.....	90
2.2.1.2. Patrikhane'ye ve Rumlara Yönelik Tepkiler ve Alınan Tedbirler	93
2.2.1.2.1. Keşfedilen İktisadî Silah: İslam Boykotajı	93
2.2.1.2.2. Önlenemez Rum Göçü ve Kadük bir Mübadele Girişimi.....	98
2.2.1.2.2.1. Osmanlı Devleti ile Yunanistan Arasındaki Mübadele Görüşmeleri ve Bu Süreçte Yaşanan Göçler	100
2.2.1.2.2.2. Rum Göçüne Karşı Gösterilen Tepkiler	107
2.3. Mondros'a Giden Yolda Pontusçu Faaliyetler	117
2.3.1. Mondros Mütarekesi Sonrasında Yaşanan Gelişmeler.....	125

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. PARİS BARIŞ KONFERANSI'NDAN LOZAN BARIŞ ANTLAŞMASI'NA: PONTUS MESELESİ	131-214
3.1. Paris Barış Konferansı ve İstatistik Oyunları	131
3.1.1. Paris Barış Konferansı Sürecinde Osmanlı Coğrafyası Üzerindeki İddia ve Talepler	133
3.1.1.1. Paris Barış Konferansı Sırasında Pontus İddiaları Yönündeki Girişimler	139
3.1.1.2. Paris Barış Konferansı'ndaki İddia ve Talepler Karşısında Gösterilen Bazı Tepkiler	150
3.1.1.3. Doğu Karadeniz Bölgesine İlişkin Ermeni ve Rumların Çatışan İddiaları	153
3.1.2. Nüfus İstatistiklerinin Bir Siyaset Malzemesi Olarak Kullanılması	160
3.1.2.1. Yunan Taleplerini Desteklemek İçin Hazırlanan Çalışmalar ve Kullanılan İstatistikler.....	164
3.1.2.2. Pontus İddialarının Arkasındaki İstatistikler	169
3.2. Modern Türkiye'nin Doğuşu Sürecinde Pontus Meselesi.....	172

3.2.1. Pontusçu Rumların Teşkilatlanma Faaliyetleri	172
3.2.2. Pontusçu Hareketin Çözülüşü.....	178
3.2.2.1. Pontusçular İçin Sonun Başlangıcı	192
3.2.2.2. Pontus Olaylarına Yönelik İdarî ve Askerî Tedbirler.....	196
3.2.2.2.1. Tedbirlere Karşı Gösterilen Tepkiler ve Pontus Meselesi'nin Sonu.....	209

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. PONTUSÇULUK FAALİYETLERİ ETRAFINDAKİ PROPAGANDA FAALİYETLERİ.....	215-274
4.1. Propaganda Mücadelesi ve Pontus Propagandası Amaçlı Çalışmalar	217
4.1.1. Propagandanın Gücü ve Türk İddialarına İlişkin Çeşitli Propaganda Çalışmaları	217
4.1.2. Pontus Meselesi'ne İlişkin Rum İddiaları Çerçevesinde Yayımlanan Propaganda Çalışmaları	222
4.2. Basının Önemi ve Yabancı Basında Türk/Müslüman Algısı	231
4.3. Yabancı Basında Pontus Meselesi Konusunda Yapılan Yayınlar	237
4.3.1. Millî Mücadele Dönemi Öncesi Pontus Meselesi Bağlamındaki Gelişmeler Hakkında Yabancı Basında Yapılan Yayınlar	237
4.3.2. Millî Mücadele Döneminde Pontus Meselesi Bağlamındaki Gelişmeler Hakkında Yabancı Basında Yapılan Yayınlar	243
4.3.2.1. Pontus Olaylarına Karşı Alınan Tedbirlere Yabancı Gazetelerin Bakışı ..	251
4.3.2.2. Osman Ağa Üzerinden Pontus Meselesi Bağlamında Yapılan Yayınlar .	257
4.4. Pontus Meselesi Konusunda Son Senelerde Yaşanan Gelişmeler.....	262
SONUÇ	275
YARARLANILAN KAYNAKLAR	280
EKLER	314
ÖZGEÇMİŞ	333

ÖZET

Bu tez çalışmasında Türkiye-Yunanistan ilişkileri içinde, yakın bir gelecekte gündemi işgal etmeye aday başlıklardan biri olan Pontus Meselesi incelenmiştir. Çalışmada meselenin kendine hayat veren tarihî köklerinden, Türkiye için güncel bir siyasî tehdit halini alışına kadar geçen uzun tarihî serüveni, bir bütün olarak ortaya konulmaya çalışılmıştır. Dört bölümden oluşan çalışmanın ilk bölümünde, esasında coğrafi bir tanımlama olan Pontus'un hangi süreçlerin sonucunda *mesele* haline geldiği tartışılmıştır. Bu bağlamda, Pontus Meselesi'nin altında yatan siyasî ve sosyal etkenlerin genel bir tahlil ve değerlendirmesi yapılmıştır. Fikrî temelleri on dokuzuncu asrın ortalarından itibaren atılmış olan bu meselenin, yirminci asrın başlarından itibaren fiilî safhaya geçiş sürecinde yaşananlar ve bu yaşananların gergin bir dönemden geçen Osmanlı Devleti ve devletin Müslüman unsurları üzerindeki yansımaları ikinci bölümde ele alınmıştır. Üçüncü bölümde Birinci Dünya Savaşı ve Millî Mücadele dönemlerinde Pontus Meselesi ile ilgili gelişmelere yoğunlaşmıştır. Çalışmanın son bölümü Pontusçuluk faaliyetleri etrafında yapılan propaganda çalışmaları ile özellikle son otuz sene içinde, meselenin yeniden tartışmaya açılmasına yönelik Yunanistan ve Rum diasporası tarafından yürütülen faaliyetlere ayrılmıştır. Özellikle, Pontus Meselesi çerçevesinde ortaya atılan Rum iddiaları doğrultusunda yayımlanan propaganda çalışmaları ile yabancı basın organlarında yapılan yorum ve değerlendirmelere geniş yer ayrılmıştır. Ayrıca, son senelerde Pontus Meselesi hakkında yaşanan gelişmeler de yine bu bölümde ele alınarak konu bütünlüğü sağlanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Pontus Meselesi, Rumlar, Karadeniz Bölgesi, Millî Mücadele Dönemi, Türkiye-Yunanistan İlişkileri.

ABSTRACT

The aim of this thesis is to examine the Pontus Issue, one of the problematics to come to order in the near future of Turkey-Greece relations. In the study, the long historical process of the issue was tried to explicate in its entirety from its historical roots to the current state becoming a political threat for Turkey. In the first section of the study, the process of becoming an issue of the term “Pontus” fundamentally a geographical definition was discussed. In this context, a general analysis and evaluation of the political and social factors underlying the Pontus Issue was conducted. The Pontus events during the transition from intellectual basis going back to the middle of the nineteenth century to the actual stage starting in early twentieth century and its repercussions on Ottoman-Muslim subjects were examined in the second part. In the third chapter, the events related to the Pontus Issue in the periods of the First World War and the National Struggle were focused on. The final part of the study was dedicated to the propaganda works about Pontus events and the activities carried out by Greece and the Greek diaspora for moving the issue to discussion again. Especially, news and evaluations on the foreign presses and the propaganda works published in accordance with the allegations about the Pontus Issue have an important place in the study. In addition, the events about the Pontus Issue in recent years was also examined for ensuring the integrity of the subject in this section.

Keywords: The Pontus Issue, Greeks, Black Sea, National Struggle Period, Turkey-Greece Relations.

TABLolar LİSTESİ

<u>Tablo Nr.</u>	<u>Tablonun Adı</u>	<u>Sayfa Nr.</u>
1	1831 Senesi Verilerinde Osmanlı İmparatorluğu Nüfusunun Dağılımı	34
2	1844 Senesi Verilerinde Osmanlı İmparatorluğu Nüfusunun Dağılımı	35
3	1884-1897 Seneleri Arası Osmanlı İmparatorluğu Nüfus Verileri	36
4	1893 Senesi Verilerinde Osmanlı İmparatorluğu Nüfusunun Dağılımı	38
5	1897 Senesi Verilerinde Osmanlı İmparatorluğu Nüfusunun Dağılımı	39
6	1906 ve 1914 Seneleri Verilerinde Osmanlı İmparatorluğu Nüfusunun Dağılımı.	40
7	Fener Patrikhanesi'ne Göre I. Dünya Savaşı Öncesinde ve Esnasında Göç Eden Rum Miktarı	104
8	Ermeni Heyeti'nin Paris Barış Konferansı'na Sunduğu Nüfus Verileri.....	137
9	İngiliz Dışişleri Ofisi Coğrafya Biriminin Anadolu'daki Bazı Vilayet ve Sancaklara Yönelik Tahminî Nüfus Verileri	144
10	Patrikhane İstatistiklerinin Oluşturulması Sürecinde Görev Alan Yunan Konsolosluk Birimleri ve Onlara Yardım Etmek Üzere Fener Rum Patrikhanesi Tarafından Görevlendirilen Rum Ortodoks Piskoposlukları.....	163
11	Bazı Anadolu Vilayetlerindeki Rum Nüfus Miktarını Gösteren Karşılaştırmalı İstatistik Tablosu	165
12	Almanach de Gotha isimli Yıllıkta Yayımlanan 1910 Senesi Osmanlı İmparatorluğu Nüfusu	166
13	“1910 Osmanlı Resmî Nüfus İstatistikleri” Olduğu İleri Sürülen İstatistiklere Göre Osmanlı İmparatorluğu'nun Nüfus Cetveli	167
14	Vilayet Salnâmeleri'nde Trabzon, Sivas ve Kastamonu Vilayetlerinin Nüfus Miktarları ve Oranları.....	170

15	Yunan İddialarını Yansıtan Çalışmalarda Trabzon, Sivas ve Kastamonu Vilayetlerinin Nüfus Oranları.....	171
16	1930 Yunanistan İstatistik Yılığına Göre Mülteci Sayısı.....	214

GRAFİKLER LİSTESİ

<u>Grafik Nr.</u>	<u>Grafğin Adı</u>	<u>Sayfa Nr.</u>
1	Nüfus Sayımlarında Müslüman ve Gayrimüslim Nüfus Oranları	41
2	Vilayet Salnâmeleri'nde ve Yunan İddialarını Yansıtan Çalışmalarda Trabzon, Sivas ve Kastamonu Vilayetlerinin Karşılaştırmalı Nüfus Oranları	172

KISALTMALAR LİSTESİ

Ar.	: Arşiv
a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
AMAE	: Archives du Ministère des Affaires Étrangères
ATASE	: Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı
AÜTİTE	: Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü
BCA	: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
bkz.	: Bakınız
Bn.	: Belge Numarası
BGPS	: Başlangıçtan Günümüze Pontus Sorunu
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
BTTD	: Belgelerle Türk Tarihi Dergisi
CA	: Cumhurbaşkanlığı Arşivi
CAB	: Records of the Cabinet Office
CADN	: Centre des Archives Diplomatiques de Nantes
C.	: Cild
Cs.	: Celse
Çev.	: Çeviren
D.	: Devre
Ds.	: Dosya
DH-KMS	: Dâhiliye Nezâreti Kalem-i Mahsus Müdüriyeti
DH-MKT	: Dâhiliye Nezâreti Mektubî Kalemi
DH-ŞFR	: Dâhiliye Nezâreti Şifre Kalemi Belgeleri
Ed.	: Editör
Fh.	: Fihrist
FO	: Foreign Office
GBFI	: Greek Bureau of Foreign Information
Gn.	: Gömlek Numarası

Haz.	: Hazırlayan
HR-SYS	: Hâriciye Nezâreti Siyasî Kısım Evrakı
HTVD	: Harp Tarihi Vesikaları Dergisi
IT	: The Irish Times
İ.	: İnikad
İSAM	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi
Kl.	: Klasör
Kn.	: Kayıt Numarası
LCMD	: Library of Congress Manuscript Division
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
MG	: The Manchester Guardian
MMZC	: Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi
NARA	: National Archives and Records Administration
NYT	: The New York Times
nr.	: Numara
s.	: Sayfa
ss.	: Sayfa Sayısı
t.	: Tablo
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TBMMZC	: Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi
TİTE	: Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
TŞS	: Trabzon Şer'iyeye Sicilleri
TT	: The Times
TTK	: Türk Tarih Kurumu
Vsk.	: Vesika
WO	: War Office

GİRİŞ

Yunanistan, bağımsızlığını elde ettiği dönemden itibaren Osmanlı İmparatorluğu'na karşı sürekli bir genişleme politikası içinde olmuştur. Bu bağlamda, Osmanlı'nın Birinci Dünya Savaşı'ndan mağlup ayrılması, savaşta galipler safında olan Yunanistan'a bu politikasını taçlandırması için iştah kabartıcı bir fırsat sunmuştu. Mondros Mütarekesi sonrası gelişen süreç de buna uygun bir zeminde gelişmiştir. Paris Konferansı ve Sevr görüşmeleri ile birlikte Osmanlı coğrafyası için yürürlüğe sokulan son tasfiye sürecinden pay kapmak isteyen devletler arasında yer alan Yunanistan, bu doğrultuda Batı Anadolu'yu işgal sürecini başlatmıştı. Türkiye'nin Karadeniz bölgesinde yaşayan bir kısım ayrılıkçı Rum, bu işgal sürecinin verdiği cesaretle, uzun bir süredir hazırlığını yaptıkları planı devreye soktular. Bu bölgede bağımsız bir Pontus Devleti kurma fikri temelinde gelişen bu süreçte, asırlarca hâkimiyeti altında yaşadıkları otoriteye karşı isyan eden Rumlar, başta Yunanistan ve onun uydusu konumunda olan Fener Rum Patrikhanesi olmak üzere doğrudan ya da dolaylı olarak iç ve dış odaklardan büyük oranda destek görmüşlerdir. Bu süreçte yaşananlar, bugünlere uzanan ve daha ziyade siyasî bir zeminde yürütülmek istenen tartışmaların da kaynağı olmuştur.

Yeni Türkiye devletinin fikrî ve fiilî öncüsü olan TBMM hükümetinin, Millî Mücadele sürecinde kucağında bulduğu sorunlardan biri olan Pontus Meselesi, Lozan barış görüşmelerinde nihayete kavuşturulmasına rağmen, Yunanistan cephesinde 1980'li senelerden itibaren gelişen süreçte, yeniden hayata geçirilmek suretiyle, uluslararası ortamlarda Türkiye'ye karşı bir siyasî şantaj ve tehdit unsuruna dönüştürülmek istenmektedir. Sözde Pontus soykırımının tanınmasına yönelik olarak hazırlanan tasarının Yunan parlamentosu tarafından tam bir mutabakatla yasalaştırılması, Yunanistan'ın Pontus Meselesi etrafındaki iddiaları resmî devlet politikası boyutuyla ele aldığını göstermektedir. Doğu Karadeniz bölgesinde yaşamış olan Osmanlı Rumlarının, Birinci Dünya Savaşı ve Millî Mücadele dönemlerinde, Türkler tarafından sistemli bir şekilde kırma uğratıldıkları ana söylemi üzerine inşa edilen Pontus iddialarının hedefinde, Türkiye üzerinde soykırım

zanlısı bir ülke algısı oluşturarak son kertede Türkiye'yi bu ağır suçu kabule zorlamak yatmaktadır.

Yunanistan'ın Rum diasporası ile birlikte dünya çapında yoğun bir şekilde propagandasını yaptığı Pontus iddialarının rol modeli Ermeni soykırımı iddialarıdır. Ermeni iddialarıyla aynı yol takip edilerek, Avrupa Birliği, Birleşmiş Milletler, ülke ve eyalet parlamentoları ve sivil toplum kuruluşları gibi platformlar üzerinden Türkiye'ye birtakım siyasî oyunlar oynanmak istenmektedir. Yunanistan, Pontus Meselesi hakkında bir taraftan uluslararası çevreleri etkilemeye çalışırken, diğer taraftan farklı kollardan bu mesele etrafında kendi kamuoyunu kenetleme çabası içerisinde. Kurulan Pontus derneklerinin Yunan devleti tarafından özendirilmesi, Yunanistan topraklarında sözde soykırım anıtlarının inşasına destek verilmesi, Yunan devlet adamlarının ve siyasîlerinin Pontus soykırımı iddialarını desteklemek için düzenlenen etkinliklere üst düzey katılım göstermeleri, Türkiye-Yunanistan ilişkileri çerçevesinde Yunan basınında yapılan haberler arasında Pontus soykırımı iddialarının önemli bir yekûn tutması, Pontus Meselesi ile ilgili yayınlar hazırlanması, konferanslar düzenlenmesi, Türkiye'nin Karadeniz bölgesine çeşitli isimler altında seyahatler organize edilerek uluslararası kamuoyunun dikkatinin bu meseleye çekilmeye çalışılması¹ gibi adımlar bu çabanın farklı yansımalarıdır. Yunanistan'ın bu saldırgan ve kışkırtıcı tavrına karşın, Türkiye etkisiz kalmakta; iddiaların asılsız olduğunu ileri süren ve Yunanistan'ı kınayan açıklamalar yayımlamaktan öteye gidememektedir.

Pontus Meselesi bağlamında tamamen siyasî hedeflerle yürütülen tek taraflı sürecin, tarihî gerçekliklerle ne ölçüde bağdaştığı hususu, çoğunlukla basmakalıp birtakım propagandist söylemlerden ibaret kalmaktadır. Tarihin ve dolayısıyla tarihçilerin ilgi sahasında olan bir konu olan Pontus Meselesi hakkında, başta siyasîler olmak üzere farklı çevrelerin sesinin daha gür çıkıyor olması oldukça manidardır. Bu meselenin tarafsız bir bakışla ve tam anlamıyla aydınlığa kavuşturulabilmesi, her şeyden önce konu hakkında yapılan tartışmaların ilmî mecraya kaydırılmasıyla mümkündür.

¹ Yıldız Deveci Bozkuş, **Parlamento Kararları Çerçevesinde Soykırım İddialarının Yabancı Basında Yeniden İnşası (1965-2007)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 2011, s.111-117.

Türkiye yakın tarihinin sıkça istismar edilen ve çarpıtılan konularından biri olan Pontus Meselesi, 1990’lardan itibaren üzerine kafa yorulan araştırma başlıklarından biri olagelmıştır. Bu mesele, son dönemlerde yerli araştırmacıların yanı sıra, başta Yunanlar olmak üzere önemli oranda yabancı araştırmacının da fazlaca alakadar olduğu bir konu halini almaya başlamıştır.² Pontus Meselesi’nin Türkiye’deki araştırmacıların ilgisini çekmesi kuşkusuz müspet bir gelişmedir. Bu bağlamda literatürde konu hakkında çok değerli çalışmalar bulunmaktadır.

TBMM’ye bağlı Matbuat ve İstihbarat Matbaası tarafından yayımlanan “*Pontus Meselesi*” isimli çalışma, Pontus Meselesi hakkında Türkiye’de hazırlanan çalışmaların büyük bir kısmında, temel kaynaklardan biri olarak kullanılmaktadır. Ahmet Ağaoğlu’nun matbaa müdürlüğü görevi sırasında özel gayretleriyle yayımlanan³ bu belge-kitap, Lozan görüşmelerinde Türk tezlerinin haklılığını ortaya koymak amacıyla hazırlanmıştır.⁴ Yrd. Doç. Dr. Nuri Yazıcı tarafından 1985 senesinde doktora tezi olarak tamamlanan ve 1989’da yayımlanan “*Millî Mücadelede (Canik Sancağı’nda) Pontosçu Faaliyetler (1918-1922)*” isimli çalışması, Pontus Meselesi’ni konu edinen öncü çalışmalar arasındadır. Prof. Dr. Mesut Çapa da Pontus Meselesi hakkında değerli çalışmalar kaleme almıştır. Konu hakkındaki makale ve bildirilerine ek olarak, 1986 senesinde yüksek lisans tezi olarak hazırladığı “*Trabzon ve Giresun’da Rum Faaliyetleri (1919-1922)*” isimli çalışmasını genişleterek yayımladığı “*Pontus Meselesi; Trabzon ve Giresun’da Millî Mücadele*” ve “*Pontus Meselesi*” isimli kitapları, resmî belge ve arşiv vesikaları temelinde kaleme alınmış önemli çalışmalardır. Aynı şekilde, Prof. Dr. Mustafa Balcıoğlu tarafından “*Millî Mücadele’de Merkez Ordusu*” ismiyle hazırlanan doktora tez çalışmasının gözden geçirilerek yayımlandığı “*İki İsyân; Koçgiri, Pontus, Bir Paşa; Nurettin Paşa*” isimli kitap da Pontus Meselesi bağlamında önemli bilgilerin yer aldığı arşiv vesikalarına dayalı çalışmalardandır. Yusuf Sarımay, Hamit Pehlivanlı ve Abdullah Saydam tarafından kaleme alınan makalelerden oluşan “*Pontus Meselesi ve Yunanistan’ın Politikası*” isimli derleme çalışma Pontus Meselesi ile ilgili bir diğer eserdir.

² Pontus Meselesi hakkında hazırlanmış bir bibliyografya çalışması için bkz. Yüksel Küçükler, “Pontus Meselesi Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi”, **Karadeniz Araştırmaları**, 40, Ankara: KaraM Yayınları, 2013, ss.55-76.

³ TBMMZC, D.: 1, C.:22, Doksan Dokuzuncu İçtima, 9.9.1338, s.602.

⁴ **Pontus Meselesi**, (Haz.: Yılmaz Kurt), Ankara: TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, 1995, s.IX.

Veysel Usta editörlüğünde neşredilen “*Başlangıçtan Günümüze Pontus Sorunu*” isimli eser, aralarında Hikmet Öksüz, Mesut Çapa, Rahmi Çiçek, Salim Gökçen, Mehmet Tezcan, İbrahim Tellioglu ve Nedim İpek gibi isimlerin de bulunduğu çok sayıda değerli araştırmacı ve akademisyenin katkısını taşıyan Pontus Meselesi hakkında hazırlanmış bir diğer önemli çalışmadır. Pontus Meselesi’nin tarihî bir bütünlük içinde, çok yönlü olarak incelendiği bu çalışmanın, konuyla ilgili literatüre önemli katkıları vardır. Doç. Dr. Bestami Sadi Bilgiç tarafından kaleme alınan “*Doğu Karadeniz Rumları: İsyan ve Göç (1919-1923)*” ile Hadiye Yılmaz’ın yüksek lisans tezi olarak hazırladığı ve sonrasında “*Arşiv Belgeleri Işığında Pontus Meselesi*” ismiyle yayımladığı kitaplar da Pontus Meselesi hakkındaki literatüre katkıları olan çalışmalar arasındadır.

Yakın dönem Türk tarihçiliğinin en fazla mesai harcadığı çalışma başlıkların başında Türkiye-Yunanistan ilişkileri gelmektedir. Fakat bu başlık etrafında oluşan yoğun literatüre rağmen hâlâ doğru bilinen birtakım yanlışların yapıyor olması düşündürücüdür. Bunu bir örnekle açmak daha açıklayıcı olacaktır: 1814 senesinde kurulan ve 1821’de başlayan Yunan isyan hareketinin arkasındaki en önemli örgüt olan Filiki Eteryacı Cemiyeti ile ondan seksen sene sonra tarih sahnesine çıkan Etniki Eteryacı Cemiyeti’nin birçok çalışmada birbirlerinin yerine kullanıldığı görülmektedir. Ses benzerliği ve Yunanistan menşeli olmaları haricinde aralarında tespit edilmiş organik bir bağ bulunmayan bu iki örgütü birbirinin yerine kullanmak akademik açıdan büyük bir hatadır. Üstelik böylesi ciddi bir hatanın Milli Eğitim Bakanlığı tarafından 1931 senesinde bastırılan *Tarih*⁵ isimli çalışmada yapılmış olması ayrıca düşündürücüdür. Aynı zamanda nakilci tarih anlayışının bir yansıması olan bu gibi hataların, üzerine en fazla kafa yorulan Türk-Yunan ilişkileri konulu çalışmalarda yapılması, bu noktada kalıpcı bir bakışın var olduğunu da göstermektedir.

Yukarıdaki örnekten hareketle, benzer bir bakışın Pontus Meselesi konulu çalışmaların bir kısmı için de geçerli olduğu söylenebilir. Nitekim konu hakkındaki birçok çalışmada, meselenin yalnızca Millî Mücadele dönemindeki boyutuyla ele alındığı, buna karşın çoğu çalışmada meselenin altında yatan siyasî, sosyal ve ekonomik parametrelerin derinlemesine irdelenmediği ve güncel boyutunun ıskalandığı görülmektedir. Bunda kalıpcı bir tarih yazımı anlayışının yanı sıra yararlanılan kaynakların niteliğinin de payı

⁵ **Tarih; Kemalist Eğitimin Tarih Dersleri**, 3, 3. Baskı, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2001, s.201.

vardır. Pontus Meselesi konusunda Türkiye’de yapılan çalışmalara bakıldığında; bunların önemli bir kısmının tamamen, bir kısmının da ağırlıklı olarak yerel kaynaklardan yararlanılarak hazırlandıkları görülmektedir. Son derece canlı olan bu konu hakkında Türkiye’deki araştırmacılar tarafından ortaya konulacak çalışmaların, tekrarî bilgiler vermenin ötesinde daha özgün olmasının literatüre daha önemli katkılar sağlayacağı şüphesizdir. Yerli kaynakların yanında, konu hakkındaki yabancı yayımların takip edilmesi ve yabancı arşiv ve basın organları gibi kaynaklardan da istifade edilmesi, var olan tıkanıklığın önünü açmakta yararlı olacak, meseleyi çok yönlü olarak tartışma imkânı verecektir. Kaldı ki, Pontus Meselesi’nin hararetlendiği 1919-1922 seneleri arasındaki dönemin koşulları, o dönemde bizzat bu meselenin içinde yer alan üçüncü ülkelere ait bilgi ve belgelerin de en az yerel kaynaklar kadar dikkate alınmasını gerektirmektedir. Öte taraftan, Türkiye’deki arşivlerin altyapı olarak yeterli seviyeye ulaşması, araştırmaya açılmayan ve sınırlı araştırma imkânlarının sunulduğu arşivlerin herhangi bir kısıtlamaya tâbi tutulmaksızın araştırmacıların hizmetine açılmasının başka konularda olduğu gibi Pontus Meselesi konulu çalışmalara da yeni bir soluk katacağı kesindir.

Bu çalışmanın kaynak taraması aşamasında konu hakkındaki yerli ve yabancı literatürün yanı sıra, Türkiye’deki *Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi*, *Başbakanlık Osmanlı Arşivi*, *Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, *Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı (ATASE) Arşivi* ve *Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü (TİTE) Arşivi* ile 2010 senesinde YÖK’ün sağlamış olduğu burs vesilesiyle çalışma fırsatı yakalanan Londra’daki *The National Archives* ve Washington’da bulunan *National Archives and Records Administration*’da bizzat araştırmalarda bulunulmuş, Fransa’daki *Archives Nationales*’tan elde edilen bazı belgeler kullanılmıştır. Aynı şekilde, başta *Milli Kütüphane* ve *Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi* olmak üzere yerli ve yabancı birçok üniversite kütüphanelerinden yararlanılmıştır. Bunlardan başka, yayımlanmış arşiv belgeleri, kurum yayınları, yerli ve yabancı gazeteler ile şer’iye sicilleri gibi önemli kaynaklara da başvurulmuştur. Bunların yanında, araştırma sürecinde her geçen gün genişleyen bir bilgi membaı olan dijital dünyanın sağladığı güvenilir kaynaklardan da azamî derecede yararlanılmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda, kütüphane veritabanları üzerinden erişim imkânı bulunan elektronik kaynaklar, araştırmacıların istifadesine sunulan özel ve kamu arşiv belgeleri, bireysel abonelik yöntemiyle yararlanılabilen yerli ve yabancı gazete veritabanları gibi birçok önemli kaynağa ulaşma fırsatı elde edilmiştir.

Pontus Meselesi gibi yakın tarihin fazlaca merak uyandıran bir konusu hakkında, doğal olarak yerli ve yabancı yayımlardan oluşan çok geniş bir literatür oluşmuştur. Bu literatür enflasyonu, konu hakkında bilgi kirliliğine sebep olmakla birlikte, konuyla ilgili farklı ve yeni şeyler söyleme açısından araştırmacıların hareket alanını da oldukça daraltmaktadır. Bu noktada, Türkiye'nin vârisi olduğu Osmanlı İmparatorluğu'ndan miras aldığı ve zenginleştirdiği çok değerli arşivler öne çıkmaktadır. Buralardan elde edilecek yeni bilgi ve belgeler, Pontus Meselesi'ne dair yeni kapılar açabilir. Fakat imkân ve fırsatların hiç olmadığı kadar çeşitlendiği bir ortamda, Türkiye'de bulunan arşivlere erişimde hâlâ ciddiye alınması gereken zorluklar yaşanmaktadır. Zira bu çalışmanın kaynak taraması aşamasında da bizzat tecrübe edilen bu zorlukların, ilmî sorumluluk gereği bu vesileyle dile getirilmesi isabetli olacaktır. Özellikle Türkiye'deki arşivlerde bulunan malzemelere erişim noktasında araştırmacılara dayatılan kısıtlamaların, araştırma şevk ve hevesini olumsuz yönde etkilediğini ifade etmek gerekir. Bazı arşivlerde belgelere ulaşmada birtakım niceliksel sınırlamalar konulması, araştırmacıları tespit ettiği belgeler arasında tercih yapmaya itmektedir.

Ermeni ve Pontus meseleleri gibi siyasî ve güncel yönleriyle öne çıkan ve dolayısıyla istismara müsait araştırma alanlarında, resmî arşiv vesikaları büyük öneme sahiptir. Hâl böyle iken, kimi resmî kurumların doyurucu bir gerekçe sunma gereği duymadan, kapılarını araştırmacıların yüzüne kapamalarının geçerli bir izahı olamaz. Bu noktada mevzuata yönelik ihtiyaç duyulan hukukî düzenlemeler süratle yapılarak, araştırmacıların önündeki bu engelin kaldırılması da büyük önem arz etmektedir. Benzer şekilde, tasnif işlemleri devam eden arşivlerin eksikliklerinin de bir an evvel giderilip, uygun çalışma ortamları hazırlanarak araştırmacılara bizzat belgeleri tespit ve kullanım imkânı sunulmalıdır.

Gelecekte Pontus Meselesi'ni konu edinecek çalışmalarda, Türkiye'deki arşivlerde yer alan belgelerin yanı sıra konuyla ilgili yabancı arşivlerin de daha yoğun kullanılmasının gerekliliği, konuya yönelik farklı bakış açılarının geliştirilmesi bakımından izahtan varestedir. Türk araştırmacıların yurtdışında araştırma yapabilmeleri noktasında, resmî ve özel kurumların sağladıkları imkânların geçmişe oranla çeşitlilik kazandığı bir

aşamaya gelinmiş olunmasının bahse değer müspet bir gelişme olduğunu da ayrıca belirtmek gerekmektedir.

Batının İslam dünyasına ve onun en güçlü temsilcisi olan Osmanlı İmparatorluğu'na yaklaşımını yansıtan Şark Meselesi, Pontus Meselesi'nin özünün anlaşılabilmesi açısından önemlidir. Bu bakımdan bu tez çalışmasında da konu Şark Meselesi temelinde ele alınmıştır. Dört ana bölümden oluşan çalışmanın ilk bölümü Pontus Meselesi'nin altında yatan erken etkenlere yoğunlaşmıştır. Bu bağlamda, öncelikle Şark Meselesi'ne dair birtakım tartışma ve değerlendirmelere değinilmek suretiyle çalışmaya teorik bir zemin oluşturulmaya çalışılmıştır. Osmanlı'ya karşı yeni bir güç merkezi olarak belirmeye başlayan Rusya, çalışmanın kurgusu içinde, gerek Şark Meselesi'nin şekillenmesindeki payı, gerekse dönemin başat devletleri karşısında geride kalan Osmanlı İmparatorluğu'na karşı yeni ve *farklı* bir tehdit olarak ortaya çıkışı itibariyle, Pontus Meselesi'nin uzak sebeplerinden biri olarak kabul edilmiştir. Rusya'yı farklı kılan özelliği, on sekizinci asırdan itibaren Hıristiyanların savunucusu olarak öne çıkması ve Osmanlı İmparatorluğu'na karşı bu doğrultuda saldırgan bir tavır takınmasıdır. Nitekim Küçük Kaynarca Antlaşması'yla gelişen süreçte, Rusya'nın kendini diplomatik açıdan Osmanlı İmparatorluğu'nun Ortodoks tebaasının hâmisini olarak kabul ettirmesi, dönemin diğer başat güçlerinin de bu hâmiyet yarışına dâhil olacağı ileriki dönemlerde, Osmanlı gayrimüslim tebaası üzerinden çeşitli hesaplar yapılmasının kapısını aralamıştır. Pontus Meselesi de bu hesapların bir parçası olarak değerlendirilebilecek niteliktedir.

Rusya'nın hâmilik adı altında yürüttüğü Osmanlı gayrimüslim unsurlarını tahrik siyaseti ile orta vadede bunların bağlı oldukları otoriteyle bağları gevşetilmiş, uzun vadede ise bunlar Osmanlı İmparatorluğu'ndan koparılmak suretiyle imparatorluğun sonu hazırlanmıştır. İmparatorluğun dağılmasına yol açacak derecede önemli olan bu kopuşların, gayrimüslim tebaanın Osmanlı toplum yapısı içindeki konumuna dair sorular doğuracağı kanaatiyle, Osmanlı Millet Sistemi'ni anlamak amacıyla bir başlık açılmasının yerinde olacağı düşünülmüştür. Bunun için, öncelikle 1831-1914 seneleri arasında Osmanlı İmparatorluğu'nun nüfus yapısı birtakım istatistikler eşliğinde ortaya konulmuştur. Bu şekilde, seksen seneyi aşkın bir dönemde, Osmanlı nüfus yapısının gelişimi güvenilir ve resmî kaynaklara dayandırılarak tablolştırılmış ve Pontus Meselesi bağlamında her fırsatta ileri sürülen demografik iddiaların kontrolü noktasında bir fikir verilmeye çalışılmıştır.

İlk bölümde ayrıca, Şer'îye Mahkemesi kayıtları temelinde, gayrimüslim unsurların Osmanlı toplumu içindeki konumlarına dair değerlendirmelere yer verilmiştir. Bu bağlamda, Pontus iddialarının hedefindeki bölgelerin merkezi olan Trabzon Vilayeti'ne bağlı Yomra Nahiyesi mahkeme kayıtları özelinde Osmanlı cemaatler arası ilişkilerinin boyutuna ve içeriğine dair birtakım tespitler yapılarak, cemaatlerin herhangi bir ayrıma ya da dışlanmaya maruz kalmadıkları ve dolayısıyla devlete karşı isyan etmeyi veya bağımsızlık talebinde bulunmayı gerektirecek sebeplerin bulunmadığı ortaya konulmuştur. Çalışmanın bu bölümünde, Millet Sistemi'nin fazlaca hoşgörülü olmasının birtakım tavizler doğurduğu belirtilerek, bu durumun gayrimüslimler arasında millet olma bilincinin oluşmasını kolaylaştırdığı ve bu noktada sistemin kendi sonunu hazırlarken, devlete karşı yürütülen bağımsızlık taleplerine de dolaylı olarak zemin hazırladığı tespiti öne çıkmıştır. Osmanlı gayrimüslim unsurlarının imparatorluktan kopuş yoluna girmelerinde tetikleyici dış faktörlerin başında gelen Fransız İhtilali de yine bu bölümde ele alınan bir başka başlıktır. Özellikle ilerleyen dönemlerde Pontus iddialarının baş destekçisi olacak olan Yunanistan'ın, bağımsızlık mücadelesi sürecinde, İngiltere, Fransa ve Rusya'dan aldığı desteğe vurgu yapılmış ve benzer şekilde, bu ülkelerin de içinde yer aldığı grup tarafından desteklenen "Pontus Devleti Projesi" ile bağ kurulmaya çalışılmıştır.

Fikrî temelleri, Yunanistan'ın bağımsızlığından sonraki dönemden itibaren atılmaya başlayan Pontus Meselesi'nin, siyasî bir sorun olarak ortaya çıkışı yirminci asrın başına denk düşmektedir. On dokuzuncu asrın ikinci yarısından itibaren siyasî açıdan ağır bir dönem atlatan Osmanlı İmparatorluğu'nun, bu süreçte uğradığı yoğun iç ve dış baskılar sonucunda içine düştüğü siyasî cendere, Pontusçu çevrelerin hedeflerini gerçekleştirmeleri için gerekli zemini sağlamlaştırmıştır. Bu dönemden itibaren Karadeniz bölgesinde gizli teşkilatlar oluşturularak bağımsız bir Pontus devleti projesi için gizli bir siyaset takip edilmiştir. Pontus Meselesi'nin yakın sebeplerinin anlaşılabilmesi için, bu meselenin fikrî safhadan fiilî safhaya geçiş sürecinde yaşananların etraflıca ortaya konulması gerekliliği çalışmanın ikinci bölümünün de hedefini belirlemiştir. Bu bölümde, Pontus Meselesi'nin arka planında yaşanan gelişmeler örneklerle desteklenerek aktarılmış, Yunanistan'ın ve onun uydusu konumundaki Fener Rum Patrikhanesi'nin Pontus'un bir mesele halini alması sürecindeki rolleri öne çıkarılmıştır. Özellikle tâbi olduğu devlete karşı bölücü ve yıkıcı faaliyetlere açıktan destek vermekten çekinmeyen Patrikhane'nin, Pontus Meselesi

bağlamında üstlendiği inisiyatiflerin açık bir şekilde ortaya konulması gerektiği düşünülerek, Patrikhane'nin ve Pontus Meselesi'nde sembol olmuş olan Patrikhane'ye bağlı din adamlarının, bu yöndeki faaliyetlerine geniş yer ayrılmıştır. Aynı şekilde, çalışmanın diğer bölümlerinde de Patrikhane'nin ve metropolitlerin Pontus Meselesi'nin şekillenmesi noktasındaki rollerine değinilmiştir.

Mensubu oldukları Osmanlı Devleti'ne karşı iç ve dış mihraklar tarafından kışkırtılan Osmanlı Rumlarının, devlet aleyhindeki tavır ve faaliyetlerine karşı Müslüman/Türk unsurların verdiği tepkileri ve bu tepkilerin bir yansıması olarak devlet tarafından uygulanan boykot ve göç ettirme gibi tedbirleri ortaya koymak amacıyla ikinci bölümde ayrı bir başlık açılmıştır. Bu şekilde, yakın bir gelecekte yaşanacak olan Pontus olaylarının arka planındaki toplum psikolojisinin anlaşılması hedeflenmiştir.

Birinci Dünya Savaşı'nın başladığı sene aynı zamanda "Rum soykırımı" iddialarının miladı olarak kabul edilmektedir. Doğu Karadeniz bölgesinde Pontus Meselesi etrafında yaşanan olayların hakikat mecrasından çıkarılıp Rum soykırımı iddialarına malzeme olarak devşirilmesi, ileri sürülen iddiaların bu yakın geçmişine inmeyi zarurî kılmaktadır. Soykırım iddialarının 1914 senesine götürülmesinin altında, uluslararası sahada güçlü bir siyasî desteği olan Ermeni soykırımı iddialarıyla ilişki kurma, bu yönüyle Ermenilerden rol çalma gayreti yatmaktadır. Rum göçünün Ermeni tehciri ile iç içe geçmiş bir dönemde yaşanmış olması, bu gayrete uygun hareket alanı sunmaktadır. Birinci Dünya Savaşı'na işaret edilmesinin bir başka gerekçesi de ileri sürülen iddialara süreklilik kazandırma çabasıdır. Bu bağlamda, öne sürülen öldürme vakalarını sistematik bir sürecin sonucu olarak yansıtmak için bu yol tercih edilmiştir. Hâl böyle olunca, Dünya Savaşı sırasında vuku bulan Müslüman ve Rum göçleri ve bu göçler sırasında ve sonrasında yaşananların da irdelenmesi zorunluluğu doğmuştur. Ayrıca, Osmanlı hükümeti tarafından Rumlara karşı alınan ve büyük oranda toplum tarafından kabul görerek uygulanan tedbirlere karşı, özellikle batılı devletlerin temsilcileri ve bazı yabancı gazeteler tarafından gösterilen tepkiler de bu bölümde kendine yer bulmuştur. Bu yolla Osmanlı topraklarında yaşananların batı kamuoylarına yansıtılış şekli ortaya konulmuştur. Bu durum, ilerleyen senelerde yaşanacak olan Pontus olayları sırasındaki gelişmeler karşısında taraflı bir yayın çizgisi takip eden yabancı basın organlarının, daha önce yaşanan başka olaylarda da benzer çizgiyi yürütmüş olduğunu göstermesi açısından önemlidir.

Birinci Dünya Savaşı sırasında Anadolu'nun doğu ve kuzeydoğu b6lgelerinde yaşanan Rus işgallerinin, Millî M¼cadele d6nemindeki Pontus olaylarına olan dolaylı etkileri, çalışmada bu s¼rece de yer verilmesini gerektirmiştir. Aynı şekilde, Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'ndan mağlup ayrıldığını belgeleyen Mondros M¼tarekesi ile başlayan d6nemde, Anadolu'da sarsılan devlet otoritesinin yol açtığı karışıklıktan faydalanmak isteyen Pontusçu çevrelerin y¼r¼tt¼kleri faaliyetler de Pontus Meselesi içinde bahse değer başlıklardandır. Çok y6nl¼ kaynaklardan yararlanılarak hazırlanan bu kısım, ikinci b6l¼m altında ele alınan son başlık olmuştur.

Birinci Dünya Savaşı'nı nihayete erdirmek amacıyla toplanan Paris Barış Konferansı s¼recinde, Pontus iddialarını konferansın g¼ndemine taşımak amacıyla Pontusçu çevreler tarafından yoğun girişimlerde bulunulmuştu. Bu t¼r girişimler, ilerleyen d6nemlerde bu mesele hakkında batı kamuoylarında daha hassas bir yaklaşımın oluşması açısından 6nemlidir. Paris Barış Konferansı vesilesiyle, uluslararası bir ortamda tanıtım f¼rsatı bulan ve Pontus olayları hakkında yapılan yayımların içeriğine de etki edecek olan Pontus Meselesi'nin bu nazik aşaması, çalışmanın ¼¼nc¼ b6l¼m¼nde ayrıntılı bir şekilde değerlendirilmiştir. Konferansta ileri s¼r¼len Ermeni iddiaları arasında, Pontus iddiaları ile çakışan ve bu y6n¼yle Pontus iddiaları açısından b¼y¼k bir açmaz olan toprak taleplerinin yer alması da bu b6l¼m altında değerlendirilen bir başka başlıktır. Pontusçu evrelerle Venizelos arasında Pontus iddiaları noktasında derin fikir ayrılıklarını da su y¼z¼ne çıkaran bu durum, aynı zamanda Pontusçu çevrelerin 6n¼ndeki en b¼y¼k engel olmuştur. Yine, konferansta T¼rkler ve T¼rkiye aleyhindeki kara propaganda ve aldatıcı iddialara karşı, zayıf da olsa, uluslararası kanallardan g6sterilen tepkilere de bu b6l¼mde yer ayrılmıştır.

Yunan başvekil Venizelos'un konferans s¼recinde y¼r¼tt¼đ¼ yoğun diplomasi trafiği, Yunan taleplerinin Paris Konferansı'na katılan ¼lkelere duyurulması ve bu taleplerin karşılanması noktasında etkili olmuştur. Osmanlı Devleti'nden geniş 6lekli toprak taleplerinde bulunan Yunan tarafı, bu taleplerini desteklemek için konferansa çeşitli n¼fus istatistikleri sunmuştu. ¼¼nc¼ b6l¼m¼de, bu istatistikler ayrıntılarıyla ortaya konularak istatistikler arasındaki tutarsızlıklar, yapılan tahribat ve arpıtımlar karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir. Pontusçu çevrelerin taleplerini de doğrudan

ilgilendiren bu sağlıksız verilerin, aynı zamanda Pontus Meselesi çerçevesinde ileri sürülen iddiaların sağlam bir temelden mahrum olduğunu ortaya koyduğu savunulmuştur. Pontus iddialarını tanıtmak ve yürütmek üzere kurulan Pontus teşkilatlarının bu yoldaki faaliyetleri, Millî Mücadele döneminde yaşanan Pontus olayları ve bu olayları sonlandırmak amacıyla alınan tedbirlerle bu tedbirlere karşı gösterilen tepkileri içeren başlıklar, bu bölümde ele alınan diğer hususlardır.

Dördüncü bölüm Pontuşçuluk faaliyetleri etrafında yapılan propaganda faaliyetleri ile özellikle son otuz sene içinde, Yunanistan ve Rum diasporası tarafından Pontus Meselesi'nin yeniden tartışılmaya açılmasına yönelik çalışmalara ayrılmıştır. Pontus Meselesi bağlamında yapılan propaganda faaliyetlerine geçmeden evvel, Türk tarafının bu mesele etrafında sesini duyurmak için, özellikle uluslararası boyutta ne gibi adımlar attığı hususu üzerinde durulmuştur. Daha sonra Pontus Meselesi hakkında ortaya atılan Rum iddiaları çerçevesinde yayımlanan propaganda çalışmalarının bir kısmı ele alınmıştır. Ortak özellikleri diğer Yunan iddiaları ile birlikte Pontuşçuluk propagandası yapmak, bu yöndeki iddia ve talepleri uluslararası ortamlarda tanıtmak ve bu yolla siyasi destek elde etmek olan bu çalışmaların ilmî bir yanlarının olmadığı, çalışmalarda yer verilen iddialar üzerinden vurgulanmıştır.

Gazeteler başta olmak üzere, yabancı basın organlarında Pontus Meselesi hakkında yapılan yorum ve değerlendirmelerin aktarıldığı kısım, son bölümün ağırlık merkezidir. Bu bölümde Batı dünyasında Türkler ve Türkiye hakkında tarihî süreçte yerleşmiş önyargılı bakışa atıflar yapılarak, bu olumsuz yaklaşımda yabancı basın organlarının rolüne dikkat çekilmiştir. Basının önemi ve yabancı basındaki Türk/Müslüman algısına dair genel bir çerçeve çizilerek, Pontus Meselesi hakkında buralarda çıkan yayımların altında yatan düşünce yapısı anlaşılmaya çalışılmıştır. Birinci Dünya Savaşı senelerinde bir tedbir olarak düşünülen Ermeni tehcirini, kendi kamuoylarına “Ermeni soykırımı” olarak yansıtan yabancı basının, benzer propagandayı Pontus olayları için de yapmaya çalıştığı tespiti somut örneklerle desteklenmiştir. Nitekim Pontus olaylarıyla ilgili olarak Türklere yöneltilen ithamların Ermeni tehcir olayları sırasında yaşandığı ileri sürülen katliam olaylarıyla ilişkilendirilmeye çalışıldığı dikkat çekmektedir. Bu da önceki dönemlerde Ermenilerin katledildiği yönünde yapılmış olan algı operasyonunun aynıısının Karadeniz bölgesindeki Rumlar için de yapılmak istendiğini göstermektedir.

Yabancı basında Pontus Meselesi bağlamında yapılan yayımlar, Millî Mücadele dönemi öncesinde ve sırasında olmak üzere iki ayrı dönemde ortaya konulmuştur. Bu bölümde, İngiltere ve Amerika'nın önde gelen gazeteleriyle bazı Avustralya gazetelerinde doğrudan ya da dolaylı olarak Pontus Meselesi hakkında çıkan haber ve değerlendirme yazıları temel alınmıştır. Yapılan taramalar sonucunda, konu hakkında hatırı sayılır sayıda yayım çıktığı tespit edilmiştir. Dördüncü bölümün son kısmı, Pontus Meselesi konusunda son dönemlerde yaşanan gelişmelere ayrılmıştır. Bu şekilde konu bütünlüğünün sağlanması amaçlanmıştır.

Türkiye ile Yunanistan arasındaki ilişkilerin gerginleşmeye başladığı 1970'li senelerden itibaren Yunanistan'ın Türkiye'ye yönelik politikalarında sertlik öne çıkmaya başlamıştır. 1980'li yıllardan itibaren saldırgan politikalar takip eden hükümetlerin iktidara gelmesiyle birlikte, Türkiye karşıtlığının zirve yaptığı Yunanistan, bu dönemde hemen her fırsatı değerlendirme gayretinde olmuştur. İşte bu süreçte, Türkiye'ye karşı kullanabilecek kartlardan biri olarak, sözde Pontus soykırımı tezi öne çıkmıştır. Yunanistan'ı bu konuda cesaretlendiren en önemli gelişme, 1980'lerden itibaren "Ermeni soykırımı" iddialarından diplomasi sahasında sonuç alınmaya başlanmasıdır. Bu doğrultuda, Yunanistan ve Rum diasporasının gayretleriyle, sözde Pontus soykırımının ulusal ve uluslararası ölçekte yoğun propagandası yapılmaya başlanmıştır. Bu propaganda faaliyetleri çerçevesinde; çok sayıda Rum'un Sovyetler Birliği'nden Yunanistan'a gelmesi teşvik edilmişti. Bu şekilde gelen Rumlar, Türklerin yoğun olarak yaşadıkları Gümülcine ve İskeçe gibi yerlere iskân edilerek nüfus dengesi sağlanması da amaçlanmıştır. Öte yandan, özü itibarıyla Pontus Meselesi konusunda toplumsal bir farkındalık oluşturmak amacıyla kurulan Pontus dernekleri de propaganda siyaseti doğrultusunda önemli görevler üstlenmiştir. Bu dernekler vasıtasıyla Pontus iddiaları çerçevesinde toplantı, yürüyüş, sergi, kongre organizasyonları düzenlenmektedir.

24 Şubat 1994 tarihinde, Yunan Parlamentosu'nda Pontus Rum soykırımı iddialarını tanıyan yasanın çıkarılmasından sonra atağa geçen Yunanistan ve Rum diasporası, Avrupa Birliği ve Birleşmiş Milletler nezdinde sözde Pontus soykırımının duyurulması için çalışmalar yapmış, çeşitli eyalet ve ülkelerin yasama organlarında bu sözde soykırımın tanınması yönünde kararlar alınmasını sağlamışlardır. Yunan cephesinin

Pontus soykırımı iddiaları doğrultusundaki gayretkeşliği karşısında, Türkiye'nin yapılanları yalnızca nota vererek geçiştirmeye çalışması, diplomatik düzeyde pasif bir görüntü vermektedir. Ermeni soykırımı iddialarının yüzüncü yıldönümünde, Türkiye üzerindeki siyasî baskıların artması beklenirken, Ermenilerin gittiği yolu takip eden Yunanistan'ın da Pontus soykırımı iddiaları bağlamında aynı baskıyı oluşturmaya çalışacağını tahmin etmek zor değildir. Nitekim Yunanistan tarafında bu yöndeki düşünceler bizzat cumhurbaşkanı ve başbakan düzeyinde çeşitli ortamlarda açıkça ifade edilmektedir. Bu yüzden, Türkiye'nin daralan süreyi de göz önünde bulundurup gerekli diplomatik önlemleri alması ve Pontus Meselesi hakkındaki Türk tezlerini özellikle uluslararası ortamlarda daha etkili bir şekilde anlatması zarurîdir.

Pontus Meselesi'ni tarihî bir bütünlük içinde ortaya koyma çabasının bir ürünü olan bu çalışma, Pontus Meselesi ile ilgili var olan literatüre az da olsa bir katkı sağlarsa amacına ulaşmış olacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. PONTUS MESELESİ'NİN TARİHİ ZEMİNİ

1.1. Doğu Sorunu

1.1.1. “Doğu” Neden ve Kime Göre “Sorun”dur?

“Öteki”, birey, toplum veya kurumun kendisi gibi yaşamayan, düşünmeyen ve inanmayanları tanımlama ve ona göre kendini konumlandırma ihtiyacından doğan anlayışı ifade eder. Doğu-Batı ikilemi de bu anlayışın tarihî süreçte çarpıcı örneklerinden birisidir. Esasında *Doğu* ve *Batı*, *biz* ve *öteki* ayrılaşmasının bir tezahürü olarak değerlendirilebilecek özellikte iki kavramdır.⁶ Avrupa literatüründe *East*, *Levant*, *Orient* kelimelerinde anlam bulan *Şark* veya günümüzde yaygın kullanım şekliyle *Doğu*, kelime anlamı itibariyle güneşin doğduğu yöndeki ülkeler bölgesi,⁷ Avrupa’ya nispeten Memalik-i Osmaniye ve İran ve Hind cihetleri,⁸ Avrupa kültürünün dışında kalan Müslüman ülkeleri,⁹ Avrupa ve Amerika kültürlerinin dışında kalan eski kültürlerin tümü¹⁰ olarak tanımlanır. Bu anlamlardan da anlaşılacağı üzere *Doğu*, siyasî açıdan yüklenilen mana bağlamında, Avrupa’yı merkeze oturtarak üretilmiş olan bir ifadedir.¹¹ *Yakın doğu*, *orta doğu* ve *uzak doğu* gibi *doğunun* alt başlıkları olan terimler de yine aynı merkeze olan mesafeler dikkate alınarak yapılmış coğrafi kategorileştirmenin ürünleridir. Bu şekilde tarihsel olayların anlatımında *doğuya* Avrupa merkezli bir misyon da yüklenmiştir.¹² Bu anlayıştan doğan

⁶ Doğu-Batı mefhumları hakkında detaylı bir çalışma için bkz. Kaan Durukan, **Doğu-Batı İkilemine Dört Bakış**, İstanbul: Everest Yayınları, 2010.

⁷ Pars Tuğlacı, **Okyanus Ansiklopedik Sözlük**, 2, İstanbul: Pars Yayınları, 1972, s.613.

⁸ Şemseddin Sami, **Kâmûs-i Türkî**, 7. Baskı, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1996, s.775.

⁹ Ferit Devellioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat**, 20. Baskı, Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları, 2003, s.978.

¹⁰ Necdet Sakaoğlu, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Tarih Sözlüğü**, İstanbul: İletişim Yayınları, 1985, s.120.

¹¹ Kamûs’ül Alam isimli tanınmış eserinde Şemseddin Sami, Avrupalıların “şark” kelimesini genel olarak Asya kıtası, Asya’nın batısı ve Mısır için kullandıklarını ifade etmektedir. Şemseddin Sami, **Kamûs’ül Alam**, 4, İstanbul: Mihran Matbaası, 1311, s.6850-6851.

¹² İmparatorluk’tan Cumhuriyet’e, değişmeyen bir bakışla tahayyül edilen Türkiye üzerinden Doğu algısı, Batı’nın kendine has yaptığı ayrımına göre şekillenmiş bir anlayışın uzantısı olarak gelişme göstermiştir. Batılı bir toplumun içinden çıkıp, konuya Batı’yı eleştirel bir tarzda yaklaşabilen örnek bir çalışma olarak bkz. Thierry Hentch, **Hayali Doğu, Batı’nın Akdenizli Doğu’ya Politik Bakışı**, (Çev.: Aysel Bora), 2. Basım, İstanbul: Metis Yayınları, 2008.

ilmî çalışma alanı ise, “Oryantalizm” yahut “Şarkiyatçılık” olarak literatürde kendine çok geniş bir yer bulmuştur. Tarih yazımında ağırlıklı olarak Avrupa merkezli bir tarihçilik anlayışının hâkim olmasından dolayı doğu ve batı kutupları arasındaki çatışmanın tanımlanmasında -Türk tarih literatürüne iktibas etmiş haliyle- *Doğu Sorunu* ya da *Şark Meselesi* ifadeleri genel kabul görmektedir.

Tarihî süreçte gelişen olaylar örgüsü, yaşayış, algılayış ve inanış itibariyle, birbirinden farklı olagelen doğu ile batı arasında, birçok sorunu da kaçınılmaz olarak beraberinde getirmiştir.¹³ Batılı anlayışın *doğuya* çoğu zaman bir sorun nazarıyla yaklaşmayı tercih etmesi ve buna karşılık olarak *doğunun* da *batıyı* yine sorun olarak algılaması,¹⁴ işte bu farklılığın bir sonucu olarak görülebilir. Batıda, doğuya bakışın şekillenmesi süreci çok eski dönemlere kadar indirgenebilir. Bununla birlikte Avrupa'nın aydınlanma dönemini yaşadığı dönemde, doğuya yönelik yaklaşımında geçmişin karanlığından kurtulamaması ya da kurtulmak istememesi, sonrasındaki süreçte farklılıkların derinleşerek sürmesinde etkili olmuştur. Skolastik düşünceden kurtuluşun ışığı olarak kabul edilen Rönesans'la birlikte, Avrupa'da yeni bir Hıristiyan kimliğinin oluşturulmaya çalışıldığı dönemde, Türkler üzerinden İslam'a karşı takınılan tavır, batının toplumsal hafızasındaki dogmalarının daha uzun seneler hayatlarının tüm alanlarına yön vereceğini kanıtlar nitelikteydi. Avrupa'da canlarını ve hürriyetlerini korumak adına, doğudan gelen tehlikelere karşı sürekli savaşmak gerektiği yönünde bir algı hâkim olmuştur. Yunanların Perslere karşı verdiği mücadelenin bir benzeri, bu defa yakın zamanda batının doğudaki kalesini alan ve bu yönüyle kapıdaki tehdit olarak görülen Müslüman-Türklerle karşı verilmiştir. Buna bir de kiliselerin güçlerini korumak adına İslam'a yönelik olumsuz eleştiri yapma kurnazlığına kaçmaları da eklenince, Avrupa'da İslamiyet ve Türkler hakkındaki olumsuz düşünce çizgisi iyice belirginleşmiştir.¹⁵

Batılı bireyin zihninde yer eden doğu imgesini anlamlandırmak, aynı zamanda onu yönlendiren faktörleri tanımayı da gerektirir. Bu faktörlerin en tesirliyelerinden biri, *ötekini*

¹³ “Batı”nın algısında yer alan “doğu”nun sınırlarının kesin çizgilerle birbirinden ayrılması mümkün olmasa da, “doğu” algısının Hindistan, Çin ve Japonya gibi doğunun uzağındaki bölgelerden ziyade, İslam'ın yoğunlukla yaygın olduğu Türkiye, İran ve Arap coğrafyası için geçerli olduğunu belirtmek gerekir. Hentch, a.g.e., s.15.

¹⁴ Enver Ziya Karal, **Büyük Osmanlı Tarihi**, 1, Ankara: TTK Yayınları, s.204.

¹⁵ Benjamin Braude ve Bernard Lewis, “Osmanlı Devleti İçerisindeki Hıristiyanlar ve Yahudiler”, **Akademik Araştırmalar Dergisi, Osmanlı Özel Sayısı**, (Çev.: Halil Erdemir ve Hatice Erdemir), 2. Baskı, 4-5, İstanbul: Maestro İnsan Kaynakları, 2000, s.171.

ve dolayısıyla kendini tanıma ve anlamanın aracı olan *seyahatnameler*dir. Bu anlamda batılı seyyahların kaleme aldıkları seyahatnamelerdeki anlatım ve betimlemeler, batılı bireyin *doğuya* ve *doğuluya* bakışının şekillenmesinde mühim yer tutmuştur. Örneğin on yedinci asırdan sonra bir artış gösteren İngiliz seyahatnamelerinde, doğu nezdinde Türk imajına yönelik yapılan betimlemeler sonucunda oluşan imge, bilinçaltında yer edinmiş geleneksel Türk karşıtlığı imajını yansıtmış ve Türkler romantik ve düşsel bir algılamanın yanı sıra, çoğu zaman *ötekiliğin* bir simgesi olarak olumsuz yönleriyle ön plana çıkarılmıştır.¹⁶ Batıda Türk imajının bu şekilde olumsuz temayüzü, Türklerin Osmanlı İmparatorluğu bünyesinde Avrupa’da yayılmaya başladığı on dördüncü asırdan başlamış, imparatorluğun askerî ve siyasî bir güç olarak Avrupa siyaset sahnesinde etkinliğini artırdığı on altıncı asırda doruk noktasına ulaşmıştır. Bu etkinleşme, Türk’e ait dil, tarih, coğrafya, kültür, kimlik, kurumlar, siyaset, sosyal hayat, ordu ve devlet yapılanması gibi, Batı’nın alışılmış değerlerinin dışında kalan “farklı”ya yönelik tanıma arzusunu da beraberinde getirmiştir.¹⁷

Son birkaç asırlık dönemde, üstünlük psikolojisi içinde olan *batı*, bulunduğu medeniyet düzeyine nasıl ve hangi aşamalardan geçerek ulaştığını ve bu yolda *doğunun* ne gibi katkıları olduğunu,¹⁸ önyargılardan uzak, hakkaniyetli ve insafli bir tarihî bakış açısı geliştirerek, bir anlamda tarihi farklı perspektiflerden okuyarak, bu anlamsız psikolojiden sıyrılabilir.¹⁹ *Doğu* ile ilgili sağlıklı bir tarih yazımı, tarihe Avrupa merkezli bakmaktan ziyade, daha kuşatıcı ve çok yönlü bir anlayış geliştirmekle mümkün olabilir. Bununla birlikte, özellikle son dönemlerde batıdan bu noktada birtakım farklı seslerin yükseldiğini de ifade etmek gerekir. Türkiye tarafından son dönemlerde ortaya konulan dış siyasî

¹⁶ Himmet Umunç, “Doğu ve Ötekilik: İngiliz Seyahatnamelerinde Türk Kimliği (Lady Montagu ve Richard Chandler)”, **Bilig: Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi**, 66, 2013, s.298, 303.

¹⁷ Himmet Umunç, “Türkiye’de Hollandalı Bir Seyyah: Cornelis de Bruyn ve Gözlemleri”, **Bellekten**, LXXIII (266), Ankara: TTK Yayınları, 2009, s.150.

¹⁸ Doğu ve Batı medeniyetleri arasındaki etkileşim ve özellikle Doğu’nun Batı medeniyetine etkileri üzerine kaleme alınmış örnek eserler için bkz. John M. Hobson, **Batı Medeniyeti’nin Doğulu Kökenleri**, (Çev.: Esra Ermert), 3. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2011; **Osmanlı ve Dünya: Osmanlı Devleti ve Dünya Tarihindeki Yeri**, (Haz.: Kemal Karpat), İstanbul: Ufuk Yayınları, 2000.

¹⁹ Batıyı, bir bütün halinde özeleştirme yapmaktan imtina eden bir yapı olarak sunmak elbette haksızlık olacaktır. Nitekim zaman zaman kendi kendini sorgulayan ve yapılan hataları cesur bir şekilde dillendiren kalemlere de rastlamak mümkündür. Bunlardan biri de ünlü düşünür Friedrich Nietzsche’dir. Nietzsche felsefesinin zengin kaynaklarından birini oluşturan çalışmasında şöyle bir özeleştiride bulunmaktadır: “... Hristiyanlık bizi antik kültürün mirasından etti, daha sonra da, bir kez daha, Müslüman kültürün mirasından etti. İspanya’nın harika Mağribi kültür dünyası, bizim için, temelde, Roma ve Yunanistan’dan daha akraba, bizim duyum ve beğenimize daha yakın olan bu dünya, ayaklar altında ezildi.” Friedrich Nietzsche, **Deccal, Hristiyanlığa Lanet**, (Çev.: Oruç Arioba), 2. Bası, İstanbul: Hil Yayınları, 1987, s.61.

anlayışa karşı, batıda kaygı uyandırdığı izlenimi veren tepkiler olmakla birlikte, bunun Türk tarihine yönelik ilgi artışında katkısı olduğu da söylenebilir.²⁰ Bu noktada, genç Türkiye Cumhuriyeti'nin tarihî öncüsü olan Osmanlı İmparatorluğu'nun, bu ilgiden fazlaca nasiplendiği görülmektedir. Nitekim yaklaşık altı asırlık bir süre, dünyanın kalbi denilebilecek bir coğrafyada hüküm sürmüş olan Osmanlı İmparatorluğu, bu ilgiye muhatap olmak için heybesinde oldukça zengin tarihî malzeme barındırmaktadır. Osmanlı'nın özellikle Avrupa tarihinde işgal ettiği yeri tartışan, Avrupa ve Amerika menşeli çalışmaların son dönemlerde artış grafiği gösteriyor olması, özellikle Türk tarihi üzerinden *doğuyu* anlama noktasında umut verici olabilir.

1.1.2. Siyasîleştirilmiş Bir Kavram: Doğu Sorunu

Doğu Sorunu siyasî bir söylem olarak ilk defa on dokuzuncu asrın başlarında²¹ ortaya atılmış ve sonraki süreçte siyasî jargonda sık sık başvurulan bir terim olagelmıştır. Öyle ki, siyasî lügatte *Doğu Sorunu* kadar kendine geniş yer bulan nadir sayıda kavram bulunmaktadır. Bununla birlikte kavrama çok yönlü ve fazlasıyla komplike manalar yüklenilmesi, soruna farklı tanımlar yapılması gerekliliğini de beraberinde getirmiştir. Dolayısıyla kavramın hangi dönemleri kapsadığı ve neleri ifade ettiği net olarak anlaşılmadan, sonraki dönemde gelişen olayların analiz edilmesi ve bunlardan hareketle birtakım sonuçlara varılması sağlıklı olmayacaktır.

Kemal Beydilli Doğu Sorununa, belli bir kalıp içine sokularak bir tarif getirilemeyecek kadar girift bir konu olduğu şerhini düşerek, “Türklerin Avrupa'dan atılması” şeklinde, ifade olarak kısa, fakat kapsam olarak geniş bir tanımlama yapmaktadır.²² Abdulkadir Yuvalı da Beydilli'nin yaklaşımına paralel olarak, sorunu tarihî bir süzgeçten geçirdikten sonra, özetle bir “Türk-Avrupa mücadelesi” olarak

²⁰ Türkiye'ye yönelik batı merkezli bakış açısının değişmesinde, bir başına dış siyasî gelişmeleri ileri sürmek kuşkusuz eksik olacaktır. Bu değişimi anlayabilmek için, başta iktisadî olmak üzere, askerî, sosyal ve diğer siyasî etmenler göz önünde bulundurularak analiz yapılmalıdır.

²¹ Karal, a.g.e., s.204; Doğu Sorununun siyasî bir terim olarak ortaya çıkışı 1815 tarihli Viyana Kongresi'nde olmuştur. Esasen Avrupa'daki statükonun garanti altına alınması için toplanan bu kongrede, taraf olmamasına rağmen, Osmanlı İmparatorluğu'nun da kongre sonunda imzalanan genel anlaşmada yer alması önerilmişti. Matthew Smith Anderson, **Doğu Sorunu 1774-1923, Uluslararası İlişkiler Üzerine Bir İnceleme**, 2. Baskı, (Çev.: İdil Eser), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2010, s.65.

²² Kemal Beydilli, “Şark Meselesi”, **Halil İnalçık Armağanı**, I, (Haz.: Taşkın Takış ve Sunay Aksoy), Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2009, s.387.

yorumlamaktadır.²³ Albert Sorel Doğu Sorununa dair kaleme aldığı meşhur eserinin giriş bölümünde, bu sorunu Türklerin Avrupa'ya girişinin başlattığını ve Rusların büyük güç haline gelmesiyle birlikte, sorunu kendi çıkarları doğrultusunda çözmek için kararlı bir tavır takındıklarını belirtir.²⁴ Edvard Diriyol ise etraflı bir tanım yaparak, Büyük İskender döneminden itibaren bir doğu sorunu algısı oluşmaya başladığını ve meselenin İslam'ın ortaya çıkmasıyla birlikte bambaşka bir boyut aldığını ifade etmektedir. Diriyol, İstanbul'un düşmesi ile Avrupa'nın dört asırlık bir Osmanlı baskısı yaşadığını, akabinde İslam'ın Avrupa ve Asya'da gerileme göstermesini müteakip bu meselenin ortaya çıktığını belirtmektedir.²⁵

Meseleyi Osmanlı'nın Rusya ile olan mücadelesi tarafıyla ele alan Ahmed Saib'e göre, konu Rusya'nın Osmanlı'ya bakış açısını gözden geçirip, yeni bir siyasî tavır belirlemesi şeklinde izah edilebilir.²⁶ Rostislav Fadiev'in yaklaşımı Ahmed Saib'in bu tespitine destek olacak mahiyettedir. Fadiev'e göre Rus İmparatorluğu Doğu Roma mirasının varisiydi ve Hıristiyan Doğu'nun kendi öncülüğünde yeniden oluşturulmasını kendisi için bir "tarihî kader" olarak görüyordu. Bu amaçla Slavlık ve Ortodoksluk adına verilecek mücadele, Rusların yayılcı siyasetlerini meşrulaştırmak adına kullandıkları bir araçtı.²⁷ Alexander Lyon Macfie de sorunu benzer şekilde görmekte ve sorunun II. Katerina döneminde sistemli bir şekilde Karadeniz bölgesinde yayılma gösteren Çarlık Rusya'sının politikaları çerçevesinde gelişen ve Osmanlı İmparatorluğu'nun tarih sahnesinden çekilmesine kadar geçen süre zarfında yaşanan gelişmeler boyutunu ön plana çıkarmaktadır. Ona göre Doğu Sorunu dört ana başlık etrafında dönmekteydi. Bunlar: bir zamanlar güçlü Osmanlı'nın, aldığı yenilgiler sonrası askerî ve idarî açıdan zayıflaması, on dokuzuncu asırda "hasta adam" olarak nitelenecek derecede zayıf düşmesine karşı attığı reform adımlarının başarısız kalması, başta Balkanlardaki Ortodoks Hıristiyanlar olmak üzere gelişen milliyetçilik akımının olumsuz etkisi ve büyük güçlerin rekabetinin Osmanlı

²³ Abdulkadir Yuvalı, "Ermeni Milliyetçiliğinin Doğuşunda Şark Meselesi Faktörü", **Hoşgöründen Yol Ayrımına Ermeniler**, I, (Haz.: M. Metin Hülalü, Şakir Batmaz ve Gülbadi Alan), Erciyes Üniversitesi-Nevşehir Üniversitesi II. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Sempozyumu, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayını, 2009, s.102.

²⁴ Albert Sorel, **The Eastern Question in the Eighteenth Century, The Partition of Poland and The Treaty of Kainardji**, London: Methuen & Co., 1898, s.IX.

²⁵ Edvard Diriyol, **Şark Meselesi (Bidayet-i Zuhurundan Zamanımıza Kadar)**, (Çev.: Nafiz), İstanbul: Muhtar Halid Kütüphanesi, 1328, s.17, 18.

²⁶ Ahmed Saib, **Şark Meselesi**, 1327, s.3.

²⁷ Rostislav Fadiev, "What Should be The Policy of Russia?", (Ed.: Gerald Stourzh), **Readings in Russian Foreign Policy**, New York: Oxford University Press, 1959, s.67-73.

yakın doğu coğrafyası üzerinde kesişmesi olarak sınıflandırılabilirdi.²⁸ Michel Lheritier, bu tanımlamalardan ayrı bir noktada, sorunun odak merkezi olarak Doğu Akdeniz'i işaret edip, bu bölgenin önemi üzerinden hareketle birtakım yorumlar yapmaktadır.²⁹ Cevdet Küçük ise sorunu, Avrupalı sözü geçen devletlerin ekonomik ve siyasî kaygılarla Osmanlı İmparatorluğu'nu denetim altına alma ve imparatorluğun gayrimüslim tebaasının bağımsızlıklarını elde etme çabalarından doğan ve nihâî noktada, sonu imparatorluğu parçalamaya varacak bir sürecin genel adı olarak tanımlamaktadır.³⁰ Bayram Kodaman da Küçük'ün tespitine eş bir bakışla, sorunun esasını dört safhada ele almaktadır. Ona göre ilk safhada Balkanlardaki Hıristiyanların bağımsızlaştırılması, sonraki safhada Anadolu'nun doğusunda bulunan altı vilayette muhtar bir bölge veya bağımsız bir Ermenistan devleti kurulması amaçlanmaktaydı. Üçüncü safhada imparatorluğa tâbi gayritürk Müslüman tebaanın, imparatorluğun Türk tebaasından ayrıştırılması ve son safhada da bu şekilde parçalanmış imparatorluk topraklarında "Büyük Güçler"ce çıkar veya hâkimiyet alanları oluşturulup, bu bölgelerde bir sömürü anlayışını oturtma hedefi güdülmekteydi.³¹ Küçük ve Kodaman'ın konuya getirdikleri bu yaklaşıma paralel bir bakış da Nedim İpek'e aittir. İpek sorunu, fikrî altyapı itibariyle batı menşeli olan ve imparatorluklar yerine ulus devletler oluşturma düşüncesinin Osmanlı coğrafyasında uygulanması amacıyla geliştirilen büyük bir proje olarak görmektedir.³²

Kavramın tek, tanımlamaların muhtelif olması, sorunun bir paradokslar karmaşası olduğu sonucunu doğurmamalıdır. Yaklaşımlardaki bu zenginlik sorununun çok yönlü boyutlarının olduğunu göstermektedir. Tüm bu tanımlamalar konuyu ele aldıkları yere göre kendi içlerinde mantıklı ve tutarlı bir bütünlük arz etmekte ve konunun ehemmiyetine işaret etmektedirler. Pek tabii olarak, tarihçiler de çalışmalarını çerçevesinde oluşturdukları kurgusal bütünlük doğrultusunda Doğu Sorununun içeriğini doldürmektedirler.

²⁸ Theophilus C. Prousis, "The Eastern Question Re-Examined: Review of Macfie, A.L., The Eastern Question, 1774-1923", **H-Net Reviews (The Center for Human Arts, Letters, and Social Sciences Online)**, December 1996, s.1, <http://www.h-net.org/reviews/showrev.php?id=712> (11.02.2014).

²⁹ Michel Lheritier, "Regions Historiques: Europe Centrale, Orient Méditerranéen et Question d'Orient", **Revue de Synthèse Historique**, XLV, Paris: La Renaissance du Livre Boulevard St-Michel, 1928, s.53.

³⁰ Cevdet Küçük, "Şark Meselesi Hakkında Önemli Bir Vesika", **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı Hatıra Sayısı, 32, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1979, s.607.

³¹ Bayram Kodaman, "Ermeniler, Aşiret Süvari Alayları ve II. Abdülhamid", **Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 24, Kırgızistan: Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları, 2010, s.2.

³² Nedim İpek, "Osmanlı Coğrafyasında Yapay Ulus Devlet Kurma Projeleri", **BGPS**, (Ed.: Veysel Usta), Trabzon: Serander Yayınları, 2007, s.15.

Yukarıda ortaya konulan tanımlar çerçevesinde toparlayıcı olacak şekilde, bu çalışmanın çatısına uygun şöyle bir tanım yapılabilir: Doğu Sorunu, Osmanlı İmparatorluğu coğrafyasında, imparatorluğun iktidar sıkıntısı çekmeye başlaması sonucu ortaya çıkan gevşek dönemden, birtakım çıkarlar devşirmek isteyen Rusya ve batılı başat güçlerin, birbirleriyle giriştikleri hâkimiyet mücadelesini tanımlayan diplomatik ve tarihî bir terimdir. Osmanlı İmparatorluğu içerisinde milliyetçi hareketlerin kullanılması amacıyla çok-etnili bu yapı üzerinde cerrahî işlemler yapılması gayretleri de sorunun bir parçası/sonucu olarak zikredilmelidir. Bununla birlikte, sorunu salt olarak Osmanlı İmparatorluğu üzerinde dönemin iri devletleri tarafından siyasî niyetlerle yürütülen menfaat çatışmalarına indirgemek, soruna tanım getirme çabasında yeterli olmayacaktır. Zira Osmanlı İmparatorluğu'nun iç dinamikleri de bu kapsamda Doğu Sorununun şekillenmesi sürecinde dikkate alınmalıdır. İmparatorluğun, özellikle on sekizinci asrın başlarından itibaren siyasî, askerî, iktisadî alanlarda sorunlar yaşamaya başlaması neticesinde, merkezî otoritede görülmeye başlayan zafiyet ve içtimaî huzurun bozulmaya yüz tutması gibi gelişmeler, Doğu Sorunu bağlamında yukarıda değinilen dış etkilerle birleşince, imparatorluğun dağılma süreci hızlanmıştır.

1.1.3. Doğu Sorununun Milâdı Meselesi

“İstikbal kendisine hâkim olan mazinin ipliklerinden dokunmuştur”³³ sözü, tarihin sebep-sonuç ipliği ile birbirine bağlı olaylar yumağı olduğunu öz olarak ifade etmektedir. Bir vakanın sonucunun, sonrasında yaşanan olayın kapısını açması, tarihin birbirinden bağımsız düşünülüp değerlendirmesinin mümkün olmadığını açık bir şekilde ifade eder. Ancak tarihin bu özelliği, tarihî yaşanmışlıklara milat belirlemeye engel teşkil etmez. Tarihî olayların incelenmesi, yapılacak çalışma için düşünülen kurgusal plan doğrultusunda bir zamansal zemine oturtulabilir. Bu noktada Doğu Sorununu ele alan tarihçiler, çalışmalarının kurgu örgüleri içinde, konuya doğal olarak ayrı ayrı başlangıç noktaları belirlemişlerdir. Yukarıda soruna dair tanımlamaların yer aldığı bölümde, sorunu çok daha eski dönemlerde temellendiren çalışmalarda bu durum görülmektedir.

³³ Jean Pichon, *Cihan Harbinin Şarka Ait Kaynakları, Avrupanın Yakın Şarka Hulûlünün Tarihçesi*, (Çev. Hüseyin Cahit Yalçın), İstanbul: Kanaat Kitabevi, 1939, s.5.

Bu çalışmanın tarihî zemini, konuyu dağıtmama kaygısıyla, Osmanlı İmparatorluğu'nun merkeze oturtularak, konunun bu bağlamda sınırlandırılmasını gerekli kılmaktadır. Bu açıdan bakıldığında, Doğu Sorununun en büyük parçası olarak Osmanlı'nın görülmesinin³⁴ altında yatan ana sebep, onun Avrupalılar tarafından kendilerine meydan okuyan en önemli tehlike olarak algılanmasıdır. Bu algı, Avrupalı devletlerin bu ortak tehlikeye karşı ortak savunma ihtiyacını doğurmuştur. On yedinci ve on sekizinci asırlarda dengelerin değişmesine ve Avrupalı devletler üstünlüğü ele geçirmeye başlamasına paralel olarak siyasî ve iktisadî çıkarlar ön plana çıkmış ve Osmanlı coğrafyasının istilası ve paylaşımı gündeme gelmiştir. Bundan doğan rekabet de bu kez paylaşımında ortak hareket etme ve uzlaşma noktaları arayışlarını beraberinde getirmiştir ki Avrupa için Doğu Sorunu da işte bu arayışların bir sonucudur.³⁵ Bu yönüyle düşünüldüğünde, uluslararası gelişmelere karşı ortak hareket etme fikri üzerine inşa olunan Avrupa Birliği oluşumu ile Osmanlı'ya karşı geliştirilen Doğu Sorunu temelli ortaklık anlayışı arasında benzerlik kurulabilir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun 1683 senesinde uğradığı Viyana hezimetinden³⁶ on altı sene sonra imzaladığı Karlofça Antlaşması³⁷ Osmanlı açısından yol açtığı sorunlar göz

³⁴ H. A. Munro-Butler-Johnstone, **The Eastern Question**, London: Reprinted from the Pall Hall Gazette, 1875, s.1.

³⁵ Halil İnalçık, **Osmanlılar, Fütühat, İmparatorluk, Avrupa ile İlişkiler**, 2. Baskı, İstanbul: Timaş Yayınları, 2010, s.216, 217.

³⁶ Viyana bozgunu, Osmanlı İmparatorluğu açısından iki asırlık bir süreci alan ve aşamalar halinde devam eden bir gerileyişin başlangıç noktasını teşkil etmektedir. Osmanlı'nın bu bozgunu takip eden savaşlardaki vaziyeti, direnme gücünü yitirdiğine Avrupalı devletlere inandırması açısından önemlidir. Norman Davies, **Avrupa Tarihi, Doğu'dan Batı'ya, Buz Çağından Soğuk Savaşa, Urallardan Cebelitarık'a, Avrupa'nın Panoraması**, 2. Baskı, (Çev.: Mehmet Ali Kılıçbay vd.), Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2011, s.690; İnalçık, **Osmanlılar, Fütühat, İmparatorluk, Avrupa ile İlişkiler**, s.217. Viyana hezimetini, Avrupalıların Osmanlılar için besledikleri kini kusmalarına da vesile olmuştur. Öyle ki, bu dönemde Türkler için birçok kötü senaryo üretilmiştir. Bu senaryolar arasında en insafli olanları, Türkleri toplu olarak Hıristiyanlığa geçirmeyi öngörürken, aralarında çöllerle sürülmeyi layık görenler de vardı. Hatta daha da ileri gidip, Türklerin tamamının kılıçtan geçirilmek suretiyle yok edilmeleri gerektiğini düşünecek kadar gözleri dönmüş olanlara dahi rastlamak mümkündü. Faruk Bilici, **14. Louis ve İstanbul'u Fetih Tasarısı; Louis XIV. Et Son Projet De Conquete D'Istanbul**, Ankara: TTK Yayınları, 2004, s.3.

³⁷ Avusturya'nın Osmanlı'ya karşı kazandığı zaferlerin teyidi olan ve on sekizinci asra bir sene kala imzalanan Karlofça Antlaşması birçok açıdan önemlidir. Bu antlaşma sonucunda, Osmanlı çok muazzam toprakları yitirirken, bölgedeki Osmanlı tehdidi de ciddi anlamda ortadan kaldırılmış oldu. Üstelik Rusya ve Lehistan Osmanlı'yı tehdit edecek duruma geldiler. Avrupa'daki dengeler açısından, Fransa'nın anlaşma sonrasında İngilizler karşısında İstanbul'da nüfuz kaybına uğraması da ayrıca kayda değerdir. Zira Osmanlı İmparatorluğu açısından muhtaç olunan barış anlaşmasının Karlofça'da imzalanmasında, İngiliz elçilerin desteği büyük olmuştur. Bu desteğe karşılık olarak da Osmanlı padişahı tarafından yeni kapitülasyonlarla mükâfatlandırılmışlardır. Derek McKay, H.M. Scott, **Büyük Devletlerin Yükselişi 1648-1815**, (Çev.: Eşref Bengi Özbilen), İstanbul: Dergâh Yayınları, 2011, s.97, 98, 122, 189; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi, II. Selim'in Tahta Çıkışından 1699 Karlofça Andlaşmasına Kadar**, III (I), 5. Baskı, Ankara: TTK Yayınları, 1995, s.586, 595, İnalçık, **Osmanlılar, Fütühat, İmparatorluk, Avrupa ile İlişkiler**, s.225.

önünde bulundurulduğunda, bir milat olarak görülmeye müsait bir mahiyettedir.³⁸ Zira bu antlaşma sonrası Osmanlı'nın gücünün azalmasıyla birlikte, Rusya ve İngiltere doğuda daha etkili bir pozisyona yükselmişlerdir. Bu durum, o döneme kadar Osmanlı İmparatorluğu ile kapitülasyonlar üzerinden iyi ilişkiler geliştirmiş olan Fransa açısından, bu iki ülkenin tehlikeli rakipler olarak algılanmalarını ve Fransa'nın Osmanlı'nın geleceğine dair birtakım zarurî politikalar üretmesine sebep olmuştur.³⁹ Karlofça'ya farklı bir açıdan önem atfeden Hilmi Ziya Ülken, konuyu yüz kırk sene sonrasında ilişkilendirerek, birçok alanda toplu olarak yapılan ıslahatlar manzumesi olan Tanzimat'ı, bu anlaşmanın imzalanmasından itibaren Osmanlı'nın birbirini takip eden yenilgilerine bir son vermek amacıyla yürüttüğü teşebbüslerin neticesi olarak nitelemektedir.⁴⁰ Öte yandan, yalnızca Balkan coğrafyası için değil, diğer tüm Katolikleri de ilgilendirecek şekilde, Karlofça Anlaşmasının on üçüncü maddesinde yer alan ve Pasarofça Anlaşmasının on birinci maddesinde de onaylanan *“Kiliselerinin ilk biçim ve uygulanışı durumlarına göre onarılması ve ibadetlerinin yerine getirilmesine karşı çıkılmayacaktır. Hangi tarikattan olursa olsunlar, bu din adamları incitilip aşağılanmayacaklardır”*⁴¹ ifadeleri de –Karlofça sonrası dönemde her fırsatta ileri sürüldüğü üzere– Osmanlı İmparatorluğu'nun gayrimüslim tebaası üzerinde söz sahibi olma niyetlerinin, resmî bir belgede dillendirilmesi açısından da ayrıca dikkate değerdir.

Doğu Sorununun milâdına dair daha sonraki dönemlere işaret eden ve sorunun başlangıcını, Osmanlı İmparatorluğu'nun on dokuzuncu asırda, özellikle Balkanlar'da, Avusturya ve Rusya'ya karşı aldığı yenilgiler sonucunda yaşadığı çözüme sürecine bağlayan,⁴² hatta daha spesifik olarak Mısır'ın düşmesini⁴³ öne çıkaran çalışmalar⁴⁴ da bu bağlamda anılabilir.

³⁸ Suad Muhtar, “Şark Meselesi”, **İstişare**, I (18), İstanbul: Artin Asaduryan Matbaası, R. 14 Kanunisanı 1324 (27 Ocak 1909), s.841.

³⁹ Abdurrahman Çaycı, **Büyük Sahra'da Türk-Fransız Rekabeti (1858-1911)**, Ankara: TTK Yayınları, 1995, s.1, 2.

⁴⁰ Hilmi Ziya Ülken, “Tanzimattan Sonra Fikir Hareketleri”, **Tanzimat; Yüzyüncü Yıldönümü Münasebetile**, I, İstanbul: Maarif Matbaası, 1940, s.757.

⁴¹ Giles Veinstein, “Balkan Eyaletleri (1606-1774)”, (Ed.: Robert Mantran), **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, XIX. Yüzyılın Başlarından Yıkılışa**, I, (Çev: Server Tanilli), İstanbul: Adam Yayınları, 1999, s.387.

⁴² Gerald David Clayton, **Britain and the Eastern Question: Missolonghi to Gallipoli**, London: University of London Press, 1971, s.22.

⁴³ Mısır'ın işgali meselesi de Doğu Sorunu çerçevesinde düşünüldüğünde, Osmanlı coğrafyası üzerindeki İngiliz ve Fransız bakış açısına dair verilebilecek en çarpıcı örneklerden birisidir. Nitekim emperyalist saldırganlığın mühim örneklerinden biri olan bu olay, Fransa ve İngiltere'nin kendilerine ait olmayan bir toprağı elde edebilmek adına vermiş oldukları emperyal mücadeleye bir örnek olarak tarihteki yerini almıştır.

Doğu Sorununun miladına dair öne çıkan olaylardan birisi de 1774 tarihli Küçük Kaynarca Antlaşması'dır. Bu antlaşmayı önemli yapan temel unsurlardan biri, antlaşma ile Rusya'nın Karadeniz'de yükselen güç haline gelmesi olmuştur. Böyle bir denge değişimi İngiltere ve Fransa açısından göze alınamayacak riskler barındırması nedeniyle kabul edilebilir değildi. Nitekim 1853 senesinde Karadeniz'de patlak veren Kırım Savaşı da bu endişelerin bir uzantısı niteliğindedir. Küçük Kaynarca Antlaşmasını öne çıkaran bir diğer unsur da Osmanlı İmparatorluğu'nun güç kaybına eşzamanlı ve ilintili olarak, Karlofça'nın bakiyelerinden⁴⁵ olan Yunan milliyetçilik fikriyatının daha etkin bir hal alması ve son kertede Yunanistan'ın bağımsız bir devlet olarak ortaya çıkmasıyla sonuçlanan sürecin yolunu açması olmuştur.⁴⁶ Bu yönüyle gelecekte ortaya çıkacak olan Pontus Meselesine de tarihî zemin teşkil edebilecek bir mahiyettedir.

1.2. Rusya'nın Tehdit Olarak Ortaya Çıkışı

Üç asırlık tarihî geçmişi boyunca sahip olduğu kudretinden, on yedinci asırdan itibaren peyderpey uzaklaşmaya başlayıp, batı karşısında gerileme sürecine giren Osmanlı İmparatorluğu, buna rağmen dünya satranç tahtasının etkili taşlarından birisi olma özelliğini bir süre daha sürdürmeyi başaracaktı. Bununla birlikte aydınlanma sürecini tamamlayıp, sanayi devrimini yaşayan Avrupalı iri devletlerin ilgisinin arttığı Osmanlı coğrafyası, sahip olduğu stratejik konum vesilesiyle, bu güçlerin dış politikalarının

⁴⁴ William Jackson, *The Pomp of Yesterday, The Defence of India and the Suez Canal, 1798-1918*, London: Brassey's, 1995.

⁴⁵ Karlofça Antlaşması'nın önem olarak daha alt sıralarda, fakat sonrasındaki dönem açısından daha önemli ve etkili olacak sonuçlarından birisi de, Rusların ve İngilizlerin antlaşmayı takip eden dönemde, imparatorluğun Rum tebaasına birtakım gizli menfaatler sağlayarak, Rumlar arasında Helenizm fikriyatının gelişmesine alttan alta destek verme çabalarının geliştiği dönemin başlangıç fitilini ateşlemesidir. Bu dönemde, Ortodoks inancına eğilen ve Helenistik döneme ilgi duyan araştırmacılar rağbet görmeye, Rum gençleri eğitmeye ve bu şekilde Rumlar arasında bir bilinç oluşturulmaya çalışılıyordu. Rum Ortodoks Kilisesi içinde birtakım etkin kişiler vasıtasıyla, Rumlar devlet yönetiminde etkili noktalara getirilerek, imparatorluk içinde bir Fener ruhunun hâkim kılınması amaçlanıyordu. Nicolae Jorga, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi**, 4, (Çev.: Nilüfer Epçeli), İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2005, s.240, 241, 243.

⁴⁶ Küçük Kaynarca Antlaşması'nın Doğu Sorununa öncülük ettiği fikrini savunan çok sayıda araştırma mevcuttur. Bu araştırmalar daha ziyade bu antlaşmayı ve sonrasında yaşanan süreci Osmanlı İmparatorluğu'nun mütemediyen güç kaybederek yok olmaya doğru ilerlediği bir dönemi başlatması yönüyle ön plana çıkarmaktadırlar. Bu çalışmalara örnek olarak bkz. Robert Mantran, "Şark Meselesi'nin Başlangıçları, (1774-1839)", (Ed.: Robert Mantran), **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, XIX. Yüzyılın Başlarından Yıkılışa**, II, (Çev: Server Tanilli), İstanbul: Adam Yayınları, 1999, s.7; Stephen Pierce Hayden Duggan, **The Eastern Question a Study in Diplomacy**, London: The Columbia University Press, 1902, s.5; Herbert Adams Gibbons, **The New Map of Asia (1900-1919)**, New York: The Century Co., 1919, s.142; Matthew Smith Anderson, **Doğu Sorunu 1774-1923, Uluslararası İlişkiler Üzerine Bir İnceleme**, 2. Baskı, (Çev.: İdil Eser), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2010.

belirlenmesinde mühim bir yer işgal etmeye başladı. Bu süreçte gelişen siyasi ortam, Osmanlı İmparatorluğu açısından adeta bir “tahterevalli etkisi”ne dönüşmüştür. Tahterevallinin yukarıya yönelen *batı* ucunda yer alan Avrupa’nın etkin devletleri, zamanın ruhunu yakalayarak, kurdukları sömürü sistemleri vasıtasıyla, sağlam ve etkili siyasi yapılar inşa etmeyi başarabildiler. Bu gelişmeler ise doğal olarak, tahterevallinin *doğu* ucundaki Osmanlı İmparatorluğu üzerinde baskıyı da beraberinde getirmiştir.

Doğu Sorununun şekillenmesinde temel iki taraftan biri Osmanlı İmparatorluğu iken, yükselen güç Rusya⁴⁷ ise bu süreçte ön planda alan diğer taraf olmuştur. Bu iki güç arasında var olan dengelerin Rusya lehine değişme ihtimali, İngiltere ve Fransa gibi dönemin başat aktörlerini rahatsız etmeye yeterdi. Böylesi bir durum, doğal olarak Osmanlı coğrafyasında taşların Rusya’nın inisiyatifinde yeniden dizileceği anlamına gelmekteydi. Nitekim Karlofça Anlaşmasıyla başlayan süreçte Rusların takip ettiği siyaset, yürüttükleri entrikalar⁴⁸ ve nihayetinde Osmanlı’nın Rusya’ya karşı aldığı askerî ve siyasi bir dizi başarısız sonuçlar,⁴⁹ böyle bir durumun gerçekleşmeye meyilli bir vaziyet aldığına işaret fişekleriydi.

Karlofça Anlaşmasının imzalanmasını müteakip senelerde Avrupalı etkin güçler açısından tehdit algısı bu sefer Osmanlı’dan Rusya’ya kaymıştır. Çar I. Petro giriştiği reform hareketleriyle, ülkesini İnalçık’ın tabiriyle “öteki Avrupa”⁵⁰ konumuna taşımaya başlamıştı. 1689 senesindeki Viyana Seferi esnasında, kutsal ittifak kurarak Osmanlı’ya karşı ortak hareket eden Avrupalı devletlerin Rusya’nın desteğine ihtiyaç duymaları Rusya’yı dikkate alınmaya değer bir güç merkezi yapmıştır. Gelecekteki planları için bu isteği yanıtı bırakmayarak, bu ittifakta yer almayı kabul eden Rusya, gelecekte değerini çok daha artırarak, kendini Avrupa medeniyetinin ve Hıristiyanların savunucusu olarak görmeye ve bunun bir gereği olarak, Osmanlı’ya karşı saldırgan bir tavır takınmaya başladı. Bu politikası, zayıf Osmanlı karşısında üst üste başarı bulan Rusya, güçlü devletler

⁴⁷ Rusya, Çar I. Petro ile birlikte tarih sahnesine güçlü bir figür olarak çıkmıştır. Petro aynı zamanda Karlofça sonrası dönemde Osmanlılara sıkıntılılar yaşatan kişi olarak bilinmektedir. Alphonse De Lamartine, **Osmanlı Tarihi**, (Çev.: Serhat Bayram), İstanbul: Kapı Yayınları, 2008, s.816, 817.

⁴⁸ Jorga, a.g.e., s.236-247.

⁴⁹ Bu başarısız sonuçlardan ilki, Azak kalesinin Çar I. Petro tarafından ele geçirilmesi olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu, askerî açıdan zayıf olduğunu düşündüğü Rusların böylesi bir çıkış yapabileceklerini düşünmediği için, bu kayıp payitahtta yankılara neden olmuştur. Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya**, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990, s.13.

⁵⁰ İnalçık, **Osmanlılar, Fütühat, İmparatorluk, Avrupa ile İlişkiler**, s.231.

kategorisine yükselerek, Osmanlı pazarında Avrupalılara rakip olmayı başardı. Bu da Rusya'nın Avrupalı devletler tarafından Osmanlı'nın ardından, artık doğunun yeni tehdidi olarak görülmesine neden oldu. Bu şekilde Avrupa için, yeni tehlike olarak algılanmaya başlanan Rusya, aynı şekilde özellikle Çar I. Petro döneminde benimsenen, *büyük güç olmak sıcak denizlerde var olmaktan geçer* mealindeki bir dış politikayla, bahsi geçen "sıcak denizler"de gitgide etkisizleşen Osmanlı İmparatorluğu için de kuzeyden gelen, önu alınamayan bir tehdit durumuna gelmiştir.

İstanbul'un düşmesi ile birlikte Bizans'ın yıkılmasını müteakip, Moskova Rusya'sı, Bizans'la akraba olmanın verdiği hakla,⁵¹ Bizans'ın varisi olduğunu ilan etti. Rusya'nın artık "Üçüncü Roma" olduğu ve bunun Tanrı tarafından kendilerine verilen bir hak olduğu fikri kilise eliyle yayılmaya çalışıldı.⁵² Çar I. Petro döneminde,⁵³ çarlık eliyle Kudüslü bir papazın, Konstantin'in mezarında Türklerin Ruslar tarafından Avrupa'dan atılacağına dair bir kehanetinin olduğu yönündeki haberlerin yayılması gayretleri,⁵⁴ bu çabaya dair dikkat çekici örneklerden biridir. Petro döneminde buna benzer kışkırtıcı başka adımlar da atılmıştır. Örneğin, 1711 senesinde Balkan halklarına bir bildiri yayımlanarak o bölgede karışıklıkların çıkması beklenmişti. Bu bildiri de "...*dininiz ve yurdunuz, onurunuz ve şanınız, özgürlüğünüz ve bağımsızlığınız adına*" ifadeleriyle "*putatapar Muhammet'in*

⁵¹ III. İvan Vasiliyeviç'in, İstanbul'un fethinden on sekiz sene sonra, kendine eş olarak son Bizans imparatoru Konstantin'in yeğeni Sofya Paleologina'yı seçmesi, Rusya'ya Bizans veraseti iddialarının kapılarını açan adım olmuştur. Rusya, bu noktadan hareketle, her ne kadar Slav dünyası ittifak halinde kabul etmese de, bu olayı manevi bir işaret olarak kullanıp, kendisini yeni bir Roma olarak kabullendirme yoluna gitmiştir. Bu doğrultudaki en büyük kozu da işte bu Ortodoks ve Bizans mirası olmuştur. Trandafir G. Djuvara, **Türkiye'nin Paylaşılması Hakkında Yüz Proje**, (Çev.: Pulat Tacar), Ankara: Gündoğan Yayınları, 1999, s.172; İlber Ortaylı, **Tarih Yazıcılık Üzerine**, 2. Baskı, Ankara: Cedit Neşriyat, 2011, s.115; Galip Kemalî Söylemezoğlu, **Rusya Tarihi**, Ankara: Kanaat Kitabevi, 1939, s.IV.

⁵² Ortaylı, **Tarih Yazıcılık Üzerine**, s.112. Bir dönem Osmanlı İmparatorluğu'nun Moskova Büyükelçiliği görevini yapan Galip Kemalî Söylemezoğlu Rusya tarihine dair keleme aldığı eserinde, Rus Çarlarının, sonu büyük bir hüsrarla bitecek olan doğu siyasetlerinin temelinde hep bu fikir, inanç ve kanaatin yattığı tespitini yapmaktadır. Söylemezoğlu, a.g.e., s.V.

⁵³ I. Petro'nun vasiyetnamesinde, Osmanlı'nın Avrupa'dan kovulma amacını yansıtan panslavist özlemlerini çok açık bir şekilde görebilmek mümkündür. Her ne kadar, gerçekte böyle bir vasiyetnamenin olup olmadığı konusunda bir fikir birliği olmasa da, çalışmasında bu vasiyetnameye yer veren Djuvara'nın da yerinde tespitinde olduğu gibi, bu belge Rusya'nın doğu siyasetinin çerçevesini çizmiştir ve sonrasında yaşananlar da bunu göstermektedir. Vasiyetname Osmanlı'yı Avrupa'dan atabilmek adına; Avusturya'nın da bu projeye dahil edilerek, İngilizlerle ittifak yapılıp Baltık Denizi ve Karadeniz'e inilmesinin, aralarında Osmanlı topraklarının da bulunduğu muhtelif coğrafyalarda dağınık halde yaşayan Yunanların, dinin birleştirici rolünden yararlanılarak, koruyucu olarak Rusları benimseyecekleri şekilde Ruslara bağlanmalarının ve gerekli tüm askerî altyapının aciliyetle oluşturulmasının gerekliliği şeklinde özetlenebilecek, sinsice ve akıllıca düşünülmüş bir dizi maddeden oluşan bir program hüviyetindedir. Vasiyetnamenin detayları için bkz. Djuvara, a.g.e., s.171-173.

⁵⁴ Djuvara, a.g.e., s.172.

torunları, eski yurtlarına Arabistan çöllerine ve bozkırlarına gönderilecek"⁵⁵ vaatleriyle, Balkanlarda yaşayan halklar Osmanlı'ya karşı ayaklanmaya davet edilmekteydi.

Rusya'nın büyük bir Avrupa gücü haline gelmek amacıyla, komşuları İsveç, Polonya ve Osmanlı İmparatorluğu aleyhine genişleme politikası izlemeye yöneldiği⁵⁶ dönemde, Çar I. Petro'dan yaklaşık kırk sene sonra tahtın sahibi olan II. Katerina, hırslı kişiliğiyle ülkesini bölgenin en güçlü devleti haline getirmek gibi iddialı bir politika gütmeyi tercih etti. Bu doğrultuda, ilk olarak Polonya'daki Ortodoks nüfusun haklarının korunması noktasında çıkan anlaşmazlık değerlendirilmiştir. Takip edilen akıllı siyaset ve atılan zamanlı adımlarla Polonya'nın ele geçirilmesi,⁵⁷ Çarlık Rusya'sı açısından Avrupa ve Karadeniz kıyılarının yollarının açılmasında önemli bir köşe taşı olmuştur. Katerina'nın bir sonraki adımının, Bizans İmparatorluğu'nu canlandırma düşüncesini devreye sokmak olacağı hiç şaşırtıcı olmazdı. Nitekim Katerina'nın bu düşüncesi Rumlar nezdinde de müspet yanıtlar bulabilmekteydi.⁵⁸ Bunda, Osmanlı vatandaşı olan bazı Rum Ortodoks din görevlilerinin Rus korumacılığının haklılığına dair görüşlerini, Rum tebaa arasında yaymaktan geri durmamalarının da etkisi vardı. Bu doğrultuda gelişen süreçte, Rumlar arasında Osmanlı'nın "sarı ırk" tarafından yok edileceği inancı yayılma alanı buldu. Rumların bu şekilde Ruslara kurtarıcı gözüyle bakmaları, on beşinci asırda Bizans'la kurulan akrabalık bağından hareketle, tarihî ve manevî inanç noktasında bir zemine de oturtulmuştu.⁵⁹ Katerina'nın bu amacına ulaşmak için beklediği fırsat, Polonya meselesi sürecinde eline geçmiştir. Bu dönemde Polonya'da Ruslara karşı baş gösteren direnişi,⁶⁰ önceki kayıplarını telafi edebilmek adına fırsata çevirmek isteyen Osmanlı İmparatorluğu, 1768 senesinde Rusya'ya savaş ilan etmenin mantıklı bir adım olacağı düşüncesine kapıldı.

⁵⁵ Veinstein, a.g.m., s.384.

⁵⁶ Stephen J. Lee, **Avrupa Tarihinden Kesitler: 1494-1789**, (Çev: Ertürk Demirel), Ankara: Dost Kitabevi, 2002, s.225, 226.

⁵⁷ George Vernadsky, **Rusya Tarihi**, (Çev: Doğukan Mızrak, Egemen Ç. Mızrak), İstanbul: Selenge Yayınları, 2009, s.209, 210.

⁵⁸ Ruslarla Rumlar arasındaki işbirliğinin başlangıcını teşkil eden ilk somut olay 1736-1739 Osmanlı-Avusturya-Rusya savaşı sonrasına denk gelmektedir. Ruslar Akdeniz'e düzenlemeyi düşündükleri harekât öncesi, harekâtı desteklemeleri için bir Yunan ayaklanması çıkarmayı düşünmüşlerdi. Bu amaç için binlerce Yunan silaha sarılmışlarsa da, Yunanların yeterince hazır ve kararlı olmamaları ve Ruslarla yaşanan kopukluk, bunun tam bir ayaklanma olmasını engelledi. Neticede Osmanlı tarafından bastırılan bu ayaklanmaya katılanlar da sürgün edilerek cezalandırıldılar. Veinstein, a.g.m., s.385, 386.

⁵⁹ Sorel, a.g.e., s.7-9.

⁶⁰ İlber Ortaylı bu savaşın, görünürde Lehistan'daki Rus müdahaleciliğinin önüne geçmek, esasında ise Rusya'nın Kırım Hanlığı üzerinde kurduğu baskı ve bölgede hissedilen entrika politikasının neden olduğu tehdidi bertaraf etmek amacıyla Osmanlı tarafından çıkarıldığına yer vermektedir. İlber Ortaylı, "XVIII. Yüzyıl Türk-Rus İlişkileri", **Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl, 1491-1992**, 12-14 Aralık 1992, Ankara: TTK Yayınları, 1999, s.132.

Fakat süreç hiç de umduğu gibi gelişmedi. Osmanlı orduları hem karada hem de denizde büyük bir hezimete uğratıldılar. İngilizlerin de yardımıyla,⁶¹ Çeşme’de bulunan Osmanlı donanmasını dahi yakmayı başaran Ruslar, tam manasıyla bir galibiyet elde etmiş oldular.⁶²

Tarih, Rusların Polonya toprakları için Osmanlılarla tutuştuğu bu savaşta başarısız oldukları tek noktanın, Katerina tarafından Mora’da bir ayaklanma denemesi olduğunu yazar. Rusya, Polonya toprakları üzerinde hâkimiyet sağlamak için çıkan ve Küçük Kaynarca Antlaşması ile son bulan bu savaşta, silahlarıyla birlikte Rusların yanında yer alan Rumlar⁶³ üzerinden, Osmanlı İmparatorluğu’nu zora sokacak, aynı zamanda da yeni bir cephe açacak stratejik bir adım atarak, Mora’da bir isyan çıkarmaya çalışmıştır. Bu amaçla görevlendirilen Rus ordusu subaylarından Theodore Orlov, öncülüğünü aristokrat, yerli soylular ve üst düzey papazların üstlendiği⁶⁴ bu isyanı çıkarma noktasında muvaffak olmasına rağmen, isyan başarıya ulaşamadı.⁶⁵ Fakat böylesi bir isyanın çıkmış olması dahi, Osmanlı hâkimiyeti altında yaşayan bir toplumun, merkezî idareden ayrılmak için sarf ettiği cesaret ve çabayı göstermesi açısından kayda değerdir. Bu gelişme aynı zamanda gelecekteki ayrılıkçı hareketler için işaret fişeği niteliğindedir. Nitekim bu isyan hareketi sonucu kazanılan cesaret ve moral gücü yaklaşık yarım asır sonra, daha büyük bir isyana mülhem olmuştur. Dolayısıyla, Mora isyanını Yunanistan’ın bağımsız bir devlet olarak tarih sahnesine çıkmasının küçük çaplı bir provası olarak değerlendirmek yanlış olmaz. Aynı şekilde bu başarısız isyan hareketi, Rusların başarısızlık hanesine değil, aksine uzun vadede başarı hanesine yazmak daha isabetli olur.

1.2.1. Küçük Kaynarca Antlaşması’nın Yol Açtığı Sorunlar

1774 senesinin 21 Temmuz günü Bulgaristan’a bağlı Küçük Kaynarca kasabasında Rusya ile Osmanlı arasında imzalanan anlaşma, dünya siyasî dengelerini değiştirecek bir sürecin de önünü açmıştır. Öyle ki, etkileri uzun seneler hissedilecek olan bu anlaşma, aynı

⁶¹ Ali İhsan Bağış, “İngiltere’nin Osmanlı İmparatorluğu’nun Toprak Bütünlüğü Politikası ve Türk Diplomasininin Çaresizliği”, **Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç, Sempozyuma Sunulan Tebliğler**, 15-17 Ekim 1997, Ankara: TTK Yayınları, 1999, s.46.

⁶² Vernadsky, a.g.e., s.212.

⁶³ William Eton, **A Survey of the Turkish Empire**, 4, London: T. Cadell & W. Davies, 1809, s.339.

⁶⁴ Anderson, a.g.e., s.68.

⁶⁵ Lamartine, a.g.e., s.906-914.

zamanda Osmanlı İmparatorluğu'nu "tarihte bir hatıra" olarak bırakacak sürecin de önemli kilometre taşlarından birini teşkil etmiştir. Rusya bu anlaşma ile kesin bir şekilde Karadeniz sahillerine ulaşmış ve bu bölgedeki geniş ve verimli arazilerin de sahibi olmuştur. Aynı zamanda, Kırım Hanlığı'nı hâkimiyeti altına almak için önemli bir adım atmıştır. Osmanlı İmparatorluğu, Küçük Kaynarca Antlaşmasıyla Karadeniz'in kuzeyindeki sahadaki hâkimiyetinden vazgeçip, Kırım Türklerinin bağımsızlıklarını tanımak zorunda kalırken,⁶⁶ Rusya Karadeniz'de serbest ticaret yapma hakkı elde etmiştir. Üstelik bu haktan kendi bayrağı altında olmak kaydıyla, istediği yabancıları yararlandırma ayrıcalığına da sahip olmuştur.⁶⁷ Rusya buna ek olarak, Kırım ve civarındaki sahada ticareti geliştirmek amacıyla batılı devletlerle birlikte, Osmanlı tebaasına mensup Rum ve Ermeniler gibi kesimleri de özendirme yoluna gitmiştir.⁶⁸ Bu gelişmelerle ilintili olmakla birlikte, daha elzem ve Türk-Rus ilişkileri açısından bu antlaşmayı bir dönüm noktası kılan olay, *hâmiyet* konusunda olmuştur.⁶⁹ Buna göre Osmanlı padişahı Küçük Kaynarca Antlaşması'na konulan bir maddeyle, Rusya Müslümanları üzerinde halife olarak diplomatik bir koruyuculuk hakkı elde ederken, Rusya da aynı şekilde, diplomatik açıdan Osmanlı İmparatorluğu'nun Ortodoks halkının hâmilîği hakkını elde etmiştir.⁷⁰ İlk bakışta gayet makul ve âdil görünen bu madde, gelecekte daha ziyade Osmanlı'nın aleyhine işlemiştir. Zira Rusya, bu antlaşmayla sahip olduğu "hâmilik silahı"nı Osmanlı İmparatorluğu'na karşı etkin bir şekilde kullanmasını bilmiştir.⁷¹ Bunu yaparken de Küçük Kaynarca Antlaşması ile elde ettiği "hakları" kendine referans olarak almıştır. Örneğin Rusya, İstanbul Beyoğlu'nda "her türlü onur kırıcı davranış ve rahatsızlıktan uzakta" kurdurduğu Rus kilisesi üzerinden, Rus elçilerinin Babiâli'yi her fırsatta uyarabilme hakkını elde etmişti. Üstelik bu kilisenin Rusya'ya karşı olan yükümlülükleri, Babiâli'ye

⁶⁶ Sadri Maksudî Arsal, "Teokratik Devlet ve Lâik Devlet", **Tanzimat; Yüzüncü Yıldönümü Münasebetile**, I, İstanbul: Maarif Matbaası, 1940, s.80.

⁶⁷ Rumlar bu fırsatı değerlendirmeyi bilmişler ve bu sayede Karadeniz ticaretinde çok önemli bir yer sahibi olmayı başarmışlardır. Anderson, a.g.e., s.68.

⁶⁸ Bağış, a.g.m., s.45, 46.

⁶⁹ Akdes Nimet Kurat, **Rusya Tarihi, Başlangıçtan 1917'ye Kadar**, 2. Baskı, Ankara: TTK Yayınları, 1987, s.290, 291.

⁷⁰ 1853 Kırım Savaşı da esasında Rusya'nın Küçük Kaynarca Antlaşmasına koydurduğu bu yedinci maddenin kendi çıkarlarına uygun bir tefsiriyle, Ortodoks tebaaları himaye etmek istemesi üzerine, Avrupalı güçlerin de Hıristiyanların hâmilîğine aday olmaları arzusu üzerine çıkmıştı. Cemil Bilsel, "Tanzimatın Haricî Siyaseti", **Tanzimat; Yüzüncü Yıldönümü Münasebetile**, I, İstanbul: Maarif Matbaası, 1940, s.690; Veinstein, a.g.m., s.387.

⁷¹ Osmanlı coğrafyasında yaşayan toplulukların hâmilîğine soyunma arzusunu ilk olarak dile getiren Ruslar olmamıştır. XIV. Louis'in kral olduğu dönemde Fransa da Osmanlı ile yaptığı ittifak ve bu ittifakın bir uzantısı olan kapitülasyonlardan hareketle, kendisine tanınmış hakların ötesine geçip, imparatorluğun Ortadoğu coğrafyasında yaşayan Hıristiyan tebaasının tamamının koruyucusu olduğunu iddia ediyordu. Veinstein, a.g.m., s.387.

kıyasla daha genişti.⁷² Rusya, bu sayede iç işlerine karışmak suretiyle, Osmanlı İmparatorluğu'nu zayıflatmak için büyük bir fırsatı da eline geçirmiş oldu. Çariçe Katerina'nın aklında, İstanbul merkezli ve Rusya'nın himayesi altında bir "Rum İmparatorluğu" emeli vardı. Fakat bu emel, o dönem için gerçekleşmesi zor bir hayal olarak kaldı.⁷³ Ancak, Ortodoksların Rus himayesinde olması tartışması on dokuzuncu asra taşınarak,⁷⁴ Osmanlı İmparatorluğu'na karşı baş ağrıtıcı bir malzeme olarak mütemadiyen kullanılmıştır. Zira Rusya'nın Küçük Kaynarca Antlaşması ile Osmanlı'nın iç işlerine olası bir müdahale için bahane imkânı yakalamış olması, daha sonraları diğer Avrupa ülkelerinin de benzer haklar sahip olmak istemeleri sonucunu doğuracaktı. Buna bağlı olarak da Osmanlı İmparatorluğu'nun değişik bölgelerinde yaşayan Hıristiyanlar, kendileri için ayrı ayrı koruyucu bir güç arayışında olmuşlardır.⁷⁵

Küçük Kaynarca Antlaşması Rumların durumunda önemli değişikliklere yol açtı. Antlaşma ile birlikte, ticaretin yoğun olduğu şehirlerde ve sahil kesimlerinde Rum nüfusu fark edilir derecede arttı. Bu dönemin aynı zamanda Osmanlı idaresinin ekonomik bakımdan hassas olduğu bir dönem olması, imparatorluğun Türk tebaasının fakirleşmesine neden olurken, Rumların zenginleşmesini ve siyâsî bakımdan güç kazanmalarını da beraberinde getirmiştir.⁷⁶

1.2.2. Osmanlı İmparatorluğu'na Karşı Etnik Temelde Geliştirilen Bazı Projeler

Rusya, II. Katerina döneminde kendine diplomatik rakip olarak gördüğü Avusturya ve Prusya ile uzlaşma yoluna gitme politikası takip etmiştir. Bu bağlamda atılan ilk önemli ortak adım, bir Osmanlı toprağı olan Bukovina'nın ele geçirilmesi ve sonrasında Rusya ve Avusturya'nın 1775 senesinde anlaşması sonucunda, buranın Avusturya'ya ilhak edilmesi

⁷² Veinstein, a.g.m., s.388, 389. Ruslar bu maddeyi dayanak gösterip, o döneme kadar hiçbir ülkeye verilmemiş olan, kendi arazisi haricinde başka bir yerde kilise yapma ayrıcalığını farklı bir şekilde yorumlayarak, maddenin içeriğini genişletmişler ve buradan bir "hâmiyet hakkı" çıkarmışlardır. Böylesi bir yorumdan rahatsızlık duyan Osmanlı'nın, bu maddenin yeniden düzenlenmesi için yaptığı girişimlerden herhangi bir sonuç alınamamıştır. Yuluğ Tekin Kurat, "XIX. Yüzyılda Rusya'nın Balkanlar'daki Panslavizm ve Panortodoks Politikası Karşısında Osmanlı Diplomasisi", **Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç, Sempozyuma Sunulan Tebliğler**, 15-17 Ekim 1997, Ankara: TTK Yayınları, 1999, s.174.

⁷³ Kurat, **Rusya Tarihi**..., s.291.

⁷⁴ Kurat, a.g.m., s.173.

⁷⁵ George Finlay, **History of the Greek Revolution**, I, Edinburgh ve London: William Blackwood and Sons, 1861, s.6.

⁷⁶ Finlay, a.g.e., s.130; Ortaylı, "XVIII. Yüzyıl Türk-Rus İlişkileri", s.133.

olmuştur. Rusya ve Avusturya'nın, bu ilhak konusunda takındıkları ortak tavır, sonraki süreçte de Osmanlı İmparatorluğu'na karşı müttefik olarak hareket etmelerinin önünü açmıştır.⁷⁷ Bu iki güç Polonya topraklarının paylaşılmasında olduğu gibi⁷⁸ Osmanlı topraklarının paylaşılması, hatta Osmanlı'nın Avrupa ve Asya'nın büyük bir bölümünden atılması konusunda fikir birliğine vardılar. Bu paylaşımında İstanbul'un anlaşmazlığa neden olabilecek konularının başında geleceği aşikârdı. Avusturya'nın da ikna edilmesiyle birlikte, ara formül olarak İstanbul'da bir Grek İmparatorluğu kurulması projesi⁷⁹ kabul edilmiş ve bu şekilde sorunun aşılması düşünülmüştü.⁸⁰ Diğer etkin güçlerin de çıkar beklentileri göz önüne alındığında, Avusturya ve Rusya'nın menfaatlerinin öncelendiği bu projenin gerçekleşme olasılığı yüksek değildi. Sonuçları itibariyle ciddi sorunlara yol açabilecek bu radikal proje hakkında, Lamartine şu değerlendirmeyi yapmaktadır.⁸¹

...Rusya'da sarayda doğmuş, Prusya'da tanırsız bir hükümdar tarafından desteklenmiş, Viyana'da bir imparator olan II. Joseph tarafından okşanmış, Fransa'da, XVIII. yüzyılın Hıristiyan aleyhtarı yazarları olan Voltaire, Diderot ve d'Alembert tarafından alkışlanan bu düşünce, Çariçe Katerina için milletin geleceği uğruna, uygulanması çok gerekli bir ilke halini almıştı.

⁷⁷ Oral Sander, **Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü, Osmanlı Diplomasi Tarihi Üzerine Bir Deneme**, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1987, s.94, 95.

⁷⁸ Lamartine eserinde, Avusturya ve Rusya'nın Hıristiyan Yunanistan'ı kurtarmak hedefli yolda, bir diğer Hıristiyan topluluk olan Polonyalıların topraklarının da paylaşılması yoluna gidilmesi düşüncesinin çelişkili garabeti konusuna dikkat çekerek ilginç bir nokta yakalamıştır. Lamartine, a.g.e., s.902.

⁷⁹ Rusya tarafından Avusturya imparatoruna sunulan ve "Grek Projesi" olarak bilinen öneri, Osmanlı'nın sahip olduğu coğrafyanın büyük bir bölümünün, Rusya ve Avusturya arasında paylaşılması amacı üzerine bina edilmişti. Projenin detaylarına inildiğinde, yalnızca Osmanlı İmparatorluğu'nun Rum nüfusunun yaşadığı bölgelerin değil, aynı zamanda Rus Kraliyet ailesinden Grandük Konstantin'in hükümdar olacağı Bulgaristan, Trakya, Makedonya ve İstanbul'u da kapsayan bir Yunan İmparatorluğu'nun kurulmasını içeren yanları olduğu da dikkat çekmektedir. Eflak ve Boğdan'ın Rusya kontrolünde bağımsız devletler haline geleceği projeye göre Rusya, Bug ve Dinyester nehirleri arasındaki toprakları alacaktı. Avusturya ise, Eflak Eyaleti'nin batı kısmı ve Belgrad'ı da içerecek şekilde Sırbistan'ın önemli bir bölümüne ek olarak, Adriyatik kıyısındaki bazı bölgeleri alacaktı. Anderson, a.g.e., s.28.

Bir Grek İmparatorluğu kurulmasına yönelik üretilen bu proje çerçevesinde, Ruslar birtakım simgesel adımları dâhi atmışlardı. Katerina'nın, 1779 senesinde doğan ikinci torununa Konstantin isminin verilmesi, bu doğrultuda atılmış sembolik bir adımdı. Yine, bu çocuğa Moskova'daki Yunan hemşireler tarafından bakılması, vaftiz işleminin Yunan-Ortodoks geleneğine uygun olarak yapılması, doğum gününde okunan ilahilerin Yunan tarzında olması, bir Yunan kadınının getirilerek çocuğun ona emzirtilmesi, oynaması için de yine Yunan çocukların tercih edilmesi, doğumuna özel hazırlatılan madalyonlara işlenen figürlerde Yunanlara bir mesaj verilmesi amaçlanmıştı. Katerina'nın bu oldukça açık jestlerinde hep bir propaganda amacı vardı. Yunan milletinin sempatisini kazanmak için atılan adımlardan diğer bazıları da şunlardır: St. Petersburg'da bir Yunan enstitüsü tesisi, Yunan göçmenlerden bir askerî birlik oluşturulması, seçilecek Yunanların devlet hizmetine alınması, Yunan papazların Rusya'ya çağırılması, Osmanlı İmparatorluğu içindeki temsilci ve konsoloslar aracılığıyla Yunanlarla Rusya arasında irtibat tesis edilmesi ve Rusya'nın Hıristiyanları Osmanlı'ya karşı tek başına koruma ve isteklerini cevap verme gücüne sahip olduğuna dair propaganda yapılması. Edgar Hösch, "Das Sogenannte 'Griechische Projekt' Katharinas II. Ideologie und Wirklichkeit der Russischen Orientpolitik in der Zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts", **Jahrbücher für Geschichte Osteuropas**, 12, Münih: Franz Steiner Verlag, 1964, s.183, 184.

⁸⁰ Djuvara, a.g.e., s.206, 215, 219; Sorel, a.g.e., s.IX.

⁸¹ Lamartine, a.g.e., s.903.

Bu projeye Fransa'nın tepkisiz kalmayacağını tahmin etmek zor değildi. Bunun için de Fransa'ya Mısır vaad edildi. Fakat Fransa zaten çekindiği Rusya'nın bu projenin gerçekleşmesiyle birlikte daha da güçleneceğini bildiğinden, teklife olumsuz yaklaşmayı yeğledi.⁸² Böylece, II. Katerina'nın bu teklifi, her ne kadar başlangıçta Avusturya kralı II. Joseph tarafından ilkesel açıdan kabul edildiyse de, Prusya faktörünü de hesaba katan Avusturya'nın, bu konuda isteksiz bir tavır takınması üzerine yürürlüğe giremedi. Prusya'nın Osmanlı İmparatorluğu'yla ilişkilerini geliştirmeye başlamasına ek olarak, Avusturya'nın, Prusya'ya karşı destek aldığı Fransa'nın da projeye sıcak bakmaması, II. Joseph'i ihtiyatlı bir politika izlemeye mecbur bıraktı.⁸³

Geliştirdiği bu projeden umduğu sonucu alamayan Katerina, bu defa 1781 senesi başlarında Kırım'da ortaya çıkan krizden faydalanma yoluna gitmiş ve nihayetinde 1783 ilkbaharında Kırım, Kuban ve Taman yarımadasının tamamını ilhak ettiğini bir manifestoyla açıklayarak defakto bir durum yaratmak istedi. Osmanlı İmparatorluğu buna karşılık Fransa'nın dostluğundan medet umduysa da o sıralarda İngiltere ile savaş halinde olan Fransa, böylesi bir yardıma isteksiz kaldı.⁸⁴ Aynı şekilde Avusturya da verdiği ultimatomla Rusya'nın yanında olduğunu gösterdi. Avusturya bu adımıyla Babiâli'ye, Rus tarafının isteklerini kabul etmemesi durumunda, çıkabilecek bir savaşta Rusya'yı "aktif bir biçimde" destekleyeceğini iletmiş oldu. Osmanlı'nın Rusya'nın isteklerini kabul etmek zorunda kalmasında Avusturya'nın bu tavrının da etkisi büyük olmuştur.⁸⁵ Böylece Katerina önderliğindeki Rusya, Avusturya'nın da yardımıyla Osmanlı'ya karşı bir başarı daha elde ederek, Doğu'daki yükselişini sürdürmeye devam ederken, Doğu Sorununun da gitgide daha karışık bir hal almasına sebep olmuştur.

Avusturya ve Rusya'nın Osmanlı'ya karşı ortak hareket etme politikası, on sekizinci asrın son senelerinde, yerini Osmanlı açısından umut verici bir ayrılığa bırakmaya başladı. Bu ayrı düşmenin sebeplerinin başında, Avusturya'nın Balkan coğrafyasında Rusya ile yaşamaya başladığı rekabetin giderek artması gelmekteydi. Zira Avusturya, Rusya'nın Balkanlar da yürüttüğü slavperest politikadan rahatsızlık duymuş ve

⁸² Djuvara, a.g.e., s.220.

⁸³ Gökhan Erdem, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Sürekli Diplomasi'ye Geçiş Süreci**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008, s.200, 201.

⁸⁴ Anderson, a.g.e., s.28, 29.

⁸⁵ Anderson, a.g.e., s.30.

bunun kendi dış politikası açısından, orta ve uzun vadede sıkıntılara neden olabileceğini görmüştü. Avusturya'nın Rusya'yla arasında mesafe koymasına neden olan bir başka gelişme de, Fransa'da 1789 senesinde yaşanan ihtilalin ardından ortaya çıkan milliyetçilik hareketleridir. İmparatorluk yapılarını tehdit eden bu gelişme Avusturya'yı da ciddi anlamda tedirgin etmiş ve iç ve dış politikasında daha ziyade bu milliyetçi gelişmelere odaklanmıştır. Fransız İhtilali'nden bir sene sonra Avusturya'da meydana gelen taht değişikliğiyle beraber, Avusturya'nın dış politika anlayışında yaşanan değişim de, Rusya ile olan ilişkilerin yeniden ele alınmasında etkili olan bir başka olay olarak bu noktada zikredilmelidir.

Suad Muhtar “Şark Meselesi” isimli yazısında, Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu'na karşı takındığı tavır ve bu iki güç arasındaki mücadelenin Avrupalı güçler tarafından algılanışını, özeleştirici ve sitem dolu şu ifadelerle özetlemektedir:⁸⁶

...Pasarofça ve Küçük Kaynarca muahedeleri telafisi gayrikabil rahneler (hasar) açtı. Koca Petro ve sonraları 'Katerina' yalanlarını fevkalade bir surette mevki-i icraya va'za muvaffak olmuşlar idi. Ruslar Kırım'ı öyle ustalıkla elimizden aldılar ki, Tatarlar da biz de hayrette kaldık. Bu suretle Rusya Kaynarca Muahedesinden sonra Karadeniz'e indi. Ruslar bahr-i siyah sahilini bulunca, İstanbul'a Bizans sahiline gelmek kolay olur züamında (zan) bulunuyorlardı. Artık bu uğurda her şeyi göze almak lazım geliyordu. Moskofların netice-i âmâli, gaye-i maksatları Devlet-i Osmaniye'yi harita-i âlemden silmek idi. Bunun için her vasıtaya müracaattan çekinmediler. Memleketeyn dediğimiz Eflak ve Boğdan kıtalarını hafıyyen (gizlice) ifsada uğraştılar. Mora'ya, hatta Anadolu'ya adamlar göndererek ahaliyi isyana teşvik ettiler. Bunlar kâfi gelmiyormuş gibi Memalik-i Osmaniye ahalisinden olan gayrimüslim tebaanın hamisi sıfatını taktılar. Nihayet 'mahall-i mukaddes'⁸⁷ meselesini ortaya atıyorlardı. Tabiidir ki bu kadar ahvale karşı Avrupa hükûmeti bigâne (ilgisiz) kalamazdı. Avrupa hükûmeti bazen bilmek istemeyerek, bazen bilerek Rus kabinesinin emellerini terviç etmekte (destekleme) idi. Artık Avrupa'da bir şark meselesidir ki ortaklığı ihata etmiş (kuşatmak), güne ve hakikat-i meseleye vakıf olan, olmayan aleyhimize kıyam etmekte asla tereddüt etmez olmuş idi. Biz, zavallı biz, Avrupa'nın bu gürültüsüne hayat ve memadımıza müteallik hükümlerine karşı lakayd, mesele bize aid değilmiş gibi, bigâne davranmak yolunu tutmuş gidiyor idik.

⁸⁶ Suad Muhtar, a.g.m., s.843.

⁸⁷ Literatürde “mahall-i mukaddes meselesi” ve “makamat-ı mübareke meselesi” gibi isimlerle de anılan “kutsal yerler sorunu”, özünde etkin devletlerin istek ve çıkarlarını elde etme amacı taşıyan ve küçük bir dünya savaşı niteliğinde olaylara sahne olmuş gelişmelerin sebebi ve adıdır. Hıristiyanların Kudüs ve çevresinde yer alan bazı kilise, türbe, mahzen, bahçe ve mağara gibi kutsal yerlerdeki ayin faaliyetleri ve Osmanlı'nın bir imtiyaz olarak verdiği bu yerlerin koruma, idare, temizlik ve tamir işleri gibi hakları konusunda zaman zaman anlaşmazlıklar çıkmıştır. Sorunun içeriği, Rusya ve Avrupalı devletlerin müdahaleci yaklaşımı ve Osmanlı'nın izlediği siyaset çerçevesinde şekillenmiştir. Kutsal yerler sorunu hakkında detaylı bilgi için bkz. Ali Fuat Türkgeldi, **Mesâil-i Mühimme-İ Siyâsiyye**, (Haz.: Bekir Sıtkı Baykal), 1, Ankara: TTK Yayınları, 1987, s.1-49.

Osmanlı İmparatorluğu üzerine geliştirilen sinsi projelerin, kurulan gizli ve açıktan ittifakların birçoğu, Osmanlı'nın stratejik önemi gereği pay edilmesi zor bir coğrafyada hüküm sürmesinden dolayı, Avrupalı güçlerle Rusya'nın aralarındaki çıkar uyuşmazlıklarına takılmıştır. Kendinden bağımsız gelişen bu durumun yanında, Osmanlı'nın muasırı olan devletlere kıyasla, hâkimiyeti altındaki unsurları, uzun seneler kendine has ilkeler çerçevesinde şekillendirdiği ve *millet sistemi* olarak adlandırılan bir idarî anlayışla yönetmeyi başarabilmesi de yapılan planların boşa çıkmasında önemli bir yere sahiptir. Ancak, Osmanlı siyasî durumundaki bozulmaya bağlı olarak beliren ekonomik ve sosyal sorunların, dış tahriklerin ve milliyetçi hareketlerin de etkisiyle, on dokuzuncu asırdan itibaren Osmanlı coğrafyasının muhtelif bölgelerinde vuku bulan ayaklanmalara, zaman içinde çarkları bozulan bu sistem de çare olamamıştır. İdarî sisteminin çöküşüne paralel olarak, devlet yapısı temelden sarsılmış ve çözülme kaçınılmaz hale gelmiştir.

1.3. Osmanlı Millet Sistemi: İşleyişi ve Çöküşü

1.3.1. İstatistikî Veriler Işığında Osmanlı İmparatorluğu'nun Nüfus Yapısı

Herhangi bir etnik kimlik zeminine oturmamış olan Osmanlı devlet sisteminde, toplum tarihi boyunca daima kozmopolit bir yapıda olmuştur.⁸⁸ Esasında Osmanlı'nın bir imparatorluk olarak değerlendirilmesi de sahip olduğu çok unsurlu yapıdan ileri gelmektedir. Hukuk temelli bir perspektiften idare edilen bu yapı içerisinde, Türkler, Türkmenler, Tatarlar, Kürtler, Araplar, Arnavutlar, Süryaniler, Keldaniler, Dürziler ve Kıptilerden⁸⁹ başka, genel olarak millet şeklinde teşkilatlanmış üç ana unsur öne çıkmaktadır. Bunlar Ermeniler ve Yahudilerle birlikte Rumlar, Bulgarlar, Sırp, Romenler, Ukranlar ve Rusların içinde yer aldığı Ortodoks kompozisyonu oluşturan en imtiyazlı ve kalabalık azınlık durumundaki Rumlardır.⁹⁰ Muhtelif senelerde yapılan

⁸⁸ Antonis Anastasopoulos ve diğerleri, "The Ottoman Empire and the Greek Lands", **Ottoman Architecture in Greece**, (Ed.: Ersi Brouskari), Athens: Livanis Publications, 2008, s.33.

⁸⁹ Ahmet Rasim, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Reform Çabaları İçinde Batış Evreleri**, (Haz.: H.V. Velidedeoğlu), İstanbul: Çağdaş Yayınları, 1987, s.232.

⁹⁰ Ekrem Buğra Ekinci, **Osmanlı Hukuku, Adalet ve Mülk**, İstanbul: Arı Sanat Yayınevi, 2008, s.321, 324; Yavuz Ercan, "Türkiye'de Azınlık Sorununun Kökeni", **Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, 20, 1990, s.3.

sayımlar sonucu elde edilen demografik veriler ışığında, genel manada Osmanlı toplumunun nüfus dağılımına dair rakamları ortaya koyup yorumlayarak, toplumun dinî ve etnik yapısını anlamaya çalışma bağlamında önemli ipuçları verebileceği düşünülmüş ve bu bağlamda çalışmanın bu bölümünde aşağıdaki nüfus istatistiklerine yer verilmiştir.

Değişen uluslararası konjonktür, on sekizinci asırda Osmanlı İmparatorluğu açısından bir yenileme ihtiyacının vesilesi olmuş ve yeni bir vergi, askerlik ve yönetim sistemi ihtiyacı doğurmuştur. Bu ihtiyaç doğrultusunda 1830 senesinin sonlarına doğru neticelenen Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk nüfus sayımında, sadece erkek nüfus dikkate alınarak din esasına dayalı olacak şekilde nüfusun etnik özellikleri ortaya konmuştur.⁹¹

Tablo 1: 1831 Senesi Verilerinde Osmanlı İmparatorluğu Nüfusunun Dağılımı

	Anadolu	Oran (%)	Rumeli	Oran(%)	Toplam	Oran (%)
Müslüman	1.995.215	83.70 %	513.428	37.48 %	2.508.643	66.83 %
Hıristiyan	359.379	15.07 %	811.546	59.25 %	1.170.925	31.19 %
Kıpti	7.143	0.30 %	29.530	2.16 %	36.673	0.98 %
Yahudi	5.396	0.23 %	11.674	0.85 %	17.070	0.46 %
Ermeni	16.743	0.70 %	3.556	0.26 %	20.309	0.54 %
Toplam	2.389.876	100.00 %	1.369.744	100.00 %	3.753.620	100.00 %

Kaynak: Enver Ziya Karal, **Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831**, 2. Baskı, Ankara: Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, 1995, s.215.

1831 tarihli bu ilk sayım sonucunda elde edilen rakamlar, Osmanlı toplumunun 2/3 oranında kahir ekseriyetini Müslümanların oluşturduğunu göstermektedir. Fakat sayım kararının aceleyle alınması ve bu kararların hemen uygulanma yoluna gidilmesi sonucu, ancak Anadolu, Karaman, Adana, Sivas, Trabzon, Kars, Çıldır, Cezair-i Bahr-i Sefid, Rumeli ve Silistre eyaletlerinde gerekleri yerine getirilebilen⁹² bu sayımların çok sağlıklı olmadığı şerhini düşmek gerekir. Zira nüfus defterlerine göre, örneğin sadece Trabzon eyalet merkezinde 1764 Ermeni'nin yaşıyor olması,⁹³ 1831 sayımlarında verilen toplam Ermeni nüfusunun pek sağlıklı olmadığı ve tartışılmaya açık olduğunu göstermektedir.

⁹¹ Nuri Akbayar, "Tanzimat'tan Sonra Osmanlı Devleti Nüfusu", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, 5, İstanbul: İletişim Yayınları, 1985, s.1239.

⁹² Akbayar, a.g.m., s.1239.

⁹³ Miraç Tosun, **XVIII. Yüzyıl Trabzon'unda Cemaatlerarası İlişkiler**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013, s.39.

Tanzimat'ın ilanını müteakip, ordunun yeniden düzenlenmesine dair birtakım girişimler gündeme gelmişti. Bu bağlamda, 1843 senesinde imparatorluk sınırları içinde yaşayan Müslüman ve zimmî erkek nüfusun belirlenmesi ve buna binaen bir düzenlemenin yapılması amacıyla bir nüfus tespiti yapılması kararlaştırıldı.

Tablo 2: 1844 Senesi Verilerinde Osmanlı İmparatorluğu Nüfusunun Dağılımı

Din	Avrupa	Asya	Afrika	Toplam	Oran (%)
Müslüman	4.550.000	12.650.000	3.800.000	21.000.000	59.41 %
Rum (Ortodoks)	10.000.000	3.000.000	-	13.000.000	36.78 %
Katolik	640.000	260.000	-	900.000	2.55 %
Yahudi	70.000	80.000	-	150.000	0.42 %
Diğer	-	-	-	300.000	0.85 %
Toplam	15.260.000	15.990.000	3.800.000	35.350.000	100.00 %

Kaynak: Jean Henri Abdolonyme Ubicini, **El Tanzimat: Organizacion de la Turquia Actual, Madrid: Imprenta de don Jose Trujillo, Hijo, 1854, s.25; Akbayar, a.g.m., s.1240.**

Avrupa, Asya ve Afrika kıtaları için ayrı ayrı sonuçlarına yer verilen 1844 nüfus sayımına göre, Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan *Müslümanların* toplam nüfus içindeki oranı % 59.41 olarak görünmektedir. Müslümanları sırasıyla % 36.78'lik oranla ağırlığını Rumların oluşturduğu *Ortodoks* mezhebine bağlı olanlar, % 2.55 ile *Katolikler* ve % 0.42 ile *Yahudiler* takip etmektedir. Yine, % 0.85'e denk gelen sayıda imparatorlukta yaşayan diğer unsurlardan da bahsedilmektedir. *Diğerleri* olarak sınıflandırılan bu % 0.85'lik kesim de dâhil edilmek kaydıyla, gayrimüslimlerin genel nüfus içinde % 40.59 oranındadır.

1831 nüfus sayımına göre gayrimüslim nüfusun genel nüfus içindeki oranının yüksek çıkmasının kuşkusuz çok farklı sebepleri olabilir. Örneğin, özellikle göçebe aşiretler arasında, yeni bir verginin konulması amacıyla bir sayım kararının alındığı yönünde söylentiler çıkması üzerine, sayımlara karşı bir direniş olmuştur. Bu nedenle birçok bölgede nüfus miktarı daha az gösterilmek istenmiştir. Göçebe aşiretlerin yanında gayrimüslimler de ruhanî temsilcileri aracılığıyla bir aldatma içine girmişlerdir. Bu gibi gelişmeler sayımlardan sağlıklı sonuçlar alınmasını engellemiştir. Bu nedenle 1844 senesi

nüfus sayımlarına ilişkin resmî sonuçlar açıklanmamıştır.⁹⁴ Ancak o dönem, bazı yabancı araştırmacılar kişisel bağlantılarını kullanarak bu sonuçlara ulaşmayı başarmışlardır. Yukarıda 1844 senesi sayım sonucu verilerin yer aldığı tablo da (Tablo 2) bu araştırmacılardan Ubcini'nin ulaştığı rakamlara dayanılarak oluşturulmuştur.

1844 senesinde yapılan nüfus sayımının gerekçesinde olduğu gibi, askerî sebepler ve düzenli vergilendirme ihtiyacı nedeniyle, yeniden bir nüfus sayımı yapılması için II. Abdülhamid'in emriyle, 1882 senesinde yeni bir nüfus sayımı için kollar sıvandı. Bu defa kadınların da sayıma dâhil edildiği ve sekiz sene gibi uzun bir sürece yayılan bu sayımların neticesi 1893 senesinde ancak açıklanabildi.⁹⁵ İstatistik Umumi İdaresi tarafından yayımlanan “Devlet-i Aliye-i Osmaniye'nin 1313 Senesine Mahsus İstatik-i Umumisi” isimli yayında bu sayımların sonuçlarına yer verilmiştir.

Tablo 3: 1884-1897 Seneleri Arası Osmanlı İmparatorluğu Nüfus Verileri

Sene	Müslüman	Oran (%)	Gayrimüslim	Oran (%)	Toplam
1884	12.590.352	73.44 %	4.553.507	26.56 %	17.143.859
1885	12.707.638	73.51 %	4.578.774	26.49 %	17.286.412
1886	12.824.924	73.59 %	4.603.041	26.41 %	17.427.965
1887	12.942.210	73.62 %	4.637.308	26.38 %	17.579.518
1888	13.059.496	73.69 %	4.661.579	26.31 %	17.721.071
1889	13.176.782	73.77 %	4.685.842	26.23 %	17.862.624
1890	13.294.068	72.25 %	4.701.109	27.75 %	18.400.177
1891	13.411.354	73.91 %	4.734.376	26.09 %	18.145.730
1892	13.411.361	73.79 %	4.763.381	26.21 %	18.174.742
1893	13.578.647	74.13 %	4.776.737	25.87 %	18.316.295
1894	13.645.933	73.93 %	4.804.640	26.07 %	18.457.845
1895	13.763.219	74.00 %	4.832.543	26.00 %	18.599.398
1896	13.890.910	74.13 %	4.848.849	25.87 %	18.739.759
1897	14.111.945	74.08 %	4.938.362	25.92 %	19.050.307
1906	15.518.478	74.26 %	5.379.139	25.74 %	20.897.617
1914	15.044.846	81.24 %	3.475.170	18.76 %	18.520.016

Kaynak: İstatistik Umumi İdaresi, **Devlet-i Aliye-i Osmaniye'nin 1313 Senesine Mahsus İstatistik-i Umumisi**, İstanbul: Âlim Matbaası, 1316, s.15; Stanford Shaw, “The Ottoman Census System and Population, 1831-1914”, **International Journal of Middle East Studies**, 9 (3), Cambridge University Press, 1978, s.334.

⁹⁴ Bilal Eryılmaz, “İl Özel İdarelerinin Mahalli İdare Sistemimiz İçindeki Yeri”, **Türk İdare Dergisi**, 379, Ankara: İç İşleri Bakanlığı Yayınları, 1988, s.72, 73.

⁹⁵ Akbayar, a.g.m., s.1241.

Tablo 3'te yer alan bilgiler, 1884-1897 seneler arasında ve 1906 ve 1914 senelerindeki nüfusun genel olarak Müslüman ve gayrimüslimler arasında dağılımını göstermektedir. Nüfus verilerinde, 1914 verileri haricinde nüfusun genel itibariyle düzenli bir artış grafiği çizdiği görülmektedir. 1906-1914 seneleri arasında imparatorluk topraklarından kopmalar olması, Balkan Savaşlarının vuku bulması ve 1914 senesinin *Büyük Savaş*'a denk gelmesi gibi gelişmeler, 1914 senesinde Müslüman nüfusu fazla etkilemezken, gayrimüslim nüfusun düşüş göstermesinde etkili olmuştur. Bununla birlikte, yine 1914 verileri haricinde, toplam nüfus içinde Müslümanların ve gayrimüslimlerin oranlarında pek bir değişiklik olmadığı, birbirlerine paralel bir artış olduğu söylenebilir. Veriler Müslümanların genel nüfus içinde genel olarak yaklaşık 4/3 oranında bir yoğunluğa sahip olduğunu göstermektedir. Bundan başka, 1884-1897 arasında, nüfusun binde sekiz civarında bir senelik artış hızı gösterdiği sonucu çıkmaktadır. Oldukça düşük olan bu artış hızında, yaşanan savaşlar, göçler ve toprak kayıplarının payı büyüktür. Özellikle imparatorluğun Avrupa tarafında kalan bölümünde yaşanan toprak kayıpları, gayrimüslim nüfusun azalmasına önemli bir etki yapmıştır. Anadolu topraklarında ise pek bir değişim yaşanmamıştır. Zira Anadolu'nun hemen her yanına dağılmış ve bu bölgede yaşayan gayrimüslim tebaanın büyük bir kısmını oluşturan Rumların tabiiyetleri değişmemiştir.

Tablo 4: 1893 Senesi Verilerinde Osmanlı İmparatorluğu Nüfusunun Dağılımı⁹⁶

	Erkek	Kadın	Toplam	Oran (%)
Müslüman	6.694.073	5.893.064	12.587.137	72.39 %
Rum	1.234.550	1.097.641	2.332.191	13.41 %
Ermeni	538.454	463.011	1.001.465	5.76 %
Bulgar	445.504	372.231	817.735	4.70 %
Katolik	82.908	66.878	149.786	0.86 %
Yahudi	102.217	81.889	184.106	1.06 %
Protestan	19.309	16.959	36.268	0.21 %
Diğer*	196.522	83.452	279.974	1.61 %
Toplam	9.313.537	8.075.125	17.388.562	100.00 %

Kaynak: Kemal H. Karpat, “Ottoman Population Records and The Census of 1881/82-1893”, **International Journal of Middle East Studies**, 9 (3), Cambridge University Press, 1978, s.274.

1893 senesi sayımında, vergi ve askerlik bakımından esas alınan nüfusun, cemaatler arasındaki dağılımına ait detaylarının yer aldığı Tablo 4’teki veriler, genel nüfus içinde Müslümanların % 72.39’luk büyük bir toplamı oluşturduğunu, toplam gayrimüslim nüfusun ise % 27.61’e isabet ettiğini göstermektedir. Gayrimüslim nüfusun yaklaşık yarısının Ortodoks Rumlardan oluştuğu, Rumları sırasıyla Ermeni ve Bulgarların izlediği de 1893 sayımlarının ortaya konulduğu tablodan (Tablo 4) çıkan bir başka sonuçtur.

1893 senesi nüfus sayımı verileri ile 1897 verileri karşılaştırıldığında, geçen dört senelik zaman zarfında, genel itibariyle doğal bir nüfus artışının yaşandığı görülmektedir. Hicaz, Yemen, Trablusgarp, Bingazi ve Girit gibi vilâyet ve sancakların sayım dışında tutulduğu⁹⁷ 1897 verilerinde, toplamda bir buçuk milyonu aşkın bir nüfus artışı göze çarpmaktadır. Aşağıdaki tabloda (Tablo 5) 1897 nüfus verilerinin ayrıntılı dağılımı verilmiştir.

⁹⁶ İstatistik Umumi İdaresi’nin “Devlet-i Aliye-i Osmaniye’nin 1313 Senesine Mahsus İstatik-i Umumisi” isimli yayınında yer alan 1893 senesi nüfus verileri ile Kemal Karpat’ın “International Journal of Middle East Studies” dergisinde yayımlanan “Ottoman Population Records and The Census of 1881/82-1893” isimli çalışmasındaki 1893 senesi verileri arasında bir tutarsızlık bulunmaktadır. Karpat’ın çalışmasında bu farklılığın kaynağına dair bir bilgiye rastlanılmamıştır.

* Latinler, Monophysitler (bir Hıristiyan mezhebi), Gayrimüslim Çingeneler ve Yabancılar.

⁹⁷ Eryılmaz, a.g.m., s.81.

Tablo 5: 1897 Senesi Verilerinde Osmanlı İmparatorluğu Nüfusunun Dağılımı

	Erkek	Kadın	Toplam	Oran (%)
Müslüman	7.499.798	6.612.147	14.111.945	74.07 %
Rum	1.341.049	1.228.863	2.569.912	13.49 %
Ermeni	546.030	496.344	1.042.374	5.47 %
Bulgar	449.286	380.903	830.189	4.36 %
Katolik	65.912	54.567	120.479	0.64 %
Yahudi	117.767	97.658	215.425	1.13 %
Protestan	22.963	21.397	44.360	0.24 %
Diğer*	61.217	54.406	115.623	0.6 %
Toplam	10.104.022	8.946.285	19.050.307	100.00 %

Kaynak: İstatistik Umumi İdaresi, a.g.e., s.16.

On dokuz milyonu aşkın bir genel nüfusun ortaya çıktığı 1897 senesi nüfus verilerinde, bu nüfus içinde Müslümanların oranının % 74.07 olduğu göze çarpmaktadır. Bu orana, yukarıda da belirtildiği gibi, Hicaz, Yemen, Bingazi, Yemen ve Trablusgarp gibi bölgeler eklendiğinde Müslümanların daha yüksek bir orana çıkacağı ortadadır. Müslümanları % 13.49'luk payla yine Rumlar takip etmektedir. Gayrimüslimler içinde Rumları, % 5.47 ile Ermeniler, % 4.36'lık oranla da Bulgarlar izlemektedir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun nüfus yapısı ile ilgili nihaî olarak 1906 ve 1914 nüfus sayımına ilişkin rakamları içeren aşağıdaki tablo (Tablo 6) hazırlanmıştır. Tabloda genel nüfus sayısı ve bu nüfus içerisinde cemaatlerin oranlarına ilişkin veriler bulunmaktadır.

* Latinler, Maruniler, Keldaniler, Süryaniler ve Kıptiler.

Tablo 6: 1906 ve 1914 Seneleri Verilerinde Osmanlı İmparatorluğu Nüfusunun Dağılımı

	1906 Verileri	Oran (%)	1914 Verileri	Oran (%)
Müslümanlar	15.518.478	74.26 %	15.044.846	81.24 %
Rumlar	2.822.773	13.50 %	1.729.738	9.33 %
Ermeniler	1.050.513	5.03 %	1.161.169	6.27 %
Bulgarlar	762.754	3.65 %	-	-
Katolikler	150.647	0.72 %	130.306	0.71 %
Yahudiler	256.003	1.23 %	187.073	1.01 %
Protestanlar	53.880	0.26 %	65.844	0.36 %
Diğer*	282.569	1.35 %	196.040	1.08 %
Nüfus Toplamı	20.897.617	100.00 %	18.520.016	100.00 %

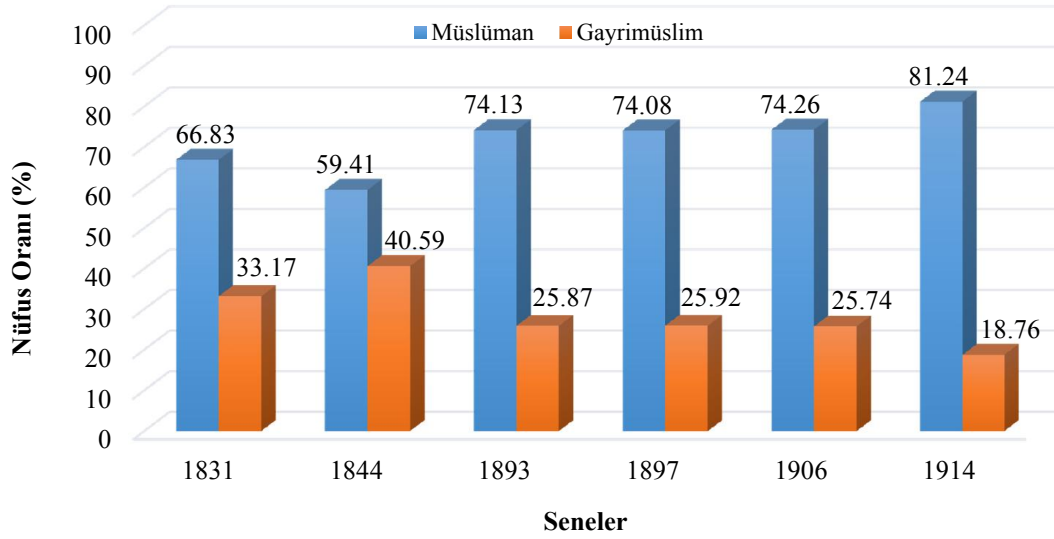
Kaynak: Shaw, a.g.m., s.337.

Tablo 6'daki rakamlar incelendiğinde, dikkati çeken ilk durum 1906-1914 seneleri arasındaki nüfus azalmasıdır. Sekiz senelik sürede iki milyondan fazla bir nüfus kaybı olmasının temel sebebi, bu dönemde yaşanan savaşlar ve göçlerdir. Özellikle Avrupa yakasında imparatorluğun önemli toprak kayıpları yaşamasına paralel bir nüfus kaybı olmuştur. 1906 verilerinde Müslümanların genel nüfus içindeki oranı önceki sayımlardaki oranlara yakın iken, toprak kayıpları neticesinde gayrimüslim tebaada yaşanan kopmalar nedeniyle, özellikle Rum nüfusundaki % 4'lük bir azalmanın da etkisiyle, 1914 verilerinde Müslümanların sayısında düşüş olmasına rağmen, genel nüfus içindeki oranında önemli bir artış olmuştur.

Yukarıda tablolar halinde detaylandırılan nüfus verilerinden mülhem olarak, rakamları daha görünür kılmak amacıyla oluşturulan aşağıdaki grafikte (Grafik 1), 1831-1914 arası dönemde, Osmanlı İmparatorluğu'nun Müslümanlar ve gayrimüslimler arasındaki nüfus dağılım oranlarını ve değişim seyrini daha açık görmek mümkündür.

* Latinler, Maruniler, Yabancılar ve Diğerleri.

Grafik 1: Nüfus Sayımlarında Müslüman ve Gayrimüslim Nüfus Oranları

1.3.2. Osmanlı Toplumlarının Teminatı: Millet Sistemi

Osmanlı toplumu içindeki bireyler, manevi inançları üzerinden statü elde etmekteydi.⁹⁸ Bu şekilde, toplum Müslüman ve gayrimüslim⁹⁹ olmak üzere iki ana kategoride değerlendirilmiş ve *millet*¹⁰⁰ olarak tanımlanmıştır. Bu tanımdan hareketle, Osmanlı'nın, *millet* kavramını imparatorluk sınırları içinde yaşayan dinî grupları isimlendirmek için kullandığı söylenebilir. Teokratik bir anlayış doğrultusunda, şer'i bir hukuk temeline oturan Osmanlı İmparatorluğu devlet sisteminde, etnik aidiyet nazar-ı dikkate alınmamıştır. Bundan ziyade hâkimiyet altında yaşayanlar, toplum içinde din merkezli bir yaklaşımla konumlandırılmışlardı.

⁹⁸ İlber Ortaylı, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet Sistemi", **Türkler**, 10, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s.218.

⁹⁹ İslâm hukukuna göre "gayrimüslim" ifadesi, Müslüman olmayanların geneli için kullanılan bir tabirdir. Gayrimüslimler siyasî olarak; savaş halinde olunan "ehl-i harb" ve antlaşma yapılmış olunan "ehl-i ahd" olmak üzere iki sınıfta değerlendirilmektedir. Aynı şekilde ehl-i ahd olanlar da; İslamî idarenin himayesini kabul eden "zimmîler", kendileriyle sulh yapılmış olunan "muâhedler" ve kendilerine güvence verilmiş olunan "müste'minler" olmak üzere üçe ayrılmaktadır. Bununla birlikte İslam hukukçuları, din ve inanç noktasında da gayrimüslimleri iki sınıfta ele almaktadırlar. Bunlar; Yahudiler ve Hıristiyanlar gibi kendilerine ilahî kitap gönderilmiş olunan "ehl-i kitap" ve putperest müşrikler ve Mecusiler gibi "ehl-i kitap olmayanlar"dır. Cevdet Küçük, "Osmanlı Devleti'nde Millet Sistemi", **Osmanlı**, 4, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999, s.208.

¹⁰⁰ Şemsettin Sami ünlü kamusunda "millet" terimi için, din ve milletin aynı anlamda olduğunu ifade ederek, milletin aynı din ve mezhebe bağlı olan kişilerin oluşturduğu bir yapı olduğunu belirtmektedir. Şemseddin Sami, **Kâmûs-i Türkî**, s.1400.

Türkçeye Arapçadan geçmiş olan "millet" kelimesi Osmanlı İmparatorluğu'nun son senelerinden itibaren etnik bir manaya bürünmeye başlamış, Cumhuriyet döneminde de artık tamamen etnik bir tanımlamaya karşılık gelmiştir. Ercan, "Türkiye'de Azınlık Sorununun Kökeni", s.7.

Osmanlı İmparatorluğu, ayırım gözetmeksizin hâkimiyeti altındaki bütün vatandaşlarının bireysel ve toplumsal gelenek ve uygulamalarına saygı göstermiş, bu konuda onlara geniş hareket alanı sağlayarak, gelişim ve ilerleme noktasında gayet cömert ve hoşgörülü bir tavır sergilemiştir. Müslümanlar dışında kalan tebaaya emanet gözüyle bakılmış, bunların korunup himaye edilmesi, tâbi olunan inancın yüklediği bir görev olarak addedilmiştir. Gayrimüslim tebaanın bir bölümü için zimmî teriminin tercih edilmiş olması da bu bağlamda düşünülebilir. İslam hâkimiyetini tanımak şartı ile İslamiyet haricindeki hak din mensuplarına süresiz koruma sağlama mealindeki *zimma* kelimesinden türetilmiş olan *zimmî* sözcüğü; korunup, himaye edilmeyi ihtiva eden ve güven zemini üzerine inşa edilmiş bir tür zimmet sözleşmesinin tarafı olan gayrimüslimleri tanımlamak için kullanılmıştır. Öte yandan İslam hukuk sisteminde böyle bir zimmet sözleşmesi yapılmasındaki asıl gaye, farklı din mensupları arasında barış ortamının sağlanmasıdır.¹⁰¹

Çok sayıda farklı inanç ve etnik aidiyete sahip topluluğun, Osmanlı İmparatorluğu tarafından yönetimi *millet sistemi* denilen bir idarî usûl ile mümkün olmuştur.¹⁰² Gayrimüslim tebaanın idaresi, bu sistem çerçevesinde geliştirilen genel ilkeler doğrultusunda yürütülürdü. Osmanlı İmparatorluğu'nun çok uzun dönemler başarı ile uygulama imkânı bulduğu bu sistemin, “her şey zıddı ile kaimdir” kaidesine, muasırı olan diğer devletlerdeki insanın hak ve hürriyetlerine karşı takınılan tavır ve hukuka gösterilen saygı açısından kıyaslandığında, oldukça geniş bir hareket alanı sunduğu görülecektir.¹⁰³

¹⁰¹ Claude Cahen, “Zimme”, **İslam Ansiklopedisi**, 13, İstanbul: MEB Yayınları, 1986, s.566; Gülnihal Bozkurt, “İslam Hukukunda Zimmilerin Hukuki Statüleri”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Prof. Dr. Kudret Ayiter Armağanı, 3 (1-4), İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, 1987, s.116, 117; Braude ve Lewis, a.g.m., s.175; M. Macit Kenanoğlu, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Dinlerarası İlişkiler (14-20. Yüzyıllar)”, **Milal ve Nihal: İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi**, 6 (2), İstanbul: 2009, s.104.

¹⁰² Osmanlı İmparatorluğu'nda teoride bir millet sisteminin olup olmadığına dair tarihçiler arasında çeşitli tartışmalar bulunmaktadır. Böyle bir sistemin olmadığı tezini ileri sürenler, literatürde yer verilen açıklamaların bu sistemin varlığını ispata kâfi olmadığını ve Osmanlı'nın gayrimüslimleri millet sistemi ile değil iltizam sistemi ile idare ettiklerini iddia etmektedirler. Fakat genel kanı, devlet uygulamaları içinde pratiği olan ve millet sistemi diye isimlendirilebilecek bir sistemin var olduğu yönündedir. Konu hakkındaki tartışmalar için bkz.: M. Macit Kenanoğlu, **Osmanlı Millet Sistemi: Mit ve Gerçek**, İstanbul: Klasik Yayınları, 2004, s.34-56.

¹⁰³ Özellikle müstakil bir devlete sahip olmayan ve dünyanın birçok farklı bölgesinde dağınık halde yaşayan Yahudilerin, ortaçağda yaşadıkları bölgelerde maruz kaldıkları muameleleri, Müslüman ve Hıristiyan ülkeler perspektifinden karşılaştırmalı olarak inceleyen birçok araştırmada, Müslümanların hâkimiyetinde yaşayanların durumlarından daha memnun oldukları sonucuna varılmıştır. Mark R. Cohen, **Under Crescent and Cross: The Jews in the Middle Ages**, Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1994; Karen Barkey, **Empire of Difference: The Ottomans in Comparative Perspective**, New York: Cambridge University

Elbette bu noktada Osmanlı ile aynı dönemlerde hüküm sürmüş tüm Hıristiyan ülkeler için bu karşılaştırmayı yapmak fazla iddialı olacaktır. Fakat İngiltere, Fransa, Rusya ve İspanya gibi o dönemin başat güçleri için bu karşılaştırma yapılabilir. Kıyaslama yapılırken dönemin Avrupa'sındaki hiçbir imparatorluğun, Osmanlı İmparatorluğu kadar çeşitli din ve etnik unsurdan oluşmadığını da gözden ırak tutmamak gerekir.¹⁰⁴

İmparatorluğun idaresi altındaki gayrimüslim tebaasına yönelik geliştirdiği politikaların membaı, asırların beraberinde getirdiği İslamî idare anlayışının şekillendirdiği,¹⁰⁵ Müslüman olanlar ve olmayanlar arasındaki ilişkileri düzenleyen kurallara dayanmaktaydı. Nitekim Osmanlı İmparatorluğu'nun gayrimüslimlere bakışını ve onlara yönelik takip ettiği politikaları, mensup olduğu İslam dininden bağımsız düşünmek mümkün değildir. Zira Kur'an-ı Kerim'de yer alan “*Dinde zorlama yoktur...*”,¹⁰⁶ “*Sizin dininiz size, benim dinim de banadır*”,¹⁰⁷ “*Eğer Rabbin dileyseydi, yeryüzünde bulunanların hepsi elbette topyekûn iman ederlerdi. Böyle iken sen mi mü'min olsunlar diye, insanları zorlayacaksın?*”¹⁰⁸ ve “*Eğer Allah'ın, insanların bir kısmını bir kısmıyla defetmesi olmasaydı, içlerinde Allah'ın adı çok anılan manastırlar, kiliseler, havralar ve mescitler muhakkak yerle bir edilirdi. Şüphesiz ki Allah kendi dinine yardım edene mutlaka yardım eder. Şüphesiz ki Allah çok kuvvetlidir, mutlak güç sahibidir*”¹⁰⁹ mealindeki ayetler, Müslüman olmayanlara yönelik herhangi bir zorlama yapılamayacağını, herkesin inançları doğrultusunda özgürce ibadetlerini yerine getirebilmeleri gerektiğini ve bu bağlamda hiç kimsenin, dininin gereği olan ibadetlerini yerine getirmekten alıkonulamayacağını şüphe götürmeyecek bir şekilde ortaya koymaktadır.

Press, 2008, s.110; Şener Aktürk, “Osmanlı Devleti'nde Dinî Çeşitlilik: Farklı Olan Neydi?”, **DoğuBatı: Osmanlılar I**, 51, Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2010, s.133-158.

¹⁰⁴ Bilal Eryılmaz, **Osmanlı Devletinde Gayrimüslim Teb'anın Yönetimi**, İstanbul: Risale Yayınları, 1990, s.12.

¹⁰⁵ Gayrimüslimlerin Osmanlı yönetimin sistemi içindeki yerleri İslamî idare anlayışı üzerine oturmuştur. Sahip oldukları zekât vermeme ve cizye vergisi karşılığında askerlik hizmetinden muaf olmaları gibi haklar ve icraî makamlara getirilmemeleri, Müslümanlar gibi giyinmemeleri ve bina ve ibadet yerlerini inşa ölçüleri gibi farklı dinden olmalarından kaynaklanan birtakım kısıtlamaların referans noktası bu anlayış olmuştur. Ekinci, a.g.e., s.320; Braude ve Lewis, a.g.m., s.175, 176; T. Tankut Soykan, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayrimüslimler**, İstanbul: Ütopya Kitabevi Yayınları, 2000, s.72; M. Pınar Emiralioğlu, “Osmanlı'da Müslim-Gayrimüslim İlişkileri Üzerine Bazı Gözlemler”, **Kebikeç**, 10, Ankara: Kebikeç Yayınları, 2000, s.78-85.

¹⁰⁶ Bakara Sûresi, Ayet: 256.

¹⁰⁷ Kâfirun Sûresi, Ayet: 6.

¹⁰⁸ Yunus Sûresi, Ayet: 99.

¹⁰⁹ Hac Sûresi, Ayet: 40.

Osmanlı İmparatorluğu'nun zaman içinde nev'i şahsına münhasır bir yapı haline dönüştürdüğü millet sistemi sayesinde, gayrimüslimler dinî ve özel hukuk işlerinde geniş müsamaha görmüşlerdir. Aynı zamanda bu sistemle gayrimüslimlerle Müslümanlar ayrılarak toplum içindeki dinî hassasiyet de korunmaya çalışılmıştır.¹¹⁰ Böylesi bir ayırım, Müslüman bir devletle yapıcı ilişkilerin devamlılığının temini noktasında gayrimüslim tebaa tarafından da uygun bulunmaktaydı. Esasında statüleri şer'i hukuka göre belirlenen gayrimüslimlerin, kendilerine bahşedilmiş olan bu statüleri sorgulamaları için bir sebep de yoktu. Zira Müslümanların statülerini de yine aynı hukukî yapı belirlemekteydi.¹¹¹ Osmanlı İmparatorluğu'nda, toplumsal ihtiyaçlara yönelik bir kanunî düzenleme mevzubahis olduğunda, gayrimüslimlerin durumları da göz önünde bulundurulmuştur. Nitekim Osmanlı kanunnamelerinde yer alan hükümler, Müslümanları olduğu kadar gayrimüslimleri de kapsayacak şekilde düzenlenmiştir.¹¹²

Osmanlı gayrimüslimleri dinî, adlî, idarî ve eğitim alanlarında kendi kurumlarını ve yasalarını düzenleme ve kendi cemaat başkanlarını seçme hakkına sahiplerdi. Bu doğrultuda kendi teşkilatlarını kuran gayrimüslimler, otonom bir statü elde etmişlerdir. Belirledikleri başkan aracılığıyla padişahla doğrudan muhatap olma imkânına dahi sahip olan gayrimüslimler, bu sayede taleplerini en üst seviyede idarî yapı yürütücülerine iletebilmekteydiler. Fener Patrikhanesi Ortodoksların, Hahamhane Yahudilerin ve Ermeni Patrikhanesi de Ermenilerin işlerini yürütmekteydi. Her cemaat kendi ibadet ve ayinlerini mensup oldukları mezhebe göre herhangi bir kısıtlamaya maruz kalmaksızın yapabiliyordu.¹¹³ Bu yönüyle, Osmanlı idaresi altındaki bölgelerdeki gayrimüslim milletlerin dinî yöneticileri, Hıristiyan devletlerdeki dinî liderlere kıyasla çok daha etkin bir güce sahiplerdi.¹¹⁴ İdaresi altındakiler üzerindeki yetkileri idarî, malî ve askerî konularla sınırlı olan Osmanlı İmparatorluğu, eğitim, haberleşme, adâlet, nüfus ve dinî işleri reayaya ve vakıflara bırakmıştır. Gayrimüslimler aralarındaki evlenme, boşanma,

¹¹⁰ Gülnihal Bozkurt, **Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerin Işığında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839-1914)**, 2. Baskı, Ankara: TTK Yayınları, 1996, s.10.

¹¹¹ Braude ve Lewis, a.g.m., s.181.

¹¹² Kenanoğlu, a.g.m. s.107; Küçük, "Osmanlı Devleti'nde Millet Sistemi", s.209.

¹¹³ Nüfuz ve hâkimiyetlerini tüm Osmanlı şehirlerini kapsayacak şekilde genişleten Patrikhaneler, bu şekilde kendi cemaatlerinin işlerini tek merkezden idare ederek, cemaatlerine hizmetlerini daha da umumileştirmişlerdi. Patrikler bu vesileyle eski Roma ve Bizans imparatorluklarında oynadıkları rolü Osmanlı yönetiminde de sürdürebilmişlerdir. Osman Nuri Ergin, **Türk Tarihinde Evkâf, Belediye ve Patrikhaneler**, İstanbul: Türkiye Basımevi, 1937, s.75.

¹¹⁴ Shaw, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Azınlıklar Sorunu", (Çev.: Ahmet Günlük), **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, 4, İstanbul: İletişim Yayınları, 1985, s.1003.s.1003.

nafaka, veraset ve vasiyet işlerini kendi mahkemelerinde görebilmekteydi. Bu mahkeme kararları devlet organları tarafından aynen uygulanıyordu. Gayrimüslim cemaat okulları, okul açma ve bu okullarda uygulanacak programları tespit etme noktasında tam yetkiye sahipti. Hatta bu okullar arasında en teşkilatlı olan Rum okulları, Rum gençleri Avrupa'ya göndererek buralarda öğrenim görmelerini sağlardı.¹¹⁵

Osmanlı İmparatorluğu hâkimiyetinde yaşayan gayrimüslimler arasında nicelik ve nitelik bakımından en önemli olanı Rum cemaatiydi. Ortodoks Rum cemaatinin ruhanî lideri olan Rum patriğine İstanbul'un fethinden sonra tanınan haklar, onu adeta özerk bir güç olarak konumlandırmıştı. Öyle ki, patrik gayrimüslim mahkemesi görevlileri hakkında sürgün ve hapis cezası kararı verme, vergi koyma, piskoposları azledip aforoz etme¹¹⁶ ve sansür uygulama noktasında hareket serbestliğine sahipti. Rumlarla ilgili medenî ve ceza hukuku sahasına giren konularda yetki Patrikhane'nin elindeydi.¹¹⁷ Bu haklarını kullanmasında herhangi bir şekilde müdahale görmek bir yana, verdiği hükümlerin uygulanabilmesi için Osmanlı yönetiminden gerektiğinde yardım dahi alabiliyordu.¹¹⁸ Kahir ekseriyeti Ortodoks olan Rumlardan başka Sırlar, Romenler, Bulgarlar, Ulahlar, Arnavutlar, Araplar, Karamanlılar ve az sayıda Ermenilerden¹¹⁹ de Ortodoks mezhebine tabi olanlar olmakla birlikte, bu Ortodoksları ifade etmek için genelde *Rum* terimi tercih edilmiştir. Rumları diğer cemaatlerden ayıran özellikleri protokoldeki temsiliyetlerine de yansımıştı. On sekizinci asırda yayımlanan bir fermanla "...*Rumiyan mukaddem ve Yehudiyan Rumiyandan sonra durmak üzre hüküm birle yedlerine hücceti şer'iyye ve*

¹¹⁵ Eryılmaz, a.g.e., s.38-41.

¹¹⁶ Ahmet Refik, **Hicri On Birinci Asırda İstanbul Hayatı (1000-1100)**, İstanbul: Devlet Matbaası, 1931, s.29.

¹¹⁷ G. Georgiades Arnakis, "The Greek Church of Constantinople and the Otoman Empire", **The Journal of Modern History**, 24 (3), Chicago: The University of Chicago Press, 1952, s.242, 243.

¹¹⁸ Ed. Engelhardt, **Tanzimat**, (Çev.: Ayda Düz), İstanbul: Milliyet Yayınları, 1979, s.91.

İstanbul patriğine müdahale edilmemesi için mahkeme tarafından verilen şu karar, Osmanlı yönetiminin yaklaşımını göstermesi açısından oldukça dikkat çekicidir: "İstanbul kadısına hüküm ki İstanbul'da olan kefare tayifesi arzuhal sonub hâlâ batrikleri olan Teofiyos âyini batılları üzre edai hizmet eyliyüb cümlesi riza ve şükran üzre iken sarac Hristodolo nam zimmî bazı kimesneler ile müttefik olub batrikliğe talib olmağla ihtilâle bais olmuşdur deyu tezallüm eyledikleri ecilden mezkûrun batrikliği tebdil ve tağyir olunmamak emrim olmuşdur. Buyurdum ki vusul buldukda bu babda unat veçhile mukayyed olub mezkûrun batrikliğine kimesnei dahlü taarruz itdirmiyüb ve tebdil ve tağyir itdirmiyesin Ve şakiyi mezburu hüsnü tebdir ile ele götürüb arz eyliyesinki sonra hakkında emrim ne veçhile sadır olursa mucibile amel iyliyesin." Ahmet Refik, **Hicri On Birinci Asırda İstanbul Hayatı (1000-1100)**, s.44.

¹¹⁹ Richard Clogg, "The Greek Millet in the Ottoman Empire", **Christians and Jews in the Ottoman Empire: The Functioning of a Plural Society**, (Ed.: Benjamin Braude ve Bernard Lewis), New York-London: Holmes & Meier, 1982, s.185.

*mucibince fermanı şerif virilüb...*¹²⁰ ifadeleriyle Rumların protokolde Yahudilerden önde gelecekleri belirtilmekteydi.¹²¹

Ferdî ve toplumsal haklar noktasında Müslümanlardan geri kalmayacak bir noktada olan gayrimüslimler, din ve vicdan hürriyeti açısından Osmanlı yönetimi altında döneminin diğer devletlerine kıyasla oldukça istikrarlı bir çizgide yönetilmişlerdir.¹²² Bu noktada, on beşinci asırda Osmanlı'nın hiçbir şekilde bir İslamlaştırma politikası gütmeyeceğini rakam ve delilleriyle ortaya koyan İnalçık, imparatorluğun din hususunda müsamahakâr bakışına ilişkin olarak, gayrimüslimlerin dinî işleriyle kendisini alâkadar görmediği tespitini yaparak, zimmîler hakkındaki müsamaha ve himaye prensibinin, imparatorluk idaresinin temel dayanağı olduğunu ifade etmektedir.¹²³ Bu nedendir ki, Avrupa'nın birçok bölgesinde Yahudilere çeşitli sıkıntıların yaşatıldığı dönemlerde Müslümanların idaresi altında yaşayan Yahudi ve Hıristiyanlar huzurlu bir hayat sürme imkânına sahip olmuşlardır. Dahası, birtakım nedenlerden dolayı Osmanlı topraklarından Avrupa veya Amerika'ya göç eden bazı Hıristiyanların, gittikleri yerlerde aradıklarını bulamayarak pişmanlıkla geri döndükleri vakidir.¹²⁴

1.3.3. Trabzon Kazası'na Bağlı Yomra Nahiyesi Şer'îye Mahkemesi Kayıtlarında Gayrimüslimler

Osmanlı İmparatorluğu'nda fıkıh kaynaklı zimmet hukuku çerçevesinde organize edilen gayrimüslimler, genel Osmanlı hukuku içerisinde Müslümanlar ile ortak bir potada

¹²⁰ Ahmet Refik, **Hicrî On İkinci Asırda İstanbul Hayatı (1100-1200)**, İstanbul: Enderun Kitabevi, 1988, s.28.

¹²¹ Rumların protokolde ön sırada yer almaları Tanzimat'ın ilan edilmesini müteakip diğer gayrimüslim ruhban kesimlerinin itirazına neden olmuştur. Dolayısıyla bu dönemden sonra Rum Ortodoks Kilisesi ve onun reisi olan Rum patriği, diğer ruhanî reislerle protokolde eşitlenmiştir. İlber Ortaylı, "Millet", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, 30, İstanbul: İSAM, 2005, s.68.

¹²² 1831 senesinde, İngiltere'nin İstanbul'daki büyükelçisi Stradford Canning'in yanında ateşe olarak görev yapan David Urquhart, kaleme aldığı eserinin satır aralarında, Müslümanlarla Hıristiyanların ilişkilerine dair değerli bilgilere tesadüf etmek mümkündür. Urquhart, "Müslümanlar ve Hıristiyanlar birbirleriyle mükemmel derecede bir eşitlik içindeydiler ve çok iyi geçinmekteydiler. İletişimi çok iyi olan Osmanlı toplumunun tamamı için aynı hukuk kuralları geçerliydi ve aynı haklara sahiptiler. Farklı dinlerden olsalar da bu bir ayrımcılık sebebi değildi" demektedir. David Urquhart, **Turkey and its Resources: Its Municipal Organization and Free Trade; The State and Prospects of English Commerce in the East, The New Administration of Greece, Its Revenue and National Possessions**, London: Saunders and Otley, 1833, s.59.

¹²³ Halil İnalçık, **Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar I**, Ankara: TTK Yayınları, 1954, s.137, 141, 184.

¹²⁴ Braude ve Lewis, a.g.m., s.177; Necmettin Alkan, "Osmanlı Millet Sistemi'nin Hıristiyan Azınlıkların Milletleşme Sürecine Etkileri", **BGPS**, (Ed.: Veysel Usta), Trabzon: Serander Yayınları, 2007, s.157, 158.

konumlandırılmışlardır. Doğal olarak bunu kendileri açısından bir avantaj olarak gören ve bu avantajı yeri geldiğinde değerlendirmesini bilen gayrimüslimler, kendilerine verilen hakları talep etme noktasında da oldukça teşne olmuşlardır. Gayrimüslimlerin bu hak taleplerini dillendirdikleri ve bu babda Müslümanlarla ortak bir mekânda buluştukları yer ise *şer'îye mahkemeleri* olmuştur.¹²⁵ Şer'îye mahkemeleri üzerinden şekillenen ilişki biçimlerini görünür hale getiren *şer'îye sicilleri* de bu mahkemelerin kayıtlarının tutulduğu kaynak gurubu olarak öne çıkmaktadır.¹²⁶ Son dönemlerde tarihçiler ve fıkıh kuramı ve uygulamasıyla ilgilenenler tarafından daha yaygın olarak kullanılmaya başlayan şer'îye sicilleri,¹²⁷ Osmanlı İmparatorluğu içerisinde yaşayan Müslim ve gayrimüslim cemaatlerin birbirleriyle olan ilişkilerini çarpıcı ve açık bir şekilde ortaya koymaları açısından arşiv niteliğinde eşsiz kaynaklardır. Öyle ki, oldukça dağınık ve geniş bir koleksiyon teşkil eden bu kaynaklar, Osmanlı hâkimiyeti altındaki gayrimüslimlerin sosyal yaşamları ve hukukî şartları hakkında belki de en önemli kaynak olarak değerlendirilebilecek bir öneme haizdir.¹²⁸ Adlî ve idarî fonksiyonları elinde bulunduran kadıların tüm işlemleri kayıt altına aldıkları bu mahkeme kayıtları üzerinden, o dönem cemaatler arası ilişkilerin şeklini, içeriğini, cemaatler arasındaki anlaşmazlık noktalarını ve bu anlaşmazlıklara devlet iradesinin ne şekilde yaklaştığını gözlemlemek mümkündür.¹²⁹ Bu noktada, önemli sayıda gayrimüslim nüfusu barındırması ve Pontus iddiaları içinde ismi sık telaffuz edilen yerlerden birisi olması hasebiyle, bu çalışmanın odaklandığı merkezlerden biri olan Trabzon Kazası'na ait şer'îye sicilleri, çalışmanın oturduğu zemini sağlamlaştırması ve kurgusunu desteklemesi noktasında bir talihtir.

Şer'îye sicilleri vesilesiyle bölgedeki gayrimüslimlerle Müslümanların ilişki boyutları ve içerikleri hakkında değerli bilgilere ulaşmak mümkündür. Aynı zamanda bu

¹²⁵ Şer'îye mahkemeleri, yargılama usulü açısından hem Müslümanlar hem de gayrimüslimler için kapsayıcı mahkemelerdir. Bu mahkemeler, ayırt etmeksizin bütün Osmanlı tebaasının kamu düzenini ilgilendiren konulara ilişkin cezaî ve hukukî davalarına bakmak durumundaydı. Öte yandan, dinî nitelikli aile hukuku, miras ve gayrimüslimlerin birtakım ticarî işlerine dair davalarda cemaat mahkemeleriyle birlikte bu mahkemelere de başvurulabilmekteydi. Küçük, "Osmanlı Devleti'nde Millet Sistemi", s.209.

¹²⁶ Tosun, a.g.e., s.2.

¹²⁷ Maurits H. Van den Boogert, **Kapitülasyonlar ve Osmanlı Hukuk Sistemi: 18. Yüzyılda Kadılar, Konsoloslar ve Berathılar**, (Çev.: Ali Coşkun Tuncer), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014, s. 42, 44.

¹²⁸ Halil İncalcık, "Ottoman Archival Materials on Millets", **Christians and Jews in the Ottoman Empire: The Functioning of a Plural Society**, (Ed.: Benjamin Braude and Bernard Lewis), New York-London: Holmes & Meier, 1982, s.437.

¹²⁹ Kadılar Osmanlı merkezî idaresinin direktiflerini görevli buldukları bölgelerde yaşayan cemaatlere aktarmanın yanı sıra bu cemaatlerin şikâyet ve dilekçelerini merkezî idareye ileten bir köprü vazifesi de görmekteydi. Boogert, a.g.e., s.43.

kaynaklar Osmanlı millet sisteminin taşradaki yansımalarına dair önemli tespitler yapmak için de zengin bir içeriğe sahiptir. Bu bağlamda, sicillerde inceleme fırsatı bulunan binlerce dava arasında, borç-alacak ilişkilerinden miras haklarına, mülk edinme haklarından komşuluk ilişkilerine uzanan geniş bir yelpazede Müslüman-gayrimüslim ilişkilerine dair yüzlerce kayda rastlanılmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda şer'îye mahkemelerine başvuru yapma keyfiyeti konusunda herhangi bir kısıtlama ve ayırımın olmaması, genel toplam içinde gayrimüslim tebaanın mahkeme kayıtlarında yoğun bir şekilde görünür olmalarının ana sebebidir. Bununla birlikte, dava sonuçlarına yer verilen kayıtlara bakıldığında, gayrimüslimlerin Müslümanlara karşı açtıkları çok sayıda davada haklı bulunup, haklarının iade yoluna gidilmesine yönelik kararlarının verilmesi, onların mahkemelere güvenlerini tesis etmiş,¹³⁰ bu da gerek kendi aralarında, gerekse Müslüman tebaa ile olan meselelerinde, şer'îye mahkemelerine başvurmalarını kolaylaştırmıştır.¹³¹ Üstelik mahkemede kendi inanç değerleri gereği İncil ve Hz. İsa adına yemin etmeleri ve haklarında bu şekilde hüküm verilmesi de onlara tanınan önemli bir ayrıcalıktı.¹³² Gayrimüslimler, herhangi bir davada muhakemenin yapılış tarzını gözlemleyebildikleri (şuhûdü'l-hâl) gibi,¹³³ kadı herhangi bir konuda ihtiyaç duyması halinde, bu kişilerin bilgisine müracaat etme yoluna da gidilebilmekteydi.¹³⁴ Bazı durumlarda davanın sonucuna doğrudan etki etmek mealindeki bu durum, aynı zamanda etnik aidiyetleri gözetilmeksizin, devlet-birey bütünleşmesinin çarpıcı bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Bu noktada, Osmanlı İmparatorluğu'nun önemli liman kentlerinden biri olan Trabzon'da yaşayan gayrimüslim tebaanın

¹³⁰ Antonis Anastasopoulos, "Non-Muslims and Qadi Justice", **Law and Empire: Ideas, Practices, Actors**, (Ed.: Jeroen Duindam ve diğerleri), Leiden & Boston: Brill, 2013, s.286.

¹³¹ Osmanlı gayrimüslim tebaasının sahip olduğu hukukî statü ve kadı mahkemelerinden yararlanmaları konusunda tafsilatlı bilgi edinmek için bkz. Kemal Çiçek, "Cemaat Mahkemesinden Kadı Mahkemesine Zimmîlerin Yargı Tercihi", **Pax Ottomana**, (Ed.: Kemal Çiçek), Ankara: Sota ve Yeni Türkiye Yayınları, 2001, s.3-49; Yavuz Ercan, **Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler: Kuruluştan Tanzimat'a Kadar Sosyal, Ekonomik ve Hukuki Durumları**, Ankara: Turhan Kitabevi Yayınları, 2001, s.247-249; Gülnihal Bozkurt, "İslam Hukukunda Zimmîlerin Hukuki Statüleri", **Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Prof. Dr. Kudret Ayiter Armağanı**, 3 (1-4), Ankara: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, 1987, s.115-155.

¹³² Gayrimüslimlerin sahip oldukları kendi inanç değerleri üzerine yemin etme haklarına örnek olabilecek çok sayıda dava kaydı bulunmaktadır. Örnek bir dava kaydı için bkz. **TSS**, Sicil nr. 1831, Kayıt nr. 47/2.

¹³³ Anastasopoulos, a.g.m., s.286; Ronald Jennings, "The Society and Economy of Maçuka in the Ottoman Judicial Registers of Trabzon 1560-1640", **Continuity and Change in Late Byzantine and Early Ottoman Society**, (Ed.: Anthony Bryer ve Heath Lowry), Washington: Dumbarton Oaks Publication Service, 1986, s.134.

¹³⁴ Turan Açık, **Gelenek ve Modernlik Arasında Bir Osmanlı Şehri: 17. Yüzyılın İlk Yarısında Trabzon'da Siyaset**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012, s.163.

Müslümanlarla olan ilişkilerini, Trabzon şer'îye sicillerine yansıdığı ölçüde, yaşanmış olaylarla somutlaştırmak, konuyu daha anlaşılır kılacaktır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun cemaatler arası ilişkiler bağlamında, etnik bakımdan çeşitli unsurları bünyesinde barındırması nedeniyle, taşradaki en önemli izdüşümü merkezlerinden biri olan Trabzon Kazası'na ait şer'îye sicilleri, cemaatler arası ilişkilerin derinliği hakkında çok sayıda çarpıcı örnek ihtiva etmektedir.¹³⁵ Kayıtlarda yer alan her bir davanın, kendi içinde bu ilişkilerin farklı yönlerine dair önemli tespitler yapmaya müsait yanları bulunmaktadır. Çalışmanın bu bölümünün kapsamı, örneklerin tamamına yer veremeyecek kadar kısıtlı olduğu için, on yedinci asra ait Trabzon Kazası şer'îye sicillerinde yer alan Yomra Nahiyesiyle ilgili bazı davalar üzerinden, Trabzon özelinde Osmanlı İmparatorluğu'nun Müslüman ve gayrimüslim tebaası arasındaki ilişkiler anlaşılmaya çalışılacaktır.

Sicillere yansıyan davalar arasından verilecek ilk örnek bir miras davası ile ilgilidir. Hasan oğlu İbrahim Çelebi isimli Müslümanın, bir gayrimüslime açtığı miras davasına ilişkin bu mahkeme kaydı, mahkemenin taraflara yaklaşımına yönelik verilebilecek güzel bir örnektir. Davacı Hasan, vefat eden Nikola kızı Aleksandra adlı zimmî kadının geride bıraktığı malları için varisi bulunmadığı ve bu nedenle vakfa ait olması gereken bu mirasa, Yor isimli bir başka gayrimüslimin hakkı olmadığı halde el koyduğu iddiasıyla mahkemeye başvurmuştur. Yor ise mevzubahis mülkleri vefat etmeden önce Aleksandra'ya kendisinin teslim ettiğini ve dolayısıyla onun vefatının ardından bu mülkleri zapt ettiğini ifade etmiştir. Bu karşı iddia Hasan tarafından reddedilince, Kasım Beşe oğlu Hacı Hasan ve Ömer oğlu Ali Çelebi ve Abdullah oğlu Murad Beşe isimli Müslümanlar Yor'un iddialarını doğrulayarak, bu duruma bizzat şahit olduklarını ifade etmişlerdir. Bunun üzerine mahkeme davacıyı haksız bulmuş ve dava Yor lehine sonuçlanmıştır.¹³⁶

Şekil ve sonucu itibariyle yukarıdaki davanın bir benzeri, bu defa bir gayrimüslimin Müslüman bir kişiye açtığı davada görülmektedir. Vadan oğlu Anastos isimli bir

¹³⁵ Gayrimüslim nüfus bağlamında önemli bir potansiyele sahip olan Trabzon'da, on sekizinci asır boyunca gayrimüslimlerle Müslümanlar arası ilişkilerin sosyo-ekonomik yapısı, cemaatlerin dinî faaliyetleri ve aralarındaki sorunları, şer'îye sicilleri ışığında irdeleyen önemli bir doktora tez çalışması için bkz. Miraç Tosun, **XVIII. Yüzyıl Trabzon'unda Cemaatlerarası İlişkiler**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013.

¹³⁶ TSS, Sicil nr. 1842, Kayıt nr. 39/4.

gayrimüslim, Şaban oğlu Yunus isimli bir Müslümana, bir miras davasında kendisine haksızlık ettiği gerekçesiyle dava açmış, iki tarafı da dinleyen kadı, kararını şahitlerin ifadelerini de değerlendirdikten sonra vermiştir. Şahit olarak dinlenen Mehmed oğlu Osman Çavuş ve Mehmed oğlu Ahmed isimli Müslümanlar, Vadan'ın iddiası doğrultusunda beyanat vermişlerdir. Nihayet, kadı yaptığı değerlendirme sonucunda Vadan'ı haklı bulmuş, Yunus isimli Müslümanı da muhalefetten men ederek davayı bu şekilde sonuçlandırmıştır.¹³⁷

Konusu arazi anlaşmazlığı ve tarafları yine gayrimüslim ve Müslüman olan bir diğer dava da şu şekilde cereyan etmiştir: Yakub oğlu Eyüb Çelebi isimli bir Müslüman, Yomra Nahiyesi'ne bağlı Hoc Kastamoni adlı karyede bulunan ve bir taraftan Borozan Yuri oğluna, bir taraftan Bafeki oğlu Mehmed'e, bir taraftan Uzun Mehmed'e, diğer taraftan da Peştemalci Yuri isimli gayrimüslime ait mülke sınırı olan ve kendisine hibe edildiğini ifade ettiği bir bahçenin sınırının, Yuri isimli kişi tarafından değiştirilmek suretiyle bir hak ihlali yapıldığını belirterek şikayetçi olmuştur. Yuri, adı geçen mülkün on seneden beri Abdullah oğlu Mehmed'e ait olduğunu ve bu mülkün sınırının Yomra Nahiyesi naibi olan Hacı Mustafa Efendi tarafından belirlendiğini, kendisinin Mehmed ile gördüğü dava sonucu, Mehmed'in söz konusu bahçeyi Eyüb Çelebi'ye hibe ettiğini söylemiş ve buna dair bir belgeyi mahkemeye ibraz etmiştir. Eyüb Çelebi hibe işlemi doğrulamış ancak belgeyi inkâr etmiştir. Bunun üzerine, kadı Yuri'den iddiasını kanıtlamasını istemiştir. Karaçengelzade Süleyman Ağa ve Mustafa oğlu Süleyman ve Dilaver oğlu Mehmed isimli Müslümanlar, Yuri'nin iddiasının doğru olduğuna dair mahkeme huzurunda şahitlik edince, dava Eyüb Çelebi aleyhine sonuçlanmıştır.¹³⁸

Yukarıda Müslümanlarla gayrimüslimler arasında cereyan eden ve mahkeme başkanı olan kadının, davaları Müslüman şahitlerin ifadeleri üzerine gayrimüslimler lehinde karara bağlamasıyla sonuçlanan üç adet örnek dava kaydı verilmiştir.¹³⁹ Bu

¹³⁷ TŞS, Sicil nr. 1843, Kayıt nr. 3/7.

¹³⁸ TŞS, Sicil nr. 1854, Kayıt nr. 32/1.

¹³⁹ Müslümanların gayrimüslimlere karşı açtıkları ve gayrimüslimlerce Müslümanlara açılan birçok davada, Müslümanların haksız bulunduğu, gayrimüslimlerin lehine sonuçlanan çok sayıda dava kaydı bulunmaktadır. Bu davalara örnek olmaları bakımından bkz. TŞS, Sicil nr. 1821, Kayıt nr. 77/6; TŞS, Sicil nr. 1823, Kayıt nr. 70/2; TŞS, Sicil nr. 1824, Kayıt nr. 11/11; TŞS, Sicil nr. 1824, Kayıt nr. 28/11; TŞS, Sicil nr. 1827, Kayıt nr. 44/1; TŞS, Sicil nr. 1830, Kayıt nr. 23/9; TŞS, Sicil nr. 1831, Kayıt nr. 19/3; TŞS, Sicil nr. 1831, Kayıt nr. 57/9; TŞS, Sicil nr. 1837, Kayıt nr. 26/1; TŞS, Sicil nr. 1837, Kayıt nr. 56/3; TŞS, Sicil nr. 1839, Kayıt nr. 63/2; TŞS, Sicil nr. 1840, Kayıt nr. 23/2; TŞS, Sicil nr. 1842, Kayıt nr. 39/4; TŞS, Sicil nr. 1842, Kayıt

davaların dikkat çeken bazı yönleri vardır. İnanç itibarıyla Müslüman olan bir mahkeme başkanı sıfatıyla kadının, şer’i ve örfî hukuk normları doğrultusunda, verdiği kararlarda adâleti önceleyerek davaları gayrimüslimler lehinde neticelendirmesi, dinî aidiyetin alınan kararlara etki etmediğini göstermesi bakımından önemli bir tespittir. Yine, Müslümanların mahkemede gayrimüslimler lehine şahitlik yapmaları da örnek davalarda dikkat çeken bir başka detaydır. Zira Müslümanların gayrimüslimler lehine şahitlik yapmaları, toplum içinde hakkaniyet duygusunun ağır bastığını, ilişkilerde hak ve adâlet refleksleriyle hareket edildiğini ve aynı dinden oluşan kişilere yönelik pozitif bir ayırım idrakinin olmadığını gösteren çok değerli ayrıntılardır.

Verilen üçüncü örnek davada nazar-ı dikkate alınması gereken bir ayrıntı vardır. Davanın içeriğinden Müslümanlarla gayrimüslimlerin birbirlerine komşu mülklere sahip oldukları anlaşılmaktadır. Elbette bu bilgi üzerinden Trabzon Kazası’nın tamamı için böyle durumun geçerli olduğu sonucuna varmak sağlıklı olmayabilir. Hatta genellikle gayrimüslimlerin şehirlerde ayrı mahallelerde oturdukları vakidir.¹⁴⁰ Fakat bu durum gayrimüslimlerle Müslümanlar arasındaki komşuluk ilişkileri bağlamında, tecrit etme ve dışlama gibi bir durumun olduğu anlamı taşımaz. Nitekim gerek bizzat incelenen mahkeme kayıtlarında,¹⁴¹ gerekse Trabzon Kazası’na bağlı başka nahiyelerle ilgili yapılmış farklı çalışmalarda¹⁴² benzer içerikli çok sayıda kayıt ve bilginin yer alması, cemaatler arası

nr. 57/4; TŞS, Sicil nr. 1843, Kayıt nr. 3/7; TŞS, Sicil nr. 1843, Kayıt nr. 43/2; TŞS, Sicil nr. 1846, Kayıt nr. 14/2; TŞS, Sicil nr. 1849, Kayıt nr. 58/3; TŞS, Sicil nr. 1854, Kayıt nr. 32/1; TŞS, Sicil nr. 1857, Kayıt nr. 12/3; TŞS, Sicil nr. 1857, Kayıt nr. 17/1.

¹⁴⁰ Özer Ergenç, “Osmanlı Şehrindeki Mahallenin İşlev ve Nitelikleri Üzerine”, **Osmanlı Araştırmaları**, 4, İstanbul: Enderun Kitabevi, 1984, s.70.

¹⁴¹ Todori Keşiş oğlu Dimitri isimli bir keşişin, aralarında Müslüman bir kadının da bulunduğu Müslümanların mülklerine komşu bir mülk alması, hem Müslümanların hem de gayrimüslim bir din adamının, farklı inanıştan kişilerle komşuluk ilişkisi kurmakta herhangi bir beis görmediklerini göstermesi bakımından önemlidir. İlgili mahkeme kaydı için bkz. TŞS, Sicil nr. 1822, Kayıt nr. 29/7. Ayrıca komşuluk ilişkilerine dair diğer bazı dava kayıtları için bkz. TŞS, Sicil nr. 1821/137, Kayıt nr. 6/10; TŞS, Sicil nr. 1821/137, Kayıt nr. 86/5; TŞS, Sicil nr. 1821/137, Kayıt nr. 87/3; TŞS, Sicil nr. 1821/137, Kayıt nr. 97/4; TŞS, Sicil nr. 1821/137, Kayıt nr. 102/6.

¹⁴² Kenan İnan Trabzon şehir merkezi ve civar karyelerine ait mülk satışlarını irdelediği çalışmalarının sonucunda elde ettiği verilerden hareketle, zimmîlerle Müslümanlar arasında mülk alım-satımının önünde herhangi bir engel olmadığı, çok sayıda Müslümanın mülklerine komşu zimmîlere ait mülk olduğu ve Müslümanlar arasında zimmîlere yönelik negatif bir tutumunun olmadığı tespitlerinde bulunmaktadır. Kenan İnan, “Kadı Sicillerine Göre Akçaabat’ta Mülk Satışları (1648-1658)”, **Akçaabat Yazıları I**, (Haz.: Fethi Gedikli), İstanbul: Yedirenk Yayınları, 2004, s.109; Kenan İnan, “1831 Nolu Şer’iye Siciline Göre 17. Yüzyıl Ortalarında Trabzon’da Mülk Satışları”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, 120, 1999, s.123; Ergenç, a.g.m., s.70, 71.

Maçka Nahiyasının sosyo-ekonomik durumunu, on altıncı ve on yedinci asırlarına ait bir kesitini şer’iye sicilleri temelinde inceleyen Ronald Jennings de konu hakkında çarpıcı bilgiler vermektedir. Önceleri aralarında savaş ve şiddet olayları yaşanmış olmasına rağmen, bu bölgede yaşayan Müslüman ve gayrimüslimler arasında sıkı ve yakın ilişkiler olduğu sonucuna varan Jennings, nahiyeye bağlı köylerde

komşuluk ilişkilerinden bahsedilebilmesi için cesaretlendirici mahiyette olabilir. Bu ve daha birçok başka davada da benzer durumlara tesadüf edilmesi, toplumun farklı din ve etnik aidiyetten olan insanlarla komşuluk ilişkileri kurmaya kapalı olmadığını göstermesi bakımından oldukça önemli bir durum tespitidir.

Toplumsal huzuru bozan kişilere karşı, kolektif bir tavrın ortaya konulmasına örnek birçok dava kaydına da yine Yomra Nahiyesi mahkeme kayıtlarında rastlamak mümkündür.¹⁴³ Bu bağlamda, oldukça dikkat çekici şu çarpıcı dava kaydına yer vermek yeterli olacaktır: Mahkeme kaydına davacı sıfatıyla ismi düşülen Mehmed oğlu Hasan, Ahmed oğlu Mustafa ve Mehmed oğlu İbrahim ile içinde zimmîlerin de yer aldığı Hoc karyesi ahalisi, Müslüman bir kişi aleyhinde davacı olmuşlardır. Davacılar, Hasan isimli bu Müslümanın, köylerinde daima fesat çıkarıp kötü işler yaptığını, birçok kişinin evini basıp ailelerine musallat olduğunu, kendilerine saldırıp darp ettiğini ve mallarını çaldığını beyan etmişler, artık bu kişinin yaptıklarına dayanamayarak köyden ayrılma noktasına geldiklerini söylemişlerdir. Davacıların beyanatını köyün sakinlerinden teyit etmek isteyen kadı, bu minval üzere, içlerinde davalı Hasan'ın babasının da yer aldığı kişilerin ifadelerine müracaat etmiştir. Hasan'ın babasının da içlerinde olduğu bu kişiler, Hasan'ın da hazır bulunduğu ortamda, davacıların beyanatını teyit ederek, onu fesat ehli olmakla, daima sarhoş dolaşmakla ve hatta daha da ileri giderek dine ve imana küfretmekle suçlamışlardır.¹⁴⁴ Birlikte yaşayan insanların, bu birlikteliğe zarar veren kişilere karşı ortak hareket ettiklerini göstermesi açısından, bu dava kaydı çok isabetli bir örnektir. Zira bu kayıt, toplumun huzuruna kast eden kişiyi, kendi oğlu dahi olsa, mahkemeye şikâyet edecek kadar toplum düzenini önceleyen bir anlayışın toplumda hâkim olduğunun ispatıdır.

Müslüman ve Hristiyanların birbirine bitişik evlerde karışık halde yaşadıklarını ifade etmektedir. Ayrı inançtan insanların, birbirlerine ev satmak konusunda imtina etmediklerini, birbirleriyle evlenmelerinin normal bir durum olarak görüldüğünü, tarım, ticaret, zanaat işlerinde geniş bir ortaklık ilişkisi içinde olduklarını belirten Jennings, suç ve şiddet olaylarının yaygın olmadığını da ifade ederek, bölge ahalisinin can ve mal güvenliği açısından huzurlu bir hayatları olduğunu belirtmektedir. Jennings, a.g.m, s.154.

¹⁴³ Osmanlı hukuk sistemi gereği suçun ortaklığı esastır. Bir mahallede yaşayan insanlar birbirlerine karşı sorumludurlar ve dolayısıyla işlenen bir suç o mahallelinin tüm sakinlerini bağlamaktadır. Birbirlerinden ve mahallelerinde olan bir olayın aydınlığa kavuşmasından sorumlu olan mahalle sakinleri, faili meçhul vakalardan doğan zararların karşılanmasından ortaklaşa sorumludurlar. Bu da mahalle ahalisine kendilerine rahatsızlık veren, ahlaksız ve namussuz hareketlerde bulunanları mahalleden çıkartma hakkı vermiştir. Ergenç, a.g.m., s.69, 73, 75.

¹⁴⁴ TŞS, Sicil nr. 1857, Kayıt nr. 70/2.

Sicillere yansıyan farklı içerik ve özellikteki bir başka ilgi çekici dava da şu şekilde gelişmiştir: Trabzon'da Kule mahallesi imamı olan Osman isimli bir kişi, gelirini tasarruf ettiği Mesona Köyü'nde vergi mükellefi olan iki gayrimüslimden, ispençe ve sair vergileri talep etmesine rağmen alamadığını ve bu konuya mahkemenin müdahale ederek söz konusu vergileri tahsil etmesini sağlamasını istemiştir. Davalı konumundaki zimmîler, İstanbul'da inşa edilen Sultan Ahmed Camii Evkafına vergi mükellefi olarak kaydedildiklerini ve bununla ilgili ellerinde resmî kayıtların olduğunu ifade ederek, bu nedenle zikrolunan vergileri adı geçen vakfa ödediklerini söylemişlerdir. Ayrıca mahkemeye konuya ilişkin bir de fetva ibraz etmişlerdir. Fetvada, adı geçen zimmîlerin iki farklı bölgede cizye ve ispençe vermelerinin gerekli olmadığı mealindeki beyanatı da dikkate alan kadı, İmam Osman'ı açtığı davadan men etmiştir.¹⁴⁵ Bu davanın içeriğinden anlaşıldığı kadarıyla, bir Müslümanın tımar sahibi olmak gibi kendisine toplumda önemli bir statü sağlayan konumda olması, mahkemede ona herhangi bir avantaj sağlamamakta, davanın sonucuna tesir etmemektedir. Bununla birlikte, haklılığını ortaya koyabilecek bilgi ve belgeleri sunan gayrimüslimler, bu mahkeme kaydında da görüldüğü üzere, haklarını temin edebilmektedirler.

Gayrimüslimlerin haklı oldukları konularda, davalı oldukları kişinin statüsüne bakılmaksızın, mahkeme tarafından haklarının teslim edildiğine dair çarpıcı örneklerden biri de Trabzon'un üst düzey bir yöneticisinin şikâyetçi pozisyonunda olduğu bir davada görülmektedir. Trabzon mütesellimi Süleyman Ağa, denizde ölü halde bulunan üç nefer için, davalı olan Simyon, Lefter, Arslan ve diğer Lefter isimli kişilerden diyet talebinde bulunmuştur. Davalılar ise bu kişilerin denizde boğularak öldüklerini ve ağaçtan düşüp ölenlerden, yananlardan ve denizde boğulanlardan bu tür bir diyet talebinin, padişah emriyle yasaklandığını söylemişlerdir. Bu hüküm üzerine Süleyman Ağa, kanunen ve şer'an diyet talebinden men edilmiştir.¹⁴⁶

Hıristiyan bir din adamının, haksızlığa uğradığı iddiasıyla başvurduğu şer'i mahkeme tarafından, Müslümanların da şahitlik etmesiyle hakkını elde ettiği şu dava da örnek olarak verilebilecek niteliktedir: Totos isimli bir keşiş, Hasan ve Seydi isimli iki Müslümanın, iki seneden beri tasarruf ettiği bahçenin bir kısmına tecavüz ettiğini iddia

¹⁴⁵ TŞS, Sicil nr. 1822, Kayıt nr. 19/3.

¹⁴⁶ TŞS, Sicil nr. 1848, Kayıt nr. 75/1.

ederek şikâyetçi olmuştur. Davalılar mahkemedeki ifadelerinde, Totos'un elli seneden beri adı geçen bahçeyi zapt ettiğini, bunun üzerine kendilerinin de aralarındaki sınırın net olmamasından ötürü bahçenin bir kısmını ayırdıklarını söylemişlerdir. Tarafların beyanatını müteakip, şahit sıfatıyla ifadelerine başvuru Osman oğlu Mustafa ve Murad oğlu Ali isimli Müslümanlar, davalıların elli seneden beridir keşişe ait olan bahçenin bir kısmına tecavüz ettiklerini ve sınırını değiştirdiklerini beyan edince, kadı, Hasan ve Seydi'ye sınırı eski yerine getirmelerini tembih ederek, davayı keşiş lehinde neticelendirmiştir.¹⁴⁷

Müslümanlarla gayrimüslimlerin münasebetlerinin bazen şaşkıncı derecede ileri seviyede olduğunu gösteren önemli mahkeme kayıtlarına da yine şer'îye sicillerinde rastlamak mümkün olmaktadır. Örneğin; İstanbul'da ikamet eden Kakol oğlu Eksakosta isimli bir gayrimüslimin, dönemin Trabzon Vilayeti valisi Mehmed Paşa ve yeniçeri zabiti Ali Çavuş'un şahitlikleriyle, Berberzâde Mustafa Çelebi isimli bir kişiyi mahkemede kendisine vekil olarak belirlediği anlaşılmaktadır.¹⁴⁸ Bu kayıt, bir gayrimüslimin, mahkemede Müslüman bir şahsı kendisine vekil tayin etmesini göstermesi bir yana, bu vekâlet işlemi için Trabzon valisi ve askerî yöneticisinin şahitlik yaptığını ortaya koyması nedeniyle, toplum içinde sağlam bir güven anlayışının tesis edilmiş olduğuna yönelik olarak da önemli bir örnektir.

Yukarıda örnek olarak seçilen dava kayıtlarından ayrı olarak, Müslüman ve gayrimüslimlerin birbirlerine borç vermeleri,¹⁴⁹ zimmîlerin Müslümanlara hibe yardımıyla bulunmaları,¹⁵⁰ Müslümanlarla gayrimüslimlerin davalarda ortak hareket etmeleri,¹⁵¹ birlikte iş yapış tasarruflarında bulunmaları¹⁵² ve hatta ortak suç işlemleri¹⁵³ gibi, toplum içinde birlikte yaşayan insanların, sosyal hayata dair hemen her türlü ihtiyaç ve icraatlarını da şer'îye sicillerinde görmek mümkündür. Örnekleri verilen Yomra Nahiyesi ile ilgili mahkeme kayıtlarından başka, başta Trabzon Kazası ve nahiyeleri olmak üzere, özellikle Pontus iddialarının hedefindeki bölgelerle alakalı mahkeme kayıtlarını temel alan muhtelif

¹⁴⁷ TŞS, Sicil nr. 1843, Kayıt nr. 19/2.

¹⁴⁸ TŞS, Sicil nr. 1830, Kayıt nr. 30/6.

¹⁴⁹ TŞS, Sicil nr. 1821/137, Kayıt nr. 63/4; TŞS, Sicil nr. 1822, Kayıt nr. 23/10.

¹⁵⁰ TŞS, Sicil nr. 1834, Kayıt nr. 45/12; TŞS, Sicil nr. 1836, Kayıt nr. 49/5.

¹⁵¹ TŞS, Sicil nr. 1822, Kayıt nr. 68/5; TŞS, Sicil nr. 1853, Kayıt nr. 123/3; TŞS, Sicil nr. 1842, Kayıt nr. 4/1.

¹⁵² TŞS, Sicil nr. 1820, Kayıt nr. 51/5; TŞS, Sicil nr. 1822, Kayıt nr. 26/4.

¹⁵³ TŞS, Sicil nr. 1822, Kayıt nr. 23/7.

akademik çalışmalarda, cemaatler arası ilişkilerin boyutuna ve içeriğine dair yukarıdakilere benzer tespitler yapmak mümkündür. Fakat çalışmanın bu bölümünde ana konudan sapmamak adına yukarıdaki örneklerle iktifa edilecektir.

1.3.4. Millet Sistemi'nin İstismar Edilmesinin Doğurduğu Sorunlar

Sağlam bir ekonomik ve askerî güce sahip olduğu parlak dönemlerinde, idare ettiği topluluklara geniş bir hareket alanı sağlayan Osmanlı İmparatorluğu, bütün eksikliklerine rağmen idaresi altındaki bu toplulukları mümkün olduğu ölçüde az kan dökülecek şekilde, bir arada tutma gayretinde olmuş ve bunu da millet sistemi üzerinden büyük ölçüde başarmıştır. Bununla birlikte, cemaatlerin yönetimi için önemli ölçüde fedakârlıkların yapıldığını da belirtmek gerekir. Bu bağlamda, Osmanlı'nın yönetimi altındaki gayrimüslimlere tanıdığı hakları inceleyen Engelhardt, bu hakların boyutunun bir hükümet için anormal derecede fazla olduğunu, devletin bağımsızlık ve saygınlık konusundaki ilkeleriyle bağdaşamayacak bir mahiyet arz ettiğini belirtmektedir.¹⁵⁴ Buna rağmen, cemaatler arasında yaşanan birtakım olağan iktisadî ve sosyal temelli çatışmalar haricinde, millet sistemi on dokuzuncu asır başlarına kadar genel olarak işlevini başarıyla sürdürmüştür.¹⁵⁵

İmparatorluğun zayıf düştüğü dönemlerde millet sistemi ile gayrimüslimlere tanınan haklar, bu defa çözülmeyi hızlandıran önemli bir etmene dönüşmüştür. Şöyle ki; millet sistemi sayesinde Osmanlı toplumu içinde asimile olmadan dil, din, kültür ve geleneklerini diri tutabilen gayrimüslimler, milliyetçilik akımlarının yüz gösterdiği dönemlerde, bu sistem vesilesiyle muhafaza edebildikleri millî ve manevî değerlerini kullanarak, tebaası oldukları imparatorluktan bağımsız olma uğraşlarına girmişlerdir. Başka bir ifadeyle, işlediği dönemlerde ideal bir model olan millet sistemi, fazla müsamahakâr ve tavizkâr bir yönetim vaat etmesi yönüyle, gayrimüslimler arasında millet olma bilincinin oluşmasını kolaylaştırmış, bu manada kendi sonunu hazırlamıştır.

Gayrimüslimlere millet sistemi ile tanınan birtakım hakların, devlet sisteminin zayıf düştüğü dönemlerde imparatorluğa doğrultulmuş bir silaha dönüşmesi, imparatorluğun

¹⁵⁴ Engelhardt, a.g.e., s.91.

¹⁵⁵ Alkan, a.g.m., s.158.

idarî işleyişi üzerinde onarılamayacak ağır hasarlara kapı aralamıştır. Örneğin, zimmîlerin can, mal ve ırz güvenliklerinin sağlanması karşılığında, devlete cizye adında özel bir baş vergisi ödeme yükümlülükleri, Fransız İhtilali'nden sonra ortaya çıkan ve bir süre sonra Osmanlı toplumunda da etkili olmaya başlayan milliyetçi fikirleri beslemek üzere propaganda malzemesi olarak kullanılmıştır.¹⁵⁶ Milliyetçilik fikirlerinin hızlı ve kolay bir şekilde yayılış göstermesinde, Osmanlı yönetim aklının attığı yanlış adımların da rolü vardır. Örneğin, yukarıda da belirtildiği üzere, cemaat okullarının sahip olduğu okul açma ve buralarda uygulanacak müfredatı belirleme konusunda mutlak bir yetkiye sahip olmaları, zamanla istismar edilmeye, eğitimden ziyade propaganda merkezlerine dönüşmelerini kolaylaştırmıştır.

Osmanlı yönetimi, gayrimüslim okullarının denetim işini yerine getirebilecek derecede yabancı dil bilgisine vâkıf yeterli oranda Müslüman devlet adamından yoksundu.¹⁵⁷ Bu zaafın da vermiş olduğu rahatlıkla, Yunan istiklal fikriyatının emekleme dönemi olarak adlandırılabilir sürecin altyapısı, Rum cemaatine ait okullarda rahat bir şekilde şekillenme imkânıyla birlikte oluşmuştur. Bu bağlamda, özellikle Rum okullarının bu milliyetçilik hareketlerinin Osmanlı topraklarında yeşermesindeki payının belirgin olduğunu belirtmek gerekir.¹⁵⁸ Zira gayrimüslim cemaatler içinde eğitime en fazla önemi veren Rumlar, Avrupa'da eğitime gönderildikleri Rum gençleri vesilesiyle, bu fikriyatın ithalinde ve yayılmasında oldukça etkili olmuşlardır. Rumların bu vesilelerle özellikle edebî ve kültürel sahada elde etmiş oldukları kazanımlar, millî bir bilincin inşa edilmesinde oldukça önemlidir.¹⁵⁹ Gayrimüslimlere ait okulların menfî manada etkin bir pozisyon alması karşısında, imparatorluğun sessiz kalmasına Ahmet Cevdet Paşa acı bir özeleştirir

¹⁵⁶ Anastasopoulos ve diğerleri, a.g.m., s.33.

¹⁵⁷ Ahmet Rasim, a.g.e., s.128.

¹⁵⁸ Osmanlı topraklarında Yunan millî kimliğinin ve Helenizm'in güçlenmesinde, 1837'de Atina'da kurulan Atina Üniversitesi'nin de önemli katkıları olmuştur. 3 Mayıs 1837'de, Atina Üniversitesi'nin iki temel görevinden birinin yeni devletin idarî yapısındaki ihtiyaçları karşılamak için gerekli personeli eğitmek, diğerinin Batı medeniyetinin Doğu'ya taşınmasını sağlamak olduğu açıklanmıştı. Bu bilinçle Atina Üniversitesi'nden mezun olanlar, Osmanlı yönetimindeki Rumlara Yunan dilinin öğretilmesi ve kurulacak dernekler marifetiyle Yunan kültürünün yayılması misyonuyla işe koyulmuşlardır. Bu çabalar Rumlar arasında teveccühe de vakıf olmuş ve Osmanlı Rumları arasından çok sayıda kişi eğitim almak üzere bu üniversiteye gitmiştir. Paschalis M. Kitromilides, "Imagined Communities and the Origins of the National Question in the Balkans", **European History Quarterly**, 19 (2), London, Newbury Park and New Delhi: Sage Publications, 1989, s.166; Keith R. Legg ve John M. Roberts, **Modern Greece a Civilization on the Periphery**, Boulder, Colorado: Westview Press, 1997, s.20; Gerasimos Augustinos, **Küçük Asya Rumları; Ondokuzuncu Yüzyılda İnanç, Cemaat ve Etnisite**, (Çev.: Devrim Evcı), Ankara: Ayraç Yayınevi, 1997, s.248.

¹⁵⁹ Hikmet Öksüz, Hayati Aktaş, "Pontus Meselesi'nin Tarihsel Arka Planı ve İngiliz-Amerikan Belgelerine Yansımaları" **BGPS**, (Ed.: Veysel Usta), Trabzon: Serander Yayınları, 2007, s.308.

getirmektedir. Ona göre, yabancı dilleri öğrenenlere dinsiz gözüyle bakılması, imparatorluğun en nazik ve önemli olan dışişleri hizmetlerinin ekseriyetle fesatçı olan Rumların eline geçmesine yol açmış ve okulların teftiş işi de bunlara yaptırılmak zorunda kalmıştır.¹⁶⁰ Oldukça ibretlik olan ve bumerang etkisi niteliğindeki bu zavallı hale Ahmet Cevdet Paşa'nın getirdiği bu teşhis, imparatorluğun düştüğü açmazı gözler önüne sermesi açısından dikkate muciptir.

Özellikle on sekizinci asırdan itibaren devlet sisteminde baş gösteren problemler, idarî işlerinin işleyişinde de birtakım düzensizlikleri beraberinde getirmiştir. Bu durum zaman içinde sorunlar yumağını büyütüştür. Yürütmedeki aksaklıklar yeni sorunlara kapı açmış, her yeni sorun da bir kısır döngü misali başka yeni sorunları doğurmuştur. Bu sorunlardan birisi de, geçmişe göre daha da zenginleşen ve Müslümanlara kıyasla daha müreffeh bir hayat sürmeye başlayan gayrimüslim tebaanın, süreç içinde bir bütün halinde sorunun kliklerinden birisi olarak algılanmaya başlamasıdır. Bu algı devlet işlerinin yürütücüsü konumunda olan ve bu yönüyle devlet-birey ilişkilerinde köprü görevi ifa eden memurların davranışlarına da yansımıştır. Bazı memurlar buldukları bölgelerde gayrimüslimlere çeşitli sıkıntılar yaşatma yolunu tutmuşlardır.

Hukukun uygulayıcısı konumundaki ilmiye sınıfı mensuplarının yetersizliklerinin neden olduğu adlî işleyişteki aksaklık ve ihmaller de gayrimüslimleri devlete karşı kinlendiren başka bir etkendi. Bu sorunlara bir de Müslüman tebaa arasında, bilgi ve kültür eksikliğinden kaynaklanan kitle fanatizminin yol açtığı, gayrimüslimlere yönelik tahkir edici yaklaşım eklenince, ayrılıkçı düşünceler daha yüksek tonla ifade edilmeye başlanmıştır. Yaşadığı dönemde benzer gelişmelere tanıklık eden Cevdet Paşa, yapılan yanlışları ortaya koyup kabul etmekle birlikte, bu sıkıntıların önünün alınmasında etkili olabilecek birtakım adımları da dillendirmiştir. Ona göre, azınlıklara devletin lisanı öğretilerek, onların Türk edebiyatına, gelenek ve göreneklerine ısındırılmaları sağlanabilirdi.¹⁶¹ Cevdet Paşa'nın teşhis ve önerilerinin iyi niyetli ve yerinde olduğuna şüphe yoktur. Ancak, dönemin etkili devletlerinin kendileriyle aynı inanca mensup olan gayrimüslim cemaatleri tavlanmaya çalıştıkları, bu bağlamda bunaltıcı yoğunlukta dış müdahalelerin yaşandığı ve milliyetçi hareketlerin tik yaptığı bir dönemde, Osmanlı

¹⁶⁰ Ahmet Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, 6, İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1984, s.2695.

¹⁶¹ Ahmet Cevdet Paşa, a.g.e., s.2691.

İmparatorluğu'nun bozulmuş siyasî ve ekonomik yapısıyla, bu problematiği çözebilmesinin çok kolay olmayacağı gerçeğini de gözden ırak tutmamak gerekir.

Gayrimüslimlerin korunup kollanması işinde gönüllü vasiler olarak öne atılan başat Avrupa devletleri ve Rusya, bu yolda birbirleriyle kıyasıya mücadele edecek kadar hevesli ve hırslı olmuşlardır. Özellikle kendilerini ayrılıkçı fikirlere amade etmiş gayrimüslim tebaanın ileri gelenleri için, bu mücadele altın tepside sunulmuş bir fırsat olarak değerlendirilmiştir. Bu korumacı siyaset, zaman zaman bağımsız bir devlet için zül addedilebilecek, sınırları zorlayıcı birtakım uygulamaların yaşanmasına vesile olmuştur. Engelhardt, Rusya'nın Osmanlı tebaasından olan Rum ve Ermenileri koruyup kollama işini istismar ederek, onları Osmanlı vatandaşlığından çıkmaları için kışkırttığını ve bu şekilde bölünmelere sebebiyet verdiğini ifade etmektedir. Bu istismarın vardığı boyutlar o kadar abartılmıştı ki mahkemede davası olan bir gayrimüslim, bir sonraki celseye Rus vatandaşı sıfatıyla ve yanında Rus sefaretinden resmî bir tercümanla gelecek kadar işi sulandırmıştır. Bu durumu çok isabetli bir tespitle, “silahsız bir fütihat siyaseti” olarak tanımlayan Engelhardt, Rusya'nın bu şekilde çok sayıda Rum ve Ermeni'yi devşirdiğini ve Osmanlı'nın bu ve bunun gibi uygulamaların önüne geçmek için çareler aramak zorunda kaldığını söylemektedir.¹⁶² Osmanlı'nın yönetim anlayışı gereği gösterdiği iyi niyetin, bu şekilde istismarlara malzemesi edilmesi, yönetim anlayışının sorunlu olduğu manasına gelmez. Zira Osmanlı İmparatorluğu muasırı devletler gibi emperyal bir anlayışı benimseyip, fethettiği yerlerde yaşayanları din değiştirmeye zorlasaydı, kendisini bu şekilde zaafa düşüren bir azınlık sorunu olmayabilirdi.¹⁶³ Türk-Yunan ilişkileri hakkında önemli çalışmaları olan Dimitri Kitsikis, kaleme aldığı bir eserinde, Yunanların Osmanlı İmparatorluğu'na çok şey borçlu olduğunu, özellikle Yunan kültürünün korunup geliştirilmesinde Osmanlı'nın şükran duyulması gereken katkıları olduğunu ifade etmektedir.¹⁶⁴

¹⁶² Engelhardt, a.g.e., s.49.

¹⁶³ Shaw, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Azınlıklar Sorunu”, s.1003.

¹⁶⁴ Dimitri Kitsikis, **Türk-Yunan İmparatorluğu: Arabölge Gerçeği Işığında Osmanlı Tarihine Bakış L'Empire Ottoman**, (Çev.: Volkan Aytar), İstanbul: İletişim Yayınları, 1996.

1.4. Fransız İhtilali Sonrasında Osmanlı Gayrimüslim Tebaasına Yönelik Tahrikler ve Çıkan İsyanlar

Özü itibariyle Fransa'da burjuva sınıfının, ekonomik üstünlüğü sağladıktan sonra siyasî idareyi de eline geçirmesini müteakip, kapitalist bir toplum yapısı inşa etmek olarak tanımlanan Fransız İhtilali'ni¹⁶⁵ evrensel kılan özelliği, millet olma bilincinin ateşini yakmış olmasıdır.¹⁶⁶ Bununla birlikte, Fransa'daki ihtilali önemli kılan yönü milletleri keşfetmesi değildi. Zira milletler ihtilalden önce de varlardı. İhtilalin önemi, bireylere millî bir bilince erişme, kendilerini bir etnik aidiyet kalıbına sokma gereği duyma ve bu yönde adımlar atma düşüncelerinin gelişme alanının kapısının anahtarını vermesinde aranmalıdır.

İhtilalden, Avrupa'nın on sekizinci asra ait toplum ve medeniyet yapısını temsil eden eski rejimi yerine, özgürlük, eşitlik, kardeşlik zemininde yeni bir yapı inşası umut edilmiştir.¹⁶⁷ Fakat kemikleşmiş bu yapının kırılması kolay olmayacaktı. İhtilalle birlikte Fransa'da vatandaşların devlet eliyle uluslaştırılmasına yönelik atılan adımları, bu ideolojinin silah zoruyla komşu ülkelere ihracı çabaları takip etti. Daha çok Fransızlaştırma temelli bu ataklar, Avrupa'da zamanla birtakım karşı milliyetçilik hissiyatını tetiklemiştir.¹⁶⁸ Çok kısa bir sürede gelişen ihtilal ve sonrasındaki süreç, Avrupa monarşilerini ürkütmüş ve bu yeni tehdide karşı ortak hareket etme noktasında ittifak ilişkileri kurmalarına vesile olmuştur.¹⁶⁹ Fransa'nın saldırgan tutumunu kendisine yönelik bir asimile girişimi olarak algılayan ve buna karşı düşmanca bir tavır alan İspanyollar¹⁷⁰ gibi, diğer Avrupalı güçler de Fransa'ya karşı sert bir tutum sergilemişlerdir. Tarihe koalisyon savaşları olarak geçen ve toplamda yirmi beş sene süren, yedi serilik uzun ve

¹⁶⁵ Murat Sarıca, **100 Soruda Fransız İhtilali**, 2. Baskı, İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1981, s.3.

¹⁶⁶ Tanımı ve muhteviyatı göz önünde tutulmak kaydıyla, "milliyetçilik" in hangi dönemde ortaya çıktığına dair çeşitli görüşler bulunmaktadır. Bu konudaki önemli çalışmalarıyla bilinen Anthony D. Smith, milliyetçilik anlayışının ortaya çıkışına dair net bir tarih vermenin güçlüğüne değindikten sonra, bu anlamda 1775 senesinde Polonya'nın ikinci kez bölünmesi veya 1776'da Amerikan Bağımsızlık Bildirisi'nin onaylanması gibi olayların öne çıkarıldığını belirtmektedir. Bununla birlikte, çoğu tarihinin de ortak görüşü olduğu üzere, modern anlamdaki milliyetçilik anlayışının Fransız İhtilali ile beraber ortaya çıktığını belirtir. Anthony D. Smith, **Ulusların Etnik Kökeni**, (Çev.: Sonay Bayramoğlu ve Hülya Kendir), Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 2002, s.288; Anthony D. Smith, **Millî Kimlik**, (Çev.: Bahadır Sina Şener), İstanbul: İletişim Yayınları, 1994, s.76.

¹⁶⁷ William McNeill, **Avrupa Tarihinin Oluşumu**, (Çev.: Yusuf Kaplan), İstanbul: Külliyyat Yayınları, 2008, s.169.

¹⁶⁸ Yves Santamaria, "Ulus-Devlet: Bir Modelin Tarihi", **Uluslar ve Milliyetçilikler**, (Haz.: Jean Leca), (Çev.: Siren İdemen), İstanbul: Metis Yayınları, 1998, s.22.

¹⁶⁹ Rifat Uçarol, **Siyasi Tarih (1789-2001)**, 6. Baskı, İstanbul: Der Yayınları, 2006, s.20.

¹⁷⁰ Santamaria, a.g.m. s.23.

yıpratıcı bu savaşlar, siyasî anlamda Avrupa’da önemli değişim ve dönüşümlerle neticelenmiştir.¹⁷¹

Fransız İhtilali, orta ve uzun vadede çok etnili devletler üzerinde yıkıcı etkiler bırakmıştır. Dönemin imparatorluklarıyla kıyaslandığında, yönetiminde en fazla farklı etnik unsuru barındıran Osmanlı İmparatorluğu da en az diğerleri kadar, ihtilal sonrası yayılan milliyetçilik dalgasından payını almıştır. Gelişen milliyetçilik düşüncelerine, rakip güçlerin Osmanlı İmparatorluğu’nu parçalayarak kendi topraklarını genişletme çabaları da eklenince, Osmanlı coğrafyasının bu milliyetçi hareketlerin odak noktasında olması kaçınılmaz olmuştur.¹⁷² İmparatorluğun geniş topraklarının olduğu Balkanlar coğrafyası, tarihin her döneminde çok sayıda farklı etnik unsurun bir arada yaşadığı, bu yönüyle belki de dünyanın hiçbir bölgesinde olmadığı kadar kültürel karışımın olduğu, adeta laboratuvar niteliğinde bir bölge olmuştur. Dolayısıyla milliyetçilik hareketlerinin rahat ve hızlı yayılma imkânı bulabileceği bir yapıya sahiptir. Balkanların bu hassas özelliğine, milliyetçi hareketlerin hızla ilerlediği Batı Avrupa’ya yakın bir yerde olması da eklenince, ateşin Osmanlı İmparatorluğu topraklarına sıçraması geç olmadı.

Özellikle on dokuzuncu asırda köklü değişimlere şahit olunan konjonktürde, tarih de daha hızlı yaşanmıştır. Bu hızlı değişimin yakın menzilinde bulunan Osmanlı İmparatorluğu için, Balkanlar coğrafyasından dalga dalga yayılan milliyetçilik rüzgârı hayatî bir sınav olmuştur. Osmanlı tarihi açısından *isyanlar asrı* olarak nitelendirilebilecek bu asra, büyük oranda milliyetçilik akımlarının ilham kaynağı olan Fransız İhtilali damgasını vurmuştur. Başlangıçta Avrupalı güçler tarafından pek dikkate alınmayan¹⁷³ ihtilalin, Osmanlı İmparatorluğu açısından erken etkileri Balkanlarda hissedilmeye başlanmıştır. İhtilalden çeyrek asır sonra ilk isyan edenler Sırplar olmuş, onları 1821 senesinde Yunanlar takip etmiştir. 1817 senesinde Sırplar, 1829’da da Yunanlar emellerine erişmeyi başarmışlardı.¹⁷⁴ Bu gelişmelerin fikrî ve siyasî altyapısında Fransız İhtilali’nin

¹⁷¹ Uçarol, a.g.e., s.20.

¹⁷² Stanford Shaw, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Azınlıklar Sorunu”, s.1003.

¹⁷³ Karal, a.g.e., s.22.

¹⁷⁴ 1817 senesinde Osmanlı İmparatorluğu’na karşı girişmiş olduğu isyan hareketlerinden, iç işlerinde bağımsız bir “prenslik” olma hakkını koparan Sırplar, tam bağımsızlığa kavuşmak için 1882 senesine kadar bekleyeceklerdi. Yunanlardan daha önce bağımsızlık hevesine kapılan ve bunun sahada mücadelesini veren Sırpların, onlardan yaklaşık yarım asır sonra amaçlarına erişmeleri dikkat çekicidir. Bu durumun ortaya çıkmasında, başta İngiltere ve Fransa olmak üzere, Avrupalı devletlerin Yunanistan’a verdikleri destek belirleyici olmuştur. Özellikle Rönesans ve Reform hareketlerini takip eden dönemlerde, Avrupa’da Avrupa

reddedilemez rolü vardır. Öyle ki, ideolojik yönü Voltaire, Rousseau, Herder, Lessing gibi düşünürce beslenen Yunan ulusçuluğu ve bağımsızlık hareketini bu ihtilalden bağımsız düşünmek mümkün değildir.¹⁷⁵ Yunanistan Başbakanı Ioannis Kolettis'in, kurucu mecliste 14 Ocak 1844 tarihinde *Megali İdea* siyasetini ilk kez dillendirdiği konuşmasında¹⁷⁶ da Fransız İhtilali'nin getirdiği değerlerden *millet olma bilinci* ve *bağımsızlık* motiflerini görmek mümkündür.¹⁷⁷

On dokuzuncu asırda Balkanlarda baş gösteren isyanların temelinde salt Fransız İhtilaliyle birlikte yayılan milliyetçi akımları göstermek yüzeysel ve yanıltıcı olacağı gibi, isyanların altında yatan çok yönlü gerekçelerin gözden kaçmasına ve anlaşılmasına neden olacaktır. Özellikle on sekizinci asırdan itibaren, Osmanlı İmparatorluğu'nun içine düştüğü idarî, iktisadî ve sosyal açmazlar, çözülme sürecinin yaşandığı on dokuzuncu asırdaki sıkıntıların ana sebebidir. Bu sıkıntılı ortam da, Fransız İhtilali'nin pompaladığı milliyetçi söylemlerin daha hızlı ve etkili bir şekilde yayılma imkânı bulmasına yol açmıştır. Bu noktada Sırp isyanları örneğinden gitmek gerekirse; isyanın ortaya çıkmasında öne sürülen taleplere bakıldığında, bunların daha ziyade, bozulan iktisadî ve sosyal düzenin yeniden sağlanmasına ilişkin oldukları görülmektedir.¹⁷⁸ Benzer bir durum, Karadağ ve Hersek isyanlarında da söz konusudur. Hersek isyanları bölgede Osmanlı

medeniyetinin fikrî, tarihî ve kültürel temellerini ortaya çıkarmaya yönelik uğraşlar öne çıkmıştır. Bu uğraşlar çerçevesinde, antik Helen'in Avrupa medeniyetinin atası olduğu düşüncesinin ağırlık kazanması, doğal olarak antik Helen'e duyulan hayranlığı artırmıştır. Avrupa'nın kendi medeniyet kodlarını çözmeye çalıştığı dönemle Yunan isyanının vuku bulduğu dönemin bir noktada örtüşmesi, Yunan bağımsızlık mücadelesi açısından talihli bir durum doğurmuş ve Avrupa'daki çeşitli çevrelerin, Yunan isyan hareketlerine gönüllü desteğini beraberinde getirmiştir. Bu açıdan düşünüldüğünde, Osmanlı İmparatorluğu'na karşı, Avrupa'nın Yunan isyanları nezdinde, esasında kendi tarihî, fikrî ve kültürel kimliğinin bağımsızlığını elde etme mücadelesi verdiği de söylenebilir.

¹⁷⁵ İlber Ortaylı, "Milliyetçilik Akımları: Balkanlar'da Milliyetçilik", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, 4, İstanbul: İletişim Yayınları, 1985, s.1027, 1031.

¹⁷⁶ Peter Mackridge, **Language and National Identity in Greece, 1766-1976**, Oxford, New York: Oxford University Press, 2009, s.176.

¹⁷⁷ "Yunanistan Krallığı, Yunanistan değildir; Yunanistan'ın sadece bir parçası, en küçük, en yoksul bir parçasıdır. Yunanlılar, sadece Krallık içinde oturanlar değildirler, aynı zamanda Yanya'da ya da Selanik'te, Serez'de ya da Edirne'de, İstanbul ya da Trabzon'da, Girit ya da Sisam Adası'nda, Yunan tarihine ya da Yunan ırkına bağlı başka yerlerde oturanlar da Yunanlıdır. Helenizmin iki büyük merkezi vardır. Krallığın başkenti Atina'dır. İstanbul, büyük başkent bütün Yunanlıların kenti, düşü, umududur." Michael Llewellyn Smith, **Yunan Düşü**, (Çev.: Halim İnal), Ankara: Ayrıç Yayınları, 2002, s.17.

¹⁷⁸ Selim Aslantaş, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Sırp İsyancıları (1804-1815)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005, s.88-90.

Anthony Smith, "Belgrad'taki ulusal müzede Sırpların Osmanlılara karşı 1804-13 senelerinde Karageorgeviç komutasındaki ilk ayaklanmaları, bu domuz tüccarının ve onu izleyen köylülerin ne Sırp ulusu ne de onu oluşturma konusunda herhangi bir fikre sahip oldukları şüpheli olmasına rağmen, Sırp milliyetçiliğinin bir örneği olarak resmedilmiştir. Fakat bu milliyetçiliğin kendi tarihini yazmasının bir örneği olabilir" şeklinde bir tespitte bulunarak, isyanların ortaya çıktığı dönemdeki mantığıyla, sonraki dönemlerde milliyetçi anlayış temelinde yeniden yorumlandığına dikkat çekmektedir. Anthony Smith, a.g.e., s.228.

beylerinin yönetiminden duyulan memnuniyetsizlik gerekçesiyle baş göstermiştir. Topraklarının sarp oluşu yüzünden, Osmanlı İmparatorluğu'nun tam anlamıyla fiilî bir hâkimiyet kuramadığı Karadağ topraklarında çıkan isyanların da birtakım ekonomik ve sosyal gerekçeleri olmuştur.¹⁷⁹ Fakat her ne gerekçe olursa olsun, bir devletin bir başka devletin işlerine müdahale etmesini haklı gösteremeyecek bu olaylara, başta Rusya olmak üzere Avusturya, Fransa, İngiltere ve Prusya kompozisyonunun destek çıkması, isyanların siyasî bir içerik kazanmasını sağlamıştır.

Balkanlarda ortaya çıkan isyanların arka planının anlaşılmasına yönelik dar bakış açısının benzeri, Yunan isyanlarının içeriğine yönelik toptancı yaklaşımda görülmektedir. Bir bütün olarak tüm Rum tebaayı isyan etmiş veya isyanı desteklemiş olarak sunmak, objektif bir yaklaşım olmaktan uzak olacağı gibi, bu doğrultuda ortaya atılan tezlerin de inanılabilirliğine menfî yönde tesir edecektir. Esasen, Rumlar arasında, isyanların arkasında yatan milliyetçi ideolojinin gelişimi homojen olmamıştır. Nihâî kertede sonu bağımsızlığa varmış olan bu isyan hareketinin seyrini değiştirememiş olsa da, Rum tebaası içinden bu sürece birtakım eleştirel bakışlar ve farklı alternatiflerin geliştirildiğini de göz önünde bulundurmamak gerekir.¹⁸⁰ Örneğin, her ne kadar çıkarları icabı olsa da, İstanbul'daki Rum Patrikhanesi içindeki bir gurup bu milliyetçi hareketlere karşı çıkmıştır. Bu tavrın altında birtakım çekince ve korkular yatmaktadır. Öncelikle, mezhepsel farklılıkların da etkisiyle, kaynağı batı olan görüşlere mesafeli olan bu gurup, batı menşeli bir doktrin olan milliyetçiliğe de şüphe ile yaklaşmıştır. Yine, milliyetçilik doktrininin dine muhalif olarak algılanması da Patrikhane içindeki bu gurubun tavrının altında yatan başka bir muhalefet gerekçesidir. Ortodoks Hıristiyanlığın değerleri açısından tehdit olarak görülen milliyetçi hareketlerin, bu gurup açısından desteklenmeyi gerektirecek bir değeri yoktu.¹⁸¹

İstanbul Rum Patrikhanesi içindeki bu gruptan başka, 1821'de patlak veren Yunan isyanına sıcak bakmayan, hatta karşı olan, daha çok az sayıda aydın ve yüksek bürokrattan oluşan bir zümre de olmuştur.¹⁸² Ayrımcılık peşinde koşmaktansa Türklerle beraber

¹⁷⁹ Zuhuri Danışman, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi**, 12, İstanbul: Zuhuri Danışman Yayınevi, 1966, s.102, 103, 145.

¹⁸⁰ Dış kaynaklı siyasî ve kültürel baskılara rağmen, Anadolu ve İstanbul'da yaşayan Rumlar Osmanlı idaresinin onay vermediği siyasî etkinliklere katılmaktan uzak durmaktaydılar. Ayrılmış fikirde olanlar daha çok yabancı himayesine bel bağlamış olan Rumlardı. Augustinos, a.g.e., s.333.

¹⁸¹ Legg ve Roberts, a.g.e., s.14, 15.

¹⁸² Tarihte silik kalmış olan bu zümre ve ideolojilerle ilgili son dönemlerde önemli çalışmalar kaleme alınmıştır. Bu çalışmalardan birkaçı için bkz. Christine M. Philliou, **Worlds, Old and New: Phanariot**

yaşamayı çıkarlarına uygun gören bu zümrenin ileri sürdüğü temel söylem, Osmanlı İmparatorluğu'nun Rum tebaasının imparatorluktan kopmadan gelişerek, devletin zamanla Yunanların önderliğinde bir Türk-Yunan devletine dönüştürülmesi¹⁸³ mealinde ütopyik bir görüş üzerine oturtulmuştu. Bu görüşün önemli temsilcilerinden biri olan Athanasios Souliótiş-Nikolaidis, Balkanlar ve Anadolu için “bizim doğumuz” ifadesini kullanarak, konu hakkında şu ifadeleri kullanmaktadır:¹⁸⁴

...Bizler, atalarımızın yaşayageldikleri Balkanlar ve Anadolu topraklarında, küçük ve ayrı milletler halinde ayrı olarak yaşamaktayız. Birbirimizi yok etmek için verdiğimiz mücadeleler, topraklarımıza göz diken Avrupa Devletleri'nin müdahalesine vesile oluyor. Bunun için tek çare birbirimizle barışarak Avrupalı devletlere karşı tek bir devlet kurmaktır.

...Meşrutiyetin ilan edilmesinin coşku ile karşılandığı günlerde yeni bir gaye edindim, yani Balkan ve Anadolu topraklarında ikamet eden milletler arasında itilâf, koalisyon ve işbirliğini aşılacak... Anayasanın yürürlüğe konması bizim için bir fırsattır. Anayasanın getirdiği özgürlükler Yunanlılar tarafından politik bir programın çizilmesinde müsait bir olgu olarak değerlendirilmektedir... Yapılması gereken, Rumlarla Türklerin eşit yurttaşlar statüsüne gelmesi, Yunanistan ile Osmanlı İmparatorluğu arasında ittifak kurulması ve giderek Şarkî devletler ve ulusların katılmasıyla bir Balkan federasyonunun kurulması idi... Bu hedefin vücuda getirebilmesi için Jön Türk yetkileri ile muhakkak anlaşmamız lazım... Bunun olanaksız olduğu ispat edilirse Osmanlı Devleti'nin diğer unsurlarıyla temasa geçebiliriz... Fakat her halükârda önemli olan Türkiye varlığının korunmasıdır.¹⁸⁵

Yunanistan'ın genişleme siyasetinden vazgeçmesini ve Jön Türklerin tek uluslu bir devlet kurmak düşüncesinden arınmasını tavsiye etmeleri nedeniyle, geleneksel milliyetçi Yunanlardan ayrıışan zümre, hürriyet ve meşrutiyet ilkeleri doğrultusunda farklı dil ve dinden insanların uyum içinde yaşamaları gerektiğini savunuyordu.¹⁸⁶ Bu gibi farklı

Networks and the Remarkings of Ottoman Governance in the First Half of the Nineteenth Century, PhD., Princeton, 2004; Evangelia Balta, “Gerçi Rum isek de Rumca bilmez Türkçe söyleriz: The Adventure of an Identity in The Triptych: Vatan, Religion and Language”, **Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi**, 8, İstanbul: Kültür Ocağı Vakfı Yayınları, 2003, s.25-44; Sia Anagnostopoulou, Matthias Kappler, “ΖΗΤΩ ΖΗΤΩ Ο ΣΟΥΛΤΑΝΟΣ/Bin Yaşa Padişahımız: The Millet-i Rum Singing The Praises of the Sultan in the Framework of Helleno-Ottomanism”, **Archivum Ottomanicum**, (Ed.: Gyorgy Hazai), Wiesbaden: 23, 2003, s.47-78.

¹⁸³ Rifat N. Bali, Arus Yumul ve Foti Benlisoy, “Yahudi, Ermeni ve Rum Toplumlarında Milliyetçilik”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik**, 4, (Ed.: Tanıl Bora ve Murat Gültekingil), 3. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2008, s.922; Çağlar Keyder, **Memalik-i Osmaniye’den Avrupa Birliği’ne**, 3. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2005, s.44.

¹⁸⁴ Leonidas Moiras, **1909 Gudi Darbesi’nin Türk ve Yunan Kamuoyuna Yansıması**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006, s.56.

¹⁸⁵ Diogenis Ksanalatos, “The Greeks and the Turks on the Eve of the Balkan Wars; A Frustrated Plan”, **Balkan Studies**, 3 (2), Athens: 1962, s.281.

¹⁸⁶ Herkül Millas, “Hellenotomanizm ya da Yunanosmanlılığı”, **Tarih ve Toplum**, 20 (119), İstanbul: İletişim Yayınları, 1993, s.57.

düşünceleri dolayısıyla, isyancılarla aralarına mesafe koyan ve bu yönleriyle fanatiklerden ayrılan bu elit zümre, doğal olarak, Yunan milliyetçileri tarafından kendi menfaatlerini uluslarınkinden üstün tutmakla suçlanmışlardır. Hatta isyancıların ileri gelenlerinden Kapodistrias, bunları “şeytanın çocukları” olarak nitelemiştir.¹⁸⁷ Helleno-Ottomanizm ya da Greko-Ottomanizm gibi isimlerle ortaya atılan ve Osmanlı'nın bütünlüğünün korunması temelinde, Osmanlılık ile Helenizmin bir karışımı olarak belirginleşen bu ideolojik söylemin savunucuları, bizzat Osmanlı yönetimi tarafından desteklenmişlerdir.¹⁸⁸ Yunan hükümeti ise, İstanbul'daki Yunan Konsoloslugu aracılığıyla bunlara direktif ve maddi destek vermekle birlikte, bu görüşü işleyenlerin birtakım görüş ve eylemlerine ihtiyatla yaklaşmayı yeğlemiştir. Hâsılı, gerek siyasîlerin ekseriyetinin bu ideolojik yaklaşımdan umutsuz olmaları, gerekse halkın tepkisi bu fikrin sınırlı bir çerçeveye hapsolmasına ve Yunanistan'ın dış politikasında ön plana çıkma fırsatını yakalayamamasına sebep olmuştur.¹⁸⁹

On sekizinci asırdan itibaren Avrupa'da ortaya çıkan millet temelli devlet anlayışı, zamanla Osmanlı coğrafyasına da ithal edilen bir proje olarak düşünülmüştür. Doğu Sorununun bir yönü de bu *ulus-devlet anlayışını* Osmanlı'nın gayrimüslim ağırlıklı nüfus yoğunluğunun olduğu coğrafyalara teşmil ederek, imparatorluk yapısını parçalamaktı. Böl-yönet anlayışı temelinde düşünülmüş bu projenin ilk denendiği ve sonuç alındığı bölge, çok uluslu yapısı nedeniyle Balkanlar coğrafyası olmuştur. Dönemin başat güçleri olan İngiltere, Fransa ve Rusya, bu bölgede dindaş oldukları milletlerin, yeni anlayış çerçevesinde kumandası ellerinde olan sadık devletler kurmalarını kolaylaştıracak girişimlerde bulunmuşlardır. Fransa'nın on sekizinci asrın sonunda, içinde bulunduğu

¹⁸⁷ Orhan Türker, **Fanari'den Fener'e Bir Haliç Hikayesi**, İstanbul: Sel Yayıncılık, 2001, s.27; Richard Clogg, **Modern Yunanistan Tarihi**, İstanbul: İletişim Yayınları, 1997, s.43-44, 63; Edhem Eldem, “Greece and the Greeks in Ottoman History and Turkish Historiography”, **The Historical Review / La Revue Historique**, 6, Institute for Neohellenic Research, 2009, s.30.

¹⁸⁸ Musa Kılıç, **Osmanlı Hariciyesinde Gayrimüslimler (1836-1876)**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009, s.20.

¹⁸⁹ Moiras, a.g.e., s.57.

Ahmet Emin Yalman Helleno-Ottomanizm benzeri fikirler hakkındaki düşüncelerini şu şekilde izah etmektedir: “1908 Meşrutiyeti'nin ilk senelerinde unsurları birleştirmek siyaseti revaçta idi. Bu da, İmparatorluğun devamını sağlamak bakımından çaresiz bir şeydi. Bir kısım unsurların ayrılık hareketleri kurmalarına, diğer bir kısmının himaye maskesi altında kendilerine uzatılan yabancı ellerine sarılmalarına rağmen, memleketin varlığına ve birliğine ait mesuliyeti duyanlar Osmanlılık çerçevesi içinde bir milli birlik aramaya devam ediyorlardı. Bilhassa Amerika'da yüz binlerce eski vatandaş bulunduğu ve aydın Türklerin yokluğu karşısında bunlar, eski memleket topluluğunun temsilcisi gibi göründüklerine göre kendileriyle işbirliği kurmak, verimli bir propaganda gayesi gibi görünüyordu.” Ahmet Emin Yalman, **Yakın Tarihte Gördüklerimiz ve Geçirdiklerimiz, 1888-1922**, 1, (Haz.: Erol Şadi Erdinç), 2. Baskı, İstanbul: Pera Turizm ve Ticaret A.Ş., 1997, s.154.

birtakım girişimler, bu dönemdeki gelişmelerin ne kadar hassas bir zemin üzerinde yürüdüğünü ve devletlerarası ilişkilerin temelinde önceliğin menfaatler olduğunu, açık ve ibret verici bir şekilde bir kere daha göstermiştir. III. Selim yönetimindeki Osmanlı İmparatorluğu ile Fransa arasında, ilişkilerin iyi yönde ilerlediği, hatta ittifak kurma noktasına gelindiği bir dönemde, 1798 senesinde, Fransa Mısır'ı işgal etmek üzere harekât hazırlıklarına başladı. Bundan bir sene önce Avusturya ile Kampofornio Antlaşmasını imzalayan Fransa, bu anlaşma vesilesiyle Yunan adaları ve Preveze kıyılarını ele geçirmişti. Zapt ettiği bu bölgelerde bulunan Rumları ve Osmanlı İmparatorluğu'nun bu bölgelere yakın topraklarında yaşayan Hıristiyan tebaasının aklını karıştırarak, onları bağımsız devlet kurmaları yönünde teşvik edici adımlar atmıştır.¹⁹⁰ Nitekim bir nevi rejim ihracı mahiyeti de bulunan bu tür girişimlerin meyveleri ilerleyen dönemlerde toplanmıştır. Benzer şekilde, sürekli bir genişleme politikası güden Rusya'nın Balkanlar'da yürüttüğü faaliyetler, bölgedeki olağandışı hareketlilikte daha etkili ve belirleyici olmuştur. Zira Osmanlı'nın çözülme arifesinde olduğu 1820 senesinde dahi, Rusya haricinde hiçbir Hıristiyan ülke Ortodoks kilisesi hakkında Osmanlı üzerinde baskı oluşturacak durumda değildi.¹⁹¹

Rusya'da, on dokuzuncu asrın ilk yarısında yabancı bir ülkenin hâkimiyetinde bulunan Slav topluluklarını bağımsızlığa kavuşturmak ve Rus dış politikasına elverişli bir ortam oluşturacak propaganda faaliyetlerini sürdürebilmek niyetinden mülhem bir anlayış doğmuştu. Bu anlayışı benimseyenler, kendilerine bütün Slavları Rusya'nın hâkimiyeti altında toplamak ve İstanbul'u ele geçirmek gibi bir hedef koymuşlardı. Tarihte "Panslavizm" olarak isimlendirilen bu akımın "slavperest" taraftarları, özellikle on dokuzuncu asrın ortalarından itibaren, Rusya'da daha tanınır hale gelmişlerdi.¹⁹² Bu akımın Balkanlarda izlenilmesi gereken politikalara yönelik görüşleri, zaman içinde daha fazla taraftar topladı. Balkanlardaki Hıristiyanları Rusya'nın bir parçası yapabilmek için, isyancıları cesaretlendirme adımları da Panslavizm politikalarının bir gereğidir. Yunan milliyetçilerinin ayrılıkçı faaliyetlerinin çıkış noktasının Rusya olmasını ve 1821'de

¹⁹⁰ Ali Kemal Meram, **Belgelerle Türk-İngiliz İlişkileri Tarihi**, İstanbul: Kitaş Yayınları, 1969, s.40, 41; Ahmet Rasim, a.g.e., s.80.

¹⁹¹ Finlay, a.g.e., s.10, 65.

¹⁹² Kurat, **Türkiye ve Rusya**, s.75.

başlayan Yunan isyanının da yine Rusya’da hazırlanıp idare edilmesini¹⁹³ bu bağlamda düşünmek gerekir.

Yunan bağımsızlık hareketinin başarıya ulaşmasında, doğrudan katkısı bulunan Rusya destekli iki oluşum vardı. Bunlardan biri 1812 senesinde Atina’da kurulan ve sağladığı fonlarla Yunan isyanının iktisadî ayağını oluşturan Philomuse Derneği’ydi. Diğer oluşum ise, 1814 senesinde Odesa’da kurulan ve Osmanlı’nın tüm eyaletlerinde yaşayan Rumları silahlı mücadeleye yönlendirme noktasında yıkıcı faaliyetler yürüten Filiki Eteryia Derneği olmuştur.¹⁹⁴ Dostluk derneği anlamındaki bu kuruluşun başındaki Alexandros Ypsilantis isimli general, aynı zamanda yürüyen ayaklanmanın da liderliğini yapmaktaydı.¹⁹⁵ Bu derneğe üye olan herkesin ortak bir amacının olduğundan bahsetmek zordur. Nitekim derneğin birçok üyesi bağımsızlık amacından daha ziyade Rus ortodoksluğunun etkisi altındaydı. Bununla birlikte bağımsızlık mücadelesinin içinde yer alanların tamamını da bu derneğe üye olarak düşünmemek gerekir. Öyle ki, bağımsızlık hareketi içinde yer alan birçok seçkin üye bu derneğe üye değildi. Osmanlı İmparatorluğu için çözülmeye bahsedilen bir dönemde kurulan dernek, yine de kısa süre içinde genişleme alanı buldu. Ardından, “havari” denilen ajanlar vasıtasıyla, Osmanlı’nın Ortodoks tebaası üzerinde, Türklere karşı nefret ve Rus çarına bağlılık vaazlarıyla propaganda faaliyetlerine girişildi. Rus koruması altında imtiyazlı bir konuma yükselen birçok kişi, aynı zamanda aktif bir şekilde ajanlık yapan ve Filiki Eteryia’ya üye olan kişilerdi. Bu koruma zırhını kullanarak cezalandırılmaktan kaçabiliyorlardı. Odesa’daki Eteristler hayalci ve çılgınca planlar üzerine kafa yormaktaydılar. İstanbul’u ateşe vermek, cephanelikleri yakmak, donanmayı yok etmek, sultana ve nâzırlara suikast düzenlemek ve

¹⁹³ Shaw, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Azınlıklar Sorunu”, s.1003.

¹⁹⁴ Filiki Eteryia Derneğinin yapısı hakkında detaylı bir analiz için bkz. Thomas Frost, **The Secret Societies of the European Revolution, 1776-1876**, 2, London: Tinsley Brothers & Catherine Street Strand, 1876, s.45-94.

¹⁹⁵ Kitsikis, **Türk-Yunan İmparatorluğu...**, s.171.

İstanbul doğumlu olan Alexandros Ypsilantis’i, Yunan bağımsızlık hareketleri içinde öne çıkaran özelliği, 24 Şubat 1821 tarihinde yayımladığı bildiri ile Osmanlı İmparatorluğu’na karşı isyan bayrağını açarak, bir Yunan devleti kurulmasına ön ayak olmasıdır. “İnancınız ve vatanınız için savaşın!” ifadeleriyle başlayan bildirinin devamında, tarihsel iddialar eşliğinde etnik aidiyet, din/mezhep ve vatan temaları işlenmiştir. Aynı şekilde, bildiride “Greek” ve “Helen” ifadelerinin kullanılması dikkat çekmektedir. Ypsilantis, Yunanların kökenlerinin antik Helen’e uzandığına dair düşüncelerine yer vererek, Avrupa’da o dönemlerde oldukça revaçta olan “Helenizm” merak ve hevesine göz kırpmayı da ihmal etmemiştir. Alexandros Ypsilantis tarafından yayımlanan bildirinin tam metni için bkz. Alexandros Ypsilantis, “Fight for Faith and Motherland!”, (Çev.: Mary Kitroeff), **Discourses of Collective Identity in Central and Southeast Europe 1770-1945**, II, (Ed.: Balazs Trencsenyi, Michal Kopecek), Budapest: Central European University Press, 2007, ss.396-402.

Osmanlı başkentinde yaşayan Müslümanlara yönelik büyük bir katliam yapmak bu planlardan bazılarıydı. Rusya ise Doğu Akdeniz bölgesinde Eteristler için ajanlık ve kuryelik de yapan konsolos ve tercümanları vasıtasıyla, bunların yaptıkları entrikaları gizliyor ve onları cesaretlendiriyordu.¹⁹⁶

Filiki Eteryacı Cemiyeti üzerinden yürütülen ve Rusya tarafından arka çıkılan Müslümanlara yönelik nefret söylemi, Yunan isyanları sırasında ve sonrasında birçok bölgede eyleme de dönüşmüştür. İsyancı Rumlar arasında, imparatorluğun muhtelif bölgelerinde yaşayan Müslüman ve Rumlar arasında ciddi gerginlikler yaşanmıştır. Nisan 1821 tarihinde Yunanistan'da dağınık halde yaşayan ve çiftçilikle uğraşan yirmi bin kadar Müslüman vardı. Bunların bir kısmı kaçmayı başarırken, Yunanistan'ın çeşitli bölgelerinde yaşayan çok büyük orandaki Müslüman nüfus, erkek, kadın, çocuk ayırt edilmeksizin hunharca katledilmişti.¹⁹⁷ Aynı şekilde, 1822 senesinde 1500 civarında sivil Müslümanın teslim olmalarına rağmen isyancı Rumlar tarafından katledilmeleri ve Rumların ele geçirdikleri Müslüman kadın esirleri köle gibi satmaları gibi gelişmeler bu konuda verilebilecek başka örneklerindedir. İsyancı Rumlar boyunca elli bin Türk, Rum, Arnavut, Yahudi ve diğer Osmanlı vatandaşının öldürüldüğü tespit edilmiştir.¹⁹⁸ Yunanistan'ın bağımsızlığından sonra Yunanistan'da kalan Türklere karşı pek hoşgörü gösterilmediğini yazan seyyah About, Türklerin Rumlara yaptıklarına kıyasla Yunanların onlara kat kat kötü davrandıklarını söyler. About, "*Türkleri küçük gördüklerini her vesileyle ifade eden Yunanlıların Eğriboz adasındaki camilere yaptıklarını Türkler asla Yunan kiliselerine yapmamışlardır*" ifadelerini kullanmaktadır.¹⁹⁹ İsyancı Rumlar, Anadolu'da yaşayan gayrimüslimler ile Müslümanlar arasında güvensizlik duygusunun doğmasına ve zamanla düşmanlık tohumlarının ekilmesine sebep olmuştur. Bu durum da ilerleyen dönemlerde çatışmalara dönüşmüştür.²⁰⁰

Yunan isyanından altı sene önce toplanan ve kıta Avrupa'sında statükonun korunmasının kararlaştırıldığı Viyana Kongresi ruhu gereği, Avrupa devletlerinin bu isyanı

¹⁹⁶ Finlay, a.g.e., s.120-123, 132.

¹⁹⁷ Finlay, a.g.e., s. 171, 181, 187, 188, 199, 232-235, 348, 349.

¹⁹⁸ Salahi R. Sonyel, **Minorities and the Destruction of the Ottoman Empire**, Ankara: TTK Yayınları, 1993, s.177, 178.

¹⁹⁹ Arzu Etensel İldem, **Fransız Gezginlerin Gözüyle Türkler ve Yunanlılar**, İstanbul: Boyut Kitapları, 2000, s.259-260.

²⁰⁰ Mehmet Yavuz Erler, **Osmanlı Devleti'nde Kuraklık (1800-1880)**, İstanbul: Libra Kitap, 2010, s.52.

desteklememesi gerekirdi. Çünkü Yunan isyanı yalnızca Osmanlı İmparatorluğu için değil, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu için de önemli bir tehdit riski taşımaktaydı. Fakat Viyana ruhu, Fransız İhtilali'nin getirdiği milliyetçi akımlara direnememiştir. Avrupa kamuoyunun yaşanan isyan hareketlerine dikkatini çekmek amacıyla çok yönlü adımlar atılmıştır. Helenizm ve Megali İdea söylemlerinin teşkilatlı bir şekilde Rum Ortodoks kilisesi kanalı ile Balkanlarda yaşayan Rumlara aktarılması²⁰¹ ve Avrupa'nın çeşitli yerlerinde propaganda faaliyetleri yürüten Helenist kuruluşların çalışmaları, bu bağlamda Avrupalı etkin devletlerin dikkatini çekmesine vesile olduğu gibi, soruna müdahil olma niyetlerini de kuvvetlendirmiştir.²⁰² Yunanistan meselesinin özellikle Rusya, İngiltere ve Fransa'dan bağımsız olarak şekillenmesi ve herhangi birinin bu meseleyi kullanarak öne çıkması, bölgesel dengeler açısından kabul edilebilir değildi. Bu üç devletin Yunanistan'a yönelik bakış açısının izahı basitti: Henüz bağımsızlığına kavuşmuş bu Hıristiyan devlet, kendi vesayetleri altında onların bölgesel çıkarlarına hizmet etmeliydi.²⁰³ Neticede Yunanistan verdiği mücadelenin ardından istiklâlini elde etti.²⁰⁴ Fakat bu daha ziyade Avrupa'nın zaferi olarak değerlendirilmeliydi.²⁰⁵ Son tahlilde, Yunanistan'ın bağımsız olmasıyla birlikte Müslümanlara karşı Avrupa'da yeni bir güç daha doğmuş oldu.²⁰⁶

Yunan isyanlarında Rusya'nın fazlasıyla öne çıkmış olması karşısında, rahatsızlığı politikalarına yansıyan İngiltere, Yunanistan'ı Rusya'nın kucağına bırakmamak adına bazı adımlar atma gereği duymuştur.²⁰⁷ Yunan isyanının İngiliz kamuoyunda büyük yankılar doğurması, isyancılara önemli oranda parasal ve gönüllü asker yardımını da beraberinde

²⁰¹ Ali Kemal Meram, **Türk-Rus İlişkileri Tarihi: Mustafa Kemal'den Sovyetlere, Sovyetlerden Mustafa Kemal'e Mektuplar ve Millî Mücadele**, İstanbul: Kitapçılık Ticaret Limited Şirketi, 1969, s.447.

²⁰² Outkou Kirli Ntokme, "Ulus Devlet Oluşturmada Yunanistan Örneği: Büyük Ülkü-Megali İdea", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, 46, Ankara: AÜTİTE Yayınları, 2010, s.406.

Avrupa'da Helen kültürüne duyulan ilginin artışına paralel olarak, Yunanistan'a ve Yunanlara duyulan sempati de zamanla siyasi bir duruşa dönüşmüştür. Yunanca philos (φίλος) ve hellenism (ἑλληνισμός) kelimelerinden türemiş olan Filhelenizm (Philhellenism) denilen akım da Avrupa'da on dokuzuncu asrın başında önemli bir entelektüel moda haline gelmiştir.

²⁰³ Nikolaos Bozatzis, **Greek National Identity in Talk: The Rhetorical Articulation of an Ideological Dilemma**, PhD., University of Lancaster, 1999, s.10.

²⁰⁴ 3 Şubat 1830 tarihinde, İngiltere, Fransa ve Rusya'nın garantörlüğünde imza altına alınan Londra Protokolü ile Yunanistan ve Babilî'nin de tanıdığı bağımsız bir monarşik Yunanistan devleti kuruldu. **The Greek White Book; Diplomatic Documents 1913-1917**, (Çev.: Theodore P. Ion, D.C.L.), New York: Oxford University Press, 1919, s.4.

²⁰⁵ Sir Charles Eliot, **Avrupadaki Türkiye**, 1, (Çev.: Adnan Sınar, Şevket Serdar Türet), Tercüman Yayınları, s.234.

²⁰⁶ Finlay, a.g.e., s.2.

²⁰⁷ Frank Edgar Bally, **British Policy and the Turkish Reform Movement 1826-1853**, Cambridge: Harvard University Press, 1942, s.55.

getirmiştir.²⁰⁸ Buna ek olarak, İngiltere Yunanistan'ın daha çok yanında görülebilmek adına, bu isyanları tahrik etmek ve desteklemek yönünde bir politika izlemiştir. Henüz isyan devam ederken, İngiltere'nin, defakto bir şekilde kurulan Yunan hükümetini resmen tanıyıp, bu hükümetle siyasî ilişkilere girmesi, İngiliz politikasının uzantısı olan adımlardandı. İngiltere'nin bu girişimi, Yunanları daha fazlası için harekete geçirmiş ve Osmanlı İmparatorluğu'nun gelecekteki muhtemel baskı ve saldırısından korunmak adına, İngiltere Dışişleri Bakanlığına İngiltere'ye bağlanma başvurusunda dahi bulunmuşlardır.²⁰⁹ İngiltere, Yunanlar üzerinde etkinlik kurmak maksadıyla, Yunanistan'ın muhtariyetini esas alan 1827 Londra Protokolü'ne²¹⁰ katılmış ve bu protokolü tanımayan Osmanlı İmparatorluğu'na bir ders vermek için Ekim 1827'de Osmanlı donanmasını Navarin'de yakan donanmada gemileriyle yer almıştı. Aynı politikanın gereği olarak, Rusya'nın 1829 Edirne Antlaşması'nda Osmanlı'ya Yunanistan'ın muhtariyetini dayatması hamlesi karşısında, daha atak davranıp Yunanistan'ın bağımsızlığını istemiştir. İngiltere'nin bu gayretkeş mücadelelerinin de büyük oranda etkisiyle bağımsızlığını elde eden Yunanistan, beklenildiği gibi Rusya'dan ziyade İngiltere ve Fransa'ya yakın durmuştur.²¹¹ Bu şekilde İngiltere'nin Ortadoğu politikalarında önemli bir üs haline gelmiş olan Yunanistan, kurulan bu stratejik ortaklığın avantajını, sonraki dönemde Osmanlı İmparatorluğu ile düştüğü ihtilaflarda kullanmasını bilmiştir. İngiltere bu desteğini İyonya Adaları'nı 1864'te Yunanistan'a vererek taçlandırmıştır.²¹²

Yunanistan üzerinden projeler geliştiren bir diğer güç olan Fransa da Yunan isyanlarının tahrikçileri arasında yerini almış, İngiltere ve Rusya'nın Yunanlara yönelik

²⁰⁸ Ahmet Cevdet Paşa, a.g.e., s.2691.

²⁰⁹ Meram, **Belgelerle Türk-İngiliz İlişkileri Tarihi**, s.71.

²¹⁰ 3 Şubat 1830 tarihinde son şekli verilerek imzalanan 18 maddelik Londra Protokolünün detayları için bkz. **The Greek White Book; Diplomatic Documents 1913-1917**, s.1-8.

²¹¹ Yunanistan'ın, bağımsızlığını elde etmesi sürecinde önemli desteğini gördüğü İngiltere, Fransa ve Rusya'ya karşı, hepsini memnun edebilecek bir çizgide durabilmesi mümkün değildi. Nitekim bu üç devletin çıkar çatışmaları, çeyrek asır sonra Yunanistan'ı bir tercih yapmak durumunda bırakmıştır. 1853 senesinde patlak veren ve İngiltere ve Fransa ile Rusya'yı karşı karşıya getiren Kırım Savaşı'nda, Rusya Yunanistan'a savaşta yanında yer alması için yoğun bir baskı uygulamıştır. Megali İdea politikasına paralel bu öneriye, Ortodoks Yunan halkı da sıcak bakmaktaydı. Nitekim Sivastopol'de yaşayan Rumlar, Kırım Savaşı'nda Ruslarla omuz omuza savaşmışlardı. Rusya karşısında Osmanlı İmparatorluğu'nun yanında İngiltere ve Fransa'nın da yer alması, Yunan hükümetinin Rusya'nın bu önerisine soğuk durmasına neden olmuştur. Yunanistan'ın bu duruşu, Rusya'yı hayal kırıklığına uğratmışsa da, ilerleyen dönemde Rusya'yı Yunanistan'dan uzaklaştırmamıştır. Dimitris Loules, "The Position of Greece towards the Ottoman Empire during the Crimean War", **Studies on Ottoman Diplomatic History**, I, (Ed.: Sinan Kuneralp), İstanbul: The ISIS Press, 1987, s.91-96.

²¹² Süleyman Kocabaş, **Osmanlı İsyenlarında Yabancı Parmağı; Bir İmparatorluk Nasıl Parçalandı?**, Kayseri: Vatan Yayınları, 1992, s.79.

desteklerinin arkasında yatan temel kaygıları paylaşmıştır.²¹³ Fransa, Yunan isyanlarına en fazla sempatinin duyulduğu ülke olmuştur. Öyle ki, 1821-1826 seneleri arasında Yunan isyanı ve Yunanistan konulu 139 adet eser kaleme alınmış, Paris'te birçok şair, yazar ve bürokratlardan oluşan "Paris Yunan Komitesi" kurulmuş, bu komite aracılığıyla isyana maddî ve gönüllü asker yardımları organize edilmiştir.²¹⁴ İngiltere'nin yaptığı gibi Londra Protokolü'ne imza koyan ve Navarin baskının da yerini alan Fransa, bu şekilde Yunan bağımsızlık hareketine önemli hizmetler etmiş oldu.²¹⁵

Balkanlardaki bölücü adımların, Kafkasya coğrafyasındaki versiyonu yine Rusya inisiyatifinde gelişme göstermiştir. Yunanların, Sırların ve Bulgarların Balkanlarda izledikleri yol, Kafkasya'da Rusya ve onun desteğini alan Gürcüler ve Ermeniler tarafından takip edilmiştir. Osmanlı İmparatorluğu, bu şekilde geliştirilen projelerle kendi tebaasına böldürülmeye çalışılırken, bir taraftan da askerî müdahalelerle parçalanılmak istenmiştir. Boşnakların yaşadığı topraklar Avusturya-Macaristan'ın, Kırım ve Kafkasya'nın güneyi Rusya'nın, Mısır İngiltere'nin, Tunus ve Cezayir Fransa'nın, Trablusgarp İtalya'nın ve Ortadoğu toprakları Fransa-İngiltere ortaklığının işgallerine muhatap olmuştur. Müslüman yoğunluğu olan coğrafyalar yabancı işgaline uğrarken, Hıristiyanların kalabalık oldukları bölgelerde bağımsızlık hareketlerinin desteklenmesi, izlenen yeniden dizayn politikasının sinsi şifrelerini ortaya koymaktadır. Anadolu dışında kalan imparatorluk coğrafyası, nasibini işgal ve yeni ulus devletlerin kurulmasından alırken, Anadolu'nun akıbeti de emperyal güçlerin, klasikleşmiş böl-yönet stratejisi çerçevesinde belirlenmek istenmiştir.

²¹³ Diriyol, a.g.e., s.179.

²¹⁴ William St. Clair, **The Greece might still be Free; The Philhellenes in the War of Independence**, London: Oxford University Press, 1972, s.247, 269-272, 311.

²¹⁵ Kocabaş, a.g.e., s.65, 66.

İKİNCİ BÖLÜM

2. YİRMİNCİ ASRIN BAŞINDAN MONDROS MÜTAREKESİ'NE: PONTUS MESELESİ

2.1. Pontus Meselesi'nin Siyasî Zemini

Özü itibariyle Anadolu'nun kuzeydoğu kıyılarında müstakil bir devlet kurmak gayesi üzerine bina edilen Pontuşçuluk fikriyatının temelleri, Yunanistan'ın bağımsızlığını elde ettiği on dokuzuncu asrın ilk yarısına kadar götürülebilir. Yunanistan'ın bağımsızlığı sürecinde yaşanan isyanlardan meyve alınması, benzer başka taleplere de kapı aralamış ve aynı yol takip edilerek arzu edilen amaca ulaşılabileceği noktasında cesaretlendirici olmuştur.²¹⁶ Bu noktada, Osmanlı İmparatorluğu'nun son asrında yaşanan bazı gelişmelerin, istismara dayalı ve ayrılıkçı bir kimliğe sahip olan bu sürecin hız kazanması açısından önemli oranda etkileri olduğu tespiti de yapılmalıdır.

Bilhassa on dokuzuncu asırda, etkileri içeride ve dışarıda iyiden iyiye hissedilen olumsuz gidişat, Osmanlı İmparatorluğu üzerinde birtakım etkili önlemler alması yönünde baskılar oluşturmuştur. Bu baskıların membaında *Şark Meselesi* temeline oturan dış etmenlerin²¹⁷ yanı sıra, imparatorluğun iç işleyişinde mütemadiyen görülen çürüme emarelerine paralel olarak yaşanan isyan hareketleri, bozulan ekonomik sistem ve aşınan sosyal yapının da önemli oranda yeri olduğunu zikretmek gerekir. Nihayet, bu olumsuz sürecin önünü alabilmek maksadıyla, başlarda daha ziyade askerî sahada ıslah çalışmaları

²¹⁶ George Finlay, Yunanistan'ın bağımsızlığını elde etmesinin, dünya üzerindeki diğer Yunanlar için de umutlandırıcı nitelikte önemli bir olay olduğu düşüncesindedir. "...Osmanlı'nın bugünkü durumu ve Helen Krallığı'nın kurulması, tüm Yunan milleti için çok büyük siyasî önem arz etmektedir. Yunan dilini konuşan herkesin gönlüne, bir gün aynı kanunların, aynı kurumların ve aynı idarenin altında yaşama umudu doğdu." George Finlay, **The Hellenic Kingdom and the Greek Nation**, London: John Murray, 1836, s.III.

²¹⁷ Tanzimat Fermanı'nın arka planında yürüyen sürece somut örnek olması babında, Halil İnalıcık'ın neşrettiği ve Tanzimat'ın esaslarının ne şekilde uygulanması gerektiği noktasında Fransa'nın Osmanlı yönetimine yapmış olduğu uyarı ve tavsiyeleri ortaya koyan belgeler oldukça dikkat çekicidir. Nitekim belgeler, Balkanlar'da büyüyen Rus "tehlikesi"ne karşı, bölgeye yönelik politikaları doğrultusunda Osmanlı yönetimine yönelik yönlendirme gayretine giren Fransa'nın, bu maksatla Tanzimat Fermanı üzerinden önlem alma niyetini gözler önüne sermektedir. Halil İnalıcık, "Tanzimat ve Fransa", **Tarih Vesikaları**, (İkinci Cilt Sekizinci Sayıdan Ayrı Bası), Maarif Matbaası, 1942.

yapılırken, zamanla daha teferruatlı ve kapsamlı düzenlemeler yapılması gerektiğine kanaat getirilmiş ve bu yolda ferman üstüne fermanlar ilan edilmiştir. Bu bağlamda, ilk geniş çaplı reform külliyyatı 1839 tarihli Tanzimat Fermanı'dır. 1838'de kurulan serbest ticaret siteminin Osmanlı İmparatorluğu'nun dış ticaretteki egemenlik hakkını zedeleyerek vergilendirme konusunda devlete ciddi sınırlamalar getirmesi, kritik bir hâl alan Mısır Sorunu, Balkanlar'da ardı arkası kesilmeyen isyan hareketleri ve etkin devletlerin baskılarının ortak sonucu olan²¹⁸ 1839 doğumlu Tanzimat Fermanı'nı, on yedi sene sonra Islahat Fermanı takip etmiştir. Bu düzenlemeler, ortaya çıktıkları dönemlerinin siyasî atmosferinden bağımsız düşünülemezler. Batı karşısında hiç olmadığı kadar zayıf bir pozisyonda olan, uluslararası arenada yaşanan sıkıntılı sürecin sancılarının iç işleyişe de sirayet ettiği bir imparatorluğun, dış baskılarla veya kendi refleksleriyle bu nevi düzenlemelere yönelme çabası anlaşılabilir bir durumdur. Nitekim bir padişah fermanı ile ilan edilmese de imparatorluğun önceki dönemlerde de çeşitli sahalarda benzer birtakım tasarruflara yöneldiği bilinmektedir.

Dâhilde, askerî teşkilatın bozulma emareleri göstermesi, hukuk sisteminin değişen şartlara cevap vermekte zorlanması ve muhtelif kademelerde görev yapan devlet adamlarının zaaf ve acziyetlerinin artması gibi devlet çarkının işleyişini sekteye uğratan gelişmeler, Osmanlı devlet yapısının hüküm ve nüfuzu üzerinde yıkıcı tesirler bırakırken, hariçte de birtakım aksaklıklara kapı aralamıştır. Bu gelişmeler, zamanla imparatorluğun siyasî ve askerî açıdan kendini müdafaa edemeyecek bir noktaya sürüklenmesini de beraberinde getirmiştir. Hem Mısır'da yükselen bir güç olarak ortaya çıkan ve merkeze başkaldıran Mehmet Ali Paşa'nın ordularını mağlup edebilecek yeni bir orduya duyulan ihtiyaç hem de siyasî telkinlerinin tesiriyle gayrimüslim cemaatlerin ayrılıkçı hissiyatlarını cesaretlendirici ve istismarcı bir siyaset takip eden dönemin başat devletlerinin bu hareketlerinden duyulan rahatsızlığa karşı etkili önlemler alma düşüncesi, etraflı bir ıslahat çalışmasını gerekli kılmıştır. Daha önce girilen ıslah hareketlerinden nitelikli sonuçlar alınamamasından edinilen tecrübe, yapılacak yeni ıslah çalışmalarının yönünü belirlemiş, bu da düşünülen düzenlemelerin iktisadî, idarî, siyasî, adlî ve askerî alanlara teşmil edilecek şekilde daha geniş bir yelpazede ele alınması gerekliliğini ortaya koymuştur.

²¹⁸ Bilal Eryılmaz, **Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme**, İstanbul: İşaret Yayınları, 2006, s.81-92.

Teorik olarak doğru teşhisler konulmasına rağmen, atılan ilk çok yönlü ıslahat adımı olan Tanzimat Fermanı'ndan arzulanan sonucun elde edilemediği, Tanzimat sonrası dönemdeki gelişmelerden anlaşılmaktadır. Reayayı tatmin etmek ana gayesi²¹⁹ ile hayata geçirilen Tanzimat Fermanı'nda, gayrimüslim cemaatlere yönelik yapılan düzenlemeler, onların merkezî yönetime bakış açılarına ciddi bir etki yapamamıştır. Tanzimat'ın gayrimüslim unsurları ayrılıkçı hareketlere yönelmekten alıkoyamaması, istismar merkezli politikalara rıza gösterilmesi anlamına gelen kapitülasyonların devam etmesi ve kalkınabilmek adına bağımsız bir devlet için kabul edilemeyecek dâhilî ve haricî fedakârlıklarda bulunulması gibi durumlar, Tanzimat'ı giyim-kuşam ve günlük yaşama yönelik çeşitli tasarruflardan ibaret bir sürece indirgeyen yorumlara muhatap etmiştir.²²⁰ Son tahlilde, hedef-netice ilişkisi göz önünde bulundurulduğunda; Tanzimat'ın imparatorluğun kanayan yarasına merhem olamadığını ve dolayısıyla bu yönüyle yetersiz kaldığını ifade etmek mümkündür.²²¹

Tanzimat'la devlet ve toplum hayatına yönelik atılan reform adımlarının akabinde, bu defa Avrupalı devletlerin izlerinin daha belirgin olduğu başka bir ıslahat paketi gündeme geldi. 1856 senesinde açıklanan ve Islahat Fermanı olarak tarihî kayıtlara giren bu fermanda, gayrimüslimlere dair esasların daha da ön planda olduğu görülmektedir. Islahat Fermanı, tüm Osmanlı tebaası için; başta can, namus ve mal emniyeti, kanun önünde eşitlik ilkesi, vergiler hususunda; iltizamın kaldırılması ve vergilerin doğrudan devlet tarafından adil olarak toplanması, bireysel ve kurumsal mülkiyete saygı, askerlik yapma yükümlülüğü, din ve eğitim hürriyeti, adalet önünde eşitlik, ceza uygulamalarında azamî derecede insanî hassasiyet vb. hakların yanında, gayrimüslim tebaa için de birtakım düzenlemeler vaat etmekteydi. Gayrimüslim tebaanın dinî açıdan sahip oldukları haklar dışındaki tüm ayrıcalıklarının gözden geçirilmesi, ruhanî reislerine ve teşkilatlarına tanınan bazı hukuk davalarına bakma yetkilerinin devam etmesi, Hristiyanlar için kullanılan küçük

²¹⁹ İnalçık, "Tanzimat ve Fransa", s.1.

²²⁰ A.H. Ongunsu, "Tanzimat ve Amillerine Umumî Bir Bakış", **Tanzimat; Yüzüncü Yıldönümü Münasebetile**, I, İstanbul: Maarif Matbaası, 1940, s.9.

²²¹ Osmanlı İmparatorluğu'nun içinde bulunduğu cendereden kurtulmak için girişmiş olduğu ıslahat hareketleri, o dönem Osmanlı coğrafyasını gezen Fransız seyyahların da hatıralarında yer bulmuştur. Seyyahlar, reform adımlarını kayda değer gelişmeler olarak nitelemişlerse de bu adımların başarılı olacağından kuşku duyduklarını da ifade etme gereği duymuşlardır. Kuşkularına gerekçe olarak -klasik önyargılarının dışavurumuyla- Osmanlı İmparatorluğu'nun ömrünü doldurmuş olmasını gösteren seyyahlar, Türklerin Avrupa topraklarından ayrılıp geldikleri yerlere, Asya'ya dönmeleri gerektiğini belirtmeyi de ihmal etmemişlerdir. İldem, a.g.e., s.269.

düşürücü ifadelerin ayıklanması²²² vb. bu kabilden zikredilebilecek başlıklardır. Islahat Fermanı'nda gayrimüslim tebaanın kurumlarını gözden geçirerek gerekli değişiklikleri yapmaları yönünde bir çağrıda da bulunulmuştur. Toplumun idareye katılımını teşvik etmek maksatlı bu çağrı, her ne kadar dinî liderlerin cemaatleri üzerindeki sorumluluk ve otoritelerine yönelik doğrudan bir müdahale anlamı taşımasa da, Ferman'ın cemaatlerin teşkilatlarında reform yapılması ihtiyacına işaret etmesi bazı dinî liderlerin muhalefetlerine sebep olmuştur.²²³

İmparatorluğun olumsuz gidişatını engellemek amacıyla gayrimüslimlere verilen bir başka hak ise *nizamnameler* aracılığıyla yürürlüğe konulmaya çalışılmıştır. 1858'de tamamlanarak yürürlüğe giren *Rum Patrikliği Nizâmâtı*'nı, 1862'de *Ermeni Milleti Nizamnamesi* ve 1865 senesinde *Yahudi Milleti Nizamnamesi* takip etmiştir. Dönem dönem yenilenen bu nizamnameler, gayrimüslimlerin devlete bağlılıklarını sağlamak bir kenara, sağladığı rahat ve sistemli hareket edebilme ortamının ve dış odakların takındıkları kışkırtıcı tavrın da tesiriyle, imparatorluğa karşı isyan hareketleri içine girmeleri için bir fırsat olarak görülmüştür. Başta Rumlar ve Ermeniler olmak üzere, Osmanlı gayrimüslim tebaası Tanzimat ve Islahat Fermanları sonrasındaki dönemde, daha çok başlarına buyruk hareket eder olmuşlardır. Buna karşın, İslam hukukunun verdiği hakla, asırlardan beri gayrimüslimlerin yöneticisi konumunda olan Müslüman tebaa, fermanlar süreciyle gelen eşitlik ortamına pek müspet yaklaşmamıştır. Aynı şekilde, gayrimüslimler de bu düzenlemelere sıcak bakmamışlar, Müslümanlarla eşit haklara sahip olmakla kifayet etmeyip, bağımsızlık mücadelesi içinde olmuşlardır.²²⁴

Tanzimat ve Islahat fermanlarına Osmanlı Müslüman toplumu tarafından gösterilen tepkiler, Yunan basınında şiddetli eleştiriler almıştı. *He Hemera* gazetesinin bir muhabiri Islahat Fermanı'nın ilan edilmesinin ardından Elmalı'da edindiğini iddia ettiği intiba hakkında şunları yazmıştı:²²⁵

²²² **Düstur**, 1. Tertip, I, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1289 (1872), s.4-7.

²²³ Eryılmaz, a.g.e., s.114.

²²⁴ Ercan, "Türkiye'de Azınlık Sorununun Kökeni", s.7, 8.

²²⁵ Marina Sakalı Lady Marks, "Osmanlı-Rum Basınında Türk/Müslüman İmajı", **Tarih Eğitimi ve Tarihte 'Öteki' Sorunu; 2. Uluslararası Tarih Kongresi 8-10 Haziran 1995**, (Haz.: Ali Berktaş, Hamdi Can Tuncer), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998, s.56.

...Hatt-ı Hümayun, cehaletleri açısından hayvandan çok da farkları olmayan buradaki Osmanlılar tarafından hemen hiç anlaşılmadı. Kadı [Hatt-ı Hümayun'u] valinin evinde okudu ve eşraf [onu] duydu. Ama [Müslüman] halkın tek anladığı, Hıristiyanlara artık gâvur ve kâfir diyemeyecekleriydi. Bundan sonra, gâvur ve kâfir sövgüleri daha çok duyulur hale geldi.

He Hemera gazetesi Hıristiyanların kiliselerine çanlar koymak suretiyle açıkça ibadet etmelerine izin verilmesinin Müslümanları çok fazla öfkeliendirdiği yorumunu yapmış ve bu öfkenin kısa süre sonra din adamlarının öldürmesine sebep olduğu iddiasında bulunmuştur. Aynı gazete, Osmanlı Müslümanlarından Islahat Fermanı'na gelen tepkileri sayfalarını açtığı yazı işlerine gelen mektuplar üzerinden ele almıştır. Islahat Fermanı ile getirilmeye çalışılan düzenlemelerin uygulamaya konulmasının mümkün olmadığı mealinde mektuplarda yer alan değerlendirmeler, Türklere yönelik aşağılayıcı ve kışkırtıcı yorumlar eşliğinde gazete okurlarıyla paylaşılmıştır. Türklerin geri oldukları ve öyle kalmakta ısrar ettikleri, Müslüman memurların önyargılı tavırları ve cahillikleri sebebiyle Babîâli'nin emirlerinin uygulanamadığı, her gün cinayet ve hırsızlık vakalarının yaşandığı, insanların gündüzleri bile dövüldükleri, buna karşın Osmanlı hükümetinin başkentte dahi Hıristiyanların can güvenliklerini sağlamakta zorlandığı yönündeki iddialar günlerce gazetenin sayfalarında arz-ı endam etmiştir.²²⁶

Tanzimat ve Islahat fermanları sonrasındaki dönemde, özellikle Müslümanlarla gayrimüslimlerin eşit kabul edilmelerine Osmanlı toplumunun verdiği tepkiler kadar, İngiltere, Fransa ve Rusya'nın müdahaleci tavırları da oldukça dikkat çekicidir. 1858 senesinde Cidde'de bu bağlamda çıkan olaylar neticesinde Fransız ve İngiliz konsoloslarının öldürülmesine, İngiltere ve Fransa'nın verdiği tepki oldukça ağır ve manidar olmuştur. Cidde'de meydana gelen olaylarda, Osmanlı hükümeti, inzibat amiri ile birlikte bölgedeki Hıristiyanların katledilmesinden sorumlu görülen diğer bazı Müslümanları tutuklamış, Müslüman halkın kahraman ve mücahit olarak selamladığı suçluları ölüm cezasına çarptırmıştı.²²⁷ Osmanlı hükümetinin asayişin sağlanması adına aldığı bu keskin tedbire rağmen İngiliz ve Fransız donanmaları şehri bombalamışlar, olaylarla bağlantılı olduğunu iddia ettikleri kişileri yakalayıp idam etmişlerdir.²²⁸ Bu örnek, birçok yönden önemlidir. Öncelikle, fermanlarla getirilmeye çalışılan

²²⁶ Marks, a.g.m., s.57.

²²⁷ Marks, a.g.m., s.56.

²²⁸ Küçük, a.g.m., s.214.

düzenlemelerin, Osmanlı toplumu tarafından benimsenip uygulama sahasına sürülmesinin, kısa vadede pek mümkün olmadığı görülmüştür. Öte yandan, yabancı devletlerin bu olayda sergiledikleri tavır, gerek Osmanlı İmparatorluğu'nun maruz kaldığı baskıyı, içinde bulunduğu çaresizliği ve zafiyeti göstermesi açısından gerekse gayrimüslim cemaatlerin devlete karşı asi tavırlarının temel dayanaklarını ortaya koyması açısından dikkate değerdir. Aynı şekilde, iki yabancı devletin, Osmanlı toprağı olan Cidde'de yaşanan olaylara müdahale etme cüretinde bulunmaları, uluslararası hukukun yeri geldiğinde nasıl ayaklar altına alınabildiğini göstermesi açısından da ayrıca düşündürücüdür.

Temelde imparatorluğun tüm hücrelerine sirayet etmiş olan hastalıkları tedavi etmek refleksiyle düşünülen reform hareketleri, genel itibariyle başta Rumlar olmak üzere imparatorluğun gayrimüslim tebaası üzerinde umulan tesiri bırakmadığı gibi,²²⁹ daha başka marazların doğmasına da vesile olmuştur. Tanzimat ve Islahat Fermanı süreçleri, bu yönüyle Anadolu'nun kuzeydoğusunda bir *Pontus Devleti* teşkil edilmesi fikrine istinat noktası olabilecek yan etkileri de uhdesinde barındırmıştır.²³⁰ Öyle ki, bu dönemlere kadar çok büyük toplumsal hareketliliklerin yaşanmadığı Doğu Karadeniz bölgesinde yaşayan Rumlar, özellikle Ruslar tarafından müstakil bir Pontus devleti kurmaları yönünde teşvik edilmeye başlandılar. Rusya'nın bu yolu izlemesinin temelinde, geleneksel politikalarının yanında Tanzimat ve Islahat fermanlarına olan tepkisi de etkili olmuştur. Osmanlı ıslahatlarını, İngilizlerin kılavuzluğu ile Babıâli'nin İslam dinini yenileme çabası olarak okuyan Rusya, bu girişimleri esasında kendisini hedef alan İngiliz siyasetinin bir parçası olarak yorumlamıştır.²³¹

²²⁹ Rumların sözcüsü konumundaki Patrikhane, Tanzimat ve Islahat Fermanları ile kendilerine verilen imtiyazlara mesafeli yaklaşmıştır. Zira bu düzenlemeler, devlet hiyerarşisi içinde Müslümanlardan sonra, Ermeni ve Yahudilerden önce gelen Rum cemaati için bir geriye gidiş olarak görülmüştür. Getirilen düzenlemeleri kendileri açısından kabul edilemez olarak gören Rumlara atfedilen "Devlet bizi yahudilerle beraber etti. Biz İslâm'ın tefevvukuna râzi idik.." sözleri, bu konudaki rahatsızlıklarını ortaya koymaktadır. Cevdet Paşa, **Tezâkir 1-12**, 1, Ankara: TTK Yayınları, 1953, s.68.

²³⁰ Cemal Kutay, **Türkiye İstiklâl ve Hürriyet Mücadeleleri Tarihi**, 18, 2. Baskı, İstanbul: Alioğlu Yayınevi, 1981, s.11126; Mahmut Goloğlu, **Anadolu'nun Milli Devleti Pontos**, Ankara: Goloğlu Yayınları, 1973, s.234; Reşat Kaynar, **Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat**, 2. Baskı, Ankara: TTK Yayınları, 1985, s.507.

Cumhurbaşkanlığı Arşivi'nde, Pontus meselesinin safhalarının özetlendiği bir belgede, meselenin dayanağı olarak 1840 senesine işaret edilmiş ve şu ifadeler kullanılmıştır: "1840 senesinden beri Karadeniz havzasında (Rize'den İstanbul Boğazı'na kadar) eski Yunanlığın ihyası hülyasıyla çalışan bir Rum zümresi mevcut idi." **CA**, Ar.: IV-15-a, Ds.: 62, Fh.: 9/1.

²³¹ Taner Timur, **Yakın Osmanlı Tarihinde Aykırı Çehreler**, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2006, s.84.

Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıflamasıyla birlikte Doğu Karadeniz bölgesindeki Rumların kışkırtılmasına yönelik çabalar gündeme gelmiştir.²³² Megali İdea'nın, Doğu Karadeniz bölgesinde bağımsız bir Pontus devleti kurulması ayağını oluşturan ve Pontuşçuluk fikriyatıyla ideolojik açıdan temellendirilen bölümü, on dokuzuncu asrın ortalarından itibaren, uluslararası sahada destek bulmakta zorlanmadı. Kurulması düşünülen devlet için gerekli olan her türlü altyapısal ihtiyaç başta Yunanistan ve Çarlık Rusya'sı olmak üzere dönem dönem İngiltere, Fransa ve Amerika Birleşik Devletleri'nden alınan desteklerle karşılandı.²³³ Bu destekler muhtelif vesilelerle olmuştur. Örneğin, Rusya Kırım ve çevresinde kontrolü ele geçirdikten sonra Karadeniz'in kuzey taraflarında yaşayan Rumları Kafkasya bölgesine yerleştirerek, bu bölgenin demografik yapısıyla oynama politikası takip etmiştir. Buraya yerleştirilen Rumlar da Ruslara hizmet etmekten geri durmamışlardır.²³⁴ Ruslar, Doğu Karadeniz havalisinde yaşayan Rumlar için çok çeşitli politikalar geliştirip dil dökmüştür.²³⁵ Rusya'nın Pontuşçu faaliyetlerde diğer ülkelere göre daha fazla ön plana çıktığı bu ilk dönemlerde attığı adımlar dikkat çekicidir. Topraklarına giriş yapmak isteyen Osmanlı Rumlarına sağladığı sahte pasaportlarla yardımcı olan Rusya,²³⁶ yalnızca bu şekilde arka çıkıyor, aynı zamanda kanun dışı teşkilatların ve çete üyelerinin Rus topraklarındaki icraatlarına da destek veriyordu.²³⁷ Çarlık Rusya'sı Yunan milliyetçilik hareketleri ile birlikte, Doğu Karadeniz bölgesinde yaşayan Rumlar üzerindeki en etkili güçtü. Ruslar, gerek Balkanlar'da gerekse Kafkasya üzerinden Anadolu'nun doğusunda yaşayan Hıristiyan unsurların millî ve manevî hislerini okşamak suretiyle, bunlar üzerindeki Osmanlı otoritesini sarsma gayretinde olmuştur.

²³² Mesut Çapa, **Pontus Meselesi; Trabzon ve Giresun'da Milli Mücadele**, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1993, s.3, 4.

²³³ Hamit Pehlivanlı, "Tarih Perspektifi İçerisinde Pontus Olayı: Yakın Tarihimize ve Günümüze Etkileri", **Pontus Meselesi ve Yunanistan'ın Politikası (Makaleler)**, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 1999, s.81; Kazım Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1960, s.95; **ATASE**, Kl.: 451, Ds.: 5, Fh.: 40, Bn.1.; **ATASE**, Kl.: 273, Ds.: 10, Fh.: 78, Bn.1.

²³⁴ Sabahattin Özel, **Milli Mücadele'de Trabzon**, Ankara: TTK Yayınları, 1991, s.31.

Kırım Savaşı'ndan sonraki süreçte Kafkasya'ya yönelik göç dalgası artarak devam etti. Özellikle on dokuzuncu asrın ikinci yarısından itibaren yaşanan Osmanlı-Rus savaşları esnasında, Trabzon, Kromni Vadisi, Sürmene ve Rize dolaylarından binlerce Rum, batı ve kuzey Kafkasya'ya göç etti. Apostolos Karpozilos, "The Greeks in Russia", **The Greek Diaspora in the Twentieth Century**, (Ed.: Richard Clogg), London: Macmillan Press, 1999, s.137, 138.

²³⁵ Augustinos, a.g.e., s.333.

²³⁶ **BOA, DH-MKT**, 1502/66.

²³⁷ **BOA, DH-MKT**, 1490/29.

Osmanlı tebaasına mensup olan unsurların başka bir ülkenin vatandaşı olmaları ve bunun sağladığı kolaylıklardan yararlanmaları istismara müsait bir durumdu. Bu durum Osmanlı uyruklarının kimliklerinin bilinmesini gerekli kılmıştır. 1869 tarihinde yayımlanan "Tâbiyyet-i Osmaniye Kanunnâmesi" bu tehlikenin bertaraf edilmesi için düşünülmüş bir yasaydı. Fevzi Demir, "Osmanlı Kimliği Üzerine Osmanlı'nın Son Tartışması: Osmanlı'nın Hüviyet Cüzdanı Nasıl Olmalı?", **Kebikeç**, 10, Ankara: Kebikeç Yayınları, 2000, s.240.

Kendilerini Osmanlı otoritesine alternatif olarak öne süren Ruslar, bu şekilde Rus toprakları ile Anadolu toprakları arasında bir nüfus akışının önünü açmışlardır. Rumlar bu vesileyle Rus topraklarına giriş yaparken, ekseriyeti Kafkaslarda yaşayanlar olmak üzere, önemli oranda bir Müslüman nüfusu da Karadeniz sahillerine göç etmiştir.²³⁸

Çarlık Rusya'sının Anadolu'da yaşayan gayrimüslimleri kullanma noktasındaki gayretkeşliğinin yanında, ilerleyen bölümlerde tafsilâtlı olarak değinildiği üzere, Yunanistan'ın özellikle Osmanlı Rumları üzerinden geliştirdiği tahrik ve çabalar da belirleyici derecede önemli olmuştur.²³⁹ Yine, Balkan coğrafyasında Osmanlı İmparatorluğu'na isyan ederek, bir bir bağımsızlıklarını elde eden yeni ulus devletlerin varlığı da bölgede yaşayan Rumları cesaretlendiren somut bir örnek olmuş ve bu yönüyle Pontus Rum Devleti projesine umut vermiştir.

Tarihin eski dönemlerinde Karadeniz bölgesinde *Pont* isimli bir hükümetin varlığından bahseden Yunanistan güdümündeki metropolitler, bölgede giriştikleri faaliyetlerle, projelerini tarihî bir zemine oturtma gayretinde olmuşlardır. Bölgede meskûn Rumlar arasında yapay bir tarih bilinci oluşturmak suretiyle, hem Rumların desteğinin sağlanması²⁴⁰ hem de bu yapay devletin ihtiyaç duyacağı halkın devşirilmesi düşünülmüştür. Sonraki süreçte izlenen yol ise bu fikrî zemin üzerinde teşkilatlanmayı sağlama ve gizli teşkilatlar oluşturma siyaseti olmuştur.²⁴¹ Başlarda gizliden yürütülen bu süreç, Tanzimat ve Islahat fermanlarının getirdiği gevşek ortamda, zamanla daha rahat ve hızlı gelişme imkânı bulmuş ve takip eden dönemde, gerçek emeller daha yüksek sesle dillendirilmeye başlanmıştır. Öyle ki, bu fikrin savunucuları, aralarındaki yazışmalarda bu konudaki niyetlerini yansıtan “Yaşa Yunan, Yaşa Pontos” gibi ifadeleri açık açık kullanmakta bir beis görmez olmuşlardır.²⁴²

²³⁸ Neal Ascherson, **Karadeniz**, (Çev.: Kudret Emiroğlu), İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2002, s.235,236.

²³⁹ Bestami S. Bilgiç, **Doğu Karadeniz Rumları: İsyan ve Göç (1919-1923)**, Ankara: TTK Yayınları, 2011, s.5.

²⁴⁰ Mehmet Okur, **Millî Mücadele'de Karadeniz Bölgesi'ne Yönelik İngiliz Faaliyetleri**, Ankara: ATASE Yayınları, 2006, s.254.

²⁴¹ **Pontus Meselesi**, s.51.

²⁴² Mesut Çapa, “Pontus Meselesi”, **Cumhuriyet'in 80. Yılına Armağan**, Ankara: AÜTİTE Yayınları, 2004, s.106.; Goloğlu, a.g.e., s.238.

2.2. Pontus Meselesi'nin Kurumsal Ayağı: Patrikhane

Osmanlı İmparatorluğu'nun Bizans'tan devraldığı ve hüküm sürdüğü süre zarfında geniş bir hareket alanı sağladığı Ortodoks Patrikhanesi, bağlandığı bu yeni devletin himayesinde rahat bir şekilde varlığını idame ettirmiştir. Patrikhane, beş asra yakın bir süre boyunca boyunduruğu altında bulunduğu Osmanlı İmparatorluğu dönemi, ardından Millî Mücadele dönemi ve yeni Türkiye devletinin oluşması safhalarında, bağlı olduğu otoritenin zaafa düştüğü her dönemde, bu otoriteye ihanet etme eğiliminde olmuştur. Başta Yunanistan olmak üzere, dönem dönem yabancı devletlerle işbirliği içinde olmuş, kendisine sağlanan imtiyazları istismar ederek bu imtiyazları devlet aleyhine kullanmış, yıkıcı ve bölücü projelere gizliden veya açıktan destek vermiştir. Pontus Rum Devleti projesi de Patrikhane'nin inisiyatif üstlenerek, şekillenmesine katkıda bulunduğu ve uluslararası platformlarda tanıtımını yaptığı projelerden biridir. Bu projenin fikrî alt yapısının oluşturulmasında, Rum toplumunun dinî önderleri konumunda olan metropolitlerin ve bağlı buldukları Patrikhane'nin payı büyük olmuştur. Nitekim çalışmanın ilerleyen bölümlerinde de açıkça görüleceği üzere, Pontus Meselesi'nin ortaya çıkışından itibaren gelişiminin tüm safhaları, Rumların ruhanî liderlerinden ve dolayısıyla Patrikhane'den açık izler taşımaktadır. O halde, Osmanlı İmparatorluğu'ndan daha eski olan bu kurum ve faaliyetleri hakkında bazı bilgiler vermek yerinde olacaktır.

Kahir ekseriyeti Ortodoks mezhebine tâbi olan Rumların, Antakya ve Kudüs patriklikleri ile birlikte bağlı oldukları üçüncü patrikhane İstanbul'daki Ortodoks Patrikhanesi'ydi.²⁴³ İstanbul'daki Patrikhane, Bizans Devleti'nin tarih sahnesinden silinmesini müteakip, kendisine tanınan hoşgörü ortamında, bir Osmanlı kurumu olarak Rum cemaati üzerindeki yetki ve sorumluluklarını devam ettirmiştir.²⁴⁴ Bu noktada, İstanbul'un fethedilmesinin ardından, II. Mehmed'in seçilen yeni patrik Gennadios'a, verdiği mesaj dikkate değerdir. II. Mehmed mesajında, patriklerin ve Patrikhane'nin önceki haklarının devam edeceğini ve bu şekilde Patrikhane ile dost olmak istediğini, yeni

²⁴³ Ercan, "Türkiye'de Azınlık Sorununun Kökeni", s.3.

²⁴⁴ II. Mehmed bir beratında Patrikhane'nin görev ve sorumluluklarına durumuna dair şu ifadeleri kullanmıştır: "Kimse patrike tahakküm etmesin; kim olursa olsun, hiçbir kimse, kendisine ilişmesin; patrik ve maiyetinde bulunan büyük rahipler her türlü genel hizmetlerden süresiz olarak affedilmiş olsunlar.. Kiliseleri korunacaktır. Evlenme ve gömülmeleri, diğer gelenekleri Rum Kilisesi usûl ve kurallarına göre -eskiden olduğu gibi- yerine getirilecektir. Ve paskalya yortusunun yapılışına devam olunacak, bu münasebetle de Fener, yani Rum mahallesi, kapıları üç gece açık kalacaktır." Joseph von Hammer, **Osmanlı Tarihi**, I, (Çev.: Mehmed Ata), İstanbul: MEB Yayınları, 1991, s.194.

patriğe ifade etmiştir. Bu mesaj, Patrikhane'ye sağlanan imtiyazların Bizans döneminde sahip oldukları haklardan az olmayacağını bir işarettir.²⁴⁵ II. Mehmed'in yayımladığı ve sonrasında gelen padişahlar tarafından yenilenen fermanla, patrik vezirle eş değerde görülmüş, gerektiğinde Divan'da dahi söz alma hakkı elde etmiştir.²⁴⁶ II. Mehmed'in Patrikhane kurumunu yaşatmak amaçlı böyle bir yol izlemesi oldukça anlamlıdır.²⁴⁷ Fetih sırasındaki dürüst duruşları nedeniyle Musevi cemaati ve havraları ile başlarına bir patrik tayin etmek suretiyle Ermeniler de benzer şekilde müsamaha görmüşlerdir.²⁴⁸ İstanbul'un fethedilmesiyle birlikte İslâm dünyasının yanı sıra Ortodoks dünyasının da siyasî anlamda lideri konumuna geçen Osmanlı sultanı, mevcutlarına ek olarak yeni patrikhaneler açtırmak suretiyle, bu konumuna meşruiyet ve yasal bir zemin kazandırmayı amaçlamıştır denilebilir. Bu politika ile aynı zamanda gayrimüslimlerin devlete olan bağlılıklarının sağlanması da hedeflenmiştir.²⁴⁹

Rusya, Mısır, Suriye, Filistin ve Kıbrıs'ta yaşayan Ortodokslar için dinî bir otorite konumunda olan Patrikhane, belirli sınırlar içinde serbest hareket alanına sahip olmuştur. On sekizinci asrın ilk yarısında, İstanbul'daki güçlü Fenerli ailelerin²⁵⁰ boyunduruğuna

²⁴⁵ Steven Runciman, **The Great Church in Captivity; A Study of the Patriarchate of Constantinople from the Eve of the Turkish Conquest to the Greek War of Independence**, London: Cambridge University Press, 1968, s.169; Kritovulos, **İstanbul'un Fethi (Tarih-i Sultan Mehmed Han-ı Sâni)**, (Çev.: Karolidi, Haz. Muzaffer Gökman), İstanbul: Kitapçılık Tic. Ltd. Şti., 1967, s.120-122.

²⁴⁶ M. Zafer Karaca, "Fetihten Sonra İstanbul ve Rum Toplumunu", **Tarih ve Toplum**, 18 (104), İstanbul: İletişim Yayınları, 1992, s.80.

²⁴⁷ II. Mehmed'in Patrikhane'yi ayakta tutmasının siyasî sebepleri de vardı. Zira O, hâkimiyeti altındaki Hıristiyanların Papa'nın kontrolüne girmesi tehlikesini göz önünde bulundurmaktaydı. Dolayısıyla doğu ile batı Hristiyanlığının bağlarını koparma politikası gütmeyen Osmanlı açısından bir karşılığı vardı. Bu politikanın başarıya ulaşması için fazla çaba sarf etmeye de gerek kalmadı. Nitekim Ortodoks Rumlar Katoliklerden tikslenme derecesinde nefret etmekteydiler. "Kardinal külahı görmektense, Osmanlı sarığı görmeyi tercih ederim" ifadesi bunun açık bir kanıtıdır. Arnakis, a.g.m., s.236.

²⁴⁸ Şehabettin Tekindağ, "Osmanlı İdaresinde Patrik ve Patrikhane", **BTTD**, 1, İstanbul: TTT Yayınları, 1967, s.53, 54.

Gerasimos Augustinos "Hem Bizans hem de Osmanlı devirlerinde toplumsal bir kurum olarak Ortodoks Rum kilisesi, zamana ve koşullara meydan okuyan hiyerarşik bir inanç anlayışıyla taraftarlarının sayısını gittikçe artırmıştır. Asırlar içinde, Rum milleti ve özellikle patriklik makamı bir yandan geleneklerini sürdürüp öte yandan yeni yetkiler kazanmıştır" ifadeleriyle, Rum milletini ve Patrikhane'yi, baskı ve asimile tehdidine karşı ayakta kalmayı başarabilmiş yapılar olarak sunmaktadır. Augustinos, a.g.e., s.84.

Bu tarz bir yaklaşımın sağlam temellere dayandığını söylemek zordur. Zira Osmanlı hâkimiyetinde kaldıkları süre zarfında, ne Rumların ne de Patrikhane'nin böyle bir mücadele içinde yer almalarını gerektirecek gerekçeleri olmamıştır. Aksine, inanç ve kültürlerini yaşatmaları için çok uygun imkânlarla sahip olmuşlardır. Kaldı ki, diğer cemaat ve onların ruhanî kurumlarının da benzer şekilde inanç ve kültürlerini sürdürebilmiş olmaları, Osmanlı İmparatorluğu'nun tüm cemaat ve inançlara karşı aynı yaklaşım içinde olduğunu ortaya koymaktadır.

²⁴⁹ Ercan, "Türkiye'de Azınlık Sorununun Kökeni", s.4.

²⁵⁰ Bu ailelerin "Fenerli" olarak tanımlanmalarının sebebi, İstanbul'da Fener (Φαναριον) isimli bir semtte oturmaları, ekseriyetinin Rumca konuşmaları ve kendilerine has bir Rum kültürü oluşturmaları nedeniyledir. Fanariot ve Fanaraki isimleri ile de anılan Fenerli aileler, çocuklarını dönemin en iyi okullarının bulunduğu

giren Patrikhane, bu ailelerin çıkarlarını gözeten bir yapıya evrilmeye başlamıştır.²⁵¹ Zaman içinde hareket alanlarının dışına çıkarak, birtakım siyasî amaçların aracı durumunda olan patriklerin ortaya çıkması, beraberinde devletin bunlara karşı katı önlemler alması sonucunu getirmiştir. Nitekim Eflak voyvodasının isyana teşvik edilmesinden sorumlu tutulan patrik III. Parthenios'un, bu şekilde siyasî işlere tevessül etmesi canına mal olmuştur. Benzer şekilde, Yunan isyanının ardındaki itici kuvvet olan Filiki Eteryä Cemiyeti'nin İstanbul'daki şubesi gibi çalışan²⁵² Rum Patrikhanesi'nin başındaki patrik II. Gregorios da, 1821 senesinde Eflak ve Mora isyanlarında parmağı olduğu anlaşıl原因 olarak, paskalya gecesi Patrikhane'nin orta kapısına asılmak suretiyle Parthenios ile aynı sonu paylaşmıştır.²⁵³ Tarihî hadiseler, alınan bu tür sert tedbirlerin, Patrikhane'yi kendisine çizilen sınırları aşıcı faaliyetlerinden uzak tutamadığını ortaya koyacaktı.

2.2.1. Fener Rum Patrikhanesi'nin Etkisi

On dokuzuncu asırdan itibaren Patrikhane'nin isminin ayrılıkçı hareketler içinde daha sık geçmesi, Osmanlı İmparatorluğu'nun haklı olarak bu kuruma daha ihtiyatlı yaklaşmasını ve yukarıda ifade edildiği gibi birtakım caydırıcı somut adımlar atılmasını gerektirmiştir.²⁵⁴ Nitekim ilerleyen dönemlerde Patrikhane merkezli yaşanan bazı

İtalya'ya eğitim için gönderirlerdi. Çok sayıda doğu ve batı diline vakıf olan bu aileler, uluslararası gelişmeleri yakından takip ederlerdi. Rum milleti içinde bir aristokrat sınıf olarak görülmeleri ve oldukça varlıklı olmaları nedeniyle, Rumlar nezdinde de büyük saygınlık gören Fenerli aileler, Yunanistan devletinin özellikle fikrî altyapısının oluşmasında da önemli rol oynamışlardır. Bu ailelerin bu denli etkili olabilmelerinin altında, Osmanlı yönetimince imtiyazlı bir sınıf olarak kabul görmeleri, içlerinden tercümanların, casusların, piskoposların, patriklerin ve ruhbanların çıkması ve aralarına yabancıları sokmayan ketum bir sınıf olmaları yatmaktadır. Jorga, a.g.e., s.304; Cafer Çiftçi, "Bâb-ı Âlf'nin Avrupa'ya Çevrilmiş İki Gözü: Eflak ve Boğdan'da Fenerli Voyvodalar (1711-1821)", **Uluslararası İlişkiler**, 7 (26), İstanbul: 2010, s.32; Aurel Decei, "Fenerliler", **İslâm Ansiklopedisi**, 4, 5. Baskı, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1988, s.547, 549; Tülay Artan, "Fener", **TDV İslam Ansiklopedisi**, 12, İstanbul: TDV Yayınları, 1995, s.342.

²⁵¹ Augustinos, a.g.e., s.56.

²⁵² Cemal Kutay, **Kurtuluş Savaşının Maneviyat Ordusu**, 1, İstanbul: Cemal Kutay Kitaplığı, 1977, s.34.

²⁵³ Tekindağ, a.g.m., s.55; Ahmet Rasim, a.g.e., s.134.

²⁵⁴ Osmanlı devlet aklı, benzer ihtiyatlı tavrı Yunan isyan hareketlerinin ardından da göstermiştir. Yunan isyanının vuku bulduğu 1821 senesinde, Rum tercümanların Osmanlı yönetimine yanlış bilgiler aktarmaları ve bir kısmının ayaklanmayı desteklemesi, Rumların elinde bulunan baştercümanlık görevinin onlardan alınmasıyla sonuçlanmış, aynı sene içinde bir tercüme odası kurulması yoluna gidilmiştir. Yunan devletinin tesisi, aynı zamanda Osmanlı topraklarında yaşayan Rumlar için de önemli bir aşamadır. Zira Yunanistan devletinin ilanı, bu döneme kadar bir Osmanlı cemaati olarak görülen Rumların, bu yeni devletin yudusu olduğu algısının oluşmasına yol açmıştır. Rumlara yönelik bu güven bunalımı, Rumların da devlete olan bakışını etkilemiş ve devlete karşı yabancılaşmalarına yol açmıştır. Karşılıklı soğuma dönemi, ilişkilerin tamamıyla kesilmesi anlamına gelmemelidir. Nitekim Rumların Osmanlı İmparatorluğu'ndaki etkinlikleri azalsa da devam etmiştir. Öyle ki, Yunan devletinin kurulmasından yarım asır sonra dahi, Rumların bilhassa

gelişmeler, Osmanlı'nın bu ihtiyatlı tutumunu haklı çıkaracaktı. Meşrutiyet dönemini takip eden süreçte daha sorumsuzca hareket eden ve bir Osmanlı kurumundan ziyade, adeta Yunanistan'ın temsilcisi gibi siyaset arenasında boy gösteren Patrikhane, sık sık ihanet olarak addedilebilecek icraatlar içinde boy göstermiştir.²⁵⁵

Fener Rum Patrikhanesi'nin fütursuz davranışlarında Yunanistan'dan gördüğü mutlak desteğin rolü büyüktür. Yunanistan'da iktidarı ele geçiren Giritli Eleftherios Kyriákou Venizelos'un, Osmanlı İmparatorluğu ve Patrikhane konularındaki düşüncelerini devlet politikasına dönüştürme noktasındaki çabasının bu destekteki payı önemli düzeydedir.²⁵⁶ İktidara geldiği 1910 senesinden itibaren, Patrikhane'yi Yunanistan devletinin yörüngesine oturtma gayreti içinde olan Venizelos'un bu yöndeki çalışmaları, Patrikhane cephesinde hemen karşılık bulmuştur. Bu meyanda, Patrikhane'nin İstanbul'da yapılacak olan belediye seçimleri için Yunanistan Başvekili Venizelos'tan görüş istemesi ve seçimlere iştirak edilmemesi yönünde aldığı cevabı bir beyanname halinde yayımlayarak, Rumları sandıklardan uzak durmaları hususunda yönlendirmeye çalışması,²⁵⁷ Patrikhane'nin hangi merkeze hizmet ettiğini göstermesi açısından oldukça çarpıcı bir örnektir. Sonraki süreçte, Fener Rum Patrikhanesi ile temaslarını daha da artıran Venizelos, temaslarından daima olumlu sonuçlar almaya muvaffak olmuştur. Patrikhane bir Osmanlı kurumundan ziyade Yunan kurumu gibi çalışmaya başlamış, taşrada bulunan metropolitler ve diğer dinî görevliler de Patrikhane'nin bu ihanet çemberi içindeki yerlerini

imparatorluğun dış ilişkilerinde etkili olmaya devam ettikleri anlaşılmaktadır. 93 Harbi sonrası düzenlenen Berlin Kongresi'nde, Osmanlı İmparatorluğu'nun Rum asıllı Alexander Caratheodory isimli bir diplomat tarafından temsil edilmesi ve II. Abdülhamid döneminde, imparatorluğun Londra, St. Petersburg ve Atina büyükelçilerinin Rum kökenli olmaları, bu duruma verilebilecek misallerdendir. Eliot, a.g.e., s.234; Hasan Duran, Hakan Arıdemir, "Rum Azınlık Özelinde Türkiye'de Uygulanan Azınlıklar Rejimi", **Uluslararası Hukuk ve Politika**, 1 (4), Ankara: Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu, 2005, s.3; Ferhat Pirinççi, "Yunan Ulusal Kimliğinin Oluşumu Sürecinde İçsel ve Dışsal Parametrelerin Analizi", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, 46 (1), Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, 2006, s.56; Çiftçi, a.g.m., s.43.

²⁵⁵ Emruhan Yalçın, "II. Meşrutiyet Döneminde Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi'nin Siyasî Faaliyetleri", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, 12 (45), AÜTİTE Yayınları, 2010, s.173.

²⁵⁶ Venizelos farklı vesilelerle yaptığı konuşmalarında sık sık Anadolu'da yaşayan Rumlara göndermelerde bulunmuştur. Bu konuşmalarında Türkiye başta olmak üzere Yunanistan'ın komşusu olan ülkelere karşı ülkesinin çıkarlarını ve bu bölgelerdeki Yunan nüfusunu bekleyen tehlikeleri yorumlayarak toplumsal bir bilinç oluşturmaya çalışmıştır. Örneğin, Balkan Savaşlarını kast ederek; bu savaşlar neticesinde Helenizm'in Türkiye'de zayıflamasından başka bir şey elde edilemediğini savunan Venizelos, Birinci Dünya Savaşı için de bu yönde uyarı ve tespitler yapmıştır. Venizelos, Osmanlı'nın bu savaştan zarar görmeden çıkması durumunda Helenizmi korkunç bir sonun beklediğini iddia ederek, Osmanlı topraklarındaki Yunan ulusal varlığının tamamıyla silineceğini ve milyonlarca Yunanın Yunanistan'a sürüleceğini öne sürmüştür. El. K. Venizelos, **Greece in her True Light her Position in the World-Wide War**, (Çev. ve Yayınlayan: Socrates A. Xanthaky ve Nicholas G. Sakellarios), New York: 1916, s.175, 183.

²⁵⁷ **BOA, DH-KMS**, 49-2/60.

olarak, adeta Venizelos'un etrafında toplanmışlardır.²⁵⁸ Hatta bu otoritelerin kraldan çok kralcı oldukları da vakidir. Trabzon Yunan Konsolosluğu'nun 18 Ekim 1912'de Trabzon Metropolitisi Konstantinos Araboğlu'na yazdığı bir tezkerede Yunan Kralı I. Yorgi'nin isim günü anısına Aya Yorgi Kilisesi'nde bir tören tertip edilmesini talep etmesi bu duruma somut bir örnek olarak kayıtlara geçmiştir.²⁵⁹ Aynı şekilde, oldukça iyi organize olmuş olan Trabzon ve Amasya metropolitliklerinin, bölgelerindeki gelişmelere dair Yunanistan hükümetine detaylı bilgiler aktarmaları önemli bir diğer göstergedir.²⁶⁰

Osmanlı'nın *üç kıtalı imparatorluktan edilgen devlete* geçişinin tescili niteliğindeki Trablusgarp ve Balkan Savaşlarının yaşandığı gevşek dönem, Patrikhane'nin siyasi tercihlerini çeşitli vesilelerle açığa vurmasına imkân sunmuştur. Balkan Savaşları öncesinde, toplumsal bütünlüğün sağlanması ve bütün Osmanlı tebaasının Balkan Devletleri'ne karşı ufukta beliren savaşa çağırılması için mitinglerin düzenlendiği günlerde, İzmir'de faaliyet gösteren Rum gazetelerinin Osmanlı karşıtı bir yayın politikası izlemeleri hemen dikkat çekti. Benzer şekilde, bazı Yunan uyruklu kişilerin Batı Anadolu'dan Yunanistan'a gönüllü asker ve para sevkiyatı yapmaları ve çok sayıda Rum gencinin firar etmek suretiyle Aydın Vilayeti'nden Yunanistan'a geçmeleri, Osmanlı basınında tepki ile duyurulmuştur.²⁶¹ Islahat Fermanı ile imparatorluğun tüm tebaasına yüklenen askerlik görevine rağmen, Osmanlı ordusunda muvazzaf iken firar eden ya da askerlik çağı gelmesine rağmen firarî durumda olan Rumların takındıkları bu tavırlar tepkilere neden olmuştur. Dahası, Balkan Savaşlarında Osmanlı ordusunda görev yapan Rumların, bağlı oldukları orduyla manevî bir bağ kurmamaları ve imparatorluğun savaştan yenik ayrılmasından sevinç duymalarının gözlemlenmesi, Osmanlı kamuoyunda onlara karşı olumsuz bir havanın pekişmesinde etkili olmuştur.²⁶²

Dünyanın büyük bir savaşın arifesinde olduğu bir dönemde, Trablusgarp ve Balkan Savaşlarından büyük yaralar almış olan Osmanlı İmparatorluğu'nun içinde bulunduğu

²⁵⁸ BOA, DH-KMS, 49-2/57, Bn.: 10, 11.

²⁵⁹ Goloğlu, a.g.e., s.238.

²⁶⁰ Alexis Alexandris, "The Greek Census of Anatolia and Thrace (1910-1912): A Contribution to Ottoman Historical Demography", **Ottoman Greeks in the Age of Nationalism: Politics, Economy, and Society in the Nineteenth Century**, (Ed.: Dimitri Gondicas, Charles Issawi), Princeton, New Jersey: The Darwin Press, 1999, s.66.

²⁶¹ Hasan Taner Kerimoğlu, "1913-1914 Rumlara Karşı Boykot ve Hüseyin Kazım Bey'in bir Risalesi", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, V (13), İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, 2006, s.94.

²⁶² Leon Troçki, **Balkan Savaşları**, İstanbul: Arba Yayınları, 1995, s.232.

durumun vahametini fırsat bilen Patrikhane, bağılı olduğu otoriteyi ve o otoritenin yönetimi altındaki diğer unsurları küçük düşürücü faaliyetler içine girmiştir. Bilhassa imparatorluğun aslî unsuru konumunda olan Türklerin manevî değer ve hissiyatlarına yönelik kışkırtıcı yollara başvuruyordu.²⁶³ Patrikhane, Yunanlığa dikkat çekmek maksadıyla, bazı sembolik adımlara tevessül etmekten çekinmemiştir. Tepebaşı tiyatrosunda organize edilen bir baloda Yunan millî marşı çalınması ve benzer şekilde Pangaltı'da Osmanlı Rum mektepleri yararına düzenlenen başka bir baloda, katılımcılara Osmanlı marşından sonra Yunan marşı dinletilmesi bu yönde atılmış tahrik edici adımlardandır. Bu tür uygulamalar, devlet gelenekleri içinde teamüllere aykırıydı. Zira her iki baloya da Yunan konsolosu katılmamıştı. Bu durumda başka bir devletin millî marşının çalınmasının iyi niyetle bağdaşmadığı ortadaydı.²⁶⁴ Patrikhane'nin bu şekilde, mensubu olduğu devletin otoritesini yok sayması ve başka bir otoriteye sadakat mesajları vererek biat etmesi, bağımsız bir devletin kabul edebileceği bir tutum değildi.

Patrikhane'nin, takındığı olumsuz tavırla öne çıktığı bir başka örnek gelişme, 1914 senesinde yapılan Osmanlı Meclis-i Mebusan seçimleri sırasında olmuştur. Rum Patrikhanesi, Ermeni Patrikhanesi ile beraber Osmanlı yönetiminde daha fazla söz sahibi olabilmek adına, 1914 seçimlerine hukuksuz yollardan müdahale etmek istemiştir. Bu maksatla, ciddi paralar harcamak suretiyle, Osmanlı Mebusan Meclisi seçiminde istedikleri kişileri mebus seçtirmeye çalışmışlardır.²⁶⁵

Çok sayıda dinî ve etnik temele bağılı unsuru bünyesinde barındıran Osmanlı İmparatorluğu, gücünden çok şey yitirerek atlattığı on dokuzuncu asırdan, miadını dolduracağı final asrına geçiş yapmıştır. İmparatorluk, bu son asrında da oldukça sert bir yıldırma ve yıpratma sınavı vermiştir. Dışarıdan yapılan tazyiklerin yanı sıra, aynı çatı altında birlikte yaşadığı bir kısım öz tebaasının menfî faaliyetleri tüm hızıyla devam etmiştir. Bir kısır döngü misali, içerideki bu olumsuz durum dışarıya “hastalıklı” bir görüntü olarak yansımıştır. Tarihinin hiçbir döneminde bu kadar zayıf düşmeyen imparatorluğun kaçınılmaz çöküşünü hızlandırmak için akla gelen en akıllıca ve pratik yol gayrimüslim tebaanın harekete geçirilmesiydi. Bu minvalde, İstanbul'un fethi ile birlikte

²⁶³ Bülent Atalay, **Fener Rum Patrikhanesi'nin Siyasî Faaliyetleri (1908-1923)**, İstanbul: Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları, 2001, s.84.

²⁶⁴ **BOA, DH-KMS**, 16/31.

²⁶⁵ Cemal Kutay, **Yazılmamış Tarihimiz Seçmeler**, 1, İstanbul: Milliyet Yayınları, s.157.

bir Osmanlı kurumu olarak hayatiyetini sürdürme imkânı yakalayan Rum Patrikhanesi'nin Rumlar üzerindeki etkinliğinden faydalanmak üzere, bu kurum üzerinden çeşitli planlar sahneye konulmak istenmiştir. Patrikhane de kendisi açısından konjonktürel anlamda oldukça uygun olan bu dönemde, biçilen bu rolü oynamaya teşne bir çizgi takip etmiştir.

1821'de Yunanistan'ın bağımsızlığını elde etme mücadelesinin her aşamasında Fener Patrikhanesi'nin hissî, fikrî ve icraî desteği olmuştur. Patrikhane'nin zaman zaman tespit edilen bu desteği, Osmanlı yönetimi tarafından sert bir şekilde cezalandırılmak suretiyle engellenmeye çalışılmışsa da yaydan çıkmış ok misali bu süreci geri döndürmek mümkün olmamıştır. Bağımsızlığını elde etmesinden Balkan Savaşlarının son bulduğu 1913'e kadar geçen yaklaşık seksen senelik süreçte, topraklarını 2,5 kat, nüfusunu²⁶⁶ da üç kat nispetinde artırma başarısı gösteren Yunanistan'ın bu başarısının altında Patrikhane'nin özellikle Balkan coğrafyasındaki faaliyetleriyle verdiği desteğin yadsınamaz payı olmuştur. İlk zamanlarda Yunan devletine daha ziyade gönül bağı ile yakınlık duyan Patrikhane, II. Meşrutiyet'in ilanını izleyen dönemde, İttihat Terakki yönetiminin bazı uygulamalarından rahatsız olduğunu göstererek bu bağılılığını idarî ve siyasî sahaya da taşımıştır. Bu aşamadaki en büyük destekçisi ise, oldukça zeki bir politik figür olarak Yunan siyasî tarihine damgasını vuran Yunan başvekil Venizelos ve onun nezdinde Yunanistan devleti olmuştur. Nitekim Venizelos daha 1910 seçim sonuçları belli olmadan Patrikhane'ye *yarı resmi de olsa* Yunanistan'la birleşme teklifinde bulunarak,²⁶⁷ iktidarı döneminde takip edeceği siyasetin ipucunu vermişti.

İttihat Terakki'nin "baskıcı" olduğu iddia edilen idare tarzı, Osmanlı Rum toplumu ileri gelenlerinin, irredantizm temelli bir siyaset güden Venizelos'un Osmanlı karşıtı politikalarını daha hızlı sahiplenmelerini sağladığı gibi Venizelos'un da işini kolaylaştırmıştır. Böylelikle, bütün Yunanların Büyük Yunanistan çatısı altında birleşebilmeleri için uygun ortamın zemin taşları döşenmeye başladı. Fenerli aileler arasındaki Megali İdea taraftarları güç kazandı. Bu sıralarda patriklik görevini yürüten ve Osmanlı hükümetine yönelik ılımlı bir yol izleyen patrik Germanos V. Kavakopoulos yaşlı

²⁶⁶ 1907 senesi nüfus sayımında Yunanistan'ın nüfusu 2,631,952 olarak belirlenmişti. Dimitri Pentzopoulos, **The Balkan Exchange of Minorities and its Impact on Greece**, London: Hurst & Company, 2002, s.26.

²⁶⁷ **Pontus Meselesi**, s.33.

ve hasta olduğu gerekçesiyle istifa ettirildi.²⁶⁸ Patrikhane, Ekim 1918’de patrik Germanos’un istifasıyla boşalan patriklik koltuğuna atanan Dorotheos²⁶⁹ döneminde, Yunan siyasî görüşlerini ve onun merkezinde yer alan Megali İdea’yı daha hararetli bir şekilde desteklemeye başladı.

Mondros Mütarekesi’nin imzalandığı günlerde patriklik görevini üstlenen Dorotheos, mütarekenin ruhuna uygun bir şekilde, İtilaf güçlerinden tüm Anadolu’nun işgalini istemiş ve İstanbul’un işgal edildiği dönemde bu işgali kutlama emri vermişti.²⁷⁰ Dorotheos esasında İstanbul’da yaşayan Rumların duygularına tercüman olmuştur. Nitekim buradaki Rumlar da patrikten farklı bir düşüncede değillerdi. Öyle ki, İstanbul’un işgalini fırsat bilen bazı Rumların Ayasofya’yı tekrar kiliseye çevirmek maksadıyla çan ve Yunan bayrağı hazırlattıkları yönündeki bir istihbarat üzerine, buna engel olmak için caminin muhafaza altına alınması ihtiyacı duyulmuştur. Nitekim istihbarat doğru çıkmış, ancak Ayasofya’nın korunması için silahlı bir direniş gösterileceği anlaşılınca bu fikirden geri adım atılmıştı.²⁷¹ Aynı politikayı İzmir’in işgali sürecinde de sürdüren Patrikhane, Osmanlı Rumlarının Yunan ordusuna katılmalarını temin etmek için resmî beyanname yayımlayacak kadar ileri gitmiştir.²⁷² Patrikhane’nin bu beyannamesine uyarak taşkınlıklarını artıran Rumlar, yakın bir gelecekte memleketin büyük bir felakete muhatap olacağına dair kesin bir inançla İzmir’in işgalini övünerek söylemekten çekinmemişlerdi.²⁷³ Takvimler 9 Mart 1919 tarihini gösterdiğinde, Patrikhane Osmanlı hükümeti ile resmî ilişkilerini sonlandırdığını ilan eden bir beyanname yayımlamış ve bu kararı Babiâli’ye bildirmişti.²⁷⁴ Bir hafta sonra, 16 Mart 1919’da da kiliselerde

²⁶⁸ Alexis Alexandris, **The Greek Minority of Istanbul and Greek Turkish Relations 1918-1974**, Athens: Centre for Asia Minor Studies, 1983, s.44.

²⁶⁹ Fener Rum patriğinin yardımcısı olan Dorotheos aynı zamanda Yunan hükümeti çıkarlarına çalışan Mavri Mira Cemiyeti’nin başkanı sıfatını taşımaktaydı. Oldukça gözü pek ve zeki bir papaz olan Dorotheos, Rum çetelerinin faaliyetlerinde bizzat bulunmuştur. Ekim 1919’da Ermeni patriği Zaven Efendi ile birlikte “bütün Türkiye’nin işgal edilmesini” isteyen, Şubat 1920’de “Lloyd George’a İstanbul için Yunan mandasını” teklif eden de Dorotheos’tan başkası değildi. Yalçın, a.g.m., s.174; Mehmet Okur, “Milli Mücadele Döneminde Fener Rum Patrikhanesinin ve Metropolitlerin Pontus Rum Devleti Kurulmasına Yönelik Girişimleri”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, 29-30, Ankara: AUTİTE Yayınları, 2002, s.104.

²⁷⁰ Hüseyin Özbek, “Lozan Öncesi ve Sonrasında Patrikhane”, **İstanbul Barosu Dergisi**, 82 (1), 2008, s.95.

²⁷¹ Ahmet Gürkan, **Cumhuriyet, Meclis, Hükümetler, Başkanlar; 50. Yıl, 1919-1973, 27 Mayıs-12 Mart**, Ankara: Güneş Matbaacılık, 1973, s.29.

²⁷² Süreyya Şahin, **Fener Patrikhanesi ve Türkiye**, İstanbul: Ötüken Yayınları, 1980, s.40.

²⁷³ Miralay Mehmed Arif Bey, **Anadolu İnkılabı; Milli Mücadele Anıları (1919-1923)**, (Haz.: Bülent Demirbaş), İstanbul: Arba Yayınları, 1987, s.13.

²⁷⁴ Özbek, a.g.m., s.95.

Yunanistan'la birleşme isteği dillendirilmeye başlandı.²⁷⁵ Aynı amaç doğrultusunda, 23 Ekim 1919 tarihinde, Patrikhane'nin bilgisi dâhilinde Doğu Trakya ve Pontus için merkezi İstanbul olan bir teşkilat kurulmuştur.²⁷⁶

Patrikhane'nin 1914 seçimlerinde takındığı taktiksel tutuma yukarıda değinilmişti. Benzer tutum beş sene sonra yapılan ve Osmanlı'nın son genel seçimleri olan Aralık 1919 seçimlerinde de takip edilmiştir. Bu seçimlerin önemi Fener Patrikhanesi'nin Yunan hükümetiyle yaptığı işbirliğini bir kez daha ortaya koymasından ve Osmanlı İmparatorluğu ile ilişkilerini sonlandırmasının ardından bağımsızlık adına attığı en önemli adım²⁷⁷ olmasından kaynaklanmaktadır. Nitekim Patrikhane, Yunan Konsolosluğu'ndan aldığı talimatlar doğrultusunda Rumların 1919 seçimlerine katılmalarına izin vermemiş ve seçimlerden bağımsız olarak kendi temsilcilerini belirleme yoluna gitmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın Harbiye Nazırı Cemal Paşa'ya gönderdiği telgrafta, Patrikhane'nin bu yeni adımı ile alakalı olarak aktardığı şu bilgiler dikkat çekicidir:²⁷⁸

...Geçen ay kiliseden idare heyeti seçimi yapılmış ve birçok Rum idare heyeti azalığına seçilmiştir.

Rum Patrikhanesi Yunan Sefaretinden aldığı emir üzerine kilise mütevellilerinden başka, kırk kişilik bir heyet seçirmiş ve bunlara, İstanbul meselesi barış konferansında gündeme gelirse; Yunanistan, Fransa, İngiltere ve İsviçre nezdinde girişimlerde bulunarak, bütün Rumlar namına İstanbul'un ilhakını talep ve hiç olmazsa beynelmil bir idareye kavuşturmak hakkında girişimlerde bulunmak ve çeşitli yerlerden Osmanlı ülkesine sevk olunması kararlaştırılan çetelerin icap eden yerlere ulaştırılmasını sağlamak görevini vermiştir.

Yunanlı Miralay Aleksandros, on iki gün evvel buraya gelerek Sefarethanede Yunan Hafiye Zabıtası'nın İstanbul teşkilatına memur olmuş ve işe başlamıştır. Vazifesi bitince Atina'ya gidecektir. Bu kişinin bir kaymakam, iki yüzbaşı, iki mülazim muavini vardır. Bu muavinlerden Yüzbaşı Dirikis Kolokilas, bu günlerde bir torpido ile Pontus Hükümet-i Cumhuriyesi'nin jandarma teşkilatını tensik etmek üzere Trabzon cihetlerine hareket edecektir.

Dış mihraklarla irtibatını sürekli canlı tutan, içeride de isyan ve ihanetlerin beyni olma görevini üstlenen Fener Patrikhanesi, devamlı surette menfî bir tavır içinde olmuştur. Patrikhane'nin, başta Yunanistan olmak üzere, uluslararası sahada aldığı güçlü desteğin

²⁷⁵ Duran, Arıdemir, a.g.m., s.6.

²⁷⁶ CA, Ar.: IV-15-a, Ds.: 62, Fh.: 9/3.

²⁷⁷ Atalay, a.g.e., s.120.

²⁷⁸ HTVD, Yıl: 4, Sayı: 11, Vsk.: 256.

verdiği cesaretle, hukukî bakımdan bağlı olduğu Osmanlı İmparatorluğu'na karşı sınırlarda gezen adımlar atması, bağımsız bir devletin kabul edebileceği bir durum değildi. Patrikhane'nin, siyasî lügatteki karşılığı ile "ihamet" olarak nitelenebilecek faaliyetleri, Osmanlı toplumunda ve hükümetinde büyük tepki ile karşılanmıştır. Fakat bu tepkiler Patrikhane'yi yolundan alıkoymamış, aksine Patrikhane, Osmanlı Devleti'ne karşı çete savaşı veren ayrılıkçı gruplara her türlü desteği verecek kadar düşmanlığını ileri götürmüştür.²⁷⁹ Mondros Mütarekesi öncesi ve sonrasında, Osmanlı topraklarındaki bütün Rum faaliyetlerini kontrol eden Patrikhane, Anadolu'nun muhtelif bölgelerindeki çeteleri teşkilatlandırmış, gösteriler organize etmiş ve kültürel faaliyetler yürütmüştür.²⁸⁰ Samsun'daki başpiskopos Damianos'un Karadeniz bölgesinde bir Pontus devleti kurulması için çalışan otoritelerin başı olmasını da bu pencereden okumak gerekir.²⁸¹ Böylelikle, Patrikhane'nin duruşu devlete karşı doğrudan fiilî bir savaşa evrilmiştir.

Pontus Meselesi, Fener Rum Patrikhanesi için ayrı bir öneme sahipti. Patrikhane, Pontus Meselesi bağlamında teşkil edilmiş Rum teşkilatlarına her türlü desteği vermekten geri durmamıştır. Karadeniz'deki Pontus faaliyetlerini yakından takip etmek üzere, aralarında Patrikhane'de görev yapan kişilerin de olduğu kişileri düzenli olarak bu bölgeye gönderen Patrikhane, gelişmelere hakkında sağlıklı malumat elde edebiliyordu.²⁸² Başta Trabzon olmak üzere, Samsun ve Amasya gibi bölgelerde, Patrikhane'nin elleri pozisyonunda olan metropolitliklerin, Pontus Meselesi çerçevesinde bölgede yürüttüğü etkili faaliyetler, bu meselenin seyrinde önemli bir yere sahiptir. Zira bu metropolitliklerin meselenin uluslararası sahada tanıtılması ve bu mevzuda bir kamuoyu oluşturulması noktasında, meselenin bütününe doğrudan etki eden faaliyetleri yadsınamaz boyuttadır.

İstanbul'daki Fener Patrikhanesi, Millî Mücadele dönemindeki söylem ve eylemleri ile tarafını daha net olarak ortaya koymuştur. Pontusçu çevrelerin Doğu Karadeniz bölgesindeki her türlü faaliyetlerinin arkasında olan Patrikhane, bu sorunun mümkün olduğunca alevlenmesi ve bölgedeki ihtilal hareketlerinin güç kazanması yönündeki desteğini esirgememiştir. Patrikhane bir taraftan Türkler hakkında hakikatle bağdaşmayan iddialarla dolu çok sayıda yayın üzerinden kara propaganda faaliyetleri sürdürürken, öte

²⁷⁹ **TİTE**, 52/104, Bn.: 8.

²⁸⁰ Okur, a.g.m., s.103.

²⁸¹ **FO**, 608/113, Kn.: 17861, Dn.: 385/1/16, 15 Temmuz 1919, s.250.

²⁸² Atalay, a.g.e., s.148.

tarafından da Patrikhane merkezini gizli siyasî toplantıların yapıldığı bir karargâh merkezine dönüştürmüştür. Emelleri uğrunda, kurumun ruhanî misyonunu istismar etmek suretiyle Osmanlı Rum milletinin dinî duygularını sömürmekten de geri durmamıştır. Öyle ki, Anadolu’da yaşanacak olası savaş senaryoları hususunda, “...bir savaş durumunda İstanbul’da yaşayan Rumların bu savaşa iştirak etmelerinin dinî bir vecibe olduğu...” fetvasını verebilmiştir.²⁸³

Anadolu’daki işgallere karşı filizlenen Millî Mücadele hareketinin savaş durumunda olduğu İngilizlerin, Türkiye’deki faaliyetleri doğrultusunda İstanbul’daki Rum Patrikhanesi’yle irtibat halinde olması²⁸⁴ ve Patrikhane ile yaptığı işbirliği vesilesiyle Patrikhane’ye silah ve cephane yardımında bulunması²⁸⁵ da Patrikhane’nin Millî Mücadele Dönemi’ndeki icraatları arasındadır. Yunanistan, Rusya ve Amerika’dan gelen çok sayıda Rum muhacirin Türkiye’ye yerleştirilmesine ön ayak olan Patrikhane, Türkiye karşıtı faaliyetlerden aldığı cesaretle, Anadolu’daki metropolitliklere gönderdiği yazı ile Türkleri İtilaf Devletleri temsilcilerine şikâyet etmeleri emrini vermiştir.²⁸⁶ Patrikhane’den aldıkları emir üzerine harekete geçen çok sayıda metropolit, Osmanlı hükümetine ve İtilaf Devletleri temsilciliklerine gönderdikleri telgraflar vasıtasıyla Türklerin Hristiyanlara zulmettiği yönünde iddialarda bulunarak bu emri harfiyen yerine getirmişlerdir.²⁸⁷

Patrikhane, İngilizlere istihbarat desteği sağlamak için, bazı Hristiyan kadınları Müslüman kadın kisvesine sokarak, İzmit ve civarı başta olmak üzere Karadeniz sahillerine göndermek suretiyle de Anadolu’daki işgalleri kolaylaştıracak her türlü adımı atabileceğini göstermiştir.²⁸⁸ Yine, Fener Rum Patrikhanesi’nin İtalyan ve Fransız Subaylarla irtibat kurmak suretiyle silah ve cephane temini gayreti içine girmesi,²⁸⁹ İstanbul’daki Yunan konsolosu ve Venizelos taraftarları ile ortak çalışan Patrikhane azalarının İstanbul ve Çatalca dâhilindeki Rumları cemiyetlerine asker olarak kaydederek silah ve bomba temin etmeye çalışmaları,²⁹⁰ bu doğrultuda sandıklarca silahı yerli Rumlara

²⁸³ **TİTE**, 52/136, Bn.: 3, 23/03/1338.

²⁸⁴ **TİTE**, 29/70, Bn.: 18, 06/04/1336; **TİTE**, 31/11, Bn.: 3, 28/04/1336.

²⁸⁵ **TİTE**, 57/59, Bn.: 2, 05/07/1338.

²⁸⁶ **BOA, DH-KMS**, 47-2/42.

²⁸⁷ **BOA, DH-KMS**, 51-2, Bn.: 17; **BOA, DH-KMS**, 51-2, Bn.: 18; **BOA, DH-KMS**, 51-2, Bn.: 26; **BOA, DH-KMS**, 51-2, Bn.: 83.

²⁸⁸ **TİTE**, 55/81, Bn.: 1,2.

²⁸⁹ **TİTE**, 51/145, Bn.: 3, 04/04/1337.

²⁹⁰ **TİTE**, 51/142, Bn.: 2, 18/04/1337; **TİTE**, 50/65, Bn.: 1, 14/09/1337.

dağıtmaları,²⁹¹ aynı şekilde Bolşevik ihtilalinden kaçarak İstanbul'a gelen Ruslardan satın alınan silahları Rum çetelere aktarmaları,²⁹² daha da ileri giderek Rumların işgal ettikleri bölgelerden çıkarılmaları halinde İstanbul'da kanlı bir ihtilal planlamaları,²⁹³ Trakyalı olup İstanbul'da ikamet eden Rumlara Trakya'nın muhtariyeti hakkında bir beyanname imza ettirmek istemeleri²⁹⁴ ve Ermeni patriklerinin de destek ve teşvikiyle eli silah tutanları, Yunan ordusuna katılmak üzere sevk etme girişimleri²⁹⁵ gibi düşmanca plan, söylem ve eylemler, Patrikhane'nin içine düştüğü acınası ihanet sarmalını yansıtan çarpıcı örneklerdendir.

2.2.1.1. Pontus Meselesi'nin Kilit Aktörleri: Hrisantos ve Germanos

İstanbul Rum Patrikhanesi, Osmanlı coğrafyasına dağılmış geniş bir metropolitlik ağına sahipti. 1912 senesi itibariyle patrikhaneye bağlı toplam metropolitlik sayısı 78'di.²⁹⁶ Bu metropolitliklerin en önemlilerinden birisi de Trabzon Metropolitliği'ydi. Hrisantos Flippidis, Konstantinos Araboğlu (1906-1913)'nun ardından, 1913 senesinde Patrikhane tarafından Trabzon'un elli ikinci metropoliti olarak görevlendirilmişti.²⁹⁷ Gümülcine'de dünyaya gelen Hrisantos, Trabzon'un son metropoliti olmuştur. Heybeliada ruhban okulundan mezun olduktan sonra Avrupa'ya giderek İsviçre ve Almanya'da öğrenimini devam ettirmiştir. Türkiye'ye dönüşünü müteakip Patrikhane tarafından Trabzon Metropolitliği'ne seçilen Hrisantos, ruhanî kimliğinin ötesinde oldukça aktif bir siyasî figür olmuştur. Özellikle Pontus Meselesi hususunda üstlendiği inisiyatif, onu bu konuda Patrikhane'den sonra teşkilatın yurt içindeki lideri olarak öne çıkarmıştır.²⁹⁸ Başpiskopos Hrisantos, Trabzon'un işgali sırasında ve sonrasında takip ettiği çizgi ile gizli niyetini açığa vurmuştur. Nihai kerte, Anadolu'nun kuzeydoğusunda bir Pontus devleti

²⁹¹ BOA, DH-KMS, 49-2/28; BOA, DH-KMS, 49-1/78; BOA, DH-KMS, 52-4/33; TİTE, 47/122, Bn.: 2, 21/06/1338.

²⁹² ATASE, ISH, Kl.: 652, Gn.: 55, Bn.: 55-1.

²⁹³ TİTE, 54/61, Bn.: 2, 18/04/1337.

²⁹⁴ TİTE, 47/78, Bn.: 5, 19/08/1338; TİTE, 49/53, Bn.: 1, 21/08/1338.

²⁹⁵ TİTE, 64/163, Bn.: 1, 01/04/1338.

²⁹⁶ Salnâme-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, Dersaadet: Selanik Matbaası, 1328, s.142-144.

²⁹⁷ Rum Patrikhanesi'ne bağlı bir metropolitlik olan Trabzon Rum Metropolitliği dört serpiskoposluğa ayrılmıştı. Birincisi Rize Sancağı ile Tirebolu, Giresun, Ordu kazaları hariç Trabzon Sancağı'nı; ikincisi Gümüşhane Sancağı'nı; üçüncüsü Samsun, Çarşamba ve Bafra kazalarını, dördüncüsü merkezi Niksar olmak üzere Ordu, Fatsa, Ünye ve Terme kazalarını kapsıyordu. Trabzon Sancağı'ndaki Sümelâ (Meyrem Ana), Gümüşhane Sancağı'ndaki Verazilona ve Peristera manastırları doğrudan İstanbul'daki Rum Patrikhanesi'ne bağlıydılar. Trabzon sekiz piskoposa, elli iki tane de metropolite ev sahipliği yapmıştır. Hrisanthos Flippides, **Eklisia Trapezontos (Η Εκκλησία Τραπεζουντος)**, Athens: Estia, 1933, s.789, 790.

²⁹⁸ Pontus Meselesi, s.72.

kurulması temeline oturan bu niyetin, siyaset arenasında tanınırlığının artırılması için propaganda yapılması noktasında, bizzat Hrisantos'un kilit bir rolü olmuştur.

Rus işgali ile birlikte bir süreliğine Osmanlı idaresinden ayrılan Trabzon'da revaç bulan ve aynı zamanda Karadeniz'de yürütülen Pontus faaliyetlerinin başındaki isim olan Hrisantos'un aile üyeleri arasında da Pontus Meselesi'nde aktif kişiler olmuştur. Hrisantos'un deşifre olan evrakları arasından, yeğenleri Tanaş (Atnaş) ve Yorgi isimli şahıslarla ilgili malumatın bulunduğu mektuplar bunu açıkça ortaya koymaktadır. Mektuplarda Pontus gönüllülerinden oluşan 35. alaya bağlı üçüncü tabur üsteğmenlerinden olduğu belirtilen Tanaş ve "*pırıl pırıl ve mesut günlerin Pontus içinde doğmasını dileyelim*" ifadelerini kullanarak kaleme aldığı mektupta Aydın Demiryolu İstasyonu Müstahkem Mevki Kumandanlığı'nda çavuş olduğunu belirten Yorgi isimli yeğenlerin, dayıları gibi Pontus Meselesi'nde aktif bir rol üstlendikleri anlaşılmaktadır.²⁹⁹ Tanaş ve Yorgi kardeşler, Selanik ve Kafkaslar'da Yunan ordusu ve Pontus çeteleri için çeşitli kademelerde görevlerde bulunmuşlardır.³⁰⁰

Pontus Meselesi'nde Hrisantos'la birlikte öne çıkan bir diğer ruhanî şahsiyet de Amasya ve Samsun metropoliti Germanos Karavengelis'tir. 1900-1907 seneleri arasında Balkanlar'da Kastoria metropoliti iken Makedonya topraklarında gelişen Rum-Bulgar çatışmasının kışkırtıcılarından birisi olan Germanos, bu faaliyetleri sebebiyle merkeze alınmış, ertesi sene de Anadolu'ya atanmıştır. Yeni atandığı yerde de rahat durmayan Germanos eski faaliyetlerini burada da sürdürmüştür. 1908 senesinde Samsun'da ilk silahlı çeteyi kurduğu bilinen Germanos,³⁰¹ Samsun çevresinde yaşayan Rumların sistemli bir şekilde teşkilatlandırılmasına liderlik yapmıştır.³⁰² Paris Konferansı öncesi Marsilya'da bulunan Pontus Kongresi başkanı Konstantinidis'e yazdığı 16 Aralık 1918 tarihli mektubunda ise böyle bir teşkilat kurduğu için ona tebriklerini iletmiş ve Türklerin Karadeniz bölgesinde zulüm yaptığına dair iddialarda bulunmuştur.³⁰³ Hrisantos'un aksine, Germanos daha ziyade yerel düzeyde kalan faaliyetlerde bulunmuştur. Stefanos

²⁹⁹ İlgili mektuplar için bkz. **Pontus Meselesi**, s.116-121.

³⁰⁰ **Hâkimiyet-i Milliye**, 17 Mart 1338 (1922), s.2.

³⁰¹ Stefanos Yerasimos, **Milliyetler ve Sınırlar; Balkanlar, Kafkasya ve Ortadoğu**, 5. Baskı, (Çev.: Şirin Tekeli), İstanbul: İletişim Yayınları, 2002, s.356.

³⁰² Kemal Atatürk, **Nutuk**, II, 9. Baskı, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1969, s.626.

³⁰³ **The Turkish Atrocities in the Black Sea Territories; Copy of Letter of His Grace Germanos, Lord Archbishop of Amassia and Samsoun**, Manchester: Norbury, Natzio & Co. Ltd., 1919.

Yerasimos, faaliyetleri üzerinden iki metropolit arasındaki farklılığa dikkat çekerek bu iki görüş arasında Trabzon Metropoliti Hrisantos'un tezinin daha ılımlı olduğunu ima etmektedir.³⁰⁴ Aynı hedefe farklı yollardan ulaşmaya çalışan Germanos ve Hrisantos, aynı zamanda Pontusçu hareket içindeki tabir caizse şahin ve güvercin kanatlarını temsil etmekteydiler.

Bir Osmanlı kurumu olarak asırlar boyu varlığını idame ettirme imkânı bulan Fener Rum Patrikhanesi, Osmanlı İmparatorluğu'nun çözülüşüne paralel olarak, hem bizzat kendisi hem de bağlı bulunan metropolitlikler eliyle farklı mihraklara hizmet eden siyasî bir yapıya dönüşmüştür. Bilhassa yirminci asırda Osmanlı'nın çektiği ıstırap ve sıkıntılarda Patrikhane'nin etkisi yadsınamaz düzeyde olmuştur. Bağlı oldukları devlete olan itaatsizlik ve ihaneti nihaî hedefe ulaşamayan Patrikhane, Millî Mücadele'nin hitamıyla beraber Rumların Anadolu ve Doğu Trakya'dan gönderilmeleriyle her anlamda ciddi darbe almıştır. Böylece, Osmanlı Devleti'nin çöküşü, aynı zamanda Patrikhane'nin ayrıcalıklarının da sona ermesi anlamına gelmiş oldu. Fakat ilerleyen bölümlerde de görüleceği üzere, bu ihanet sürecinde yaşananlar Türk milletinin hafızasında derin etkiler bırakacak derecede ibret verici olmuştur.

İsmail Habib Sevük'ün, Açıksöz gazetesinde yayımlanan bir makalesinde patriklerin ve bir kısım Rumların içine düştükleri ihanet çukurunu ve bu nedenle uğradığı hayal kırıklığını aktardığı şu sözleri, Patrikhane'nin durumunu çok isabetli bir şekilde özetlemektedir:³⁰⁵

...Gözlerinden şükran yaşları akıtarak Fatih'in ayağına kapanan o patrikten dört yüz seksen beş sene sonra diğer bir patrik alenen ve hayâsızca neşrettiği bir beyanname ile şimdi bütün Rumları Yunan ordusuna ianeye ve Yunan ordusuna yardıma davet ediyor. Patrik bu fedakârlığı yapmayan Rumları siyah kitaba yazacak ve bütün Elenizmus âlemine teşhir edecekmiş. Dört yüz seksen beş senelik bir zamanın bir ucundaki o patriğe yapılan muamele ile diğer ucundaki bu patriğin bize yaptığı muamele; Şüphesiz ki yalnız biz değil, cihan tarihini bile o kadar yüksek bir ulüvv-i cenabe karşı bu kadar yüksek bir hıyanet görmedi.

...Biliriz ki karşımızda bizi boğmak için çarpışan kuvvetin yarısından çok fazlası Yunanlı değil Rum'dur. Biliriz ki karşımızdaki orduyu teçhiz eden servetin yarısından çok fazlası, bizim vatandaşlarımızın kesesinden çıkan servettir. O keseleri ki bizim gafil ellerimiz doldurdu. Onlara verdiğimiz her kuruş bize çevrilen bir fişek, onların bizden

³⁰⁴ Yerasimos, a.g.e., s.356, 365.

³⁰⁵ Açıksöz, 2 Teşrinievvel 1337 (1921).

kazandığı her lira bizim göğsümüzü nişanlayan bir tüfek, onların kasasını dolduran her servet bize ölüm saçan bir tank ve bir zırhlı oldu.

2.2.1.2. Patrikhane’ye ve Rumlara Yönelik Tepkiler ve Alınan Tedbirler

2.2.1.2.1. Keşfedilen İktisadî Silah: İslam Boykotajı

Meşrutiyetin ikinci defa ilan edilmesiyle birlikte, ortaya çıkan göreceli hürriyet ortamında, imparatorluğun tüm unsurları, esasında geçici ve samimiyetsiz³⁰⁶ bir sevinç ve heyecan yaşadı. Bu hürriyet ortamının sosyal yansımalarının başında farklı unsurlara tanınan cemiyet teşkili serbestisi gelmekteydi. Hal böyle olunca, bu ortamı kendileri açısından bir fırsata çevirme niyetinde olan çevrelerin de istismar edeceği bir imkân doğmuş oldu.³⁰⁷ Böylelikle, başlarda tüm unsurların birlikte yaşayabileceği bir imparatorluk hayali ile yola çıkan meşrutiyet taraftarlarının hevesleri kursaklarında kalmış oldu. Çok geçmeden, dönemin basın yayın organlarının da büyük destek verdiği bu düşüncenin bir ütopyadan ibaret olduğu görülmüş ve meşrutiyet taraftarları arasında derin yol ayrımları belirmiştir.³⁰⁸ Osmanlı sınırları içinde yaşayan bütün unsurların, “Osmanlı” üst kimliği ile tek çatı altında beraber yaşayabilecekleri düşüncesini benimseyenler arasında yer alan İttihat Terakki Cemiyeti içinde, sonraki süreçte milliyetçi söylemler öne çıkmaya başladı. İttihat Terakki, imparatorluğun yönetimini tam anlamıyla ele

³⁰⁶ İstanbul’dan seçilen Boşo isimli Rum milletvekili, meşrutiyete ve Osmanlı vatandaşlığına olan bakışını şu sözleriyle belli etmişti: “Evet, ben Osmanlıyım, fakat Osmanlı Bankası kadar Osmanlıyım.” Yalman, a.g.e., s.107.

³⁰⁷ Meşrutiyet’in ilanının ardından diğer unsurlar gibi Osmanlı Rumları da çok sayıda dernek kurup kültürel ve sosyal faaliyetlere girişmiştir. Bu derneklerin icraatlarında yanlış yollara tevessül etmeleri, bir kısmının idarî makamlarca takibine sebep olmuştu. Meşrutiyetin henüz ilan edildiği 1909 senesinde Trakya’da ortaya çıkan ve Yunanistan tarafından yönlendirildiği anlaşılan Adelfiya isimli Rum ihtilal cemiyeti, Rum Uhuvvet-i İlimperverane Agayi, Rum Uhuvvet-i İlimperverane İrini, Rum Maarifperver Cemiyeti ve Keskin Rum Cemiyeti bu cemiyetler arasındadır. Bülent Bakar, “İkinci Meşrutiyet Döneminde Ayrılıkçı bir Rum Cemiyeti: Adelfiya”, **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, 7, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 2008; T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, **Osmanlı Belgelerinde Batı Trakya**, Yayın No: 107, İstanbul: Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 2009, s.40, 41; Fethi Gedikli, “1910 Tarihli Keskin Rum Cemiyeti ve Cinsiyet ve Kavmiyet Esas ve Unvanlarıyla Dernek Kurma Yasağı”, **Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları**, 1 (8), İstanbul: 2009, s.23-46; <http://www.dallog.net/kurumlar/cemiyet.htm> (11.03.2013).

³⁰⁸ Osmanlı yönetiminin aldığı bazı kararlar, “meşrutiyet kardeşliğinin” çatırdağını ve aralarında bir güven bunalımının yaşandığını göstermesi açısından dikkate muciptir. Örneğin, Anadolu’da satılmasına izin verilen “Akropolis”, “Krotos”, “Scrip”, “Embros” ve “Chronos” adlı Atina menşeli gazetelerin ülkeye girişi, meşrutiyetin ilandan yalnızca birkaç ay sonra imparatorluğun çıkarları açısından ön yargılar barındırabileceği gerekçesiyle yasaklanmıştı. **TT**, 19 Kasım 1909, s.4. Osmanlı Mebusan Meclisi vekillerinden Emanuelidi Efendi bu konuyu 1914 senesindeki bir meclis oturumunda gündeme getirmişse de aldığı sert tepki üzerine sözü daha fazla uzatmayarak konuyu kapatmıştır. **MMZC**, İ.: 26, Cs.: 2, 23 Haziran 1330 (1914), s.610, 611.

geçirmesinin ardından, dinî kurumlar da dâhil olmak üzere, Osmanlı toplumundaki farklı unsurların elde ettikleri ayrıcalıkları eleştirici tonda bir siyaset izlemeye yöneldi.³⁰⁹ Bu politikanın hedefindeki kurumların başında ise, uzun bir zamandan beri, sergilediği rahatsız edici duruşu ile Fener Rum Patrikhanesi gelmekteydi.³¹⁰

Patrikhane'nin, tâbi ve sorumlu olduğu Osmanlı Devleti'ni yok sayıp, Ege'nin batı kıyısındaki devlete bağlılık duyması ve bunu yukarıda yalnızca bir kısmına değinilen kışkırtıcı bazı adımlarla ortaya koyması, Osmanlı yönetimini rahatsız ettiği kadar, özellikle Osmanlı Müslüman tebaası arasında da nefret birikimine yol açmıştır.³¹¹ 1913-1914 senelerinde "İslam Boykotajı" olarak bilinen ekonomik yaptırımlar bütünü, bu birikimin bir dışavurumu niteliğindedir. Boykotun fitilini ateşleyen olay, Osmanlı'nın Rum vatandaşlarının Yunanistan'a bağış yapmalarının ortaya çıkmasıydı. İttihat Terakki idarecileri,³¹² Rumların verdiği bu desteğin, Osmanlı Devleti'nin Balkan Savaşlarından

³⁰⁹ Patrikhane'nin Rumeli bölgesinde yaşayan tüm Ortodoks tebaayı Rumlaştırma ve aynı şekilde kilise ve mektepleri de kendi boyunduruğu altına sokma girişimleri, Osmanlı yönetiminin dikkatinden kaçmamıştı. Babiâli yönetimi, kiliseler üzerinden gelecekte anlaşmazlık çıkabileceğini öngörüsüyle, muhtemel bir karışıklığı önlemek amacıyla, 3 Temmuz 1910 tarihinde, "Rumeli'de kain münazaun-fih kilise ve mektepler hakkındaki kanun" ya da bilinen adıyla "Kiliseler Kanunu"nu çıkarmıştır. Patrikhane'nin imtiyazlarının elinden alındığına dair iddialara kaynaklık eden bu 11 maddelik kanuna göre; kilise ve mekteplerin nüfus yoğunluğuna göre paylaşılması, nüfusun eşit olduğu bölgelerde kilise ve mektep tercihlerinin halkın kararına bırakılması, yeni kilise ve mektep inşası için ihtiyaç duyulacak nakdî yardımın Dâhiliye ile Adliye Nezaretleri nezdinde hükümet tarafından yapılması hususlarına açıklık getirilmiştir. Osmanlı hükümeti bu kanunla, fazladan bir maddî yük sırtlanarak kilise ve mektep inşası görevini üstlenme pahasına, Patrikhane'nin planını boşa çıkarmıştır. Kanunun uygulamaya konulmasıyla, bölge halkı üzerindeki etkinliğinin zayıflayacağı ve zamanla Bulgarların kendi yörüngelerinden kopacağı tehlikesini sezen Patrikhane, haliyle, kanuna şiddetle muhalefet etmiştir. Atalay, a.g.e., s.54.

Kiliseler Kanunu üzerinden İttihat Terakki Yönetimi ile Rumların ilişkilerini derinlemesine inceleyen bir çalışma için bkz. Hasan Taner Kerimoğlu, "Kilise ve Mektepler Kanunu Örneğinde II. Meşrutiyet Döneminde İttihatçı-Rum İlişkileri", **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, 6, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 2007, s.3-25.

³¹⁰ Ayşe Aslı Bilge, **The Greek Orthodox Patriarchate of Istanbul: Its Current Status and International Claim with Reference to Turkey's EU Membership Process**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Avrupa Birliği Enstitüsü, 2012, s.65; Yalçın, a.g.m., s.174.

³¹¹ Osmanlı toplumunun temsil edildiği Meclis-i Mebusan'da, Rum vekillerle Müslüman ve hatta Yahudi olan Emanuel Karasu gibi diğer dinlere mensup vekiller arasında, Rumların tâbi oldukları Osmanlı Devleti'ne karşı giriştikleri faaliyetler konusunda ciddi tartışmalar yaşanmıştır. Bu tartışmalar üzerinden toplumda biriken tepkiyi okumak mümkündür. Mecliste yaşanan tartışmalara örnek için bkz. **MMZC**, İ.: 26, Cs.: 2, 23 Haziran 1330 (1914), s.607-614.

³¹² Boykot kararının ardında İttihat Terakki Teşkilatı'nın olduğundan şüphe etmeyen İstanbul'daki Fransız konsolos, konu hakkındaki gözlem ve görüşlerini şu şekilde aktarmaktadır:

"Eyaletlerde yer alan yöneticilerin ekseriyetini İttihat ve Terakki Partisi üyelerinin oluşturduğunu herkes bilmektedir. Dolayısıyla bu görevlilerin İttihat Terakki'nin direktiflerini yerine getirmeleri gerekir. ...Bu projenin merkezî kabinesinin bütün üyelerine bildirildiğini kabul etmek mümkün değildir. Anadolu kıyılarındaki Rumların ortadan kaldırılması Osmanlı hükümetinin nazarında hem stratejik hem de siyasî ve ekonomik açıdan karşılık bulacaktır. ...Anadolu'da yaşayan Rum oranının azalması hükümetinin görüşlerini yansıtmaktadır." **AMAE, CADN, Ambassade, Constantinople, Série E, Tome 128**, "Mission de Ledoulx", İstanbul, 15 Temmuz 1914.

yenik ayrılmasının sebeplerinden biri olduğunu iddia ederek, boykot yaptırımına katılım oranını mümkün olduğunca geniş tutmayı amaçlamıştı. Detaylıca düşünülmüş bir usulle organize edilen boykot, Osmanlı topraklarında yaşayan Rumları oldukça sıkıntılı bir duruma sokmuştur.³¹³ Rum mallarına yönelik, özellikle Anadolu'nun en önemli limanlarından biri olan İzmir'de yoğunluk kazanan boykot, olası bir ekonomik karmaşa riski nedeniyle resmî çevreleri de bir hayli endişelendirmişti.³¹⁴ Batı basınında yapılan yorumlarda, İzmir ve çevresinde Rum tüccarlara yönelik dozu artırılarak uygulanan boykotun, Avrupa ekonomisine de ciddi hasarlar verebileceği uyarılarında bulunulmuştur.³¹⁵ Boykot uygulaması Osmanlı topraklarının diğer bölgelerinde olduğu gibi Karadeniz'de de uygulanmıştır. Patrikhane tarafından hazırlanan, "*Türkiye'deki Rumların Gördüğü Zulüm 1914-1918*" isimli eserde, boykotun yetkililer tarafından Mayıs 1914'ten itibaren Rize ve Pazar'da da sert bir şekilde uygulandığı belirtilmiştir. Buralarda yaşayan Hıristiyanların dükkânlarını kapatmaları yönünde uyarılarak Sürmene'ye göç etmeye zorlandıkları da eserde ileri sürülen iddialar arasındadır. Boykotun "ekonomik savaş" olarak nitelendiği eserde, bu savaşın Trabzon ve Of'a da sıçradığı ileri sürülmüştür. Boykot uygulamasının Amasya'da resmî yetkililer tarafından desteklendiği iddia edilerek, "*Rum kâfirler! Sizi keseceğiz, son adaminıza kadar sizi yok edeceğiz*" mealindeki ifadelerle, Rumlara gözdağı verildiği suçlamasında bulunulmuştur. Eserde bunlardan başka, Sinop, Bafra, Havza ve Ladik gibi bölgelerde de boykotun uygulandığı yönünde bilgiler bulunmaktadır.³¹⁶

Yunanistan'a ait olan *Averof* isimli zırhlı, Rumlara uygulanan boykotun simgesi oldu. Osmanlı donanmasının Balkan Savaşları sırasında Ege'ye çıkamayarak Marmara'ya hapsolmasına neden olan zırhlı, Osmanlı'nın Averof adında bir Rum vatandaşı tarafından Yunan hükümetine hediye edilmişti.³¹⁷ Boykotu yürütenler, dağıttıkları bildiriler aracılığıyla Müslümanları Rumlara karşı uyarıyor; Müslümanların ticarete söz sahibi konuma gelmelerini ve fabrikalar, şirketler, bankalar kurmaları gerektiğini

³¹³ AMAE, CADN, *Ambassade, Constantinople, Série E, Tome 128*, "Mission de Ledoulx", İstanbul, 15 Temmuz 1914.

³¹⁴ *The Daily News*, 16 Mart 1914, s.5; *The Mercury*, 17 Mart 1914, s.5; *Birmingham Daily Post*, 14 Mart 1914, s.5; *Newcastle Journal*, 14 Mart 1914, s.16.

³¹⁵ *TT*, 18 Nisan 1914, s.7.

³¹⁶ Greek Patriarchate, *Persecution of the Greeks in Turkey (1914-1918)*, Constantinople: Hesperia Press, 1919, s.112, 118, 119.

³¹⁷ Averof aynı zamanda 7 Haziran 1922 tarihinde Samsun'u bombardımana da tutan zırhlıydı. *HTVD*, Yıl: 16, Sayı: 59, Vsk.: 1351; *MG*, 12 Temmuz 1922, s.7.

vurguluyorlardı.³¹⁸ Bu şekilde, bir yandan Rumların elindeki sermaye zarar görmeden millileştirilirken, diğer yandan da Rumların gönüllü göçe zorlanması hedeflenmekteydi.³¹⁹

Kısa sürede olumlu dönüşler alan boykot girişimi, Ermeni ve Fener Patrikhanelerini endişelendirdi. Patrik, Adliye Nezareti nezdinde harekete geçerek, boykotun devam etmesi durumunda konuyu uluslararası ortama taşıyacağı tehdidi savurma cüretinde bulunmaktan kaçınmadı.³²⁰ Adliye Nazırı İbrahim Hayrullah Bey'in patriği ciddiye almaması üzerine, Fener Patrikhanesi nazırla ilişkileri askıya alma kararı aldı.³²¹ Patrikhane meseleyi uluslararası ortama taşıma tehdidini savuradursun, İngiliz basınında Rum mallarına ve gemilerine yönelik boykotun İngiliz üretici ve tüccarları için fırsat olabileceğine dair yorumlara çoktan yer vermeye başlanmıştı.³²² Osmanlı Mebusan Meclisi'nde koltuk işgal eden Rum vekiller, Rumlara yönelik boykot kararından duydukları rahatsızlığı, verdikleri bir tahrir vesilesiyle gündeme getirmişlerdir. Bu vekillerden Emanuel Emanuelidi Efendi, boykot uygulamasını ve bu uygulama karşısında hükümetin takındığı tavrı, kendi penceresinden itirazlarla sık sık kesilen şu sözleriyle eleştirmişti.³²³

...Denildi ki, evet, Türklerin terakki etmesi, yalnız aralarında alışveriş etmeleriyle temin edilecektir.

...Bendeniz demedim ki, bir adam diğer adamlar alışveriş etmeye mecburdur. Bilakis sizin nokta-i nazarını takviye edeceğim. Hükümetten bir şey sual edeceğim. Milletten bir şey sual etmeyeceğim. Herkes kimden isterse alışveriş eder, kiminle isterse etmez. Herkes umuru ticariyyede hürdür, serbesttir. Ben sizi benimle alışveriş etmeye mecbur edemem. Yalnız bir nokta var. Eğer kavaidi iktisadiyyeye muhalif olan bu kaide propagandaya binerse o zaman Hükümete terettüp eden bir vazife vardır. O da, bu propagandayı men etmektir. Evet, bir fert istediği surette bir fikir besler ve istediği gibi o efkârını tatbik edebilir. Fakat iş propagandaya binerse olmaz. Nitekim böyle oldu. Bunu hepimiz biliyoruz. Zannedersen o vakit işe pek ehemmiyet verilmemiş olmalıdır ki, men'ine çalışılmadı. İşin de fenalığı buradadır. ...Bir unsurun menfaatına çalışmak, diğer unsurun mazarratına çalışmakla olur diye bir propaganda oldu. ...Zannetmeyiniz ki, ben burada cins ve mezhep tefrik edeceğim; bu içtihadatı, bu kavaidi kabul etmeyen İslâmlar pek çoktur. Biz vatandaşlarımızı biliriz. Vatandaşlarımız bizden ayrılmazlar ve bu propagandayı takbih edenler ve alışveriş edeceğiz diyen İslâmlar oldu. Böyle diyen İslâmlara karşı da bazı

³¹⁸ Zafer Toprak, **Türkiye'de Ekonomi ve Toplum (1908-1950); Milli İktisat- Milli Burjuvazi**, Türkiye Araştırmaları, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995, s.109, 110.

³¹⁹ Fuat Dündar, **Modern Türkiye'nin Şifresi İttihat ve Terakki'nin Etnisite Mühendisliği (1913-1918)**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2008, s.204; Halil Menteşe, **Osmanlı Mebusan Meclisi Reisi Halil Menteşe'nin Anıları**, (Haz.: İsmail Arar), İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları, 1986, s.165.

³²⁰ Toprak, a.g.e., s.110; **Birmingham Daily Post**, 14 Mart 1914, s.5; **Newcastle Journal**, 14 Mart 1914, s.16.

³²¹ **Birmingham Daily Post**, 14 Mart 1914, s.5; **Newcastle Journal**, 14 Mart 1914, s.16.

³²² **Sunderland Daily Echo and Shipping Gazette**, 16 Temmuz 1914, s.2.

³²³ **MMZC**, İ.: 26, Cs.: 2, 23 Haziran 1330 (1914), s.607, 608.

sopacılar çıktı. O vakit Rumlar aleyhinde zulüm icra edildiği gibi, bazı İslâmlar aleyhinde de icra edildi. Hükümeti Merkeziyenin bu ahvalden haberi olmamış olması muhtemeldir. Fakat acaba mahallindeki Memurini Hükümet bunlardan kaçını Divanı harbe gönderdi? İdare-i örfiyyeye tâbi olan bir memlekette nasıl oluyor da bu gibi ahvalde şedit cezalar tertip edilmeden bırakılıyor? Çünkü o sopacıların işi bir fiili darptan, dayaktan ibaret değildir. Bunlar memleketin içinde bir harb-i iktisadi açmak için istihdam edilmiş olan vesaiti icraiyyedir.

Dâhiliye Nazırı Talat Bey bu ithamları reddederek böyle bir boykottan en fazla zararı devletin göreceğini, dolayısıyla hükümetin buna destek vermesinin doğru ve mantıklı olmadığını ifade etmiştir. Aksine, hükümetin bu uygulamanın karşısında yer aldığını, fakat hükümetin de hiç kimseye boykot yapmaması için baskı yapma durumunda olamayacağını ilave etmiştir. Ayrıca, halkı boykota zorlayanların da polis veya mektepli demeden, belirlendiğinde cezalandırıldığını belirten Talat Bey, bu yöndeki iddiayı da kat'i bir dille yalanlamıştır.³²⁴

Oldukça etkili bir önlem olarak öne çıkan iktisadî boykot uygulaması, yalnızca Osmanlı topraklarında yaşayan Rumları ve Fener Patrikhanesi'ni rahatsız etmemiş, doğurabileceği ekonomik kriz itibarıyla de uluslararası ekonomi çevrelerini endişelendirmiştir. Boykot uygulaması, kolektif bir yaptırım kararının ne derece etkin sonuçlar doğurabileceğini de ortaya koymuştur. Bu vesileyle, Müslümanların yeri geldiğinde kullanabilecekleri oldukça etkili bir silaha sahip oldukları görülmüştür. Balkan Savaşları ile yaşanan hayal kırıklığında, Osmanlı tebaası içinde yer alan Rumların sergiledikleri tavrın ayrı bir yeri olmuştur. Özellikle imparatorluğun aslî unsuru olan Türkler arasında nefret doğuran bu tavra karşı atılacak en etkili adım, boykot kararı ile atılmıştır. Bu yönüyle oldukça zekice düşünülmüş bir yaptırım adımı olan boykot için Osmanlı hükümetine ciddi ithamlarda bulunulmuştur. Devletin taşradaki temsilcisi durumunda bulunan memurların boykot uygulamasını özendirdiği ve desteklediği, buna karşın hükümetin bunları cezalandırmamak suretiyle yaşananlara sessiz kaldığı yönünde eleştiriler olmuştur. Bir yönüyle, iktisadî uyanışın denemesi olarak değerlendirilebilecek bu uygulama, Osmanlı topraklarında yaşayan ve ağırlıklı olarak ekonomi çarkı içinde iştil eden Rumların, başta Türkler olmak üzere, imparatorluğu oluşturan diğer unsurlara ne kadar bağımlı olduklarını göstermiştir.

³²⁴ MMZC, İ.: 26, Cs.: 2, 23 Haziran 1330 (1914), s.612, 613.

2.2.1.2.2. Önlenemez Rum Göçü ve Kadük bir Mübadele Girişimi

Toplu göç etme ya da tehcir, toplumlar üzerinde büyük sosyo-ekonomik sıkıntılara, çalkantılara hatta büyük travmalara yol açabilen olgulardır. Zira insanoğlu, doğası gereği, çok önemli bir durum olmadıkça kurulu düzenini bozmak istemez. Ancak, olağandışı bazı gelişmeler bu olguları birer tedbir aracı olarak zarurî kılabilir. Tarih, zaman zaman bu aracın kullanıldığına şahitlik etmiştir. Osmanlı İmparatorluğu ve Yunanistan da Balkan Savaşları ve Dünya Savaşı gibi, geniş kitleleri etkileyen, farklı milletlerden insanları karşı karşıya getiren bu savaşlar sırasında siyasî, askerî ve sosyal gerekçelerle göç ve tehcir tedbirlerine başvurmuşlardır. Bu göçler sırasında, birtakım olumsuz olaylar vuku bulmuş olabilir ve bu da anlaşılabilir bir durumdur. Zira çok geniş bir coğrafi sahaya yayılmış ve yüzbinlerce insanı çemberi içine almış olan bu nüfus hareketliliği esnasında, çeşitli âdi vakaların yaşanmış olması doğal karşılanmalıdır. Bunun üzerinden bir genellemeye gitmek kesinlikle doğruya götürmeyecektir. Önemli olan bunun bir devlet politikasına kayıp kaymadığıdır. Tartışmalar da burada düğümlenmektedir.³²⁵ Yunan iddialarının savunucularının da mebus olarak yer aldığı Mebusan Meclisi'nde, konuyla ilgili yaşanan tartışmalarda, siyasî otoritelere yönelik karşılıklı ithamların olması, bu bakımdan dikkat çekicidir.

Ermeni tehciri konusunda olduğu gibi, Rum göçü konusunda da mesele siyasî sahaya çekilmekte ve -adeta tek taraflı bir göç yaşanmış varsayılarak- Türkiye ağır suçlamalara maruz bırakılmaktadır. Üzücü olan taraf ise bazı araştırmacıların, meseleyi siyasî bağlamda ele almakta ısrarcı olmalarıdır. Her şeyden evvel, Müslüman ve Rum göç olaylarının insanî ve içtimaî yönlerini yok sayarak, yalnızca rakamlar üzerinden bir kıyaslama yapmanın doğru olmadığını belirtmek gerekir. Bununla birlikte, istatistikler üzerinden konunun çarpıtılması ve bu bağlamda yaşanan üzücü olaylara maruz kalan insanların acılarının bir siyasî getiri malzemesi haline dönüştürülmesi çabalarını da iyi kavramak gerekir. Öyle ki, konunun bir propaganda aracı dönüştürülmesi gayretleri, mevcut düşünce yapısını da ele vermektedir. Bu nedenle, göç olayları ile ilgili olarak, aşağıda bazı detaylarına değinilen bölümün bu gözlemlerle okunması doğru olacaktır.

³²⁵ Nakledilecek Rumların sevk işlemlerinin yapıldığı bölgelerdeki idarî yetkililere, Dâhiliye Nezareti tarafından tebliğ gönderilmek suretiyle, sevk işlemleri boyunca muhtemel saldırı ve gasp olaylarına fırsat verilmemesinin ve buna kalkışanların da şiddetle cezalandırılmasının istenmesi, Osmanlı yöneticilerinin bu konudaki hassasiyetini göstermesi açısından önemlidir. **BOA, DH-ŞFR**, 74, Bn. 299.

II. Abdülhamid yönetimindeki Osmanlı İmparatorluğu, 93 Harbi olarak bilinen 1878-1879 seneleri arasında Rusya ile yapılan savaş haricinde, azami düzeyde savaştan uzak bir dış politika izleme gayretinde olmuştur. Bu süreçte daha ziyade diplomasi ön plana çıkmış ve başarılı bir denge siyaseti takip edilmiştir. II. Abdülhamid'in II. Meşrutiyet'in ilanını takip eden sene hal edilmesiyle beraber, kırk seneyi aşkın bir süre savaş tecrübesi yaşamayan imparatorluk, yeniden bir savaşlar silsilesi ile karşı karşıya kalmıştır. 1911'de patlak veren Trablusgarp Savaşı, takip eden iki sene yaşanan iki sahnelik Balkan Savaşları ve nihayet 1914'deki Büyük Savaş, Osmanlı İmparatorluğu'nun âdeta kâbus dolu bir dönem yaşamasına ve nihayet kısa süre sonra tarih sahnesinden silinmesine vesile olmuştur.

8 Ekim 1912 tarihinde Karadağ'da kıvılcımı atılan ve akabinde iki hafta içinde Sırbistan, Bulgaristan ve Yunanistan'ın da dâhil olmasıyla gelişen Balkan Savaşları,³²⁶ savaşa katılan Balkan devletlerinin yanı sıra Osmanlı İmparatorluğu ve Avrupalı devletler açısından da oldukça önemli savaşlardır. Birinci Dünya Savaşı'nın provası niteliğindeki Balkan Savaşları, Balkanlarda yaşayan halklar açısından önemli sonuçlar doğurmuştur. Bu sonuçlardan biri de nüfus mübadelesidir. Yunanistan'ın bağımsızlığını elde etmesinden beri Yunanistan'dan Türkiye'ye yönelik en geniş çaplı göç dalgası Balkan Savaşları sürecinde olmuştur. Balkan Savaşlarında Yunanistan'a kaybedilen topraklarda yaşayan Müslüman nüfus, Yunan hükümetinin baskılarına maruz kalmış ve maddî ve manevî tüm varlıklarını terk ederek Osmanlı topraklarına sığınmak mecburiyetinde kalmıştır.³²⁷ Haliyle, bu büyük göç hareketleri Osmanlı İmparatorluğu ve Yunanistan için ciddi ekonomik sıkıntılar doğurmuştur.³²⁸ Savaşın başlarından itibaren yaşanan toplu göçler, diğer Balkan devletlerine kıyasla, savaştan ağır bir yenilgiyle ayrılan Osmanlı İmparatorluğu için daha külfetli ve sıkıntılı olmuştur. Nitekim Balkan coğrafyasında güçlü

³²⁶ Erik Jan Zürcher, "Greek and Turkish Refugees and Deportees 1912-1924", **Turkology Update Leiden Project Working Papers Archive**, Department of Turkish Studies, Universiteit Leiden: 2003, s.1; <http://www.transanatolie.com/english/turkey/turks/ottomans/ejz18.pdf> (17.10.2014).

³²⁷ Ahmet Halaçoğlu, **Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri (1912-1913)**, Ankara: TTK Yayınları, 1994, s.133.

³²⁸ **TT**, 9 Temmuz 1914, s.7.

The Times gazetesini, yaşanan göç olaylarının maliyeti üzerine bir haber yapmıştı. Haberde yer alan bilgilere göre, Makedonya'daki 120 bin göçmenin arkalarında bıraktıkları mülkler yaklaşık 12 milyon pound değerindeydi. Makedonya'da bulunan bir kampın aylık maliyeti yaklaşık kırk bin pound olarak belirtilirken, tüm Yunanistan'daki kampların bu ülkeye olan maliyetinin, aylık en az yüz bin pound olduğu bilgisi verilmişti. Haberde, Yunan hükümetinin bu yüksek maliyet sebebiyle mültecileri iç bölgelere yerleştirmek istediği bilgisi de yer almaktaydı. **TT**, 10 Eylül 1915, s.7.

bir demografik üstünlüğe sahip olan Müslümanlar, zorunlu göçe maruz bırakılan toplulukların başında gelmişti. Osmanlı coğrafyası da bu Müslümanlar için biricik güvenli liman olarak öne çıkmış ve Anadolu'nun demografik yapısı bundan önemli oranda etkilenmiştir.

Balkan Savaşları, Balkanlarda büyük nüfus hareketliliklerinin yaşanmasına sebep olmuştur. Yaşanan bu göç dalgasından etkilenenler yalnızca Müslümanlar olmamıştır. Gerek bir kısım gayrimüslim tebaanın II. Meşrutiyet'in ilanının ardından oluşan hürriyet ortamını fırsat bilerek, imparatorluğa karşı yıkıcı faaliyetler içine girmeleri, gerekse Balkan Savaşlarının Osmanlı'ya yüklediği maddî ve manevî ağır faturanın yol açtığı şok etkisi,³²⁹ İttihat Terakki yöneticilerinin Anadolu ve Trakya'da yaşayan gayrimüslim tebaaya yönelik daha ihtiyatlı politikalar geliştirmesine vesile olmuştur. Güçlü bir ulusal bilincine sahip oldukları için, sadık Osmanlı vatandaşlığına dönüşmelerinin imkânsızlığı ortaya çıkan gayrimüslim unsurların³³⁰ Anadolu ve Trakya'dan gönderilmeleri, bu ihtiyatlı politikalardan biridir.

Osmanlı hükümeti Balkan Savaşları sonrasında, bu bölgede yaşanan olayların ardından Balkan devletleri ile nüfus mübadelesi anlaşmaları yapma yolunu gitmiştir. Bu doğrultuda atılan ilk nüfus değişimi adımı 1913 sonunda Osmanlı İmparatorluğu ve Bulgaristan arasında olmuştur. Mübadele şartları iki ülkenin İkinci Balkan Savaşı'ndan sonra, 29 Eylül 1913'te imzalanan İstanbul Antlaşması'nda formüle edilmiştir. Buna göre; Bulgar topraklarından 48.570 Müslüman ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Trakya'daki topraklarından 46.764 Bulgar mübadeleye tâbi tutulmuştur.³³¹

2.2.1.2.2.1. Osmanlı Devleti ile Yunanistan Arasındaki Mübadele Görüşmeleri ve Bu Süreçte Yaşanan Göçler

³²⁹ Balkan Savaşlarının ardından Balkanlar'da yaşayan Müslümanların yaşadıkları sıkıntılar Osmanlı kamuoyu tarafından yakından takip edilmiştir. İstanbul basını ve gazeteleri, Makedonya'da yaşayan Müslümanların başta Rumlar olmak üzere, Hristiyanlar tarafından maruz bırakıldıkları işkenceleri köşelerine taşımıştır. *AMAE, CADN, Ambassade, Constantinople, Série E, Tome 128*, "Mission de Ledoulx", İstanbul, 15 Temmuz 1914.

³³⁰ Erol Ülker, "Contextualising 'Turkification': Nation-Building in the late Ottoman Empire 1908-18", *Nations and Nationalism*, 11 (4), 2005, s.625.

³³¹ Stephen Pericles Ladas, *The Balkan Exchanges of Minorities: Bulgaria, Greece and Turkey*, New York: Macmillan, 1932, s.20.

Bulgaristan ile yapılan mübadele anlaşması başarıyla sonuçlanınca, İttihat Terakki yönetimi benzer bir anlaşmayı Yunanistan hükümetiyle de yapmak istedi. O tarihlerde Atina sefirliği görevinde bulunan Galip Kemalî (Söylemezoğlu) Bey tarafından aktarılan ve bir görüşme esnasında Venizelos'a iletilen mesajda; Makedonya'da yaşayan Müslümanlar³³² ile Aydın Vilayeti'ndeki Rumların karşılıklı olarak mübadele edilmesi dillendirilmişti.³³³ Osmanlı İmparatorluğu açısından öncelikli amaç Anadolu'nun Ege kıyılarında yaşayan Rum nüfusun mübadele edilmesiydi. Osmanlı tarafı bu amaca yönelik olarak Yunanistan nezdinde konuyu daha da detaylandırarak, karşı tarafı mübadele anlaşmasına çekme çabasında olmuştur. Bu çabaya Yunan hükümeti başlarda dirense de daha sonra olumlu karşılık vermiştir.³³⁴ Galip Kemalî Bey ile Yunan Dışişleri Bakanı, yaptıkları müzakereler neticesinde, gerekli işlemlerin tamamlanmasını müteakip, iki ülke arasında mübadele işlemlerine geçilmesi konusunda görüş birliğine vardılar. Süreç başladıktan sonra mutabakata varılamayan konuların uluslararası tahkim heyetine götürülmesi konusunda da anlaşmaya varıldı.³³⁵

İttihat Terakki'nin İzmir yönetimi sekreteri Mahmut Celâl (Bayar) Bey, Talât Paşa tarafından mübadele işi için özel olarak görevlendirilmişti.³³⁶ İttihat Terakki hükümeti bu doğrultuda, Yunanistan'a Mayıs 1914'te Bulgaristan ile varılan anlaşmadakine benzer bir

³³² Balkanlar'dan Anadolu'ya doğru yaşanan Müslüman göçünün büyük bir kısmı Yunanistan işgali altında bulunan Makedonya'dan yaşanmıştı. Bu göçmenler başta Batı Anadolu olmak üzere Anadolu'nun çeşitli bölgelerine sevk edilmişlerdir. Samsun'daki Fransız konsolostan İstanbul'da bulunan Fransız Büyükelçisi Bompard'a gönderilen 5 Haziran 1914 tarihli bir raporda, Makedonya'dan Samsun'a gelen Müslüman göçmenlerle ilgili bazı bilgilere yer verilmiştir. Raporda, Makedonya'dan Samsun'a gelen göçmenlerin sayısının dört bin civarında olduğunun tahmin edildiği ve 12 bin ila 25 bin arasında bir göçmen grubunun daha Canik'e gelmesinin beklendiği ifade edilmiştir. **AMAE, CADN, Ambassade, Constantinople, Série E, Tome 128**, "Samsun'daki Fransız Konsolosu'ndan İstanbul'daki Fransız Büyükelçisi Bompard'a", Samsun, 5 Haziran 1914.

³³³ Galip Kemalî Söylemezoğlu, **Canlı Tarihler, Hatıralar, Atina Sefareti (1913-1916)**, İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1946, s.101-102.

³³⁴ Mübadele anlaşmasının sağlanmaya çalışıldığı sürecin perde arkasında birtakım olaylar yaşanmıştı. Şöyle ki; Yunanistan'da kalan Türklerin gördükleri zulüm Anadolu'da büyük tepkilere sebebiyet vermişti. Bu tepkilere tercüman olan Babıâli, 10 Nisan 1914 tarihinde Avrupalı büyük devletlere bir nota vererek, Anadolu'da yaşayan Rumlara yönelik bazı tedbirler alınacağı yönünde uyarılarda bulundu. İki ülke arasında savaş rüzgârlarının esmesine yol açan bu uyarı karşısında, Yunan hükümeti, Osmanlı'nın İngilizlere sipariş ettiği iki zırhlıya karşılık Amerika'dan Idaho ve Mississippi adlı iki zırhlı satın aldı. Gitgide ciddi bir hal alan durumu yatıştırma görevi Almanya'ya düştü ve onun teşebbüsleriyle gerginlik sonlandı. İki ülkeyi savaşın eşiğine getiren bu elektriklenmenin ardından Venizelos, düşmanca tavrını gözden geçirmiş ve Osmanlı hükümetiyle bir nüfus mübadelesi yapılması önerisine sıcak bakmaya başlamıştır. Nihayet, Yunanistan'ın 28 Haziran 1914 tarihli notasıyla nüfus mübadelesi önerisi resmen kabul edilmiş oldu. Yalman, a.g.e., s.233.

³³⁵ Söylemezoğlu, **Canlı Tarihler...**, s.123-125.

³³⁶ Zürcher, a.g.m., s.2.

nüfus değişimi önerisinde bulundu.³³⁷ Yunan hükümetini bu öneriye onay vermeye zorlamak amacıyla, Ege kıyılarında ve Trakya’da yaşayan Rumlar Anadolu’nun iç bölgelerine gönderilmeye başlandılar.³³⁸ Yunan hükümeti öneriden dört gün sonra, gönüllülük ve eşzamanlılık esasına bağlı olmak üzere, nüfus değişimine rızasını açıkladı.³³⁹ Yunan hükümeti gerekli ön hazırlıkların yapılmasını müteakip, kurulacak bir komisyonun mübadele işlemlerini sürdürmesi önerisinde bulunarak Osmanlı yönetiminin mübadele teklifine sıcak baktığını ortaya koydu.³⁴⁰ Yunan Büyükelçi Panas, Osmanlı ve Yunan yetkilileri arasında, İzmir ve Trakya’daki Rumlar ile Makedonya ve Epir’deki Müslümanların mübadele edilmesine ilişkin yapılan görüşmelerden memnun olduğunu belirtti.³⁴¹ Fakat iki ülke arasındaki mübadele fikri, araya giren Dünya Savaşı nedeniyle kadük kalmış, teşebbüsten öteye geçememiştir.³⁴² Böylece, Türkiye ile Yunanistan arasında Lozan’da imzalanacak olan “Türk-Yunan Ahali Mübadelesi Sözleşmesi”nin imzalanmasına kadar bu konu rafa kalkmış oldu.³⁴³ Her ne kadar mübadeleye ilişkin bir anlaşma yapılamamış olsa da Rumların bir kısmı Anadolu’nun iç bölgelerine gönderildiler.³⁴⁴

Balkan Savaşları ve ardından yaşanan Büyük Savaş süresince Müslüman ve Rumlardan ne kadar kişinin yer değiştirmiş olduğu konusunda muhtelif rakamlar bulunmaktadır. Stephen Ladas, 1914 senesinde Doğu Trakya’da yaşayan 115 bin civarında Rum’un Yunanistan’a sığındığı ve bu bölgeden 85 bin kadar Rum’un ise Anadolu’nun içlerine gönderildiği bilgilerini vermektedir. Ladas ayrıca, 150 bin civarında bir Rum

³³⁷ Yannis G. Mourellos, “The 1914 Persecutions and the first Attempt at an Exchange of Minorities between Greece and Turkey”, **Balkan Studies**, 26 (2), Athens: 1985, s.393, 394; Keyder, a.g.e., s.103.

³³⁸ Harry J. Psomiades, **The Eastern Question: The Last Phase: A Study in Greek-Turkish Diplomacy**, Thessaloniki: Institute for Balkan Studies, 1968, s.61.

³³⁹ Ladas, a.g.e., s.21, 22.

³⁴⁰ **BOA, HR-SYS**, 2035/2.

³⁴¹ **TT**, 9 Temmuz 1914, s.7.

³⁴² Ülker, a.g.m., s.625.

³⁴³ Dündar, a.g.e., s.67.

³⁴⁴ Rumların Trakya’yı toplu olarak terk ederek Yunanistan’a gitmeleri üzerine Patrikhane, başlangıçta Avrupalı devletlere nota vermek suretiyle olaya müdahale etmek istemiş, ancak neden sonra bundan vazgeçerek durumu Rusya’ya bildirme yoluna gitmişti. Bunun üzerine, kendisini Ortodoksların hamisi olarak gösterme çabasındaki Rus elçisi, Babiâli’den bir randevu talep ederek konu hakkında Dâhiliye Nazırı Talat Bey’le görüşmüştü. Görüşme neticesinde, Patrikhane tarafından oluşturulacak bir heyetin göç etmek isteyen Rumlara nasihat etmesi hususunda anlaşıldı. Fakat bu heyetin çabaları Rum göçünü durdurmaya yetmemiştir. **BOA, DH-KMS**, 19/45, Bn.: 9; **BOA, DH-KMS**, 19/45, Bn.: 22. Dâhiliye Nazırı Talat Bey’in Batı Anadolu gezisi hakkında bkz: Ahmet Efiloğlu, **Osmanlı Rumları, Göç ve Tehcir**, İstanbul: Bayrak Yayınları, 2011, s.209, 210.

Rumların ekserisi, ileride doğabilecek hukukî sorunlar düşünülerek, kendi istek ve rızaları ile göç ettiklerini gösterir bir senet vererek buldukları yerleri terk edebilmektelerdi. **BOA, DH-KMS**, 19/68, Bn.: 3.

nüfusun da Batı Anadolu'nun kıyı bölgelerinden Yunanistan topraklarına geçtiğini ileri sürmektedir.³⁴⁵ Celal Bayar'a göre Osmanlı topraklarından ayrılarak Yunanistan'a yerleşen Rumların sayısı 130 bin kadardır.³⁴⁶ Justin McCarthy ise yalnızca Balkan Savaşları sürecinde, mülteci durumuna düşen Müslüman sayısını yaklaşık 198 bin olarak tespit etmiştir.³⁴⁷

1918 senesinde Meclis-i Mebusan'da yapılan görüşmelerde, Rum mebuslar tarafından bu dönemde yaşanan Rum göçü meclis gündemine getirilmişti. Aydın Mebusu Emanuel Emanuelidi, Çatalca Mebusu Tokinidis ve İzmir Mebusu Vangel'in, *Hükümeti Sabıkanın İcraatı Hakkında Hükümeti Cedideden Sual Takriri* başlıklı önergesinde, 250 bin Rum'un sınır dışı edilerek mallarının müsadere edildiği, Karadeniz, Çanakkale, Marmara ve Adalar denizi civarlarında meskûn 550 bin Rum'un katledilip mallarının gasp edildiği, gayrimüslimlerin ticaretten men edildiği gibi iddialar dile getirilmişti.³⁴⁸ Başka bir oturumda bu kez Tekfurdağı Mebusu Dimistoklis ve Çatalca Mebusu Tokinidis'in, *Edirne Vilayeti ile Çatalca Sancağı'ndaki Rumların Tehciri* hakkında verdikleri soru önergesinde, çetelerin baskıları sonucu, 300 bin Rum'un mallarının yağmalandığı ve buradaki Rumların da Yunanistan'a göç etmeye zorlandığı iddia edilmişti. Önerge hakkındaki söz alan Dimistokli Efkalidis, 500 bin Rum'un yabancı memleketlere gönderildiğini söylerken, Trabzon mebusu Yorgi Yuvanidis ise Canik Sancağı ve etrafında yaşayan 150 binden fazla Rum'un tehcir edilip mallarının yağmalandığını önergedeki iddialara eklemiştir.³⁴⁹

Düşüncelerini oldukça hür bir şekilde açıklama imkânı buldukları mecliste, zaman zaman hakaretamiz sözler söylemekten çekinmeyen Rum mebuslardan Emanuelidi Efendi öncülüğünde verilen ilk önergede, göç eden Rum sayısı 250 bin olarak verilirken, diğer önergede bu sayının 300 bin olarak telaffuz edilmesi, Rum mebusların iddialarındaki tutarsızlığı ortaya koymaktadır. Öte yandan, Edirne Mebusu Mehmet Faik Bey'in, Trabzon mebusu Yuvanidis'in iddialarına verdiği cevapta, Edirne Vilayeti'nden göç eden ve ettirilen Rum miktarının toplamda 82 bin kişi civarında olduğunu ifade etmesi³⁵⁰ de Rum

³⁴⁵ Ladas, a.g.e., s.16.

³⁴⁶ Celal Bayar, **Ben de Yazdım**, V, İstanbul: Sabah Kitapları, 1997, s.100.

³⁴⁷ Justin McCarthy, **Sürgün ve Göç**, (Çev.: Fatma Sarıkaya), Ankara: TTK Yayınları, 2012, s.179.

³⁴⁸ Önerge ve Fethi Bey'in verdiği cevap etrafında mecliste yaşanan tartışmalar için bkz. **MMZC**, İ.: 11, Cs.: 3, 4 Teşrinisani 1334 (1918), s.109-112.

³⁴⁹ İlgili soru önergesi ve önerge hakkında yapılan uzun tartışmalar için bkz. **MMZC**, İ.: 24, Cs.: 1, 11 Kânunuevvel 1334 (1918), s.285-302.

³⁵⁰ **MMZC**, İ.: 24, Cs.: 1, 11 Kânunuevvel 1334 (1918), s.296-297.

mebusların bu konu hakkında ortaya attıkları rakamların ciddi olarak sorgulanması gerektiğini göstermektedir. Son olarak, yayımladığı propaganda kitaplarından birinde, göç konusunu ele alan Fener Patrikhanesi de göç eden Rumlara ilişkin ağır ithamlarla bezeli çok sayıda iddia ortaya atarak, yer değiştiren Rum sayısı hakkında aşağıdaki tabloyu çizmiştir.

Tablo 7: Fener Patrikhanesi'ne Göre I. Dünya Savaşı Öncesinde ve Esnasında Göç Eden Rum Miktarı

Bölge	Toplam
Trakya	218.707
Anadolu	298.449
“Pontus”	257.019
Toplam	774.235

“Pontus” Bölgesi'ne Dair Veriler	
Kastamonu	27,216
Amasya	89,370
Şebinkarahisar	19,938
Rhodopolis (Maçka ve Çevresi)	17,479
Trabzon	38,434
Chaldie (Gümüşhane ve çevresi)	64,582
Toplam	257,019

Kaynak: Patriarcat Oecumenique, **Les Persecutions de l'Hellenisme en Turquie**, Constantinople: 1919, s.337, 338.

Yunanistan'a giden mültecilerin yerleştirilmesi ve idaresi konuları Yunanistan için önemli bir soruna yol açmıştı. Esasında Yunanistan'ın bu göçü öngörmesi ve gerekli tedbirleri alması gerekirdi. Oysa göçmenlerin karşılanması konusunda hiçbir hazırlık yapmamıştı. Bu hazırlıksız ortamda, Selanik'e sığınan Rum mülteciler başlarda kiliselerde kalmaktaydılar. Ailelerin bir kısmı terkedilmiş Türk ve Bulgar köylerine yerleştirildiler.³⁵¹ Göçmenlerin yerleştirilmesi için, başında Cambridge ve Eton'da eğitim almış İngilizlerin bulunduğu bir komisyon kuruldu.³⁵² Komisyon, ülkeyi belli bölgelere ayırarak, göç eden aileleri rahatlıkla bulunabilecekleri şekilde buralara dağıttı. Göçmenlerin 70-80 bin kadarı Makedonya'da boşaltılmış köy ve çiftliklere, yaklaşık 30 bin kadarı da Kavala bölgesine

³⁵¹ Kitsikis, **Türk-Yunan İmparatorluğu...**, s.209.

³⁵² “Mültecileri Karşılama ve Yerleştirme Komitesi” adıyla oluşturulan bu komisyon temel alınarak, ileriki dönemlerde, Yunanistan'da farklı isimler altında kurumlar oluşturuldu. 1922'de kurulan “Mültecilere Yardım Bakanlığı” ve Türk-Yunan nüfus mübadelesiyle gelenlerin intibakını sağlamak üzere 1924 senesinde teşkil edilen “Mültecilerin Yeniden Entegrasyonu Komitesi” bu kurumlardandı. Kitsikis, **Türk-Yunan İmparatorluğu...**, s.209.

yerleştirildi. Kurulan kampların en önemlilerinden biri olan Selanik kampındaki sağlık durumu sıtma salgını dışında genel olarak iyiydi. Selanik civarı geniş bataklıklar bulundurduğundan sıtma doğal olsa da yine kampta yaşayanların önemli bir kısmı bu hastalığın kurbanı oluyorlardı.³⁵³

Batı Anadolu'da yaşanan nüfus hareketliliği, Balkanlardan gelen Müslüman göçmenler için barınma ve iş konularında birçok sorunu da beraberinde getirmiştir. Rumların Batı Anadolu'da yaşadıkları yerlerden ayrılmalarıyla birlikte, Aydın Vilayeti ve Çanakkale Sancağı'nda, Rumların terk ettiği şehir ve köylerdeki yaklaşık yüz bin ev ve iş imkânları, Osmanlı hükümeti tarafından göç eden Müslüman göçmenlere tahsis edilmeye başlandı.³⁵⁴ Doğu Trakya'dan başlangıçta göç eden Müslüman sayısı yaklaşık 2500 civarındaydı.³⁵⁵ Gelen Müslümanlara devlet eliyle barınma ve iş imkânı sunulması, bölgede yaşayan diğer Yunanların zaman içinde tedirgin olmalarına ve bu politikaya karşı tepki vermelerine neden olmuştur. Örneğin, Rumeli'den gelen 150 ila 250 kadar Müslüman göçmenin Çeşme taraflarına yerleştirilmesi sırasında, Çeşme ve Bergama'da yaşayan dört bin kadar Rum bu durumu protesto ederek toparlanıp Sakız Adası'na gitmişlerdi.³⁵⁶ Bunlardan bir kısmı İzmir'e uğramak istemişse de, İzmir'de yaşayan Rumların da göç etmelerine vesile olabilecekleri endişesiyle buna izin verilmemişti.³⁵⁷

Bir kısım Rumların, Çeşme'den apar topar ayrılarak Yunanistan topraklarına gitmeleri, Çeşme'de kalan diğer Rumlar arasında korkuya sebep oldu. Fitili ateşlenen Rum göçü, kısa bir süre içinde yayılarak önü alınamaz bir hal almaya başladı.³⁵⁸ Çeşme ve Bergama'dan başka, Nazilli, Aydın, Söke ve Tire civarında yaşayan Rumlar da göç etmek için hazırlıklara giriştiler. Fakat beraberindeki nasihat heyetiyle bizzat Nazilli'ye kadar giden Talat Bey, buradaki Rumları bu kararlarından vazgeçirmeyi başardı.³⁵⁹ Osmanlı Mebusan Meclisi'nde bulunan Rum vekiller, Batı Anadolu'ya çıktığı geziden dönen Talat

³⁵³ **TT**, 10 Eylül 1915, s.7.

³⁵⁴ **AMAE, CADN, Ambassade, Constantinople, Série E, Tome 128**, "Mission de Ledoulx", İstanbul, 15 Temmuz 1914.

³⁵⁵ **BOA, HR-SYS**, 2033/1, Bn.: 36.

³⁵⁶ **TT**, 18 Haziran 1914, s.7.

³⁵⁷ **BOA, DH-KMS**, 19/62, Bn.: 5/2; **BOA, DH-KMS**, 19/73, Bn.: 2.

³⁵⁸ Hilmi Uran, **Hatıralarım**, Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1959, s.69.

³⁵⁹ **BOA, DH-KMS**, 19/68, Bn.: 11.

Bey'den konuyla ilgili meclise açıklamada bulunmasını isteyerek meclise şu takriri sundular:³⁶⁰

Riyaset-i Celile'ye

Memalik-i Osmaniyyenin sekseni kadimesinden olan Rum unsurunun muhacceretini men ve memleketin hali tabiisine ircamı temin için Aydın Vilayetine ve diğer bazı mevakie azimet eden Dahiliye Nazın Talât Beyefendi Hazretleri, ahiren avdet buyurmuş olduklarından, hali hazırın ıslahı ve atının temini için ittihaz olunan tedabirin ve esbabı muhacceretin Hükümetten sual olunmasını teklif ederiz.

18 Haziran Sene 1330

İstanbul Mebusu Viktor	Trabzon Mebusu Yorgi
İzmir Mebusu Simonaki Simonoglu	Aydın Mebusu Emanuelidi
İzmir Mebusu Vangel	İstanbul Mebusu Haralambidi
Gelibolu Mebusu Dimitraki Fitu	Karesi Mebusu Savapulos
Trabzon Mebusu Kofidi	Niğde Mebusu Ananyas
Tekfurdağ Mebusu Temistokli	İstanbul Mebusu Orfanidis
Karahisarı Şarki Mebusu Yanko	Canik Mebusu Todoraki

Dâhiliye Nazırı Talat Bey'in cevaplama istemiyle verilen takririn ardından söz alan Emanuelidi Efendi, takrir ile ilgili açıklamalarda bulundu. Açıklamalarında hükümete yönelik sert eleştirilere yer veren vekilin yaptığı tahkir edici konuşma, meclisin gerilmesine ve atışmalara neden oldu.³⁶¹ Yaşanan gerginliğin ardından takrir hakkında konuşmak üzere söz alan Talat Bey, yapılan suçlamaları kabul etmeyerek, bunlara cevap verdi. Talat Bey Balkan Savaşlarını hatırlatarak, savaş esnasında Müslümanlara yönelik yapılan zulüm ve işkencelere rağmen Rumlara karşı hiçbir saldırının yaşanmadığını, bu süreçte hükümetin asayişi sağladığını aktardı. Rumlara yönelik saldırıların, savaşın ardından Balkanlardan yüzbinlerce muhacirin gelmesiyle başladığını ifade eden Talat Bey, Rum göçlerinin sebebinin bu bölgeden göç ettirilen muhacirlerin intikam amaçlı saldırıları

³⁶⁰ MMZC, İ.: 26, Cs.: 2, 23 Haziran 1330 (1914), s.606.

³⁶¹ MMZC, İ.: 26, Cs.: 2, 23 Haziran 1330 (1914), s.607-611.

olduğunu belirtti.³⁶² Çıkan olayların önüne geçilmesi noktasında hükümetin bazı eksikleri olduğunu kabul eden Talat Bey, bunun yaşanan göçte hükümetin parmağının olduğu anlamına gelmediğini iddia etti. Emanuelidi Efendi'nin Müslüman muhacirlerin iskân edilmesiyle ilgili eleştirilerine karşılık olarak da; muhacirlerin neredeyse tamamının Batı Anadolu ve Trakya'ya iskân edilmelerini ekonomik gerekçelere bağlayan Talat Bey, buna rağmen gelen muhacirlerin Rum köylerine değil, İslâm köylerine tevzi ve taksim edildiğini ancak sayının çokluğu nedeniyle, çok az miktarda muhacirin Rum köylerine iskân edildiğini ifade etmiş, hükümetin bu tasarrufuna yönelik Rumlardan gelen şikâyetler nedeniyle de bu iskânların durdurulduğunu belirtmişti.³⁶³ Mecliste yaşanan tartışmalarda da dillendirilen Rum mallarına yönelik yağmalama olayları, bölgede ciddi tedirginliklere sebep olmaktaydı. Bölge halkı arasında korkuya yol açan bu tür olaylar karşısında, güvenlik görevlileri gerekli önlemleri almışlardı. Örneğin, Bergama'ya bağlı bir köyde böyle bir duyum alınması üzerine köye giden askerler, yağmacılara müdahalede bulunarak, bunlardan kırk kadarını yakalamışlardı. Bölgedeki Rum mülklerini korumak için de askerlerin bir kısmı bölgede bırakıldılar.³⁶⁴

2.2.1.2.2.2. Rum Göçüne Karşı Gösterilen Tepkiler

Yaşanan göç olayları Avrupalı devletler tarafından mercek altına alınmıştı. Batı basınında sık sık haber konusu olan bu konu, Avrupalı devletlerin diplomatik temsilcileri aracılığıyla da ülkelerine rapor edilmekteydi. Bu bağlamda, İstanbul'daki Fransız

³⁶² Talat Bey Trakya'da yaşanan Rum göçünün ardında, iddia edildiği gibi Türklerin yaptığı baskılardan ziyade, bölgede yaşayan Rumların, Balkan Savaşları esnasında Türklere yaptıkları eziyetler nedeniyle Türklere oluşan intikam duygusu düşüncesinin yattığını şu şekilde ifade etmiştir:

“Edirne Vilayeti uzun müddet Bulgar istilasında kaldı. Bulgar istilası esnasına orada bulunan Rumlardan bazıları, komşularına, eski vatandaşlarına karşı hakikaten zikri burada layık olmayacak derecede çirkin, feci tecavüzatta bulundular. Hatta bunlardan birtakımları derdest edildi, muhakeme edildi, cezalarını gördüler. Bir kısmı firar etti. Fakat tasavvur ediniz, iki komşu arasında böyle bir hal cereyan etmiş, sonra da eski Hükümet yine gelmiş orada teessüs etmiş, artık bunların aralarında eski hoşluk kalır mı? Bunlar birlikte yaşayabilir mi? Bittabi yaşayamazlar. İşte onlar da utandıklarından, korktuklarından hicret ettiler. Sonra, bittabi, gelen muhacirler Rumların hicretinden mütessir değildi, bilakis memnun, onlar da bir takım işaata tehdidama başladılar. Buna dair de bir çok şikâyetler aldım ve indettahkik bazıları da doğru çıktı. Sadrazam Paşa hazretleri Trakya kıt'asına gidip mahallinde tahkikat icra etmeğimi münasib gördü; icra ettiğim tahkikatta o sıralarda fiilen hiçbir yerde, hiç bir köylüye tecavüz vuku bulmadığımı anladım Yalnız etrafı dehşetli bir korku istila etmişti. Kendilerini mümkün olduğu kadar tatmin ettim, fakat verdiğim teminat ve tatminattan lazım geldiği kadar fayda hâsıl olmadığımı gördüğüm için hicreti men'ettim. Çünkü işin içinden çıkmak kabil olmuyordu. Rum köyleri umumiyetle gördükleri tazyikten hicret etmekte olduklarını söylüyorlar. Diğer taraftan Hükümet memurları hiçbir tazyik olmadığım ve bir havfi sâri etrafı istilâ ettiğini ve bundan dolayı hicret ettiklerini söylüyorlar. Bunun için sureti mutlakada hicreti men'etmek lazım geldi.” MMZC, İ.: 26, Cs.: 2, 23 Haziran 1330 (1914), s.612.

³⁶³ MMZC, İ.: 26, Cs.: 2, 23 Haziran 1330 (1914), s.611, 612.

³⁶⁴ TT, 18 Haziran 1914, s.7.

konsolosu, Osmanlı hükümetinin konuya ilişkin yaklaşımını, kendi hükümetiyle paylaştığı gizli ibareli şu raporla değerlendirmiştir:³⁶⁵

...Osmanlı Hariciye Nazırının ifadesiyle bu göç, Balkan Harplerinden sonra yapılan anlaşmalarla Osmanlı Devleti'nin karşısında yer alan devletlerin ama özellikle de Yunanların dayattığı anlaşmalarla cezalandırılan ve yurtlarını terk etmek zorunda kalan Makedonyalı Müslümanların maruz kaldıkları duruma karşılık olarak yapılmıştır.

...Osmanlı Devleti'nin İtalya ve Balkan Harpleri esnasında, -doğru ya da yanlış-Rumlar (geçerli bir neden olmadan) Ege denizi kıyılarındaki Yunan filolarını destekleyecek hareketlere girişmişlerdi. Bu durumda Osmanlı Devleti'nin askerî açıdan güvenliğini sağlamak için bu (Rum) nüfusun bölgeden çıkarılması gerekiyordu.

...Siyasî açıdan bakıldığında; Osmanlı hükümeti imparatorluğun en güzel eyaletinde yer alan ve Osmanlı Devleti'nin çıkarlarına düşman olarak görülen ve bu eyaletin nüfus çoğunluğunu elinde bulunduran etnik bir grubu dışarıda bırakmanın gerekliliğini anlamıştı.

...Rumları ülke dışına çıkarmayı daha önceden kararlaştıran Osmanlı hükümetinin, bu göç sırasında Rumları katledeceği söylense de ben buna inanmamaktayım.

...Fakat İttihat Terakki Cemiyeti'nin Müslüman nüfus üzerindeki etkisiyle aylardan beri Rumlara karşı büyüyen kin tohumları fanatizme dönüşmek zorunda kalacaktır.

...Rumlara karşı girişilen boykotun zamanla katliamlara dönüşeceği hissi uyanmaktadır. Müslüman köylüler silahlanarak özellikle geceleri Hıristiyanların yaşadıkları bölgelerde silahlarını ateşlemektedirler. Hıristiyan dostu bazı Müslümanlar onları uyararak hayatlarının tehlikede olduklarını onlara söylemektedirler. Bu şartlar altında panikleyen Rumlar göçe başladılar.

...Bütün iyi niyeti ve enerjisine rağmen Talat Bey (Paşa) zor bir görev ile yüz yüze gelmiş durumdadır. Çünkü bir hükümetin dizginleri cahil, geri kalmış bir halkın eline vermesi cezasız kalamayacaktır. Zira hükümetin kendisi genç ve tecrübesiz yöneticilerden oluşmakta ve hala tam olarak hükümeti ellerine almış değillerdir. Dâhiliye Nazırı (Talat Paşa) şiddet olayları devam etmesine rağmen, bu görevin kamu düzenini yeniden inşa edeceğini düşünüyordu.

Fransız konsolosun raporunda yer verdiği bilgiler, yaşanan göçlere ilişkin bazı noktalara ışık tutmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'nun, Balkan Savaşları sonrasında Makedonya'daki Müslümanlara yönelik uygulanan zulümlere bir tepki olarak, göç kartını oynadığına yönelik edindiği malumatı paylaşan konsolos, Batı Anadolu'da yaşanan göçlerin Osmanlı İmparatorluğu açısından haklı gerekçelere dayandırıldığı yönündeki inancını dile getirmiştir. Öte yandan bu göçler yaşanırken, ileri sürülen katliam iddialarını inandırıcı bulmadığını belirten konsolos, bu ifadesiyle propagandist söylemlerin peşinen kabul edilmemesi gerektiğini de vurgulanmaktadır. Bununla birlikte, Müslümanlar

³⁶⁵ AMAE, CADN, Ambassade, Constantinople, Série E, Tome 128, "Mission de Ledoulx", İstanbul, 15 Temmuz 1914.

arasında Rumlara yönelik gittikçe büyüyen tepkiye dikkat çeken Fransız konsolos, bu durum karşısında Osmanlı hükümetinin omuzlarında büyük bir sorumluk taşıdığını da raporunda belirtmiştir.

Anadolu'da yaşanan göç dalgası, doğal olarak Yunanistan basınında da yer bulmuş, haber ajansları Yunan hükümetine Batı Anadolu'daki Rumların içinde buldukları zor duruma müdahale etme çağrısı yapmışlardır.³⁶⁶ Ortaya çıkan durumu fırsata dönüştürme çabası içine giren Yunan hükümeti, bunu bir propaganda aracına dönüştürmek için harekete geçmiştir. İstanbul'daki Yunan Büyükelçi Panas, 12 Haziran 1914 tarihinde Sadrazam Said Halim Paşa'ya gönderdiği notada, nüfusunun tamamı Rumlardan oluşan Ayvalık'ın etrafının çeteler tarafından sarıldığını ve bunların yaptığı saldırılar karşısında güvenlik güçlerinin herhangi bir girişimde bulunmadığını ifade ederek bunun iki ülke ilişkileri için ciddi bir durum olduğunu belirtmiştir.³⁶⁷ Verilen bu notanın ardından Yunanistan Dışişleri Bakanı ile görüşen Galip Kemalî Bey'e, Anadolu'da Rumların durumlarına ilişkin gerekli önlemlerin alınması isteği iletildi.³⁶⁸ Galip Bey ise yaşanan olayların Makedonya'da Müslümanlara yönelik baskı ve zulümlere bir tepki olduğunu ifade etmiştir.³⁶⁹

1914 senesinden itibaren yoğunlukla yaşanan Rum göçü, başta Avrupa olmak üzere Hristiyan ülkelerin basın yayın organlarında da haber değeri görmüştür. Ermenilere yönelik 1915 senesinde uygulanan tehcir karşısında, -basının da büyük oranda etkisiyle- Anadolu'da yaşanan gelişmeleri daha yakından takip eden Hristiyan kamuoyuna, Rum göçü de aynı pencereden sunulmuştur. *The Times* gazetesi, Atina'daki muhabirine dayandırarak yaptığı haberde; Türklerin Trakya ve İzmir'de yaşayan Rumları göçe zorlamak için, onlara sistematik bir şekilde zulmettiğine dair çok sayıda delil olduğu iddiasını satırlarına taşımıştı.³⁷⁰ Gazete, ilerleyen aylarda bahsettiği bu "zulmün" detaylarını da okurlarıyla paylaşmıştır. Yapılan haberde, "katledilen anneler"den, "yollarda yatıp kalkan insanlar"dan ve "açlıktan ölmek üzere olan çocuklar"dan bahsedilmiştir. Göçmenlerin ifadelerinin de yer aldığı haberde "Türk askerinin herkesi öldürdüğü, çocuk

³⁶⁶ BOA, HR-SYS, 2034/5, Bn.: 89.

³⁶⁷ BOA, HR-SYS, 2033/1, Bn.: 133.

³⁶⁸ TT, 18 Haziran 1914, s.7.

³⁶⁹ Söylemezoğlu, *Canlı Tarihler*..., s.113, 114.

³⁷⁰ TT, 18 Nisan 1914, s.7.

yaştaki kızları kaçıarak tecavüz ettiği” gibi ağır ithamlar, sorgusuzca ve sorumsuzca kullanılmıştır.³⁷¹

Büyük oranda İngiliz basınının etki sahasında bulunan Avustralya basınında da Rum göçüne ilişkin haberler yapılmıştır. “*Rum Yerliler Tartaklandı; Selanik’te 90 bin Mülteci*” başlığı ile çıkan 11 Haziran 1914 tarihli bir haberde, telgraflara çok sıkı bir sansür uygulandığı ifade edilerek, Türklerin Çanakkale ve Batı Anadolu kıyılarında yaşayan Rum yerlileri rahatsız edici hareketler içine girdikleri yazılmıştır. Binlerce Rum’un mallarını yok pahasına ellerinde çıkararak ya da imha ederek kaçtığı iddia edildiği haberde, bu şekilde Trakya üzerinden Selanik’e doksan bin göçmenin ulaştığı bilgisine yer verilmiştir.³⁷² Aynı gazete, bu haberden yaklaşık bir ay sonra, iddialarını bir adım daha öteye taşıyarak Anadolu’da katliamların yaşandığını haberleştirmiştir. Atina kaynaklı haberin detayında; Anadolu’dan gelen göçmenlerden alınan bilgilere göre, silahlı çetelerin Foça’yı yakıp yıktıkları, aralarında papaz ve çocukların da bulunduğu yüzlerce Rum’u katlettikleri bilgisine yer verilmiştir. Bölgeden kaçan birçok insanın vücutlarında süngü ve kurşun yaraları bulunduğu ve açlık sıkıntısı yaşadıkları da haberde yer alan bir başka detaydır.³⁷³ Amerikan basınının ileri gelen gazetelerinden *The New York Times* gazetesinde “Yunanistan Türkiye ile Savaşa Yakın”³⁷⁴ başlığı ile verilen haberde, Rumların Osmanlı resmî görevlilerince zulüm görmeleri ve kovulmalarının, Yunanistan kamuoyunda tepki ile karşılandığı ve bunun da Türkiye ile Yunanistan arasında bir savaşı kaçınılmaz kıldığı yorumu yapılmıştır.

Dünya Savaşı’nın devam ettiği ve Ermeni tehcir olayının gündeme düştüğü bir dönemde, batı basınında Osmanlı topraklarında yaşayan Rumlara yönelik olumsuz bir tavır takındığına dair haberler yapılmaya devam edilmiştir. Ermenilerle ilgili iddialara gönderme yapılarak verilen, “Sıradakiler Rumlardır”³⁷⁵ başlığıyla kaleme alınan bir haber bu noktada dikkate muciptir. Yüksek kademedeki Türk yetkililere atfedilerek detaylandırılan haberde Ermeni katliamlarının ardından sıranın Rumlara ve ardından Yahudi ve İtalyanlara geleceği iddia edilmişti. *The New York Times* gazetesinde “Türkiye ile Yunanistan Kırılma

³⁷¹ **TT**, 9 Temmuz 1914, s.7.

³⁷² **The Advertiser**, 11 Haziran 1914, s.9.

³⁷³ **The Advertiser**, 16 Temmuz 1914, s.16.

³⁷⁴ **NYT**, 14 Temmuz 1914, s.1.

³⁷⁵ **The Argus**, 22 Ekim 1915, s.5.

Noktasının Eşiğinde”³⁷⁶ başlığıyla, Atina’da alınan uzun bir resmî telgrafa dayandırılarak verilen haberde ise çok sayıda Rum’un Türk çeteler tarafından öldürüldüğü, geri kalanların da mallarının kamulaştırıldığı ifade edilmiştir. Çeteleri yakalamak için Türk yetkililerin herhangi bir çaba sarf etmediğine de değinilen haberde, konuyla ilişkilendirilen başka özel bir telgraftan elde edilen iddialara da yer verilmiştir. Hıristiyanların Türkler tarafından zulme maruz bırakıldıkları, mallarına karşılıksız olarak el konulduğu iddiası, haberin çarpıcı bir başka bölümü olarak öne çıkmıştır. Aynı gazete, altı ay sonra yaptığı bir başka haberde,³⁷⁷ Türklerin sistemli bir şekilde Rumları ve Ermenileri kovdukları, dinlerini değiştirmeye zorladıkları iddialarını satırlarına taşımıştır. Bir önceki sene Dünya Savaşı’nın başlamasıyla birlikte Trakya ve İzmir’den 180 bin civarında Rum’un evlerinden edildiği iddiasına yer verilen haberde, Müslümanlara yönelik daha birçok suçlamalarda bulunulmuştur.

Türklerin Bulgarlarla beraber Edirne çevresinde 400, İzmir’de 200³⁷⁸ ve diğer bölgelerde de çok sayıda Rum’u katlettiği,³⁷⁹ çok sayıda Rum’u sınır dışı ettiği³⁸⁰ ve tanınmış bazı Rumları tutuklattığı³⁸¹ haberlerini, bir milyon Rum’un Türk-Alman güçleri tarafından çocuk, yaşlı demeden ölüme terk edildiği iddiasının başlıklandırıldığı bir başka haber³⁸² takip etmiştir. Oldukça ciddi olan böylesi iddialı bir haberin içeriği de oldukça dramatik ifadelerle bezenmiştir. Trabzon’un önemli tüccarlarından birinin oğlu olduğu belirtilen Lazarus George Macrides isimli bir kişinin verdiği bilgilere dayandırılan haberde, en iyi ihtimalle bir milyon Rum’un kadın, erkek, çocuk demeden, Türk-Alman işbirliği ile katledildiği iddia edilerek, geleceğe yönelik tek umutlarının Amerika olduğu sözleri aktarılmıştır.

Batı’da çıkan gazetelerde Osmanlı İmparatorluğu’nun bu politikasının altında birtakım siyasî niyetlerin yattığına dair yorumlar da yapılmıştır. Osmanlı ordusunun Almanların etkisi altına girdiğine işaret edilen ve mübadele ve boykot kararlarının stratejik bir planın parçası olduğu iddiasını barındıran şu ifadeler oldukça dikkat çekicidir: *Trakya*

³⁷⁶ NYT, 9 Ocak 1915, s.13.

³⁷⁷ NYT, 12 Temmuz 1915, s.4.

³⁷⁸ The Mercury, 22 Nisan 1916, s.7.

³⁷⁹ NYT, 20 Nisan 1916, s.6; The Washington Post, 7 Mayıs 1916, s.A12.

³⁸⁰ NYT, 8 Temmuz 1917, s.4; The Sun, 8 Temmuz 1917, s.2; The Washington Post, 8 Temmuz 1917, s.9.

³⁸¹ The Mercury, 2 Ekim 1916, s.6.

³⁸² The Washington Post, 1 Ocak 1918, s.2; The Sun, 1 Ocak 1918, s.3; NYT, 1 Ocak 1918, s.15; Chicago Daily Tribune, 1 Ocak 1918, s.5; Los Angeles Times, 1 Ocak 1918, s.12.

*Bölgesi Türk ordusu ve onun Alman danışmanları için müstahkem bir mevkiye yer alıyor. Dolayısıyla bu bölgenin tüm potansiyel tehditlerden arındırılması gerekiyor. Bu nedenle Rum yerliler peyderpey ve kararlı bir şekilde bölgeden gönderilmelidir.*³⁸³ Haber Büyük Savaş'ın başlamasından bir buçuk ay evvel çıkmış olmasına rağmen, yaşanması muhtemel bir savaşın stratejik hesaplarını irdeleyen bir içeriğe sahiptir. Ayrıca, Osmanlı Devleti'nin savaşa dâhil olduğu 29 Ekim 1914³⁸⁴ tarihinden dört aydan fazla bir süre evvel böyle bir haberin yapılmış olması, Osmanlı-Alman yakınlaşmasının batı medyası tarafından işlendiğini ve bu bağlamda safların belirginleşmeye başladığını göstermesi açısından ilginçtir.

Osmanlı İmparatorluğu, Dünya Savaşı esnasında, doğuda Ermeni tehdidine karşı tedbir olarak tehcir kararı alırken, benzer tedbiri Rumlara yönelik olarak da almıştı. Bu tedbir kararlarının altında yatan temel gerekçeler, araştırmacılar arasında bitmeyen tartışmalara konu olmuştur. Bu noktada, genel itibariyle iki temel tez ileri sürülmektedir. Bunlardan ilki; Anadolu'nun homojenleştirilmesi temeline oturan milliyetçi reflekslerin bir sonucu olarak bu yönde bir karar alındığı yönündeyken, diğer görüş bu inisiyatifin tamamen askerî amaçlarla üstlenildiği yönündedir. Her şeyden önce, 1914 senesinden itibaren yaşanan Rum göçü ve akabinde uygulamaya konulan Ermeni tehciri uygulaması³⁸⁵

³⁸³ **The Mail**, 13 Haziran 1914, s.1.

³⁸⁴ Oral Sander, **Siyasi Tarih, İlkçağlardan 1918'e**, 12. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2003, s.373.

³⁸⁵ Birinci Dünya Savaşı döneminde, Osmanlı sınırları içinde yaşanan Rum ve Ermeni nüfus hareketliliği, yerli ve yabancı çok sayıda çalışmanın konusunu teşkil etmiştir. İçeriği itibariyle oldukça istismara açık ve tartışmalı olan bu konuların, çoğu zaman propaganda malzemesine dönüştürülebildiğine şahit olunmaktadır. Nitekim bu şekilde kaleme alınmış sayısız çalışmadan bahsetmek mümkündür. Büyük oranda siyasî bir kalıba hapsedilmiş olan Ermeni tehcirinin yanı sıra; araştırmacıların, bu dönemde yaşanan Rum göçü konusunda farklı tezler ileri sürdüğü görülmektedirler. Öz itibariyle, Osmanlı topraklarında yaşayan Rumların kendi kararları sonucu göçün yaşandığı, çok sayıda araştırmacı tarafından ileri sürülmekle birlikte, bunda Osmanlı hâkimiyetinden çıkan topraklardan göç eden Müslümanlar ile yerli Müslüman halk tarafından -Balkan Savaşlarında Osmanlı vatandaşı olan Rumların "ihnet"lerine kızgınlığın bir sonucu olarak- yapılan baskıların da tetikleyici etkisi olduğu görüşü ağırlıktadır. Ayrıca, bu fikri savunan araştırmacılar, göç esnasında kaçınılmaz olarak birtakım olumsuz olayların yaşanmış olduğunu da ifade etmektedirler. Yaşanması muhtemel çatışma ve olumsuzlukları engellemek ve Yunan hükümetini Osmanlı-Yunanistan arasında görüşülmeye başlanan nüfus mübadelesi projesinin kabulüne zorlamak amaçlı zorunlu göç uygulaması, yaşanan olumsuz olaylara örnek olarak verilebilir. Her ne kadar doğrudan bu çalışmanın konusu olmadığı için, konu ile ilgili derinlemesine bir araştırma yapılmamış olsa da, elde edilen bilgi ve belgeler ışığında, bu çalışmanın bu konuya ayrılan bölümünde, genel olarak bu tez benimsenmiştir.

Tamamına yer vermek mümkün olmamakla beraber, konu hakkında başka iddiaların dillendirildiğini de belirtmek gerekir. İttihat Terakki yönetiminin, toplumu dönüştürme niyetinin bir sonucu olarak Ermeni ve Rum nüfusu Osmanlı toprakları içinde ve dışında göçte zorladığını ileri süren Fuat Dündar ve ondan daha keskin ifadelerle, İttihat Terakki yönetimini memleketten mezkûr milletleri temizlemek siyaseti gütmekle itham eden Nevzat Onaran bu noktada öne çıkan iki farklı sestir. Dündar, Bulgarların Trakya'dan; Rumların Anadolu'nun batı kıyılarından ve Ermenilerin de yaşadıkları bölgelerden göç ettirilmelerinin, sistemli bir operasyonun parçası olduğunu iddia etmektedir. Ona göre, bu operasyonun arkasındaki İttihatçı çevreler

ile ortaya atılan, Anadolu topraklarında meskûn nüfusun homojenleşmesi meselesinin bu döneme has bir mevzu olmadığını ifade etmek gerekir. Nitekim 93 Harbi olarak bilinen 1877-1878 Osmanlı Rus Harbi başta olmak üzere, on dokuzuncu asırda yaşanan savaşlar neticesinde, yitirilen topraklarda yaşayan Müslümanlar, kitleler halinde Osmanlı topraklarına göç etmek durumunda kalmışlardı.³⁸⁶ Anadolu'nun nüfus yapısı, büyük çaplı bu toplumsal hareketliliklerden önemli oranda etkilenmiştir. Bu bağlamda, etnik homojenleşme sürecinin daha önce başladığını ifade etmek yanlış olmaz. On dokuzuncu asırdan itibaren Anadolu yönüne doğru yaşanan nüfus hareketliliği, Balkan Savaşları ile birlikte çok yönlü bir hal almıştır.

Tartışma konusuna ilişkin, milliyetçi refleksleri öne çıkaran iddialara paralel olarak, The Times gazetesi sayfalarında ilginç bir yoruma yer vermiştir. Trakya'dan gelen Müslüman göçmenlerin yerleştirilmeleri amacıyla seçilen bölgeleri değerlendiren gazeteye göre, bu göçmenlerin Yunanistan'a ait olan Sakız ve Midilli adalarının karşısındaki sahil bandına yerleştirilmeleri, aslında Osmanlı hükümeti tarafından belirlenen bir planın gereği idi. İttihat Terakki yöneticileri, bu şekilde Yunan adaları ile iç bölgeler arasında bariyer oluşturarak, Yunan propagandasının da önüne geçileceğine inanıyorlardı.³⁸⁷ Göç esnasında, Rumların büyük oranda katliamlara maruz kaldıkları ve bu katliamların İttihat Terakki yönetimindeki Osmanlı İmparatorluğu'nun, Anadolu'da tek millete yaşama hakkı tanıdığının ispatı olduğu yönündeki söylemler de mütemadiyen dillendirilmektedir. Bu söylemleri sorgulamadan kabul etmek doğru ve mümkün değildir. Konuyla ilgili her geçen gün ortaya çıkan yeni bilgi ve belgeler, bu yöndeki önyargıların bir kenara bırakılıp, konunun siyasî boyuttan ayrılarak ilmî bir sorumlulukla tartışılması gerektiğini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, dönemin Fransız konsolosunun konuya dair bakış açısını yansıtan ve yukarıda yer verilen raporu yerinde bir örnektir.³⁸⁸ Rapor, Rumların

okullarda edindikleri matematiksel yöntemleri bu şekilde hayata geçirmişlerdi. Son tahlilde, bu tür sevk ve iskân politikaları Anadolu nüfusunun homojenleştirilmesi amacına hizmet etmekteydi. Onaran ise İttihat Terakki hükümetine yüklenerek; 1913 senesinde idareyi ele almasının ardından, hükümetin “öteki”ni imha ve tasfiye temelli bir “merkeziyetçi” ve “Türkçü” politikaya kaydığını savunmaktadır. Dündar ve Onaran'ın çalışmaları için bkz. Fuat Dündar, **Modern Türkiye'nin Şifresi İttihat ve Terakki'nin Etnisite Mühendisliği (1913-1918)**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2008; Nevzat Onaran, **Osmanlı'da Ermeni ve Rum Mallarının Türkleştirilmesi (1914-1919); Emvâl-i Metrûkenin Tasfiyesi -I**, İstanbul: Evrensel Basım Yayın, 2013.

³⁸⁶ 1877-1878 Rus Harbi'ni müteakip Anadolu topraklarına sığınan mültecilerin oranları için bkz. McCarthy, a.g.e., s.105-110.

³⁸⁷ **TT**, 18 Haziran 1914, s.7.

³⁸⁸ **AMAE, CADN, Ambassade, Constantinople, Série E, Tome 128**, “Mission de Ledoulx”, İstanbul, 15 Temmuz 1914.

katledildiği iddialarının yeknesaklığına çomak sokması sebebiyle farklı bir hüviyet taşımaktadır. Gelişmelere yakından tanıklık etmiş bir diplomatın, konuya dair verdiği malumat ve kişisel düşünceleri titizlikle dikkate alınmayı hak etmektedir.

Ermeni ve Rum göçlerinin temel sebebinin askerî hedefli olduğu yönünde ileri sürülen argümanlar oldukça güçlüdür. Osmanlı hükümetinin tehcir edilenlerin yerine iskân ettiği insanlar Trakya bölgesinden gelen Müslümanlardı. Aralarında çok sayıda Türk bulunmasına rağmen, bunlar göçmenlerin bir kısmına tekabül etmekteydi. Gelenlerin ortak özelliği Müslüman olmalarıydı. Buradan hareketle, Trakya'dan gelenlerin iskân politikasının, Anadolu'nun Türkleştirilmesinden ziyade İslâmlaştırılmasına hizmet ettiği söylenebilir. Bununla birlikte, dünyanın, ağırlık merkezi Osmanlı coğrafyası olan büyük bir savaşın atmosferinde olduğu bir dönemde, göç ettirilen Rumların ve Ermenilerin yaşadıkları bölgelerin stratejik hassasiyeti de göz önünde bulundurulmalıdır. Ermenilerin yoğun olarak yaşadığı Anadolu'nun doğusu, Rus genişleme siyaseti açısından çok önemli bir bölgeydi. Nitekim Büyük Savaş devam ederken, Ermenilerle de doğu vilayetlerinde bir savaş durumu baş göstermiştir. 1915 senesi Nisan'ında, Vanlı Ermenilerin Rusya'dan gelen ırkdaşlarıyla el ele vererek geçici bir Ermeni hükümeti kurmaları, olayların kontrolden çıkacağına işaret etti. Yine, Rusya ile savaş durumunda olan Türk birlikleri açısından, bölgede 500-600 bin silahlı Ermeni'nin varlığı önemli bir sorundu ve buna tedbir almak gerekmekteydi. Bunun üzerine, alınan karar gereği Ermenilerin ordunun arkasına ve ikmal hatlarına düşen bölgelerden uzaklaştırılması için emir çıkarılarak, sorunun aşılması düşünülmüştü.³⁸⁹ Aynı tehlike, Anadolu'nun batı kıyılarında yaşayan ve bu sebeple Yunanistan'ın etki alanına yakın olan Rumlar için de mevzubahisti. Bu açıdan bakıldığında, Osmanlı askerî hedefleri için bu iki unsurun tehcire tabi tutulmalarının kritik bir önemi olduğu ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla, Batı Anadolu ve Karadeniz bölgelerinde yaşayan Rumların tehcirini bu pencereden de ele almak gerekmektedir.

Dünya Savaşı'nı Osmanlı Devleti açısından sonlandıran Mondros Mütarekesi, Talat Paşa'nın ardından sadrazamlık gömleğini giyen Ahmet İzzet Paşa hükümeti tarafından imzalanmıştı. *Mütareke hükümetinin* çok kısa süren iktidarı döneminde, Mondros Mütarekesi'nin imzalanması haricindeki bir diğer önemli icraatı da tehcire tâbi tutulanların geri dönüşlerini sağlama kararı almak olmuştur. Esasında devleti barışa götürmek için

³⁸⁹ Yalman, a.g.e., s.399.

kurulmuş olan hükümetin bu kararı almaktaki asıl gayesi, mütareke sırasında ve sonrasında galip devletlere bu konuda malzeme bırakmamaktır. Ön alma refleksiyle düşünülen bu çözüm için ilk somut adım 18 Ekim 1918 tarihinde vilayet ve mutasarrıflıklara gönderilen şifreli yazı ile atılmıştır. Memleketin yüksek menfaatleri düşünülerek alınmış bir karar olması hasebiyle herhangi bir bahane ve gecikmenin yaşanmaması yönünde bir uyarı ile gönderilen yazıda; savaş döneminde askerî gerekçelerle başka yerlere sevk edilmiş olanların dönmesine karar verilmiş olması nedeniyle dönüş yapmak isteyenlere müsaade edilmesi, Erzurum, Trabzon, Van, Bitlis, Diyarbakir ve Ma'mûretü'l-azîz vilayetleri ile Erzincan Mutasarrıflığı'ndaki vasıta ve işe yetersizliğinden dolayı buralara dönmek isteyenlerin yol güvenliklerinin ve işe ve barınma ihtiyaçlarının karşılanmasını müteakip dönüşlerine izin verilmesi belirtilmiştir.³⁹⁰ Osmanlı hükümetinin beklenmedik bu planı Avrupa ve azınlık basınında hemen karşılık buldu.³⁹¹ Bu yazıdan iki gün sonra vilayetlere bir yazı daha gönderilmiştir. Evvelki yazıda yapılan uyarılar tekrarlanarak, bu defa *emvâl-i metrûke*den olan boş yerlere kimsenin yerleştirilmemesi ve böyle yerlerde oturanların buraları hemen terk etmeleri, bu şekilde boşalan yerlere gelenlerin yerleştirilmesi ve konu hakkında merkeze geri dönüş yapılması talimatı verilmiştir.³⁹² Vilayet ve mutasarrıflıklara gönderilen 1918 tarihli bir başka yazıda ise Ermeni ve Rumlardan ancak gönüllü olanların memleketlerine iade edilmeleri, gitmek istemeyenlerin günlük hayatlarına devam etmelerinin sağlanması yönünde uyarılarda bulunulmuştur.³⁹³ Dâhiliye Nezareti de 18 Aralık 1918'de Rumların ve Ermenilerin geri dönüşleri ve emlak ve arazilerinin iadesi sürecinde karşılaşılabilecek sıkıntılar hakkında bir kararname yayımlamıştır.³⁹⁴ Osmanlı hükümetinin attığı bu stratejik ama samimi adımlar sonucunda evlerini terk eden bir kısım Rum ve Ermeniler terk ettikleri yerlere geri dönüş yapmışlardır.³⁹⁵ İngiliz raporları geri dönenlerin çeşitli zorluklarla karşılaştığını yazmaktadır. Raporlarda; dönüş yapanların evlerini onarmaları pek kolay olmadığı, bunların Müslüman komşularının boykotun maruz kalmaktan sızlandıkları, yardım organizasyonlarından daha fazla bağış aldıkları için sahil bölgelerine yerleşme niyetinde oldukları belirtilmiştir.³⁹⁶ Rum ve Ermenilerin geri dönüşlerine yönelik takip edilen politika, Karadeniz'in doğu bölgelerinde Osmanlı toprak

³⁹⁰ BOA, DH-ŞFR, 92/187.

³⁹¹ İbrahim Ethem Atnur, "Tehcirden Dönen Rum ve Ermenilerin İskânı", **Uluslararası İkinci Atatürk Sempozyumu**, II, Ankara: 1996, s.1098.

³⁹² BOA, DH-ŞFR, 92/199.

³⁹³ BOA, DH-ŞFR, 93/26.

³⁹⁴ BOA, Bâbîâlî Evrak Odası, 341055.

³⁹⁵ Keyder, a.g.e., s.103.

³⁹⁶ FO, 608/113, Dn.: 385/1/16, Bn: 1422/5057/1, 30 Temmuz 1919, s.292-295.

bütünlüğünü tehdit edebilecek riskleri de beraberinde getirmiştir. Bölgede bir Pontus devleti kurmak hayalinde olanların bu düzenlemeyi istismar ederek farklı yerlerden buraya Rum göç ettirmeleri ihtimaline karşı yeni düzenlemeler yapılmasına dair tartışmalar gündeme gelmişti.³⁹⁷

Osmanlı İmparatorluğu'nda Hâriciye Nazırlığı ve Meclis-i Mebusan başkanlığı yapmış, İttihat Terakki'nin önemli isimlerinden olan Halil (Menteşe)'nin, Balkan Savaşlarının ardından Anadolu'dan Yunanistan'a yönelik yaşanan Rum göçü hakkında hatıratına düştüğü şu notlar, Osmanlı hükümetinin meseleyi nasıl okuduğunu özetlemesi açısından dikkatle okunmalıdır:³⁹⁸

...Talât Bey, Balkan Harbi'ndeki hıyanetleri tebarüz eden anâsırdan memleketi temizlemeyi ön safa almıştı. İstanbul Muahedesile Edirne, Kırkkilise ve civarındaki Bulgarlar, Bulgaristan'a sevk edilmişlerdi. Sıra Trakya'daki Rumlara gelmişti. Fakat bu çok ihtiyat isteyen bir işti. Zira yeni bir harbi doğurabilirdi. Alınan tedbir şu oldu: Valiler ve diğer memurin resmen işe müdahale eder görünmeyecek, Cemiyet'in teşkilâtı işi idare edecek. Bir vak'a ihdas edilmeyerek, yalnız Rumlar ürkütülecek. Bu talimat dâhilinde hareket başladı. Balkan Harbi'ndeki hıyanetlerinin tepkisiyle maneviyatı bozulmuş olan Rum halkı gitmek üzere ayaklandı. 100.000'e yakın Rum, kimsenin burnu kanamaksızın Yunanistan'a çekilip gittiler. Bundan sonra aynı tarzda İzmir civarında teşebbüs ele alındı. Urla ve Çeşme'de hicret başladı. Bergama, Dikili ve Menemen Rumları da ayaklandılar. Bu defa Venizelos protestoda bulundu. Harp tedarikatı başladı. Babıâli bu işte hükümetin bir müdahalesi olmadığı, Balkan Harbi'nin tepkisi olarak halkın maneviyatının bozulduğu ve kendi arzuları ile hicret etmekte olduklarını ileri sürerek, mahallinde Dâhiliye Nâzırı ile birlikte tetkikat yapmak üzere birer murahhas tâyin edilmesi için süferaya notalar gönderildi. Sefirler, Babıâli'nin teklifini kabul ettiler. Baştercümanlarını Dâhiliye Nâzırı'nın maiyetinde bera-yı tetkik İzmir'e gitmek üzere murahhas tâyin ettiler. Vaziyeti mahallinde gördüler. Kimsenin burnu kanamamış, Dâhiliye Nâzırı ile İzmir Valisi halkı durdurmak için çabaladıkları halde halk durmuyor ve vagonların üzerine ve aralarına atlıyor ve gidiyor. Hâl ve vaziyeti sefirler hükümetlerine, onlar da sefirleri vasıtası ile Yunan Hükümeti'ne bildirdiler. Harp önlendi. İzmir civarından da 200.000'e yakın Rum Yunanistan'a gitti.

³⁹⁷ İbrahim Ethem Atnur, "Trabzon'da Tehcir ve Sonrası Azınlıklara Dair Çeşitli Problemler", **Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu**, I, Trabzon: T.C. Trabzon Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Yayınları, 2002, s.525.

³⁹⁸ Menteşe, a.g.e., s.165, 166.

2.3. Mondros'a Giden Yolda Pontusçu Faaliyetler

Fikrî temelleri on dokuzuncu asrın ilk çeyreğinden itibaren atılmaya başlayan Pontusçuluk hareketinin fiilî safhaya geçişi, yirminci asrın başlarına denk düşmektedir.³⁹⁹ Sultan II. Abdülhamid, iktidarda bulunduğu dönemde, ağırlıklı olarak Rusya ve Yunanistan destekli bu hareketin, imparatorluğun toprak ve millet bütünlüğü için orta vadede ciddi bir tehdit olduğunun farkına varmıştı. Başka bir ifadeyle, Bizans'ın diriltilmesi hedefiyle hareket eden Rumların, Karadeniz bölgesinde Yunanistan'ın ikiz kardeşi olacak⁴⁰⁰ bir Pontus devleti teşkil etmek niyetinde oldukları Sultan'ın bilgisi dâhilindeydi.⁴⁰¹ II. Abdülhamid'in hal edilmesinin ardından dâhilde ve hariçte zor günler geçiren Osmanlı İmparatorluğu, kısa bir süre sonra, aralarında Yunanistan'ın da bulunduğu Balkan devletlerinin meydan okumasına muhatap olmuştur. Balkan Savaşlarında oldukça büyük bir yara alan ve hemen ardından da kendini Birinci Dünya Savaşı'nın merkezinde bulan Osmanlı İmparatorluğu, bu son savaşında da mağluplar safında yer almıştır. On sene içinde baş döndürücü bir süratle gelişen bu olaylar, bağımsızlığını elde etmesinden bu yana daima Osmanlı karşısında genişleyen Yunanistan'a siyasî nüfuzunu artırması noktasında önemli fırsatlar sunmuştur. Geride kalan yaklaşık bir asırlık evrede elde edilen felsefî, kültürel ve siyasî birikimin ardından, Balkan Savaşları ve Dünya Savaşı ile beraber, içerideki ayrılıkçı ve Pontusçu Rumlar da açıktan mücadele safhasına geçmiş oldular.

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'nda savaştığı Rusya'ya karşı Doğu cephesinde aldığı mağlubiyet, Rusya'nın Anadolu'nun doğusu ile Doğu Karadeniz kıyılarını işgaline kapı açtı. Dük Nicholas komutasındaki Rus Kafkas birlikleri Tiflis'ten Erzurum'a uzanan sahayı çok hızlı bir şekilde işgal etmeyi başarmıştı.⁴⁰² Rus orduları Kafkasya önlerinde Osmanlı orduları ile yaptığı zorlu savaşı kazanarak kendisine Erzurum

³⁹⁹ Anthony Bryer, Trabzon Metropolit Hrisantos ve Yunanistan'ın bağımsızlığını elde etmesinden sonra Trabzon'a gelen diğer konsolos ve görevlilerin verdiği bilgilere dayanarak, Yunanlıların bölgede geç ortaçağ dönemlerinde oluşmuş olduğunu ileri sürmektedir. Anthony M. Bryer, "The Tourkokratia in the Pontos: Some Problems and Preliminary Conclusions", **The Empire of Trebizond and the Pontos**, London: Variorum Reprints, 1980, s.XI/33.

⁴⁰⁰ **HTVD**, Yıl: 4, Sayı: 11, Vsk.: 256.

⁴⁰¹ Abdülhamid Han, ana gayeleri Bizans İmparatorluğu'nun ihya edilmesi olan Rumların bir yandan Yunanistan'ı büyütme çalışırken, diğer yandan Bizans'ı ve Karadeniz sahillerinde eskiden var olduğunu ileri sürdükleri Pontus Devleti'ni diriltme düşüncesinde olduklarını ifade etmiştir. Fethi Okyar, **Üç Devirde Bir Adam**, (Haz.: Cemal Kutay), İstanbul: Tercüman Yayınları, 1980, s.94, 95.

⁴⁰² **NYT**, 21 Şubat 1916, s.1.

ve Trabzon yolunu açmış oldu.⁴⁰³ Trabzon, Erzurum'la birlikte Rus ordularının işgaline maruz kalan en kritik şehirlerden biriydi. Türk orduları açısından çok önemli bir müstahkem mevki niteliğinde olan Trabzon, müttefik güçleri için gelecekte bu güzergâh üzerinde ciddi bir engel olarak görülmekteydi.⁴⁰⁴ Nitekim 1916'da Osmanlı hâkimiyetinden çıktığında olduğu gibi 1918 senesinde Rus işgalinden arındırıldığında da bölgedeki gelişmeleri doğrudan etkileyecek bir olay olarak duyurulmuştur.⁴⁰⁵ Üç gün denizden ve karadan süren ağır çatışmaları müteakip Trabzon'daki Osmanlı garnizonunun Gümüşhane ve Erzincan'a doğru geri çekilmesi⁴⁰⁶ ile Trabzon Rusların eline geçti. Bu gelişme Rus ordularına pratik faydalar sağlamıştır. Ruslar için deniz yolu ile sevkiyat kara yolundan daha süratli ve güvenli olduğundan Trabzon gibi stratejik bir noktanın ele geçirilmesi büyük rahatlama sağlamıştır.⁴⁰⁷ Aynı şekilde, Rus orduları arasındaki kuzey-güney bağlantısı Trabzon'un ele geçirilmesi ile kolaylıkla kurulabilmiştir.⁴⁰⁸ Ermenistan bölgesinde bulunan Rus ordularına Batum ve Kars üzerinden güvenli bir şekilde yardım ulaştırmak için Trabzon'un konuma mühimdi. Ayrıca ele geçirilen Erzurum'un kaybedilmemesi ve güvenliğinin sağlanması için de Trabzon'un elde tutulması büyük kolaylıktı.⁴⁰⁹

Rusların Karadeniz ve Doğu Anadolu'daki muvaffakiyetleri batı medyasında da geniş yankı uyandırmıştı. Bu başarısının Rusya'yı bölgenin en önemli gücü konumuna taşıyarak İstanbul'a bir adım daha yaklaştırdığı,⁴¹⁰ Rus ordularının batıya yönelik muhtemel ilerleyişinde Trabzon'un Rus orduları için bir merkez olabileceği,⁴¹¹ Ruslar için erken bir zafer olan Trabzon'un işgali sonrası Türklerin bir daha burayı geri alamayacağı,⁴¹² stratejik ve ticarî önemi olan Trabzon'un Rusya'ya önemli getirileri olacağı,⁴¹³ en son 1829 senesinde Osmanlı'nın elinden çıkmış olan Erzurum'un yeniden Rusların kontrolüne geçmiş olmasının, İran-İstanbul ve Avrupa-Trabzon-Orta Asya-İran transit yollarının kontrolünü de elde etmek anlamına geldiği, bundan sonra yakın bir zaman

⁴⁰³ **MG**, 17 Nisan 1916, s.5.

⁴⁰⁴ **MG**, 23 Şubat 1916; s.5; **NYT**, 19 Nisan 1916, s.1, 3.

⁴⁰⁵ **NYT**, 10 Mart 1918, s.X9.

⁴⁰⁶ **MG**, 24 Nisan 1916, s.5; **The Observer**, 23 Nisan 1916, s.9.

⁴⁰⁷ **IT**, 27 Temmuz 1916; s.4.

⁴⁰⁸ **NYT**, 28 Temmuz 1916, s.1.

⁴⁰⁹ **IT**, 23 Nisan 1916; s.3.

⁴¹⁰ **NYT**, 11 Mart 1916, s.3.

⁴¹¹ **NYT**, 8 Mart 1916, s.3.

⁴¹² **NYT**, 19 Şubat 1916, s.3.

⁴¹³ **IT**, 23 Ocak 1916, s.2.

içinde Ruslar için Bağdat'ın yolunun açıldığı,⁴¹⁴ Rusların her daim gözünü üzerine diktiği Mithridates'in bu başkentini ele geçirmeyi başararak Trabzon limanının yeniden Avrupa ile bağlantısının sağlanabileceği⁴¹⁵ gibi haber ve yorumlar batı medyasının sayfalarında sıkça yapılmıştır.

Trabzon ve Erzurum'un oldukça ses getiren düşüşünün ardından yaklaşık yüz bin kişi mülteci durumuna düşmüş, varlıklarını geride bırakarak Anadolu'nun iç bölgelerine hicret etmek zorunda kalmışlardı.⁴¹⁶ Bu sayıya işgaller öncesindeki mülteci sayısı da eklenince, Trabzon, Erzurum ve Bitlis vilayetlerinden Sivas'a ve Ankara'ya göç edenlerin tahminî sayısı 500 bini bulmuştu.⁴¹⁷ Trabzon'un işgali şehrin Müslüman unsurlarının büyük acılar yaşamalarına yol açarken, Pontusçu çevrelerin faaliyetlerine de ivme katmıştı. Rumlar, bölgede gelişen Rus işgallerinin de verdiği cesaretle, düzensiz çeteler kurarak taşkınlıklar çıkarmaya başladılar. Türklerin yaşadıkları köylere saldıran bu çeteler, bu tür faaliyetlerinde Ruslardan büyük destek görüyorlardı. Rum çetelerinin en etkili liderlerden birisi olan Vasil Usta ile Rus gizli servisinin görüşmesi bu desteği açıkça ortaya koyması açısından önemlidir. Bu görüşmede Vasil Usta'ya Rus birliklerinin güvenliğini sağlamak amaçlı çeteler kurma görevi verilmişti.⁴¹⁸ Bu, her iki tarafın da çıkarına uygun, stratejik bir adımdı. Nitekim bir taraftan işgal ettiği bölgelerde kalıcı olmak istediği anlaşılan Ruslar Rum çetelerini milis kuvvetleri konumuna taşıyarak, onlar sayesinde kendilerini anı saldırılardan koruyacak tampon bir güce kavuşurlarken, diğer taraftan Rumlar da bölgede Türklere yönelik saldırılarına göz yumacak hatta açıktan destekleyecek güçlü bir koruyucuya sahip oluyorlardı.

Ruslar işgal ettikleri topraklarda yaşayan Türklerin direniş göstereceğini kuvvetle muhtemel görüyor olmalıydı ki bölgedeki çıkarlarına ses çıkarmayacak diğer unsurların baskın konuma gelmeleri için onları cesaretlendirecek adımlar atmaktan geri durmamışlardır. Vasil Usta ve Dimitrios Haralambidis gibi ön plana çıkan Rum çetelerine sağladıkları iki bin kadar tüfekle Türklerin katledilmesine doğrudan aracı olmuşlardı.⁴¹⁹

⁴¹⁴ NYT, 7 Mart 1916, s.1.

⁴¹⁵ MG, 3 Nisan 1916; s.10;

⁴¹⁶ MG, 8 Haziran 1916, s.3.

⁴¹⁷ IT, 23 Nisan 1916; s.5.

⁴¹⁸ Yerasimos, a.g.e., s.360.

⁴¹⁹ Yusuf Sarımay, "Pontus Meselesi ve Yunanistan'ın Pontus Politikası", **Pontus Meselesi ve Yunanistan'ın Politikası (Makaleler)**, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 1999, s.9; Yerasimos, a.g.e., s.361.

Kuşkusuz Rusların bu yaklaşımları kendileri açısından reel-politik gereği idi. Fakat Rus işgallerinin kalıcı olabilmesi için devreye sokulan planların ömrü çok uzun olmadı. Zira Vasil Usta öncülüğünde başlatılan ayaklanmaların Türk birlikleri tarafından bastırılması, onun Rus işgalinin sonuna kadar kalacağı Trabzon'a kaçmasına ve bölgede nüfus hareketliliklerine yol açtı. Tirebolu, Kadıköy, Çarşamba, Ünye, Bafra, Ordu ve Sinop bölgelerindeki Rumlar, Türk otoriteleri tarafından Suşehri, Çorum, Şebinkarahisar ve Ankara taraflarına göç ettirildiler. Olayların arka planında olduğu bilinen metropolit Germanos'un da İstanbul'daki evinde gözaltına alınmasına karar verildi.⁴²⁰ Suların durulmasından sonra Hrisantos'un gizli yazışmaları arasında bölgede yaşanan Rus işgallerine Rumların verdikleri casusluk desteğini tüm çıplaklığıyla gözler önüne serecek belgeler çıkmıştı.⁴²¹ Hrisantos'a hitaben yazılmış bir istihbarat mektubu bunlardan biridir. Mektupta, Poylchronos Partenopoulos isimli bir Rum casusun Rus işgal güçlerinin gelişinin ardından bölgedeki Türk birliklerinin durumunu tespit etmek üzere kendisinden aldığı casusluk görevi hakkında malumat verdiği görülmektedir.⁴²²

Trabzon'un Ruslar tarafından işgal edilmesi, aynı zamanda Hrisantos'un siyasî kimliğinin de öne çıktığı bir gelişme olmuştur. Hrisantos, metropolitliği sırasında oldukça aktif bir siyasî trafik içinde olmuştur. Metropolitliği sürecinde birçok kesimle irtibat halinde olan Hrisantos, metropolitlik sahasında yaşayan Rumlar için Amerikan konsolosu ile de temas halinde olmuştur. Amerika'nın Trabzon konsolosu Oscar S. Heizer, Trabzon'un işgalinin arifesinde 11 Şubat 1916'da İstanbul'daki Amerikan büyükelçisi Henry Morgenthau'ya gönderdiği gizli ibareli yazıda, Hrisantos'un kendisine verdiği mektuptan bahsetmiştir. Hrisantos 25 Ocak 1916'da kaleme aldığı söz konusu mektubunda, Erzurum'a kadar uzanan "Pontus bölgesinde" yaşayan Rumların ihtiyaçlarına ve sıkıntılarına değinmişti. Savaşın sebep olduğu yüksek masrafların ve yiyecek fiyatlarındaki büyük yükselişin ekonomik kaynakları tükettiğine değinen Hrisantos, Rum milletvekillerinden olan Ion Dragoumis'ten Amerikan konsolosluğu aracılığıyla acilen en az sekiz-on bin liralık bir yardım talebinde bulunmuştu. Bu sayede açlıktan ölmek üzere olan "Pontuslu" Rumların önemli bir bölümünün kurtarılabilceğini belirten Hrisantos'un

⁴²⁰ Yerasimos, a.g.e., s.361-365.

⁴²¹ Ahmet Refik de anılarında Rumların Ruslar için casusluk yaptıklarını belirtmekle birlikte, bölgedeki birçok Müslümanın Ruslar aleyhinde casusluk yaptıkları iddiasıyla öldürüldükleri bilgisini de vermektedir. Ahmed Refik, **Kafkas Yollarında; Hâtıralar ve Tahassüsler**, (Haz.: Yunus Zeyrek), İstanbul: MEB Yayınları, 2001, s.28.

⁴²² **Pontus Meselesi**, s.65.

Heizer'den bir isteği daha vardı. Heizer'in Amerika'nın Batum konsolosuna bir mektup yazmasını ve ondan Batum'da bulunan Basil Ionnides, Dr. Theophylactos ve Phostiropoulo isimli Rumlara ulaşarak onlardan aynı gerekçelerle Trabzonlular ve "Pontuslu" Rumlar için konsolosluk aracılığı ile en az dört bin lira göndermesini rica etmişti.⁴²³

Hrisantos'un işgal sırasındaki davranışları ve aldığı kararlar da tartışılacak boyutta olmuştur. Rusların Trabzon'a yaklaştıklarının duyulmasının ardından, dönemin Trabzon valisi Cemal Azmi⁴²⁴ Bey Hrisantos'a hitaben kaleme aldığı bir mektupla Trabzon'daki Türk ordusunu geri çekmek durumunda kalmıştı. Cemal Azmi mektubunda şu uyarı ve önerilere yer vermiştir:⁴²⁵

1. Trabzon'un düşüşü arifesindeyiz. Benim hareket etmemden sonra jandarma kumandanı, polis müdürü, metropolit ve George Fostiropoulos, Paraskevas Grammaticopoulos beylerden müteşekkil şehrin güvenlik ve yönetim sorumluluğuna üstlenecek geçici bir hükümet kurulacak.

2. Geçici hükümete yardımcı olacak memurlar, polis memurları, polis şeflerinin emri altındakiler ve jandarma komutanı, düşman şehre girene kadar güvenliği, huzuru ve Müslüman ve Hristiyanlar arasında gerçek mânada barışı sağlayacaklar. Geçici yönetim bu görevi bütün güvenilir ve onurlu insanların işbirliği ile yerine getirecek.

3. Şehirde yaşayanların onurlarına, hayatlarına ve mülklerine saldıranlar abında etkisiz hale getirilecek.

4. Nüfus ve resmî işlere ait bölümler doğru ellere teslim edildi. Onun koruması konusu dikkatle takip edilmelidir.

5. Yukarıda belirtilen önlemler düşmanın halk idaresi işini devralıncaya kadar yerine getirilmelidir.

Not: Bu emir benim Trabzon'dan ayrılmamı müteakip yürürlüğe konulacaktır.

3 Şaban 1332 (3 Nisan 1916)

İmza
Cemal Azmi

Türk birliklerinin Trabzon'dan ayrılmasının ardından, belediye meclisini feshederek çoğunluğu Rumlardan oluşan yeni bir meclis kuran Hrisantos,⁴²⁶ 18 Nisan

⁴²³ NARA, RG 84, Consular Posts, American Consulate Trebizond, Vol: 026, 127-310.

⁴²⁴ İtilaf Devletleri'nin Ermeni olaylarından sorumlu tutarak tutuklamak istedikleri Cemal Azmi Bey, ülkeyi terk ederek ailesiyle birlikte Berlin'e yerleşmişti. Burada İttihat Terakki üyelerinden Bahaeddin Şakir ile birlikte kendilerini takip eden iki Ermeni tarafından ana cadde üzerinde açılan üç el ateş sonucu öldürülmüştür. NYT, 19 Nisan 1922, s.4; MG, 19 Nisan 1922, s.6.

⁴²⁵ FO, 608/82, Kn.: 10317, Dn.: 342/8/1, 9 Mayıs 1919, s.557.

⁴²⁶ Mahmut Goloğlu, Trabzon Tarihi: Fetihten Kurtuluşa Kadar, Trabzon: Serander Yayınları, 2000, s.175.

1916'da şehre giren Rus birliklerini oldukça sıcak bir şekilde karşıladı.⁴²⁷ Böylece, Trabzon için yaklaşık iki sene devam edecek olan bir esaret dönemi başlamış oldu. Ermeni ve Pontusçu Rum milislerinin taşkınlıklarının sınır tanımayacağı bu esareti tecrübe etmek istemeyen Trabzonlu Müslümanlar için ise ıstıraplı muhacirlik hadisesi başlayacaktı. Trabzon'da yaşayan Ermeni ve Rumların ve Hrisantos'un işgali büyük bir memnuiyetle karşılayan davranış ve söylemlerini ancak bir kelime tanımlayabilirdi: İhanet! Özellikle bir ruhanî lider olarak Hrisantos'un, siyasî bir figür gibi bağlı olduğu devlet aleyhine çalışmasının, mağlubiyetinden fayda edinme gayretinin hiçbir müspet izahı olamazdı. Nitekim sonraları, Hrisantos'un evrakları arasından çıkarılarak transkript edilen yazışmaları, içine düştüğü ihanetin boyutunu gözler önüne seren dehşet verici belgeler niteliğindedir.⁴²⁸

Trabzon'un işgali sürecinde Hrisantos çeşitli kişi ve kurumlarla ilişki halinde olmuştu. Trabzon'u işgal eden Ruslardan başka bölgede Rus hâkimiyetinin gelişimini çıkarları açısından tehdit olarak gören Fransızlar da Hrisantos'u yanına çekmek niyetiyle onunla irtibata geçme gereği duymuştur. Bu noktada Fransız General Chardigny'nin Aralık 1917'de Hrisantos'a gönderdiği telgraf oldukça dikkat çekicidir. Chardigny telgrafında, Ermenilerin ve Gürcülerin Kafkasya'da kendi ulusal ordularını kurduklarını, Müttefik Güçler'in bunları desteklemek için ellerinden geleni yapmaya hazır olduğunu yazarak, Rum milletinin de unutulmadığını ve müttefik olarak görüldüğünü, Kars, Tiflis, Batum ve Trabzon'u içine alan bölgenin Rumlara ayrılmasına sıcak bakıldığını ifade etmiştir. Trabzon'da bir Rum gönüllü alayının oluşumunun Hrisantos'a bağlı olduğunu yazan general, böyle bir alayın her şeyden önce bölgenin güvenliği için gerekli olduğunu ifade etmiştir. Bu alayın daha sonra Ermeni ve Gürcü ulusal alayları ile birlikte Türklere karşı ülkenin savunmasında gerekli olacağını söyleyen General, telgrafını şu cümle ile

⁴²⁷ Rusların Trabzon'u işgali Patrikhane'de de büyük memnuniyetle karşılanmıştır. Memnuniyetleri Rus Çarına ve Ukrayna Rodasına gönderdikleri şu tebrik telgrafından okunmaktadır:

“Azametpenâh!

Minelezel şan ve şerefi dillere destan olan ve pek büyük askerî şeref ve azametleri târihte yaşayan Kominosların şehri Trabzon bugün, Rus Hânedan-ı İmparatorîsi erkânından ve kahraman Kazak taburları şanlı kumandanı büyük Dük'ün ziyaretine mazhar olmakla şeref ve mes'ud bulunuyor. Bu suretle Rus medeniyetinin âmilleri ve Çar ile vatanın sâdik ve fedakâr muhafızları bulunan ve kahramanlıkları ile satvetli Rusya'nın nâm-ı pür azametini ilâ eden Kazaklar, mefâhir-i tarihiyelerine parlak ve büyük bir şeref daha ilâve ettiler. Cenâbihak Ortodoks Rusyasına hasım olanları târûmar etmek için kahraman Kazak Milleti ile bütün Rus ordusu üzerindeki inâyet-i samedâniyesini idâme ve zât-ı şâhânelerinin adımlarını, şanlı Romanof Hanedanı'nın ilâ-yı şerefi için zafer-i nihaiye doğru tevcih ve îsal eylesin!...” Kadir Mısıroğlu, **Yunan Mezalimi (Türk'ün Siyah Kitabı)**, 9. Baskı, İstanbul: Sebil Yayınevi, 1976, s.297, 298; Çapa, **Pontus Meselesi**, s.269, 270.

⁴²⁸ Söz konusu mektuplar için bkz. **Pontus Meselesi**, s.73-82.

sonlandırmıştır: “Fransa ve diğer tüm müttefikler, yaptıklarınız ve ortak amacımız olan gelecekteki nihaî zafer için yapacaklarınızdan dolayı size son derece minnettardırlar. İnanın bana.”⁴²⁹ Ancak Hrisantos Müttefik Güçler’in Kafkasya bölgesindeki girişimlerinin başarı ihtimalini zayıf gördüğü için Chardigny’nin bu isteğini nazik bir şekilde geri çevirmiştir.⁴³⁰

Hrisantos’un irtibat kurduğu kişilerden birisi de Kafkas Ordusu Kumandanı Vehip Paşa’ydı. Trabzon’da yaşanan Rus işgalinden sonraki süreci de göz önünde bulunduran Hrisantos, bu siyasî hesabı gereği Vehip Paşa ile olan irtibatını koparmamıştır.⁴³¹ Hrisantos, bir görüşmesinde onunla ileri düzeyde bir dostluğu olduğunu ve kendisiyle mektuplaştığını anlatmıştır.⁴³² Vehip Paşa mektubunda Rus askerlerinin Trabzon’a girişi ve Türk ordusunun çekilmesi sırasında Osmanlı nüfusunun korunması ve kargaşa yaşanmamasında metropolitin akıllı ve anlayışlı politikasının etkili olduğunu, bu nedenle düşmanın Trabzon’a girişinden itibaren ortaya koyduğu performansla burayı yönetebilecek yeteneğinin olduğunu gösterdiğini yazmıştır. Yine, Türk çetelerin Trabzon sınırına komşu olan yerlerde Rum köylerinin barışçıl sakinlerine kötü muamele ettikleri, düzeni bozdukları da mektupta dikkat çeken bir başka ayrıntıdır. Anadolu’da yaşayan tüm milletleri din ve ırk ayrımı yapmaksızın cezalandırma ya da ödüllendirme noktasında eşit gördüğünü belirten Vehip Paşa, bu çetelerin davranışlarının kendi yönetim prensibine uygun olmadığını ifade etmiştir. Kötülük yapanların hak ettikleri şekilde cezalandırılacağını ilave eden Vehip Paşa, Trabzon’da bazı gençlerin silahlanarak Ermenileri tahrik ettiğini ve düzeni bozduklarını üzülenek öğrendiğini yazarak bunların yaptıkları kötülükleri en kısa zamanda düzeltileceği sözünü vermiştir. Rus birliklerinin geri çekilmesi ve Türk ordularının tekrar Trabzon’a girmesi aşamasında yaşanabilecek muhtemel sıkıntılara karşın konu hakkında bilgilendirilen müftü ile irtibat halinde başarılı

⁴²⁹ FO, 608/82, Kn.: 10317, Dn.: 342/8/1, 9 Mayıs 1919, s.557, 558; Albert Wuarin, **The Martyrdom of the Pontus and International Public Opinion**, Geneva: Ligue Hellenique pour la Societe des Nations, 1922, s.6.

⁴³⁰ Yerasimos, a.g.e., s.366.

⁴³¹ Aydın Özgören, **Millî Mücadele Döneminde Trabzon Rum Metropolitliği’nin Faaliyetleri**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006, s.36, 94.

Trabzon’un Rus işgalinden kurtarıldığı dönemde Trabzon’a giren Türk ordularının kumandanı olan Vehip Paşa, Millî Mücadele’nin başarıya ulaşacağına hiç ihtimal vermemiştir. Nitekim yazmış olduğu bir mektupta, karamsar fikirlerini dillendirerek Mustafa Kemal Paşa’ya şiddetli eleştiriler getirmişti. Feridun Kandemir, “Millî Mücadeleye İnanmıyan Ordu Kumandanı Vehip Paşa”, **Yakın Tarihimiz; Birinci Meşrutiyetten Zamanımıza Kadar**, 3, İstanbul: Vatan Gazetecilik ve Matbaacılık T.A.Ş., 1962, s.245-247.

⁴³² Vehip Paşa’nın Hrisantos’a yazdığı dört sayfalık Rumca mektup için bkz. **Ek 5**.

olacağına inandığını da ayrıca belirtmiştir.⁴³³ Vehip Paşa'nın mektubunda kullandığı üsluptan farklı bir üslup takınan Kazım Karabekir Paşa, Trabzon'un Türk askerleri tarafından yeniden kuşatılması arifesinde Hrisantos'a yazdığı mektupta, Rize, Sürmene ve Trabzon'da düzenin ve sükûnetin sağlanabilmesi için şehri kuşatmak zorunda olduklarını, kuşatma için Rus birliklerinin en kısa sürede geri çekilmelerinin ve şehri boşaltarak teslim etmelerinin beklendiği ve Türk ordularının 10-23 Şubat 1918'de Trabzon'u kuşatacaklarını yazmıştır. Rus ve Gürcülerin dost olduğunu belirten Kazım Paşa, şehrin kuşatılmasında hiçbir şekilde savaşmak istemediklerini, bu nedenle Rus ve Gürcülerin gemilerle kendi memleketlerine iade edileceği taahhüdünde bulunmuştur. Konu hakkında Rus komutanlarla konuştuğunu belirten Kazım Paşa, onlara kuşatma esnasında sakin olmalarını, kimseye zarar verilmeyeceğini söylediğini belirterek karşı koyan ve kışkırtmalarda bulunanların vurulacağı uyarısında bulunmuştur. Hrisantos'tan beklentilerinin insanları bilgilendirerek kuşatma esnasında sakin kalmalarını sağlamak olduğunu yazan Kazım Paşa, her ne sebeple olursa olsun karşı koymanın yasaklandığını ve yasağa uymayanların ölümle cezalandırılacağını ifade etmiştir.⁴³⁴

Rusların Trabzon işgalinin ardından Trabzon gibi önemli bir şehirde mevzi elde eden Trabzonlu Rumlar ve onların ruhanî lideri Hrisantos, Türklerin terk ettikleri yerlerde köy köy Müslüman ve Rumlardan müteşekkil teşkilatlar oluşturmaya çalışmıştı. Hrisantos, Trabzon'un iç kısımlarında meskûn Rum köylüleri Rusların bıraktığı silahlarla donatmakla da meşgul olmuştu.⁴³⁵ Kasabalardaki belediye heyetleri daha ziyade Rumların sözü geçecek şekilde düzenlenmişti. Adalet işleri Hrisantos'un başkanlığındaki geçici vilayet idaresi tarafından yürütülmekteydi.⁴³⁶ Öte yandan Trabzon'un işgalinin yol açtığı muhaceret ve karışıklık ortamında, şehrin tanınmış Rum eşrafından oluşan belediye meclisi metruk ev ve sair eşyayı tespit ettirip toplatarak nakde çevirmişti. Belediye sandığına aktarıldığı ifade edilen bu nakit, bilahare bu eşrafın ve onların taraftarlarının zimmetlerine geçirilmişti.⁴³⁷

⁴³³ FO, 608/82, Kn.: 10317, Dn.: 342/8/1, 9 Mayıs 1919, s.559, 560.

⁴³⁴ FO, 608/82, Kn.: 10317, Dn.: 342/8/1, 9 Mayıs 1919, s.560, 561.

⁴³⁵ Yerasimos, a.g.e., s.366.

⁴³⁶ Mesut Çapa, **Milli Mücadele Döneminde Trabzon Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti**, Trabzon: Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, 1998, s.63.

⁴³⁷ Özel, a.g.e., s.16.

Bölgedeki Rum ve Ermeniler açısından işler oldukça yolunda ilerlerken, Rusya’da baş gösteren Bolşevik ayaklanma bütün hesapların altüst olmasına sebep oldu. Bölgedeki en önemli istinat güçlerinin ortadan kalması anlamına gelen bu gelişme, Rum ve Ermeniler için şok etkisi yaratmıştır. 1917 Ekim’inde Rusya’da yaşanan ihtilâl, Rus birliklerinin bütün cephelerden çekilmesini de beraberinde getirmişti. Rusya, Osmanlı Devleti ile imzaladığı 18 Aralık 1917 tarihli Erzincan Mütarekesi sonrasında Anadolu’da işgal ettiği cephelerden süratle çekilmeye başladı.⁴³⁸ Yaklaşık iki senelik bir esaret döneminin ardından, 24 Şubat 1918’de Trabzon’un Türk birlikleri tarafından geri alınmasıyla birlikte hamisiz kalan Rum ve Ermeni milislerin bir kısmı kendi imkânlarını kullanarak deniz yoluyla, bir kısmı da çekilen Rus askerlerine eşlik ederek Rusya’ya kaçmak zorunda kaldılar. Böylelikle bu bölgede bulunan Rum ve Ermeni milis güçler büyük oranda temizlenmişse de⁴³⁹ Bafra yakınlarındaki Nebyan dağlık bölgesinde faaliyet gösteren Dimitrios Haralambidis yönetimindeki çete, bu bölgede kendine göre kurtarılmış bölge oluşturmak suretiyle çatışmayı sürdürmüştür.⁴⁴⁰ Zaman içinde bölgede devletin ağırlığı hissedildikçe Pontusçuların yerel boyutlu faaliyetleri de geçici bir süreliğine duruldu. Bu dönemde daha ziyade Yunanistan, Avrupa ve Amerika gibi yerlerdeki faaliyetler öne çıkmıştır. Nitekim 1917 senesinin Mayıs ve Ekim aylarında Tiflis ve Atina’da Pontusçu çevrelerin katılımıyla iki kongre yapılarak, gelecekte atılması gereken adımlar tartışılmıştır.⁴⁴¹

2.3.1. Mondros Mütarekesi Sonrasında Yaşanan Gelişmeler

Yirminci asrın başında iki darbeye, dört savaş yaşayan ve üç padişah eskiten Osmanlı İmparatorluğu, oldukça yoğun bir atmosferde geçen bu asrın ilk çeyreğini dahi tamamlayamadan tarih sahnesinden silinmiştir. Trablusgarp ve Balkan Savaşlarının açtığı yaralar kabuk bağlamadan, Osmanlı İmparatorluğu açısından bunlardan daha etkili olacak genel bir savaş dünyayı etkisi altına aldı. Osmanlı coğrafyasının çehresini büyük ölçüde

⁴³⁸ Süleyman Beyoğlu, “Birinci Dünya Savaşında Trabzon (1914-1919)”, **Trabzon Tarihi Sempozyumu**, 6-8 Kasım 1998, Trabzon: Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, 1999, s.485.

⁴³⁹ Özel, a.g.e., s.14; Beyoğlu, a.g.m., s.485; Mesut Çapa, “Giresun Mutasarrıfının Pontus Meselesiyle İlgili Bir Raporu”, **BTTD**, 29, İstanbul: 1987, s.54; **MG**, 27 Şubat 1918, s.5; **NYT**, 27 Şubat 1918, s.2.

⁴⁴⁰ Yerasimos, a.g.e., s.364.

⁴⁴¹ Sarıay, a.g.m., s.11.

Rumlar, 5 Mayıs 1917’de Tiflis’te, 1917 Haziran’ında Taganrog’ta, 1919’un Haziran, Ağustos ve Ekim aylarında Ekaterinodar’da ve 1919 Haziran’ında Batum’da olmak üzere Rusya’nın güneyindeki yerlerde birkaç konferans toplanmışlardı. Karpozilos, a.g.m., s.141.

değiştiren bu savaş, galip taraflara savaş sırasında yaptıkları gizli anlaşmaları yürürlüğe koyma imkânı sağladığı gibi, savaşın puslu ortamı başta Ermeniler ve Rumlar olmak üzere, Osmanlı coğrafyasında yaşayan ayrılıkçı düşüncedeki çevrelere de bekledikleri zemini sunmuştu. Bu zemini gören kurt politikacı Venizelos, Osmanlı tarihinin bu en sıkıntılı dönemini en doğru şekilde değerlendirme heyecanı ile harekete geçti. Yunan başvekil umutlanmakta ve heyecanlanmakta haksız sayılmazdı. Zira yaklaşık bir asırdır devam eden Büyük Yunanistan hülyasına daha önce hiç bu kadar yaklaşılmamıştı. Venizelos'un nihaî amacı, mümkün olabilecek en geniş Yunan nüfusunun katılımını sağlayarak, geniş bir Yunan Devleti kurmak ve bu devleti Akdeniz'in en önemli güçlerinden biri haline getirmektir. Çıktığı bu yolda Osmanlı İmparatorluğu aleyhine yapılacak her türlü girişimi, Yunanistan adına mubah gören Venizelos'un, aynı zamanda Amerika Birleşik Devletleri başkanı Woodrow Wilson'ın özel muhabirliği görevinde bulunmuş olan, Amerikan kiliseleri Piskoposluk Komisyonu başkanı James Henry Darlington'a gönderdiği ve Osmanlı hâkimiyeti altında yaşayan Hıristiyanların kendilerini yönetme hakkına dair görüşlerini yansıtan telgrafının şu bölümleri dikkat çekicidir:⁴⁴²

Osmanlı İmparatorluğu hâkimiyetinde yaşayan Hristiyan toplulukların ulusal istekleri diğer ülkelerdekinden farklı değildir. ...Ben günümüzün yakın doğu sorununun çözümlenmesi adına eşsiz bir fırsat olduğuna; kötü yönetilen bu devlete ve Türk idare tarzının karakteristiği olan katliamlara artık bir son vermek gerektiğine inanıyorum. ...Anadolu'da yaşayan Hıristiyanlara tam bağımsızlık verilmesi ve onların kendi siyasi geleceklerine karar verebilmeleri gerekir. ...Amerika'daki kilise liderlerinden Hristiyan medeniyeti ve siyasi adalet içerikli gönderdiğin mesajın inancını hiçbir zaman yitirmeyecek olan Yunan halkına güç verdi.

Mondros Mütarekesi'nin şartları Dünya Savaşı sırasında Osmanlı coğrafyasının paylaşılması için yapılan gizli anlaşmaların bir izdüşümü niteliğindedir. Gizli anlaşmalarla aynı gayenin ürünü olarak imza altına alınan Mondros Mütarekesi ile birlikte, Osmanlı topraklarının evvelce saptanmış nüfuz bölgelerine ayrılması sürecinin ilk adımı atılmıştı. 31 Ekim 1918'in öğleninden itibaren uygulanmak üzere, bir gün evvel imzalanan Mondros Mütarekesi, Osmanlı İmparatorluğu açısından yalnızca Dünya Savaşı'nın değil, aynı zamanda kendisinin de sonunu getiren bir ateşkes antlaşması olmuştur. İsmail Hâmi Danişmend'in "*Osmanlı tarihinde imza edilmiş mağlubiyet vesikalarının en ağırı*" ve

⁴⁴² Telegram from E. Venizelos to James Henry Darlington, Concerning the Self-Determination of the Christians of the Ottoman Empire, <http://www.venizelosarchives.gr/en/rec.asp?id=38817> (11.07.2014).

“*teslimname*”⁴⁴³ olarak nitelediği bu mütarekeden sonra, Anadolu’da hiçbir şey eskisi gibi olmamış, zaman baş döndürücü bir hızla akmış, az vakte pek çok hadise sığmıştır. Karadeniz bölgesindeki Pontus komitelerinin fiilî başkaldırı faaliyetlerinin dayanağı da bu mütarekenin yedinci ve yirmi dördüncü maddeleridir. Buna göre; galip güçler istedikleri stratejik bölgeleri istedikleri zaman işgal edebilecekler ve gerek duyulması halinde Doğu Anadolu’yu işgal edebileceklerdi.⁴⁴⁴ Ucu açık bu iki maddenin, dâhilde “Ermenistan ve Pontus devletleri”ne zemin hazırladığını görmek zor değildi.

Mondros Mütarekesi Osmanlı Devleti’nin otoritesini ortadan kaldırırken, ertesinde gündeme gelen Sevr ise bir barış antlaşması ruhunu taşımaktan ziyade savaşa kapı açacak hükümlerle doluydu. Anadolu’nun birçok bölgesinde ilan edilmemiş bir savaş durumu söz konusuydu. Nitekim mütarekede yer alan muğlak maddelere dayanılarak girilen işgal faaliyetlerine karşı, ülkenin birçok bölgesinde ferdî ve çete-milis kuvvetler halinde organize olmuş silahlı direnmeler ortaya çıkmıştır. Bu dönemde yoğunlaşmaya başlayan Pontusçu faaliyetlere karşı, dönemin İstanbul hükümetleri tarafından alınabilen asayiş tedbiri yalnızca seksen kişiden oluşan takip müfrezeleri kurmak olmuştur. Bu sayı, mütareke sonrası dönemdeki terhisler dolayısıyla 25’e kadar düşmüştü.⁴⁴⁵ Ortaya çıkan durumda, asayiş temin etmek gayesi ile Kuvayı Milliye hareketlerinin zuhurunun temel gerekçesi de bu işgal ortamının oluşmasıdır. Kısa zaman sonra, Müdafaa-i Hukuk, Redd-i İlhak ve Muhafaza-i Hukuk vb. isimleri altında, direniş hareketlerini tek çatı altında organize eden cemiyetler teşkil edilmiştir.⁴⁴⁶ Benzer girişimler, gayrimüslim topluluklar arasında da görülmüş, onlar da çete-milis topluluklar halinde Türklere yönelik silahlı mücadele içine girmişlerdir.

Mondros Mütarekesi’nin imzalanmasını takip eden dönemde, Osmanlı merkezi idaresinin gardının düşmesi, taşrada gayrimüslim nüfusun yoğun olarak yaşadığı

⁴⁴³ İsmail Hâmi Danişmend, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, 4, İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1972, s.451.

⁴⁴⁴ İhsan Ezherli, **Türkiye Büyük Millet Meclisi (1920-1998) ve Osmanlı Meclisi Mebusanı (1877-1920)**, Ankara: TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, 1998, s.3, 4.

⁴⁴⁵ Mesut Çapa, “Karadeniz’de Pontusçuluğun Sonu: Rumların Türkiye Büyük Millet Meclisine Sadakatleri, Hristiyan Türkler ve Türk Ortodoksluğu”, **19 Mayıs ve Millî Mücadele’de Samsun Sempozyumu (20-22 Mayıs 1999); Bildiriler**, Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Yayınları, 2000, s.55.

⁴⁴⁶ Türkleri Rum çetelerinin olası baskılarından korumak ve onlarla daha düzenli mücadele edebilmek için Barutçuzade Faik Ahmed Bey tarafından 12 Şubat 1919 tarihinde kurulan Trabzon Muhafaza-i Hukuk Cemiyeti bu cemiyetlerin önemlileri arasındadır. İzzet Öztoprak, “Trabzon Muhafaza-i Hukuk Cemiyeti”, **Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri, 13-17 Ekim 1986**, (Haz.: Mehmet Sağlam ve diğerleri), Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Yayınları, 1988, s.338.

bölgelerde etkisini süratle göstermiştir. Öyle ki, idarî boşluğun yaşandığı bu gevşek dönemi kendileri açısından fırsata dönüştürme gayreti içinde olan çevreler, buldukları her fırsatta memnuniyetsizliklerini yansıtmaya çabasına girdiler. Bu çevrelerin başını çeken unsurlardan biri de ayrılıkçı Rumlar olmuştur. Dört asrı aşkın bir süre Osmanlı İmparatorluğu hâkimiyeti altında Osmanlı Rumları olarak hayatîyetlerini idame ettiren topluluk, tebaası olduğu devlete karşı on dokuzuncu asırdan itibaren yoğun bir soyutlaştırma ve düşmanlaştırma propagandasına maruz kalmıştır. Bu propagandanın işleyişinde, Yunanistan Devleti'nin ve onun Osmanlı Devleti içindeki maşası durumunda olan Fener Rum Patrikhanesi'nin destek ve yönlendirmesi belirleyici düzeyde olmuştur.

Anadolu'nun muhtelif bölgeleri, merkezî yönetimin geleceğinin tartışıldığı ve otorite boşluğunun yaşandığı mütareke günlerinde, ayrılıkçı düşünceye sahip olanlar ile işgallere karşı direnen ve mallarını ve namuslarını korumaya çalışanlar arasındaki çetin mücadelelere şahitlik etmiştir. Bu atmosferde, birçok bölgede çok sayıda çeteler oluşturulmuştu. Bu tür çetelerin yoğun olarak görüldüğü bölgelerden biri de Karadeniz Bölgesi'ydi. Bu bölgede çetelerin yoğun olması, esasında Trabzon'un Rus işgali döneminden kalan bir mirastı. Nitekim bu dönemde Rus varlığından cesaret alan Rumlar ve Ermeniler, çeteleşme konusunda bir hayli tecrübe kazanmışlardı. Rum ve Ermeni çetelerinin bölgede meskûn Müslüman nüfusu bezdiren ve hicrete zorlayan faaliyetlerinin⁴⁴⁷ altında yatan gerekçeler arasında, gelecekte olası bir plebisit durumunda ellerini kuvvetlendirmek vardı. Bu şekilde, diplomatik sahada Rum ve Ermeni iddialarının savunuculuğuna soyunmuş mihraklara da malzeme sağlanmış olacaktı. Aynı amaç doğrultusunda, Rusya'da yaşayan Rumlar ve Ermeniler de peyderpey Anadolu kıyılarına gönderilmekteydi.⁴⁴⁸ Trabzon Vilayeti'ne adeta elini kolunu sallayarak gelen Rum ve

⁴⁴⁷ Mondros Mütarekesi'ni izleyen yaklaşık iki senelik süre zarfında, Karadeniz bölgesinde yalnızca Rum çetelerinin sebebiyet verdiği felaketin boyutları korkunç düzeydedir. Bu dönemde 700 Türkün ölümünün, Türklere ait 41 köyün ve 26 değirmenin yakılmasının ve çok sayıda Türk kadının tecavüze uğramasının vebalini yüklenmişlerdir. Selahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, IV, İstanbul: MEB Yayınları, 1991, s.90.

⁴⁴⁸ Mondros Mütarekesi'nin hemen ardından Rusya'dan Trabzon ve Samsun vilayetlerine yönelik yaşanan yoğun göç hareketliliği sürecinde mültecilerin durumları Osmanlı Mebusan Meclisi'nin de gündemine taşınmıştı. Konuyla ilgili olarak cevaplanması istemiyle hükümete şu tahrir sunulmuştu:

“Dersaadet'te takriben bir aydan beri 2-3 bin nüfus Batum ve Trabzon cihetleri muhacirleri, vapura muntazıran perişan bir haldedir. Samsun'da da aynı hal daha elemnak bir surette ve İspanyol nezlesinden günde yüzden ziyade telefât vâki olduğu mesmudur. Veliş-i hale nazaran kömür buhranının izalesi zamana mütevakıftır. Binlerce nüfus-u beşeriyenin bu hal-i ıstırapı hissiyat-ı insaniyyeye münafi olduğundan serian yurtlarına nakilleri için (Reşit Paşa) gibi büyük bir vapur tahsis olunarak sırf bu nakle mahsus olmak üzere icap eden mahdut miktarda kömürün düvel-i itilafıyye mümesilleri tarafından ilası diriğ olunmayacağı

Ermeniler, yerel otoritelerin İtilaf Güçlerinin temsilcilerinden çekinmelerini fırsat bilerek bölgedeki çetelere katılmaktaydılar.⁴⁴⁹ Göçmen kılığındaki bu çeteler, Yunan Kızılhaçı⁴⁵⁰ içine karışmış olan Yunan subaylarca idare edilmekteydiler. Bu şekilde mütarekenin ilk altı ayı içinde Trabzon'a gelen mülteci sayısı sekiz bini aşmıştı.⁴⁵¹ Aynı şekilde 1919 Eylül'ü itibariyle Giresun'a 525 kadar göçmen gelmişti.⁴⁵²

Kazım Karabekir Paşa 30 Temmuz 1335 (1919) tarihinde Harbiye Nezareti'ne gönderdiği bir telgrafta "*Pontus hükümeti teşkili hülyasiyle Trabzon ve Samsun havalisine muhacir sıfatiyle akın akın müsellâh Rum çeteleri çıktığı*" uyarısında bulunarak yakın tehlikeye dikkat çekmiştir.⁴⁵³ Karabekir Paşa bu dilekçeden bir hafta sonra yine Harbiye Nezareti'ne çektiği bir başka telgrafta da bölgede kurulması planlanan Pontus devleti için Trabzon ve Samsun havalisine akın eden çetelerden bahsederek çok geniş bir sahada Rumların ve Ermenilerin fiilen silahlandırıldıklarına işaret etmiştir.⁴⁵⁴ Millî Mücadele'nin önemli duraklarından biri olan Erzurum Kongresi'nde yayımlanan beyannamede de "*Karadeniz sahilinde Pontus hayalini tahakkuk ettirmek gayesiyle hazırlıklar yapılması ve surf bu maksatla Rusya sahillerinden akın akın muhacir namı altında gelen yabancı Rumların ve bu meyanda da müsellâh eşkiya çetelerinin sevk ve celb edilmesi*" ifadeleriyle aynı tehdit ve tehlikeye değinilmiştir.⁴⁵⁵ Yine, Mustafa Kemal Paşa 6 Şubat 1920'de Heyet-i Temsiliye adına Sivas Heyeti Merkeziye Riyasetine gönderdiği bir yazıda; Sohum,

ümit olduğundan bu babta icra-yı icabının Hükümet-i Seniyye'ye teklifi lüzumunu Hey'et-i Umumiyye'ye arz eyleriz."

Takririn okunmasının ardından söz alan Birinci Reisvekili Topçu Feriki Rıza Paşa, bahsi geçen mültecilerin perişan halde oldukları ve hükümetin üzerine düşen vazifeyi yerine getireceğini ifade etmiştir. **Meclisi Ayan Zabıt Ceridesi**, Ondördüncü İnikad, 9 Kânunuevvel 1334 (1918), s.157.

⁴⁴⁹ Yunan işgallerinin başladığı dönemde Rum çetelerinin üye sayısı 25 bine ulaşmıştı. Trabzon'daki Rumlar, daha çok siyasî faaliyetler içerisindediler. Çapa, "*Karadeniz'de Pontusçuluğun Sonu...*", s.54, 55.

⁴⁵⁰ Yunan Kızılhaçı, görev yaptığı süre içinde muhacirlere bakmak, yardım etmek, çete teşkili ve bir ihtilâl ortamı meydana getirmek için çalışmıştı. Salim Gökçen, **Türkiye'de Rum-Yunan Tedhiş ve Terör Hareketleri (1919-1923)**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 2006, s.285.

⁴⁵¹ **Türk İstiklâl Harbi I; Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı**, Ankara: Genelkurmay Başkanlığı Harb Tarihi Dairesi Resmî Yayınları, 1962, s.172, 173; **HTVD**, Yıl: 4, Sayı: 11, Vsk.: 277.

Karadeniz Bölgesine göçmen yerleştirme siyaseti esasında tahmin edilenden daha eski bir evveliyata sahiptir. Patrikhane ve Yunanistan Devleti'nin ortaklaşa girişimleri sonucu, geride kalan elli senelik süre zarfında yalnızca Samsun'a otuz bini aşkın göçmen getirilmişti. **Pontus Meselesi**, s.62.

⁴⁵² Çapa, **Pontus Meselesi; Trabzon ve Giresun'da Milli Mücadele**, s.14.

Rusya tarafından gelen göçmen kılıklı çeteler tespit edildiğinde geri çevrilmekte veya saldırıya uğramaktaydı. Temmuz 1919'da Batum'dan gelerek Giresun yakınlarında karaya çıkan bir çetenin yok edilmesi bunun bir örneğidir. **Türk İstiklâl Harbi I; Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı**, s.173; **BOA, DH-KMS**, 53-3/15, Bn.5.

⁴⁵³ Karabekir, a.g.e., s.99.

⁴⁵⁴ Karabekir, a.g.e., s.110.

⁴⁵⁵ Ezherli, a.g.e., s.7.

Kars ve civarından 200 bin Rum'a Osmanlı memleketlerinin Karadeniz sahillerine göç etmeleri için Venizelos tarafından talimat verildiği ve bunların güya evvelce tehcir edilmiş Rumlardan olduğunun İtilaf Devletleri'ne bildirilerek, adı geçen bölgelere yerleştirilmeye teşebbüs edileceği haberinin alındığı bilgisini iletmiş ve Pontus hükümetinin teşkiline yönelik olan bu fikrin fiiliyata geçirilmesine engellemek için yapılması gereken ilk işin, bunun millî bir galeyana karşılanarak neticesiz bırakılması olduğunu ilave etmiştir.⁴⁵⁶ Trabzon, Giresun, Samsun ve Zonguldak'ı kapsayan bir gezisinde, buralardan edindiği izlenimleri raporlarına geçen dönemin Amerikan Yüksek Komiseri⁴⁵⁷ Mark Lambert Bristol de aynı noktaya değinmiştir. Rusya'dan Trabzon'a önemli sayıda Rum getirildiğini yazan Bristol, sadece Samsun'a yerleştirilen Rumların sayısını 1300 olarak vererek Trabzon'a gelmek üzere on bin Rum'un Novorissisk'te hazır beklediğine dikkat çekmiş ve Samsun civarında yaşanan eşkıyalık olayları ile bu göçler arasında ilişki kurmuştur.⁴⁵⁸

Osmanlı Devleti'nin Mondros Mütarekesi'ni imzalayarak Birinci Dünya Savaşı'nı noktalamasından sonra, önce Paris Konferansı, ardından da Sevr görüşmeleri ile süreç Osmanlı topraklarının tasfiyesine evrilmiştir. Yine, bu dönemde Wilson İlkeleri ile gündeme gelen "milletlerin kendi kaderlerini tayin etme hakkı" ise Osmanlı'nın gayrimüslim unsurlarının bağımsızlık hareketlerine temel oluşturmuştur. Mondros Mütarekesi ile başlayan ve Lozan Antlaşması'na kadar devam eden yaklaşık beş senelik çok aktörlü mücadele dönemi, Anadolu'nun çehresinin büyük oranda değişmesiyle neticelenmiştir. Anadolu'nun kaderinin belirlendiği bu dönem, başta Rumlar olmak üzere, sırtlarını dönemin başat devletlerine dayayan gayrimüslim unsurlar için tam bir hayal kırıklığı ile tamamlanmıştır. Aynı zamanda bu karışık dönemini fırsat bilerek, yerel ve uluslararası sahada Karadeniz bölgesinde bir Pontus devleti oluşturmaya yönelik niyetlerini gerçeğe dönüştürme gayretine giren Pontusçu çevreler için de gelgitlerle dolu bir dönem olarak tarihin ibretlik sayfaları arasında yerini almıştır.

⁴⁵⁶ **TİTE**, 19/10, Bn.: 1.

⁴⁵⁷ Birinci Dünya Savaşı sonrasında İtilaf Devletleri'nin Osmanlı Devleti ile ilişkilerini yürütmek için diplomatik temsilci atamama yönünde bir yol izlemeleri üzerine Amerika Birleşik Devletleri de aynı yolu takip etmiş ve diplomatik temsilci yerine yüksek komiser görevlendirmeyi tercih etmiştir. Hikmet Öksüz, İsmail Köse, "Millî Mücadele Döneminde Karadeniz'deki Amerikan Savaş Gemileri", **Türk Deniz Ticareti Tarihi Sempozyumu IV, Doğu Karadeniz (16-17 Nisan 2012, Trabzon)**, Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi, 2012, ss.265-284.

⁴⁵⁸ **LCMD, The Papers of Mark L. Bristol**, I, 22 Haziran 1919.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. PARİS BARIŞ KONFERANSI'NDAN LOZAN BARIŞ ANTLAŞMASI'NA: PONTUS MESELESİ

3.1. Paris Barış Konferansı ve İstatistik Oyunları

Dünya Savaşı'nı kapatacak antlaşmaların görüşülmesi amacıyla 18 Ocak 1919 tarihinde Paris'te düzenlenen uluslararası konferansta ele alınan konular arasında Osmanlı Devleti'nin geleceği hususundaki tartışmalar önemli yer tutmuştur. Osmanlı toprakları üzerine savaş sırasında yapılan gizli anlaşmaların uygulanmasının da karara bağlandığı konferansa katılım yoğun olmuştur. Otuz iki devletin katılımıyla gerçekleşen Paris Barış Konferansı'na, Dünya Savaşı'nın galip devletleri olan İngiltere, Fransa, ABD, İtalya ve Japonya yön vermiştir. Konferansın çalışmaya başlamasından hemen sonra bu devletlerin başkan ve dışişleri bakanlarından oluşan ve konferansın temel organı olan *Onlar Konseyi* kurulmuş ve bunun ardından görüşmelere başlanmıştır.⁴⁵⁹ Onlar Konseyi'nin konferansın bütün oturumlarına ve komisyonlara katılma hakkı varken, Yunanistan'ın da dâhil olduğu diğer devletlerin yalnız kendilerini ilgilendiren sorunlarla ilgili oturumlara katılma hakları bulunmaktaydı.⁴⁶⁰ Osmanlı Devleti gibi Dünya Savaşı'ndan mağlup ayrılmış devletlerin ise geleceklerine ilişkin önemli kararların alındığı bu konferansta kurallar gereği temsil edilme hakkı bulunmamaktaydı.⁴⁶¹

Konferansın en etkin devletlerinden biri olan İngiltere'nin en çok ilgili görüldüğü başlıklar arasında Osmanlı Devleti'nin geleceğine özel önem verilmiştir. Çok sayıda İngiliz kabinesi üyesi Osmanlı'nın geleceğini tartışmak üzere Paris'e gitmişti. Konferansta İngiliz heyeti adına çalışan diplomatlardan Harold Nicolson, konferans hakkında kaleme

⁴⁵⁹ **Papers Relating to the Foreign Relations of the United States; The Paris Peace Conference 1919**, IV, Washington: Government Printing Office, 1942, s.1.

⁴⁶⁰ **Papers Relating to the Foreign Relations of the United States; The Paris Peace Conference 1919**, III, Washington: Government Printing Office, 1943, s.172.

⁴⁶¹ Mehmet Sait Dilek, "Paris Barış Konferansı'nda Yunan Talepleri ve Büyük Güçlerin Tutumu", **Karadeniz Araştırmaları**, 36, Ankara: Karam Yayınları, 2013, s.33.

aldığı eserinde, kulak misafiri olduğu İngiliz kabine üyeleri arasında geçen bir görüşmenin içeriği hakkında şunları yazmaktadır.⁴⁶²

...Lord Curzon Türklerin Avrupa'dan atılması ve İzmir'in Yunan bölgesi olarak kabul edilmesi için bastırıyordu. İngiltere'nin Hindistan Bakanı Montagu ve Lord Milner ise Türklerin daha fazla rahatsız edilmemesi gerektiği kanaatindeydi. İngiltere Harp Bakanı Winston Churchill, Türklerin kendi hallerine bırakılmalarını ancak Trabzon'a kadar uzanan bir bölge ile İstanbul ve Boğazlar üzerinde bir Amerikan manda rejiminin kurulmasını arzulamaktaydı. İngiltere Dışişleri Bakanı Arthur James Balfour ise İstanbul'un Amerikan mandasına ve İzmir'in Yunanistan'a bırakılması yönündeki düşüncesini paylaşarak, Türkiye'nin geri kalan kısmında da yabancı danışmanların denetiminde bir krallık kurulmasını istemekteydi. Lloyd George görüş belirtmemişti.

Nicolson'un şahit olduğu bu görüşmenin yapıldığı günün akşamı, Lord Hankey'in, o dönemde Anadolu'nun batısını işgalle meşgul olan Yunanlara bir telgraf yollayarak İzmir ve Ayvalık'ı terk etmemeleri yönünde tavsiyede bulunması,⁴⁶³ Lord Curzon ve Arthur James Balfour'un bu görüşmedeki görüşleri doğrultusunda hareket edildiğini göstermektedir. İngiltere'nin Yunan istekleriyle örtüşen bu tavrının altında siyasî ve ekonomik boyutu olan birçok değişken belirleyici olmuştur. Venizelos'un bir görüşmesi sırasında bölgenin Yunanistan hâkimiyetine geçmesinin ardından, İzmir-Aydın Demiryolu için İngilizlere verilecek hakların Türklerin taahhüt ettiğinden daha fazla olacağı sözünü vermesi,⁴⁶⁴ İngilizlerin Yunanistan'a olan bu desteğinin ekonomik boyutuna verilebilecek örneklerden biridir. Her ne kadar Nicolson'un aktardığı bu görüşmede Lloyd George'un görüş belirtmemiş olduğu ifade edilmiş olsa da onun görüşü belliydi. Lloyd George, güçlü bir Yunanistan'ı İngilizlerin Yakın Doğu'daki menfaatleri açısından doğal bir müttefik olarak görüyordu.⁴⁶⁵

Venizelos'un konferansta üzerine düştüğü konuların başında Batı Anadolu'nun Yunan toprakları arasına katılması gelmekteydi. Bu hedef doğrultusunda çok sayıda görüşme gerçekleştiren ve kulis faaliyetlerinde bulunan Yunan heyeti ve onu başındaki isim olan Venizelos, ABD Başkanı Wilson ile konu hakkında yaptığı bir mülakatta onun

⁴⁶² Harold Nicolson, **Peacemaking 1919**, New York: Grosset & Dunlap, 1965, s.343, 344.

⁴⁶³ Nicolson, a.g.e., s.344.

⁴⁶⁴ Nicolson, a.g.e., s.347.

⁴⁶⁵ Mine Erol, **Türkiye'de Amerikan Mandası Meselesi 1919-1920**, Giresun: İleri Basımevi, 1972, s.53, 54.

üzerinde müspet bir tesir bırakmaya muvaffak olmuştu.⁴⁶⁶ Venizelos'un bölgede yaşayan otuz bin Rum'un hayatı tehlikesinin bulunduğunu söylemesi üzerine, Wilson Mondros Mütarekesi hükümlerinin Müttefik Güçler'e gerekli görüldüğünde asker çıkarma hakkı verdiğini ifade etmişti. Bunun üzerine Fransız başvekil Clemenceau çıkartma yapılmadan evvel Türklere haber verilmesi gerektiği, aksi takdirde mütareke şartlarının çiğnenmiş olunacağı yönünde bir hatırlatmada bulunmuştu. Olası bir işgalin Türklere önceden haber verilmesinin onlara zaman kazandıracığı ve direnişle karşılanacağını bilen Wilson buna soğuk yaklaşmıştı. Konu hakkındaki uzun tartışmaların ardından, İzmir'in bir diğer taliplisi olan İtalya'ya bir iki gün evvel Osmanlı hükümetine ise ancak 12 saat evvel Yunanistan'ın İzmir'e asker çıkaracağı bildirilecekti.⁴⁶⁷

3.1.1. Paris Barış Konferansı Sürecinde Osmanlı Coğrafyası Üzerindeki İddia ve Talepler

Yunan başvekil Venizelos, Mondros Mütarekesi'nin imzalandığı gün yaptığı açıklama ile Yunan iddialarını gündeme getirmişti. Venizelos'un açıklamalarını özellikle 30 Ekim 1918 tarihinde yaparak bir mesaj vermek istediği ortadaydı. Zira ortada çok ağır ve istismara açık bir mütareke yapmış Osmanlı Devleti ile savaştan galipler safında ayrılmış Yunan Devleti bulunmaktaydı. Venizelos, bu şartlar altında dağılacığına neredeyse kesin gözüyle bakılan Osmanlı Devleti'nden pay alma yarışında erken davranmak istemiş ve anlamlı bir günde yaptığı açıklamalarla buna sembolik bir hava katmaya çalışmıştır. Venizelos'un iddiaları daha ziyade Rum nüfusun yaşadığı bölgelerle ilgiliydi. O'na göre dünyada sekiz milyondan fazla Yunan vardı ve bunların hemen hemen yarısı Yunanistan dışında yaşamaktaydı. Venizelos'un tahminlerine göre yurtdışındaki

⁴⁶⁶ Amerika Birleşik Devletleri 1917 senesinde İtilaf Güçleri yanında Dünya Savaşı'na girmiş ancak Osmanlı Devleti'ne ve Bulgaristan'a savaş ilan etmemişti. Bu hususta müttefiklerinin görüşlerine göre karar vermek isteyen ABD Hariciyesinin başında bulunan Robert Lansing, konu hakkında 8 Mayıs 1918 tarihinde Başkan Wilson'a yazdığı bir mektupta, konuya dair İtilaf Güçleri'nin bakışlarını aktarmıştı. Lansing, İtilaf Güçleri'nin Osmanlı Devleti ile savaş yapılması yönünde görüşü benimsediklerini, ancak İngiltere'nin Almanya'nın müttefiki olan Bulgaristan ve Osmanlı Devleti'nin ikisine birden savaş açılmasına soğuk baktığını yazmıştır. İngiltere yalnızca Osmanlı Devleti'ne savaş açılmasına taraftardı. Ancak Lansing İngiltere'nin bu görüşüne taraftar değildi. Lansing'in böyle düşünmesinde; "olası bir savaşın Türkiye'de bulunan Amerikan misyoner teşkilatlarının dağılmasına ve misyonerlerin buradan sürülerek mal varlıklarına el konulmasına yol açacağı" yönündeki çekinceler etkili olmuştur. Ayrıca, Amerika ile siyasî ilişkilerini bitiren Osmanlı Devleti'nin buna rağmen Amerika'ya yönelik saldırgan bir tutum içinde olmaması da Amerika'ya bir savaş sebebi bırakmamaktaydı. **Papers Relating to the Foreign Relations of the United States; The Lansing Papers, 1914-1920**, II, Washington: Government Printing Office, 1940, s.124-126.

⁴⁶⁷ **Papers Relating to the Foreign Relations of the United States; The Paris Peace Conference 1919**, V, Washington: Government Printing Office, 1943, s.555.

Yunanların 365 bini İstanbul'da olmak üzere bir milyon 750 bini Anadolu'da yaşamaktaydı. Venizelos 365 bin rakamını önemli bir yekûn olarak kabul etmiş olacak ki, boğazlarda uluslararası bir garantörlüğün kurulmasının ve İstanbul Vilayeti'nin Yunanistan'a verilmesinin en doğal çözüm olacağına açıklamalarında yer ayırmıştı. Venizelos konferans öncesi yaptığı açıklamalarını Paris Konferansı'nda detaylandırarak daha da ileriye taşıyacaktı.

Yunanistan'ın konferansta izlediği temel strateji Osmanlı topraklarında yaşayan gayrimüslimlerin hayatlarının tehlikede olduğu ve bu nedenle Yunanistan ile birleşmenin gerektiği propagandasını yaymaktı. Bu amaçla, Yunanistan'ın Amerika'daki elçiliği, ABD Dışişleri Bakanlığı'na ilettiği bir raporda Türklerin Anadolu ve Trakya'daki Hristiyanlara kötü muamelelerde bulunduğu dair ellerine çeşitli raporlar geçtiği bilgisini vererek bu konuda önlem alınmasını talep etmişti.⁴⁶⁸ Yine, Yunanistan Türklerin Anadolu'da bir kıyım hazırlığında olduğu yönünde yalan yanlış dedikodular çıkararak bu durumu İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na bildirmişti. Benzer şekilde, *Anatoli*, *Enosis*, *Karteria*, *Bryoulla*, *Pan-Lycian*, *Kyzicos* ve *Frixos-Helli* isimli komitelerin katılımıyla Yunanistan'da gerçekleşen toplantıda alınan ve Earl Curzon'a iletilen kararlarla, Anadolu'nun Yunanistan ile birleşmesi konusunda bazı görüş ve öneriler gündeme taşınmak istenmişti. Bunlar arasında; Anadolu'nun yenilenmesinin, iç karışıklıkların önlenerek düzenin güvence altına alınmasının ve burada yaşayanların istek ve haklarının karşılanmasının tek yolunun bağımsız Yunanistan ile birleşmek olduğu, böyle bir birliğin garanti edilmesi ile Anadolu'da yaşayan Yunanların hak ve özgürlüklerinin güvence altına alınacağı ileri sürülmüştür. Bunu gerçekleştirebilmek adına, kurul üyelerinin aktif görevler üstlenmeleri ve Yunanistan başvekili Venizelos'a ve Paris, Londra ve New York'ta çıkan önemli gazetelere bu yöndeki öneri ve dileklerin iletilmesi kararlaştırılmıştı.⁴⁶⁹ Venizelos da bu konuda boş durmamış, 4 Nisan 1919 tarihinde Paris Konferansı'ndaki İngiliz heyetine bir mektup yazarak Aydın, İzmir, Efes, Denizli gibi bölgelerde yaşayanların Yunanistan'a bağlanmak istediklerine dair iddiaları gündeme getirmeye çalışmıştı.⁴⁷⁰ Aynı şekilde, Anadolu ve Trakya'da mülteci durumunda olan Rumlar tarafından İngiltere'nin Atina Büyükelçisi Granville'e iletilen telgraflar vesilesiyle Yunanistan'la birleşme konusunda

⁴⁶⁸ **Papers Relating to the Foreign Relations of the United States; The Paris Peace Conference 1919**, II, Washington: Government Printing Office, 1942, s.276, 277.

⁴⁶⁹ **FO**, 608/89/1, Kn.: 6137, Dn.: 357/1/1, 11 Mart 1919, s.11.

⁴⁷⁰ **FO**, 608/89/1, Kn.: 6613, Dn.: 357/1/1, 15 Mart 1919, s.32-37.

genel bir irade olduğu izlenimi yaratılmak istenmişti.⁴⁷¹ Bundan başka, Atina’da teşkil edilmiş olan Merkezî Pontus Komitesi’nin 3 Nisan 1919’da Lloyd George’a gönderdiği telgrafta da yabancı bir ülkenin boyunduruğunun kabul edilemeyeceği ve Yunanistan’ın mandasının istendiği ifade edilmiştir.⁴⁷² Batı Anadolu’da 15 Mayıs 1919 tarihinde başlayacak olan Yunan askerî harekâtına zemin oluşturma temeline oturan bu propaganda politikası ile planlanan harekâta meşruiyet kazandırmak hedeflenmiştir.⁴⁷³

Konferansta Onlar Konseyi arasında bazı konularda görüş ayrılıkları yaşanmıştır. Bu görüş ayrılıkları Osmanlı toprakları üzerinde talepleri olan Rumları ve Ermenileri de yakından ilgilendirmekteydi. Zira İtalyanlar Yunan birliğini, Fransızlar da Ermeni birliğini çıkarları açısından pek uygun görmediklerinden Yunan ve Ermeni ulusal hareketlerine karşı olmuşlardı.⁴⁷⁴ Fakat Rumların ve Ermenilerin ortaya koydukları uzlaşma iradesi bu iki devleti sıkıntıya soktu. 25 Şubat 1919’da Ermeni ve Rum patrikler aralarında birbirlerinin toprak taleplerini destekleyen bir anlaşma imzaladılar. Venizelos ve Ermeni Heyeti⁴⁷⁵ başkanı Bogos Nubar Paşa tarafından konferansa sunulan bu anlaşmanın sonuç kısmında şu ifadelere yer verilmişti.⁴⁷⁶

...Milletlerimiz bağımsızlıklarını elde ettiklerinde sayılara on milyona ulaşacaktır. Bugün Türkiye’deki bu sayı iki buçuk milyon Rum ve bir buçuk milyon Ermeni’ye düşmüş durumdadır. Bu Müslümanların çoğunlukta yaşadığı yerlerde işlenen çirkin suçların bir sonucudur. ...Biz hep bu topraklarda yaşadık. Toprağını ter ve kanımızla suladık. Türkler, bugün olduğu gibi, vücudumuza sirayet etmiş berbat bir parazit olageldiler. Hiç eser ve medeniyet üretmediler. Tek bir şehir bile inşa etmediler. Her yere ölüm ve yıkım getirdiler. Biz artık Türk hükümetinin idaresi altında yaşamaya mecbur bırakılmak istemiyoruz. Böyle bir hükümete itaat etmeyeceğimizi beyan ediyoruz. Milletlerimize ait olan mülklerin onarılmasını talep ediyoruz. ...Karadeniz’e ve Akdeniz’e bağlantısı olan Büyük Ermenistan Devleti’nin kurulmasını istiyoruz. Biz Rumlar olarak Kilikya bölgesinin diğer altı Ermeni

⁴⁷¹ FO, 608/89/1, Kn.: 6136, Dn.: 357/1/1, 16 Mart 1919, s.18; FO, 608/89/1, Kn.: 6902, Dn.: 357/1/1, 11 Mart 1919, s.82.

⁴⁷² FO, 608/89/1, Kn.: 7118, Dn.: 357/1/1, 2 Nisan 1919, s.85.

⁴⁷³ Salahi R. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, I, Ankara: TTK Yayınları, 1995, s.34.

⁴⁷⁴ İtalya ve Fransa’dan başka, bölgeye yönelik hesaplar yapan İngiltere’nin politikaları da Ermenistan devletinin geleceği açısından çeşitli komplikasyonlar içermekteydi. İngilizlerin İran ve Ermenistan’a rağmen bağımsız bir Azerbaycan devleti kurma düşüncesi, bölge açısından ciddi bir kargaşa potansiyeli taşımaktaydı. Fransa ve İngiltere Ermenistan ve Mezopotamya bölgeleri için birbirine rakip politikaları savunmaktaydılar. Fransa, Ermenistan ve Kilikya projesini onaylamıyordu. Gibbons, a.g.e., s.256.

⁴⁷⁵ Paris Barış Konferansı’nda Ermeniler iki heyetle temsil edilmişlerdi. Bunlardan ilki Bogos Nubar Paşa’nın başkanlığını yaptığı “Ermeni Ulusal Heyeti” iken diğeri de “Ermenistan Cumhuriyeti Heyeti”ydi. Bu iki ayrı heyet, Ermenistan’da bulunan Ermeniler ve Paris’teki diaspora Ermenilerinde kafa karışıklığına sebep olmuştu. Bestami S. Bilgiç, “A Failed Project: The Ponto-Armenian Federation, 1919-1920”, **Bulleten**, LXXV (273), Ankara: TTK Yayınları, 2011, s.547.

⁴⁷⁶ Gibbons, a.g.e., s.250-252.

vilayeti ile birleştğini ve özgürce geliştiğini görmekten memnun olacağımızı beyan ediyoruz. ...Biz Ermeniler olarak Trakya'nın, İstanbul'un, Aydın ve Bursa vilayetlerinin ve İzmit ve Biga sancaklarının Yunanistan'a katılmasını istediğimizi ilan ediyoruz.

Rumların ve Ermenilerin ortak hareket etme noktasında ortaya koydukları irade çerçevesinde kaleme aldıkları yukarıdaki satırlarda Türklerle alakalı kullandıkları ifadelerin ciddiye alınır bir yanı olmadığından anlaşma metninin bu kısmına değinmeye gerek yoktur. Daha ziyade bir isyan bildirisi niteliğinde olan metnin önemi, Osmanlı Devleti'nin karşısında olanların bir blok oluşturma stratejisi izlediklerini ortaya koymasından kaynaklanmaktadır. Osmanlı Devleti'nin geleceği için radikal bir etki yapabilecek bu strateji, yalnızca Rumlar ile Ermeniler arasında sınırlı kalmamıştır. Benzer şekilde, Ermeniler ve Kürtler de aynı strateji doğrultusunda hareket etmişlerdir. 1919 Kasım'ında Ermeni Heyeti Başkanı'nın Venizelos'a gönderdiği mektuptaki şu bölüm bu işbirliğini haber vermektedir:⁴⁷⁷

...Ermenistan ve Kürt heyetlerinin müstakil temsilcileri olarak benim ve Şerif Paşa'nın imzasını taşıyan, Barış Konferansı başkanına gönderdiğim mektubun bir kopyasını size de göndermekten onur duyarım. Ermenilerin ve Kürtlerin bir arada yaşayamayacağını ileri süren muhaliflerin iddialarının aksine, geleceğimizin garantisi olan ulusal çıkarlarımızı yansıtan bir anlaşmayı aramızda tamamladık...

20 Kasım 1919
Ermeni Heyeti Başkanı

Rumların ve Ermenilerin Paris'teki barış görüşmelerinde arkası gelmeyen iddia ve talepleri, konferans gündemini işgal eden başlıklardan biri olmuştu. Konferansta Venizelos önderliğindeki Yunanlar ve Bogos Nubar Paşa güdümündeki Ermeniler, siyasî coğrafya projelerini çeşitli demografik iddialarla besleme yönünde bir strateji takip etmişlerdir. Bu stratejinin ilham kaynağı, dönemin ABD başkanı Wilson tarafından ortaya atılan ve literatürde onun ismiyle anılan *ilkeler* arasındaki coğrafi sınırların milliyet esası gözetilerek düzenlenmesine dair ilkesiydi. Yaşadıkları bölgelerin demografik yönden dominant unsuru olma stratejisinin takip edildiği bölgeler, Ermenilerin ekseriyette olduklarını ileri sürdükleri altı doğu vilayeti, Adana Vilayeti ve Maraş Sancağı olurken; Yunan iddiaları Anadolu'nun batısındaki vilayetler üzerine yoğunlaşmıştır. Bu noktada, Venizelos'un

⁴⁷⁷ Letter from the President of the Armenian Delegation in Paris to E. Venizelos, <http://www.venizelosarchives.gr/en/rec.asp?id=38835> (11.07.2014).

konferansta sarf ettiği “Yunanistan gerçek geleceğini Ege’yi ele geçirdiği zaman bulacaktır”⁴⁷⁸ sözü, Yunan iddialarının nihaî hedefini göstermesi açısından dikkat çekicidir. Bunun yanında, aşağıda detaylarına değinildiği üzere, Pontusçu faaliyetlerin hedefinde bulunan Trabzon, Sivas ve Kastamonu vilayetleri de haklarında muhtelif iddialar ne sürülen bölgeler olmuştur.

Paris Konferansı’na hâkim olan hava, savaştan mağlubiyetle ayrılan Osmanlı Devleti’nin dile getirdiği iddiaların göz ardı edilmesi yönünde olmuştur. Konferansta Osmanlı tarafının ne sürdüğü ve 1914 nüfus sayımına dayanan nüfus verilerinin referans alınamayacağı görüşü benimsenmişti. Zira konferans, katliamlar ve gler sonucunda nüfus durumunun değişmiş olduğunu prensip olarak kabul etmişti. Bu önyargılı yaklaşım neticesinde, Yunan tarafının Anadolu nüfusuna yönelik verdiği rakamlar ciddi bir sorgulamaya tâbi tutulmaksızın kabul görmüştür.⁴⁷⁹

Ermeni ve Yunan temsilcileri, konferansa sundukları çok sayıda kaynağı meçhul istatistikler vasıtasıyla toprak taleplerinin haklılığını ispatlama gayretinde olmuşlardı. Anadolu’nun demografik durumuna dair istatistiklerin adeta havada uçuştuğu bu süreçte, aynı zamanda bunların doğruluğunu açıklamak maksadıyla, aşağıda biraına değinilen çok sayıda ısmarlama çalışma da hazırlanmıştı. Ermeni iddiaları bağlamında konferansa sunulan istatistik cetvellerinden biri Tablo 8’de görülmektedir.

Tablo 8: Ermeni Heyeti’nin Paris Barış Konferansı’na Sunduğu Nüfus Verileri

Bölge	Ermeni	Rum ve diğer Hristiyanlar	Müslüman	Karışık	Toplam
Trabzon Vilayeti	60,000	140,000	400,000	-	600,000
Altı Doğu Vilayeti	1,018,000	165,000	1,178,000	254,000	2,615,000
Kayseri Sancağı	50,000	20,000	100,000	-	170,000
Adana Vilayeti Maraş Sancağı }	407,000	60,000	197,000	60,000	724,000
Toplam	1,535,000	385,000	1,875,000	314,000	4,109,000

Kaynak: A. A. Pallis, *Greece’s Anatolian Venture and After; A Survey of the Diplomatic and Political Aspects of the Greek Expedition to Asia Minor (1915-1922)*, London: Methuen & Co. Ltd., 1937, s.225.

⁴⁷⁸ Nicolson, a.g.e., s.341.

⁴⁷⁹ *A History of the Peace Conference of Paris*, 6, (Ed.: H.W.V. Temperley), London: Henry Frowde and Hodder & Stoughton, 1924, s.39.

Tablo 8'in verdiği mesaj ilk bakışta oldukça açık olarak okunmaktadır. Ermeniler, altı doğu vilayeti ile Adana Vilayeti ve Maraş Sancağı'nda ekseriyeti oluşturduklarını savunmak suretiyle, doğrudan bu bölgelere talip oldukları mesajını vermişlerdir. Tabloda belirtilen merkezler dikkate alındığında, Müslümanların toplam nüfus içerisinde nüfusun yarısına dahi erişememiş olarak gösterilmesi, aynı zamanda Müslümanların bu merkezlerde yönetici pozisyonunda kalmamaları gerektiği yönünde gizli bir mesajdı.

En az Ermeniler kadar, Venizelos koordinatörlüğündeki Yunanlar da konferansta yoğun bir propaganda faaliyeti içinde olmuşlardır. Bu bağlamda, Yunan iddialarına destek sağlayabilmek için ter döken Venizelos'un Paris'te ortaya koyduğu yoğun performans, konferansa katılan diplomatların da dikkatinden kaçmamıştı. İngiliz diplomatlardan Nicolson, emperyalist olarak nitelediği Venizelos'un, yetersiz diplomatik yeteneğine rağmen Yunanistan için önemli tavizler elde ettiğini yazmaktadır.⁴⁸⁰ Venizelos'un Yunan iddiaları adına gösterdiği gayretkeşlik karşısında hayranlığını gizlemeyen Nicolson, Anadolu'nun demografik yapısı konusunda Yunan tarafının iddiaları hususunda Venizelos'la aralarında geçen bir konuşmayı şu şekilde aktarmaktadır:⁴⁸¹

...Venizelos bana elinde tuttuğu istatistikleri göstererek; 'Anadolu'nun bütün kıyıları ve İstanbul'un batısından itibaren olan bölge fiziksel ve iklimsel olarak Yunan'dır' dedi. Bunun üzerine bu kadar geniş bir coğrafyayı nasıl koruyabileceği soruma: 'Fakat artık coğrafya harpleri yaşanmıyor. Almanya yaptı ve sonucunu gördün' karşılığını verdi. İstanbul ve Doğu Trakya'da yaşıyan Rumlar arasında muhtemel bir anlaşmazlık tehlikesine dair soruma karşılık olarak da: 'Ne fark eder? Milletler Cemiyeti'ne saldıracağımızı mı düşünöyorsunuz? İstanbul'da dost ve yabancı olmayan bir komşunuz olması daha iyi olmaz mı?' cevabını verdi.

Venizelos ile Nicolson arasında geçen konuşma, Venizelos'un heyecanını gösterdiği gibi, iri devletlerin Yunanistan'a yönelik desteğinin bilincinde olduğunun da bir ispatıdır. Ülkesini Batı'nın doğal müttefikleri olarak gören Venizelos'un böyle bir düşünceye sahip olmasında Batılı güçlerin rolü göz ardı edilemez. Esasında onu ve ülkesini kaçınılmaz hayal kırıklığına sürükleyen, bu aşırı özgüveni ve müttefiklerine olan itimadı olmuştur. Venizelos'un kendisinden oldukça emin hareket etmesi ve politikalarını da bu yönde icra sahasına sürmesi, onun Türkiye'ye yönelik genel politikalarına sinmiştir.

⁴⁸⁰ Nicolson, a.g.e., s.136, 210.

⁴⁸¹ Nicolson, a.g.e., s.238, 239.

Venizelos, Paris Konferansı'ndaki hırslı çizgisinin ve aşırı özgüveninin ülkesini nasıl büyük bir felakete sürüklediği görmek için çok fazla beklemeyecekti.

3.1.1.1. Paris Barış Konferansı Sırasında Pontus İddiaları Yönündeki Girişimler

Karadeniz bölgesinde bir Pontus Devleti kurabilmek hevesiyle mücadele veren ve bu bağlamda uluslararası çapta teşkilatlanma çabası içinde olan çevreler de Paris Konferansı'nda esen Osmanlı karşıtı rüzgârdan nemalanmaya çalışmışlardır. Pontus iddialarını uluslararası sahaya çekmeye çalışan çevrelerin bu yöndeki ilk girişimleri, 1917 Ekim'inde Atina'da topladıkları ve Karadeniz kıyısında meskûn bütün Rumları bağımsız bir devlet çatısı altında birleştirme amacı taşıyan konferans olmuştur. Bu konferansın Pontus Meselesi içindeki önemi, bağımsız bir devlet kurma fikrinin ilk defa duyurulmuş olmasından gelmektedir.⁴⁸² Bu konferansı müteakip Yunanistan dışındaki çalışmalarına yoğunluk veren Pontusçular, yaklaşık dört ay sonra, 4 Şubat 1918'de bu defa Marsilya'da bir kongre toplamaya muvaffak oldular. Kongrenin kayda değer tek özelliği Rus Dışişleri Komiseri Troçki'ye bir telgraf çekerek Rusya'nın desteğini temine çalışılmak olmuştur.⁴⁸³ Başarısız denilebilecek bu kongreyi, Temmuz 1918'de Kafkasya'da mülteci durumunda bulunan Rumların eski vatanlarına dönmeleri amacıyla Bakü'de toplanan başka bir kongre izlemiştir.⁴⁸⁴ 1918 Ekim'inde Krasnodar'da⁴⁸⁵ kurulan Pontus Millî Merkezi ile de uluslararasılaşma sürecinde önemli bir yol alınmıştır.⁴⁸⁶ Öte yandan Ekim ayının başında bir kısım Rumlar tarafından Manchester'da bir toplantı tertip edilmiştir. Toplantının sonuç bildirgesinde; yapılacak barış görüşmelerinden Rumları tatmin edecek sonuçların çıkmaması halinde, "sayıları dört milyonu bulan ve hâlâ Türklerin idaresi altında bulunan Rumların İtilaf Devletleri'nin gözetimine alınabileceği ve ancak bu şekilde Türklerin kötü idaresi ve zalimliği altında ezilmekten kurtulabilecekleri" ifadeleri kullanılmıştır.⁴⁸⁷

⁴⁸² Yerasimos, a.g.e., s.367.

⁴⁸³ Çekilen telgraf sureti için bkz. **Pontus Meselesi**, s.86.

Kongrenin, Rusya'nın desteğini elde etme yönünde attığı bu adım ile Rus ordusunun bölgedeki hesaplarını destekler mahiyette tavır almasını, çıkarları açısından doğru bulmayan Fransa bundan rahatsız olmuştur. Yerasimos, a.g.e., s.368.

⁴⁸⁴ Sarıay, a.g.m., s.13.

⁴⁸⁵ Krasnodar, Rusya'daki Bolşevik ihtilalden sonra çok sayıda Rum'un yerleştirildiği bir şehir olduğu için burada Rumların teşkilatlanmaları kolay olmuştur. Karpozilos, a.g.m., s.144.

⁴⁸⁶ Yerasimos, a.g.e., s.368.

⁴⁸⁷ **MG**, 14 Ekim 1918, s.5.

Teşkilatlanma noktasında önemli ölçüde yol alan Pontusçu çevreler, daha Mondros Mütarekesi'ne atılan imzaların mürekkebi kurumadan, Marsilya'da ikinci defa bir araya gelerek durum değerlendirmesi yapma ve sonraki süreçte izlenecek yolu belirleme işine soyundular. 2 Kasım 1918'de Marsilya'da eski Giresun belediye başkanı Konstantin Jason G. Konstantinidis başkanlığında toplanan II. Pontus Kongresi'nde *Pontus* olarak tanımlanan bölgenin nüfus durumuna dair birtakım iddialar gündeme geldi. Buna göre; bölgede 1.5 milyon Ortodoks-Rum, 500 bin Rumca konuşan Müslüman Rum, 250 bin kadar da gizli Hıristiyan Ortodoks bulunduğu iddia edilmişti.⁴⁸⁸ Aynı kongrede Birinci Dünya Savaşı'nın galibi olan devletlerden talep edilecek yardım ve desteklerin neler olacağına dair takip edilecek yol haritası da çıkarılmış⁴⁸⁹ ve bu bağlamda sorunun uluslararası ortama taşınması ve tanıtılması için gayret gösterilmesi kararı alınmıştı. Alınan bu kararlar doğrultusunda, yabancı basın organlarına gaye ve beklentilerini ifade eden yazılar göndererek bu yolda mesafe alınmaya çalışılmıştır. Pontus Kongresi başkanı Konstantinidis, bu yazılardan birinde amaç ve taleplerini şu sözlerle ifade etmektedir:⁴⁹⁰

...Müttefiklerin zaferi, Amerikan başkanı ve İtilaf Güçleri tarafından ilan edilen yüksek özgürlük prensipleri çerçevesinde nihaî bir uzlaşma temelinde şark meselesinde yeni bir sayfa açıyor. Tebaası olan milletler üzerinde beş asır boyunca zalimce baskı kurmuş olan Osmanlı İmparatorluğu'nun tasfiyesi ile birlikte Türk İmparatorluğu'nun yerini alacak çeşitli küçük devletlerin kurulması sorunu ortaya çıkmıştır. Her gün gazete ve dergilerde, Ermenistan, Suriye, Arabistan, Filistin vb. isimler altında bağımsız olacak bu yeni devletlerin kurulacağını okuyoruz. Ancak İngiliz basımında bu devletler arasında ismi anılmayan bir tanesi daha var: Euxine Pontus.

Diğer mazlum milletler gibi Pontus'un sakinleri de korkunç Türk esaretinden kurtulmak istiyorlar. Bu sonuca ulaşmak için, başta Kafkasya (Rusya) olmak üzere Yunanistan, Fransa, Mısır, İsviçre ve Amerika'da ikamet eden bu bölgenin yerlileri, başkentleri Trabzon şehri olan bağımsız ve özgür bir cumhuriyet kurulması amacıyla, yaşadıkları ülkelerde bu ulusal iddialarını gerçekleştirmek için dernekler kuruyorlar. Karadeniz'in güney sahillerine kadar yayılacak bu cumhuriyet, Rusya Kafkasya'sından 80 ila 100 millik bir hinterlandta Sinop'un batısına uzanacak. Her bölge etnik temele göre bölünecek. Bu coğrafyada Ortodoks dinine mensup, Yunan dilini konuşan ve aynı ulusal istekleri paylaşan iki milyondan fazla bir nüfus bulunmaktadır. Diğer din ve uluslara mensup insanlar azınlık durumunda olmalarına rağmen bu azınlıkların haklarına saygı duyulacak ve kurulacak [Pontus] cumhuriyeti ve Müttefik Güçler tarafından garanti altına alınacak.

Pontus'ta yaşayan insanlar, İngiliz milletinin ve müttefiklerinin adaletine tam bir sadakat duygusu beslemekte ve İngiliz milletine, müttefiklerine ve tüm medeni dünyaya, bu nihaî anlaşmada haklı taleplerinin dikkate alınmasını ateşli bir şekilde iletmektedirler.

⁴⁸⁸ **Pontus Meselesi**, s.85.

⁴⁸⁹ Öksüz-Aktaş, a.g.m., s.315.

⁴⁹⁰ **MG**, 19 Kasım 1918, s.8.

Pontus davasını savunanların, bu yolda öne sürdükleri iddialarını tarihî bir zemine oturtma gayretleri, kaçınılmaz olarak onları sorunun ana kaynağına götürmektedir. Şark meselesinin batının tarihsel hafızasındaki yerinin bilincinde olan Pontus Kongresi başkanı Konstantinidis'in yukarıdaki yazıda öncelikle bu noktayı işlemesi bu bakımdan tesadüf olarak değerlendirilmemelidir. Pontus Meselesi'ni Şark Meselesi'ne eklemek suretiyle, tanıtımını yapmaya çalıştığı davanın daha fazla ilgi göreceği kanaatinde olan Konstantinidis, bulunduğu taraf açısından oldukça akıllıca bir argüman kullanmıştır. Batılı devletler tarafından dikkate alınmadığının farkında olan Konstantinidis, bu eksikliği gidermenin yolunun büyük güçlere el açmaktan geçtiğini düşünmüş olacak ki; meramını Osmanlı Devleti'nin zalim bir yapı olduğu şeklinde trajik ifadelerle dramatize ederek anlatma yolunu seçmiş ve bu uğurda başta İngilizler olmak üzere, destek olabilecek tüm çevrelerden yardım dilenme acziyetini ortaya koymakta bir beis görmemiştir.

Marsilya'daki Pontus Kongresi, Pontus Meselesi çerçevesindeki iddia ve taleplerini büyük güçlere dilekçeler ve muhtıralar göndererek savunmaya çalışmıştır. Bu noktada, 17 Şubat 1919 tarihinde İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen aşağıdaki dilekçede, bölgenin sosyal ve demografik durumu hakkında şu iddialara yer verilmiştir:⁴⁹¹

...Türkiye'de istatistik işleriyle ilgilenen bir yapı olmadığı için ülkenin toplam nüfusu hakkında herhangi bir değerlendirme yapmanın imkânı yoktur. Bununla birlikte, din ve dil bakımından nüfusun çoğunluğunu Rumlar oluşturmaktadır. Trabzon ve Batum arasında Müslüman inancında olan Lazlar bulunmaktadır. Fakat bunların bir kısmı Yunan dilini de bilmektedir... Çoğunluğu Rum olan fakat Türk olarak kabul edilen bu insanların, Trabzon'un düşüşünün ardından Müslümanlaştırdıklarını da belirtmek gerekir. Bunlar arasında, Türk idarecilerden korktukları için toplum içinde Müslüman gibi görünen ancak aslında Ortodoks inancına sahip olan çok sayıda insan vardır.

Birçok farklı piskoposluk bölgesinden alınan bilgiye göre, Rum Ortodoks nüfusu 700.000 olarak tahmin edilmektedir. Bu sayıya, yabancı ülkelere sığınan ve ülkelerinin kurtuluşunun ardından dönmeyi bekleyen 350.000 kişi dâhil değildir. ...Bu nüfus haricinde, tamamen birbirine karışmış halde yaşayan biraz Türk ve birkaç bin Çerkez, Ermeni, Tatar ve Türkmen de bulunmaktadır.

...Kilise görüşüne göre, Pontus, başlarında metropolitler bulunan, 1850 kilisesi, 1400'ten fazla okulu, 2650 profesörü ve 60.000 öğrencisi bulunan Trabzon, Cevizlik,

⁴⁹¹ FO, 608/82/13, Kn.: 2581, Dn.: 342/8/1, 21 Şubat 1919, s.510-515.

Bu dilekçede ileri sürülen rakam ve iddialar Economides tarafından hazırlanan çalışmada da tekrar edilmiştir. Economides'in Trabzon, Kastamonu ve Sivas Vilayetleri'nin nüfus durumlarına dair iddialarını yansıtan istatistik tablosu için bkz. Demosthenes H. Economides, **Le Pont et les Justes Revendications de ses Habitants Grecs**, Constantinople: Impress de L. Mourkidés, 1920, s.46, 47.

Gümüşhane, Niksar, Amasya, Karahisar ve Niksar'dan oluşan altı piskoposluk bölgesine ayrılmaktadır.

Dilekçede, bir yandan Türkiye'de nüfusun durumunu inceleyecek bir kurumun eksikliğinden dem vururken, diğer yandan kaynak göstermeksizin Trabzon'dan Batum'a⁴⁹² uzanan coğrafyada hâkim unsurun Rumlar olduğunu iddia etmek, mantık sınırlarını zorlayan bir tespittir. Benzer şekilde, bir adım daha ileri gidilerek, Rumlar dışında kalanların esasında Türk olmadıkları, gizli din taşıdıkları ve korkudan dolayı böyle görünmek zorunda kaldıkları iddia edilmiştir. Bu iddia da aynı şekilde mesnetsiz ve her şeyden önce bölge halkına yönelik çok ciddi bir ithamdır. Nitekim dilekçedeki iddialar üzerinden gidilecek olursa; toplamda bir milyonu aşkın "*gayet iyi organize olmuş, medeniyet ve kalkınmışlık bakımından bölgenin tamamında en ileri düzeyde olan*" bir Rum nüfusun, 1.850 kilisenin, 1.400'ün üzerinde okulun, bu okullarda görevli olan 2.650 profesör ve altmış bin öğrencinin olduğu bir bölge için *otorite korkusundan* bahsetmenin inandırıcılıktan uzak olduğu aşikârdır. Nitekim o dönem İngiliz Dışişleri Ofisi'ne bağlı İstihbarat Dairesi'nde görevli olan Arnold Joseph Toynbee de, dilekçede geçen iddiaları doğru bulmamış olacak ki, birtakım şerhler düştükten sonra, dilekçeyi 22 Şubat 1919 tarihinde üst birimlerine iletmiştir.

Toynbee Trabzon Vilayeti ve Canik Sancağının bulunduğu bölgede, Osmanlı'nın fethine kadar, yaklaşık dört asır hüküm sürmüş bir Rum devleti olduğunu ve Anadolu'daki en yoğun Rum nüfusunun bu bölgede bulunduğunu belirtmiştir. Bununla birlikte, Rumların toplam nüfus içindeki oranını yaklaşık % 30 olarak ortaya koyan Toynbee, Ermenileri % 5, Müslümanları ise % 65 olarak tespit etmiştir. Bu bilgiye ek olarak, bölge halkının birbirinden ayrı olarak kıyı boyunca dağınık halde yaşadığını ifade eden Toynbee, bu nedenle hiçbir bölge için bir Rum ekseriyetinden bahsetmenin mümkün olamayacağı notunu düşmüştür. Bu şekilde dilekçedeki iddiaları çürütücü bilgiler veren Toynbee, bölgenin demografik yapısına dair daha detaylı verilere de değinmiştir. Bölgede yaşayan Rumların Lazistan, Trabzon ve Gümüşhane Sancakları ve Canik Sancağı olarak üç bölgede

⁴⁹² Hayalî Pontus Devleti sınırları içinde düşünülen Batum'un demografik yapısı hakkında hazırlanan raporlarda, burada yaklaşık elli bin kişinin yaşadığı; bunların Ruslar, Ermeniler, Türkler, Gürcüler ve az sayıda da Tatarlar'dan oluştuğu belirtilmiştir. Bunlar haricinde, büyük kısmı Türkçe konuşan Rumlar da burada yaşayan bir başka unsurdu. **LCMD, The Papers of Mark L. Bristol**, I, 17 Mayıs 1919; Ahmed Refik, a.g.e., s.85.

değerlendirilmesi gerektiğini düşünen Toynbee, buralardaki nüfus yapısı hakkında şunları belirtmiştir:⁴⁹³

- Lazistan: Neredeyse hiç Rum yoktur. Halkın %98'inden çoğu Gürcüce konuşan Müslümanlardır, bölge Gürcistan'la birleştirilmelidir.

- Trabzon ve Gümüşhane Sancakları: %65'inden çoğu Türkçe konuşan Müslüman, %30'dan azı Rum ve %5'inden azı Ermeni'dir. Trabzon ve Giresun, Ermenistan için Karadeniz'e açılan kapıları olmasından dolayı önemlidir. Bu bölgeler için en iyi çözüm, Rumlar ve Türkçe konuşanlar için özel haklar verilerek Ermenistan'a dâhil edilmesidir. Bu çözümün Venizelos tarafından kabul gördüğü anlaşılmaktadır.

- Canik Sancağı: %30'undan çoğu Rum, %5'inden çoğu Ermeni ve %63'ten azı Müslümandır. Ancak Samsun tüm Kuzey Anadolu için önemlidir ve zorla da olsa Türkiye'den ayrılmalıdır. Canik'teki Rumlar ve Ermeniler Ermenistan ve Yunanistan göç etmede özgür olacaklardır. Fakat şüphesiz çoğunluğu burada kalacaktır ve Türkiye'deki manda yönetimi onları koruyacaktır.

Rumların demografik iddialarına mesafeli yaklaşan yalnızca Toynbee değildir. 20 Ocak 1919 tarihinde Türkiye'nin nüfus yapısı hakkında tespitlerini paylaşan İngiliz coğrafyacı ve arkeolog William Mitchell Ramsay de Rumlar tarafından ortaya atılan nüfus iddialarını değerlendirerek, bu iddiaların gerçekleri yansıtmadığını ve bu yüzden pek destek bulmayacağını ifade etmiştir.⁴⁹⁴ Ramsay, Kapadokya ve Pontus bölgesinde Türk hâkimiyeti döneminde de Yunan dilini muhafaza eden Rum köylerinin olduğunu ifade etmektedir. Bununla birlikte, Kayseri, Konya, Isparta gibi şehirlerde yaşayan Rumların, kullanmadıkları için Yunan dilini bilmediklerini ve yalnızca Türkçe konuştuklarını, ancak son dönemlerde eğitime ağırlık verdikleri için yeni neslin Yunan dilini öğrendiklerini belirtmiştir.⁴⁹⁵ Ramsay'ın mektubuna verilen 10 Şubat 1919 tarihli cevapta; Türk topraklarında yaşayan Rum nüfusun çok karışık olduğu ve uzmanlarca incelenmesi gerektiği ifade edilmiştir.⁴⁹⁶ 21 Nisan 1919'da Ramsay tarafından gönderilen bir başka mektupta da Anadolu'nun bir kısmının kendilerine verilmesine ilişkin Yunan taleplerinin gerçekleşmesinin zor olduğu ve dikkate alınmaması gerektiği görüşlerine yer verilerek, böyle bir durumun basit diplomasi çabalarından öteye geçemeyeceği ifade edilmiştir.⁴⁹⁷

⁴⁹³ FO, 608/82/13, Kn.: 2581, Dn.: 342/8/1, 21 Şubat 1919, s.508-509.

⁴⁹⁴ FO, 608/82/8, Kn.: 777, Dn.: 342/6/1, 20 Ocak 1919, s.449.

⁴⁹⁵ FO, 608/82/8, Kn.: 777, Dn.: 342/6/1, 20 Ocak 1919, s.451.

⁴⁹⁶ FO, 608/82/8, Kn.: 777, Dn.: 342/6/1, 20 Ocak 1919, s.452.

⁴⁹⁷ FO, 608/82/8, Kn.: 8261, Dn.: 342/6/1, 21 Nisan 1919, s.467.

Toynbee ve Ramsey'in Karadeniz bölgesinin nüfus durumuna ilişkin olarak yaptıkları tespit ve değerlendirmeler, İngiliz Dışişleri Ofisi'ne bağlı Coğrafya Birimi tarafından hazırlanan çalışmada da dolaylı olarak teyit edilmektedir. Muhtelif milliyetçi çevrelerden edinilen bilgilerin saptırılmış olabileceği şüphesi, İngilizleri Anadolu nüfusuna dair kendi tahminlerini ortaya koyan bir demografi çalışması yapmaya itmiş ve bu amaçla hazırlanmaya başlanan çalışma 1919 senesi sonlarında tamamlanmıştır.⁴⁹⁸ Tablo 9'da Pontusçular tarafından dillendirilen iddialarının yoğunlaştığı bölgelerle ilgili olarak, İngilizlerin yaptıkları araştırma sonucunda ileri sürdükleri tahminî nüfus rakamları bulunmaktadır.⁴⁹⁹

Tablo 9: İngiliz Dışişleri Ofisi Coğrafya Biriminin Anadolu'daki Bazı Vilayet ve Sancaklara Yönelik Tahminî Nüfus Verileri

	Yönetim Birimleri	Müslüman	Rum	Ermeni	Diğer	Toplam
Trabzon	Trabzon Sancağı	568,000	138,000	30,000	-	736,000
	Gümüşhane Sancağı	100,000	52,000	2,000	2,000	156,000
	Lazistan Sancağı	180,000	2,000	1,000		183,000
	Canik Sancağı	235,000	120,000	21,000	1,500	377,500
	Toplam	1,083,000	312,000	54,000	3,500	1,452,500
Sivas	Sivas Sancağı	402,000	30,000	123,000	-	555,000
	Karahisar-ı Şarkî Sancağı	130,000	25,000	25,000	500	180,500
	Tokat Sancağı	238,000	15,000	23,500	1,500	278,000
	Amasya Sancağı	207,000	35,000	28,500	1,000	271,000
	Toplam	977,000	105,000	200,000	3,000	1,285,000
Kastamonu	Kastamonu Sancağı	388,000	9000	6,000	-	403,000
	Çankırı Sancağı	158,000	1,000	4,000	10,000	173,000
	Sinop Sancağı	140,000	18,000	1,000		159,000
	Toplam	686,000	28,000	11,000	10,000	735,000
Erzurum	Erzurum Sancağı	360,000	2,000	153,000	1,000	516,000
	Erzincan Sancağı	107,000	10,000	36,000	1,000	154,000
	Bayezid Sancağı	73,000	-	16,000	1,000	90,000
	Toplam	540,000	12,000	205,000	3,000	760,000
	Genel Toplam	3,286,000	457,000	470,000	19,500	4,232,500

Kaynak: FO, 371/4239, Kn.: 151342/160318, 25 Mart 1920.

⁴⁹⁸ Meir Zamir, "Population Statistics of the Ottoman Empire in 1914 and 1919", *Middle Eastern Studies*, 17 (1), Taylor & Francis Ltd., 1981, s.86, 87.

⁴⁹⁹ İngiliz Dışişleri Ofisi Coğrafya biriminin hazırladığı çalışmanın tüm detayları için bkz. Zamir, a.g.m., s.102-106.

Tablo 9’da verilen istatistik Trabzon, Sivas, Kastamonu ve Erzurum vilayetlerine bağlı tüm sancaklarda nüfusun ezici ekseriyetini Müslümanların oluşturduğunu şüphe götürmez bir şekilde ortaya koymaktadır. Bu vilayetlerde yaşayan tüm gayrimüslim nüfusun, toplam nüfus içindeki oranının yalnızca % 22’si kadar olması, Rum ve Ermenilerin bölgeye yönelik iddialarını kesin bir şekilde çürütmektedir.

Paris Barış Konferansı’nın devam ettiği sıralarda İstanbul’daki Fener ve Ermeni patrikhaneleri de boş durmamışlardı.⁵⁰⁰ Fener patriği Dorotheos Venizelos’un konferanstaki sağ kolu gibi çalışmıştır. Müttefik Güçler’in temsilcileri ile sık sık görüşmeler yapan Dorotheos, bu şekilde onların Venizelos’a sempati duymalarını sağlamıştır.⁵⁰¹ Fener Patrikhanesi, konferansın devam ettiği süreçte, Anadolu’da yaşayan Hıristiyanların durumlarının tehlikeli bir vaziyet arz ettiğine dair Avrupalı devletlere gönderdiği telgraflar üzerinden bir farkındalık oluşturmak suretiyle konferansa etki etme gayretinde olmuştur.⁵⁰² Bundan başka, Fener ve Ermeni patrikhanelerinin koordinasyonunda, Rumlar ve Ermeniler tarafından Paris Konferansı’nda savunulan iddialara uygun zemin oluşturulması için birtakım faaliyetlerde bulunulmaktaydı. Osmanlı istihbarat birimleri patrikhanelerin bu faaliyetlerini yakından takip etmiş ve bağlı buldukları merkezlere rapor etmişlerdir. İstanbul Polis Genel Müdürlüğü Şubesi’nin Dâhiliye Nezareti’ne gönderdiği aşağıdaki istihbarat raporunda, patrikhanelerin ortak amaçları doğrultusunda yürüttükleri faaliyetleri görmek mümkündür.⁵⁰³

Dâhiliye Nezaret-i Celilesine

...Rumların amâlini tervec maksadıyla Paris’te Sulh Konferansı’nda bulunan Yunanistan Başvekili Venizelos ile Ermeni murahhası meşhur Nubar Paşa beynerinde verdikleri karar üzerine, Rumların İstanbul’u ve Ermenilerin dahi Trabzon’u ilhak etmek istedikleri ve bu talebelerini tervec ettirmek üzere Rum ve Ermeni patrikhanelerine tezkire yazılması üzerine mezkûr patrikhanelerce bu mesele için her gün içtima vuku bularak konferans vermekte oldukları istihbar kılınmış olmağla keyfiyet berây-ı malumat arz olunur. Ol babda emr-u ferman hazret-i men lehü’l emrindir.

8 Mart 1335

Polis Müdür-i Umumisi

⁵⁰⁰ Ermeni patriği Zaven Efendi, Fener Rum Patrikhanesi ve ona bağlı kiliselerde Türkler aleyhinde düzenlenen toplantılarda yer alarak desteğini göstermiştir. Seyfi Yıldırım, “Ermeni Patriği Zaven Efendi’nin Siyasî Faaliyetleri, 1918-1922”, **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, 9, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 2009, s.23.

⁵⁰¹ **The Observer**, 20 Mart 1921, s.16.

⁵⁰² **TİTE**, 31/86, Bn.: 1; **TİTE**, 24/40, Bn.: 5, 15/10/1335.

⁵⁰³ **BOA, DH-KMS**, 49-1/104, Bn.1.

Rum ve Ermeni patrikhaneleri çeşitli konferans ve toplantılar düzenlemek suretiyle Büyük Yunanistan ve Ermenistan hedeflerine hizmet ederken, onların taşradaki temsilcileri olan metropolitler de ortak hedef doğrultusunda yoğun çaba göstermişlerdi.⁵⁰⁴ Bu bağlamda, Paris'te toplanan konferansta Doğu Karadeniz bölgesinde bir Pontus devleti kurulması projesini savunanlar arasında Trabzon Metropolit Hrisantos da yer almıştı.⁵⁰⁵ Hrisantos, savunduğu projeye siyasî ve demografik bir altyapı oluşturmak niyetiyle, 2 Mayıs 1919 tarihinde konferansa bir muhtıra sunmuştu.⁵⁰⁶ Pontus Meselesi hakkında daha sonra yapılan yayımlara da ilham verecek olan bu muhtırada⁵⁰⁷ birtakım gerçek dışı iddialara yer verilmiştir. Objektif bir bakış açısından yoksun olan muhtıranın temel amacı, gerçeklerin tahrif edilmesi pahasına, Pontus coğrafyası olarak nitelenen bölgede yaşayanların ekseriyetini Rumların oluşturduğunu ortaya koymaktı. Bu sayede Wilson İlkelerinin açtığı şemsiyenin altında yer almak suretiyle, Paris'te sözü geçen güçlerin gözünde haklı bir yere konumlanarak onların desteğinin devşirilmesi hedeflenmiştir. Muhtırasında Pontus bölgesinde yaşayanların bağımsız bir devlet talebi olduğu iddiasında bulunan Hrisantos, bu talebin gerekli, yerinde ve doğru olduğunu belirtmiştir. Kurulacak olan Ermeni devleti ile geliştirilecek yakın komşuluk ve ticarî ilişkiler üzerinden iki halk arasında sıkı bağlar kurulacağına değinen Hrisantos, bundan mutluluk duyacağını da eklemiştir. Hrisantos'un "*İki devletin sıkı işbirliği bağlarını başlatmaya hazırız. Ancak en önemli şart her bir devletin kendi tam bağımsızlığını elde etmesidir*" ifadeleriyle son bulan sonuç bölümünde şu iddialara yer verilmiştir:⁵⁰⁸

1. Mültecilerin Kafkasya ve Güney Rusya'dan geri dönmelerinin ardından Pontus'un Rum nüfusu Müslüman nüfustan fazla olacaktır.
2. Bu Müslüman nüfusun büyük bir oranı etnik açıdan Rum'dur ve asla ne kökenini ne de konuştuğu dili unutmamıştır.
3. Pontus bölgesinde çok az Ermeni vardır.

⁵⁰⁴ Rum ve Ermeni patrikhaneleri, İstanbul'un işgali sürecinde İtilaf Devletleri'nin İstanbul'daki yüksek komiserlikleri nezdinde de birtakım girişimler içinde yer alarak, onlara çeşitli tavsiyelerde bulunmuşlardır. Patrikhaneler müttefiklere ait polis güçlerinin kontrolünde Hıristiyanların kendilerini korumak için silahlandırılmasını talep etmişlerdir. **LCMD, The Papers of Mark L. Bristol**, I, 19 Şubat 1920.

⁵⁰⁵ Bayar, a.g.e., V, s.28, 29.

⁵⁰⁶ Hrisantos'un Paris Barış Konferansı'na sunduğu muhtıra üzerine, döneme ait diğer belgelerle karşılaştırılarak yapılmış etraflı bir eleştiri için bkz. Veysel Usta, "Trabzon Metropolit Hrisantos'un Paris Konferansı'na Sunduğu Muhtıranın Tenkidi", **Turkish Studies**, 6 (2), Ankara: 2011, s. 973-983.

⁵⁰⁷ Usta, a.g.m., s.973.

⁵⁰⁸ **FO**, 608/82/13, Kn.: 10317, Dn.: 342/8/1, 9 Mayıs 1919, s.556.

4. Türkler kendi otoriteleri lağvedildiği zaman Rumların tek muhtemel varisleri olduğunu ve ülke yönetimine muktedir tek unsur olduğunu idrak etmişlerdir. Türkler ayrılışlarından önce yönetimi Rumlara devretmişlerdir.
5. Diğer güçlerin temsilcileri yanında Ruslar da açıkça beyan edilmese bile Pontus'un yerel Rum yönetimini tanımışlardır. Onlar, Rum unsurunun hâkim olan ve üstün gelen etkisinin farkındalar.
6. Bölgenin yerli nüfusu bu yerel Rum hâkimiyetini kabul etmekle kalmamış; ona karşı tam ve kesin güvenini göstermiştir.
7. En zor şartlar altında bile yerel Rum yönetimi ve Rum nüfusu mükemmel bir düzen sağlayabilmiştir.

Hrisantos muhtırasında, bölgedeki Müslüman nüfusun fazlalığını zımnen de olsa kabul etmektedir. Bu gerçeği gizlemenin mümkün olmadığını bilen Hrisantos, muhacir durumunda bulunduğunu iddia ettiği ırkdaşlarının geri dönüş yapmalarıyla beraber nüfus oranlarının eşitleneceği tezine sarılmıştır. Türklerin ardından bölgede yöneticilik sırasının Türklerin de tavsiyesi ile Rumlara ait olduğunu belirten Hrisantos, Rumların bölgede yegâne baskın unsur olduğunu ispat etmek niyetiyle, Ermenilerin “Pontus mıntıkasında” bir etkinliklerinin olmadığı bilgisine de muhtırasında yer açmıştır. Bununla birlikte gelecekte kurulması muhtemel Ermenistan devleti ile de iyi ilişki içinde olacağı sinyalinin vermeyi ihmal etmemiştir.

Karadeniz bölgesinde bulunan İngiliz temsilcilerin gönderdiği çeşitli raporlardan da bölgenin demografik yapısı hakkında bilgi kırıntıları elde etmek mümkündür. Bu raporlardan biri 15 Temmuz 1919 tarihinde bölgedeki İngiliz yüksek komiserlik temsilcisi olan komutan Heathcote Smith'in İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Sir Somerset Arthur Gouch-Calthorpe'a gönderdiği *Pontus Cumhuriyeti* başlıklı rapordur. Calthorpe'un Lord Curzon'a yönlendirdiği bu raporda Smith, bölgenin nüfus yapısı ve Rumların bölge üzerine yaptıkları hesaplar hakkında şu bilgileri vermektedir:⁵⁰⁹

...Mevcut durum, tarihî iddialar ve Rumların iddiaları temelinde Yunan heyetinde bulunanlar tarafından Paris'teki Barış Konferansı'nda anlatılmıştır. Türklerin verilerine göre harpten önce Samsun Sancağı'nda istatistikler şu şekildedir:

270 bini Müslüman, 100 bini Rum ve 25 bini Ermeni olmak üzere Sancak'ın toplam nüfusu 395 bindir. Rumların çoğu kıyı şeridinde bulunan kazalarda yaşamaktadırlar. Samsun'un nüfusu 50 bin, Bafra'nın ise 31 bindir. Önemli eksiklikler ve hatalar olsa bile Müslümanların nüfusun çok büyük bir nüfus üstünlüğüne sahip olduğu kesindir.

⁵⁰⁹ FO, 608/113, Kn.: 17861, Dn.: 385/1/16, 15 Temmuz 1919, s.250-252.

...Bugün Yunan tarafında dönen dolap ve entrikalar kanıt ve delil olarak gösteriyor ki Pontus Cumhuriyeti'nin kurulmasında Avrupa'nın sempatisini kazanmak için Rumların bölgede uygun ortamı sağlama çabası, yanlış yönlendirme ve saptırmadır. Bu, ancak buradaki nüfusun sıkıntılarının artmasına neden olur.

Karadeniz Bölgesi hakkında ileri sürülen iddialar çerçevesinde, bölge hakkında kendi kaynaklarından bilgi edinme yoluna giden yalnızca İngilizler olmamıştır. Fransız diplomatik birimleri de aynı şekilde bölgenin idarî ve entik yapısı hususunda bilgilendirilme ihtiyacı duymuşlardı. Paris Barış Konferansı'nın açılışının üzerinden bir ay geçmeden, 27 Mart 1919 tarihinde, Trabzon'da bulunan Fransız Yüksek Komiserliği temsilcisine Trabzon Vilayeti'nin demografik yapısı ile ilgili bilgilerin bulunduğu aşağıdaki rapor gönderilmişti.⁵¹⁰

Trabzon Vilayeti İstatistik Raporu

Trabzon Vilayeti 22 kaza ve 4 sancaktan oluşmaktadır.

Trabzon Sancağı	Lazistan Sancağı	Gümüşhane Sancağı	Samsun Sancağı
Vakfikebir Kazası	Rize Kazası	Gümüşhane Kazası	Samsun Kazası
Görece Kazası	Of Kazası	Torul Kazası	Çarşamba Kazası
Tirebolu Kazası	Pazar Kazası	Şiran Kazası	Terme Kazası
Ordu Kazası	Hopa Kazası	Kelkit Kazası	Ünye Kazası
Sürmene Kazası			Fatsa Kazası
Giresun Kazası			Bafra Kazası
Merkez Kaza			

Trabzon Vilayeti 26.367 km²'lik bir alanı kapsamaktadır.

Her 11 km²'ye ortalama 67 haneden oluşan bir köy düşmektedir.

En büyük köyler köy başına 140 hane ile Hopa Kazası; köy başına 102 hane ile Torul Kazası ve köy başına 97 hane ile Sürmene Kazası'dır.

Trabzon Vilayeti'nin nüfusu yaklaşık 953,007 civarındadır.

Km²'ye 37 kişi ve 7 hane düşmektedir. Nüfus yoğunluğu km²'ye 18 kişi ve 4 hanenin düştüğü merkezî Ermeni vilayetlerine nispeten iki kat daha fazladır.

Nüfus yoğunluğu en fazla olan kazalar;

Trabzon	km ² başına 168 kişi
Ünye	km ² başına 80 kişi
Of	km ² başına 77 kişi

Nüfus yoğunluğu en fazla olan kazalar;

Kelkit	km ² başına 12 kişi
Bafra	km ² başına 21 kişi

⁵¹⁰ AMAE, CADN, Archives des Postes Diplomatiques, Trébizonde, No: 77, "İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiserliği Siyasî Danışmanı Mr. Touques Duparc'tan Trabzon'daki Fransız Yüksek Komiserliği Temsilcisi Mr. Lepissier'e", İstanbul, 27 Mart 1919.

Vakfikebir km² başına 23 kişi

Nüfus Dağılımı

Müslümanlar 80 %

Rumlar 16 %

Ermeniler 4 %

Türkler hemen her vilayete yayılmışlardır ve en fazla güçlü ve baskın oldukları kazalar Trabzon ve Gümüşhane kazalarıdır. Lazlar ise Lazistan'da baskındırlar. Lazlar hemen her bölgede bulunmaktadır. Sürmene Kazası'nda nüfusun 2/3'ü Lazlardan oluşmaktadır.

Çerkezlerin ekserisi Trabzon ve Gümüşhane Sancaklarında yaşamakla beraber Çarşamba Kazası'nda da bulunmaktadır.

En önemli Hristiyan nüfusu Trabzon ve Samsun sancaklarında yaşayan 2/3 oranındaki Rum oluşturmaktadır.

Aşağıdaki tablo Rum nüfusun kazalara göre dağılımını göstermektedir:

Görece	22 %
Trabzon	25 %
Gümüşhane	33,5 %
Bafra	35 %
Samsun	50 %
Torul	53 %

Lazistan'da Rum nüfus toplam nüfusun 1%'ine tekabül etmektedir.

Samsun Sancağı'ndaki Ermeni oranı 7% iken, aynı sancağa bağlı Çarşamba Kazası'nda 17 % oranında bir nüfusa sahiptir.

Trabzon Sancağı'ndaki toplam nüfusun 5%'i Ermenilerden oluşmaktadır.

Lazistan Sancağı'nda hiç Ermeni yoktur.

Trabzon Vilayeti'ndeki 4 sancaktan sadece birinin nüfusu homojendir. Bu da nüfusunun 99%'u Laz ve 1%'i Rumlardan oluşan Lazistan'dır.

Bu vilayette yaşayan nüfusun oranını özetlemek gerekirse; her 20 Hristiyan'a karşılık, olası bir işgale karşın Türk yetkililerce güçlü bir şekilde desteklenen 80 Müslüman bulunmaktadır.

İngilizlerin bölgedeki temsilcileri aracılığıyla bölge nüfusu hakkında yaptıkları tespitler ve ulaştıkları sonuçlar, yukarıdaki raporun da açıkça ortaya koyduğu gibi Fransızlar tarafından da teyit edilmiştir. Pontus bölgesi olarak nitelenen Doğu Karadeniz bölgesinin demografik yapısı hakkında Yunanistan devleti ve Patrikhane teşkilatının yoğun olarak takip ettikleri tahrifat hamleleri gerçekleri gölgeleyememiş ve bu da Pontus devleti hayali peşinde koşan çevrelerde hayal kırıklıklarının yaşanmasına sebep olmuştur.

3.1.1.2. Paris Barış Konferansı'ndaki İddia ve Talepler Karşısında Gösterilen Bazı Tepkiler

Paris'teki konferansta ileri sürülen iddialar karşısında doğrudan savunma hakkı bulunmayan Osmanlı Devleti'nin görüşleri farklı kanallardan duyurulmaya çalışılmıştır. Galip Kemalî Söylemezoğlu, Fransız askerî makamlarının Trakya işgalleri zamanında düzenledikleri bir istatistik raporu üzerinden Venizelos tarafından Paris'te ileri sürülen nüfus iddialarını reddeden bir muhtıra ve protesto mektubu göndermişti. Söylemezoğlu gönderdiği muhtıradaki; Yunan tarafının ileri sürdüğü iddiaların altında yatan gerekçenin "Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanmasını haklı göstermek" olduğunu ifade ederek Türklerin Hıristiyanlara karşı kin beslediği ve zalimane davrandığı yönündeki ithamların doğru olmadığını tarihî hadiselerden verdiği misallerle ortaya koymaya çalışmıştı. Muhtıranın devamında, daha önce Lloyd George'a da gönderdiğini belirttiği İstanbul ve Edirne vilayetlerine ait 1 Mart 1914 tarihli resmî nüfus istatistiklerine yer veren Galip Kemalî Bey, Venizelos'un İzmir'de ekseriyetin Rumlardan oluştuğu iddiasına karşılık olarak da bunun Yunan ajanlarının İzmir vilayetinde yaptıkları iğrenç ve hazin faaliyetlerinin bir sonucu olduğunu söylemişti. Türklerin Adana, Trabzon, Erzurum ve Van vilayetlerine ilişkin ileri sürdüğü nüfus verilerine de muhtırasında yer açan Galip Kemalî Bey, bu vilayetlere yönelik Ermeni ve Rum iddialarına cevap vermeye çalışmıştır. Buna göre; Adana Vilayeti nüfusunun % 83'ü Müslüman, % 3'ü Rum ve % 14'ü Ermeni; Trabzon Vilayeti nüfusunun da % 83'ü Müslüman, % 14'ü Rum ve % 3'ü Ermeni; Erzurum Vilayeti nüfusunun % 82'sinin Müslüman, % 1'den daha azının Rum ve % 16'sının Ermeni; son olarak Van Vilayeti nüfusunun % 69'unun Müslüman ve % 22'sinin ise Ermeni olduğunu belirtmiştir.⁵¹¹

Paris Barış Konferansı'nda Yunanların ileri sürdükleri iddialara karşılık, o dönemin sivil toplum kuruluşları gibi çalışan ve Osmanlı topraklarında yaşayan Müslümanların haklarını savunan teşkilatlar da Barış Konferansı'na kendi haklarını savunan belgeler göndermişlerdir. *İzmir Müdafaa-i Hukuk-u Osmaniye Cemiyeti* tarafından 19 Mart 1919 tarihinde konferansa gönderilen belgede şu iddialara yer verilmiştir:⁵¹²

⁵¹¹ Galip Kemalî Söylemezoğlu, **Yok Edilmek İstenen Millet**, İstanbul: Cumhuriyet, 2001, s.43-46.

⁵¹² FO, 608/82/9, Kn.: 7122, Dn.: 342/6/2, 26 Mart 1919, s.483.

...Aydın Vilayeti ile Menteşe ve Karesi sancakları ahalisi mümessilleri; işbu vilayet ve sancaklar dâhilinde mutavattın örfen, lisânen ve hissen Türk olan ve nüfus-u umûmiyesinin beşte dördünü tecavüz eden ahali namına bu vilayet ve sancakların küşâd-ı nüfusu ve tarihimiz itibariyle Devlet-i Osmaniye'nin ve Türk vatanının merkezi millisini teşkil etmekte olduğunu beyan ederiz.

Türk milleti için pek elim olan ve vaziyet-i hazıradan istifadeye örfümüze düşman olan küçük milletlerin vilayet ve sancaklarımızı istila etmek ve kendilerine yabancı olan milyonlardan mürekkebe örfümüzü bilamucip ve bilaistihkak zir-i tekaalüblerine almak istediklerini görüyoruz. Şark-ı karibin bir unsuru sulh ve müsâlemet olabilmesi, ekalliyetlerin de hukukunu kafil-i islahat-ı esasiye ile bu vilayet ve sancaklarımızın anavatana idame-i merbutuna rabıta olduğundan biz Türklerin bu memleketler üzerindeki asır-dîde hukuk-u hâkimiyetimizin her türlü halelden masuniyetini talep ederiz.

Bu talep milletimizin teminini ve örfümüzle mukaddesatımızı tehlikeye ilka edecek ve binnetice sulh ve müsâlemet-i cihanı daima tehdiye maruz bırakacak mahal verilmemesini ve hukuk-u örfiye ve milliyemizin sulh kongresinde İngiltere devlet-i fahîmesi murahhasları tarafından müdafaasını rica ve bilvesile takdim-i ihtiramata ederiz.”

İşbu muhtıra dört nüsha olup, Dersaadet'te İngiltere, Amerika, Fransa ve İtalya hükûmât-ı fahîmeleri mümessil-i siyasîlerine takdim olunmuştur.

Mondros Mütarekesi'nin ardından Anadolu'da kaybolan Osmanlı merkezî otoritesinin yerini mahallî teşkilat ve kuruluşlar almıştı. Bu kuruluşlar, buldukları bölgeler için ileri sürülen iddia ve saldırılara karşı ayrı ayrı direniş hareketleri içinde olmuşlardır. Anadolu'nun batısındaki vilayet ve sancakların nüfus yapısına dair Türk tezlerinin savunulduğu yukarıdaki bildiri de bu doğrultuda Yunan iddialarının içyüzünü ortaya koyarak, bunların yol açacağı sorunlara işaret etmiştir.

Paris Barış Konferansı'nda Lazistan bölgesinin Ermenilere verileceğine dair gazetelerde çıkan haberler üzerine, bölgenin ileri gelenleri buna ilişkin itirazlarını dile getirmek amacıyla, aşağıdaki metni kaleme alarak Trabzon'daki Fransız temsilciliğine vermişlerdir:⁵¹³

Bir süredir, Lazistan'ın Ermenistan'a bırakıldığına ilişkin Barış Konferansı kararları hakkında yayınlar yapılıyor.

Bu gayri resmî yayınlar, vicdansız propagandacıların eseridir. Bu mantıksız iddiaları Babiâli'nin dikkate almadığını görmekteyiz.

Ama son günlerdeki gazeteler konferansta Ermenistan sınırlarıyla ilgili kararlar alındığını yazıyor. Aşağıda gerçekleri anlatmak zorunluluğu duyduk:

⁵¹³ AMAE, CADN, Archives des Postes Diplomatiques, Trébizonde, No: 77, “İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiserliği Siyasî Danışmanı Mr. Touques Duparc'tan Trabzon'daki Fransız Yüksek Komiserliği Temsilcisi Mr. Lepissier'e”, İstanbul, 15 Temmuz 1919. İlgili metin için bkz. Ek 14.

- 1- Tarihin çok eski zamanlarından beri, Lazistan'ın sahibi bizdik. Ne Ermenilerin ne de diğer milletlerin bu bölge üzerinde tarihi hakları yoktur.
- 2- Lazistan'ın bugünkü nüfusu 225 bindir. Bunların sadece 54'ü Rum'dur.
- 3- Ne biz ne de atalarımız, bir tek Ermeni'nin dahi bu bölgede var olduğunu görmedik. Dolayısıyla, Lazistan'a ilişkin Ermeni iddiaları mantıksızdır. Yalan ve iftiralar Lazistan üzerinde hak iddia eden Ermenilerin hırslarının canlı kanıtıdır.
- 4- Üstün niteliklere sahip olan Lazlar çalışkanlıkları ve olağanüstü cesaretleri ile bilinirler. Bu gerçeği sağduyulu İngiliz Heyeti bilir. ...Tarihî gerçeklere bağlı olarak, bu toprakların asıl sahipleri bizleriz. Bu da ezeli ve ebedi haklarımızı Ermenilere bırakmamızın neden mümkün olmadığını göstermektedir.

Ulusal haklarımızı savunmak için Anavatanımızı koruma yolunda verdiğimiz kararın gereği olarak akacak masum kanların sorumluluğu konferansa aittir. Mevcut durumda takip ettiğimiz yol, milletlerin hürriyetleri adına harp etme fikrini büyük oranda etkileyecektir.

Harekete geçmek için verilecek kararları bekliyoruz. ...Biz merhamet dilemiyoruz, çıkarlarımızın hiçe sayılmasına izin vermeyeceğiz. Gazetelerde yer alan yalan haberler konferansta ele alınacak konular listesine dâhil edilirse, ulusal ve tarihsel haklarımıza saldırılmasına ve İslam dünyasına sadakatle bağlılığımıza mani olmayacağına bildirerek Babîâli'den adalet isteyeceğiz.

İmzalar

Lazistan Müftüsü:	Mehmed Hulusi	İnsan Haklarını Savunma Başkanı: Şükrü
Ulema:	Yusuf Ziya	
Belediye Başkanı:	Hakkı	
Ayan:	Hafız Sabri	Ulema : Mehmed Ali
“ :	Osman	“ : İsmail Hakkı
“ :	Süleyman	“ : Hacı Osman
“ :	Mehmed Cevad	“ : Hacı Recep
“ :	Hüseyin	“ : İbrahim
“ :	Emin	“ : Ali Rıza
“ :	İbrahim	Ticaret Odası Başkanı: Osman
“ :	Hakkı	
Ulema :	Muharrem	Ulema : Osman

Bölgede meskûn Lazlar adına böyle bir telgraf gönderilmiş olması, Karadeniz Bölgesi üzerine geliştirilen masa başı projelerin sahada pratik bir anlamı olmadığını göstermektedir. Ayrıca, Anadolu'nun istikbâli konusunda gündeme getirilen dış projelerin yakından takip edildiğinin ve tepki ile karşılandığının göstergesi olan bu belgeler aynı zamanda Millî Mücadele ruhunun doğuşunun da merhaleleri niteliğindedir. Öte yandan, harcı menfaat olan Ermeni-Rum birlikteliği de bir süre sonra yerini derin görüş ayrılıklarına bırakacaktı.

3.1.1.3. Doğu Karadeniz Bölgesine İlişkin Ermeni ve Rumların Çatışan İddiaları

Karadeniz bölgesinde bir Pontus devletinin kurulmasının önündeki en önemli engel Ermenilerin de bölgeye dair kendileri açısından birtakım stratejik taleplerinin olmasıydı. Kuşkusuz bu durum Rumlar ve Ermeniler açısından üstesinden gelinmesi gereken bir açmazdı. Bu açmazı aşmak için iki taraflardan birinin fedakârlıkta bulunması zaruriydi. Bu yeni durum, Dünya Savaşı'nda "ortak düşman" olan Osmanlı Devleti'ne karşı adeta omuz omuza mücadele vermiş bu iki toplum için artık yol ayrımının görüldüğünü ortaya koymuştu. Bu ayrım kendini Paris Barış Konferansı'nda göstermiştir. Esasında Paris Barış Konferansı öncesinde ve sırasında masanın galipler tarafında oturan İngiltere ve Amerika çeşitli vesilelerle Giresun-Mersin hattının doğusunda kalan toprakların Ermenistan'a verilmesi konusunda müşterek bir çizgideydiler.⁵¹⁴ Ermeniler lehine konferansta oluşan bu atmosferi karşısına almayacak kadar akıllı olan Venizelos, 4 Şubat 1919 tarihinde konferansta yaptığı konuşmada, Anadolu'nun batısında kalan topraklar hakkında bir açıklama yapmış, Kıbrıs ve İstanbul'la birlikte Doğu Karadeniz bölgesine dair Rum iddialarına değinmeyerek Pontusçu çevrelerin kendisinden beklentisini boşa çıkarmıştır.⁵¹⁵

Her ne kadar Bogos Nubar Paşa ve Venizelos, konferansta beraber hareket ettiklerini göstermek amacıyla birbirlerinin taleplerine saygı duyduklarına binaen bir anlaşma yapıp bunu konferansa sunmuş olsalar da⁵¹⁶ iki tarafın da çakışan talepleri doğrultusunda kendi istikametlerini belirleyeceklerini tahmin etmek zor değildi. Bogos Nubar Paşa Paris Konferansı'nın toplanmasından hemen önce, İngilizlere gönderdiği Ermeni taleplerini içeren bir telgrafta, daha önce söz verildiği üzere, Trabzon Vilayeti'nin bir bölümünün Büyük Ermenistan'a katılmasını istemişti.⁵¹⁷ Esasında Venizelos da bu bölgede bir Pontus devleti oluşturulması fikrinin gerçekleşme ihtimalini zayıf görmekteydi.⁵¹⁸ Bu nedenle konferansta Hrisantos kadar hevesli görünmemiştir.⁵¹⁹

⁵¹⁴ Yerasimos, a.g.e., s.381, 382.

⁵¹⁵ Ercüment Kuran, "Milli Mücadele Esnasında Pontus Rum Devleti Kurma Teşebbüsleri", **Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri, 13-17 Ekim 1986**, (Haz.: Mehmet Sağlam ve diğerleri), Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Yayınları, 1988, s.79.

⁵¹⁶ Gibbons, a.g.e., s.250-252.

⁵¹⁷ Stanford Shaw, **From Empire to Republic**, II, Ankara: TTK Yayınları, 2000, s.369.

⁵¹⁸ Venizelos'un Pontus Devleti projesine soğuk bakmasının sebepleri hakkında ortaya atılan görüşlerden biri de, konferansa sunulan diğer Yunan taleplerinin reddedilmemesi için bu konunun dışarda bırakılmış olduğuydu. Buna göre, Venizelos, bölgede bir Pontus devleti kurulmasına ihtimal vermemekle birlikte bu doğrultudaki taleplerin diğer Yunan taleplerini de zayıflatacağı ve Karadeniz bölgesinde yaşayan Rumların

Venizelos, Barış Konferansı'nda Türklerin Anadolu'nun merkezinde bir devlete izin vermesi gerektiğini ve bu bağlamda Rumların Ermenistan'ı kalıcı yapmak için Trabzon ve Kilikya'nın Rum nüfusunu feda etmeye razı olduğunu açıklamıştı.⁵²⁰ Venizelos, bu tavrı nedeniyle Marsilya'daki Pontus Kongresi'nden de ciddi eleştiriler almıştır.⁵²¹ Venizelos'un Karadeniz'de müstakil bir Pontus devleti teşkil edilmesi fikrine soğuk baktığını, bölgenin geleceğine ilişkin düşüncelerini yansıtan şu mesajının satır aralarından çıkarmak mümkündür:⁵²²

...Ermeni eyaletleri ile Rus Ermenistan'ı, Milletler Cemiyeti'ne bağlı büyük bir devletin mandası altında konulmak üzere bağımsız bir devlet haline getirilmelidir. Trabzon Vilayeti de bu Ermeni devletine bağlanabilir. Böylece 350 bin kişilik kesif Rum topluluğu kendi sınırları içinde Türk idaresinden bundan böyle kurtulma imkânına kavuşmuş olacaktır. Aynı şekilde, 70 bin Rum'u ve mühim sayıda Ermeni ahaliyi barındıran Adana Vilayeti de, daha haklı sebeplerle bu Ermeni devletine dâhil edilebilir.

Venizelos'un Karadeniz Bölgesi için Ermeni tarafının taleplerini destekleyici bu ifadeleri, esasında reel-politik bir düşüncenin yansımasıydı. Nitekim Pontuşuların hak iddiasında buldukları topraklar coğrafi bakımdan Yunanistan'dan kopuk bir bölgedeydi. Dolayısıyla, bu proje gerçekleşse dahi gelecekte olası bir savaş durumunda Yunanistan'ın bu duruma müdahil olma imkânı çok zayıftı. Bir başka ifadeyle bu projenin sürdürülebilir bir tarafı yoktu. The New York Times'da yayımlanan "*Ermenistan ve Trabzon*" başlıklı uzunca bir yazıda da benzer görüşler aktarılmıştı. Yazıda; "Pontus cumhuriyetinin başkenti yapılmak istenen Trabzon'un, Ermeniler tarafından bir çıkış kapısı olarak kendilerine verilmesini barış konferansında dile getirdikleri" bilgisine yer verilmişti. Yazının devamında; konferansta Ermeni taleplerine yakın olan Siramaro'nun "Trabzon bölgesinde

kurulacak bir Ermeni Devleti'ni desteklemelerinin daha ulaşılabilir bir hedef olacağı düşüncesindeydi. Nilüfer Erdem, **Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı, 1919-1923**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2009, s.130.

⁵¹⁹ Paris'teki konferansta Rum tarafının eli Ermenilere nazaran daha zayıftı. Zira başta Amerika Birleşik Devletleri olmak üzere, Müttefik Güçler Ermeni iddialarını daha fazla savunuyorlardı. Karadeniz Bölgesi hakkında hak iddia eden Rumlar ise doğal müttefik olarak gördükleri Yunanistan'dan bile yeterli desteği görmemekteydiler. Bilgiç, a.g.m., s.552.

⁵²⁰ Gibbons, a.g.e., s.248, 249; **NYT**, 16 Ocak 1919, s.12.

Yunan Meclisi içinden de Trabzon'un Ermenilere bırakılmasının yerinde olacağına yönelik açıklamalar gelmiştir. Meclis üyelerinden Christos Vasillakakis Londra'da verdiği bir röportajda, Yunanistan, Ermenistan'ın bağımsızlığı ve Trabzon Vilayeti'ne sahip olma özelemlerine destek olunması gerektiğini ifade etmişti. **NYT**, 27 Ocak 1919, s.1; "Current Events; Foreign", **The Literary Digest**, 60 (6), New York: Funk & Wagnalls Company, 8 Şubat 1919, s.134.

⁵²¹ 15 Mayıs 1919 tarihinde, Konstantinidis ve Ekonomos Paris Konferansı'na gönderdikleri muhtıra Venizelos'un kendi adlarına konuşma hakkı olmadığını belirterek, Trabzon'un "Büyük Ermenistan"a bırakılmasına karşı olduklarını ifade etmişlerdir. **NARA**, 867.00/184.

⁵²² Kitsikis, **Yunan Propagandası**, s.31-32.

çok sayıda Rum yaşadığını fakat bunların tıpkı, Boston, New York, Mısır ve Kudüs'teki gibi basit bir koloni halinde olduklarını ve nasıl ki New York Rumlara verilemezse aynı şekilde Trabzon'un da verilemeyeceği" yönündeki ifadeleri aktarılmıştı. Siramaro'nun "Trabzon hangi ülke için uygundur?" sorusuna cevaben; "Yunan tarihinin hiçbir döneminde Trabzon'un Yunanistan'ın bir parçası olmadığı ve dolayısıyla buranın bir Rum vatani sayılmayacağı, Trabzon'daki Rumların Yunanistan ile kaderlerini birleştirmesinin kesinlikle mümkün olamayacağı, zira bu bölgenin Yunanistan'dan çok uzak olduğu ve bundan dolayı Yunanistan'ın burayı savunma imkânı olmadığı, küçük bir düşman filosunun bile İstanbul Boğazı'nda bu ikisi arasındaki askerî bağlantıyı kesebileceği, Yunanistan'ın dostu ihtiyacı olduğu ve Ermenistan ile kurulacak iyi ilişkinin kendi menfaatine olduğu" ifadelerine yer verilmişti.⁵²³

Öte yandan Paris'teki konferansta ve sonraki uluslararası toplantılarda Ermeniler ile Rumlar arasında bir çatışma görüntüsü verilmek istenmemiştir. Zira böyle bir görüntü kendilerine verilecek olan dış desteği doğrudan etkileyebilecekti. Başka bir ifade ile Ermeniler ve Rumlar arasındaki fikir ayrılığı, kendilerini destekleyenler arasında da fikir ayrılıklarının doğmasına vesile olabilecek bir risk taşımaktaydı. Bu durumda geri adım atma görevi Venizelos'a düşmüştü. Venizelos, Konstantinidis ve Hrisantos gibi samimi Pontusçuların beklenti ve çabalarına rağmen, onları destekler gibi görünmüşse de bu konuya ağırlığını koymamıştır.

Venizelos'un Doğu Karadeniz bölgesinin geleceğine yönelik olarak Ermeni tezlerine yakın olmasının gerekçelerinden biri de daha öncelikli gördüğü Batı Anadolu topraklarını elde etme hedefidir. Venizelos, enerjisinin büyük bir kısmını bu niyetini gerçekleştirmeye harcamıştır. Bu doğrultuda gerçekleştirdiği birçok görüşme arasında ABD Başkanı Wilson ile olanları belki de en fazla umut bağladığı görüşmelerdir. Başkan ile iyi ilişkiler kurmayı başaran Venizelos,⁵²⁴ muhtemelen Wilson'un bölgenin gelecekteki yapısına dair bakış açısından da etkilenerken, Pontusçuların ümitlerini boşa çıkaracak bir yolu benimsemiş ve pratikte pek öne çıkmasa da teoride Ermeni talepleri tarafında olmuştur. Wilson Tirebolu'nun batısından başlamak üzere güneyde Erzincan, Van Gölü,

⁵²³ NYT, 4 Mayıs 1919, s.44.

⁵²⁴ **Papers Relating to the Foreign Relations of the United States; The Paris Peace Conference 1919**, V, s.555.

Muş ve Bitlis'i de içine alacak şekilde bir Ermenistan devleti kurulması taraftarıydı.⁵²⁵ Hatta onun bu yöndeki görüşünü bilen çevreler Wilson'dan Türkiye ile Ermenistan arasındaki sınırı Erzurum, Trabzon, Van ve Bitlis vilayetlerine göre düzenlemesini beklemişlerdir.⁵²⁶ Hülasa, Hrisantos ve Germanos gibi şahıslar ile Fener Patrikhanesi ve yerel ve uluslararası Pontus teşkilatların izledikleri politika ile oyunu daha büyük gören ve kurallarına göre oynamayı tercih eden Venizelos'un takip ettiği siyaset çelişmiştir.

Yunan başvekil Venizelos doğuda Türkleri frenleyebilecek güçlü bir Ermenistan kurulması gerektiğinin farkındaydı. Anadolu'nun doğusunda kurulacak bir Ermenistan devleti, Batı Anadolu topraklarını ilhak etmiş Yunanistan için de bir sigorta değerinde olacaktı. Zira daha sonra Sevr görüşmelerinde de belirlendiği üzere, barış dönemi için Türklere Anadolu'nun orta bölgelerinin verilmesinin öngörülmesi, tasarlanan Büyük Yunanistan için gelecekte bir tehdit potansiyeli taşıyabilirdi. Oysa Ermenilerin Türklerin yaşadığı bölgelerin doğusuna sahip olmaları, bu tehdidi büyük ölçüde törpüleyecek ve Anadolu'daki durumu dengeleyebilecekti. Eğer Yunanistan Ermenistan olmadan Batı Anadolu'nun yeniden inşasına kalkışırsa sürekli olarak Türklerin intikam saldırısı tehdidiyle karşı karşıya kalacaktı. Benzer şekilde, Batı Anadolu'da bulunan Yunanistan da Ermeniler için önemliydi.⁵²⁷ Bu nedendir ki, konferansta Trabzon Vilayeti ve Kilikya bölgesinde binlerce Rum yaşadığını belirten Venizelos, Türklerin Anadolu'nun merkezinde bir Ermeni devleti kurulmasına izin vermesi gerektiğini ifade ederek, buralarda çok sayıda Rum yaşamasına rağmen, bunların bu devlete rıza göstereceğini belirtmiştir.⁵²⁸ İngiliz Dışişleri görevlisi Arnold Joseph Toynbee, şu ifadelerle Yunan başvekil Venizelos'un konu hakkındaki fikirlerine destek çıkmıştır.⁵²⁹

Venizelos Pontus Rumlarının Ermenilere katılması konusunda oldukça haklı. Ermeniler Trabzon vilayetindeki diğer Hristiyan gruplardan yedi kat daha fazla (Ermeni tezine göre), Rumlar toplam nüfusun yalnızca üçte biri kadarlar. Türkler nüfusun yaklaşık % 60'ını oluşturuyorlar. Rum ve Ermeniler için en mantıklı yol birlikte hareket etmek ve farklı unsurlar arasında denge kuracak bir devletin mandası altında Büyük Ermenistan'da birleşmek olacaktır.

30.03.1919 Arnold Toynbee

⁵²⁵ **MG**, 18 Şubat 1920, s.4.

⁵²⁶ **NYT**, 26 Kasım 1920, s.3; **NYT**, 1 Ocak 1921, s.5.

⁵²⁷ Gibbons, a.g.e., s.254.

⁵²⁸ Gibbons, a.g.e., s.248, 249.

⁵²⁹ **FO**, 608/89/1, Kn.: 5647, Dn.: 357/1/1, 30 Mart 1919, s.3.

Bağımsız bir Ermenistan devleti kurulması konusunda İngiliz Barış Heyeti'nce Aralık 1919'da hazırlanan bir muhtıradan, Anadolu'nun da bir bölümünü içine alacak bir Ermenistan devletinin kurulmasının ne derece mantıklı olacağı ve şayet bu gerçekleşirse bu devletin sınırlarının ne şekilde belirleneceği, dönemin başat aktörlerinin bu konuya yaklaşımları da göz önünde bulundurularak tartışılmıştır. Muhtıradan konu hakkında şu tespitler yer almıştır:⁵³⁰

Uzun bir süre Ermenistan'ın denize doğal çıkış kapısının Ermenistan olduğu yönünde bir kabul vardı. Daha sonra Pontus Rum bölgesinin de Ermenistan'la birleştirilebileceği düşünüldü. Fakat bu titizce düşünülmemişti. Trabzon vilayetinin % 80'i Müslümanlardan oluşmaktaydı. Dolayısıyla burası Türk olarak kalmalıydı ve hatta Rumlar da katliamdan korkmalarına rağmen bunu öneriyorlardı. Aynı şekilde, Erzurum'dan Trabzon'a yapılması düşünülen tren yolu bölgenin dağlık olması nedeniyle pratik olarak mümkün değildi. Yapılsa da masrafını karşılamazdı. Ermenistan için bu doğal çıkış yolu Batum yakınlarıdır. ...Her şeyden önce, silahlı birliklerin oluşturulması ve ağır silah tedarikini gerektirmesi nedeniyle Büyük Ermenistan'ın kurulması büyük sıkıntılara sebep olacaktır. Hangi Büyük Güç bu sorumluluğu üstlenebilir? Amerika misyonerlerinin çalışmaları ve bölgenin fırsatlarını değerlendirmek isteyen ticari örgütleri ile bunu yapmak için ortaya çıktı. Fakat şu an, Amerikan kamuoyu doğudaki bir yerin koruyuculuğunu üstelenmeye soğuk görünüyor. Ermenistan'a her zaman sempati duyan Fransa ise gerekli araçlara sahip durumda değil. Aynı şekilde İngiltere de sorumluluk almak istemiyor. İtalya ne kaynakları için ne de bu işe girmeye istekli değil. Öyle görülüyor ki, Ermenistan'ın bağımsızlığı konusunda Büyük Güçler kendilerini sınırlayacaklar ve tercihi Ermenilere bırakacaklar.

Rusya'nın bağımsız bir Ermenistan'ın tanınması için daha hazırlıklı olduğuna dair göstergeler var. Biz Trabzon bölgesinin Ermenistan içinde yer alamayacağı konusunda hemfikiriz.

Venezelos'un kendi görüşlerinden farklı bir çizgiye kayması, Pontusçu çevreleri oldukça rahatsız etmiştir. Marsilya'daki Pontus Kongresi Başkanı Konstantinidis ve Paris'te bulunan Pontus Millî Birliği Başkanı Ekonomos tarafından ortaklaşa yazılan ve *The Manchester Guardian* gazetesinde yayımlanan 1 Mart 1919 tarihli mesajda, Yunan hükümetinin Pontus iddialarını sahiplenmemesinden ve aynı şekilde Ermenilerin de bu iddiaları dikkate almamasından duyulan hayal kırıklığı şu ifadelerle dile getirilmiştir:⁵³¹

...Ermeni heyeti tarafından Paris Konferansı'na, Yunan hükümetinin Trabzon Vilayeti ve Pontus havalisinin toprak iddiaları arasına dâhil edilmediği ve dolayısıyla bu bölgelerin

⁵³⁰ CAB, 24/95; **French Note and Memoranda by the British Peace Delegation regarding Turkish Settlement, December 1919**, 12 Aralık 1919, s.331-359.

⁵³¹ MG, 3 Mart 1919, s.7.

Ermeni Devleti sınırlarına alınacağı ifade edilmektedir. Yunan hükümetinin hangi gerekçelerle bu bölgelerden vazgeçtiğini, hangi gerekçelerin onu yalnızlaştırdığını bilmek istemiyoruz. Fakat Pontus heyeti olarak, milletlerin kendi kaderlerini belirleme hakkını dikkate almayan her türlü çözümü kuvvetli bir şekilde protesto ediyoruz. En iyi hisleri beslediğimiz Ermeni komşularımızın, eski Trabzon Komnen İmparatorluğu'nun bir kısmını içine alan bağımsız bir Pontus Cumhuriyeti'nin kurulmasına dair adil ve yasal taleplerimiz karşısında öne sürdükleri iddialarını üzüntüyle görmekteyiz.

Yine, 17 Mart 1919 tarihinde Marsilya'daki Pontus Kongresi'nden Lloyd George'a gönderilen telgrafta, Pontus topraklarının müstakbel Ermenistan Devleti'ne dâhil edilmesi gerektiğine dair basında yer alan öneriler protesto edilmiştir. Tek istediklerinin İngilizlerin her daim savundukları liberal prensipler doğrultusunda Türk boyunduruğundan kurtularak yeniden bağımsızlıklarına kavuşmak olduğunun belirtildiği telgrafta, bu protestolarının Barış Konferansı'nda gündeme gelmesi hususunda Lloyd George'dan özel ilgi talebinde bulunulmuştur.⁵³² İsviçre'de ikamet eden Rumlar da "Pontus" bölgesinin Ermenilerle birleşmesine karşı çıkmışlar ve Barış Konferansı'nın bunu engellemesi gerektiği düşüncesi ile bundan duydukları rahatsızlığı ve bu konudaki destek taleplerini Lloyd George'a yolladıkları telgrafta dile getirmişlerdir.⁵³³

29 Mart 1919 tarihinde "Pontus toprakları"nın geleceğine dair bir başka telgraf daha Lloyd George'un eline geçmişti. Zürih'te yaşayan Rumlar adına gönderilen Jean Deirmendjoglou imzalı telgrafta, Trabzon Vilayeti'nin Yunanistan ile birleşmesi, bu mümkün olmazsa burada bağımsız bir Pontus Devleti kurulması talep edilmekle birlikte, bu defa -Ermenistan kastedilerek- başka bir ülke ile birleşilmesi fikrine de açık kapı bırakılmıştır.⁵³⁴ Aynı konuda 3 Nisan 1919'da Pontus'ta yaşayan Rumlar adına Lloyd George'a gönderilen dilekçede, çektikleri acıların dindirilmesi için uluslararası camiadan yardım talep edilmiş, yabancı bir ülkenin boyunduruğuna itiraz edilerek Yunanistan'ın mandasının arzulandığı ifade edilmiştir.⁵³⁵ M. Philocles Candidis tarafından "Karadeniz bölgesinde yaşayan sayıları bir milyonu aşkın Rum adına" gönderilen telgrafta, Büyük Güçler'den bağımsızlıklarının güvence altına alınması talep edilerek Ermenilerin bölge için hak iddia etmeleri protesto edilmiştir.⁵³⁶

⁵³² FO, 608/82/13, Kn.: 5075, Dn.: 342/8/1, 24 Mart 1919, s.527, 528.

⁵³³ FO, 608/82/13, Kn.: 5072, Dn.: 342/8/1, 29 Mayıs 1919, s.525.

⁵³⁴ FO, 608/89/1, Kn.: 5647, Dn.: 357/1/1, 30 Mart 1919, s.4, 5.

⁵³⁵ FO, 608/82/13, Kn.: 6239, Dn.: 342/8/1, 3 Nisan 1919, s.534.

⁵³⁶ FO, 608/82/13, Kn.: 5609, Dn.: 342/8/1, 29 Mart 1919, s.530.

Anadolu’da büyük bir Ermenistan devleti kurma fikri, Osmanlı Devleti’nin Birinci Dünya Savaşı’ndan mağlup ayrılması ile doğan boşluğu kendileri için fırsata dönüştürme gayretinde olanların büyük bir iştahla giriştikleri projelerin bir ürünüdür. Ne var ki tasarlanan bu devlet için öngörülen coğrafi saha ile aynı fırsatçılığa meyleden Pontusçu çevrelerin hayallerindeki Pontus devletinin sınırları çakışmıştır. Bu şekilde bir oldubittiye getirilerek hayallerinin söndürülmesini istemeyen Pontusçular, seslerini duyurmak için büyük bir çaba göstermişlerdir. Ancak Pontusçu çevrelerin doğal müttefik olarak gördükleri Yunanistan’ın dahi Pontusçuların görüşlerini ikinci plana iterek yelkenlerini gelişen siyasî rüzgâra çevirmesi bu çevrelerin elini zayıflattığı gibi hesaplarını da altüst etmiş ve görüş ayrılıklarını su yüzüne çıkarmıştır. “Pontus Devleti” taraftarlarına ait görüşlerin uluslararası camiada pek kabul görmediğini de dolaylı olarak ortaya koyan bu yeni durumun, Pontusçu çevrelerde ve Karadeniz bölgesinde yaşayan Rumlar arasında yansımaları olacağı muhakkaktı. Nitekim Trabzonlu Rumları adına Trabzon Rum milleti ihtiyar meclisi reisi Kofidi Efendi tarafından kaleme alınan ve Pontus taraftarları ile aralarındaki görüş ayrılıklarını ortaya koyan şu satırlar oldukça önemlidir.⁵³⁷

...Vazife-i mukaddese-i askeriyelerini ifâ etmekte bulunan askerlerimize bir nişâne-i şükran olmak üzere Trabzon ahâli-i İslâmiyesi tarafından bir komisyon-u mahsus teşkil ederek İslam vatandaşlarımızın muâvene-i nakdiyede buldukları gibi milletimiz dâhi aynı halde her vakit olduğu gibi bu defa dahi askerlerimizin ihtiyacâtı için mümkün mertebede muavenet-i nakdiyede bulunmak maksadıyla hüsn-ü arzusuyla bir vazife-i mukaddese ifâ ederek bi’lihtiyar bir komisyon-u mahsus teşkiliye müsaraât edildiğini ve bu komisyonu faaliyette bulundurup inşallah karîben netâyic-i hasenesini göreceğine ümit eylediğini ceride-i aliyyenizde dâhi derç olunmasını temenni eyleriz efendim.

Faik Ahmed (Barutçu) Bey başyazarlığını yaptığı İstikbâl gazetesinde yazdığı çok sayıda makalede Kofidi Efendi’nin bir sadakat nişanesi olan yukarıdaki niyet mektubunda verdiği mesajı destekleyici nitelikte yazılar yayımlamıştır. Onun İstikbâl gazetesindeki Yunan emperyalizminin ve onun uzantısı olan Fener Patrikhanesi’nin oyunlarını deşifre edici yazıları Trabzon’da yaşayan bir kısım Rumlar üzerinde tesir bırakmış ve bu Rumlar arasında Patrikhane ve Yunanistan Devleti’ne tepkiler doğmasına vesile olmuştur.⁵³⁸ Faik

⁵³⁷ İstikbâl, 169, 5 Eylül 1336 (1920).

⁵³⁸ Asuman Demircioğlu, “Faik Ahmed Bey’e Göre Milli Mücadele’de Pontus Meselesi”, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, 11, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 1999, s.244.

Ahmed Bey, bu bağlamda kaleme aldığı makalelerden birinde menfaatlerini düşünen aklı başında her Rum'un, Anadolu'nun Yunanistan olamayacağını bilmesi, kendilerini Türklere ve Türk vatanına bağlayan müşterek menfaat esasına daha çok hürmet ve riayet etmesi, propagandaların etkisinde kalarak yanlış tavır ve düşüncelerle hareket etmelerinin kendi aleyhlerine olacağını idrak etmesi gerektiğini belirtmiştir. Faik Ahmed Bey, Osmanlı Rumlarından her türlü yabancı duygu ve emellerden uzak bir anlayış ve sadakatle Türk idaresi altında yaşamalarının beklendiğini ifade ederek aksini düşünenlerin Yunanistan'a gitmeleri gerektiğini belirtmiş ve bu düşüncesinde olanlara da saygı duyduğunu ifade etmiştir.⁵³⁹

3.1.2. Nüfus İstatistiklerinin Bir Siyaset Malzemesi Olarak Kullanılması

Çalışmanın ilk bölümünde, Osmanlı tarihinin ilk nüfus sayımı olan 1831 senesi sayımları ile 1914 sayımları arasındaki nüfus hareketleri, büyük oranda resmî verilerle ortaya konularak, Osmanlı toplumunun dinî ve etnik yapısının bir tablosu çizilmeye çalışılmıştı. Osmanlı demografik yapısına dair yapılan çalışmalarda, resmî verilerden ayrı olarak, birçoğu gerçek dışı malumat ihtiva eden başka nüfus istatistikleri de kullanılmaktadır. Özellikle etnik ve dinî unsurların çeşitli siyasî iddialarını destekleme amacıyla kullandıkları bu istatistiklerin birçoğunun kaynağı net değildir. Dolayısıyla içerdikleri verilerin ekserisi gerçeklikten öte; çarpıtılmış ve değiştirilmiş bilgilere dayanmaktadır.⁵⁴⁰ Osmanlı İmparatorluğu gibi modern anlamda nüfus sayım geleneği zayıf

Trabzon'da yaşayan bütün Rumların ayrılıkçı düşüncede olmadıkları, aksine ülke bütünlüğüne değer verdiklerine dair *İstikbâl* gazetesinde yayımlanan "Şehrimiz Rumlarının Hissiyat-ı Sadakatkâranesi" başlıklı makaleden alıntılanan şu bölüm oldukça dikkat çekicidir:

"Trabzon Rumlarının (bütün müessesat-ı diniyye ve milliyesi rüesası) Londra Konferansı'na, Londra, Paris ve Roma hükümetleri başvekillerine ve Mustafa Kemal Paşa'ya ve Bekir Sami Bey'e gönderdiği telgrafta; Pontusçuların ve Ermenilerin Avrupa'da faaliyetleri gayrimeşru olarak nitelendiriliyor ve bu vesile ile Rumların sadakatini ve ihtiramat-ı faikasını arz ediyorlardı. Trabzon'un gerek tarihî, gerek siyasî ve ırkî hiçbir surette taalluku olmayan Ermenistan'a ilhakına ait her türlü müzakere ve münakaşayı suret-i katiyede reddediyorlar, gayr-i mesul mehafilin Trabzon'a ait neşriyatıyla hiçbir suretle alakaları olmamış ve herhangi bir mehafil-i siyasiyede müzakerede bulunmamış veya murahhas sıfatını haiz bulunmasına mezuniyet verilmemiştir. Bilakis Müslüman kardeşlerinin mukadderatına iştirak etmek arzusunda bulduklarını suret-i katiyede beyan etmişlerdir. Türkiye'nin şerefli sancağı altında yaşamak, milli ve medeni inkişâfâtımızı idrak etmek ve kendi haklarını müdafaa ederken bizim hukukumuzu da müdafaa ettiklerine kanî olduğumuz Türklerle ebedi surette dost ve kardeş kalmak bugün de yarın da bizim için bir umde-i esasiyedir. ...Hür ve vahit Türkiye'nin şerefli müstakil ve mesud bir istikbâle mazhariyeti için hak ve adaletin icabâtına tevfiik hareket edilmesini rica eder, bu vesile ile ihtiramât-ı fâikamızın kabulünü temenni eyleriz efendim." *İstikbâl*, 229, 18 Şubat 1337 (1921).

⁵³⁹ *İstikbâl*, 287, 26 Nisan 1337 (1921).

⁵⁴⁰ Kemal Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914)*, (Çev.: Bahar Tırnakçı), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2003, s.41.

bir devlet için, bu tür uydurma nüfus istatistikleri üzerinden tezvirat yapılarak, tarihî hakikatlerin bulandırılması yönündeki gayretler daha yoğun olmaktadır. Özellikle Ermeni ve Pontus meseleleri gibi potansiyel toprak ve tazminat taleplerinin mevzubahis olduğu konularda, kaynağı sağlam olmayan istatistik çalışmalarının referans olarak değerlendirilmesinde bu zayıflığın etkisi önemli seviyededir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun demografik yapısını ele alan çalışmalar incelendiğinde, özellikle yabancılar tarafından yapılan çalışmalarda kullanılan istatistikî verilere ait kaynak tercihindeki tarafgirlik dikkatlerden kaçmamaktadır. İlmî incelemelere veya resmî araştırmalara dayanmayan, daha ziyade masa başı ürünü olan bu tür istatistiklerin, birçok çalışmada sorgu süzgecine tabi tutulmaksızın kullanılmasından iyi niyet ve ilmî sonuç ummak beyhude bir çaba olur. Ekseriyetle batı kamuoyunu yanıltıcı nitelikte propaganda yayımlarına serpiştirilen bu rakamlar yığını ve bunlar üzerinden üretilen demografi haritaları,⁵⁴¹ maalesef uluslararası toplantılarda belli çevrelerin siyasî iddialarına delil olarak kullanılmaktadır. Buna karşılık, resmî vasıflı Osmanlı nüfus sayımı verileri çoğu zaman göz ardı edilmektedir.⁵⁴²

Osmanlı Rum tebaasının demografik durumunu yansıtan çok sayıda istatistik çalışması bulunmaktadır. Ancak, yukarıda da belirtildiği gibi, bu çalışmaların kahir ekseriyetinin kaynağına ve dolayısıyla güvenilirliklerine dair kabul edilemez eksiklikleri bulunmaktadır. Örneğin, 1911 senesinde Osmanlı'yı ve Osmanlı topraklarındaki milletleri konu edinen bir çalışmada, kaynağı belirtilmeden Rum nüfusuna dair birtakım rakamlara yer verilmiştir. Çalışmada, Osmanlı İmparatorluğu topraklarında yaşayan toplam Rum nüfusunun 3,8 milyon civarında olduğu, bunun 1,7 milyonunun Avrupa'da, 1,6 milyonunun Asya'da ve 500 bin kadarının da Yunan adalarında yaşadığı ileri sürülmüştür.⁵⁴³ Bu ve aşağıda başka örneklerine de yer verilecek benzeri istatistikler, Pontus Meselesi temalı çalışmalarda Rum iddialarını desteklemek için de yoğunlukla kullanılmaktadır.

⁵⁴¹ Yunan hükümetinin Anadolu ve Balkan coğrafyalarına dair geliştirdiği politikalarla örtüşen bu çalışmaların ortak özelliği, Anadolu ve Balkanlarda yaşayan Rum nüfusun resmî verilerin ortaya koyduğundan çok daha yoğun olduğu iddiasını taşımalarıdır. Bu şekilde oluşturulmuş bir nüfus haritası örneği için bkz. **Ek 9**.

⁵⁴² Nuri Yazıcı, "Pontusçu Faaliyetler ve Canik'te Nüfus Durumu", **Atatürk Dergisi**, I (1), Erzurum: Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, 2012, s.265.

⁵⁴³ Sir Edwin Pears, **Turkey and its People**, London: Methuen & Co. Ltd., 1911, s.94.

Genel olarak Yunanistan'ın Anadolu toprakları üzerindeki emel ve iddialarını beslemek gayesiyle, Fener Patrikhanesi ve onun taşradaki elleri konumunda olan metropolitliklerine dayandırılarak, Osmanlı nüfus yapısına dair birtakım rakamlar ortaya atılmıştır. "Patrikhane istatistikleri" olarak isimlendirilen bu istatistiklerde, oldukça detaylı veriler yer almaktadır. Resmî vasıftan yoksun bu istatistiklerin doğruluğunu teyit etmek noktasında herhangi bir imkân bulunmaması, bunların güvenilirliklerini zedelediği gibi, bu veriler üzerine fikir ve yargı bina etmenin doğru olmayacağı da açıktır. Ayrıca, Yunan hükümetinin siparişi üzerine hazırlanan⁵⁴⁴ bu istatistiklerin elde edilmesi sürecinde, başrollerde Osmanlı topraklarındaki Yunan konsolosluk yetkilileri, açıktan Osmanlı düşmanlığına soyunmuş bir kurum olan Fener Patrikhanesi ve ona bağlı metropolitliklerin bulunması, bunların sahilliği noktasındaki kuşkuların artması için başlı başına güçlü birer sebeptir.

Patrikhane istatistikleri, Yunanistan'dan gelen talimatlar doğrultusunda oluşturulmuştur. Yunanistan Dışişleri Bakanı Dimitrios Kallergis tarafından Anadolu ve Trakya'daki Yunan konsolosluk yetkililerine verilen talimatla, Osmanlı sınırları içinde bulunan bütün Rumların sayılarının belirlenmesi istenmişti. Kallergis'in ardından Yunanistan Dışişleri Bakanlığı görevine gelen Ioannis Gryparis de Osmanlı İmparatorluğu sınırlarında görev yapan tüm konsolosluk yetkililerine bir telgraf göndererek, bu nüfus sayımı işinin Yunanistan'ın ulusal politikaları açısından çok önemli olduğunun altını çizmiştir. Bu şekilde, Osmanlı İmparatorluğu içinde yaşayan Rumların sosyal ve iktisadî güçlerinin sınırlarının ortaya çıkarılarak, gelecekte Babıâli'ye yönelik yürütülecek politikalarda bu sayım sonuçlarının temel alınacağı belirtilmiştir.⁵⁴⁵

Nüfus sayımının bölgedeki dini otoriteler ile yakın işbirliği içinde yürütülmesi gerekiyordu. Böylece, Tablo 10'da gösterilen konsolosluk çalışanları ve din adamları tarafından oluşturulan karma komiteler, yerli eşraf, rahipler, doktorlar ve öğretmenler ile beraber, Anadolu ve Trakya'da Rumların yaşadığı köyleri gezerek istatistikî bilgi toplama işine giriştiler. Bunun neticesinde Rumların miktarının tespit edilmesinin yanı sıra birtakım

⁵⁴⁴ Patrikhane istatistikleri, Venizelos tarafından Paris Barış Konferansı'na sunulan muhtırada da kullanılmıştır. **Greece Before the Peace Congress of 1919; A Memorandum Dealing with the Rights of Greece**, New York: Oxford University Press, 1919, s.35, 36.

⁵⁴⁵ Alexandris, "The Greek Census..." s.52.

ek bilgilere de erişilmeye çalışılmıştır. Buna göre; Rumların yaşadığı şehir veya köyün adı ve bunların hangi kazaya bağlı olduğu, erkek, kadın ve çocuk olarak kaç kişinin ikamet ettiği, Ortodoksların ne kadarının dini makamlara kayıtlı olduğu, Rumlarla aynı bölgede ne kadar Türk, Ermeni, Yahudi diğer milletlerden insanların yaşadığı, Rumların hangi dili konuştuğu, Rumların yaşadığı yerlerdeki Ortodoks kilisesi, şapel, manastır ve papaz sayısı, eğitilmiş kişi miktarı, şehir ve köylerdeki erkek ve kız okulu sayısı ile bu okulların sınıf sayısı, okullarda görevli öğretmen sayısı, okullara yapılan harcama miktarı, misyoner okullarındaki Rumların miktarı, şehir ve köylerdeki Türk okulu sayısı ve bu okullarda ne kadar Rum çocuğun okuduğu gibi sorulara da cevaplar aranmıştır.⁵⁴⁶ 1910-1912 seneleri arasındaki çalışmalar neticesinde elde edildiği iddia edilen bu veriler üzerinden, Osmanlı Rum nüfusu durumunun tespit edildiği ileri sürülmekte ve özellikle yabancı çalışmalarda bu verilere sık sık başvurulmaktadır.

Tablo 10: Patrikhane İstatistiklerinin Oluşturulması Sürecinde Görev Alan Yunan Konsolosluk Birimleri ve Onlara Yardım Etmek Üzere Fener Rum Patrikhanesi Tarafından Görevlendirilen Rum Ortodoks Piskoposlukları

Yunan Konsolosluk Birimleri	Rum Ortodoks Piskoposlukları	
İstanbul Yunan Konsolosluğu	Alaşehir	İstanbul
İzmir Yunan Konsolosluğu	İzmit	Kadıköy
Trabzon Yunan Konsolosluğu	Çanakkale	Terkos/Tarabya
Edirne Yunan Konsolosluğu	Gökçeada	Silivri
Ayvalık Yunan Konsolosluğu	İzmir	Çatalca
Konya Yunan Konsolosluğu	Çeşme	Edirne
Samsun Yunan Yardımcı Konsolosluğu	Efes/Selçuk	Marmara Ereğlisi
Bursa Yunan Yardımcı Konsolosluğu	Akhisar	Enez
Tekfurdağı Yunan Yardımcı Konsolosluğu	Aydın	Vize
Kirkkilise Yunan Yardımcı Konsolosluğu	Konya	Çorlu
Çanakkale Yunan Yardımcı Konsolosluğu	Kayseri	Şarköy
Urla Yunan Yardımcı Konsolosluğu	Antalya	Mürefte
Manisa Yunan Yardımcı Konsolosluğu	Ankara	Kırklareli
Antalya Yunan Yardımcı Konsolosluğu	Trabzon	Ortaköy
	Amasya/Samsun	Bursa
	Maçka/Cevizlik	İznik
	Gümüşhane	Erdek
	Niksar	Ayvalık
	Şebinkarahisar	Marmara Adası

Kaynak: Alexandris, “The Greek Census...” s.51, t.I, II.

⁵⁴⁶ Alexandris, “The Greek Census...” s.49, 50.

3.1.2.1. Yunan Taleplerini Desteklemek İçin Hazırlanan Çalışmalar ve Kullanılan İstatistikler

Yunanistan, bağımsızlığını elde ettiği dönemden itibaren, “tarihsel kader birliği” söylemiyle Osmanlı topraklarında yaşayan Rumların aklını çelmenin ve onları da kullanarak, önüne millî hedefler manzumesi olarak koyduğu Megali İdea’yı adım adım gerçekleştirmenin peşinde olmuştur. Hedefine giden yolda, uluslararası sahada ihtiyacı olan desteği sağlayabilmek adına, Anadolu’da yaşayan Rumların durumlarıyla ilgili çeşitli çalışmalar hazırlatıp, bunlar üzerinden propaganda yapmayı da ihmal etmemiştir. George Soteriades’in *Balkan Yarımadası ve Küçük Asya’da Helenizm*,⁵⁴⁷ Polybius’un *Konferans Öncesinde Yunanistan*⁵⁴⁸ ve Léon Maccas’ın *Küçük Asya’da Helenizm*⁵⁴⁹ isimli çalışmaları da bu bağlamda değerlendirilebilecek niteliktedir.⁵⁵⁰ Nitekim bu eserlerde Patrikhane İstatistikleri adıyla kullanılan rakamlar, Venizelos hükümetinin Paris Barış Konferansı’nda Yunan toprak taleplerine kaynaklık etmişlerdir.⁵⁵¹ Venizelos, Paris’teki konferansta ülkesinin Anadolu üzerindeki toprak taleplerini dile getirirken, aynı zamanda ileri sürdüğü istatistikî rakamların kaynağına da işaret etmektedir. Venizelos konuşmasında, Anadolu’nun güncel nüfus durumunu ortaya koyabilecek resmî bir hiçbir istatistik olmadığı için Anadolu’da yaşayan her milletin ortaya kendi rakamlarını attığını belirtmiştir. Bunun yanında, Fener Patrikhanesi’nden aldığını ifade ettiği ve doğruluğundan emin olduğunu ileri sürdüğü istatistiklere dayanarak Anadolu’da 1.7 milyon Rum yaşadığı iddiasını dillendirmiştir.⁵⁵²

Alexis Alexandris’in *Anadolu ve Trakya’nın Nüfus Sayımı (1910-1912): Osmanlı Demografi Tarihine bir Katkı* isimli makalesi, Soteriades, Polybius ve Maccas’ın, Patrikhane nüfus sayımına ait olduğunu ileri sürdükleri rakamlardan farklı bir istatistik tablo ortaya koymaktadır. Alexandris, Osmanlı İmparatorluğu’nun 1912 senesine ait nüfus durumunu gösterdiğini ileri sürdüğü nüfus verilerini, Fener Patrikhanesi’ne ve Yunanistan

⁵⁴⁷ George Soteriades, **An Ethnological Map Illustrating Hellenism in the Balkan Peninsula and Asia Minor**, London: Edward Stanford Ltd., 1918.

⁵⁴⁸ Polybius, **Greece before the Conference**, London: Methuen & Co. Ltd., 1919.

⁵⁴⁹ Léon Maccas, **L’Hellénisme de l’Asie-Mineure**, Paris: Berger-Levrault, 1919.

⁵⁵⁰ Çalışmalarında Yunan tezleri doğrultusunda bilgilere yer veren bu üç yayıncının, Yunan başvekil Venizelos ile yakın ilişkileri bulunmaktaydı. Alexandris, “The Greek Census...” s.49.

⁵⁵¹ Georgios Nakracas, **Anadolu ve Rum Göçmenlerin Kökeni**, (Çev.: İbrahim Onsunoglu), İstanbul: Belge Yayınları, 2003, s.71; Dimitri Kitsikis, **Yunan Propagandası**, İstanbul: Meydan Neşriyat, 1963, s.30.

⁵⁵² Kitsikis, **Yunan Propagandası**, s.31.

Dışişleri Bakanlığı'na ait arşivlerden sağladığını ifade etmektedir.⁵⁵³ Bu durumda, Patrikhane İstatistikleri olduğu iddia edilen demografik veriler, Kemal Karpat'ın 1914 senesine ait Osmanlı nüfusuna ilişkin belirttiği rakamlar ve Soteriades, Polybius ve Maccas'ın ileri sürdüğü veriler ile birlikte, Tablo 11'de görüleceği üzere, ortaya birbirinden farklı nüfus rakamları çıkmaktadır.

Tablo 11: Bazı Anadolu Vilayetlerindeki Rum Nüfus Miktarını Gösteren Karşılaştırmalı İstatistik Tablosu

Vilayetler	Karpat*	Alexandris**	Diğer***
İstanbul (Asya)	205,375	378,605	364,459
Edirne	224,459	290,690	265,515
Bursa	74,927	262,319	278,421
Konya	25,071	74,539	66,895
Trabzon	161,574	298,183	353,533
Ankara	20,226	85,242	66,194
Aydın (İzmir)	299,096	495,936	622,810
Kastamonu	20,958	24,349	24,937
Sivas	75,324	74,632	99,376
İzmit	40,048	52,742	73,134
Biga	8,541	31,165	32,830
Toplam	1,155,599	2,068,402	2,248,104

Kaynak: * Karpat, a.g.e., s.226, 227.

** Alexandris, "The Greek Census..." s.54, t.III.

*** Polybius, a.g.e.; s.109-119; Soteriades, a.g.e., s.5-16; Maccas, a.g.e., s.78-87, t.V-IX.

Tablo 11'deki rakamlar incelendiğinde, Alexandris'in ortaya koyduğu ve asıl Patrikhane istatistikleri olarak nitelendiği rakamlar ile Soteriades, Polybius ve Maccas'ın rakamları birbirine yakın çıkmaktadır. Karpat'ın kaydettiği 1914 senesi Osmanlı sayımına dayanan resmî rakamlar ise toplamda diğerlerinden neredeyse yarı nispetinde daha az çıkmaktadır.

Polybius'un, yukarıdaki istatistiklerden ayrı olarak, 1910 senesi Osmanlı resmî nüfus rakamları olduğunu belirttiği bir iddiası daha vardır. Polybius, *1910 Osmanlı resmî nüfus istatistikleri* olarak isimlendirdiği istatistiği (Tablo 13), *Almanach de Gotha* isimli

⁵⁵³ Alexandris, "The Greek Census..." s.48.

yıllığa dayandırmıştır.⁵⁵⁴ Ancak Almanach de Gotha’da verilen rakamlar (Tablo 12) incelendiğinde, bunların etnisite bağlamında herhangi bir nüfus verisi içermediği, yalnızca genel nüfus oranlarını yansıttığı görülmektedir. Polybius’un, rakamlarla oynamak suretiyle, bir masa başı istatistik tablosu ürettiği anlaşılıyor. Sonraları, başka çalışmalarda da kullanılan Polybius ürünü bu istatistikte, Rum nüfusun diğer etnik unsurlar aleyhinde fazla gösterilmiş olması kuvvetle muhtemeldir.

Tablo 12: Almanach de Gotha isimli Yıllıkta Yayımlanan 1910 Senesi Osmanlı İmparatorluğu Nüfusu

Bölge	Nüfus Toplamı	Bölge	Nüfus Toplamı
Avrupa Türkiye’si	1,891,000	Mamura’tül Aziz Vilayeti	455,579
İstanbul Vilayeti	1,203,000	Bitlis Vilayeti	540,079
Çatalca Mutasarrıflığı	78,000	Diyarbakır Vilayeti	424,760
Edirne Vilayeti	610,000	Van Vilayeti	285,947
Anadolu	10,940,765	Suriye ve Mezopotamya	5,361,203
Adalar Vilayeti	376,754	Halep Vilayeti	944,750
İzmit Mutasarrıflığı	318,074	Beyrut Vilayeti	727,448
Biga Mutasarrıflığı	170,398	Lübnan Mutasarrıflığı	500,000
Bursa Vilayeti	1,717,762	Kudüs Mutasarrıflığı	382,061
İzmir Vilayeti	1,702,911	Suriye Vilayeti	883,680
Konya Vilayeti	1,254,157	Zor Mutasarrıflığı	81,461
Adana Vilayeti	488,954	Bağdat Vilayeti	455,706
Ankara Vilayeti	1,160,564	Musul Vilayeti	236,094
Kastamonu Vilayeti	1,109,621	Basra Vilayeti	115,000
Sivas Vilayeti	1,197,583	Arabistan	1,050,000
Trabzon Vilayeti	1,444,087	Hicaz Vilayeti	300,000
Ermenistan ve Kürdistan	2,357,436	Yemen Vilayeti	750,000
Erzurum Vilayeti	781,071	Genel Toplam	20,600,000

Kaynak: Almanach de Gotha, *Annuaire Généalogique, Diplomatique et Statistique*, II, Germany: Gotha, Justus Perthes, 1915, s.1163.

⁵⁵⁴ Almanach de Gotha yönetiminin, 1915 senesi yıllığı için Osmanlı Devleti’nden devletin nüfusuna ilişkin bilgi talep etmesi üzerine, kendilerine nüfus sicillerine dayanan birtakım demografik veriler sağlanmıştı. Yıllığın 1915 baskısında “Notice Statistique. Superficie et Population (1910)” başlığı ile yayımlanan ve kabaca Osmanlı genel nüfusu hakkında fikir veren bu verilerden ilham alan Polybius, daha sonra verileri kendine göre etnik başlıklara dağıtmıştır. Tamamen subjektif kriterlere dayalı bu bölüştürme işleminin ardından, ortaya çıkan istatistik rakamlarının Osmanlı Devleti tarafından da dolaylı olarak kabul edildiği havasını yaratarak, kendince Patrikhane istatistiklerinin doğruluğunu ispat etmeye çalışmıştır. Justin McCarthy, **Muslims and Minorities; The Population of Ottoman Anatolia and the End of the Empire**, New York, London: New York University Press, 1983, s.92.

Tablo 13: “1910 Osmanlı Resmî Nüfus İstatistikleri” Olduğu İleri Sürülen İstatistiklere Göre Osmanlı İmparatorluğu’nun Nüfus Cetveli

Bölge	Türk	Rum	Ermeni	Yahudi	Diğer	Toplam
İstanbul (Asya)	135,681	70,906	30,465	5,120	16,812	258,984
İzmit	184,960	78,564	50,935	2,180	1,435	318,074
Aydın (İzmir)	974,225	629,002	17,247	24,361	58,076	1,702,911
Bursa	1,346,387	274,530	87,932	2,788	6,125	1,717,762
Konya	1,143,335	85,320	9,426	720	15,356	1,254,157
Ankara	991,666	54,280	101,388	901	12,329	1,160,564
Trabzon	1,047,889	351,104	45,094	-	-	1,444,087
Sivas	933,572	98,270	165,741	-	-	1,197,583
Kastamonu	1,086,420	18,160	3,061	-	1,980	1,109,621
Adana	212,454	88,010	81,250	-	107,240	488,954
Biga	136,000	29,000	2,000	3,300	98	170,398
Bölge	Türk	Rum	Bulgar		Diğer	Toplam
İstanbul (Avr.)	450,000	260,000	6,000		130,000	846,000
Edirne	128,000	113,500	31,500		14,700	287,700
Gümülcine	185,000	22,000	25,500		2,200	234,700
Kırkkilise	53,000	77,000	28,500		1,150	159,650
Rodos	63,500	56,000	3,000		21,800	144,300
Gelibolu	31,500	70,500	2,000		3,200	107,200
Dedeoğaç	45,000	29,000	17,000		650	91,650
Çatalca	18,000	48,500	-		2.340	68,840

Kaynak: Polybius, a.g.e., s.41, 44; Pentzopoulouos, a.g.e., s.29, 31, t.II, t.IV.

Tablo 12 ve Tablo 13’de yer alan aynı bölgelerin nüfus verileri üst üste oturtulduğunda, hemen hemen bütün *toplam nüfus* miktarlarının örtüştüğü ortaya çıkmaktadır. İzmit, Aydın (İzmir), Bursa, Konya, Ankara, Trabzon, Sivas, Kastamonu, Adana ve Biga vilayetlerinin toplam nüfus rakamları tamamen aynıdır. Almanach de Gotha’nın 1915 baskısında yer alan yukarıdaki tabloda (Tablo 12) yalnızca toplam nüfusa dair veriler bulunmasına rağmen, çalışmasında bu tabloyu kaynak göstererek, bundan mülhem yeni bir tablo (Tablo 13) hazırlayan Polybius’un, ilmî temelden yoksun, hissî reflekslerle, nüfusu etnik başlıklara ayırmasının bilinçli bir çarpıtma amacı taşıdığı açıktır. Nitekim *The Observer* gazetesinde çıkan bir makalede, Polybius’un kaleme aldığı kitapçık “*Yunan iddialarına dair hazırlanmış yayımlardan biri*” olarak nitelenmiş ve kitapçıkta

Venizelos'un Anadolu'ya dair iddialarının daha da abartıldığı tespiti yapılmıştı.⁵⁵⁵ Polybius'un nüfusu ırk ve din temelinde parçalayarak, birçok bölgede Müslümanları azınlıkta göstermek suretiyle istatistikler üzerinde yaptığı bu operasyon, aynı zamanda Yunan propaganda faaliyetlerinin altındaki zihniyeti de ortaya koymaktadır.

Soteriades, Polybius ve Maccas'ın çalışmalarının yanında, *Yunan Yabancı Bilgi Bürosu* isimli kuruluş tarafından 1912 senesine ait olduğu iddia olunan *Anadolu ve Trakya'nın Nüfus İstatistikleri*⁵⁵⁶ isimli, oldukça ayrıntılı istatistikî bilgilerin yer aldığı yayım da Yunan millî tezlerine hizmet eden yayımlardan biridir.⁵⁵⁷ Sunum bölümüne “çok sayıda Rum'un Ermenistan, Kürdistan, Mezopotamya gibi bölgelere saçıldı. ...Büyük oranda Rum nüfus, 1908'de anayasanın ilanıyla beraber Türkler tarafından zorla askerlik yapmaya zorlanmaları nedeniyle ülkelerini terk etmek zorunda bırakıldılar” notu düşülen çalışmanın kaynağına dair herhangi bir bilgi verilmemiştir. Ancak, Soteriades, Polybius ve Maccas'ın, Anadolu ve Trakya'nın nüfus bilgileri olarak çalışmalarında kullandıkları rakamlar ile karşılaştırıldığında, dört çalışmanın da noktası virgülüne aynı mabdan beslendikleri ortaya çıkmaktadır.

GBFI imzalı çalışma, Soteriades, Polybius ve Maccas'ın çalışmalarından farklı olarak, İstanbul, Edirne, Bursa, Aydın, Konya, Ankara, Sivas, Kastamonu ve Trabzon vilayetlerine ait detaylı kilise ve okul istatistiklerini de barındırmaktadır. Soteriades, Polybius ve Maccas'ın, çalışmalarına kaynak olarak Patrikhane istatistiklerini göstermeleri ve GBFI tarafından hazırlanan çalışmanın da bu çalışmalarla aynı nüfus istatistiklerini sunması, kilise ve okul istatistiklerinin de “Patrikhane istatistikleri”nden sağlanmış olabileceği ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Aynı şekilde, GBFI'ye ait olan çalışmada, kaynağına ilişkin bir bilgi olmamasına rağmen, “Patrikhane istatistikleri”nin hazırlanması sürecinde, halka yöneltilen sorular arasında kilise ve okul sayılarına dair soruların da olması,⁵⁵⁸ bu ihtimali güçlendirmektedir.

⁵⁵⁵ **The Observer**, 6 Nisan 1919, s.5.

⁵⁵⁶ Greek Bureau of Foreign Information, **Statistics of the Population of Thrace and Asia Minor**, London: Hamptons Ltd., 1912.

⁵⁵⁷ Polybius, a.g.e., s.109-119; Maccas, a.g.e., s.78-87; Soteriades, a.g.e., s.5-16.

⁵⁵⁸ Alexandris, “The Greek Census...” s.49, 50.

3.1.2.2. Pontus İddialarının Arkasındaki İstatistikler

Doğu Karadeniz bölgesinde bir Pontus devleti kurulabilmesi için, öncelikle tasarlanan bu devleti kaldırabilecek yeterli miktarda nüfusa ihtiyaç olduğu Pontusçu çevrelerin de malumuydu. Müddei durumundaki Yunanlar, iddialarına meşruiyet kazandırmak maksadıyla mümkün olduğu ölçüde mesnetsiz birtakım istatistikler üretmek suretiyle bu ihtiyacı karşılama gayreti içine girmişlerdi. Fakat bunun pratikte pek mümkün olmadığı ortadaydı. Zira Yunan iddialarını yansıtan nüfus istatistikleri dahi Müslüman/Türk nüfusunu azınlık seviyesine indirgeyecek derecede aşındırabilmenin mümkün olmadığını ortaya koymaktaydı. Fakat buna rağmen mümkün olduğu ölçüde bölgedeki Rum nüfus şişirilerek ve Türk nüfus da kırılarak aradaki muazzam fark azaltılmak istenmiştir. Bu şekilde Türklerin başta Rumlar olmak üzere bölgede kendileri dışındaki unsurlara yönelik katliam ve sürgün siyaseti güttüğüne dair müstakbel iddiaların da zemini hazırlanmış olacaktı. Rumların kendilerini mazlum durumda göstermek suretiyle, uluslararası sahada destek devşirme niyeti, çok geçmeden açığa vurulacak ve Türkleri bölgede diğer unsurlara yönelik sistematik katliam yapmakla ve göçe zorlamakla itham edeceklerdir. Bu aşamada iddialarına dayanak olarak kullanacakları kanıtlar ise yukarıdaki istatistikler ve onların türevi birtakım nüfus verileri olacaktı.

Yunanların “Pontus toprakları” olarak niteledikleri bölgelere ilişkin ileri sürdükleri iddialara kaynaklık eden yukarıdaki istatistikleri, 1906 ve 1914 nüfus sayımları haricinde karşılaştırılabilecek resmî nitelikli başka yayımlar da bulunmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu’na bağlı valilikler tarafından yayımlanan ve *Vilayet Salnâmeleri* olarak isimlendirilen il yıllıkları, vilayetler hakkında oldukça geniş bilgiler vermeleri sebebiyle önemli kaynaklardır. Bu salnâmelerde aynı zamanda vilayetlerin nüfus durumlarına ilişkin bilgiler de bulunmaktadır. Dolayısıyla Trabzon, Sivas ve Kastamonu vilayetlerinin nüfus durumları hakkında da bu salnâmelerden yararlanmak mümkündür. Bu üç vilayete ilişkin ulaşılabilen en geç tarihli salnâmelerde yer alan nüfus verileri Tablo 14’te verilmiştir. Yunan iddialarına kaynaklık eden istatistikler ile bu vilayetlere ait salnâmelerin farklı senelere ait verileri barındırması sebebiyle, bunlar arasında rakamsal bir mukayese yapmak anlamsız olacağından, Yunan tezlerine ait veriler ve Trabzon, Sivas ve Kastamonu Vilayet Salnâmeleri’nde yer alan rakamsal veriler Tablo 14 ve Tablo 15’te yüzdelik oranlara çevrilmek suretiyle daha sağlıklı bir karşılaştırma yapılmaya çalışılmıştır.

Tablo 14: Vilayet Salnâmeleri'nde Trabzon, Sivas ve Kastamonu Vilayetlerinin Nüfus Miktarları ve Oranları

	Sancak	Müslüman	Rum	Ermeni	Diğer*	Toplam
Trabzon	Trabzon	517.706 (81.60 %)	85.394 (13.46 %)	29.316 (4.62 %)	2.057 (0.32 %)	634.473 (100 %)
	Canik	231.687 (70.50 %)	75.711 (23.04 %)	20.485 (6.23 %)	759 (0.23 %)	328.642 (100 %)
	Lazistan	166.319 (99.38 %)	1.024 (0.61 %)	20 (0.01 %)	-	167.363 (100 %)
	Gümüşhane	90.480 (72.45 %)	32.590 (26.10 %)	1.818 (1.46 %)	-	124.888 (100 %)
	Toplam	1.006.192 (80.15 %)	194.719 (15.51 %)	51.639 (4.11 %)	2.816 (0.22 %)	1.255.366 (100 %)
Sivas	Sivas	398.372 (81.75 %)	5.752 (1.18 %)	79.107 (16.23 %)	4.081 (0.84 %)	487.312 (100 %)
	Tokat	635.069 (83.34 %)	19.920 (2.61 %)	100.400 (13.18 %)	6.629 (0.87 %)	762.018 (100 %)
	Amasya	840.393 (85.52 %)	53.334 (5.43 %)	79.194 (8.06 %)	9.814 (1.00 %)	982.735 (100 %)
	Karahisar-i Şarki	968.786 (81.75 %)	64.501 (5.44 %)	141.643 (11.95 %)	10.096 (0.85 %)	1.185.026 (100 %)
	Toplam	2.842.620 (83.19 %)	143.507 (4.20 %)	400.344 (11.72 %)	30.620 (0.90 %)	3.417.091 (100 %)
Kastamonu	Kastamonu	358.618 (97.34 %)	7.947 (2.16 %)	1.857 (0.50 %)	-	368.422 (100 %)
	Bolu	677.780 (98.05 %)	9.760 (1.41 %)	3.705 (0.54 %)	-	691.245 (100 %)
	Çankırı	146.489 (99.13 %)	927 (0.63 %)	355 (0.24 %)	-	147.771 (100 %)
	Sinop	127.601 (93.52 %)	6.112 (4.48 %)	2.725 (2.00 %)	-	136.438 (100 %)
	Toplam	1.310.488 (97.52 %)	24.746 (1.84 %)	8.642 (0.64 %)	-	1.343.876 (100 %)
Genel Toplam	5.159.300 (85.75 %)	362.972 (6.03 %)	460.625 (7.66 %)	33.436 (0.56 %)	6.016.333 (100 %)	

Kaynak: Trabzon Vilayeti Salnâmesi, Trabzon: Vilâyet Matbaası, 1322 (1904), Def'a 22, s.430-433; Sivas Vilayeti Salnâmesi, Sivas: Vilâyet Matbaası, 1325 (1907), Def'a 17, s.254-257; Kastamonu Vilayeti Salnâmesi, Kastamonu: Vilâyet Matbaası, 1315 (1899), Def'a 20, s.344, 345.

* Protestan, Katolik, Yahudi, Kıpti.

Tablo 15: Yunan İddialarını Yansıtan Çalışmalarda Trabzon, Sivas ve Kastamonu Vilayetlerinin Nüfus Oranları

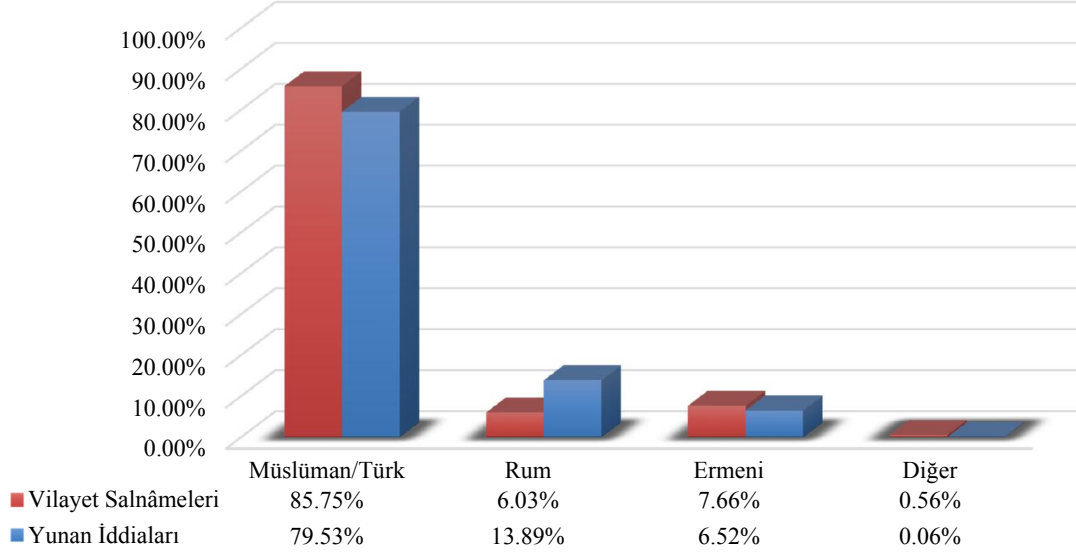
	Sancak	Müslüman	Rum	Ermeni	Diğer	Toplam
Trabzon	Trabzon	69.08 %	26.42 %	4.49 %	-	100 %
	Canik	59.54 %	34.70 %	5.76 %	-	100 %
	Lazistan	98.75 %	1.25 %	-	-	100 %
	Gümüşhane	58.84 %	40.01 %	1.15 %	-	100 %
	Toplam	70.33 %	25.96 %	3.72 %	-	100 %
Sivas	Sivas	86.28 %	1.47 %	12.25 %	-	100 %
	Tokat	69.39 %	12.88 %	17.73 %	-	100 %
	Amasya	45.67 %	32.93 %	21.41 %	-	100 %
	Karahisar-ı Şarki	69.99 %	12.53 %	17.48 %	-	100 %
	Toplam	75.66 %	8.96 %	15.38 %	-	100 %
Kastamonu	Kastamonu	96.48 %	3.11 %	0.41 %	-	100 %
	Bolu	98.30 %	1.54 %	0.16 %	-	100 %
	Çankırı	98.74 %	0.68 %	0.57 %	-	100 %
	Sinop	92.01 %	6.15 %	0.24 %	1.60 %	100 %
	Toplam	96.88 %	2.57 %	0.33 %	0.22 %	100 %
Genel Toplam		79.53 %	13.89 %	6.52 %	0.06 %	100 %

Kaynak: GBFI, a.g.e., t.X, XI, XII; Soteriades, a.g.e., s.7, 11, 13; Polybius, a.g.e., s.111, 115, 117; Maccas, a.g.e., s.82, 83, 86, t.VII/a, t.VII/b, .VIII/d.

Tablo 14 ve Tablo 15’te aynı vilayetlere ait olmasına rağmen birbirinden farklı nüfus oranları görülmektedir. Her iki tabloda da Müslüman/Türk nüfus oranlarının açık bir farkla yoğun olduğu ortadadır. Ancak Yunan iddialarını yansıtan tabloda bu oranın daha düşük olduğu görülmektedir. Aynı şekilde iki tabloda da Ermeni nüfus oranlarının birbirine yakın çıktığı göze çarpmaktadır. Fakat tablolarda Rum nüfus oranları hususunda ciddi bir fark olduğu göze çarpmaktadır. Yunan iddialarını yansıtan çalışmalarda belirtilen Rum nüfus oranları, Vilayet Salnâmeleri’ne kıyasla iki misilden fazla bir nispette daha yüksek çıkmaktadır. Yunan iddialarını savunan çalışmalarda Müslüman/Türk nüfus oranının düşük, Rum nüfus oranının ise yüksek çıkması, ilerleyen dönemlerde Türkler aleyhinde bir propaganda malzemesi olarak kullanılmıştır.

Trabzon, Sivas ve Kastamonu vilayetlerinde yaşayan unsurların bölgenin genel nüfusu içindeki oranları, karşılaştırmalı bir şekilde Grafik 2’de görülebilmektedir.

Grafik 2: Vilayet Salnâmeleri'nde ve Yunan İddialarını Yansıtan Çalışmalarda Trabzon, Sivas ve Kastamonu Vilayetlerinin Karşılaştırmalı Nüfus Oranları

3.2. Modern Türkiye'nin Doğuşu Sürecinde Pontus Meselesi

3.2.1. Pontusçu Rumların Teşkilatlanma Faaliyetleri

Patrikhane'nin politik imkânları ve Yunan konsolosluğunun işbirliği ile 1918 senesi Aralık ayından itibaren İstanbul'da çok sayıda cemiyet kurulmuştu.⁵⁵⁹ Edebî, ticarî ve askerî bakımdan Yunan politikalarının hizmetkârlığına soyunmuş bu cemiyetler, Rumları teşkilâtlandırıp silahlandırmak, mesnetsiz nüfus istatistikleri hazırlamak suretiyle batı kamuoyunu yanıltmaya çalışmak ve ticarî kuruluşlar marifetiyle Müslüman tüccarları zarara uğratarak piyasaya Rum mallarını hâkim kılmak şeklinde yıkıcı icraatlar içinde bulunmuşlardır.⁵⁶⁰ Osmanlı toprakları üzerine oldukça organize gelişen tahrikât ve tahrifatın geri planında belirtilen odaklar tarafından idare edilen bu cemiyet ve komitelerin can alıcı rolü olmuştur.

⁵⁵⁹ HTVD, Yıl: 2, Sayı: 5, Vsk.: 99; HTVD, Yıl: 14, Sayı: 53, Vsk.: 1213; HTVD, Yıl: 23, Sayı: 70, Vsk.: 1533.

⁵⁶⁰ Yazıcı, Nuri Yazıcı, "Canik'te Pontus'çu Faaliyetlerin Ortaya Çıkışı", **Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri, 13-17 Ekim 1986**, (Haz.: Mehmet Sağlam ve diğerleri), Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Yayınları, 1988, s.436.

Yukarıdaki bölümlerde menfi faaliyetlerinin yalnızca bir kısmına değinildiği üzere, Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı ruhanî bir kurum olan Fener Patrikhanesi'nin varlığı, siyasî tercihleri sebebiyle daima tartışma konusu olmuştur. Patrikhane, Osmanlı Devleti'nin fiilî olarak ortadan kalktığı, Anadolu'da işgallere karşı teşkilatlanmanın ve mücadele etme ruhunun devreye girdiği Millî Mücadele döneminde de tartışmaların göbeğinde yer almaya devam etmiştir. Öyle ki, bizzat bu mücadelenin lideri tarafından, ihaneti belgeleriyle ortaya konularak, uhdesinde barındırdığı *Mavri Mira* (Kara Talih) isimli teşkilat üzerinden yıkıcı faaliyetler organize eden komitalar teşkil etmek, gösteri ve propagandalar organize etmekle itham edilmiştir.⁵⁶¹ Mavri Mira, Yunan hükümeti ve Patrikhane'nin maddî ve manevî yardımları ile Mondros Mütarekesi'nin ardından kurulmuş en önemli Rum teşkilatlarından biridir. Öyle ki teşkilatın başkanlığını Fener Rum patriği vekili Dorotheos yapmakta ve talimatlarını da doğrudan Venizelos'tan almaktaydı. Ermeni patriği Zaven Efendi ile işbirliği içinde çalışan teşkilatın, ülke içindeki Rumların silahlandırılmasında ve çete faaliyetlerinin organize edilmesinde büyük payı olmuştur.⁵⁶²

1919 senesinde Patrikhane ve Yunanistan ikilisinin ortak çalışmasının ürünü olarak sivrilen ve Etniki Eteryâ'nın organı vazifesi gören *Kordus* isimli teşkilat⁵⁶³ da adından bir hayli söz ettirmiştir. Kordus teşkilatının görevi Osmanlı Rumlarının devlet aleyhinde teşkilatlandırılması, çeteler oluşturulması ve güvenliğin tehdit edilmesi amacıyla göçmen kaydedip bunları Anadolu'ya sevk etmektir.⁵⁶⁴ Yunan hükümetinin hiçbir maddî ve manevî yardımı esirgemediği, metropolitlerin gönüllü birer temsilci olarak çalıştıkları⁵⁶⁵ Kordus, memleket dâhilinde asayiş ihlal etmek amacıyla Yunanistan'dan gelen çeteleri belli mevkilere yönlendirmek ve Karadeniz sahillerine göndermek suretiyle ülke içinde karışıklık çıkarma gayretinde olmuştur.⁵⁶⁶ 8 Haziran 1919'da Mustafa Kemal Paşa'ya çekilen şifreli bir telgraf, teşkilatın faaliyetleri hakkında somut malumat vermektedir. Telgrafta Kordus teşkilatının Samsun'daki asayiş ihlâl etmek amacıyla 350 erkek ve

⁵⁶¹ Kemal Atatürk, **Nutuk**, I (1919-1920), 10. Baskı, İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1970, s.3.

⁵⁶² **HTVD**, Yıl: 27, Sayı: 77, Vsk.: 1694; Ahmet Güzel, **Dünden Bugüne Yunanistan'ın Pontus Hedefi**, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2006, s.82; Okur, a.g.m., s.104.

⁵⁶³ Ertuğrul Zekâi Ökte, "Yunanistan'ın İstanbul'da Kurduğu Gizli İhtilâl Cemiyeti 'Kordus'", **BTTD**, VII (40), İstanbul: Menteş Yayınları, 1971, s.22.

⁵⁶⁴ **BOA, DH-KMS**, 47-2/42.

⁵⁶⁵ "Nurettin Paşa Puntoscuları Anlatıyor", **Yakın Tarihimiz; Birinci Meşrutiyetten Zamanımıza Kadar**, 2, İstanbul: Vatan Gazetecilik ve Matbaacılık T.A.Ş., 1962, s.225.

⁵⁶⁶ M. Tayyip Gökbilgin, **Millî Mücadele Başlarken; Mondros Mütarekesi'nden Büyük Millet Meclisi'nin Açılmasına**, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2011, s.154, 155.

yetmiş kadından oluşan bir fedaî grubunu Samsun'a gönderdiği bildirilmekteydi.⁵⁶⁷ Kordus teşkilatı ayrıca Yunanistan'dan sevk edilen silah ve askerî mühimmatın gizlice ülke içindeki Rumlara dağıtılması, kurduğu izci teşkilatları vasıtasıyla 16-20 yaş arasındaki gençlere askerî ve propaganda amaçlı eğitim verilmesi gibi düşmanca faaliyetlerin de arkasındaki gizli eldi.⁵⁶⁸ Anadolu'daki Rum çetelerine ve işgalci Yunan askerlerine silah ve mühimmat temini vazifesi gören teşkilatlardan birisi de 1918 senesinde kurulan *Yunan Bahriye İdaresi*'ydi. Kâğıt üstünde pasaport ve vize işlemlerini yürütüyor görünen teşkilat, esasında silah ve mühimmat taşıyan Yunan gemilerinin yönlendirilmesi ve bu silah ve mühimmatın karaya çıkarılması ve dağıtılmasını sağlamaktaydı.⁵⁶⁹

İstanbul'daki önemli Rum teşkilatlarından biri de bizzat Venizelos'un talimatıyla 1919 senesi Mart'ında kurulan *Küçük Asya Yunan İttihad Cemiyeti*'ydi. Bu teşkilat, Rumlar arasında millî hisleri canlı tutmak adına kurulmuş olan Atina merkezli *Asya-yı Suğra Komitesi*'nin Anadolu'daki ayağıydı. Diğer ismiyle Küçük Asya Cemiyeti, daha çok uluslararası sahada Anadolu'nun demografik yapısına ilişkin yaptığı propaganda faaliyetleri ve Rumların ülke içinde belli bölgelere kanalize edilmesi yönündeki çalışmaları ile adını duyurdu. Cemiyet bir süre sonra faaliyetlerini yurt dışı propaganda faaliyetlerine ağırlık veren ve İstanbul'daki diğer Rum teşkilatlarının tek merkezden yönlendirmesi görevini yürüten⁵⁷⁰ *Rum Müdafaa-i Milliye Cemiyeti* ile birleştirmiştir.⁵⁷¹ Yunan çıkarları doğrultusunda propaganda faaliyetleri yaparak kendinden bahsettiren bir başka teşkilat da *Rum Matbuat Cemiyeti*'ydi. Cemiyet, İstanbul'daki Yunan Büyükelçiliği'nde bizzat Yunan konsolosunun başkanlığında çalışmalarını idame ettirmiştir. Fener Patrikhanesi'nin yayımladığı propaganda eserleri için gerek duyulan malzemeler Rum Matbuat Cemiyeti aracılığıyla temin edilmekteydi.⁵⁷² Fener Patrikhanesi'ne bağlı Trakya ve Anadolu metropolitlikleri tarafından oluşturulan *Rum Muhacirîn Cemiyeti* etkin faaliyetleriyle öne çıkan gizli teşkilatlardan bir diğeridir. Küçük Asya Cemiyeti ile işbirliği yaparak, Dünya Savaşı sırasında Yunanistan, Adalar ve Güney Rusya'ya giden ve daha önceki dönemlerde

⁵⁶⁷ HTVD, Yıl: 2, Sayı: 5, Vsk.: 99.

⁵⁶⁸ Ö. Kürşad Karacagil, "Bir Yunan Gizli Cemiyeti: Kordos", *Türk Dünyası Araştırmaları*, 105 (207), İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 2013, s.460.

⁵⁶⁹ Güzel, a.g.e., s.86.

⁵⁷⁰ Güzel, a.g.e., s.85.

⁵⁷¹ Yazıcı, "Canik'te Pontus'çu Faaliyetlerin Ortaya Çıkışı", s.438.

Rum Müdafaa-i Milliye Cemiyeti'nin kuran grubun amacı, İstanbul'da ayrı bir yönetim oluşturarak İngiliz desteğini sağlamaktır. Gökçen, a.g.e., s.270.

⁵⁷² Çapa, *Pontus Meselesi; Trabzon ve Giresun'da Milli Mücadele*, s.25, 26.

Amerika'ya göç eden Rumların yeniden Türkiye'ye dönmelerini sağlamak bu cemiyetin ana hedefiydi.⁵⁷³ *İzci Teşkilatı*,⁵⁷⁴ *Cemiyet-i Edebiye* ve *Pontus Rumları Komitesi*,⁵⁷⁵ *Rum İttihâd-ı Millî Cemiyeti*, *Ahz-ı Asker Şubesi*, *Rum Ticaret Örgütü* gibi İstanbul'da kurulan teşkilatların yanında Batum, Atina, Paris, Marsilya ve Krasnodar gibi merkezlerde teşkil edilen teşkilat ve komiteler vasıtasıyla da Pontusçu faaliyetler desteklenmiştir.⁵⁷⁶

Genel mahiyetli Rum cemiyetlerinden ayrı olarak zaman içinde bunların şubeleri sıfatıyla Anadolu'nun muhtelif bölgelerinde yerel ölçekli çok sayıda teşkilat kurulmuştu. Bu teşkilatların yoğunlukta olduğu bölgelerin başında Doğu Karadeniz bölgesi gelmekteydi. İrili ufaklı tüm bu teşkilat piramidinin öncülüğü ve çatı rolünü oynayan, bölge için kullanılan isimle müsemma *Pontus Cemiyeti*, 1904 senesinde Merzifon'da bulunan Amerikan kolejinin Rum öğrencileri tarafından daha önce teşkil etmiş oldukları *Rum İrfanperver Kulübü* ve *Pontus İdman Kulübü*'nün⁵⁷⁷ birleştirilmesi ile teşekkül etmişti.⁵⁷⁸ Özellikle Millî Mücadele döneminde oldukça aktif ve etkin faaliyetler yürüten Pontus Cemiyeti'nin ana gayesi Trabzon, Ordu, Giresun, Samsun, Sinop, Zonguldak, Tokat, Amasya, Çorum, Yozgat ve Sivas'ı içine alacak şekilde bir Pontus Cumhuriyeti'nin kurulması olmuştur.⁵⁷⁹ Zaman içinde faaliyet sahasını genişleten ve bu doğrultuda 1910 senesinde *Pontos* adlı bir risale çıkaran⁵⁸⁰ Pontus Cemiyeti'ni aynı sene içinde Rum

⁵⁷³ **Pontus Meselesi**, s.48.

Çok önceleri Rusya'ya yerleşmiş olan Rumlar için de benzer politikanın güdüldüğü şu ifadelerden anlaşılmaktadır: “İslâm ekseriyet-i kahiresine ve milletin intibah-ı azîmesine karşı sahilde bir Pontus hayalâtını besleyen Yunan Komitesi, Rusya'da eskiden yerleşmiş Rumları bile Trabzon ve Canik sahillere davetle yerleştirmek cüretine başlamıştır.” **BOA, DH-KMS**, 53-3/15, Bn.5.

⁵⁷⁴ Genç yaştaki Rumlardan meydana gelen İzci Teşkilatı, çetelerin eleman ihtiyacını karşılamak ve düzenli bir ordu kurulması amacıyla Rum gençleri eğitmek amacıyla teşkil edilmişti. Gökçen, a.g.e., s.283.

⁵⁷⁵ İstanbul'daki Pontus komitesi Anadolu'daki çete faaliyetlerine önemli yardımlarda bulunmuş ve bölgedeki Rumların siyasî özlemlerini diri tutup desteklemiştir. Vlassis Agtzidis, **Ελληνες Του Ποντου (The Greeks of Pontos)**, Athens: Nomarchiakê Autodioikêasê Pierias, 2005, s.184.

⁵⁷⁶ The New York Times gazetesinde yayımlanan bir haberde, Amerika Birleşik Devletleri'nde kurulmuş olan ve Patrik Dorotheos'la irtibat halinde olan Pontus derneklerinden bahsedilmiştir. Buna göre New York'ta; başkanlığını Saiva Kehaya'nın yaptığı “The Greek-American Pontus League” (Yunan-Amerikan Pontus Derneği), Sinoplu Rumlardan oluşan “Diogenes Society” (Diogenes Kulübü), “Galliana”, “The Renaissance”, “Komene” ve “Kapu-Kioi” isimli dernekler ile Euxinopontus Dernekleri olarak nitelenen, Massachusetts Eyaleti'ndeki “The Evangellismos”, “The Hope” ve “Pontus” isimli dernekler, Maine Eyaleti'ndeki “Euxopora”, Connecticut Eyaleti'nde bulunan Charakopa ve Laharani isimli dernekler ve Washington Eyaleti'ndeki Hava-Kostioton- Muntanton isimli dernek bulunmaktaydı. **NYT**, 13 Nisan 1919, s.61.

⁵⁷⁷ Pontus İdman Kulübü, Asya-yı Suğra Komitesi'nin bir şubesi sıfatıyla Rum gençlerinin zihnini bulandırmış, para toplayıp beyannameler dağıtmış ve kendilerine katılmayanları ölümle tehdit etmiştir. **Pontus Meselesi**, s.125, 126.

⁵⁷⁸ Çapa, **Pontus Meselesi; Trabzon ve Giresun'da Milli Mücadele**, s.3, 4; Yazıcı, “Canik'te Pontus'çu Faaliyetlerin Ortaya Çıkışı”, s.438.

⁵⁷⁹ **ATASE**, Kl.: 2474, Ds.: 1-B/54, Fh.: 21-1.

⁵⁸⁰ Yazıcı, “Canik'te Pontus'çu Faaliyetlerin Ortaya Çıkışı”, s.438.

kökenli Amerikan rahip Klematios tarafından İnebolu’da kurulan başka bir teşkilat takip etti.⁵⁸¹ İlk tohumları bu şekilde atılan teşkilatlanma girişimleri, 1908 senesinde bu kez daha ciddi bir hüviyet kazanmış ve resmî bir kimlik sahibi olan patrikhaneyi temsilen Samsun’da Amasya Metropolitliği görevini sürdüren Germanos’un kontrolünde üç yeni teşkilat daha kurulmuştu. Bunlar; kültürel işlere yoğunlaşan *Rum Teceddüd ve İhya Cemiyeti*, bölgede eli silah tutanları silahlandırma işini yürüten *Müdafaa-i Meşruta Cemiyeti* ve parasal yardım toplamak ve haberleşmeyi sağlamakla muvazzaf *Mukaddes Anadolu Rum Cemiyeti* isimli teşkilatlardı.⁵⁸² Trabzon merkezli *Rum İttihad-ı Milli Cemiyeti* de Karadeniz bölgesinde faaliyet yürüten bir başka teşkilattı. 1917 senesi Aralık’ında Gümüşhane’de de bir şube açan teşkilat, Yunanlık propagandası yaparak, bölgedeki Rumların himaye ve müdafaasını gaye edinmiştir.⁵⁸³ Yunan şirketleri tarafından lojistik destek gören bu teşkilatlar⁵⁸⁴ mantar gibi türeyerek kısa süre içinde Ünye, Fatsa, Kırşehir, Kavak, İnebolu, Havza, Çarşamba, Bafra, Sinop, Kayseri, Ürgüp ve Tokat gibi yerlerde şubeler açmaya muvaffak oldular.⁵⁸⁵

Meşrutiyet’in ilanının hemen ardından patrikhane güdümünde teşkilatlanma yoluna girilmesi dikkat çekicidir. Zira bölgede teşkilatlanmayı gerektirecek herhangi bir atmosfer yok iken meşru müdafaa iddiasıyla böyle bir işgüzarlığa girişilmesinin meşru bir dayanağı yoktu.⁵⁸⁶ Buna rağmen, gayrimeşru iddialar üzerinden yürüyen teşkilatlanma girişimlerinin arkası kesilmemiş, Dünya Savaşı’nın hemen ertesinde bölgedeki Pontusçu teşkilatlara yenileri eklenmeye devam etmiştir. Samsun’da 1918 senesinde, aynı zamanda “*kötü durumda bulunan Rumluğun intikamını almak ve haklarını savunmak*” gayesiyle oluşturulmuş olan *Mukaddes Anadolu-Rum Kulübü* isimli gizli teşkilatın da başkanlığını yürüten⁵⁸⁷ Metropolit vekili Eftimos Zilon başkanlığında⁵⁸⁸ kurulan *Samsun Rum Muhacirîn Cemiyeti* bunlardan biridir. Bu cemiyet, İstanbul’daki Rum Muhacirîn Cemiyeti’nin Samsun şubesi sıfatıyla Anadolu’nun muhtelif bölgelerinde mukim Rumların Samsun bölgesinde iskân edilmeleri işini üstlenmişti. Metropolitlere bölgelerindeki Rum

⁵⁸¹ Mustafa Balcıoğlu, **İki İsyân; Koçgiri, Pontus, Bir Paşa; Nurettin Paşa**, İstanbul: Babil Yayıncılık, 2003, s.70; Atatürk, **Nutuk**, II, s.626.

⁵⁸² **Pontus Meselesi**, s.64.

⁵⁸³ **Pontus Meselesi**, s.168.

⁵⁸⁴ Mustafa Serdar Palabıyık, Yıldız Devci Bozkuş, “Pontus Meselesi: Genel Bir Bakış”, **Uluslararası Suçlar ve Tarih**, 11-12, Ankara: 2011, s.110.

⁵⁸⁵ **Pontus Meselesi**, s.64.

⁵⁸⁶ Yerasimos, a.g.e., s.356.

⁵⁸⁷ **Pontus Meselesi**, s.129, 140.

⁵⁸⁸ “Nurettin Paşa Puntoscuları Anlatıyor”, s.225.

nüfusun tespit edilmesi emri gönderen Rum Muhacirîn Cemiyeti, bu şekilde bir yandan nüfus içinde Rum çoğunluğunun sağlanmasına çalışırken diğer yandan da bu amaca ulaşmak için gerekli olan maddî kaynağın temini işini yürütmekteydi. Nitekim Metropolitliğin aranmasında, cemiyetin Samsun şubesi başkanı Zilon'un odasından Osmanlı Hükümeti aleyhine düzenlenmiş propaganda malzemesi mahiyetindeki belgeler ve planlanan Pontus devleti haritası ile birlikte ortaya çıkarılan para makbuzları bunu ortaya koymuştu.⁵⁸⁹

Karadeniz bölgesinde bir Pontus devleti tesis etmek hedefiyle kurulan teşkilatlar çalışmalarını sürdürürken, bu yoldaki mücadelenin basın aracılığıyla propagandasını yürüten yayın organları çıkarmayı da ihmal etmemişlerdir. 1915 senesinden itibaren Paris'te çıkarılan ve İngilizce ve Fransızca olarak yayımlanan *Le Journal des Hellènes* isimli gazete, İstanbul'da neşredilen *Patris Rum* gazetesi, Trabzon'da çıkan *Εποχή (Zaman)*, Batum'da çıkarılan ve Aralık 1919'da burada kurulmuş olan "Pontus hükümeti"nin yayın organı olarak yayın yapan⁵⁹⁰ *Ελεύθερος Πόντος (Özgür Pontus)* ve Atina'da yayımlanan *Σημαία (Bayrak)* gazeteleri bunlar arasındadır. İstanbul'da çıkan gazetenin 4 Mart 1919 tarihli başmakalesinde, gazetenin çıkarılma gayesi olarak "*Trabzon vilâyetinde Rum cumhuriyetinin tesisine çalışmak*"⁵⁹¹ ifadelerinin kullanılması, asıl niyetin saklanmadığını göstermesi açısından kayda değerdir. Aynı gazetede 17 Ocak 1919 tarihinde çıkan bir yazıda da tasarlanan Pontus Devleti'nin sınırlarının İnebolu'dan Batum'a kadar uzanan sahada, Trabzon Vilayeti'nin yanı sıra, Sivas ve Kastamonu vilayetlerinin de bir kısmını içine alacak şekilde belirlendiği ve bunun Paris'te bastırılan bir haritada yayımlandığı haberi yapılmıştı.⁵⁹² Diğer gazeteler de Anadolu'da ve

⁵⁸⁹ Yazıcı, "Canik'te Pontus'çu Faaliyetlerin Ortaya Çıkışı", s.441.

⁵⁹⁰ **ATASE**, Kl.: 89, Ds.: 327, Fh.: 67; **ATASE**, Kl.: 83, Ds.: 327, Fh.: 71.

⁵⁹¹ Atatürk, **Nutuk**, II, s.627.

⁵⁹² Gökbilgin, a.g.e., s.34.

TBMM tarafından basılan "Pontus Meselesi" isimli kitapta, Samsun Metropolitliği'ne yapılan baskında ele geçirilen ve Pontus Millî Birliği tarafından Paris'te Lambesis Matbaası'nda basılmış olduğu belirlenen bir haritaya dayandırılarak, tasarlanan "Pontus Devleti"nin coğrafi sınırlarına ilişkin daha teferruatlı bilgilere yer verilmiştir. Buna göre, Samsun merkezli olmak üzere, Batum'un kuzeyinden İnebolu'nun batısına uzanan Karadeniz kıyılarıyla, Rize, Trabzon, Karahisar-ı Şarkî, Ordu, Samsun, Sinop, Kastamonu, Çankırı, Çorum, Amasya, Yozgat, Tokat, Sivas ve Gümüşhane sancakları ve Erzincan Sancağı'nın bir kısmını içine alıyordu. Bu sınırlar tarihte var olduğu iddia edilen Pontus Devleti'nin sınırlarından daha geniştir. Eski Pontus Devleti'ne Amasya ve Sinop başkentlik yapmışken, hayalî devlet için düşünülmüş başkent Samsun'du. Zira Samsun uluslararası ölçekte iktisadî ve ticarî bir merkez olmakla birlikte Anadolu'ya açılan yollar bakımından da uygun bir konumda bulunmaktaydı. Önemli oranda tütün ve fındık üretiminin yapıldığı Samsun'da Rusya ve İran ile yapılan ticaret de Rumların elindeydi. Ayrıca Samsun Sancağı'ndaki Rum nüfus oranı diğer yerlere göre daha yoğundu. Öyle ki Samsun kentinin belediye meclisindeki yedi üyenin altısı

uluslararası sahada Pontus meselesi ile ilgili gelişmeleri yakından takip edip bu gelişmelere köşelerinde yer vermişlerdir. Yapılan haberlerde, “Pontus” bölgesinin tarihî geçmişine dair iddialar⁵⁹³ ile Türklerin Karadeniz bölgesinde yaşayan Rumlara işkence edip onları katlederek bir trajediye yol açtığı ve bu nedenle Kafkasya ve Pontus bölgelerinde yaşayan Rumların acil yardıma ihtiyaç duydukları,⁵⁹⁴ Osman Ağa'nın Giresun'daki faaliyetleri,⁵⁹⁵ Anadolu'nun demografik yapısı,⁵⁹⁶ Pontus Komitesi'nin faaliyetleri⁵⁹⁷ ve Patrikhane-Pontus ilişkisi⁵⁹⁸ vb. konular sıkça işlenmiştir.

3.2.2. Pontusçu Hareketin Çözülüşü

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasını müteakip hususî görevlerle Anadolu'nun muhtelif bölgelerine gönderilen işgalci teftiş subaylarının hareket ve söylemleri, Anadolu'nun istikbâli açısından ibret verici bir sürecin de adeta bir işaret fişegi idi. Gelişmeler karşısında Osmanlı hükümetinden beklenen tepkinin gelmemesi, Anadolu'da gerçekte hangi güçlerin hâkim olduğunun anlaşılabilmesini zorlaştırmaktaydı. Bu puslu ortamdan cüret ve cesaret bulan Anadolu'daki gayrimüslim unsurlar, taşkınlıklarını artırma yolunu tutmuşlardır. Anadolu'daki işgallerden ve mütarekenin yol açtığı karışıklıklardan nasibini alan bölgelerin başında Karadeniz Bölgesi gelmekteydi. Bölgedeki çoğu kasaba arasında ulaşım kesilme noktasına gelmiş, bölgede yaşayanlar mallarından, canlarından ve akıbetlerinden endişe eder hale gelmişlerdi.⁵⁹⁹ Bölgenin özellikle orta ve doğu taraflarında Türklere nispet edilemeyecek oranda olsa da yine de hatırı sayılır oranda Rum ve Ermeni nüfusunun bulunması, bu karışıklığın altında yatan en önemli sebepti. Başta Samsun

Rum'du. Goloğlu, *Anadolu'nun Milli Devleti Pontos*, s.235; Yerasimos, a.g.e., s.354.; Balcioğlu, a.g.e., s.72.

1920 senesinde İstanbul'da yayımlanan bir eserde de Mithridates döneminde Kırım'a kadar uzanan Pontus Krallığı'nın ve hayalî Pontos Devleti'nin sınırlarını gösteren iki haritaya yer verilmişti. Economides, a.g.e., s.52, 53; İlgili haritalar için bkz. **Ek 3**.

⁵⁹³ **Ελευθερος Πόντος**, 31 Ağustos 1919, s.2.

⁵⁹⁴ **Le Journal des Hellènes**, 25 Nisan 1920, s.1; **Ελευθερος Πόντος**, 22 Haziran 1919, s.3; **Ελευθερος Πόντος**, 26 Haziran 1919, s.2; **Ελευθερος Πόντος**, 29 Haziran 1919, s.4; **Ελευθερος Πόντος**, 6 Temmuz 1919, s.3; **Ελευθερος Πόντος**, 17 Ağustos 1919, s.4; **Ελευθερος Πόντος**, 3 Eylül 1919, s.3; **Ελευθερος Πόντος**, 4 Ocak 1920, s.1, 2; **Ελευθερος Πόντος**, 2 Şubat 1920, s.2; **Ελευθερος Πόντος**, 13 Şubat 1920, s.2; **Ελευθερος Πόντος**, 10 Haziran 1920, s.4; **Σημαία**, 2 Haziran 1922, s.1; **Σημαία**, 3 Haziran 1922, s.1; **Σημαία**, 4 Haziran 1922, s.1, 2.

⁵⁹⁵ **Ελευθερος Πόντος**, 7 Mart 1920, s.2; **Ελευθερος Πόντος**, 11 Mart 1920, s.2, 3; **Ελευθερος Πόντος**, 3 Haziran 1920, s.4.

⁵⁹⁶ **Ελευθερος Πόντος**, 15 Nisan 1920, s.2, 3.

⁵⁹⁷ **Ελευθερος Πόντος**, 23 Eylül 1919, s.4; **Ελευθερος Πόντος**, 30 Ekim 1919, s.4; **Ελευθερος Πόντος**, 6 Mayıs 1920, s.3, 4.

⁵⁹⁸ **Ελευθερος Πόντος**, 18 Kasım 1920, s.2.

⁵⁹⁹ Miralay Mehmed Arif Bey, a.g.e., s.12.

olmakla birlikte Karadeniz'in birçok yerinde büyük gösteriler yapılmaya ve çeteler üzerinden şiddeti gitgide artan faaliyetler yürütülmeye başlamıştı.⁶⁰⁰

Doğu Karadeniz bölgesindeki gelişmeler ile yakından ilgilenen ülkelerin başında İngiltere gelmekteydi. İngiliz Arşivleri Dışişleri Ofisi biriminin Türkiye'ye ait belgelerin bulunduğu bölümünde bu ilgiyi ortaya koyan çok sayıda belgeye rastlamak mümkündür. Bu belgelerden biri 16 Mart 1919 tarihli bir istihbarat raporudur. İngiliz donanma komutanlarından General Richard Webb imzalı raporda, Anadolu'daki durum hakkında bilgilere yer verilmiştir. Anadolu'nun asayiş sorunlarına ilişkin olarak; güvenlik güçlerinin önüne geçemediği eşkıyalık olaylarının yaşandığı belirtilerek bunun savaş döneminde alarm düzeyine ulaştığı, Hıristiyan köylülerin ve Türk ordusundan kaçanların çeşitli çeteler oluşturduğu iddia edilmiştir. Raporda Türklerin Hristiyanları katletmesinin siyasî bir çözüm olacağını düşünmeye başlamalarının tehlikeli sonuçlar doğuracağı, fakat bu aşamada Türk köylülerin böyle bir katliam işine başvurma düşüncesinde olmadıkları belirtilmiştir.⁶⁰¹

Samsun'da bulunan Amerikan Yardım Heyeti⁶⁰² yöneticisi L. R. Hurst tarafından 20 Nisan 1919 tarihinde Canik Sancağı'ndaki umumî durum üzerine yazılan bir başka

⁶⁰⁰ İzzet Öztoprak, "Mustafa Kemal'in Çalışmalarında Amasya Tamimi'nin Belirtileri", **I. Milli Mücadele'de Amasya Sempozyumu, 20-22 Haziran 1986**, Samsun: Eser Matbaası, 1986, s.60.

⁶⁰¹ FO, 608/82/9, Kn.: 6724, Dn.: 342/6/2, 16 Mart 1919, s.476-478.

⁶⁰² On dokuzuncu asrın ilk çeyreğinden itibaren Osmanlı coğrafyasına adeta akın eden Amerikan misyonerleri, özellikle Rum ve Ermeni azınlıklar üzerinde etkili olarak Osmanlı İmparatorluğu'ndan ekonomik imtiyazlar elde edebilmek için bu azınlıkları kullanma yönünde bir yol izlemiştir. Bu bağlamda, gittikleri bölgelerin halkıyla kaynaşabilmek ve onları kendi dinî inanışlarına ısındırmak için, yoğun bir gayretle görev yapmışlardır. Bu amaçla, okul ve hastane gibi toplumla aralarında bağ kurabilecek çok sayıda kurum açmışlardır. Ocak 1919'da İstanbul'da bir ofis açarak, İstanbul-Anadolu, Kafkaslar ve Suriye-Akdeniz olmak üzere, üç noktada teşkilatlanan Amerikan Yakın Doğu Yardım Kuruluşu (Near East Relief) da yine bu amaç doğrultusunda faaliyetlerini yürütmüştür. Gülbadı Alan, **Amerikan Board'ın Merzifon'daki Faaliyetleri ve Anadolu Koleji**, Ankara: TTK Yayınları, 2008, s.3, 4; Merrill D. Peterson, **'Starving Armenians': America and the Armenian Genocide, 1915-1930 and After**, Charlottesville: University of Virginia Press, 2004, s.108.

The New York Times gazetesinde Amerikan Yakın Doğu Yardım Kuruluşu'nun teşkiline dair verilen bilgiler arasında, kuruluşun teşkilatlanacağı bölgelerin her birinde, yüzlerce yatak olan 15 adet hastanenin kurulması ve Samsun, Trabzon, Harput, Beyrut, Erivan, Halep, Derince ve diğer Kafkas şehirlerinde yiyecek ve ilaç dağılım merkezlerinin kurulması yer almaktadır. NYT, 22 Temmuz 1919, s.30.

Amerikan Yardım Heyeti çalışanları aynı zamanda birer temsilci vasfı ile hareket etmişlerdir. İhtiyaç duyulan yere göre görevlendirilmeleri yapılan heyet çalışanları bu sebeple birçok farklı bölge hakkında bilgi edinme imkânına sahip olmuşlar ve edindikleri bu bilgileri raporlar halinde üstlerine ulaştırmışlardır. Doğu Karadeniz bölgesindeki Pontuşçu faaliyetlere destek olan heyet çalışanlarının hazırladıkları raporlar arasında Canik Sancağı'nın tarihî, ekonomik ve sosyolojik yapısına dair oldukça teferruatlı bilgiler yer almaktadır. S. Q. Dickerman tarafından hazırlanan ve daha çok bölgenin ekonomisine dair bilgilere yer verilen "Report on the Independent Sandjak of Djanik" başlıklı rapor bunlardan biridir. Hikmet Öksüz, "Amerikalıların Canik

rapor da İngiltere'nin bölgedeki gelişmeleri yakından takip ettiğini ortaya koymaktadır. 4 Mayıs 1919'da, Calthorpe tarafından üst yazı ile İngiliz Dışişleri birimine yönlendirilen raporda, bölgeye son atanan mutasarrıf Ethem Bey'in durumuna özel önem verildiği anlaşılmaktadır. Hurst, İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliğine yazdığı raporuna, Samsun çevresindeki kanunsuzlukların artışından dolayı Canik Sancağı'ndaki durumun iç açıcı olmadığını ifade ederek başlamıştır. Geceleri Rum köylerinde çıkan yangınların ve Rum köylülerin ortadan kaybolmasının bölgede olağanlaştığına değinen Hurst, bunun Rum çeteleri misilleme yapmaya kışkırttığını ve nadiren de olsa başarıya ulaştığını yazmıştır. Gözaltına alınanların katledildiğini söyleyen Hurst, nispeten basit görünen bu sorunun ciddiye alınması gerekliliğini Müslümanların Rumlara kıyasla daha fazla silaha sahip olması ile açıklamıştır. Bölgedeki gelişmeler karşısında mutasarrıf ve metropolitin önyargılı ve uzlaşmaz bir tavır içinde olmasının "vahametine" dikkat çeken Hurst, metropolitin hiçbir anlaşma planı ileri sürmediğini, mutasarrıfın da oldukça içine kapanık ve duygularını göstermeyen birisi olduğunu paylaşmıştır. "*Güvenliği yeniden inşa edebilmek için en doğru şey İngiliz askerlerinin karaya ayak basması ve askerlerin şehirde mevzilenmesi olabilir*" diyen Hurst, zaten 150 asker bulunan Samsun ve elli asker olan Merzifon'a ek olarak, Sivas'a yüz, Bafra, Tokat, Niksar, Vezirköprü, Amasya ve Ünye'ye de ellişer asker mevzilendirmenin güvenliği sağlamak için yeterli olacağını raporuna not düşmüştür. Hurst, bölgede görevli teğmenlerden Favreu tarafından başlatılan jandarmanın yeniden organize edilmesi işinin oldukça önemli olduğuna dikkat çekerek, Favreu'nun jandarma ve polis güçlerinin belirli bir miktarının Rumlardan olmasının arzulandığını, ancak metropolitin buna destek vermediğini belirtmiştir. Hurst, Teğmen Favreu'nun Müslüman köylerde Müslüman bekçilerin görevlendirilmesi uygulamasının Rum ve Ermeni köyleri için de geçerli olması ve bu fikre mutasarrıf ve bölge kumandanının sıcak baktığı bilgisini de paylaşmıştır. Raporuna son zamanlarda işlenen suçların ekserisinin Samsun'a iki-üç saat mesafedeki köylerde yaşandığı ve bunda bölge eşrafının olumsuz etkileri olduğu yorumunu yaparak devam eden Hurst, bunun toplumu

Sancağı İle İlgili Hazırlamış Oldukları Bir Rapor (1917-1919)", **İlkadımdan Cumhuriyet'e Milli Mücadele**, İstanbul: Mavi Yayıncılık, 2008, s.99-108.

Hazırlanan raporlardan biri de heyetin Trabzon'daki faaliyetlerinde bulunmuş olan Stapleton'a aittir. Stapleton raporunda Trabzon ve Samsun'da Rumlardan, Ermeniler ve çoğunluk olarak da Türklerin yaşadığını belirterek Türklerin nüfus içinde çoğunlukta olmasının sebebinin savaş boyunca bölgede yaşanan katliamlara ve tehcire bağlamıştır. Bir müddet Batum'da da bulunan Stapleton, burada yaşayan Rumların Yunanistan'dakilere kıyasla daha fakir ve fakat daha yetenekli olduklarını belirterek Karadeniz kıyılarından çok sayıda yetenekli Rum yöneticilerin çıktığını ve bunların bağımsızlık yanlısı olduklarını ifade etmektedir. **LCMD, The Papers of Mark L. Bristol, I, 6 Mayıs 1919; LCMD, The Papers of Mark L. Bristol, I, 13 Mayıs 1919.**

gerdiğini ancak buna rağmen Bafra Kazası'nda durumun iyiye gittiğini, Çarşamba, Terme, Ünye ve Fatsa kazalarındaki durumun ise olağan olduğunu yazmıştır. Hurst, raporunu mutasarrıf Ethem Bey'in Dâhiliye Nezareti'ne yazdığı mektubun çevirisi ile sonlandırmıştır. Ethem Bey mektubunda şunları ifade etmiştir:⁶⁰³

Bugün Canik Sancağı'nda acil çözüm bekleyen bir sorun varsa, bu da artık çekilmez hale gelen ve birkaç yıldan beri direnen haydutların durdurulması meselesidir. Araştırmalara göre, Samsun Kazası'nda 217 üyeden oluşan 17 çete, Bafra Kazası'nda 135 üyeden oluşan 4 çete, Çarşamba'da 50 üyelik 3 çete, Ünye'de 30 üyelik 1 çete bölgede faaliyet ve yağmacılık yapmaktadır. 430* üyenin 58'i Müslüman, geri kalanları Rum'dur. Bunun yanında 30 Aralık 1918 affıyla köylerine dönen eşkıyalar aynı gün çetelere katıldılar ve bildiklerini okumaya devam ettiler. Buna karşı sancakta 640 üyesi olan bir tabur jandarma bulunmaktadır. Samsun'daki 15. kolordudaki asker sayısı bir milyona ulaşamaz. Bunların hemen hemen yarısı Amasya Sancağı'ndadır. Geri kalanlar da Samsun-Sivas yolunda seyahat edenlerin ve sancağın diğer bölgelerinin güvenliğini sağlamaya çalışmaktadırlar.

Rum çetelerinin Müslüman köylerine saldırıları eşkıyaların cesaretini arttırmaktadır. Müslüman köylüler Rum eşkıyalar tarafından dehşetengiz olaylara maruz kalıyorlar ve hükümetin yeniden düzeni sağlamasını bekliyorlar. Kısacası, bu sorunlar gecikmeye gelmez. Her şart altında hızlı bir intibak ve etkili önlemler gereklidir. Eşkıyalığın sonu gelinceye kadar jandarma bölgede kalmalı ve sayıları bir milyona çıkarılmalıdır. En azından 500 askerlik bir tabur haydutları izlemeli. Yukarıda ifade edilenler ülkenin güvenliği için elzemdir.

Osmanlı Devleti'nin Dünya Savaşı'ndan mağlup ayrılması, Anadolu'nun birçok bölgesinde olduğu gibi Karadeniz Bölgesi genelinde de başta asayiş sorunu olmak üzere çok çeşitli sıkıntıları beraberinde getirmişti. Bölgeden alınan raporlar durumun kötüye gittiğini, asayişsizliğin yanı sıra açlığın da baş gösterdiğini haber vermekteydi.⁶⁰⁴ Özellikle asayiş sorunu Mondros Mütarekesi'nin yedinci maddesinin devreye sokulması için uygun zeminin oluşmasına yol açabilecek boyuta ulaşmak üzereydi. İngilizler -esasında mümkün olmadığı bildikleri halde- diplomatik yolları tüketmek adına, 21 Nisan 1919'da verdikleri bir nota⁶⁰⁵ ile Osmanlı hükümetinden asayişsizliğin tavan yaptığı Samsun'da sükûnetin yeniden tesis edilmesini istediler. Mesajı alan Damat Ferid Paşa hükümeti, durumu incelemek üzere Mustafa Kemal Paşa'yı bir padişah iradesiyle bölgeye tayin etti. Aynı zamanda Anadolu'daki direnişin de başlangıcı olan bu tayin işlemi sırasında Anadolu

⁶⁰³ FO, 608/113, Kn.: 10888, Dn.: 385/1/16, 4 Mayıs 1919, s.121-126.

* Belgede geçen çete üyelerinin miktarı toplamda 432 yapmaktadır.

⁶⁰⁴ LCMD, *The Papers of Mark L. Bristol*, I, 27 Nisan 1919.

⁶⁰⁵ İlgili nota için bkz. Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, (Çev.: Cemal Köprülü), Ankara: TTK Yayınları, 1971, s.103, 104.

oldukça trajik bir olay olan İzmir'in işgalini tecrübe etmekteydi. Yunan ordularının 15 Mayıs 1919 tarihinde İzmir'i işgal etmeleri, 1821'de başlayan Yunan isyanını yaklaşık bir asır sonra taçlandırmak adına, Osmanlı Devleti'ne yaptıkları saldırıların son halkası olmuştur.

Yunan ordularının Anadolu'daki işgal hareketleri sırasında yaptıkları mezalimler, Türk milletinin hafızasında derin yaralar açacak mahiyette olmuştur. Öyle ki bir kısım yerli Rum ahali dahi bu işgali ve işgal sırasında yapılan mezalimleri telgraflarla kınamışlardır.⁶⁰⁶ Türkiye-ABD ilişkilerinin geçiş dönemi olan 1919-1927 senelerinde Türkiye'de Amerikan Yüksek Komiseri olarak görevli bulunan Mark Lambert Bristol'un, Anadolu'daki gelişmeler hakkında hükümetine gönderdiği raporlar arasında bu konuya geniş yer ayrılmıştır. Üçüncü bir ülkenin temsilcisi olması hasebiyle, tarafsız bir bakış getirme noktasında önemli olan bu raporlar arasında Anadolu'da Yunanların yaptığı zulümlere örnek verilebilecek fazlaca malumata ulaşmak mümkündür.⁶⁰⁷ Bu kayıtlardan birinde, Yunanların işgal esnasında ve sonrasında İzmir'de Türk köylerini yağmalayıp yakıp yok ettikleri, Türk köylüleri bölgeden sürdükleri, Türklerin de haklı olarak fırsat yakaladıklarında misillemede buldukları ifade edilmektedir.⁶⁰⁸ Bir başka kayıтта, Türklere yönelik Ermeni ve Yunan mezalimi şu şekilde rapor edilmiştir.⁶⁰⁹

...Fransız ordusunda görevli Ermenilerin (Türklere) yönelik davranışları o kadar kötü idi ki, bu yüzden ordudan uzaklaştırıldılar. Bu bilgi, bölgede bulunan subay General Gouraud tarafından bana verildi. İşgal bölgelerinde Amerikan subayı olmadığından, Yunan mezalimi hakkında fazla güvenilir bilgi temin edemedik. Fakat bunun dünyanın en iyi muamelesi olmayacağı da açıktır... Bir süre sonra güvenilir kaynaklardan sağladığım malumata göre; işgalci Yunanlar tanınmış Türkleri bölgeden sürmüşler, köyleri ve mülkleri yakmışlar, buldukları kadın, çocuk ve erkek Türkleri öldürmüşlerdir. ...Bu bilgi bizim hadiseleri yerinde gören Amerikalılar tarafından verilmiştir.

Oldukça buhranlı bir dönemde, 1919 senesinin 19 Mayıs'ında Dokuzuncu Ordu Birlikleri Müfettişi sıfatıyla görevlendirilerek gittiği Samsun'da, Mondros Mütarekesi sonrası Anadolu'nun hal-i pürmelalini betimleyen Mustafa Kemal, Canik mutasarrıfı

⁶⁰⁶ BOA, DH-KMS, 52-5/40.

⁶⁰⁷ LCMD, The Papers of Mark L. Bristol, II, 2 Nisan 1921; LCMD, The Papers of Mark L. Bristol, II, 10 Mayıs 1921; LCMD, The Papers of Mark L. Bristol, II, 27 Mayıs 1921; LCMD, The Papers of Mark L. Bristol, III, 3 Eylül 1921; LCMD, The Papers of Mark L. Bristol, IV, 16 Ocak 1922.

⁶⁰⁸ LCMD, The Papers of Mark L. Bristol, IV, 14 Ağustos 1922.

⁶⁰⁹ LCMD, The Papers of Mark L. Bristol, IV, 14 Ağustos 1922.

Ethem Bey'in yukarıdaki tespitlerine paralel tespitleriyle dönemin ağır atmosferine ışık tutacak bilgiler vermiştir. Yapılan mütarekenin hükümlerini çiğnemekte herhangi bir beis görmeyen İtilâf Devletleri'nden silahlarına ve cephanelerine el konulan ordu birliklerine, İstanbul, Adana, Urfa, Maraş, Antep, İzmir, Merzifon, Samsun gibi bölgelerin işgal edilmesinden yabancı subay ve görevlilerin ellerini kollarını sallayarak faaliyetlerini sürdürebilmelerine kadar birçok konuda oldukça karamsar bir tablo çizmiştir. Bunlardan başka, bir zamanlar tebaası oldukları devletin aleyhinde çalışan Hıristiyan unsurlar, Mustafa Kemal'in öncelikle dikkat çektiği mevzulardan biri olmuştur. Arkasına İstanbul Rum Patrikhanesi'nin desteğini alarak muhtelif bölgelerde çeteler kurup yöneten ve mitingler düzenleyen,⁶¹⁰ bu şekilde Yunan ordusunu, Türk şehir ve kasabalarını işgale çağırın⁶¹¹ Mavri Mira teşkilatı ile merkezi İstanbul'da bulunan, Trabzon ve Samsun başta olmak üzere bütün Karadeniz kıyılarında oluşturulmuş Pontus Cemiyeti bu babda ele alınmıştır.⁶¹²

Mustafa Kemal'in Samsun'a varışından üç gün sonra sadaret makamına gönderdiği şifreli telgrafta, görevi çerçevesinde edindiği izlenimlere dair yazdıkları dikkat çekicidir. Telgrafında, Canik Sancağı'ndaki eşkıyalık ve asayişsizliğin sebepleri ve bundan doğan sonuçları izah eden Mustafa Kemal, Müslümanların, Rumların ve Ermenilerin ayrı ayrı çeteler kurduklarını, bu çetelerin çeşitli âdi hırsızlık ve cinayet olaylarına katıldıklarını belirtmiştir. Rum ve Ermeni çetelerinin bölgedeki Rus istilası sürecinde Ruslar tarafından desteklenip kışkırtıldıklarının ifade edildiği telgrafta, Müslüman çetelerinin siyasî bir niteliği olmadığına değinilmiştir. Mütareke'nin ardından bölgede bir Pontus hükümetinin kurulması fikrinin yayıldığını ifade eden Mustafa Kemal, asayişin sağlanması için gereken emniyet kuvvetlerinin miktarının yetersizliğini fırsat bilerek palazlanan Rum çetelerinin programlı bir şekilde bu fikir etrafında birleştiğini yazmıştır. Rum Metropolit Germanos'un Canik Sancağı'ndaki bu faaliyetlerin önderliğini yaptığı da telgrafta dikkat çeken bir başka husustur. Son olarak, Müslüman ahalinin Rum çetelerinin taşkınlıklarından korunmak adına Müslüman çetelerinden yardım talep etmekten başka çıkış yolları olmadığı tespitinin yapıldığı telgrafta, şehir merkezinde ekseriyeti elinde bulunduran

⁶¹⁰ HTVD, Yıl: 27, Sayı: 77, Vsk.: 1694.

⁶¹¹ Gökçen, a.g.e., s.266.

⁶¹² Atatürk, **Nutuk**, I, s.1, 2.

Rumların hükümete karşı mesafeli ve kayıtsız oldukları, buna karşılık sancak genelinde ezici ekseriyeti teşkil eden Müslümanların korku ve endişe içinde oldukları belirtilmiştir.⁶¹³

Mustafa Kemal Paşa'nın başta İngilizler olmak üzere, İtilaf Devletleri çıkarlarına ters düşen bir rapor göndermesi, özellikle bölgede çok sayıda askeri bulunan İngilizler nezdinde endişe ile karşılanmıştı. İngilizler bölgedeki temsilcileri aracılığıyla Mustafa Kemal'in bölgedeki çalışmalarını mercek altına aldılar. Dönemin İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Sir John de Robeck'in Mustafa Kemal'in Samsun'a gitmesi ve buradan Havza'ya geçmesinin ardından bölgedeki icraatlarıyla⁶¹⁴ ilgili Lord Curzon'a gönderdiği raporunda yer verdiği şu bilgiler bu bağlamda önemlidir:⁶¹⁵

...Ordu müfettişlerinin geniş yetkilere sahip olacakları bir sistem tesis edildi ve Mustafa Kemal Mayıs ayında Samsun'a müfettiş olarak gönderildi. [Bu görevlendirme] Türkleri heyecanlandırdı. ...Bir Ermeni devleti kurulacağına inanılıyor, birçoğu da Pontus devletinden söz ediyordu. ...Mustafa Kemal, bölgesini uyandırmak için acilen harekete geçti. Müttefiklerin denetiminden uzak olan Amasya'yı kendisine karargâh yaptı. ...Refet ve Hami Beylerin de desteğiyle eşkıyalığı sonlandırarak onları yeni ulusal orduya kaydırıldı. Rum ve Ermeni yetkililer, ihtilalci ve tehlikeli görülen bu hareket tarafından katliama uğratılacakları korkusuyla devamlı şikâyetle bulunuyorlardı. Amerikalı misyonerler de onları destekliyorlardı. Mustafa Kemal muhtemelen bu durumu hissetmiş olduğundan, [olası] katliamı önlemek için önlemler aldı. 19 Haziran'da karargâhını Havza'ya taşıdı. Rauf Bey de orada ona katıldı ve ikisi birlikte, merkezi hükümetten bağımsız hareket edeceklerini açıkladılar. ...Ulusal ordunun 3 Temmuz'da Erzurum'da toplandığı bildirildi ve Mustafa Kemal de karargâhını buraya taşıdı. [Bu dönemde] Rumlar, Ermeniler ve Amerikalılar bir kez daha katliam naraları attılar.

İngiliz Yüksek Komiseri Robeck'in ardından bu göreve gelen Sir Somerset Arthur Gouch-Calthorpe da bu konu çerçevesinde bazı girişimlerde bulunmuştur. Calthorpe, 9 Temmuz 1919 tarihinde Balfour'a gönderdiği bir telgrafta, İngiliz Karadeniz Orduları Komutanı General Milne'den edindiği malumata binaen, Samsun'daki üçüncü kolordu komutanlığının İngiliz askerî kontrol memuruna bir bildiri göndererek İngiliz askerlerinin merkezi hükümete bilgi vermeden Samsun'u terk ettikleri için üçüncü kolordunun

⁶¹³ Meram, a.g.e., s.340-343.

⁶¹⁴ Mustafa Kemal Paşa Samsun'dan ayrılmasının ardından bölgede bizzat şahit olduğu durum karşısında gerekli adımların atılması noktasında çaba harcamıştır. Bu bağlamda 19 Haziran 1919 tarihinde Amasya'dan, 17. Kolordu kumandanı olan Bekir Sami Bey'e gönderdiği istihbarat şifresinde, "Pontus Cumhuriyeti kurulması gayesine yönelik teşkilat ve haince teşebbüsler zarar veremeyecek bir hale getirildi" ifadesini kullanmıştır. **Atatürk'ün Bütün Eserleri (1915-1919)**, 2, 3. Baskı, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2003, s.400.

⁶¹⁵ Salâhi R. Sonyel, **Gizli Belgelerde Mustafa Kemal, Vahdettin ve Kurtuluş Savaşı**, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2010, s.40, 41.

Samsun'un asayiş sorumluluğunu artık kabul etmeyeceğini ifade ettiğini belirtmiştir. Telgrafta, bu durumu kabullenemeyen Calthorpe'un Sadrazam'a bir not göndererek Mustafa Kemal'in acilen İstanbul'a geri dönmesini istediği ifade edilmiştir. Sadrazam'ın bu isteğe karşılık, hükümetin artık Mustafa Kemal ile resmî ilişkileri olmadığı, onun ordudan istifa ettiği ve hükümetin doğu vilayetlerindeki tüm askerî ve sivil birimlerdeki memurlara Mustafa Kemal'in yetkisiz olduğu konusunda bilgilendirme yapıldığı bilgisi de telgrafta yer almaktadır.⁶¹⁶ Mustafa Kemal'in istifası ile kifayet etmeyen Calthorpe, İngiliz çıkarları için tehlikeli gördüğü üçüncü kolordu komutanlığı için de harekete geçmekte gecikmedi. Calthorpe'un bu amaç doğrultusundaki adımlarını, yazdığı bir başka telgraftan takip etmek mümkündür. Bunun için, görevlendirilen bir Türk memurun *Şark* isimli bir İngiliz gemisiyle Samsun'a gitmesi, Üçüncü Kolordu Komutanı Refet (Bele) Bey'e⁶¹⁷ aynı gemiyle hemen İstanbul'a dönmesi emrini iletmesi ve ardından da bu görevi devralması planlanmıştı. Refet (Bele) Bey'in bu emri reddetmesi durumunda, bu memur tarafından Mustafa Kemal'e yapıldığı gibi ordudan ihraç edilmekle tehdit edilmesi talimatı iletilmişti.⁶¹⁸

İngilizler, Karadeniz bölgesinde menfaatlerine aykırı eylem ve söylemlerde bulunan görevlilerin işgal ettikleri görevlerinden azilleri hususunda İstanbul hükümeti marifetiyle netice almaya çalışırken, son gelişmelerin bölgedeki akislerini ve bölgenin mevcut durumunu yakından takip etmeyi de ihmal etmemekteydiler. İngiliz Donanma Büro Amiri E.L. Spears'ın 3 Temmuz 1919 tarihli gizli raporu, Trabzon ve Samsun bölgelerindeki son durum hakkında istihbarî bilgi veren belgelerden biridir.⁶¹⁹ Spears, bölgede yaşayan Rumların cesaretlerini tekrar kazandıklarını ve savaşa devam ettiklerini, bu bağlamda Rum köylülerin Türk köylerini yağmalayan komitecileri desteklediğini, buna karşın Türklerin de Rum köylerini basan Laz gruplardan destek gördüklerini belirtmiştir. Bir kısım Türk memurların İttihat Terakki'nin emirlerine itaat etmeyi sürdürdüğünü ifade

⁶¹⁶ FO, 608/113, Kn.: 14966, Dn.: 385/1/16, 11 Temmuz 1919, s.182, 183.

⁶¹⁷ Refet Bey'in siyasî duruşu ve düşünceleri İngiliz raporlarına yansımıştır. Refet Bey kendini Mustafa Kemal'e adanmış ve adeta onun vekili gibi konuşan birisi olarak tanıtılmıştır. Karadeniz bölgesindeki olayların müsebbibinin Rum çeteleri olduğu ve İstanbul hükümetinin ülke çıkarlarına hizmet etmediği kanaatinde olduğu da Refet Bey'in duruşu hakkında verilen bir başka bilgidir. FO, 608/113, Dn.: 385/1/16, No: 1288/M/1994, 13 Temmuz 1919, s.269-274.

⁶¹⁸ FO, 608/113, Kn.: 16626, Dn.: 385/1/16, 9 Temmuz 1919, s.213-215.

⁶¹⁹ Mark L. Bristol, Karadeniz bölgesinden gönderilen ve bölgedeki durumu yansıttığı iddia edilen raporlara ihtiyatlı yaklaşılması noktasında uyarıda bulunarak, özellikle millî direniş hareketine bağlı güçlerin bölgedeki Rumları ve Ermenileri katlettiklerine dair bilgilerin yer aldığı raporların teyide muhtaç olduklarını ve bunların daha ziyade propaganda amaçlı olduğu not etmiştir. LCMD, *The Papers of Mark L. Bristol*, II, 25 Temmuz 1920.

eden Spears, jandarmanın zorla dönüştürüldüğünü ve polis memurlarının büyük bir kısmının İttihatçı olduğunu raporunda belirtmiştir. Samsun Sancağı'nda yaklaşık üç bin civarında düzenli Türk birlikleri bulunduğu, oldukça fazla sayıda asker kaçağı olduğu ve bu kaçakların ellerinde silah ve ekipmanlarla komitelere karşı mücadele ettikleri de raporda verilen bilgiler arasındadır. Rapor, Trabzon'da etkili bir kontrol mekanizması olmadığı için, Bolşevik ajanlarının sürekli olarak bölgeye giriş-çıkış yaptıkları bilgisiyle son bulmaktadır.⁶²⁰

13 Temmuz 1919 tarihli bir başka rapor da Amasya dolaylarındaki duruma ilişkin olarak kaleme alınmıştır. Raporda, öncesine kıyasla asayişin daha iyi olduğu ancak çetelerin bazı bölgelerde hâlâ aktif oldukları ifade edilmiştir. Samsun ve Amasya sancaklarında görevli olan jandarmanın nicelik ve nitelik olarak etkisiz kaldığının belirtildiği raporda, devletin bölge halkının güvenliğini sağlamada yetersiz kalması sebebiyle Türk ve Rum sivillerin silahlandıklarına ve köylüler arasında çete savaşları yaşandığına değinilmiştir. Yunanistan'ın İzmir'i işgal etmesi ve Trabzon ve Samsun sancaklarında bir Pontus devleti kurulması yönünde birtakım Yunan iddialarının şüyuunun, bir ay öncesine kadar bölgedeki Rumlara karşı ciddi bir yerel isyan ihtimalini doğurduğu, bu bağlamda Mustafa Kemal ve Refet Bey'in, görevden uzaklaştırılmalarının bölgedeki Hıristiyanlara yönelik muhtemel saldırıların önünü aldığı ve bölgenin güvenliğinin yeniden tesis edilmesinde faydalı olduğu ifade edilmiştir. Bölgenin idarî durumuyla ilgili de malumata yer verilen raporda, Samsun mutasarrıfı Hamit Bey'in güçlü ve yönetim kapasitesine sahip birisi olduğu, onun göreve başlamasından sonra sancaktaki durumun düzeldiği yazılmıştır. Öte yandan, Helenist duygularında sınır olmayan Samsun metropolitenin "Pontus Devleti" propagandası yapması sebebiyle görevinden uzaklaştırılmasının istendiğinin belirtildiği raporda, Ermeni ve Rum teşkilatların Anadolu'nun parçalanması yönündeki birtakım iddiaların peşine düşmelerinin bölgedeki Müslümanları galeyana gelmeye müsait bir ruh haline soktuğu tespiti yapılmıştır. Öyle ki, uluslararası düzeyde alınacak kararların Türk ve Hristiyanlar arasındaki radikal hisleri azaltmayacağı ifade edilerek bölgeye oldukça gergin bir ruh halinin hâkim olduğu anlatılmaya çalışılmıştır.⁶²¹

⁶²⁰ FO, 608/113, Kn.: 14397, Dn.: 385/1/16, 3 Temmuz 1919, s.179, 180.

⁶²¹ FO, 608/113, Dn.: 385/1/16, No: 1288/M/1994, 13 Temmuz 1919, s.269-274.

13 Temmuz tarihli raporu müteakip, bu defa Amiral Calthorpe Karadeniz sahillerini ziyaret eden Heathcote Smith'ten aldığı benzer içerikli bir raporu 30 Temmuz 1919'da hükümetine aktarmıştır. Raporda asayişin kötüye gittiği ve millî hareketin Anadolu'da gizliden yayılmasının bölgedeki Türk çetelere taze bir güç verdiği bilgilerine yer verilerek, Yunan işgalleri ile birlikte, “Pontus Devleti” ve bağımsız bir Ermenistan kurulacağı söylentilerinin artmasının Müslümanları rahatsız ettiğine ve milliyetçilerin eylemlerine zemin hazırladığına değinilmiştir.⁶²² Smith raporunda Türkler ve millî direniş hareketiyle ilgili de birtakım yanlış tespitlerde bulunmuştur.⁶²³ Katliam tehdidinin Türklerin öncelikli silahı olduğu, Müslüman halkı kışkırtmak amacıyla Ermeni ve Rumların mezalim yaptıklarına dair gazetelerde haberler yapıldığı, Türklerin elinde Rus işgallerinden kalan 600 binden fazla tüfeğin bulunduğu, Ordu, Giresun, İnebolu ve Sinop gibi İngiliz memurların olmadığı yerlerde terörün hâkim olduğu ve bunun Türkleri memnun ettiği⁶²⁴ raporda yer verilen tarafgir ifadelerden bazılarıdır. Heathcote Smith'in İstanbul'daki komiserlik merkezine gönderdiği “*Pontus Cumhuriyeti*” başlıklı raporda da yine bölgedeki gelişmeler hakkında ilgi çekici tespitler yapılmıştır. Smith raporunda Samsun'daki başpiskopos Damianos'un kurulması planlanan Pontus Devleti'nin Rize'yi de içine alacak şekilde Trabzon'un doğusundan Sinop'a uzanan 80-150 mil ölçüğünde bir alana yayılması gerektiği düşüncesinde olduğunu belirtmiştir. Raporda, bu düşüncenin sağlam bir temele dayandırılması ve Avrupa ve özellikle Amerika'nın dikkatinin bu meseleye çekilmesi amacıyla, Güney Rusya'daki yarım milyon Rum'un Doğu Karadeniz'e sevk edilmesi ve bu bölgedeki Rum çetelerin karışıklıklara devam etmeleri için cesaretlendirmesi stratejisinin takip edilmekte olduğu ifade edilmektedir. Bu doğrultuda teşkil edilen çetelerin kendilerine *Pontus devleti ordusu* denilmesini istedikleri ve bu çetelerin ülkenin huzuru için silahlandırıldığını ileri süren başpiskoposun yanlış yolda olduğu da rapordaki tespitler arasındadır. Smith, izlenimleri doğrultusunda Başpiskopos'un bölgedeki sorunların kaynağı olduğunu belirterek onun geri çağırılmasını ve yerine ılımlı birisinin gönderilmesini tavsiye etmiştir.⁶²⁵

⁶²² FO, 608/113, Dn.: 385/1/16, No: 1422/5057/1, 30 Temmuz 1919, s.292-295.

⁶²³ Bölgedeki İngiliz temsilcilerin raporlarında yer verdikleri iddialara tabana tabana zıt tespitlerde bulunan Amerikan Yüksek Komiseri Bristol, bölgede yaşayan gayrimüslimleri incitecek bir durumun söz konusu olmadığını, sadece bunların seyahatlerine birtakım kısıtlamalar getirilerek bunun da kayıt altına alındığını belirtmiştir. LCMD, *The Papers of Mark L. Bristol*, II, 25 Temmuz 1920.

⁶²⁴ FO, 608/113, Dn.: 385/1/16, No: 1422/5057/1, 24 Temmuz 1919, s.300-303.

⁶²⁵ FO, 608/113, Kn.: 17861, Dn.: 385/1/16, 15 Temmuz 1919, s.250-252.

Yüzbaşı J. S. Perring'in Terme, Ünye, Niksar, Erbaa ve Amasya'daki durum hakkındaki 25 Temmuz 1919 tarihli raporunda daha teferruatlı bilgilere yer verilerek bölgedenin durumu değerlendirilmiştir. Raporda 15-16 yaşlarındaki Türk çocukların dahi silahlandırıldığı, buna karşın Hristiyanların silah ya da mühimmat edinmesinin engellenmeye çalışıldığı ifade edilmiştir. Erbaa dışındaki yerlerde halk güvenliğinin genel itibariyle iyi olduğunu belirten Perring, bölgede eşkıyalık olaylarının görüldüğüne değinerek buradaki eşkıyaları üç gruba ayırmıştır. Buna göre, ilk grupta Türk veya Hristiyanların soyulması ve öldürülmesi işini yapan Türk çeteler; ikinci grupta intikam peşinde koşan ve sadece Müslümanlara saldıran Rum çeteler ve son grupta ise politik amaçlar için askerler tarafından oluşturulan düzensiz Türk birlikleri bulunmaktaydı. Seyahati esnasında birinci grup çetelerin reislerinden Ahmet Ağa ile Ünye'de, ikinci grup çetelerin şeflerinden Eleftherios ile Erbaa yakınlarında tanıştığını yazan Perring bu çetelerin nasıl bir çalışma stratejisine sahip olduğu hakkında malumat vermiştir. Terme'de birtakım karışıklıkların yaşandığına raporunda yer ayıran Perring, müttefikler tarafından işgal edilen Ünye'nin Rumlar için emniyetli bir yer olsa da buradaki Müslümanların hızla silahlandığını yazmıştır. Niksar'da güvenlik konusunda bir sorun olmadığını yazan Perring, kaymakamı Karabet Karkarian isimli bir Ermeni olan Erbaa'da Türk ya da Rumlar için hukuk ve güvenlikten bahsetmenin zor olduğunu, gündüzleri bile cinayet işlendiğini belirtmiştir. Son olarak Amasya'daki duruma değinen Perring, burada bir güvenlik sorunu olduğunu ve Türklerin Ermenilere yönelik boykotunun onları sıkıntıya soktuğunu belirterek Ermenilerin bölgedeki yardım komitesinin bağışları ile önemli ihtiyaçlarını karşılamayı umduklarını ifade etmiştir.⁶²⁶

Müttefik Güçler'in Karadeniz bölgesindeki gelişmeleri yakından takip ederek buradaki durumun kontrolden çıkmaması için İstanbul hükümeti eliyle uyguladığı büyük baskı, bu bölgede ve Anadolu'nun genelinde istikrarlı bir gelişim ritmi yakalayan millî hareketinin millet tarafından sahiplenilmesine ve desteklenmesine engel olamadı. Mayıs 1919-Nisan 1920 tarihleri arasında Samsun, Amasya, Erzurum ve Sivas duraklarına uğrayan millî direniş treni, son durak olan Ankara'ya vardığında, teşkilatlanma süreci önemli nispette tamamlanma noktasına ulaşmıştı. Anadolu'da devam eden işgal ve dâhilî karışıklıklara karşı yürütülen direniş hareketi bu şekilde önemli bir mesafe kat ederken,

⁶²⁶ FO, 608/113, No: Dn.: 385/1/16, No: 1422/5057/1, 25 Temmuz 1919, s.311-321.

çıkıldığı sekiz aylık⁶²⁷ yurtdışı destek turundan umduğunu bulamayarak eli boş dönen Hrisantos, değişmez emeli uğrunda bu defa başka bir projeyle sahne almıştır. Ekim 1919'dan itibaren İstanbul'da çeşitli diplomatik ve dinî çevrelerle görüşmelerde bulunan Hrisantos, heybesinden çıkardığı bu yeni projesini tartışmaya açtı. Osmanlı hükümeti temsilcileri, Yunanistan konsolosluğu ve Trabzon ve Havâlisi Adem-i Merkeziyet Cemiyeti projenin diğer paydaşlarıydı.⁶²⁸ Bölgede bir Türk-Rum yakınlaşmasını savunan böyle bir projenin doğmasının sebebi, Dünya Savaşı sonrası siyasî gücü elinde tutan güçlerin Pontusçu çevrelerin hak talebinde buldukları coğrafya için daha ziyade Ermeni tezlerine yatkınlık göstermeleri olmuştur. Hrisantos, Trabzon'un Ermeni Devleti'nin bir parçası haline gelmesinin, tasarlanan Pontus Devleti'nin doğmadan ölmesi anlamına geleceğini görmüştü. Dolayısıyla Trabzon'un zayıf bir Osmanlı'nın hâkimiyeti altında bulunması Pontusçuların umutlarının korunması açısından daha uygun olacaktı. Hrisantos, bu düşüncelerle Türklerle sıcak ilişkiler kurma yollarını aramaya ve bu doğrultuda propaganda yapmaya başlamıştı.⁶²⁹ O'nun bu yöndeki çabalarını yakından takip eden dönemin Trabzon valisi Haydar Bey, İstanbul hükümetine gönderdiği bir raporda konu hakkında şunları ifade etmiştir.⁶³⁰

...Buraya [Trabzon] gelen Trabzon Metropolitisi Hrisantos Efendi ile vapurda beraberdim. Yolculuğumuz sırasında fırsat düşükçe geçen konuşmamızda hiç bir türlü siyasal açıklamaya yanaşmadı. Varışımızdan sonra Trabzon'da İstiklal Gazetesi'ne verdiği demecinden sonra usulen kendine ziyaretini iade ettiğim sırada bir münasebet getirilerek fikir değişiminde bulunulduğunda Trabzon ve havalisi sakinlerinin etnografik, cins ve ırk olarak aynı tabiat ve adetlerde olup birbirlerinden ayırlamayacak bir durumda bulduklarını, aralarında cari olan ahenk ve vatandaşlık duygusunun geri geleceğine inancı bulunduğunu söylemesi ve bu gerçeği kabul ve itiraf mecburiyetinde kaldığını göstermektedir.

Hrisantos'un bilinen çizgisi ona güven duyulmasına engel olmaktaydı.⁶³¹ Tayyip Gökbilgin, son derece haklı olarak, Hrisantos'un Avrupa dönüşü sonrası söylemlerinde görülen muazzam değişimi sorgular. Paris'te başka emeller peşinde koşturana ve görev

⁶²⁷ İleri, 23 Teşrinisani 1335 (1919), s.6.

⁶²⁸ Sarıay, a.g.m., s.24; HTVD, Yıl: 4, Sayı: 11, Vesika: 277.

⁶²⁹ Hrisantos'un göz boyamaya yönelik tuttuğu bu yol Venizelos tarafından doğru bulunmamıştır. Zira Venizelos, o sıralar Anadolu'daki işgallerini sürdüren Yunanistan'ın bu şekilde Türklerle yakınlaşmasını, genel politikaya aykırı görmüş ve bu sebeple bu sürecin sonlandırılması için talimat vermişti. Sarıay, a.g.m., s.25.

⁶³⁰ Kamil Erdeha, **Milli Mücadelede Vilayetler ve Valiler**, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1975, s.188, 189.

⁶³¹ Kuran, a.g.m., s.80; Mithat Sertoğlu, "Trabzon Bölgesinde Rum-Pontus Cumhuriyeti Kurulması Faaliyetleri", **BTTD**, 11, İstanbul: 1968, s.3.

bölgesinde çetecilik faaliyetlerini organize eden Hrisantos'un, Batı Anadolu'da yaşayan hemcinslerinin cüretkâr ve pervasız bir şekilde Yunan politikasını desteklediği bir dönemde, bir *U* dönüşü yaparak, Anadolu'nun farklı bir köşesinde kardeşlik söylemleri ile bezeli bir atmosfer geliştirmeye çalışmasını oldukça anlamlı bularak bunun ardında Yunanistan, Patrikhane ve Pontus teşkilatlarının yeni bir oyunu olup olmadığına dair o can alıcı soruyu sorar.⁶³² Hrisantos büyük bir pişkinlik örneği sergileyerek, çabalarında ısrarını sürdürmüş ve yeni projesi çerçevesinde görüşmelerini devam ettirmiştir. Trabzon'da yayımlanan İstikbâl gazetesinin başyazarı olan Faik Ahmed Bey ile bu konu etrafında bir görüşme gerçekleştiren Hrisantos, Trabzon'da bir Ermeni yönetimini mümkün görmediğini, bu görüşünü Paris'te Ermenilere de ilettiğini, Türklerle Rumların birlikte yaşamalarının zamanın ruhuna uygun olacağını ve aynı zamanda iki unsurun da menfaatleri icabı olduğunu ifade etmiştir.⁶³³

Hrisantos, Türk muhatapları ile görüşmelerini sürdürdüğü bir dönemde, yerine vekil olarak eski mebuslardan Kofidi Efendi'yi bırakarak bir haftalığına Batum'a gideceğini valiliğe bildirdi. Hrisantos'un Batum ziyaretinin sebebi, *Karadeniz sahilinde bir "Trabzon Cumhuriyeti" teşkili için öteden beri uğraşmakta olan Batum'daki Pontus heyet ile müzakerede bulunarak, giriştikleri teşebbüslerden bir sonuç alınamayacağını onlara nasihat etmek*" olarak duyuruldu.⁶³⁴ Ancak Hrisantos'un Batum'a gidişinden 34 gün sonra, 18 Aralık 1919 tarihinde Batum'da bir "Pontus hükümeti" kurulması⁶³⁵ ve Batum dönüşü Trabzon'da Rumlar tarafından büyük bir coşku ile karşılanması, metropolitin buraya gidişinden duyulan kuşkuları haklı çıkarmıştır.⁶³⁶ Nitekim her adımı takip edilen Hrisantos'un Trabzon'dan hareket edeceği gün, buradaki Rum teşkilatlarının ileri gelenleri ile bir toplantı gerçekleştirmesi zaten şüpheli görülmüştü. Dolayısıyla bundan sonra da

⁶³² Gökbilgin, a.g.e., s.434, 435.

⁶³³ Sertoğlu, a.g.m., s.4, 5; **İleri**, 23 Teşrinisani 1335 (1919), s.6.

Hrisantos'un bu öneri ve temennileri Türk basını tarafından da samimiyetsiz bulunmuş ve onun hakkında basında kuşku dolu yazılar kaleme alınmıştır. Çapa, **Pontus Meselesi; Trabzon ve Giresun'da Milli Mücadele**, s.34, 35.

⁶³⁴ **İkdam**, 30 Teşrinisâni 1335 (1919), s.3; Erdeha, a.g.e., s.189.

⁶³⁵ Trabzon ve havalisindeki asayişini bozarak İtilaf Güçleri'nin dikkatini bu bölgeye çekmek ve bu şekilde bölgenin işgaline zemin hazırlamak niyetinde olan bu sözde Pontus hükümeti, amaçları doğrultusunda bölgeye silah sevkiyatı yapmış ve hatta Rum yolculara pasaport verme işini dahi yapmıştı. **ATASE**, Kl.:189, Ds.: 101, Fh.: 46.

⁶³⁶ **ATASE**, Kl.: 89, Ds.: 327, Fh.: 57; **ATASE**, Kl.: 365, Ds.: 8, Fh.: 96.

takip edilmeye devam edileceği ve elde edilecek malumatın hükümete sunulacağı rapor edilmiştir.⁶³⁷

Hrisantos'un ilerleyen dönemde attığı adımlar kendinden şüphelenenleri haklı çıkarmıştır. Osmanlı Devleti'nin akıbetine dair nihaî anlaşmanın bir önceki durağı olarak Londra'da düzenlenen konferansa katılan Hrisantos, burada bir araya geldiği Pontus Kongresi başkanı Konstantinidis ve Pontus Millî Birliği Başkanı Ekonomos ile birlikte, Paris Barış Konferansı'nda sundukları muhtıralarda yer verilen iddialara paralel iddiaların yer aldığı bir muhtırayı konferansa iletmışlerdir.⁶³⁸ Ancak Londra'da konferansa hâkim olan hava bu Rum iddiaları açısından pek de iç açıcı değildi. Zira Fransız diplomat Philippe Berthelot konferansın 16 Şubat 1920 tarihli oturumunda Trabzon'un Ermenilere verilmesine karşı çıkan Rumları eleştirmişti. Yine, 22 Mart 1920'de bu kez İngiliz temsilci Robert Vansittart bölgedeki Müslüman sayısının Rumlara göre ezici bir çoğunlukta olduğunu belirterek Rum taleplerinin konferans gündemine alınmamasını talep etmiştir. Bu hayal kırıklığının ardından son bir girişimde daha bulunan Hrisantos ve Konstantinidis, Sevr ile şekillendirilmeye çalışılan yeni Türkiye'de Cemiyet-i Akvam tarafından atanacak bir vali yönetiminde "Pontus bölgesi"nde ayrı bir idarî birimin oluşturulmasını talep etmişlerse de bundan da arzuladıkları sonucu alamamışlardır.⁶³⁹

Dönemin büyük güçlerinin Pontusçuların ilgilendiği coğrafyanın büyük bölümü için kendi himayelerinde bir Ermeni devletinin kurulmasının ve bölgede meskûn Rumların da bu devlete entegre edilmelerinin daha makul olacağı yönündeki meyilleri, Pontusçularda muazzam bir hayal kırıklığına sebep olmuştur. Pontusçu çevreler açısından oldukça karamsar bir atmosferin hâkim olmaya başladığı bir dönemde, Batılı Güçler'in Osmanlı Devleti'ne son darbeyi indirmek üzere *Sevr Anlaşması* ile başlattıkları yeni işgal dalgası, bu çevrelerin umutlarının tekrar yeşermesine vesile olmuştur. Pontusçu Rumlar,

⁶³⁷ Erdeha, a.g.e., s.189.

⁶³⁸ The Pontus Delegation, **The Pontus Question; Memorandum Submitted to the Peace Conference on March 10, 1920**, London: Hesperia Press, 1920; **Le Journal des Hellènes**, 25 Nisan 1920, s.1.

Hrisantos, Londra'da bulunduğu dönemde gazetelere de açıklamalar yapmıştır. Bu açıklamalarından biri de Amerikan "The Sun and New York Herald" isimli gazetede yayımlanmıştı. Hrisantos, Pontusçuların talep ve iddialarına ilişkin olarak, "Pontus bölgesinde yaşayan Rumların, Trabzon'u Pontus Cumhuriyeti'nin kültür merkezi ve başkenti yapma amacıyla" olduklarını dile getirmiş ve "Türklerin kötü idaresi ve zalimliği sebebiyle bölgeden Rusya'nın güneyi ve Kafkasya bölgelerine 270 bin Rum'un sürüldüğünü, bölgenin özerkliğine dair verilecek teminatların ardından bunların geri dönecekleri"ni ifade etmişti. **The Sun and New York Herald**, 25 Nisan 1920, s.4.

⁶³⁹ Yerasimos, a.g.e., s.404.

gelecekleri açısından adeta can simidi olarak gördükleri bu son gelişme karşısında, her yönüyle ibret verici olacak bu sürecin ruhuna uygun bir şekilde hareket ederek, asırlarca mensubu oldukları devlete karşı her türlü menfi hareketin içinde yer almışlardır.

3.2.2.1. Pontusçular İçin Sonun Başlangıcı

Şark Meselesine bir nihayet vermek ve sorunun nesnesi olan Osmanlı Devleti'ni bölerek bu defteri tamamen kapatmak üzere Paris'in Sevr banliyösünde bir müzede "bitirici bir taslak proje" sahneye sürüldü. Bu projenin muhatabı olan Osmanlı Devleti'nin kaderine rıza göstermekten başka bir çaresi olmadığı düşünüldüğünden, ondan on gün içinde bu taslağı onaylaması istenmişti. Olumsuz bir cevap verilmesi durumunda uygun görülen tedbirlerin alınacağı ifade edilerek aba altından sopa göstermekten de geri durulmamıştı. Osmanlı Devleti'nin paylaşımının hedeflendiği bu proje, Anadolu topraklarının bölünmesini ve burada yaşayan Türklerin etraflarının sarılarak etkisizleştirilmelerini öngörmekteydi.⁶⁴⁰ Muhatabına nefes alma hakkı tanımaması sebebiyle tarihe geçmiş kadük anlaşmalardan yalnızca biri olmaktan öte bir anlam taşımayacak olan Sevr Anlaşması, umutlarını yitirme noktasına gelen Pontusçuların da son *acabası* olmuştur.

Sevr'in yol açtığı yeni konjonktürde, taşlarını doğru zamanda ve doğru yere oynamak isteyen İngiltere, bu yolda Anadolu'daki işgallerini fütursuzca ve barbarca sürdüren Yunan orduları ile senkronize hareket etmiştir. Ancak Anadolu'da gelişen millî direniş hareketi, Sevr'in ardındaki güçlerin canını sıkan yegâne olgu olarak hesapları bozmaktaydı. Bu sebeple, Osmanlı hükümetinin elini kolunu bağlayan Müttefik Güçler ve onların küçük ortağı konumundaki Yunanistan, Anadolu'daki direnişi kırmak ve Sevr'i kabule mecbur bırakmak için Pontusçu çeteleri canlandırmayı da bir baskı ve tehdit aracı olarak kullanmak istemişlerdir. Bu doğrultuda bir taraftan bölgedeki çetelere destek çıkılırken, diğer taraftan Doğu Karadeniz bölgesine askerî bir müdahale yapmak suretiyle sahada sonuç alınmak istenmiştir. Bu yöndeki çabalar kısa zamanda sonuç vermiş ve bir süre sonra başta Samsun olmak üzere bölgedeki Rum çeteleri nicelik ve nitelik bakımından önemli mesafe kat etmişlerdi. Öyle ki Rusya'dan gelenlerin de katılımı ile sayıları 25 bine ulaşan çeteler, düzenli ordu birliklerine benzer teşkilatlanmaları ile de etkili eylemler

⁶⁴⁰ Uçarol, a.g.e., s.515, 518.

gerçekleştirme “başarısı” göstermişlerdir.⁶⁴¹ Böylece üç-dört sene öncesine kadar büyük oranda Rusya’nın desteği ile milis güç düzeyinde faaliyetlerde bulunan Pontusçu çeteler, Rusya’nın bölgeden umulmadık bir şekilde çekilmesinin ardından rölantiye aldıkları faaliyetlerine bu defa İngiltere ve Yunanistan’ın güçlü desteği ile yeniden başlamış oldular. Kendilerine altın tepside sunulan bu yeni fırsatı iyi değerlendirmek isteyen ayrılıkçı Rum milisleri, bölgede her geçen gün daha da fazla palazlanmışlar ve karşılarında hiç olmadığı kadar zayıf haldeki Müslüman nüfusun canına, malına ve ırzına göz dikecek kadar alçalmışlardır. Yakın zamanda yaşadıkları Rusya hamiliği tecrübesinin ne şekilde sonuçlandığını unutmüş görünen bu çevreler, son faaliyetleri ile adeta *altın vuruş* yapmışlardı.

İngiltere, Dünya Savaşı’nın neticelenmesini takip eden dönemde, Anadolu hakkındaki planlarını fiiliyata geçirme noktasında Yunanistan’ı “sadık bir müttefik” olarak her daim yanında bulmuştur. Menfaat ilişkisi üzerine bina edilen bu ittifak çok yönlü olarak yürümüştür. Yunanistan hükümetine başkanlık eden Venizelos’un Anadolu’ya dair hedeflerinde, İngiltere’nin pozisyonu vazgeçil(e)mez konumdaydı. Venizelos, İngiliz Başvekil Lloyd George ile görevde bulunduğu altı sene zarfında irtibatını hiç koparmamıştır. Birinin başarısızlığının diğerinin başarısızlığını tetikleyeceği bu ortaklık, güçlü ve etraflı bir dayanışmayı da beraberinde getirmiştir. Anadolu topraklarının geleceğine dair radikal adımlar atılması gerektiği görüşünün ağır bastığı İngiliz politikası da bu dayanışmaya müsait zemini sağlamaktaydı.⁶⁴² Winston Churchill, 24 Aralık 1919 tarihli bir belgede, İngiliz Genelkurmayı tarafından hazırlanan ve Türklerle yapılması düşünülen barış anlaşmasına ilişkin bir muhtıra hakkında, “gizli” uyarılı görüş talebinde bulunmuştu. Muhtıranın beşinci maddesi, konuyla ilgili İngiliz Genelkurmayı’nın atmayı düşündüğü adımlarla ilgiliydi. Bu maddeler arasında; Kilikya bölgesini ve Erivan’ı içine alan büyük bir Ermenistan’ın kurulması, bağımsız bir Kürdistan devleti kurulması ve Pontus olarak ifade dilen bölgenin bir bölümünün Yunanistan için ayrılması gerektiği belirtilmişti.⁶⁴³

⁶⁴¹ Sarıay, a.g.e., s.34, 35.

⁶⁴² Venizelos’tan alınan Pontus devleti projesine ilişkin telgraf temelindeki önerilerin, İngiliz Başvekil Lloyd George tarafından kapsamı daha da genişletilerek İngiliz Kabinesine sunulması, onun nezdinde İngiliz hükümetinin bu projeye bakışını da göstermektedir. Önerinin özünde, Ermenistan ve Gürcistan ile işbirliği yapacak bir Pontus devletinin teşkil edilmesinin, aynı zamanda Panislamizme ve Rus emperyalizmine karşı güçlü bir engel oluşturabileceği fikri yatmaktaydı. **CAB**, 23/22, Cabinet: 54, 12 Ekim 1920, s.262-264.

⁶⁴³ **CAB**, 24/95; **The Military Aspect of the Turkish Peace Settlement**, 24 Aralık 1919, s.190, 191.

Yunanistan'ın Anadolu'nun işgali döneminde daima askerî, malî ve manevî yardımlarını gördüğü İngiliz hükümeti, Yunan orduları eliyle batıdan sıkıştırılmaya çalıştığı Ankara merkezli millî direniş hareketine, Rum çetelerinin de desteği ile Karadeniz bölgesinde de bir askerî darbe indirilmesi noktasında Venizelos ile hemfikirdi. İki ateş arasında bırakılmak suretiyle millî direnişin iflasına yol açacağı hesaplanan böylesi bir müdahalenin kesin bir muvaffakiyetle neticelenmesi için gereken askerî ve malî imkânlardan yoksun olan Venizelos hükümetinin çalacağı kapı yine İngiltere olacaktı. Bu bağlamda Venizelos, İngiliz Genelkurmay Başkanı Mareşal Henry Wilson'a iletilmek üzere, Fener Patrikhanesi'nin Londra'daki temsilcisi⁶⁴⁴ Sir John Stavridi'ye gizli ve acil notu ile gönderdiği 12 Ekim 1920 tarihli telgrafında şu istekleri sıralamıştır.⁶⁴⁵

1. Genelkurmay tarafından Eskişehir ve Afyonkarahisar'a ulaşmak için gerekli olacak süre on gün, buradan Ankara'ya da üç hafta olmak üzere toplamda bir aydır. Bu süre içinde Pontus da alınabilir.

2. Ankara alındıktan sonra birliklerimiz orada altı ay kalmak zorunda olacaktır. Bu süre zarfında, Sulh Anlaşması gereği jandarma teşkilatı tesis edilmelidir.

3. Pontus'un tabii demografik sınırları; öncelikle Lazistan Sancağı dışındaki Trabzon Vilayeti, ikinci olarak Kastamonu Vilayeti'ne bağlı Sinop Sancağı ve üçüncü olarak Sivas Vilayeti'nde Amasya, Tokat ve Karahisar sancaklarından oluşmaktadır. Türklerin denize çıkışları bakımından Sinop daha önemli olduğundan Samsun'un dışarıda bırakılması pek önemli olmayacaktır.

4. İngiltere'nin yardım ve desteği ilk aşamada diri olan birlikler için gerekli olmayacaktır. İki genelkurmayın anlaşması gereği, İzmit'teki İngiliz birliklerinin bizim birliklerimizle olan işbirliğinin Sakarya nehrini kapsayacak şekilde olması yeterlidir.

İkinci olarak, donanım ve teçhizat konusuna müteallik; genelkurmayımız tarafından gönderilen listede istenilen malzemenin tamamı aşağı yukarı hazırdır. Haberleşmenin yeniden kurulması ve demiryollarının tamir edilmesi için gerekli malzemeye ve imalathane için de teçhizata ihtiyaç vardır. Ayrıca, ilerleyen dönem için 200 bin yün pantolon, 200 bin çift yün çorap gerekecektir. Bunlar kesinlikle elzemdir.

Üçüncü olarak, malî yardım konusuna müteallik; her ay için ortalama 3,5 milyon sterlin gerekecektir.

⁶⁴⁴ NYT, 31 Mayıs 1922, s.35.

⁶⁴⁵ WO, 32/5656, 1045-1078.

Venizelos 12 Ekim 1920 tarihli dilekçesinden hemen önce Lloyd George'a yazdığı bir mektupta, kış gelmeden Ankara ve "Pontus" civarındaki milliyetçi güçlerin bertaraf edilmesi için askerî bir hareket yapılmasının gerekliliğine dair görüşlerini bildirmişti. Mesajı alan Lloyd George'un konuyu İngiliz kabinesinde tartışmaya açmıştı. Venizelos'un önerileri arasında yer alan İstanbul'un Yunanistan'a bırakılması ve Karadeniz bölgesinde bir "Pontus Devleti" kurulmasını tartışan İngiliz kabinesinde, bu iki durumun gerçekleşmesinin müttefik Fransa ve İtalya'nın itirazlarına takılacağı görüşü ağırlık kazanmıştı. Yerasimos, a.g.e., s.411, 412; Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938), Nisan-Aralık 1920**, II, Ankara: TTK Yayınları, 1975, s.349, 350.

Yukarıdaki telgrafın hemen sonrasında, 16 Ekim 1920'de Londra'ya yine Venizelos tarafından gönderilen aşağıdaki telgrafta şu ilavelere yer verilmişti:⁶⁴⁶

Birliklerimizin hareketinden evvel Milliyetçilerin geri çekilme ihtimalleri oldukça yüksektir. Bu sebeple bizim Ankara'ya girişimiz kesin bir zafer olmayacak.

Bu şartlarda, Müttefik Güçler Türklerin İstanbul'dan çekilmesi ve Barış Anlaşması'nın değiştirilmesi gibi radikal çözümleri düşünmeye hazır değilse, anlaşma gereğince Osmanlı askerî birlikleri ve jandarmasının acilen tesis edilmesi için mümkün olan en kısa zamanda müttefiklerden oluşan bir komisyonun kurulmasının kaçınılmaz olduğu kanaatindeyim.

Bu birlikler Kemalist birlikleri dağıtmak için yeterli olacağı için Anadolu'nun kontrolü bu şekilde kısa sürede sağlanacaktır. Anadolu'daki Müslümanlar milliyetçilerin izlediği yoldan bıkmışlardır ve sulhu istemektedirler. Birliklerimizin Anadolu'nun yerli nüfusu tarafından bir kurtarıcı olarak görüldüğü gerçeği ile bu durum açıkça kanıtlanmaktadır.

Venizelos'un yukarıdaki taleplerinin Pontus Meselesi'nin şekillenmesi ve uluslararası bir boyut kazanması adına Karadeniz bölgesinde yoğun çabalar sarf eden ayrılıkçı Rumlar nezdinde büyük memnuniyet hâsıl etmiş olduğuna şüphe yoktur. Bundan sonra süreçte atılacak adım, Rum milis kuvvetlerinin kendilerine ihale edildiği üzere, bölgede karışıklıklar çıkarmak suretiyle asayişsiz bir ortam yaratarak bölgeyi askerî bir müdahaleye hazır hale getirilmeleri olacaktır. Nitekim kendilerinden bekleneni yapmaya amade olan milis kuvvetler, kendilerine atılan bu pası en iyi şekilde değerlendirmek için ibretlik bir gayretkeşlik içinde olmuşlardır.

Başta Yunanistan ve İngiltere olmak üzere, Fransa, İtalya ve geri planda ABD'nin Anadolu'ya yönelik işgal planları işleyedursun, Anadolu'daki teşkilatlanmasını büyük ölçüde tamamlayan Türk millî direniş hareketi de takdire şayan bir ilerleme kat etmekteydi. İstanbul'un işgali ile birlikte Meclis-i Mebusan'ın feshi sonrasında millî iradenin Ankara'da yeniden tezahür etmesi, Millî Mücadele taraftarlarına daha koordineli ve etkili hareket imkânı vermiştir. Rus güçlerinin Anadolu'nun doğusundaki bölgelerden çekilmesi ile büyük bir tehdidin ortadan kalkmasının bu hızlı gelişmede çok yönlü payı olmuştur. Bu gelişme ile birlikte, Ermeni ve Rum çetelerine olan Rus desteği kesildiği gibi, Ankara yönetimi ile Bolşevik Rusya arasında kurulan siyasî köprü üzerinden Anadolu'daki direniş hareketi ciddi yardımlar elde etmiştir. Rus ordularının çekilmesinin ardından,

⁶⁴⁶ WO, 32/5656, 0145-1078.

bölgede oluşabilecek otorite boşluğunu engellemek ve doğudan gelebilecek tehditleri kesin olarak bertaraf etmek amacıyla Eylül 1920’de başlatılan Doğu Harekâtı, yaklaşık üç ay gibi kısa sayılabilecek bir sürenin ardından başarıyla sonuçlandırılarak 2 Aralık 1920 tarihinde imza edilen Gümrü Antlaşması ile taçlandırılmıştır. Doğu’daki bu muvaffakiyetin, Türk ordularına moral-motivasyon anlamında pozitif yansımaları olduğu gibi, ayrılıkçı çevreler ve işgalci güçler üzerinde de ucu çözülmeye varacak olan olumsuz tesirleri olacaktır. Bundan sonra tüm gücü ile Batı Anadolu’daki Yunan işgallerini sonlandırmaya odaklanan TBMM hükümeti, bir taraftan da Millî Mücadele’nin ayağına bağ olan yerel parazitlerin faaliyetlerine son vermeye yönelmiştir. Öte yandan Anadolu’da millî direniş hareketi lehine esmeye başlayan rüzgârdan endişe duyan İstanbul’daki İngiliz temsilcileri, bu rüzgârın tersine çevrilmesinde Yunan askerî birliklerinden azamî verim alabilmenin yolunun onlara daha fazla vaatle bulunmaktan geçtiği kanaatindeydiler. Bu vaatlerin başında İstanbul’un Yunanistan’a verilmesi ve Pontus Devleti’nin kurulması gelmekteydi.⁶⁴⁷

3.2.2.2. Pontus Olaylarına Yönelik İdarî ve Askerî Tedbirler

Mütareke döneminde Osmanlı ordularının terhis işlemlerinin devam etmesi ve doğan boşluğu kapatmak üzere teşkil edilmeye çalışılan millî kuvvetlerin henüz tam anlamıyla oturmuş bir yapıya ulaşamaması, beraberinde birçok zafiyeti de doğurmuştu. Bu idarî boşluğu fırsat bilerek palazlanan Pontus çetelerinin Doğu Karadeniz bölgesinde takip ettikleri rahatsız edici faaliyetler de artık önü alınması gereken bir noktaya gelmişti. Bu arada Yunanistan’da bir hükümet değişikliği olmuştu. Bu geçiş sürecinde İtalya ve Fransa’nın yeni kurulan Yunan hükümetini uzlaşma noktasına çekme çabaları İngiliz hükümetinin muhalefetine takılmış ve Lloyd George’un da etkisiyle yeni Yunan hükümetinin Anadolu’yu işgal politikası kaldığı yerden devam etmiştir. Gelinek noktada işgali bir adım öteye taşıma gayretinde olan Yunan işgal güçlerine bağlı albaylardan Sariyannis, İngiliz yetkililerle yaptığı görüşmede Türk millî kuvvetlerinin Sivas’a kadar itilmesi ve açılacak yoldan “Pontus” coğrafyasına ulaşılmasını teklifini masaya sürmüştü. Sariyannis bunun başarılması durumunda buralarda yaşayan Rumların da desteğiyle

⁶⁴⁷ Yerasimos, a.g.e., s.411.

Karadeniz'e çıkacak ordusunun Ermenilerin doğudan vereceği destek ile Sivas ve Erzurum'u düşürmesi planı vardı.⁶⁴⁸

Yaşanan hükümet değişikliğine rağmen Yunan tarafının Anadolu siyasetinde herhangi bir değişiklik yaşanmazken, bu dönemde Türk tarafında önemli bir gelişme yaşanmıştır. 16 Mart 1921 tarihinde Bolşevik Rusya ile Moskova Antlaşması'nı yapan TBMM hükümeti, Millî Mücadele'nin kaderini tayin edecek bu stratejik atağı ile Yunan hükümetini tedirgin etmişti.⁶⁴⁹ Antlaşma ile Rusya'dan Anadolu'daki direniş hareketine silah ve teçhizat akışı sağlayacağını gören Sariyannis'in buna engel olmak niyetiyle kapısını çaldığı İngiliz yetkililere Karadeniz limanlarının ablukaya alınmasına dair yaptığı öneriden kısa bir süre sonra Yunan deniz kuvvetlerine bağlı Kılıkış isimli savaş gemisi 9 Haziran 1921 tarihinde nakliyat yönünden Millî Mücadele için oldukça stratejik bir öneme sahip olan⁶⁵⁰ İnebolu limanını bombaladılar.⁶⁵¹ 20 Temmuz'da da bu defa Trabzon aynı tecrübeyi yaşamıştır. Bir Yunan yardımcı kruvazörü ve bir destroyer, yaklaşık bir saat boyunca Trabzon'u bombaladıktan sonra aynı amaç için bu defa Samsun'da görünmüşlerdi. Burada bulunan U.S.S. Brooks isimli Amerikan gemisi⁶⁵² ile karşılaşan Yunan gemileri ve Amerikan gemisinden gelen bombardıman başlamadan evvel Samsun'daki Amerikalıları çıkarmak için zaman istemişti. Bir başka Amerikan gemisi olan U.S.S. Overton'un Samsun içinde ve etrafındaki Rumların durumlarının riske girme ihtimali hatırlatması üzerine planlanan Samsun bombardımanından vazgeçilmişti.⁶⁵³

⁶⁴⁸ Yerasimos, a.g.e., s.417, 418.

⁶⁴⁹ TBMM, Rusya ile yapılan anlaşmaya dayanarak Pontus Meselesi hususundaki hassasiyetini ve bu konuda Rusya'dan birtakım beklentileri olduğunu muhatabına iletmiştir. Bu bağlamda; Mustafa Kemal Paşa TBMM Reisi sıfatıyla 13 Mart 1921 tarihinde Moskova Sefiri Ali Fuat Paşa'ya gönderdiği acil kodlu bir yazı ile 12 kişilik bir Pontus heyetinin 14 Aralık 1920 günü Batum'dan Moskova'ya giderek Lenin ile görüştüğü yolunda haberler alındığını, konunun araştırılması ve aslı olduğunun anlaşılması durumunda bu üyelerin kabul edilmiş olmasının Ankara'da kırıngılığa yol açtığının ve Rus-Türk dostluğunun ihlaline sebebiyet vereceğinin Rus ricaline izah edilmesi talimatını vermiştir. **Atatürk'ün Millî Dış Politikası (Millî Mücadele Dönemine Ait 100 Belge) 1919-1923**, 1, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1981, s.326, 327.

⁶⁵⁰ Rahmi Doğanay, **Millî Mücadele'de Karadeniz (1919-1922)**, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2001, s.113.

⁶⁵¹ Mesut Çapa, "Karadeniz'de Yunan Gemilerinin Faaliyetleri ve Trabzon Üzerindeki Etkileri", **Askerî Tarih Bülteni**, 42, Ankara: Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, 1997 s.84; Yerasimos, a.g.e., s.419.

⁶⁵² Amerikan torpido ve destroyerleri Mondros Mütarekesi'nin ardından Türk sularında boy göstermeye başlamışlardı. Bunlar Akdeniz, Ege, Marmara ve Karadeniz limanlarında dolaşarak haberleşmeyi ve ulaşımı sağlamakla ve bilgi toplamakla işigal olmuşlardır. Öksüz-Köse, a.g.m., s.279.

⁶⁵³ **LCMD, The Papers of Mark L. Bristol**, III, 24 Temmuz 1921; Karabekir, a.g.e., s.993; **NYT**, 28 Temmuz 1921, s.2

Yunan savaş gemilerinin Karadeniz kıyılarına yönelik saldırıları ilerleyen dönemlerde de vuku bulmuştur. 26 Temmuz 1921 tarihli Sinop bombardımanı⁶⁵⁴ ve Averof isimli Yunan zırhlısının Samsun'a yönelik bombardımanı⁶⁵⁵ bunlara örnek olarak verilebilir. 7 Haziran 1922 tarihinde beraberinde iki destroyer ve beş ticari tip gemi ile Samsun açıklarına gelen bir Yunan kruvazör buradaki Türklere tüm cephanelerini yok etmeleri ultimatomeni vermiş ve aldığı olumsuz cevap üzerine şehri bombalamıştı.⁶⁵⁶ Yunan tarafının Samsun'daki Türk cephaneliğini yok etmek amacıyla yapıldığını açıkladıkları bombardıman olayı, Türk tarafınca Samsun'daki Rumların Türk otoritelere karşı provoke edilmesi amacıyla yapıldığı şeklinde yorumlanmış ve bu düşünceyle müttefiklerin yüksek komiserliklerine protesto göndermişti.⁶⁵⁷ Samsun'da bulunan Amerikalı görevlilerin, raporlarında Yunan tarafının iddialarının aksine, Türk cephaneliklerinin hiç zarar görmediğine dikkat çekmeleri, Türk tarafının iddiasını doğruluğunu ortaya koymuştu.⁶⁵⁸ Amerikan The New York Gazetesi, yaptığı bir haberde bombardımanın altında yatan asıl sebebe dikkat çekmişti. Gazeteye göre, Türk ulusal güçleri Rusya'dan çeşitli teçhizat temin etmekteydiler. Bu teçhizatın çoğu, Batum limanından Karadeniz'deki çeşitli Türk limanlarına götürülmek üzere yüklenmekteydi. İşte, Samsun'un Yunanlılar tarafından bombardımanının sebebi de, bu trafiği durdurmak ve büyük teçhizat depolarını tahrip etmektir. Gazete, bu iddiasını güçlendirmek için, Samsun'u ziyaret eden Amerikan savaş gemilerinin tersanelerde önemli derecede savaş malzemesinin olduğuna dair verdiği bilgileri kullanmıştır.⁶⁵⁹

Karadeniz kıyılarındaki şehirlerin Yunan savaş gemilerince bombalanması olaylarına raporlarında yer ayıran Amerikan Yüksek Komiseri Bristol, Yunan deniz kuvvetlerinin bu saldırılarını "gereksiz" olarak niteleyerek, Türklerin doğal olarak bu

⁶⁵⁴ **LCMD, The Papers of Mark L. Bristol**, III, 31 Temmuz 1921; **NYT**, 31 Temmuz 1921, s.2.

⁶⁵⁵ **HTVD**, Yıl: 16, Sayı: 59, Vsk.: 1351; **MG**, 12 Temmuz 1922, s.7.

⁶⁵⁶ **LCMD, The Papers of Mark L. Bristol**, IV, 11 Haziran 1922; Hayati Aktaş, "İngiliz ve Amerikan Belgelerinde Samsun'un Bombalanması Olayı ve Pontus Meselesi", **İlkadından Cumhuriyet'e Milli Mücadele**, İstanbul: Mavi Yayıncılık, 2008, s.152.

⁶⁵⁷ **NYT**, 11 Temmuz 1922, s.16.

Samsun'un 1922 senesinde Yunan savaş gemilerince bombardımana uğraması, Türk-Amerikan ilişkilerini de hareketlendirmiştir. Zira şehir bombalanırken Samsun'da bulunan Amerikan destroyerinin komutanı aracılığıyla, Samsun'daki Amerikalılar şehirden tahliye edilme istenmiş, fakat Türk yöneticiler bu isteği kabul etmeyerek, Amerikan vatandaşlarını da bombardıman sırasında şehirde kalmaya zorlamıştır. Rahmi Doğanay, "İstiklal Harbinde Samsun'daki Amerikan Filosu", **Geçmişten Geleceğe Samsun Sempozyumu Bildiriler Kitabı, 1. Kitap**, Samsun: Samsun Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Eğitim Hizmetleri Daire Başkanlığı Yayınları, 2006, s.167.

⁶⁵⁸ **NYT**, 12 Temmuz 1922, s.3.

⁶⁵⁹ **NYT**, 26 Eylül 1922, s.2.

saldırlara karşılık intikam alma yollarının açıldığını ifade etmiştir. Ankara hükümetinin bu doğrultuda öncelikle askerlik çağındaki Rum erkekleri, ardından da ikinci aşama olarak kadın ve çocukları “Pontus” bölgesinden iç bölgelere gönderdiğini belirten Bristol,⁶⁶⁰ alınan bu kararı eleştirmekle birlikte, Yunanistan ile savaş durumunda olan Türklerin, bu savaş esnasında kendilerini arkadan vurmak için entrikalar peşinde koşan Rumların bu muameleyi hak ettikleri imasında bulunmuştur.⁶⁶¹ Mustafa Kemal Paşa da bu son bombardıman ile bölgede yaşayan Rumların Anadolu’nun iç bölgelerine gönderilmeleri arasında sebep-sonuç ilişkisine dikkat çekmiştir. Paşa, 19 Haziran 1922 tarihinde Vakit gazetesi Başyazarı Ahmet Emin (Yalman) ile yaptığı bir görüşmede kendisine sorulan “Pontus tehcirinin saikleri neden ibarettir?” sorusuna; bunun sebebinin Yunan gemilerinin sahilleri bombardıman etmek suretiyle bölgedeki teşebbüsleri olduğu cevabını vererek bu konudaki mesuliyetin Yunanlara ait olduğunu belirtmiştir.⁶⁶² Mustafa Kemal Paşa, 1 Temmuz 1921 tarihinde ABD Deniz Kuvvetleri görevlilerinden Teğmen Robert S. Dunn ile yaptığı bir mülakatta da Yunan gemilerinin Karadeniz kıyılarına yönelik saldırılarının bölgedeki Pontuşçular ve onların faaliyetleri üzerindeki tesirine de dikkat çekmiştir. Bu bağlamda Paşa’nın Karadeniz bölgesinde yaşananlar hakkındaki yaptığı aşağıdaki tespitler aynı zamanda mevzuyu hülasa eder niteliktedir:⁶⁶³

Karadeniz sahilindeki Rumlar, -bilhassa Samsun’dakiler- Pontus Devleti adını vermek istedikleri bir Rum hükümeti kurmaya çalışıyorlar. Bu gizli teşkilat Atina’dan ve Atina tarafından yönetiliyor. Bu gizli teşkilat Türkiye’nin mahvına yol açmaya ve İzmir bölgesini işgal etmiş olan Yunan ordusuna yardım etmeye çalışıyor. İnebolu’yu bombardıman etmek suretiyle Yunan hükümeti bu hain insanlara yardım ediyor ve onları cesaretlendiriyor. Yunan hükümeti zaman zaman Samsun’a asker çıkarıyor ve Rumların kendileri ile işbirliği yapmaları için propaganda yapıyor. Hükümet, Rumların bu faaliyetini ve Türkleri öldürmek ve Türk köylerini yakmak gibi yaptıkları mezalimi ispatlayacak kâfi belgeye sahiptir. Bu belgelerin bazıları hâlâ mahkeme önündedir. ...Pontus Komitesi, hainane emellerini güven altına alma çalışmalarında kuvvet kazanmak için Rusya’dan ve Kafkasya’dan binlerce Rum getirmeye gayret etmektedir. Osmanlı tebaası Rumlar kendi oğullarını Yunan ordusuna gönderdiler. İzmir cephesinde karşılaştıklarımız bunlardır. Aldığımız esirler arasında bu tür kişiler var. Türkiye Büyük Millet Meclisi mevcudiyetini korumak için gerekli bütün tedbirleri tereddütsüz almaktadır. Zararlı siyasetler izledikleri tespit edilen Ermeniler cezalandırılmaktadır. Aynısını yapan Türkler de tamamen aynı şekilde cezalandırılmaktadır. Bu bağımsızlık endişesi ile yanlış bir yola sapan Müslümanlara karşı

⁶⁶⁰ Bristol, Karadeniz bölgesindeki Rum kadın ve çocukların sürgün edilmesini protesto eden bir telgrafla konuyu Mustafa Kemal’e sorduğunu ve ondan uygulamanın sadece askerlik çağındaki erkekleri kapsadığı, kadın ve çocuklara yönelik bir uygulama olmadığı cevabını aldığını kaydetmiştir. **LCMD, The Papers of Mark L. Bristol**, IV, 14 Ağustos 1922.

⁶⁶¹ **LCMD, The Papers of Mark L. Bristol**, IV, 14 Ağustos 1922.

⁶⁶² **Atatürk’ün Bütün Eserleri (1922)**, 13, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2004, s.102.

⁶⁶³ **Atatürk’ün Bütün Eserleri (1921)**, 11, 2. Baskı, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2005, s.222.

en sert tedbirler alınmaktadır. Fakat Yunanlıların vahşet ve mezalimi uzun süredir devam etmektedir ve hiç kimse zavallı Müslümanları kurtarmayı düşünmemektedir. Rumlar, Müslümanlara karşı bu suçları Avrupalıların ve Amerikalıların gözleri önünde işlemektedir.

Mustafa Kemal Paşa'nın yukarıdaki mülakatında ileri sürdüğü "*Türkiye Büyük Millet Meclisi mevcudiyetini korumak için gerekli bütün tedbirleri tereddütsüz almaktadır*" ifadesinin gereğini yerine getirmek ve toprak bütünlüğünü önemli ölçüde tehdit eder hale gelen Pontusçu çetelerin yıkıcı faaliyetlerinin önünü almak üzere TBMM tarafından daha etkili tedbirler alınması gündeme gelmiştir.⁶⁶⁴ Nitekim ilerleyen dönemlerde TBMM'de "*harb dolayısıyla harabolmuş meskenlerinin inşası*" konusunda mecliste yapılan bir görüşmede, Pontus olayları sırasında Pontusçu çeteler tarafından yapılan yıkıma dikkat çekilmiştir. Görüşmede söz alan Tokat mebusu Rifat Bey konu hakkında şunları ifade etmiştir:⁶⁶⁵

...Pontus eşkıyası tarafından tahribedilen vilâyetlerimiz de tamamen düşmanlar tarafından yakılmış, yıkılmıştır. Bu vilâyetler hakikaten muhtacı imardır, Pontuscülerin yakmadığı köy, kasaba kalmadı. İki, üç yüz haneli köyleri bir hane kalmamak şartıyla yıktılar. Maddi ve mânevi bir çok ziyanlar yaptılar. Hayvanat bırakmadılar.

Rifat Bey'in bu sözlerine Erzurum mebusu Salih Efendi: "Pontuscuların yaptığı facayı esasen malûmdur. Bunlar Samsun, Havza ve havalisini harap ve turabettiler" diyerek destek vermiştir.⁶⁶⁶

Sivas'ta konuşlu bulunan Üçüncü Kolordu, Pontusçu çetelerin faaliyetlerinin sonlandırılması adına oldukça gayretkeş bir mücadele sergilemişse de bir süre sonra bunun

⁶⁶⁴ Mecliste yapılan tartışmalarda Pontus olaylarının önünün alınabilmesi amacıyla çok yönlü tedbirler masaya yatırılmıştı. Bu tedbirlerden biri de Giresun, Tirebolu ve Ordu kazalarından mürekkep müstakil bir liva teşkiline dair hazırlanan kanun lâyihasına gerekçe olarak gündeme gelmişti. Mesudiye Kazası'nın Pontus hükümeti hülyası peşinde olanlar için önemli bir yer olduğu, bununla birlikte buranın oldukça dağınık ve ahali arasında bu hülyayı kuranların fazlaca olduğu gerekçesi ileri sürülerek bunun bölgede bir asayiş sorununu tetiklediği savunulmuş ve kazanın Ordu'ya bağlanmasının isabetli olacağı ifade edilmişti. Mesudiye Kazası'nda vuku bulan bir hadisenin faillerinin Ordu Kazası'nda aranmasının "merasimi mülkiyeye tabi olması" sebebiyle bir zaafa yol açtığı, bunun da adli ve diğer hususlarda akamete sebebiyet verdiği ileri sürülmüştü. **TBMMZC**, D.: 1, C.:6, Yüz Sekizinci İçtima, 4.XII.1336 (1920), s.193.

⁶⁶⁵ Rifat Bey'in Pontus İsyânında zarar gören evlerin de çıkarılacak kanun maddesine ilave edilmesi teklifi maddî yetersizlikler nedeniyle reddedilmiştir. Bunun üzerine Rifat Bey: "Demek Rum'ların yaptıkları, tahribattan mâdüt değil. Düşmanın en büyüğü o Pontuscülerdi. Bunlar Rus'lardan da berbat, Yahudilerden de berbattır" diyerek konu hakkındaki son sözlerini söylemiştir. **TBMMZC**, D.: 1, C.:25, Yüz Kırk Altıncı İçtima, 27.11.1338, s.92.

⁶⁶⁶ **TBMMZC**, D.: 1, C.:25, Yüz Kırk Altıncı İçtima, 27.11.1338, s.92.

düzensiz çetelerle mücadele etmede tek başına yeterli olmadığı anlaşılmıştır.⁶⁶⁷ Nitekim Ankara mebusu Mustafa Kemal Paşa, meclisteki bir nutkunda Mondros Mütarekesi'nden itibaren Karadeniz bölgesinde cereyan eden hadiselerin nazik bir hal aldığını ve bölgedeki Müslümanlara esareti reva gören gelişmeler karşısında acil müdahaleye ihtiyaç duyulduğunu ifade ederek⁶⁶⁸ alınacak yeni tedbirlerin işaretini vermiştir.⁶⁶⁹

Pontusçu çetelere karşı mücadele edilmesi noktasında, kısıtlı da olsa deniz kuvvetlerinin imkânlarından da yararlanılmıştır. Millî Mücadele sürecinin işlediği dönemde, Karadeniz'de Ankara hükümetinin eline geçen gemilere ek olarak, kaçırılan ve el konulan deniz araçları ile küçük çaplı bir deniz gücü oluşturulmuştu. Bu deniz gücü marifetiyle, Millî Mücadele sürecinde Batı Cephesi ikmal edilmiş, sahil şehirlerinin güvenliğini sağlanmış, kaçakçılık önlenmişti. Ayrıca, temel görevlerine ek olarak Pontusçu çeteleriyle mücadelede görevlendirilen *Samsun Bahriye Müfrezesi Kumandanlığı* da bu çetelerin gücünün kırılmasında etkili olmuştur.⁶⁷⁰

1920 senesi millî direniş hareketi açısından oldukça zor ve uzun olmuştur. Zira bir taraftan Batı Anadolu'da işgal faaliyetlerini aralıksız sürdüren Yunanistan'a karşı Kuvayi Milliye birlikleri ile set oluşturulmaya çalışılırken, diğer taraftan da isyan çıkaran asalaklarla uğraşmak zorunluluğu vardı. Türk birliklerinin içerideki ayak bağlarından kurtulmadan Batı cephesindeki düşmana karşı etkili mücadele veremeyeceği ortadaydı. Nitekim Yunanistan'ın Pontus çetelerinden beklentisi de bu ortamın sürdürülmesiydi. Böylece iki ateş arasında kalan millî direniş hareketinin gücünü tek noktada toplamasının önüne geçilmiş olacaktı. TBMM hükümeti böylesine nazik bir dönemde 8 Kasım 1920'de Samsunlu 72 Rum'u tutuklayarak sınır dışı etmiş,⁶⁷¹ propaganda yapan Yunanca gazetelerin Samsun'da yaşayan Rumlara ulaşmasının önünü almak için gerekli emirleri

⁶⁶⁷ Çapa, **Pontus Meselesi; Trabzon ve Giresun'da Milli Mücadele**, s.81.

⁶⁶⁸ **TBMMZC**, D.: 1, C.:1, İkinci İçtima, 24.4.1336 (1920), s.9.

⁶⁶⁹ Fevzi (Çakmak) Paşa da İstanbul'dan Ankara'ya gelişini müteakip TBMM'de yaptığı bir konuşmada Kuvayi Milliye'nin oluşum sürecinden bahsettiği nutkunda, bu süreçte Pontus olaylarının da etkili olduğu yorumunda bulunarak şunları ifade etmiştir:

“İzmir'in, bununla beraber Vilâyat-ı Şarkıye'nin düçar-ı tecavüz olacağına dair sık sık rivayetlerin şüyyu ve bir (Pontos) Hükümeti'nin, Trabzon, Samsun havalisinde, Karadeniz sahilinde zuhur etmek üzere bulunduğu dair pek sıkı havadislerin deveranı büsbütün milleti heyecana getirdi ve bu suretle Kuvayi Milliye teşekkül etmiştir.” **TBMMZC**, D.: 1, C.:1, Beşinci İçtima, 27.4.1336 (1920), s.91.

⁶⁷⁰ Hikmet Öksüz, “Kurtuluş Savaşı Sırasında Türk Deniz Kuvvetleri'nin Durumu ve Millî Mücadele'ye Katkıları”, **20. Yüzyıl Başlarında Trabzon; Toplumsal Tarih Yazıları**, Trabzon: Serander Yayınları, 2014, s.89, 90.

⁶⁷¹ Yerasimos, a.g.e., s.415.

vermiştir.⁶⁷² Amasya, Tokat, Çorum, Yozgat, Kırşehir ve Samsun sancakları dâhilindeki bazı şahısların isyancılarla işbirliği yaptıklarının anlaşılması üzerine posta ve telgraf haberleşmelerine sansür getirilmiştir.⁶⁷³ İngiltere ve Fransa'nın uçaklarla Karadeniz sahillerindeki vilayetlere attıkları beyannamelere karşı, halkın uyarılması için bu vilayetlere genelge gönderilmiştir.⁶⁷⁴

TBMM, Samsun'dan iç bölgelere nakledilen Rumlardan Rus uyruklu olanların isterlerse yerlerinde kalabilecekleri, İtalyan ve Fransız uyrukluların yurdu terk etmeleri için süre tanınması ile İngiliz uyrukluların ise tevkif edileceklerine dair de karar almıştır.⁶⁷⁵ Yine, Samsun çevresinde ve iç bölgelerde otoriteyi kararlılıkla elinde tutmak isteyen TBMM hükümeti, düzen bozucu unsurlara devletin otoritesini hatırlatma babında bütün Osmanlı unsurlarının ve beraberinde tüm yabancıların belirli vergileri ödemelerinin zorunlu olduğunu hatırlatmıştır.⁶⁷⁶ Bundan başka, 15-50 yaşları arasındaki tüm Rum erkeklerin Karadeniz kıyılarından daha iç bölgelere aktarılmaları için harekete geçilmiştir.⁶⁷⁷ Ayrıca yaşlıları orduda olan Rumlar silahaltına çağrılarak bunların kontrol altına alınması amaçlanmıştır.⁶⁷⁸ Samsun, Amasya, Tokat ve Yozgat dolaylarındaki Rumların, Merkez Ordusu Kumandanlığı'nın sorumluluğunda⁶⁷⁹ başka yerlere nakledilme işlemleri sırasında kendileri ve geride kalan malları için gerekli kolaylık ve yardımlar sağlanmıştır.⁶⁸⁰ Nakledilenlerin güvenliklerini sağlamak için koruyucu birlikler tahsis edilmiş ve sağlık tedbirleri alınmıştır. Öyle ki, göç ettirilen Rumlara eşlik eden memurlar arasından yanlış davranışlarda bulunanlar cezalandırılmışlardır.⁶⁸¹ Ancak gösterilen ihtimama rağmen nakil sırasında Rumların katledildikleri şeklinde propagandalar yapılmıştır. Yapılan propagandalar hakkında yorum yapan Bristol, bu konuda net bir bilgi olmadığını söylerken,⁶⁸² Samsun'daki Fransız Konsolosu 24 Haziran 1920 tarihinde

⁶⁷² HTVD, Yıl: 6, Sayı: 19, Vsk.: 483.

⁶⁷³ BCA, 030.018.001.1.19.5.

⁶⁷⁴ BCA, 030.010.54.354.11.

⁶⁷⁵ BCA, 030.018.001.3.27.14.

⁶⁷⁶ LCMD, *The Papers of Mark L. Bristol*, II, 25 Temmuz 1920.

⁶⁷⁷ LCMD, *The Papers of Mark L. Bristol*, III, 3 Temmuz 1921; BCA,030.018.001.3.24.12; BCA, 030.010.109.724.9. Bu göç ettirme uygulamasına toplamda 63 bin 844 Rum tâbi tutulmuştur. Balcıoğlu, a.g.e., s.120.

⁶⁷⁸ Mesut Çapa, "Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Pontuscu Rumlara Karşı Aldığı Tedbirler", *BGPS*, Trabzon: Serander Yayınları, 2007, s.410; Çapa, *Pontus Meselesi*, s.410.

⁶⁷⁹ BCA, 030.018.001.3.28.3.

⁶⁸⁰ BCA, 272.074.66.27.1-2; BCA, 272.074.66.25.1-3; BCA, 272.074.65.17.13; BCA, 272.074.14.73.8.15; BCA, 030.018.001.4.38.5.

⁶⁸¹ *İstikbâl*, 350, 11 Temmuz 1337 (1921).

⁶⁸² LCMD, *The Papers of Mark L. Bristol*, III, 3 Temmuz 1921.

İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiserine gönderdiği şifrede, alınan tedbirlere yönelik bakışını şu şekilde aktarmıştır:⁶⁸³

...Mustafa Kemal hükümeti tarafından alınan son kararlar Hıristiyan nüfusu oldukça tedirgin etti.

Osmanlı vatandaşı Rum ve Ermenilerin şehri deniz yoluyla terk etmeleri yasaklandı. Fransız askerî postanesi kapatıldı.

Seferberlik tehlikesi (Birkaç günden beri Müslüman Türkler toplanmaya başladılar). Türkçe ve Fransızca dışında bütün yazışmalara/iletişime sansür konuldu.

...Samsun Mutasarrıfının emirlerine rağmen Bafra Kaymakamı, vergi vermek istememeleri ve köylerinde ne jandarma ne de vergi memuru istememeleri bahanesiyle, 5000-6000 kadar Nebyan Dağı köylüsü Ruamların ellerindeki silahları bırakmaları çağrısında bulundu. Bunun üzerine Samsun Mutasarrıfı, Bafra Kaymakamından bu köylüler tarafından öldürülen veya yaralanan jandarma ve memurların bir listesini talep etti. Bu emre rağmen Bafra Kaymakamı verdiği kararda ısrar etti. Nebyan Dağı köylüleri de kendilerinin Türk hükümetine karşı değil kendilerinin etrafını saran Türk haydutlara karşı mücadele ettiklerini belirterek kaymakamın bu emrine uymak istemediler. Bafra kaymakamı Bafra ve Samsun arasında yer alan Rum köylerinde numaraları ile birlikte tüfek sayılarının kendisine gösterilmesini talep etti.

Rum Papaz bana 15. Alay kumandanı tarafından Samsun mutasarrıfına göndermiş olduğu bir belgeyi verdi:

Şehrimizde bulunan çoğu vatandaşın kimlik belgeleri mevcut değil. Bunlar seferberlik için çağrılan kişiler ve bunlar doğum tarihlerini göstermeyi reddetmekte ve askerî hizmetten kaçmaktadırlar. 25 Haziran'dan itibaren kimlik belgesini (nüfus tezkeresi) göstermeyi reddedenlerin tutuklanacağını herkese bildirmenizi rica ederim.

Samsun'daki Fransız konsolosu İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiseri'ne gönderdiği yukarıdaki şifrenin ardından 5 Temmuz 1920 tarihinde de Canik Mutasarrıfı'nın 2 Temmuz'da yayımladığı bildiri hakkında Yüksek Komiserliği haberdar etme gereği duymuştu. Bildiride özellikle Ruamlara ve İngilizlere karşı sert bir yaklaşımın öne çıktığı görülmektedir. İngilizlerin Türk yurdunu ortadan kaldırmayı amaçladığının bilindiği, yapılan açıklamaların da bu düşüncüyü doğruladığı ifade edilmiştir. Söz konusu bildiride Canik Mutasarrıfı şu görüşleri savunmaktadır:⁶⁸⁴

Ruamlar Türklerin ezeli ve ebedi düşmanıdır ve bugüne kadar aleyhimize çalıştırıldılar. Bir Müslüman'ın Trakya ve Mora'da köle olarak bile yaşamasına izin

⁶⁸³ AMAE, CADN, Archives des Postes Diplomatiques, Trébizonde, No: 75, "Samsun'daki Fransız Konsolosu'ndan İstanbul'daki Fransa Cumhuriyeti Yüksek Komiseri'ne", Samsun, 24 Haziran 1920.

⁶⁸⁴ AMAE, CADN, Archives des Postes Diplomatiques, Trébizonde, No: 77, "Samsun'daki Fransız Konsolosu'ndan İstanbul'daki Fransa Cumhuriyeti Yüksek Komiseri'ne", Samsun, 5 Temmuz 1920.

vermediler. Bu bölgedeki camilerimiz ve eski İslam eserleri yok edildi. Hiçbir tarihî eser bırakılmadı. Bu iğrenç amacı gerçekleştirme adına şiddet, cinayet ve yağmalamalar gerçekleştirildi. İzmir'in işgalinde binlerce Müslüman katledildi. Müslümanlara ait birçok dükkân yağmalandı. Avrupalılar da bu duruma şahit olmuşlardı. Avrupalı devletlerden oluşan bir komisyon buraya gönderildi ve gazetelerde basılan yazılarla bizim haklarımızı ortaya koydular. Fakat buna rağmen herhangi bir anlaşma yapılmadı. Ve şimdi haydut Grek canileri ki şerefimizin düşmanıdır, Türk kanı görmekten memnuniyet duymakta, bu kâfir ve sadakatsiz millet, kararlarını uygulamaya geçirmesi için harekete geçirildi.

TBMM hükümeti, 9 Aralık 1920 tarihinde aldığı kararla yaşanan isyanlar karşısında yetersizliği görülen Üçüncü Kolordu'nun lağvedilerek yerine bölgede bulunan bütün kuvvetlerin tek çatı altında birleştirildiği yeni bir ordu kurulmasının önünü açtı.⁶⁸⁵ Merkez Ordusu olarak adlandırılan bu orduya Mirliya Nurettin İbrahim Paşa (Sakallı Nurettin Paşa)'nın komuta etmesi de hükümetin aldığı karar kapsamındaydı.⁶⁸⁶ Alınan karar TBMM Başkanı Mustafa Kemal tarafından bir yazı ile Üçüncü Kolordu'ya iletildi. Yazıda, Nurettin Paşa'nın sefer zamanında kumanda edeceği ordunun görev, yetki ve sorumluluk sahasına dair sınırları belirtilmiştir.⁶⁸⁷ Yaklaşık on bin kişilik bir mevcuda sahip olan bu yeni ordu, doğuda ortaya çıkan Koçgiri İsyanı'nın bastırılmasını müteakip, 9 Haziran 1921 tarihinde İnebolu'nun Yunan gemilerince bombardımana tutulması üzerine Yunan birliklerinin karaya çıkmasını ihtimali göz önünde bulundurularak 12 Haziran 1921'den itibaren savaş sahası ilan edilen⁶⁸⁸ Karadeniz kıyılarındaki faaliyetlerine yoğunlaşmış ve 1921 sonbaharından itibaren Pontusçu çeteler karşısında başarılı neticeler alarak⁶⁸⁹ askerî bağlamda kısmî bir rahatlama sağlamıştır.

Merkez Ordusu'nun bölgede yürüttüğü askerî harekâtın yanı sıra asayişin sağlanması noktasındaki sorumlulukları gereği çok yönlü inisiyatifler aldığı da olmuştur. Merzifon'da bulunan Amerikan Koleji'ne⁶⁹⁰ yapılan baskın bu bağlamda değerlendirilebilir. Esasında bu kolejin ayrılıkçı fikirlerin yuvası haline geldiğine dair

⁶⁸⁵ Çapa, "Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Pontuscu Rumlara Karşı Aldığı Tedbirler", s.409.

⁶⁸⁶ Balcıoğlu, a.g.e., s.9, 15.

⁶⁸⁷ ATASE, Kl.: 605, Ds.: 173, Fh.: 4.2.

⁶⁸⁸ Mesut Çapa, Veysel Usta, **Millî Mücadelede Trabzon Vilayetiyle Yazışmalar**, Trabzon: Trabzon Valiliği Yayınları, 1995, s.311, 312; Çapa, "Karadeniz'de Yunan Gemilerinin Faaliyetleri...", s.92.

⁶⁸⁹ Yerasimos, a.g.e., s.415, 416.

⁶⁹⁰ Kolej mensuplarının 1895 Ermeni olaylarında oynadıkları kıskırtıcı rol, kolejin açılması için gerekli olan resmî izni ancak 1899 senesinde almasına yol açmıştır. Rahmi Çiçek, "Merzifon Amerikan Koleji ve Pontus Meselesindeki Yeri", **19 Mayıs ve Millî Mücadele'de Samsun Sempozyumu (20-22 Mayıs 1999); Bildiriler**, Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Yayınları, 2000, s.70.

şüpheler Merkez Ordusu'nun kurulmasından daha öncelere gitmektedir.⁶⁹¹ Mustafa Kemal Paşa 6 Haziran 1919 tarihinde Harbiye Nezareti'ne gönderdiği bir şifrede bu koleje silah dolu sandıklar geldiğine dair şüpheleri olduğunu, burada İngiliz subaylarının da katılımı ile toplantılar düzenlediği ve komitacılık faaliyetleri yürütüldüğü kanaatinde olduğunu belirterek kolejin takibe alındığını yazmıştır.⁶⁹² Bir süre sonra kolejde vuku bulan bir olay TBMM hükümetinin bu koleji mercek altına almasına vesile olmuştur. Kolejde görev yapan Zeki isimli Türkçe öğretmenin kolejin bahçesinde dolaşmakta iken kendi öğrencileri tarafından uğradığı saldırı sonrasında öldürülmesi hükümetin dikkatini celp etmiş ve derhal kolejde tahkikat yapılmasına karar verilmiştir.⁶⁹³ Kolejde yaşanan bu cinayet olayının ardından okulun etrafı Türk yetkililer tarafından çevrilmiş ve buradaki tüm Amerikalılar yakın gözleme alınmıştı. Merzifon'daki Amerikan Hastanesi'nin de içinde bulunduğu kolej mıntıkasında aramalarını sürdüren Türk görevliler, aramalarda gizli silah, cephane ve Ankara hükümeti karşıtı siyasî propaganda delili aradılar.⁶⁹⁴ Araştırma sonucunda Pontus Cemiyeti'ne ait mühür, arma ve Pontus Devleti bayrağı ile birlikte aralarında Pontus Cemiyeti'nin nizamnamesinin de olduğu çok sayıda evrak ele geçirildi.⁶⁹⁵ Amasya'ya bağlı Rum köylerine silah ve mühimmat temin ettiği gerekçesiyle kolej bünyesinde teşkil edilmiş olan Pontus Kulübü'ne bağlı kişiler tutuklandılar.⁶⁹⁶ Bu olayın ardından 24 Mart 1921'de kolejin kapısına kilit vurulmuştur.⁶⁹⁷ Kolejin kapatılmasından sonra Merkez Ordusu bir bildiri yayımlamış ve Pontus çetelerinden daha büyük tehdit olan bölgedeki misyonerlerin bozguncu faaliyetlerine dikkat çekmiştir. Ayrıca Türk vatani ve dinini parçalamak üzere faaliyet yürüten misyonerlere karşı bölge insanının uyanık olması gerektiği belirtilerek, bu yolda bölge ileri gelenleri ile ulemanın üzerine görevler düştüğü hatırlatılmıştır.⁶⁹⁸

Temsilcisi olduğu ülkenin bir kurumu olan Merzifon Koleji'nde ele geçirilen belgeler hakkında bilgi edinmek isteyen Amerikan Yüksek Komiseri Bristol, yazdığı

⁶⁹¹ Pontus Meselesi'nin teşkilatlanmasında kilit konumlardan biri olan Merzifon Amerikan Koleji, bölgenin etnik yapısı da göz önünde bulundurularak, din değiştirme ve Hristiyanlaştırma faaliyetleri için bölgedeki azınlıklara daha yakın olma amacı gütmüştür. Rahmi Çiçek, a.g.m., s.69.

⁶⁹² **HTVD**, Yıl: 2, Sayı: 5, Vsk.: 101; **ATASE**, 277, 10, 79, Bn.1.

⁶⁹³ **TBMMZC**, D.: 1, C.:15, Yüz Otuz Altıncı İçtima, 29.12.1337 (1921), s.241.

⁶⁹⁴ **LCMD**, **The Papers of Mark L. Bristol**, III, 31 Mart 1921.

⁶⁹⁵ **ATASE**, **ISH**, Kl.: 653, Gn.: 167; **ATASE**, **ISH**, Kl.: 1369, Gn.: 2.

⁶⁹⁶ **ATASE**, **ISH**, Kl.: 567, Gn.: 39.

⁶⁹⁷ **ATASE**, **ISH**, Kl.: 724, Gn.: 12.

⁶⁹⁸ Rahmi Çiçek, "Merzifon Amerika Koleji ve Pontus Sorunu", **BGPS**, (Ed.: Veysel Usta), Trabzon: Serander Yayınları, 2007, s.209, 210.

raporlarda bu konu hakkında malumat vermektedir. Raporlarında olayın ardından Doktor Emin Bey'in Ankara hükümetinin Dâhiliye bakanından aldığı bir mektupla randevu alarak kendisini ziyaret ettiğini yazan Bristol, Emin Bey'in Merzifon Koleji'nde çeşitli entrikalar yapıldığını ifade ettiğini belirtmiştir. Raporlarda Dr. Emin Bey'in Bristol ile yaptığı görüşmede Merzifon Koleji'nde ele geçirilen belge kopyalarının çevrilmekte olduğunu ve bu işlem tamamlanır tamamlanmaz bunları kendisine göndereceğini söylediği kaydedilmiştir. Emin Bey'in İngilizce çevirilerin yanı sıra belgelerin Türkçe kopyalarını da isteyen Bristol'e bunu öncelikle Ankara'ya danışması gerektiğini söyleyerek hemen cevap vermekten kaçındığı, ancak ısrarını sürdüren Bristol'ün Emin Bey'e Merzifon'da ele geçirilen Türkçe belgeler rapor edilse bile bunun yeterli olmayacağını, kendisi için orijinal belgeleri görmenin zarurî olduğunu ifade ettiği de Bristol'ün raporlarında yer alan bir başka husustur. Bristol, Miss Allen isimli bir Amerikalı yetkilinin Ankara'da olduğunu ve orijinal belgeleri inceleyebileceğini, onun yetersiz kalması durumunda Türkçe ve Yunanca bilen bir başka Amerikalının Ankara'ya gönderebileceğini, çok adil bir soruşturma yapabilmek için tüm bu sorunun Türkler kadar Amerikalılar tarafından da incelenmesinin gerekli olduğunu söylediğini raporlarına not düşen Bristol, Emin Bey'in bu teklifi kabul ettiğini kaydetmiştir. Görüşmede Bristol'ün Emin Bey'e kolejdaki öğrenciler arasında bazı entrikaların olmuş olabileceğini ancak koleje bağlı Amerikalıların herhangi bir entrikadan haberdar olmadıklarına, böyle bir durumdan haberlerinin olması durumunda buna izin vermeyeceklerine kati olarak inandığını söylediği de raporlarda belirtilmiştir.⁶⁹⁹

Gelişmeler hakkında bilgi edinmeye çalışan Bristol, Amerika Misyoner Heyeti veznedarı Dr. W.W. Peet'e⁷⁰⁰ Türk yetkililerin Türk öğretmeninin öldürülmesinden dolayı önlem almakta haklı olduklarını ifade ederek Amerikalıların tehlikede olduklarına dair kendisine ulaşan net bir bilgi olmadığını ifade etmişti. Dr. Peet'e konuyu Londra'da bulunan Türk heyeti ile gayriresmi olarak ele almasını tavsiye eden Bristol, Ankara hükümetinden de konuyla ilgilenilmesini ve olayların durdurulmasını istemiştir. Bu olay neticesinde Samsun'da Amerikalılara ait bir destroyerin olmamasının eksiklik olduğuna kanaat getiren Bristol, en yakın zamanda buraya bir destroyer gönderilmesine çalışacağını belirtmiştir.⁷⁰¹ Bristol bu görüşmenin ardından konuyu Amerikalı misyonerlerden Dr. Peet, Dr. White, Dr. Marden ve Mr. Riggs ile bir toplantıda tekrar görüşmüştü. Öldürülen Türk

⁶⁹⁹ LCMD, *The Papers of Mark L. Bristol*, II, 7 Mayıs 1921.

⁷⁰⁰ BOA, HR-SYS, 2880-3, Bn.: 2.

⁷⁰¹ LCMD, *The Papers of Mark L. Bristol*, III, 10 Mart 1921.

öğretmenin kolejde çok mutlu olduğunu ve öldürülmesine bir neden bulamadıklarını söyleyen bu kişiler, öğretmenin Türkler tarafından öldürülüp şüphelerin kolej üzerine çekilmesine çalışılmasının ya da Hristiyanlar tarafından öldürülerek Türklerin koleje karşı ayaklanmalarının amaçlanmış olabileceğinin ihtimaller dâhilinde olduğunu düşündüklerini Bristol'e aktarmışlardı. Dr. Marden bölgede araştırmalar yapan Türk yetkililerin binadaki Amerikalıların araştırmacılara eşlik etmelerine izin vermediklerini ve kolejde çalışan bir Ermeni'nin, gece boyunca kolejden silah ve mühimmat kaçırılarak gömüldüğüne dair bazı bilgiler verdiğini iddia ettiklerini ifade etmişti. Toplantıda söz alan Dr. White ise kolejde ele geçirilen Pontus belgeleri üzerinden konuyu ele almıştı. Dr. White, savaştan önce Pontus Cemiyeti isimli bir cemiyetin varlığından bahsederek bu cemiyetin faaliyetlerinin kolejdeki bir öğretmen tarafından dikkatli bir şekilde denetlemiş olduğunu ve cemiyetin herhangi bir siyasî faaliyet içinde olmadığına, cemiyette sadece Rum öğrencilerin müzakere ettiklerini belirttiğini ifade etmişti. Dr. White'a bu öğretmenin uyruğunu soran Bristol, ondan öğretmenin yerli bir Rum olduğunu öğrenince, öğretmenin taraflı olabileceğini söyleyerek verdiği bilgilerin güvenilir olmayacağını ifade etmiştir.⁷⁰²

Görüldüğü üzere, TBMM hükümetinin önünde bölgedeki faaliyetlerinde çok çeşitli imkân ve desteğe sahip olan Pontusçuların yol açtığı kemikleşmeye yüz tutmuş ve neredeyse kangren halini almış bir sorun bulunmaktaydı. Bu sorun karşısında askerî tedbirlerin yanında adlî ve idarî tedbirlerin de zaruretini kavrayan TBMM hükümeti bu yönde de birtakım düzenlemelere başvurmuştur.

Rusya, İngiltere,⁷⁰³ Amerika⁷⁰⁴ ve Yunanistan destekli Pontusçu teşkilatlar tarafından bölgeye akıtılan silahlarla adeta bir mühimmat deposu haline gelen Karadeniz bölgesinin, ciddi tehdit arz eden bu vaziyetten kurtarılmasının elzem olduğu bilincinde olan TBMM hükümeti, bir beyanname yayımlamak suretiyle bu silahların toplatılması için

⁷⁰² **LCMD, The Papers of Mark L. Bristol**, III, 31 Mart 1921.

Bristol, Türk yetkililerin Dr. White'ın özel yazışmalarının Rumlar arasında Pontus bilincini oluşturma amacı taşıdığı ve Pontus entrikalarının bir parçası olan gizli bir cemiyete yataklık ettiğine dair bazı belgeler ele geçirdikleri yönündeki iddialarına raporlarında değinerek Pontus Cemiyeti'ni savunan bir duruş sergileyen Dr. White hakkında "Dr. White doğrudan bu gizli cemiyete dâhil olmasa da, özel mektupları onun bu entrikaya sempati duyduğunu gösteriyor" ifadesini kullanmıştır. **LCMD, The Papers of Mark L. Bristol**, III, 22 Haziran 1921.

⁷⁰³ Rum nüfusun yoğun olarak yaşadığı Samsun ve Merzifon'da işgal faaliyetlerinde bulunarak bölgede bulunan Rum çetelere can suyu veren İngilizlerin, sadece Samsun'da dağıttıkları silah miktarı on bin civarındaydı. Jaeschke, a.g.e., s.56, 57; **Pontus Meselesi**, s.387.

⁷⁰⁴ **ATASE**, Kl.: 277, Ds.: 10, Fh.: 79, Bn.1.

çağrı yapılması kararı aldı.⁷⁰⁵ Bu şekilde elinde silah bulunanlara iki seçenek sunulmuş oldu. Silahları teslim etmeleri durumunda zaten sorun kendiliğinden çözülmüş olacaktı. Yahut -kuvvetle muhtemel- bu çağrıyı geri çevirerek silahlı direniş göstereceklerdi ki bu da onlara karşı alınacak tedbirleri meşru kılacaktı.⁷⁰⁶ Nitekim hükümetin çağrısı müspet karşılık bulmamış, silah teslimatı oranı olması gerekenin çok altında kaldığı gibi silahlarını hükümet güçlerine teslim etmek istemeyenler çetelere katılmışlardır.⁷⁰⁷ Hükümetin uzattığı açık ele bu şekilde sıkılı yumrukla karşılık vererek dağa çıkıp çetelere katılanlara yönelik Dâhiliye Nazırı tarafından oldukça sert bir beyanname yayımlanmıştır. Dâhiliye Nâzırı beyannamede, milletin ve kendilerinin düşmanı olanlarla iş tutarak “Pontus” adı altında bir hükümet kurmak niyetiyle hükümet ve millete karşı isyan ettikleri, Müslüman köylerini yakıp insanları öldürdükleri, cephede ölüm-kalım savaşı veren Türk milletine karşı silah doğrulttukları gerekçesiyle, isyan eden Rumlara karşı hükümetin gerekli tüm askerî tedbirleri alacağını belirtmiş ve kan dökülmemesi adına son defa isyancıları teslim olmaya davet etmiştir.⁷⁰⁸ Ancak bu beyanname de önceki gibi olumlu karşılık bulmamıştır. Askerî müdahaleden başka seçenek bırakmayan Pontusçulara karşı Nurettin Paşa komutasındaki Merkez Ordusu harekete geçmiş ve etkili neticeler elde edilmeye başlanmıştır.⁷⁰⁹ Merkez Ordusu’nun elde etmeye başladığı başarılar zamanla Pontusçu çeteler arasında gevşemeleri de beraberinde getirmiş ve teslim olanların sayısı artmaya başlamıştır.⁷¹⁰ Nurettin Paşa’nın komutanlığından alındığı⁷¹¹ Merkez Ordusu 8 Şubat 1922’de lağvedilmiş ancak Pontusçularla mücadele nitelik ve nicelik olarak daha güçlü olan Onuncu Fırka üzerinden devam etmesi kararlaştırılmıştır.⁷¹² 14 Temmuz 1922 tarihinde, Mustafa Kemal Paşa

⁷⁰⁵ ATASE, Kl.: 635, Gn.: 118, Bn.: 1; BCA, 030.018.001.4.39.9.

⁷⁰⁶ Balcioğlu, a.g.e., s.87.

⁷⁰⁷ Pontus Meselesi, s.387.

⁷⁰⁸ Pontus Meselesi, s.389, 390.

Dâhiliye Nâzırı’nın yayımladığı beyannamenin bir benzeri de 1922 senesinin Ocak ayında Samsun Mutasarrıfı tarafından yayımlanmıştı. Bu beyannamede de kandırılıp dağa çıkarılan isyancılara teslim olmaları çağrısı yapılmıştır. Çapa, Pontus Meselesi; Trabzon ve Giresun’da Milli Mücadele, s.83.

⁷⁰⁹ “Nurettin Paşa Pontuscuları Anlatıyor”, s.226.

Mustafa Kemal Paşa tarafından Dâhiliye Vekili Fethi Bey’e, Müdafaa-i Milliye Vekâletine ve Merkez Ordusu Kumandanlığı’na ayrı ayrı gönderilen şifrelerde Pontus eşkıyasının takibi için celpleri kararlaştırılanların işlemlerinin süratle tamamlanması istenerek hızlı ve etkili netice alınması sağlanmaya çalışılmıştır. Atatürk’ün Bütün Eserleri (1921-1922), 12, 2. Baskı, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2005, s.253-255, 260.

⁷¹⁰ Balcioğlu, a.g.e., s.126.

⁷¹¹ Nurettin Paşa, Merkez Ordusu komutanlığı görevinde iken birtakım yanlış uygulamaların olduğu şüyyu sonrasında, mecliste geniş bir yelpaze tarafından eleştiriye maruz kalmış ve Mustafa Kemal Paşa’nın sıcak bakmamasına rağmen görevinden alınmıştır. Konu hakkında mecliste yaşanan tartışmalar için bkz. TBMM Gizli Celse Zabıtları, II, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1985; s.403-409; 434-436; 440-442; 622-629.

⁷¹² BCA, 030.018.001.5.28.11.

tarafından Erkân-ı Harbiye Riyaseti'ne gönderilen bir yazıda, Pontus takibatının yarım ve sürüncemede kalmasının uygun olmadığı, bu işin azami bir ay zarfında son bulacak surette şiddetle takip edilmesi gerektiğinin altı çizilerek, batı cephesinde büyük muharebeler başlayana kadar Onuncu Fırka'nın bu iş için görevde kalacağı belirtilmiştir.⁷¹³

Askerî ve idarî tedbirlerin yanında Pontusçuların çıkardıkları isyanı sonlandırmak niyetiyle başvuru bir diğer tedbir de Pontusçu çetelerin faaliyetlerine katılan veya onları destekleyenleri yargılamak üzere İstiklâl Mahkemeleri'nin teşkil edilmesi olmuştur. TBMM 18 Eylül 1920 tarihinde aldığı 45 numaralı “muhtelif menatıkta İstiklâl Mahkemeleri teşkili” kararı ile birçok farklı yerde bu olağanüstü yetkilerle donatılmış mahkemelerin kurulmasını sağlamıştır. Başlangıçta sadece ordudan firar edenleri yargılamak üzere kurulan İstiklâl Mahkemeleri'nin yetkileri zamanla vatana ihanet, casusluk, isyan, eşkıyalık, bozgunculuk gibi suçlara da bakacak şekilde genişletilmişti.⁷¹⁴ 10 Ekim 1921 tarihine kadar yapılan yargılamalar neticesinde 3'ü Müslüman, 174'ü Rum olmak üzere 177 kişi idam, aralarında Trabzon metropoliti Hrisantos'unda yer aldığı⁷¹⁵ 74 kişi gıyabî idam, iki kişi hapis, 34 kişi sürgün ve on kişi de kürek cezalarına çarptırılmış ve bir kişi de beraat etmiştir.⁷¹⁶ Pontusçu çetelerin isyanlarının bastırılmasının ardından, Dâhiliye Vekili Ali Fethi Bey 27 Kasım 1922 tarihinde mecliste verdiği bir beyanatta “*İstiklâl Mahkemesi'nin lüzumunu mucib olan esbap zâil olmuştur. Pontus eşkıyası şiddetli bir takip neticesinde imha edilmiştir. ...Hükümet İstiklâl Mahkemesi'ne lüzum kalmamış olduğu fikrindedir*” sözleriyle bu defteri kapatmıştır.⁷¹⁷

3.2.2.2.1. Tedbirlere Karşı Gösterilen Tepkiler ve Pontus Meselesi'nin Sonu

Pontusçuların isyanını bastırmakla görevli Türk birliklerinin bölgedeki faaliyetleri ve İstiklâl Mahkemeleri'nin vermiş olduğu cezalar, İstanbul'daki Fener Patrikhanesi'ni ve Türkiye dışında faaliyet yürüten Pontus teşkilatlarını harekete geçirmişti.⁷¹⁸ Söz birliği etmişçesine Cemiyet-i Akvam'ın kapısı çalan bu odakların bu kurumdan beklentisi duruma

⁷¹³ CA, Ar.: III-7, Ds.: 24. Fh.: 54-17.

⁷¹⁴ Ezherli, a.g.e., s.65.

⁷¹⁵ Çapa, “Pontus Meselesi”, s.114.

⁷¹⁶ Aybars, a.g.e., s.173, 174.

⁷¹⁷ TBMMZC, D.: 1, C.:25, Yüz Kırk Altıncı İçtima, 27.11.1338, s.92.

⁷¹⁸ Pontus olaylarının bastırılması sırasında yaşananları protesto eden Yunan Salib-i Ahmer'i Taksim'de bir müsamere tertip etmiş, müsamereye Beyoğlu Rumlarından iştirak olmuştur. BOA, DH-KMS, 49-2/57, Bn.13.

müdahale edilmesiydi. İlk başvuru 28 Ocak 1921 tarihinde Atina'daki Merkezî Pontus Komitesi tarafından aşağıdaki telgrafla yapılmıştır.⁷¹⁹

Deirmendjoglou,

Zürih

Merkez komitesi temsilcisi sıfatıyla, Pontus sakinleri tarafından gönderilen aşağıdaki başvuruyu Milletler Cemiyeti'ne sunarım:

İşkencelere son verecek, geride kalanların hayatlarını koruyacak, sürülen Rumların geri gelmesini sağlayacak, mülklerini onaracak, Kemalistlerin aldığı tüm siyasî kararları iptal edecek, mallarına el konulan insanların mallarını geri verecek, maruz kaldıkları zararları telafi edecek bir yabancı manda idaresi olmadan, Türklerin ve Hristiyanların Türk idaresi altında yan yana yaşamasına imkân yoktur.

Merkezî Pontus Komitesi

Merkezî Pontus Komitesi'nin Cemiyet-i Akvam'a gönderdiği telgrafı 17 Eylül 1921'de Marsilya'daki Pontus Kongresi'nin mektubu takip etmiştir. Kongre başkanı Konstantinidis imzalı mektupta; "Pontus" bölgesinde katliamların sürdüğü, daha önce verdikleri muhtıralarla bu konuya dikkat çekerek akan kanın durdurulması için çalışıldığı, hiçbir kimsenin "Pontus Rumları" kadar acı çekmediği, Türklerin Rumların mallarına karşılıksız el koyduğu, bunların değerlerinin ödenmesi gerektiği, köylerin yakıldığı, insanların iç bölgeler sürüldükleri ifade edilerek gerekirse yurtdışındaki Rumların yardıma hazır oldukları mesajlarına yer verilmiştir.⁷²⁰

Türkiye dışındaki Pontuşçu teşkilatların Cemiyet-i Akvam'a başvurularını müteakip İstanbul'daki Fener Patrikhanesi de harekete geçmişti. 6 Ekim 1921 tarihinde bölgedeki gelişmeleri Müttefik Güçler nezdinde protesto eden Patrikhane, iki gün sonra da konuyu diğerleri gibi Cemiyet-i Akvam'a taşımıştır. Patrikhane'nin bu adımını İstikbâl gazetesinde kaleme aldığı "*Pontuscu Rumlar; Patrikhanenin bir Müracaatı*" başlıklı makalede değerlendiren Faik Ahmed Bey, Patrikhane'yi Yunanlığa ve Yunan emperyalizmine alet olmakla suçlayarak, kendilerini mazlum göstermek suretiyle propaganda yaptıklarını yazdığı Rumlar hakkında şu ibretlik ifadeleri kullanmıştır.⁷²¹

⁷¹⁹ Albert, a.g.e., s.51.

⁷²⁰ Albert, a.g.e., s.34.

⁷²¹ **İstikbâl**, 426, 11 Teşrin-i evvel 1337 (1921); Demircioğlu, a.g.m., s.245.

...İstanbul Rum Patrikhanesi Amasya İstiklâl Mahkemesi'nce birkaç Pontusçu Rum'un idama mahkûm edilmesi vesilesiyle Cemiyet-i Akvam'a müracaat ederek Anadolu Rumlarının himayesini talep eylemiştir.

Patrikhane'nin Anadolu Rumları hesabına Avrupa'dan himaye talep etmesi ilk defa vuku bulmakta olan bir mesele değildir. Anadolu Rumlarının himayesi ve bu unsurun Türk boyunduruğundan tahlis edilmesi, mütarekeden sonra Türkler aleyhine çalışan ve Türk memleketleri üzerinde yabancı hâkimiyetler tesis sevdasıyla öteye beriye başvurmuş Rum ve Yunan cemayat-ı milliyesinin Patrikhane denilen fesat ve hıyanet ocağının mütemadiyen dilinde ve zikrinde gezmiş, İtilaf Devletleri nezdindeki teşebbüsât-ı mütevaliyelerine esas ve zemin teşkil etmiş olan bir meseledir.

...Patrikhane'nin çok iyi bilmesi gerekir ki, tâbi oldukları devlet kanunları aleyhine isyan edenlerin cezasız kaldıkları hiçbir ülke yoktur ve olamaz. Hiç kimse, devletine karşı isyan edenlerin cezasız kalmasını istemeye hukuku yetkili değildir. Cemiyet-i Akvam'a yapılan müracaat bu açıdan tamamen anlamsız bir şeydir. Anadolu'da elli-altmış kişi asılmış ise, bunlar yaptıklarının cezasını görmüşlerdir. Hangi devlet ve hangi hükümet varlığına kasteden halkına karşı başka türlü bir davranışta bulunabilir. Patrikhane denilen hıyanet ocağı ne yapmak istiyor? Türk ülkesinde oturup da yabancılar hesabına çalışmak Türk hâkimiyet ve devleti aleyhine suikast düzenlemek isteyenlere Türkün ses çıkarmamasını mı görmek istiyor? Hatta kendisinin müstesna durumunun devam edip gideceğini mi sanıyor ki, Anadolu'da aynı vaziyette bir Rumluk görmek ve yaşatmak emelindedir.

Anadolu Rumlarının bugünkü vaziyetlerini dışarıya karşı acınacak bir şekilde göstermek hususundaki gayretler beyhude ve tamamen esassızdır. Anadolu'daki Rumlara kötü davranmak istenseydi, Pontus Meselesi'nden dolayı yalnız faal kişiler sorumlu tutulmakla kalmaz, bütün Rumlar cezalandırılırdı. Hâlbuki böyle olmamış, hıyanetlikleri tespit edilen sınırlı sayıdaki kişiler cezalandırılmakla yetinilmiştir. Buna herhangi bir yabancı devletin hiçbir şey demeye yetkisi yoktur. Hatta patrikhanenin söz söylemesi de gevezelikten başka bir şey değildir. Teessür ve mâtem. Patrikhane'ye yalnız bu düşer.

Fener Rum Patrikhanesi'nin Türkler aleyhindeki propaganda amaçlı uğraşlarından başka, İstanbul'daki "Pontus Rumları Komitesi"⁷²² de sahne almış ve 30 Nisan 1922 tarihinde Müttefik Güçler'e sundukları aşağıdaki muhtıra ile Karadeniz bölgesinde yaşananlar üzerinden mazlum edebiyatı yaparak yardım umut etmişlerdir:⁷²³

⁷²² Economides çalışmasında İstanbul'da faal olarak çalışmakta olan bir Pontus örgütünden bahsetmektedir. Müttefik Güçler'e gönderilen yukarıdaki muhtırayı Pontus Rumları Komitesi sıfatıyla imzalayan örgüt bu olsa gerektir. İngiliz Arşivlerinde Galata, Abid Han, No: 48 adresinden Pontus iddialarına ilişkin çeşitli mektuplar bulunmaktadır. Bu mektuplar, Economides'in eserinde Pontus Rumları Komitesi'nin genel sekreteri sıfatıyla tanıtılan Thoidis'in imzasını taşımaktadır. Buradan hareketle, Pontus Rumları Komitesi olarak bahsedilen örgütün bu mektupların gönderildiği adresi kullandığı kuvvetle muhtemeldir. FO, 608/82/13, Kn.: 6463, Dn.: 342/8/1, 1 Nisan 1919, s.539; Economides, a.g.e., s.1.

⁷²³ **Memorandum from the Central Council of the Counties of Pontos to the Prime Minister of a Great Power, or a Church Leader, Concerning the Persecution of the Greeks of Pontos**, <http://www.venizelosarchives.gr/en/rec.asp?id=43009> (11.07.2014).

Türkler tarafından Pontus bölgesindeki masum Hristiyanlara yönelik Birinci Dünya Harbi esnasında ve sonrasında yapılan, duyulmamış katliam ve zulümlere dair Ateşkes Anlaşması'ndan bu yana, Barış Konferansı'na ve Müttefik Güçler'in hükümetlerine yapılan birçok başvuru yapıldı. Fakat edinilen izlenim bu konuda çok da bilinç oluşmadığı yönündedir.

İstanbul'daki Merkezî Pontus Komitesi, Müttefik Güçler'in bu konuda ikna edilebilmesi durumunda, Hristiyanların asla yardımsız ve korumasız bırakılmayacaklarını düşünüyor.

Harp boyunca 300 bin Rum Pontus bölgesinden sürüldü. Seksen beş bini Rusya'ya kaçmaya zorlandı. 233 bin kişi açlık sefalet ve kötü şartlardan dolayı öldü. 400 Rum köyü tamamen imha edildi.

Yakın zamanda Giresun Bulancak'ta 83 köy ve kasabadaki yerleşimciler evlerine kilitlenerek Osman Ağa'nın kanlı askerli tarafından yakıldılar. Pontus bölgesindeki 19-35 yaş arası erkekler, meşhur amele taburlarına kaydedildi ve şehit edildi. Bunlardan yaşları 15-19 ve 35-55 arasında olanlar sürgün edildi veya Kafkasya, Kürdistan ve diğer bölgelerdeki sivil hapishanelere gönderildi.

Bunların yüzde yetmiş yiyecek ve barınma sıkıntısından dertli. Çoğu açlıktan, şiddetten, bulaşıcı hastalıklardan ve Türk doktorların son derece zehirli serum enjekte etmelerinden dolayı öldü.

İnsanların birçoğu Samsun, Bafra, Ladik boyunca sürüldü. Sinop ve Tirebolu gibi yerlerde yakılan köylerden kurtulan çocuk ve kadınlar dağlara sığındılar, çıplak ve aç kaldılar ve şu anda Türk askerleri tarafından takip ediliyorlar.

....

Bu felaketler ancak Türkiye'nin aşağıdaki koşulları yerine getirdiği takdirde önlenebilir.

- 1- Katliamlar derhal durdurulmalıdır,
- 2- Gözaltına alınanlar ve mahkûmlar acilen serbest bırakılmalıdır,
- 3- Amele taburuna alınanlar serbest bırakılmalıdır,
- 4- Tüm siyasi tutuklular bırakılmalı ve bütün yargılamalardan vazgeçilmelidir,
- 5- Sebep ve zamanına bakılmaksızın, tüm Rumlar bağımsız Pontus'a dönebilmelidir,
- 6- Bölgenin etnik karakterini değiştirmek için Türk hükümeti tarafından Pontus bölgesine dışarıdan getirilen Müslümanlar bölgeden çıkarılmalıdır,
- 7- 1914'ten bu yana Türkler tarafından incitilen ve zarar verilen Hristiyanların bu durumları onarılmalıdır,
- 8- Resmî ve özel yolla uygulanan tüm şiddet eylemleri, müsadereleler, hırsızlıklar sonlandırılmalıdır,
- 9- Katliam ve yıkımların müsebbipleri tutuklanmalı ve cezalandırılmalıdır,
- 10- Müttefik Güçler'in tam koruması altında otonom bir Pontus yapısı inşası sağlanmalıdır.

Pontus Hristiyanları sizin adaletinize ve insanî fikirlerinize inanıyor ve yukarıdaki listede yer alan isteklerin yerine getirileceğine ve gerçekleşeceğine dair dua ediyor. Sizin bu bağlı elleri geri çevirmeyeceğinize ve katillerin insafına bırakmayacağınıza inanıyoruz.

İstanbul 30 Nisan 1922

Pontus Rumları Komitesi

TBMM tarafından alınan tedbirlere ve Batı Anadolu’da Türk ordularının elde ettiği başarılı neticelere paralel olarak dışardan aldığı destek büyük oranda kesilen Pontusçu çeteler daha fazla direnemediler. Bölge halkının gösterdiği hassasiyetin de etkisiyle,⁷²⁴ takvimler 6 Şubat 1923 tarihini gösterdiğinde Pontusçuların isyanı tamamen bastırıldı.⁷²⁵ Pontusçu çetelere karşı verilen mücadele zarfında toplamda 10.886 çete mensubu zararsız hale getirilmiş, 11.188’i de öldürülmüştür.⁷²⁶ Kurtulabilen Rum çeteleri soluğu Yunanistan’da almışlar,⁷²⁷ geride kalanlar ise yaşanan olayların yol açtığı toplumsal zıtlık, güven zedelenmesi ve iki ülkenin de sınırları içinde homojen bir nüfus yapısına sahip olmaya yönelik istekleri göz önünde bulundurularak⁷²⁸ Türkiye ile Yunanistan arasında imza edilen “Türk-Yunan Ahali Mübadelesi Sözleşmesi” gereği Türkiye’den gönderilmişlerdir. Bu şekilde Lozan Antlaşmasını takip eden iki senede Trakya ve Anadolu’dan Yunanistan’a yaklaşık 200 bin Rum giderken, Yunanistan da 300 bin Türk Anadolu’ya gelmiştir.⁷²⁹ Tablo 16’da 1930 senesinde Yunanistan’da yayımlanan istatistik yılında 1922 öncesi ve sonrası dönemlerde Yunanistan’a giden mülteci sayısına dair teferruatlı veriler görülmektedir.

⁷²⁴ Mesut Çapa, “Anadolu’da Yunan Kızılhaçı’nın Faaliyetleri (1919-1920)”, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, VII, İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi, 1992, s.223.

⁷²⁵ CA, Ar.: IV-15-a, Ds.: 62, Fh.: 9/8.

⁷²⁶ Ergün Aybars, **İstiklal Mahkemeleri**, Ankara: Bilgi Basımevi, 1975, s.172.

⁷²⁷ Çapa, “Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin Pontuscu Rumlara Karşı Aldığı Tedbirler”, s.423.

⁷²⁸ Hikmet Öksüz, “Pontusçuluğun Sonu: Nüfus Mübadelesi”, **BGPS**, (Ed.: Veysel Usta), Trabzon: Serander Yayınları, 2007, s.429.

⁷²⁹ Renée Hirschon, **Heirs of the Greek Catastrophe; The Social Life of Asia Minor Refugees in Piraeus**, Oxford: Clarendon Press, 1989, s.9.

Tablo 16: 1930 Yunanistan İstatistik Yılına Göre Mülteci Sayısı

Kökeni	Mülteci Sayısı		
	1922 Öncesi	1922 Sonrası	Toplam
Anadolu	37,728	589,226	626,954
Trakya	27,057	229,578	256,635
Pontus	17,528	164,641	182,169
Bulgaristan	20,977	28,050	49,027
Kafkaslar	32,421	14,670	47,091
İstanbul	4,109	35,349	38,458
Rusya	5,214	6,221	11,435
Sırbistan	4,611	1,446	6,057
Arnavutluk	1,600	898	2,498
On İki Ada	355	383	738
Romanya	266	456	722
Kıbrıs	25	32	57
Mısır	1	7	8
Toplam	151,892	1,069,957	1,221,849

Kaynak: General Statistical Service of Greece, *Annuaire Statistique de la Grèce*, Athènes: Imprimerie Nationale, 1930, s.41.

Aynı zamanda Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin ulus-devlet yapısına dönüşme yolundaki önemli kilometre taşlarından biri olan mübadele ile Pontus Meselesi kapanmış ve Yunan Megali İdeası'nın insan kaynağı elinden alınmış oldu.⁷³⁰

⁷³⁰ Hikmet Öksüz, “Yunanistan’dan Gelen Göçmenlerin Bafra’ya İntibakı”, **Batı Trakya Türkleri: Makaleler**, Çorum: KaraM Yayınları, 2006, s.93.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. PONTUSÇULUK FAALİYETLERİ ETRAFINDAKİ PROPAGANDA FAALİYETLERİ

Türklerin Anadolu'ya yerleşmesi ve kısa sayılabilecek bir süre içinde önemli ilerleme kat etmesi, batıda hayal kırıklığı ile birlikte bir korkuyu da beraberinde getirmiştir. Osmanlı İmparatorluğu ile zirveye ulaşan bu hayranlıkla karışık korku, zaman içinde batı toplumunun hafızasında derin izler bırakacak bir eziklik duygusu doğurdu. Bu duygu, siyasî dengelerin değişmesi ve Osmanlı İmparatorluğu'nun batı karşısında zayıf düşmesine rağmen devam etmiştir. Batı, başından beri “mesele” olarak algıladığı *şarkı* ve onun somut hali olan Osmanlı'yı ve İslam'ı kendi medeniyetine karşı bir düşman olarak kabullenmiş ve bu hastalık kuşaktan kuşağa sirayet etmiştir. *Şark Meselesi*'nin altında yatan ruh hâli işte budur. Bu ruh hâlinin de önemli derecede etkisiyledir ki Osmanlı, Türkler veya İslam hakkında ileri sürülen her menfi ifade karşısında batı toplumu peşinen inanma meylinde olmaktadır. Buradan hareketle, batıda var olan bu anlamsız şartlanmışlık, Türkler hakkında çıkan her türlü propaganda söyleminin sorgusuz kabul görmesini kolaylaştırmıştır. Özellikle Birinci Dünya Savaşı döneminde yaşanan Ermeni tehcirinin batı kamuoyuna bir “soykırım” olarak tanıtılması ve Millî Mücadele döneminde “Pontus iddiaları” çerçevesinde Rumlara da benzer muamelelerde bulunduğu yönündeki ithamların Türklere rahatlıkla isnat edilmesini bu pencereden de değerlendirmek gerekmektedir. Bu çalışmanın konusunu teşkil eden Pontus Meselesi etrafında, gerçekte yaşananlar hakkında batı kamuoyunun sahip olduğu önyargıları anlayabilmek için, o dönemde Türkler aleyhinde yürütülen propaganda çalışmalarının ve yabancı basının olayları ele alış biçiminin hedeflediği algı inşası gayretlerinin ortaya konulması gerekmektedir.

Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşı döneminde belki de hakkında en fazla propaganda çalışması yürütülen güçlerin başında gelmiştir. Zaten Şark Meselesi etrafında hakkında batıda yeterince menfi bir kanaat oluşturulmuş olan Osmanlı Devleti'nin, bu son demlerinde de aleyhinde yazılan ve çizilenlerin alıcı bulması zor olmamıştır. Savaş

esnasında yaşanan Ermeni tehcirinin batı kamuoyuna “dindaşlara yönelik uygulanan vahşi bir soykırım faaliyeti” olarak aksettirilmesi, Osmanlı Devleti aleyhinde takip edilen propaganda çalışmalarından elde edilen “başarılı” neticeyi göstermesi bakımından önemlidir. Takip edilen propagandaların da büyük oranda etkisi ile “Ermeni soykırımı” bağlamında ileri sürülen gerçek dışı iddiaların batı kamuoyunda estirdiği rüzgârın cazibesi, yelkenlerini bu rüzgârla doldurmak isteyen Pontusçu çevreleri de heyecanlandırmıştır. Bu çevrelerin batılı ülkelerde kurdukları örgütler marifetiyle Osmanlı Devleti tarafından zulme maruz bırakıldıklarına dair batılı etkin güçler nezdinde giriştikleri yoğun tanıtım ve propaganda faaliyetlerinin bir bölümüne önceki bölümde değinilmişti. Özellikle Paris Barış Konferansı esnasında Yunanistan adına Başvekil Venizelos⁷³¹ ve Pontusçular adına da Pontus Cemiyetleri ile Hrisantos gibi Pontusçuluk faaliyetlerinde ön planda olan kişilerin göstermiş oldukları gayretkeşliğe dikkat çekilmişti. Konferans sürecinde Yunanistan’ın Anadolu topraklarındaki nüfus iddialarını desteklemek için kaleme alınan propaganda kitapları ile Pontusçu çevrelerin Karadeniz bölgesinin demografik yapısına dair ileri sürdükleri muhtıralar da birer propaganda çalışması niteliğindedir.⁷³² Bu bölümde ise Pontusçu çevrelerin iddiaları doğrultusunda kaleme alınan propaganda kitapları ile yabancı basın organlarında konu hakkında yer verilen haber ve yorumlar ele alınmıştır.

⁷³¹ Venizelos’un konferansta batılı siyasi çevreler, münevverler, gazeteciler, işadamları ve üstü düzey devlet adamları nezdinde giriştiği kulis faaliyetleri ile konferanstan ülkesi için menfaat temin etme çabaları dikkat çekmiştir. İkili dostluk ilişkileri ve yoğun propaganda faaliyetleri, Venizelos’un amacına ulaşmak noktasındaki en önemli kozları olmuştur. Bu amaçla yüksek bütçeler ayrılarak geniş bir propaganda ağı oluşturan Venizelos liderliğindeki Yunanistan heyeti, konferansta söz sahibi olan devletlerin ileri gelen temsilcileri ve gazetecileri ile yakın ilişkileri bulunan Yunan asıllı işadamları marifetiyle taleplerini elde edebilmek adına büyük çabalar sarf etmiştir. Kitsikis, **Yunan Propagandası**, s.6, 7.

⁷³² Paris Barış Konferansı’nın toplandığı dönemde daha ziyade Karadeniz bölgesinde yaşayan Rumların nüfus durumları ve bölgeye dair taleplerinin dillendirildiği çalışmalar gündeme gelmişti. Bunlar arasında Trabzon metropoliti Hrisantos tarafından hazırlanan “The Euxine Pontus Question; Memorandum Submitted to the Peace Conference (Pontus Meselesi: Barış Konferansı’na Sunulan Muhtıra)”; Samsun metropoliti Germanos’un kaleme aldığı ve daha sonra Pontus Cemiyetleri tarafından yayımlanan “The Turkish Atrocities in the Black Sea Territories (Karadeniz Topraklarında Türk Mezalimi)”; Hrisantos, Marsilya’da bulunan Pontus Kongresi başkanı Konstantinidis ve Paris’te bulunan Pontus Millî Birliği Başkanı Ekonomos’un ortak imzalarını taşıyan “The Pontus Question; Memorandum Submitted to the Peace Conference (Pontus Meselesi: Barış Konferansı’na Sunulan Muhtıra)” isimli çalışmalar yer almaktaydı. Yine aynı dönemde konferansta Yunan iddialarına uygun zemini oluşturabilmek için de çok sayıda kitap basılmıştı. Bunlar arasında Yunan başvekil Venizelos’un onayı alındıktan sonra Amerika’daki Helen Organizasyonu tarafından bastırılan “Greece Before the Peace Congress of 1919; A Memorandum Dealing with the Rights of Greece (1919 Konferansı Öncesi Yunanistan: Yunanistan’ın Hakları Hakkında bir Muhtıra)”; George Soteriades tarafından kaleme alınan “An Ethnological Map Illustrating Hellenism in the Balkan Peninsula and Asia Minor (Balkan Yarımadası ve Küçük Asya’da Helenizm)”, Polybius’un yayımladığı “Greece before the Conference (Konferans Öncesinde Yunanistan) ve Léon Maccas tarafından hazırlanan “l’Hellénisme de l’Asie-Mineure (Küçük Asya’da Helenizm)” isimli çalışmalar bulunmaktaydı.

4.1. Propaganda Mücadelesi ve Pontus Propagandası Amaçlı Çalışmalar

4.1.1. Propagandanın Gücü ve Türk İddialarına İlişkin Çeşitli Propaganda Çalışmaları

Belli konularda kitlelerin fikir ve davranışlarına etki etmek gayesini taşıyan ve bir plan ve program etrafında şekillendirilen mesajlar bütünü olarak tanımlanabilecek *propaganda* kavramı, tarih içinde sıklıkla başvurulan araçlardan biri olagelmıştır. Herhangi bir bilginin belirli bir istikamette sık sık tekrarlanmasıyla gerçekleştirilebilecek propaganda çalışmaları ile insanların fikrî yapılarına doğrudan etki edilebileceği gibi, bu yolla toplumlara menfaatlerine ters düşen adımlar dahi atırılabilir. Hedef alınan kitleleri etkileyerek onları belli bir görüş etrafında birleştirecek propaganda faaliyetleri için kullanılan malzemelerinin nitelik ve nicelikleri, bu faaliyetlerden arzulanan neticenin elde edilebilmesi noktasında belirleyici önemdedir. Zihinlerde olumsuz bir anlam çağrıştıran propaganda, akıllıca değerlendirildiğinde özellikle savaş dönemlerinde oldukça etkili bir silah olarak kullanılabilir. En yaygın propaganda araçları arasında, gazete ve dergilerde yer alan haber ve değerlendirmeler, hedeflenen amacı destekleyici nitelikte kaleme alınan kitaplar, hükümet ve istihbarat raporları ve görsel etkisi bulunan ilan, karikatür ve broşürler gelmektedir.

Basın-yayın organlarının belli bir siyasî görüşü benimsetmek için kullanılması, neredeyse basın kadar eski bir yöntemdir. Bu yöntemin tam olarak başarıya ulaşabilmesi, aynı zamanda karşı yöndeki fikir ve değerlendirmelerin toplumlara ulaşmasının engellenmesi ile mümkündür.⁷³³ Bu sayede habere ve bilgiye çok yönlü erişim imkânı elinden alınan toplumun doğruyla yanlışını birbirinden ayırması daha da zorlaşır. Bugünlere nazaran basın-yayın alanında çeşitliliğin daha az olduğu dönemlerde, toplumların bu handikap karşısında daha zayıf bir konumda oldukları gerçeği göz önünde bulundurulduğunda, propagandanın gücü daha net ortaya çıkacaktır.

Propaganda yapmanın en etkili ve ekonomik yolu basın-yayın yolunu kullanmaktır. Zira bir bütün olarak basın, yalnızca haber ve bilgi edinme değil, aynı zamanda bir fikrin üretim ve propaganda aracıdır. Bu araç, ilerleyen bölümlerde de görüldüğü üzere, Birinci

⁷³³ Onur Öymen, **Bir Propaganda Silahı Olarak Basın**, 2. Baskı, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2014, s.20.

Dünya Savaşı ve hemen sonrasındaki dönemde, yabancı yayın organları tarafından Yunanistan'ın menfaatleri doğrultusunda çok etkin bir şekilde kullanılmıştır. Siyasî ve ekonomik durumu geniş çaplı propaganda faaliyetleri yapmaya müsait olmayan Yunanistan'ın kendisi de propagandanın gücünden imkânları ölçüsünde azami oranda yararlanmak istemiştir. Yunanistan'ın Anadolu toprakları özelinde önüne koyduğu hedefler ile sahip olduğu imkânları arasındaki büyük dengesizlik, onu kitap ve broşür gibi propaganda araçlarını daha yoğun olarak kullanmaya itmiştir.⁷³⁴ Yunanistan'ın Anadolu üzerindeki hak taleplerini duyurmak ve bunun için gereken desteği sağlamak niyetiyle giriştiği propaganda faaliyetlerine karşılık Osmanlı Devleti cephesinde de çok yoğun olmasa da benzer bir yol takip edilmiştir.

Anadolu'daki Yunan işgalleri sırasında vuku bulan Yunan zulmünü dünyaya duyurmak için Türkler tarafından çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Bu işgaller sürecinde Türklerin yerlerinden yurtlarından ayrılmak zorunda kalmalarının sebebiyet verdiği muhacirlik sorununa eğilmek üzere *Muhacir'in Müdiriyeti*'nde *Tahkik-i Fecayii Komisyonu* isminde bir kurul teşkil edilmişti. Hamdi Bey'in idaresinde ve yabancı dillere vâkıf müfettiş Halil Ali Bey'in riyasetinde bir zevattan oluşan bu komisyon, yalnızca araştırma yapmakla değil muhacirlerin iskân işlerini halletmekle de ilgilenmiştir. Komisyon, işe başladığı günden itibaren Çatalca, Çanakkale, Şile havalisi ile Boğaziçi'nde Yunan işgaline maruz kalan mıntıkada yaşanan mezalimleri araştırmıştır. Tahkik-i Fecayii Komisyonu *Türkiye'de Yunan Fecayii* isimli iki ciltlik "siyah kitap" neşrederek bunları İngilizce ve Fransızca dillerine tercüme etmiş ve yabancı cemiyetlere göndermiştir. Aynı şekilde, *Cemiyet-i Akvam'da Ermeniler ve Rumlar* isimli bir kitapçık da komisyon tarafından Türkçe, İngilizce ve Fransızca dillerinde yayımlanarak Cemiyet-i Akvam'a ve diğer uluslararası cemiyetlere gönderilmiştir.⁷³⁵

Tahkik-i Fecayii Komisyonu'nun çalışmaları haricinde Birinci Dünya Savaşı ve sonrasındaki dönemde Türkler aleyhine ortaya atılan iddialara karşılık olarak, Türk tezlerini savunan yayımlar da yapılmıştır. Bunlar arasında; Türk Yurdu Cemiyeti'nin Lozan'da faaliyet yürüten şubesinin yayımladığı *Greek Atrocities in the Vilayet of Smyrna: May to July 1919* (1919 Mayıs'ından Temmuz'una Kadar İzmir Vilayeti'ndeki Yunan

⁷³⁴ Hayati Aktaş, "Doğu Karadeniz Bölgesinde Pontus Devleti Kurma Çabaları ve bu Amaçla Hazırlanan Propaganda Kitapları", **BGPS**, (Ed.: Veysel Usta), Trabzon: Serander Yayınları, 2007, s.276.

⁷³⁵ **Resimli Anadolu Hediyesi**, 1 (6), İstanbul: Matbaa-yı Ahmet İhsan ve Şürekâsı, 1338.

Mezalimi); *Asia Minor and its Populations* (Küçük Asya ve Halkları); *Turkish Civilisation in Asia Minor* (Küçük Asya'da Türk Medeniyeti) ve *Smyrna: from the Economic, Ethnographical, Historic and Political Point of View* (Ekonomik Etnografik, Tarihi ve Siyasî Açıdan İzmir) isimli eserler ve Türk Yurdu Cemiyeti Cenevre şubesi tarafından yayımlanan *Memorial on the Nationalities Established in Asia Minor* (Küçük Asya'da Yaşayan Milletlerin Hatırası) isimli çalışmalar bulunmaktadır.

Türk Yurdu Cemiyeti'nin Lozan ve Cenevre'deki şubeleri tarafından yayımlanan çalışmalar haricinde de çeşitli kitap ve broşürler yayımlanmıştır. 17 Mart 1919 tarihinde İzmir Müdafaa-i Hukuk-u Osmaniye Cemiyeti tarafından toplanan kongre tarafından neşredilen *An Appeal to Justice*; Pierre Loti tarafından yayımlanan *The Armenian Massacres* (Ermeni Katliamları); Kara Şemsi⁷³⁶ tarafından yayımlanan *Memorandum on the Right of the Turkish Nationality* (Türk Milleti'nin Haklarına Dair Muhtıra); *The Turks and the Armenian Question* (Türkler ve Ermeni Meselesi); *The Turks and Panhellenism* (Türkler ve Panhellenizm); *The Extermination of the Turks* (Türklerin İmhası) ve *Turks and Armenians in the Light of History: Refutations of the Memorial of the Armenian Legation* (Tarih Işığında Türkler ve Ermeniler: Ermeni Sefaretinin Muhtırasına Tekzipler) isimli çalışmalar ile Cenevre'de neşredilen *Memorial on the Rights and Claims of the Turkish People* (Türk Milleti'nin Hak ve Talepleri) ve Ahmed Hakkı tarafından Lozan'da yayımlanan *The Events in Turkey since the Armistice* (Mütareke'den Sonra Türkiye'de Yaşananlar) isimli çalışmalar bunlardan bazılarıdır.⁷³⁷

İkdam ve Tercümân-ı Hakikat gazetelerinin de aralarında bulunduğu bazı Türk gazetelerinin editörleri de Türkler aleyhinde yapılan propaganda faaliyetlerine sessiz kalmayan bir başka çevreydi. Editörler, Türkler hakkında ileri sürülen iddia ve ithamların doğru olmadığını ve asıl zulmedilenlerin Türkler olduğunu, İngiliz *The Manchester Guardian* gazetesine gönderdikleri bir protesto mektubu vesilesiyle duyurmaya çalışmışlardı. Mektupta; “Anadolu'daki Yunan ordusunun Türklerle karşı korkunç

⁷³⁶ Kara Şemsi, diplomat ve tarihçi Reşit Saffet Atabinen'in eserlerinde kullandığı müstear isimdir. **Türkler-Ermeniler ve Avrupa; 1- Les Turcs et La Question D 'Armenie, 2- L'Angleterre et Les Armeniens (1839-1904)**, (Çev. ve Yayınlayan: Bayram Kodaman), Ankara: Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1994, s.XIII.

⁷³⁷ The Permanent Bureau of the Turkish Congress at Lausanne, **Greek Atrocities in the Vilayet of Smyrna: May to July 1919; Inedited Documents and Evidence of English and French Officers**, Lausanne: Imprimerie Petter. Giesser & Held, 1919.

aşırılıklar uyguladığı, Türk köylerinin sistematik olarak tahrip edildiği, buralarda yaşayanların diri diri yakılarak katledildiği ve işgal altındaki bölgelerde Rumların, Türk ve Müslümanları silmek için çaba harcadığı” vurgulanmıştı. Mektupta ayrıca, “Türk basınının tüm dünya basınının dikkatini bu gerçeklere çekmek istediği, bu vesileyle Anadolu’daki sivil halka karşı Yunan ordusunun yaptığı katliamların protesto edildiği” ifadelerine yer verilmişti.⁷³⁸ Bu bağlamda, Yusuf Kemal Bey (Tengirşenk) de Londra’da Reuters haber ajansına röportaj vermek suretiyle, Pontus iddiaları çerçevesinde dillendirilen ithamlara cevap vermiş ve Karadeniz bölgesinde yaşananların içyüzünü paylaşmıştı.⁷³⁹

Ankara’da kurulan Büyük Millet Meclisi’nde Pontus Meselesi hakkında da zaman zaman takrirler verilmiş ve tartışmalar yaşanmıştır. Bunlardan biri de İzmit Mebusu Sırrı Bey’in, Anadolu için yapılan Pontus propagandası hakkında daha önce Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey’in cevaplama istemiyle verdiği sual takririne alamadığı cevabın⁷⁴⁰ daha sonra Dâhiliye Vekili Ali Fethi Bey tarafından verildiği sırada yaşanmıştır. Ali Fethi Bey’in Pontus Meselesi hakkında yaptığı uzunca konuşmanın ardından söz alan Sırrı Bey, uluslararası sahada Türklere yönelik yapılan propaganda faaliyetleri karşısında Türklerin pasif durumda kaldığı yönünde gayet yerinde bazı özeleştirilerde bulunmuştur. Sırrı Bey’in konuşmasındaki şu ifadeleri önemlidir:⁷⁴¹

...Düşmanlarımız âlemi medeniyet nazarında bizi şaibedar göstermek için bize birçok isnatta bulunurlar, bâzı vakayii îzam ederler, matbuatı işgal ederler ve nihayet hiç haberimiz olmadığı halde aklımıza gelmeyen birçok fecayiın mürtekibi Türklerdir, diye efkârı umumiye karşısında maznun kalırız. Biz her nedense hukukumuzun müdafaası usulünü bilmiyoruz, yapmıyoruz ve öğrenemedik. Düşünelim, Yunan tarafından irtikâbedilen bu fecayiın yüzde biri bizim tarafımızdan yapılmış olsaydı, Yunaniler bizim tarafımızdan ufacak bir surette mutazarrır olsaydı, Avrupa efkârı umumiyesi ne kadar galeyana edecekti. Bunun hikmeti, biz dâvamızı ispat edecek tedabire tevessül etmemenizdir. Garb’ın Şark hakkındaki husumetkârane zihniyetiyle beraber, tenevvür etmiş hakayikperver insanlar da bulunduğu için onların lisaniyle âlemi medeniyete hakayiki neşretmek, pek kolayken maatteessüf bundan istifade etmiyoruz.

...Hakayik-ı ifham için bir tedbire tevessül etmiyoruz. Gazetelerimiz susuyor, Avrupa’daki adamlarımız susuyor, Hükümetimiz susuyor. Gönül arzu ederdi ki, bu fecayi şimdiye kadar kitap şeklinde neşredilsin, tedvin edilsin, tesiri olsun, olmasın, Avrupa’ya neşredilsin. Fakat bunlara tevessül etmedik, bütün inşaata karşı sükût ettik, sükûtumuzu itiraf mahiyetinde telâkki ediyorlar. İşte vaziyetimizde itirafi cürmolmamak için biz bunu

⁷³⁸ MG, 28 Mayıs 1921, s.9.

⁷³⁹ The Yorkshire Post, 15 Mart 1922, s.8.

⁷⁴⁰ TBMMZC, D.: 1, C.:14, Yüz on Altıncı İçtima, 24.11.1337, s.316.

⁷⁴¹ TBMMZC, D.: 1, C.:14, Yüz on Altıncı İçtima, 24.11.1337, s.241, 242.

müdafaa etmeliydik ve Avrupa matbuatında hâkayikin neşrine çalışmalıydık. Binaenaleyh Hükümete rica ediyorum. Nasıl bu hakayıkı toplamak için ibrazı himmet, etmişlerse aynı vaziyetle bu hakayıkın Avrupa'ya neşrine çalışsınlar, ancak o vakit ifayı vazife etmiş olurlar. Hiç şüphe yok ki, Misakı Millîmiz dâhilinde sulh yapmak için masa başına oturduğumuz zaman bir hesap cetveli orta yere konacaktır. Tarafeyn için bu cetvel mukayese edilecektir. Bizim o vakit kuvvetli söylememiz ve hakkımızı tebyin ve izhar etmemiz için şimdiden bunları bir araya topluyarak âlemi medeniyete neşretmeli, yoksa o zaman sümmededarik vücuda getireceğimiz şeyler bir işe yaramaz.

...Muhterem gazetecilerimizden Ahmed Emin Bey bir makalesinde diyor ki, Harb yalnız muharebe; meydanında kazanılmaz, matbuat âleminde de kazanılmalıdır. Ümidvar mı ki onun bu sözünü, benim gibi, erkânı hükümetimiz de okumuşlar ve müstefid olmuşlardır. Çünkü istifade edilmeyecek bir hakikat değildir. Yalnız Harb ile iktifa edilmemelidir. Muharebe sahasında yaptığımız fedakârlığın aynı zamanda matbuat sahasında da yapılması lâzım gelir. İşte bu Yunan fecayinin sureti ikamı Avrupa'ya bildirmek ve o sahada da çalışmak lâzımdır. Bilmem hükümetin nazarı dikkatini celbedebildim mi?

...Tekrar edeceğim: Hükümet eğer bu hakayıkı Avrupa'ya isma etmek esbabına tevessül etmezse bütün gayreti beyhudedir. Ancak vazifesini; bunları Avrupa'ya ismaa çalışmakla yapmış olacaktır. Fethi Beyefendinin malûm olan dirayetlerinden bu noksanın ikmal olunacağını beklemek hakkımızdır. Pontus meselesi hakkında da Vekil Bey lâyıki veçhile beyanatta bulundular. Ona ilâve edecek bir sözüm yoktur. Fakat onun dahi bir broşür halinde Avrupa'ya neşredilmesinde fevkalâde bir faidei siyasiye, olacağını ve bunun da icrasını bilhassa kendilerinin vazifeperverliğinden istirham ederim.

Sırrı Bey'in Yunanistan tarafından yapılan yoğun propaganda çalışmalarına rağmen meclis tarafından bu yönde bir adım atılmamış olmasına yönelik yaptığı haklı eleştiriye o oturumda herhangi bir cevap verilmemişti. Ancak Sırrı Bey'in bu eleştirilerinin etkisi var mıdır bilinmez ama Dâhiliye ve Hâriciye Vekâletleri ile Erkân-ı Harbiye'nin teşebbüsleriyle⁷⁴² ertesine sene Matbuat ve İstihbarat Matbaası tarafından Pontus iddialarına karşı Türk tarafının iddialarını ihtiva eden oldukça teferruatlı bir belge-kitap yayımlanmıştır. Türkiye'de Pontus Meselesi konusunda yapılan çalışmaların temel kaynaklarından biri olan *Pontus Meselesi* isimli bu kitap, devam etmekte olan Lozan görüşmelerinde Türk tezlerinin haklılığını savunmak üzere hazırlanmıştır.⁷⁴³ 1921 senesinde Matbuat ve İstihbarat Umum Müdürlüğü'ne getirilen⁷⁴⁴ Ahmet Ağaoğlu, meclisteki bir konuşmasında, “*Ben, bir buçuk ay zarfında beş yüz sayfalık Pontus mezalimine ait bir vesika, bir eser çıkardım ve zannederim ki Matbuat Müdüriyeti mevcut*

⁷⁴² TBMMZC, D.: 1, C.:23, Yüz Üçüncü İçtima, 16.9.1338, s.83.

⁷⁴³ *Pontus Meselesi*, s.IX.

⁷⁴⁴ Ebru Kayabaş, “‘Bir Yavuz Hukukçu’: Ahmet Ağaoğlu”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 70 (1), İstanbul: 2012, s.444.

olduğu zamandan beri, biç böyle bir eser meydana gelmemiştir”⁷⁴⁵ diyerek kitabın yaşanan tüm maddî ve teknik zorluklara rağmen⁷⁴⁶ hazırlandığını ifade etmiştir.

Ünlü İngiliz iktisat tarihçisi Arnold Joseph Toynbee tarafından hazırlanan *The Blue Book* (Mavi Kitap) adlı meşhur çalışmanın dünya kamuoyunda Osmanlı Devleti aleyhine büyük ses getirmesi, bu çalışmadan mülhem olarak, öznesi aynı fakat nesnesi Osmanlı Rumları olan benzer çalışmalar hazırlanması konusunda Yunanistan’a ve Pontusçu çevrelere fikir vermiştir. Yunanistan devleti ve Fener Patrikhanesi ile bunlar tarafından desteklenen Pontusçu örgüt ve cemiyetler, propagandanın tesir gücünden yararlanmak amacıyla birçok çalışma hazırlayıp uluslararası ortamlarda davalarına destek devşirmeye çalışmışlardır. Hatta yalnız bu amaca hizmet etmek için Rum Matbuat Cemiyeti ismi ile bir teşkilat kurulmuştu. Yunanistan’ın menfaatleri doğrultusunda kurulmuş olan ve bizzat İstanbul’daki Yunan konsolosun başkanlığında çalışmalarını yürüten Rum Matbuat Cemiyeti, Fener Patrikhanesi’nin yayımladığı propaganda eserleri için gerekli malzemenin tedarik edilmesi görevini icra etmekteydi.⁷⁴⁷

4.1.2. Pontus Meselesi’ne İlişkin Rum İddiaları Çerçevesinde Yayımlanan Propaganda Çalışmaları

Pontus Meselesi çerçevesinde ele alınması gereken Rum iddialarını yansıtan propaganda çalışmalarından ilki, 1919 senesinde Fener Rum Patrikhanesi tarafından İstanbul’da yayımlanan *Persecution of the Greeks in Turkey, 1914-1918* (Türkiye’deki Rumların Gördüğü Zulüm, 1914-1918) isimli kitaptır.⁷⁴⁸ Kitap, Birinci Dünya Savaşı senelerini kapsasa da, içeriğinin bir kısmının Pontus Meselesi bağlamında ortaya atılan iddialara zemin oluşturması bakımından önemlidir. Kitap, 1914-1918 seneleri arasında meydana gelen hadiseler üzerinden katı bir propaganda çabasının ürünüdür. Kitaba hâkim olan acındırıcı ve kışkırtıcı dil, kitabı tam manasıyla bir propaganda çalışması yapmaktadır. Dört bölümden oluşan kitabın ilk bölümünde Osmanlı Devleti’nin Trakya ve Balkanlar coğrafyasında, ikinci bölümünde Doğu ve Batı Anadolu bölgelerinde ve üçüncü bölümde de “Pontus” bölgesinde yaşayan Rumların uğradıkları işkenceler temelindeki

⁷⁴⁵ TBMMZC, D.: 1, C.:22, Doksan Dokuzuncu İçtima, 9.9.1338, s.602.

⁷⁴⁶ TBMMZC, D.: 1, C.:23, Yüz Üçüncü İçtima, 16.9.1338, s.83, 84.

⁷⁴⁷ Çapa, *Pontus Meselesi; Trabzon ve Giresun’da Milli Mücadele*, s.25, 26.

⁷⁴⁸ Greek Patriarchate, *Persecution of the Greeks in Turkey (1914-1918)*, Constantinople: Hesperia Press, 1919.

iddialar yer almaktadır. Son bölüm ise kitapta geçen iddialar hakkında bazı belgelere ayrılmıştır. Kitap, Birinci Dünya Savaşı sırasında, özellikle Rumların yaşadıkları acılara dair iddialarla doludur. Kitapta eyalet, vilayet ve hatta köylere kadar isim isim oldukça teferruatlı bilgiler bulunmaktadır. Bahsedilen yerlerde yaşayan Rumların Osmanlı idarecileri tarafından desteklenen Müslümanlar tarafından sistematik bir şekilde zulüm gördükleri, yerlerini terk etmeye zorlandıkları, toplumdan dışlandıkları, zorla çalıştırıldıkları ve mal ve mülklerine el konulduğu gibi ithamlar hemen her paragrafta tekrarlanmıştır.

Kitapta geçen iddialara dair destekleyici belge yok denecek kadar azdır. Olanların ise ne derece sahil oldukları şüphelidir. Son bölümde yer alan belgeler ağırlıklı olarak Metropoliklerle Patrikhane arasında ve metropolitler ve Patrikhane ile Osmanlı idarecileri arasındaki yazışmalardan oluşmaktadır. Fakat belgeler kitapta yer alan iddiaları ispat edici nitelikten uzaktır. Kitabın sonunda uluslararası çevrelere mesaj verme ihtiyacı duyulmuştur. Bu maksatla 1914 tarihli “*Patrik’in Bağımsız Kiliseler Birliği’ne Mektubu*” ve “*Büyük Güçler’e Not*” başlıklı alt bölümlerde yer alan ifadeler dikkat çekicidir. Bağımsız Kiliseler Birliği’ne verilen mesajda; “Osmanlı idarecileri tarafından Trakya’da yaşayan Hıristiyan nüfusa yönelik daha önce görülmemiş ölçüde kötü muamelelerde bulunulduğu, Anadolu Hıristiyanlarının korkunç zulümlerle karşı karşıya kaldığı, Doğu Ortodoks nüfusunun kesin ve sistematik bir imha tehlikesi tehdidi altında olduğunun su götürmez bir gerçek olduğu ve herhangi bir adım atılmaması durumunda daha büyük felaketlerin yaşanacağı” ifade edilmiştir. Büyük Güçler’e Not başlıklı mesajda ise; “Türklerin İkinci Balkan Savaşı’nda Doğu Trakya topraklarını ele geçirmesi ile beraber Türkiye’de bir anti-Hıristiyan akım yaşandığı, bunun Türkiye’deki Hıristiyanların planlı bir yok etme hareketine dönüştüğü, Hıristiyanların evlerinden çıkarıldıkları ve boykota tabi tutuldukları, Türk idarecilerin yapılan uyarıları dikkate almayıp boş vaatlerde buldukları ve bu nedenle Büyük Güçler’den Hıristiyanlığa yönelik bu tehdide mani olmalarının beklendiği” ifade edilmiştir.

Pontus Meselesi hakkındaki bir diğere propaganda kitabı da yine Fener Rum Patrikhanesi imzası ve *The Black Book of the Sufferings of the Greek People in Turkey; from the Armistice to the end of 1920* (Türkiye’deki Rumların Acılarının Kara Kitabı:

Mütareke'den 1920 Sonuna Kadar) ismi ile neşredilmiştir.⁷⁴⁹ Türkler hakkında çok ağır iddia ve ithamların yer aldığı kitap hakkında Dimitri Kitsikis şu bilgileri vermektedir:⁷⁵⁰

Bu kitap, o tarihteki Patrik Vekili Doroteos'un çabaları ile Rum Patrikhanesi tarafından yayımlanmıştır. Daha sonraları da, İngiltere'de, İngilizce olarak bastırılmıştır. "Vatansız kalmış Yunanlılar" adlı kitabın yazarı olan [Yunan diplomat] A.A. Pallis; 19 Kasım 1919'da, İngiltere'de bulunan [Yunanistan'ın Londra Büyükelçisi] Kaklamanos'a yolladığı mektupta şunları yazmıştır:

Aziz dostum,

Patrikhane epey zaman önce bir siyah kitap yayımladı. Bunda 1914'ten günümüze kadar Türkiye'de Rumlara karşı işlenen cinayetler bütün ayrıntılarıyla köy, köy anlatıyor. Kitabın Rumca ve Fransızca baskıları yapılmıştır. Buralı bir Levanten tarafından İngilizceye de çevrildi. Ne yazık ki çeviri pek kötüdür. Patrikhane'deki "Vatansız Kalmış Yunanlılar Komitesi" -ki bende bu komitede krallık temsilcisi olarak bulunuyorum- çevirme işini bana verdi (ama vaktim olmadığı için) komite bu defa doğrudan doğruya size başvurmak ve bu işi orada bir İngiliz'e yaptırarak, kitaptan 1000 nüsha bastırmak konulu ricamızı size iletmekle beni görevlendirdi. Komite masraflara karşı 150 Sterlin ödemeye hazırdır.

1920 senesinde İstanbul'da basılan kitap, önsöz kısmından başka "*Pontus'taki Rum Nüfusun Uğradığı Zulüm*", "*Orta ve Batı Anadolu'da Rum Nüfusun Uğradığı Zulüm*" ve "*Rum Ortodoks Nüfusun ve Doğu Trakya'nın Uğradığı Zulüm*" başlıkları altında üç bölümden oluşmaktadır. Kitabın önsözünde Türklerin ağır zulümler yaptığını dair çeşitli iddialara değinildikten sonra Mondros Mütarekesi kast edilerek "bunun Rumların esaret ve zulümden kurtulmalarına vesile olacağı, Anadolu'daki direniş hareketinin Rumların faaliyetlerine baskı uygulamasının da bir zulüm olduğu" ifadeleriyle batı kamuoyuna mesaj verilmek istenmiştir.

Pontus olarak isimlendirilen ve sırasıyla "Amasya, Niksar, Trabzon, Maçka, Gümüşhane, Şebinkarahisar ve Giresun" için açılmış alt başlıklarla değerlendirilen kısım, kitabın ilk bölümünü oluşturmaktadır. Bu şekilde hayalî Pontus devletinin sınırları da kabaca çizilmiş olmaktadır. Başlıkların altı bu bölgelerde meskûn Rumların Türkler tarafından zulme maruz bırakıldıklarına dair oldukça ağır ithamlarla doldurulmuştur. "Katledildiği ileri sürülen Rumların esasında kahramanca çarpışan şehitler" oldukları savunulmuştur. Her satırı duygu sömürüsü yapma niyeti taşıyan ifadelerle donatılan

⁷⁴⁹ Ecumenical Patriarchate, **The Black Book of the Sufferings of the Greek People in Turkey; from the Armistice to the end of 1920**, Constantinople: Press of the Patriarchate, 1920.

⁷⁵⁰ Kitsikis, **Yunan Propagandası**, s.112.

metinde, ileri sürülen iddiaları destekleyici mahiyette herhangi bir bilgi veya belgenin olmayışı, yapılan ithamların ciddiye alınacak bir yanının olmadığını göstermektedir. İlk bölümde olduğu gibi ikinci ve üçüncü bölümler de Orta ve Batı Anadolu ile Doğu Trakya’da yaşayan Rumların uğradıkları iddia edilen zulümler temelinde kurgulanmıştır. Anadolu’daki millî hareketin Yunan işgallerine karşı ortaya koyduğu direniş ve Pontus isyanının bastırılması sırasında Rumlara yönelik katliamlar yapıldığı yönünde mesnetsiz iddialar, yığın halinde kitapta yer kaplamaktadır. Ortaya atılan iddiaların altında yatan asıl gaye Yunan işgalleri karşısında başarılı neticeler almaya başlayan ve özellikle Pontus olarak isimlendirilen bölgede çıkan isyanları başarıyla bastıran Millî Mücadele hareketine karşı yapılacak bir dış müdahalenin önünü açmak için propaganda yapmaktır.

1920 senesinde İstanbul’da yayımlanan ve Pontus iddialarına kaynaklık teşkil eden kitaplardan biri de *Le Pont et les Justes Revendications de ses Habitants Grecs*, (Pontus ve Onun Rum Halkının Haklı Talepleri), ismini taşımaktadır.⁷⁵¹ Aynı zamanda Atina’daki Merkezî Pontus Komitesi isimli Pontus cemiyetinin de üyesi olan⁷⁵² Demosthenes H. Economides tarafından hazırlanan kitap, önsözden başka üç bölüm ve ekler kısmını ihtiva etmektedir. İlk bölümde “Pontus”un topografik yapısı, ikinci bölümde nüfus yapısı ve son bölümde de tarihi işlenmiştir.

İlk bölümde Pontus bölgesinde bulunan bölgelerin vilayet, sancak ve kaza bazında siyasî ve idarî taksimatı hakkında kısa bilgiler verildikten sonra, sırasıyla “Rize, Of, Sürmene, Trabzon, Akçaabat, Tirebolu, Giresun, Batlama, Ordu, Ünye, Samsun, Sinop, Bafra, Amasya, Niksar, Çarşamba, Livera (Yazlık Köyü), Santa (Dumanlı), Cromni (Kurum), İmera (Olucak), Stavri, Gümüşhane, Beşkilise, Şark-i Karahisar ve Tokat” bölgelerinde bulunan yollar, antik yapılar, okullar, kiliseler, kamu binaları ve bu bölgelerde yetişen ve üretilenlere ait veriler aktarılmıştır. Yine belirtilen bölgelerde yaşayan nüfus hakkında da genel bazı bilgiler bu bölümde değinilen bir başka konudur.

Nüfus durumunun ele alındığı ikinci bölümde, bölgede eskiden beri çok çeşitli halkların yaşadığı fakat mevcut durumda bölgede “Rum, Türk, Türkmen, Ermeni, Laz, Gürcü, Çerkez, Kürt, Tatar, Çepni, Kızılbaş ve az sayıda Yahudi ve Avrupalı” nüfus

⁷⁵¹ Demosthenes H. Economides, *Le Pont et les Justes Revendications de ses Habitants Grecs*, Constantinople: Impress de L. Mourkidés, 1920.

⁷⁵² http://epm.gr/w2_32_01.htm (07.09.2013).

olduğu belirtilmiştir. “Samsun’da yaşayan Türk nüfusun aslında Rum kökenli olduğu” iddiasında bulunan Economides, bu iddiasını delillendirme gereği duymamıştır. Aynı şekilde, “bölge genelinde kendini Türk olarak bilenlerin birçoğunun aslında dinleri zorla değiştirmiş kişiler oldukları ve bu durum göz önünde bulundurulduğunda Türklerin bölgede az sayıda kaldıkları” iddiaları da yine herhangi bir delil ortaya konmadan kitapta yer almıştır. Türkler hakkındaki mesnetsiz iddiaların ilerleyen paragraflarda yerini ağır ithamlara bıraktığı dikkat çekmektedir. “Trabzon’un Türkler tarafından ele geçirilmesi ile beraber burada yaşayan Hıristiyanların katledildiği ve Türklerin o günden beri barbarlıklarına beş asırdır devam ettiklerine” dair birtakım ithamlarda bulunulduktan sonra “Avrupa’yı feryatlarımızı duymaya çağırıyoruz. Bizi bu vahşilerin elinden kurtarmanın tam vaktidir” ifadeleriyle asıl mesaj verilmiştir.

Kitabın kısa tutulan son bölümünde bölgenin genel bir tarihçesi verilmiştir. Ekler bölümünde ise bölgedeki okul sayılarını gösteren tablo eşliğinde Rumların eğitim durumu ve ekonomik durumuna ilişkin bilgiler yer almaktadır. Bu bölümde “Türklerin idaresi altında olmalarına rağmen özellikle Trabzon, Amasya, Bafra ve Samsun’da yapılan ticaretin ve el sanatlarının Rumların elinde olduğu ve yine ekonomik anlamda Rumların Türklerden ve bölgedeki diğer unsurlardan daha iyi bir yerde oldukları” belirtilmiştir. Burada dikkat çeken bir tutarsızlık bulunmaktadır. Önceki paragrafta değinildiği üzere, şayet Rumlar Türkler tarafından zulme maruz bırakılmış ve baskı görmüşlerse ekonomik durumda ve eğitimde nasıl Türklerden daha iyi durumdadırlar? Buna benzer daha birçok sorunun cevabı yazar tarafından verilmemiştir. Son olarak, ekler bölümünde bulunan iki haritaya değinmek gerekir. Haritalardan ilki tarihî Pontus Krallığı olarak da bilinen Mithradates Krallığı’nın Kırım’a kadar uzanan sınırlarını resmederken, ikinci harita *Pontus Haritası* olarak isimlendirilen ve Anadolu’nun orta ve doğu Karadeniz bölgesini içine alan bölgeyi göstermektedir. Doğu Karadeniz’in Batum’a kadar olan bölümü ile sınırlanan ikinci harita, aynı zamanda hayalî Pontus Devleti’nin hudutlarına da bir gönderme yapmaktadır.

Kara Kitap ismi ile Atina’daki Merkezî Pontus Komitesi tarafından 1922 senesinde İngilizce ve Fransızca dillerinde yayımlanan *Black Book; The Tragedy of Pontus, 1914-1922* (Kara Kitap: Pontus Trajedisi, 1914-1922) isimli kitapçık, bu başlık altında ele alınan

bir diğ er propaganda çalışmasıdır.⁷⁵³ Yeni baskısı da yapılan bu kısa kitapçığın büyük bir kısmı istatistiklerden oluşmaktadır. Giriş bölümünde “kitapçıkta yer alan verilerin ve Türkler tarafından Rumlara yönelik işlenen suçlara ilişkin bilgilerin Patrikhane arşivlerinde bulunan raporlara dayandığı” bilgisi verilmiştir. Hemen ardından “1914 senesinden beri bir buçuk milyon Rum ve Ermeni’nin Osmanlı hükümetinin emrindeki yerel otoriteler tarafından planlı bir şekilde katliama tabi tutuldukları, ‘Pontus’ bölgesindeki Rumların büyük bir bölümünün öldürüldüğü ya da mahkûm edildiği” şeklindeki ithamlara yer ayrılmıştır. Bu satırların sonrasında medenî dünyaya çağrıda bulunularak iddia edilen “dehşete karşı sesini yükseltmesi gerektiği, aksi halde bunun insanlık için bir utanç vesilesi olacağı” mesajı düşülmüştür. Yukarıda değ inilen propaganda çalışmalarında olduğu gibi bu çalışmada da yapılan tezvirat üzerinden batıdaki muktedir güçlerden yardım talebinde bulunulması ş aşırtıcı değildir.

Kitapçıkta yer alan istatistiklerdeki iddialar Birinci Dünya Savaşı ve Mütareke boyunca Amasya, Niksar, Trabzon ve Maçka gibi bölgelere bağlı Rum yerleşim yerlerinden sürgün edilen ve öldürülen Rum nüfusa dair sayıları ihtiva etmektedir. Neticede “bölgede toplamda 303,238 Rum’un katledildiği” yönünde bir rakam verilmiştir. Bağlı bulunduğu devlete karşı açıktan ihanet eden ve hatta soğuk savaş yürüten Fener Rum Patrikhanesi’ne ait olduğu ifade edilen bu istatistiklerin herhangi bir resmiyeti olmamasına rağmen bu ve benzer çalışmalarda referans olarak gösterilmesi ve bunlar üzerinden hükümler verilmesinin beklenmesinin ciddiye alınacak bir yanı yoktur. Fakat asıl gaye bilgi kirliliği oluşturarak, duygu sömürü yapmak suretiyle birtakım yerlere mesaj göndermek olduğu için bu ve bunun gibi propaganda çalışmalarında bu gerçeğin bir ehemmiyeti olmamaktadır.

Yunanistan Dış işleri Bakanı Georgios Baltazzi’nin 1922 senesinde Anadolu’da ve Pontus olarak isimlendirilen bölgede yaşananları değerlendirdiği meclis konuşması, daha sonra yayımlanarak Yunan iddiaları çerçevesinde kullanılmıştır.⁷⁵⁴ *The Turkish Atrocities in Asia Minor and in the Pontus* (Küçük Asya’da ve Pontus’ta Türk Mezalimi) başlıklı bu

⁷⁵³ **Black Book; The Tragedy of Pontus, 1914-1922**, Athens: 1922.

⁷⁵⁴ Baltazzi’nin konuşmasında kullandığı ve Samsun, Niksar, Trabzon, Gümüşhane, Maçka gibi yerlerde, tahrip edilen kilise ve okul sayıları ile öldürülen Rum nüfus miktarını içerdiğini iddia ettiği istatistik ve konuşmanın içeriği İngiliz The Manchester Guardian ve Amerikan The New York Times gazetelerinde de yayımlanmıştı. **MG**, 2 Haziran 1922, s.10; **NYT**, 2 Haziran 1922, s.3; **MG**, 9 Ağustos 1922, s.5.

konuşma, toplamda 22 sayfadan oluşan bir kitapçıktır.⁷⁵⁵ Kitapçıkta diğer propaganda kitaplarında anlatılanlara paralel iddia ve ithamlar sıklıkla kullanılmıştır. Baltazzi benzer iddiaları bir sene önce de yine meclis kürsüsünde dile getirdiğini belirttikten sonra geçen süre zarfında Türklerin hâkimiyetleri altındaki bütün Rumları ve Hristiyanları sistematik bir şekilde öldürdüğünü iddia ederek bu bilgiyi bir Amerikan Yakın Doğu Yardım Kuruluşu çalışanlarından olan⁷⁵⁶ Mr. Yowell'in raporlarına dayanarak verdiğini ifade etmiştir.

Baltazzi, “[Topal] Osman Ağa'nın Tirebolu, Giresun ve Ordu'da çok sayıda tanınmış Rum'u öldürdüğü ve paralarına el koyduğu, 'Pontus' bölgesinden çok sayıda Rum'un Harput ve Elbistan'a sürgün edildiği ve bunlardan çok azının hayatta kalabildiği, 15-50 yaş arası Rum erkeklerinin Trabzon, Sürmene ve Rize'den sürüldüğü ve çoğunun yollarda katledildiği, aynı şekilde Samsun ve Bafra'da da Rumlara yönelik planlı bir yok etme faaliyeti yürütüldüğü, Türklerin Rumlara ait ev ve dükkânları yağmaladığı, kurulan İstiklâl Mahkemeleri'nde aralarında statü sahibi kişilerin de olduğu çok sayıda Rum'un idam edildiği” gibi iddia ve ithamların ardından bu yaşananlar neticesinde Pontus bölgesindeki yıkımı gösteren bir tablo vermiştir. Tabloda yer alan rakamlar Merkezî Pontus Komitesi tarafından yayımlanan Kara Kitap'ta geçenlerle aynıdır. Yunan Dışişleri Bakanı'nın, sahilliği konusunda şüpheler olan verileri kullanarak bütün bir halkı zan altında bırakacak çok ağır ithamlarda bulunması, hafif tabiriyle devlet ciddiyetine sığan bir davranış değildir. Üstelik Merkez Ordusu tarafından bölgedeki isyanı bastırmak için alınmış tedbirlerin gerekçesi sorgulanmadan ve olayların iç yüzü araştırılmadan doğrudan suçlamalarda bulunmak, bulunduğu mevki itibariyle sorumlu bir üslup kullanması beklenen bir siyasetçi açısından talihsizlik olmuştur. Birtakım iç siyasî hesaplar göz önünde bulundurularak kullanıldığı anlaşılan bu ifadeler, Anadolu'da gelişen millî direniş hareketinin Yunan orduları karşısında başarılar elde etmesi ve Pontus isyanını bastırmaya yönelik etkili tedbirler alınmasının Yunanistan iç siyasetinde yol açtığı sarsıntının bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

⁷⁵⁵ Georgios Baltazzi, *The Turkish Atrocities in Asia Minor and in the Pontus*, Athens: 1922.

⁷⁵⁶ Enis Şahin, “İngiliz The Times Gazetesi'ne Göre Samsun (1908-1925)”, *Geçmişten Geleceğe Samsun Sempozyumu Bildiriler Kitabı, 1. Kitap*, Samsun: Samsun Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Eğitim Hizmetleri Daire Başkanlığı Yayınları, 2006, s.220.

Pontus Meselesi hakkında Yunan propaganda kitapları arasında değinilecek son çalışma *The Martyrdom of the Pontus and International Public Opinion* (Pontus Zulmü ve Uluslararası Toplumun Düşünceleri) ismini taşımaktadır.⁷⁵⁷ 1922 senesinde İngilizce ve Fransızca dillerinde basılan kitap, önsöz ve giriş bölümlerini müteakip iki bölüm ve bir haritadan oluşmaktadır. Kitabın “*Neler Söz Verildi*” başlığıyla yazılan ilk bölümünde, tasarlanan “Pontus Devleti” projesi hakkında uluslararası basında çıkmış haberler ve parlamento zabıtlarından derlenen yazılar aktarılmıştır. “*Ne Oldu*” başlıklı ikinci bölümde ise bu proje bağlamında hangi adımların atıldığı ve nelerin gerçekleştiği, yine gazete haberleri ve parlamento zabıtları gibi kaynaklardan toplanan bilgiler eşliğinde aktarılmıştır. Kitapta yer alan harita da Economides’in iki sene evvel hazırladığı ve yukarıda değinilen bir başka propaganda kitabı olan “Pontus ve Onun Rum Halkının Haklı Talepleri” isimli kitapta kullanılan ve hayalî Pontus Devleti sınırlarını gösteren haritadır.

Kitabın ilk bölümünde Pontus Meselesi hususunda kullanılan belgeler arasında “[İngiliz Dışişleri Bakanı] Balfour’un Açıklaması, [ABD Başkanı] Wilson’un Açıklaması, İngiliz-Fransız [Savaş] Katılım Bildirisi, General Chardigny’nin Hrisantos’a Yazdığı Mektup, Dünya Barışı Programı, Müttefiklerin Türklerin Muhtırasına Cevabı ve Sevr Antlaşması’nın 36. Maddesi” başlıklı belgeler yer almaktadır. Bu bölümde Pontus Meselesi bağlamında geçmişte kullanılan ifadeler üzerinden verilen sözler gündeme taşınarak sözlerin sahiplerine bir hatırlatma yapılması hedeflenmiştir.

İkinci bölüm de Pontus Meselesi ile alakalı muhtelif belgelerden oluşmaktadır. Bunlar arasında; “*Dünya İttifak Kongresi Kararları, Helen Milletler Birliği Cemiyeti’nin [Milletler Cemiyeti’nin kurucusu] Robert Cecil’e Mektubu, Pontus Kongresi Başkanı’ndan Milletler Cemiyeti Konseyi Başkanı’na Mektup, Dresden’deki Yunan Kolonisinden Telgraf, 1921 Haziran, Temmuz ve Ağustos Aylarında Pontus Rumlarına Yönelik Türk Zulümlerinden Kısa Notlar, Yunan Münevverlerin Avrupalı ve Amerikalı Münevverlere Dilekçesi, Ekümenik Patrikhanenin Milletler Cemiyeti Konseyi Başkanı’na Mektubu ve Merkezî Pontus Komitesi’nin Milletler Cemiyeti’ne Telgrafi*” başlıklı belgeler bulunmaktadır. Bu belgelerin kitaba alınmasının sebebi, ilk bölümdeki belgelerde de hatırlatıldığı üzere, daha önce verilmiş olan söz ve vaatlerin yerine getirilmemesinin

⁷⁵⁷ Albert Wuarin, **The Martyrdom of the Pontus and International Public Opinion**, Geneva: Ligue Hellenique pour la Societe des Nations, 1922.

“Pontus” taleplerini savunan çevreler nezdinde yol açtığı hayal kırıklığı ve tepkiyi ortaya koymaktır. Bu yönüyle kitap tamamlayıcı bir kurguda düşünülmüş ve bu şekilde farklı bir yolla Pontus propagandası yapılmaya çalışılmıştır.

Kitabın tek özgün bölümü Albert Wuarin’in imzasını taşıyan önsöz kısmıdır. Önsözde kısaca tarihsel süreci özetledikten sonra “Talat Paşa idaresindeki Müslüman fanatiklerin Birinci Dünya Savaşı boyunca diğer tüm unsurları yok ettikleri” iddiasını dillendiren Wuarin, devamında ABD Başkanı Wilson’a ait olan “*Osmanlı İmparatorluğu’nun Türklere ait olan bölgelerinin güvenliği sağlanmalıdır, fakat şu anda Türkleri idaresi altında bulunan diğer unsurlara kesin bir hayat emniyeti ve özerklik için güvenli bir gelişme imkânı verilmelidir*” mealindeki sözleri hatırlatmıştır. Sözlerine Berlin Antlaşmasına atıfta bulunarak devam eden Wuarin, bu antlaşmada “Ermenilere birtakım güvenceler verildiğini fakat bunun Ermenileri korumaya yetmediğini ve Abdülhamid ve Talat Paşa idareleri tarafından neredeyse tüm Ermenilerin imha edildiğini” iddia etmiştir. Wuarin yazının devamında “mevcut durumda Türkler tarafından verilecek hiçbir güvenceye inanılmaması gerektiği, sınırın aşıldığı, kötü idareye son vermenin ve Anadolu’da, Pontus’ta ve Ege’de yaşayan mutsuz Hristiyanların özgürlüklerinin sağlanmasının vaktinin geldiği” ifadelerini kullandıktan sonra “gelecek dönemin hem Hristiyanlara hem de Müslümanlara barış getirmesi” temennisinde bulunmuştur.

Kitabın önsöz bölümünde kullanılan dil her ne kadar önceki propaganda kitaplarında kullanılan üsluba kıyasla daha yumuşak olsa da temel hedef aynıdır. O da Türklerin idareleri altında bulunan *Hristiyanlara* her türlü kötü muameleyi gaddarca uyguladıkları ve dolayısıyla diğer Hristiyanların onlardan bunun hesabını sormaları gerektiği mealindeki asıl mesajdır. Bu tür propaganda çalışmalarında böylesi bir nefret ve intikam dilinin kullanılmasına şaşmamak gerekir. Zira bu tür propaganda çalışmalarının hedefi, doğru ya da yanlış olduğuna bakılmaksızın her türlü tezviratı yapmak ve seçilen kurbanı mümkün olduğu kadar karalamaktır. Ancak Türkler aleyhinde yapılan propaganda çalışmalarında eleştiri sınırlarının bir hayli aşıldığı ve ileri sürülen ithamlarda abartıda sınır tanınmadığı da ortadadır.

Pontus propagandası yapmak hedefiyle yayımlanan kitaplar elbette yukarıda değinilen çalışmalardan ibaret değildir. Yunan Dışişleri Bakanlığı tarafından 1918

senesinde yayımlanan *Persecutions of the Greek Population in Turkey since the Beginning of the European War*, 1919 senesinde Manchester’da yayımlanan *Hellenism in Turkey*, aynı sene Atina’da basılan ve diğer propaganda kitaplarına göre meseleyi daha çok tarihî bir zeminde ele alan⁷⁵⁸ *Hellenism in Pontus*, İngiltere’de London Committee of Unredeemed Greeks tarafından 1919 senesinde yayımlanan *The Liberation of the Greek People in Turkey* ve *Short Account of the Turkish Persecutions and Atrocities Committed Against the Greeks in Turkey* ve Utah Eyaleti senatörü William Henry King’in Amerikan senatosunda yaptığı konuşmanın 1922 senesinde Washington’da yayımlanmasıyla ortaya çıkan *Turkish Atrocities in Asia Minor: Speech of Hon. William H. King of Utah in the Senate of the United States* gibi o dönemde neşredilmiş daha birçok çalışma da yine bu bağlamda nitelendirilebilecek muhteviyata sahiptir. İsimler ve yayıncılar farklı olsa da bu tür çalışmaların ortak özelliği Yunanistan ve Pontus propagandası yaparak iddia ve taleplerin uluslararası sahada tanıtılması ve bu yolla destek sağlanmasıdır. Kaynağı belli olmayan veya sahilliği şüpheli bilgi ve belgelere dayandırılarak oluşturulmuş bu çalışmalar temel alınarak bugünlerde de aynı gayeyi güden benzer çalışmalar yapılmaya devam etmektedir.

4.2. Basının Önemi ve Yabancı Basında Türk/Müslüman Algısı

Toplumlar doğal olarak etrafındaki gelişmelerden haberdar olmaya ve haberdar olduklarını etrafındakilere duyurmaya meyillidir. Bu doğal ihtiyacın karşılanabilmesi adına tecrübe edilen teşebbüsler neticesinde *basın* denilen iletişim aracı keşfedilmiştir. Bu araç aynı zamanda tarihî süreçte toplum algısının belli bir istikamete yönlendirilmesi noktasında önemli vazifeler görmüştür. Basın kavramının akıllara getirdiği araçların başında gazeteler gelmektedir. Her nevi haberlerin ve fikirlerin belirli aralıklarla toplumlara ulaştırılmasında köprü görevi gören gazeteler, basın faaliyetleri içinde her dönem en etkili organ olarak öne çıkmıştır. Geniş kitlelerin bilgilenmesinde ve olaylara karşı tavır almasında gazetelerin sahip olduğu etkinin farkına varılması, bunların iletişim aracı fonksiyonlarının yanında farklı gayeler için de kullanılabileceği fikrini beraberinde getirmiştir. Tarihî serüveni içinde, habere ve bilgiye ulaşmanın bir aracı olmasının yanı sıra, algı yönetimi noktasında da önemli bir işlev gören gazeteler, kolay ulaşılabilmeleri, habere erişimde hızlı ve ucuz bir seçenek olmaları sebebiyle yoğun talep görmüşlerdir. Gazetelerin böylesi pratik bir

⁷⁵⁸ Aktaş, a.g.m., s.282.

konumda olması, onların yalın haber veren basın-yayın organları olarak görülmesi manasına gelmemelidir. Zira tarih, gazetelerin toplumların herhangi bir konuda, belli görüşlere kanalize edilmesi noktasında bir araç olarak kullanıldıklarına dair çok sayıda örneklerle doludur.

Görsel ve işitsel araçlar bütünü olarak medyanın toplumların yönlendirilmesinde yükselen bir güç olmasının temelleri on dokuzuncu asra kadar götürülebilir.⁷⁵⁹ Her ne kadar özellikle son dönemlerde habere ve bilgiye erişim bağlamında pek çok alternatif üzerinden karşılaştırmalı bir bilgi edinme fırsatı bulunmakta ise de bu imkânlardan yoksun olunan dönemlerde, kitlelerin kendisine aktarıldığı kadarı ile yetinmekten başka seçeneği bulunmamaktaydı. Dolayısıyla, bu dönemlerde gazetelerde yer verilen değerlendirme ve yorumlarla, toplumların düşüncelerinin belli noktalara yönlendirilmesi, ilgilerinin farklı açılara çekilmesi zor olmamıştır. Kamuoyu yönelimlerinin halk iradesini şekillendirmesinin siyaset kurumu üzerinde baskı oluşturması ve karar vericilerin atacakları adımlarda dolaylı ya da doğrudan yansımalarının olması da kaçınılmazdır. Dolayısıyla inisiyatif sahibi siyasî çevrelerin gelişmeler karşısında alacağı tavırlarda gazetelerin durduğu yerin zaman zaman belirleyici bir etki gücü olduğu söylenebilir.

Martin Walker, gazetelerin dünyadaki çoğu hükümetin, elçiliklerin ve yetkililerin, dünyaya dair edindikleri izlenimlerin büyük çoğunluğunu, büyük gazetelerin yargılarından süzerek edindikleri tespitini yaparak,⁷⁶⁰ gazetelerin önemine işaret etmiş ve nasıl büyük bir güce sahip olduklarını ifade etmiştir. Habere ve bilgiye ulaşmada kısıtlı seçeneklerin olduğu dönemlerde, yukarıdaki gruplara kıyasla dezenformasyona uğramış haberlere karşı daha fazla savunmasız durumda olan kitlelerin bu zafiyetini değerlendirme gayretinde olan gazeteler de olmuştur. Gazetelerin maddî kaygıları olan yayın araçları oldukları, dolayısıyla yaptıkları yayımlarda ticarî çıkarlarına hizmet eden odakların menfaatlerine karşı duyarsız kalamayacakları gerçeği göz önünde bulundurulacak olursa, bunların neden bir propaganda silahına dönüşebildikleri de daha net anlaşılmış olur.⁷⁶¹ Gazetelerin bir haberi çıplak haliyle vermeyi tercih etmek yerine çeşitli değerlendirme ve yorumlarla daha

⁷⁵⁹ Memet Yetişgin, “Batı Basınından Osmanlı Devleti’ne Yaklaşımlar ve Osmanlıların bu Yaklaşımlara Tepkileri”, **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, 28, Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 2010, s.123.

⁷⁶⁰ Martin Walker, **Basının Gücü**, (Çev.: Gülden Şen), İstanbul: Milliyet Yayınları, 1977, s.12.

⁷⁶¹ Yüksel Küçükler, “The New York Times Gazetesinden Samsun’u Okumak (1914-1923)”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 7 (29), 2014, s.624.

ilgi çekici bir şekilde okuyucusuyla buluşturma çabası anlaşılabilir bir durumdur. Burada önemli olan nokta, yapılan yorum ve değerlendirmelerin ne şekilde ve hangi amaçlarla yapıldığıdır. Nitekim neyin söylemeye değer olup olmadığına karar vererek gündemi belirleyen ve siyasî ve ekonomik güçlerin baskısı altında siyasetin dilini şekillendiren⁷⁶² bir güce sahip olan medya, sahip olduğu bu güçten dolayı, halka ulaşmak isteyen kişi ve gurupların aracı haline gelmiş, siyasî, ekonomik ve kültürel çıkar çatışmalarının sürdürülmesinde rol almıştır.⁷⁶³

Thomas B. Macaulay'ın, medyanın demokrasilerde *dördüncü kuvvet* olduğu tespiti,⁷⁶⁴ aslında gazeteler özelinde medyanın hükümetler nezdindeki nüfuz ve geniş kitleler üzerindeki algı gücüne işaret etmektedir. Tüm bu tespitler ışığında, medya organları arasında başı çeken gazetelerde yer alan haber ve değerlendirmelerin bir arka planının olduğu daima akılda bulundurulmalıdır. Unutulmamalıdır ki gazeteler de yanılabilir⁷⁶⁵ ve yanıltabilir kurumlardır. Çoğu zaman kurgulardan oluşan haber metinleri çözümlenirken, verilen mesajın ne şekilde kurgulandığı ve gerçeği ne ölçüde yansıttığı sorularına cevap aramak, hakikati bulma çabasının gereğidir. Bu noktadan hareketle, tarih araştırmaları açısından mühim bir kaynak değeri taşıyan gazetelerin, hadiseler hakkında zaman zaman kendi siyasî çizgilerine uygun, taraflı, abartılı veya gizleyici bir üslup kullanabilecekleri⁷⁶⁶ ihtimali özellikle tarihçiler tarafından göz önünde bulundurulması gereken bir durumdur. Tarihçi bu kaynaklardan yararlanırken şüphe ve ihtiyat rezervini elden bırakmamalıdır. Aksi takdirde, hadiselerin, gazetelerin gösterdiği kadarıyla ve görülmesi istenilen boyutuyla değerlendirilmesi tuzağına düşme tehlikesi her zaman bulunmaktadır.⁷⁶⁷

Basında çıkan yayımların, toplumların başka toplumlar veya devletler hakkında fikir sahibi olma noktasındaki etkisini gözlemlemek bağlamında, Amerikan toplumu ve devletinin Türkler ve Türkiye/Osmanlı hakkındaki kanaatlerinin oluşum süreci güzel bir örnek olabilir. Genç bir devlet olarak Amerika Birleşik Devletleri'nin Osmanlı Devleti ile

⁷⁶² Esra Elmas, Dilek Kurban, **İletişimsel Demokrasi-Demokratik İletişim**, İstanbul: TESEV Yayınları, 2011, s.8.

⁷⁶³ Yetişgin, a.g.m., s.121.

⁷⁶⁴ Slavko Splichal, **Principles of Publicity and Press Freedom**, USA: Rowman & Littlefield Publishers, 2002, s.44.

⁷⁶⁵ Walker, a.g.e., s.15.

⁷⁶⁶ Yetişgin, a.g.m., s.121.

⁷⁶⁷ Küçüker, "The New York Times Gazetesinden Samsun'u Okumak (1914-1923)," s.624.

ilişkilerinin köklü bir geçmişe sahip olmadığı göz önünde bulundurulacak olursa, ağırlıklı olarak basın organlarının şekillendirdiği bu fikrî birikim safhasında, basının rolünü daha da öne çıkaracaktır.

Amerikan halkının Türkler hakkında bilgi ve fikir sahibi olmasında, Türkiye'den Amerika'ya göç eden Ermeni ve Yunanlar tarafından yapılan Türkler aleyhindeki yoğun menfi propaganda faaliyetlerinin yeri yadsınamaz. 1900-1917 seneleri arasındaki dönemde, Amerika'ya göç eden Yunanların sayısı toplamda 450 bin civarında iken senelik ortalama mülteci sayısı 25 bin dolaylarında olmuştur. 1918-1924 döneminde bu sayı toplamda yetmiş bine düşerken senelik ortalama on bin civarına düşmüştür. 1873-1999 döneminde toplamda 835 bin Yunan göçmenin Amerika'ya geçiş yaptığı düşünülecek olduğunda, bu sayının yarısından fazlasının 1900-1917 döneminde olduğu göze çarpmaktadır.⁷⁶⁸ Yalnızca bu 17 senelik dönemde, Amerika'ya göç eden yarım milyona aşkın Yunanın, oradaki diğer Yunanlarla birlikte ciddi bir etki gücüne sahip olduğunu tahmin etmek güç değildir.

On dokuzuncu asrın sonlarında Ermeniler tarafından çıkarılan ayaklanmaların bastırılması sırasında yaşanan olaylar, Amerikan kamuoyuna buradaki Ermenilerce akla gelmeyecek mübalâğalar ve iftiralar eşliğinde yansıtılmıştı. Bu şekilde Ermeniler Amerikan kamuoyunda masum ve mazlum olarak karakterize edilirken, Türkler ise kaba, ilkel, zalim ve zorba olarak resmedilmişti.⁷⁶⁹ Bu şekilde oluşmaya başlayan algı sürecinin ilk siyasî yansıması Balkan Savaşları döneminde kendini göstermişti. Osmanlı Devleti'nin bu savaştan yenilgiyle çıkmasının Amerika'da memnuniyetle karşılanması karşısında, o dönem Osmanlı Devleti'nin Washington büyükelçisi olan Rüstem Bey şaşkınlığını gizleyememiş ve bu yenilgiyle alay edilmesini yadırgadığını belirtmişti.⁷⁷⁰ Aynı şekilde, Birinci Dünya Savaşı sürecinde Amerika'da Osmanlı Devleti'nin Hristiyanlara yönelik katliamlar yaptığı şeklinde çıkan yazılara karşı da sessiz kalamayan Rüstem Bey, ortaya atılan iddiaların doğru olmadığına, bu tür iddiaların İngiliz ve Fransızlar tarafından ABD'yi savaşa çekmek için kasıtlı olarak ileri sürüldüğüne dair bir Amerikan gazetesine

⁷⁶⁸ Charles Moskos, "The Greeks in the United States", **The Greek Diaspora in the Twentieth Century**, (Ed.: Richard Clogg), London: Macmillan Press, 1999, s.105.

⁷⁶⁹ Erol, a.g.e., s.21, 22.

⁷⁷⁰ **Papers Relating to the Foreign Relations of the United States; The Lansing Papers, 1914-1920, I**, Washington: Government Printing Office, 1939, s.70, 71.

açıklama yapma ihtiyacı hissetmişti.⁷⁷¹ Rüstem Bey'in açıklamalarına sinirlenen ABD Başkanı Wilson, Dışişleri Bakanı Robert Lansing vasıtasıyla bu açıklamaların teyit edilmesini istemişti. Rüstem Bey Lansing'e verdiği cevapta; "Amerikan basınının sistemli bir şekilde uyguladığı Türk karşıtı propagandayla Türklerin manevî değerlerine yönelik kabul edilemeyecek hakaretlerde bulunduğunu" ifade ederek, "Amerikan halkının bu yolla Türkler aleyhinde kasıtlı olarak yanlış bir şekilde bilgilendirildiği, Türklerin tiksindirici bir millet olarak tanıtıldığı" uyarısında bulunmuştu. Amerikan basın organlarında Türkler aleyhinde yer alan ithamların Türkler tarafından şaşkınlıkla karşılandığını belirten Rüstem Bey, dostluk duygularını zedeleyen bu tür yaklaşımların ve özellikle Türklerin Hristiyanları katlettiği yönündeki asılsız iddiaların sürekli olarak gündeme getirilmesinin halk nezdinde tahriklere neden olabileceğini de cevabına eklemiştir.⁷⁷² Rüstem Bey'in bu cevabî açıklamalarını tatmin edici bulmayan Wilson, bu açıklamaların diplomatik kuralları çiğneyen ve Amerikan siyasetine müdahale eden bir mahiyette olduğunu belirterek, Lansing'ten Rüstem Bey'e özür dilememesi halinde sınır dışı edileceğinin bildirilmesini istemişti. Rüstem Bey de açıklamalarının arkasında olduğunu ve 15 gün içinde ülkeyi terk edeceği cevabını vermişti.⁷⁷³ Temelde Amerikan basınının yayın politikalarının sebebiyet verdiği bu kriz, yalnızca diplomatik çerçevede değerlendirilmemelidir. Daha geniş bir bakış açısıyla düşünüldüğünde, bu basın organlarının uzun bir sürecin sonunda adım adım oluşturduğu Osmanlı/Türk ve Türkiye algısının daha derin ve telafisi zaman alacak güven sorunlarına yol açtığı söylenebilir.

Türkiye, 1914-1918 seneleri arasında yaşanan Büyük Savaş, akabinde vuku bulan Millî Mücadele dönemi ve hemen sonrasında cumhuriyetin ilan edilmesine kadar geçen on senelik zaman zarfını kesintisiz hareketli bir atmosfer içinde geçirmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihî misyonunu tamamlayıp, yerini yeni Türkiye Cumhuriyeti devletine bıraktığı bu kısa süreye çok fazla olay sığmıştır. On dokuzuncu asrın sonlarından itibaren içeride ve dışarıda bunaltıcı bir dönem geçiren Osmanlı İmparatorluğu'nun yaşanan gelişmelere karşı attığı adımlar, batı basını tarafından yakın bir ilgiyle takip edilmiştir. Ne var ki batı basınının etkisi altında olduğu kadim hastalıklı şarkiyatçı

⁷⁷¹ **Papers Relating to the Foreign Relations of the United States; The Lansing Papers, 1914-1920, I, s.70, 71.**

⁷⁷² **Papers Relating to the Foreign Relations of the United States; The Lansing Papers, 1914-1920, I, s.68, 69.**

⁷⁷³ **Papers Relating to the Foreign Relations of the United States; The Lansing Papers, 1914-1920, I, s.70, 71.**

zihniyet, yapılan haber ve yorumlarda çoğu zaman önyargılı, taraflı ve sert bir eleştirel yaklaşımla burada da kendini göstermiştir. Yapılan haber ve yorumlarda kullanılan dil ve bakış açısından bu hâl rahatlıkla anlaşılabilir. Özellikle Tanzimat sonrası dönemden itibaren, Osmanlı gayrimüslim tebaası hakkında kendisinde söz söyleme hakkını doğal gören batılı devletlerin basın organlarının da bu konuda ayrı bir hassasiyetleri olduğu yapılan haberlerden anlaşılmaktadır.⁷⁷⁴ Ancak bu hassasiyet daha ziyade önyargılı ve buyurgan bir üslupla sergilenmiştir. Osmanlı hükümetlerinin gayrimüslimler hakkında aldığı kararlar acımasız bir eleştiriye tâbi tutulmuş, verilen haber ve yorumlarda Osmanlı ismi sık sık “zorbalık” ve “zalimlik” kavramlarıyla birlikte anılmıştır. Batılı devletlerin Osmanlı İmparatorluğu için takip ettiği siyaset ile örtüşen bu yayın politikası, içeride gayrimüslimlerin daha da cesaretlenmelerine ve aşırılıklarının dozunu artırmalarına yol açmıştır.

Haklarında yabancı basında çıkan haberlerin teşvik ve cesaretiyle mensubu buldukları devletin dengeleriyle oynayan bir kısım gayrimüslimlerin bu tavırları, bir süre sonra Osmanlı tebaalarının ahengini tehdit eden bir hal almıştı. Bunun devlet için muhtemel bir tehlike doğurabileceğini sezen Osmanlı devlet adamları, tehdidin kaynakları arasında yabancı basında çıkan yayımların da olduğunu fark edip sansür, yasaklama ve yalanlama yazıları yayımlama gibi bazı önlemler almaya çalışmışlardır.⁷⁷⁵ Fakat batıdaki basın cephesinin genişliği, bu cephenin ardındaki siyasî iradelerin gücü, ikna olmaya niyeti olmayan önyargılı duruş ve dinî ve etnik taassup gibi engeller, alınmaya çalışılan önlemleri etkisiz kılmıştır.

⁷⁷⁴ Yabancı basında Osmanlı Devleti ve Millî Mücadele dönemi ile ilgili yapılan haber ve yorumların incelendiği bazı çalışmalar için bkz. İlay İleri, **The Times Gazetesine Göre Osmanlı İmparatorluğunda Azınlıkların Durumu (1908-1918)**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004; Osman Ulugay, **Amerikan Basınında Türk Kurtuluş Savaşı**, İstanbul: Yelken Matbaası, 1974; Enis Şahin, “İngiliz The Times Gazetesine Göre Samsun (1908-1925)”, **Geçmişten Geleceğe Samsun Sempozyumu Bildiriler Kitabı, 1. Kitap**, Samsun: Samsun Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Eğitim Hizmetleri Daire Başkanlığı Yayınları, 2006, ss.199-227; Yüksel Küçükler, “The New York Times Gazetesinden Samsun’u Okumak (1914-1923)”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 7 (29), 2014, ss.623-639; Memet Yetişgin, “Batı Basınından Osmanlı Devleti’ne Yaklaşımlar ve Osmanlıların bu Yaklaşımlara Tepkileri”, **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, 28, Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 2010, ss.119-162.

⁷⁷⁵ Galip Kemalî Söylemezoğlu hatıralarında “Hâlâ her gün Yunan propagandasının bin türlü yalan, yanlış ve garazkârane havadislerini alelumum Fransız matbuatı ve betahsis Temps gazetesi neşre devam ederken...” diyerek yapılmaya çalışılan Yunan propagandasını eleştirmektedir. Galip Kemalî Söylemezoğlu, **30 Senelik Siyasî Hâtıralarımın Üçüncü ve Son Cildi, 1918-1922**, İstanbul: Ülkü Matbaası, 1953, s.224.

Batıda yayımlanan gazete, dergi vb. yayın organlarında mütemadiyen çıkan haber ve yorumlar, Osmanlı İmparatorluğu'nun bir kısım gayrimüslim tebaası üzerinde kışkırtıcı tesirlere kapı aralarken, bu haber ve yorumlar üzerinden batı kamuoyunda da Türk ve Müslüman imgelerine dair var olan menfi algı perçinlenerek adeta bir Türk/Müslüman karakter suikastı yapılmıştır. Gazete sayfalarında dindaşlarının Türkler tarafından “acımasız şekilde katledildiği” yönünde yapılan yayımların etkisi batı toplumlarının hafızalarında uzun zaman silinmeyecek izler bırakmıştır. Batı medyasının bugünlerde Türkiye’de yaşananları ele alış biçimlerini anlamak için batı kamuoyunun kendine özgü değer yargılarını, doğrularını, prensiplerini ve menfaatlerini göz önünde bulundurmanın gerekliliğinin altını çizmek gerekir. Öte taraftan, yabancı basında Osmanlı/Türkiye ve Türkler hakkında çok fazla olumsuz haber ve değerlendirmelerin yer alması, buna karşılık Türk tarafının sesini yeteri kadar duyuramamasının altında yatan sebepler arasında siyasi ve ekonomik gerekçelerden bahsedilebileceği gibi, bir sebep olarak da özellikle Avrupa ve Amerika’da belli noktalarda etkili kulis yapabilecek alt yapı ve bağlantılardan mahrum olunması da gösterilebilir. Ancak, batı toplumlarına istikamet gösterenler nezdinde, *doğuyu batının ötekisi* olarak kodlamış geleneksel *şarkiyatçı bakışı* temelden değiştirebilecek nitelikte bir etkinin olamayacağını, tarihî hadiselerin ortaya koyduğu bir hakikat olduğunu da vurgulamak gerekmektedir.

4.3. Yabancı Basında Pontus Meselesi Konusunda Yapılan Yayınlar

4.3.1. Millî Mücadele Dönemi Öncesi Pontus Meselesi Bağlamındaki Gelişmeler Hakkında Yabancı Basında Yapılan Yayınlar

Yirminci asırda Türkler ve Türkiye hakkında yapılan olumsuz propagandanın büyük bir bölümü bu asrın ilk çeyreğinde vuku bulmuştur. Özellikle Birinci Dünya Savaşı ve Millî Mücadele dönemlerinde Anadolu’da yaşayan gayrimüslim tebaanın Türkler tarafından türlü zulümlere maruz bırakıldıkları yönünde Avrupa ve Amerika gazeteleri ile bunların uydusu durumundaki bazı Avusturalya gazetelerinde çıkan haber ve değerlendirmelerin bu propaganda içindeki payı yadsınamaz boyuttadır. Tehcire tâbi tutuldukları dönemde Ermenilerin büyük bir bölümünün katledildiği yönündeki iddialara sayfalarında geniş yer açan İngiliz ve Amerikan gazeteleri, aynı stratejiyi Karadeniz bölgesinde bir Pontus devleti kurma hevesine kapılan Rumların çıkardıkları isyanlar

sürecinde yaşananlar üzerinden de sürdürmüşlerdir. Dünyanın en geniş haber ağına sahip gazete ve ajansları tarafından Türkiye’de yaşananlar hakkında servis edilen haberler, başka ülkelerin gazeteleri tarafından da olduğu gibi yayımlanmış ve bu şekilde zincirleme bir propaganda süreci işletilmiştir.

Karadeniz bölgesinde meskûn Rumlar hakkında yapılan haberler, Ermeni tehcirinin yaşandığı dönemden itibaren gazete sayfalarına girmeye başlamıştır. Ermenilerin katledildiği yönünde yabancı basında yapılan haberler, gözlerin Anadolu’da yaşayan diğer gayrimüslimlere çevrilmesine vesile olmuş ve benzer muamelelerin onlara da yapıldığı iddiaları gündeme getirilmiştir. Bu doğrultuda, İngiliz The Manchester Guardian gazetesinde “*Tüm Nüfus Katledildi*” başlığıyla bir haber çıkmıştı. Haberde “Trabzon, Samsun ve Giresun gibi Karadeniz şehirlerinde yaşayan gayrimüslimlerin, Müslümanların yoğun olarak yaşadıkları iç bölgelerdeki şehirlere sevk edildikleri, Şebinkarahisar’ın bombalandığı ve orada acımasız bir katliam gerçekleştirildiği” iddia edilmişti.⁷⁷⁶ Bu haberde iddia edilen uygulamaların bir devlet politikası olduğu, MG’de daha evvel çıkan yazılarda belirtilmişti. Bu da bu tür yayımlara müsait zeminin önceden oluşturulduğunu göstermektedir. Örneğin, Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasında Birinci Dünya Savaşı’nın çıkması üzerine kadük kalan mübadele anlaşması gereği yaşanan göçler sırasındaki hadiseler gazetenin ilgisini çekmiş ve konu hakkında tek taraflı haberler yapılmıştı. Gazete, Yunanistan cephesinden bu süreçteki olaylar hakkında editörüne gönderilen bir mektuba yer vermişti. Birinci Dünya Savaşı’ndan yaklaşık bir ay evvel yayımlanan mektupta, İttihat Terakki iktidarının politikaları hakkında sert eleştirilerde bulunulmaktaydı. Buna göre, “İttihat Terakki idarecilerinin Rumları Anadolu’dan kazımak niyetiyle, Makedonya’da kalan Türkleri kıskırtarak onları Türkiye’ye gelmeye ikna ettiği, bu yolla gelen göçmenlerin barınacak yer sorununu çözmek için, evlerinde bu göçmenlere oda tahsis etmeleri yönünde Rumları zorladığı” şeklinde ifadeler kullanılan mektupta, “Rumların zamanla yaşadıkları yerleri terk etmek durumunda kaldıkları” iddiası yer almaktaydı.⁷⁷⁷

Birinci Dünya Savaşı senelerinde Rumların sürgün ve katliama maruz bırakıldıkları yönünde batı gazetelerinde yapılan haber ve yorumlara sıklıkla rastlamak mümkündür.

⁷⁷⁶ MG, 25 Eylül 1915, s.6.

⁷⁷⁷ MG, 22 Haziran 1914, s.3.

Amerikan *The New York Times* gazetesinin sayfalarında geçen bir değerlendirmede, Marmara ve Karadeniz sahillerinden Anadolu'nun iç kısımlarına gönderilen ve Ege bölgesinden çıkarılan Rumların sesine dünya kamuoyunun sağır kaldığı eleştirisinde bulunulurken,⁷⁷⁸ MG Rumların o süreçte büyük sıkıntılar çektiğini iddia ederek, yaşananları “gerçek bir şehitlik” olarak tanımlanmıştı.⁷⁷⁹ NYT’de Yunanistan Dışişlerinin tarafından ileri sürülen tahminler kaynak gösterilerek yapılan bir başka haberde, “bir buçuk milyon Osmanlı Rum’unun evlerinden uzaklaştırıldığı, bunların açlık ve hastalık nedeniyle ölüm tehlikesi ile karşı karşıya oldukları” iddiası gündeme getirilmişti. Haberin devamında; “Almanların da Türklerin bu yolda işlediği suçların ortağı olduğu ve bu ortaklığın bir neticesi olarak Ermenilere yapılan katliamların benzerinin Rum milletini yok etmek için de yapıldığı” yorumları aktararak Rumların Müttefik Güçler’e ümit bağladığı mesajı verilmişti.⁷⁸⁰ On bin Ermeni’nin katledildiği şeklinde bir başlık altında, “Türklerin Hristiyanları ve özellikle Rumları katletmek için birçok organizasyon yaptığı”nı iddia eden⁷⁸¹ NYT’nin konu hakkındaki bir diğer haberi de “900.000 Rum Öldürüldü” başlığı ile çıkmıştı. Yine bir Yunan kaynağına dayandırılarak hazırlanan haberin detayında; “Birinci Dünya Savaşı’nın başından 1917 senesi sonuna kadar, Türklerin iki milyon 140 bin Rum ve Ermeni’yi sürgüne tâbi tuttuğu ve 900 bin Ermeni ve 900 bin de Rum’un öldürüldüğü” iddiaları bulunmaktaydı. Ayrıca, “çok sayıda kadın ve çocuğun zorla Müslüman yapıldığı, bir kısmının öldürüldüğü ya da intihara sürüklendiği ve Rumların üç milyar franklık malına el konulduğu” iddiaları eşliğinde insaf sınırlarını zorlayan başka bir habere daha imza atılmıştı.⁷⁸² Bu minvalde bir haber de İngiliz gazetesi *Liverpool Daily Post and Mercury*’da yayımlanmıştı. “Karadeniz nüfusunun büyük bir kısmının Türk askerlerinin gözetimi altında Anadolu’nun iç bölgelerine sürüldüğü”nü yazan gazete, “sürgün edilenlerin eziyet görerek öldükleri” iddiası ile haberi okurlarına ulaştırmıştı.⁷⁸³

Birinci Dünya Savaşı’nda Trabzon’u Ruslara teslim etmek zorunda kalan Türk birliklerinin, Rusların geri çekilmelerini müteakip yeniden Trabzon havalisini ele geçirmesi, Avrupa ve Amerika basını tarafından yakından takip edilen konulardan biriydi. Konu hakkında 10 Mart 1918 tarihinde, İngiliz *The Observer* gazetesinin Petrograd’tan

⁷⁷⁸ NYT, 20 Ağustos 1917, s.8.

⁷⁷⁹ MG, 14 Mayıs 1918, s.5.

⁷⁸⁰ NYT, 16 Haziran 1918, s.42.

⁷⁸¹ NYT, 8 Aralık 1918, s.6.

⁷⁸² NYT, 3 Aralık 1918, s.24.

⁷⁸³ *Liverpool Daily Post and Mercury*, 23 Kasım 1918, s.6.

aldığı bir mesaja dayandırarak, “*Trabzon’da Katliam*” başlığı ile verdiği haberde, “Türklerin Trabzon’a tekrar girmesinin akabinde burada kalan nüfusu katlettiği” mealindeki iddiaları yazılmıştı. Üstelik bu iddia ağır ithamlar eşliğinde yazılmıştı. Buna göre, “öldürülenlerin bir kısmı gömülmüş, geri kalanı yakılmış, çocuklar çuvallara bağlanarak denize atılmış ve kadın ve küçük kızlara kötü muamelelerde bulunulmuştu.”⁷⁸⁴ Türklerin Trabzon’u ele geçirmesi sırasında Hristiyanların katledildiği iddiasını NYT ve İrlanda gazetesi *Irish Times* da gündemine almıştı. NYT, *The Observer*’la aynı başlığı atarak iddialara yer verirken,⁷⁸⁵ IT “*Trabzon’da Türk Aşırılıkları*” başlığını kullanmayı yeğlemiş ve Karadeniz sahilinden gelen raporlardan elde edildiği iddia edilen raporlara dayandırdığı haberin içeriğini “Türklerin Trabzon’a girişi sırasında korkunç aşırılıklar gerçekleştiği ve Ermenilerle birlikte Trabzon Vilayeti’nde sayıları yarım milyonun üzerinde olan Rumlara da eziyet edildiği” iddiaları ile zenginleştirmişti.⁷⁸⁶

Trabzon’un yeniden Türklerin idaresine girmesi üzerine, tahrik edici bir üslup eşliğinde Türkleri hedef alan ağır ithamlara gazetelerinde yer açan yabancı basın, bu süreçte zulüm gördüğünü iddia ettiği Rumlara ve Ermenilere gösterdiği “insanî hassasiyet”i, Trabzon’un Rusların eline geçmesi ile birlikte muhacir durumuna düşerek büyük sıkıntılar çeken Müslümanlardan esirgemesi, geleneksel oryantalist bakışa sahip olduğunu gösterdiği gibi, iyi niyetten uzak ve taraflı bir yayın siyaseti takip ettiğine de güzel bir örnektir. Trabzon’un Rus işgaline uğradığı dönemde Müslümanlara yapılan eziyetler karşısında tabir caizse üç maymunu oynayan yabancı basın, gazetecilik refleksleri nedense Rus işgallerinin sona ermesinden sonra depresmişti.

1919 senesi Ocak’ında Birinci Dünya Savaşı sonrasındaki sürecin ele alınması amacıyla Paris’te toplanan konferansta, Yunanistan’ın talepleri bağlamında ileri sürdüğü iddialar da yabancı basında kendine yer bulmuştur. Venizelos’un birtakım istatistiklere dayanarak konferansta sunduğu nüfus verilerinin aktarıldığı ve savaş sırasında Yunanistan’a verilen sözlerin hatırlatıldığı haberler yapılmıştı.⁷⁸⁷ Yine bu süreçte, Osmanlı Rumlarının Manchester’da bir toplantı yaptıkları ve toplantının sonuç bildirgesinde “barış görüşmelerinden Rumları tatmin edecek sonuçların çıkmaması halinde, sayıları dört

⁷⁸⁴ **The Observer**, 10 Mart 1918, s.8.

⁷⁸⁵ **NYT**, 18 Mart 1918, s.2.

⁷⁸⁶ **IT**, 28 Mart 1918, s.3.

⁷⁸⁷ **MG**, 7 Ekim 1918, s.8; **MG**, 9 Kasım 1918, s.4.

milyonu bulan ve hâlâ Türklerin idaresi altında bulunan Rumların İtilaf Devletleri'nin gözetimine alınabilecekleri ve ancak bu şekilde Türklerin kötü idaresi ve zalimliği altında ezilmekten kurtulabilecekleri” ifadeleri aktararak, bu bildirin ABD Başkanı Wilson, İngiliz başvekil Lloyd George, İngiliz Dışişleri Bakanı Balfour, Fransız başvekil Clemenceau ve Yunan başvekil Venizelos’a gönderildiği bilgisine yer verilmişti.⁷⁸⁸

Pontuşçu çevrelerin Karadeniz’de bağımsız bir devlet kurma tasarıları da yabancı gazetelerin ilgisini çekmişti. Gazeteler, “Karadeniz sahillerinde yaşayan Rumların, başkenti Trabzon olan bir Pontus cumhuriyeti kurulması konusunda istekli oldukları ve bunu gerçekleştirebilmek için komiteler teşkil ettikleri”ni tarihî Mithridates Devleti’ne atıflar yaparak haberleştirmişlerdi.⁷⁸⁹

Marsilya’da bulunan Pontus Kongresi başkanı Konstantinidis ve Paris’teki Pontus Millî Birliği Başkanı Ekonomos’un yürüttükleri propaganda faaliyetleri çerçevesinde kullandıkları yollardan biri de gazetelere beyanlar vermektir. Bu bağlamda verdikleri bir beyanatta; “Paris’teki konferansta Ermeni heyetinin ‘Pontus bölgesi’ ve Trabzon Vilayeti’nin kendilerine bırakılması yönündeki talepleri karşısında Yunan hükümetinin sessiz kalmasını eleştirerek böyle bir duruma şiddetle itiraz ettiklerini, bağımsız bir Pontus cumhuriyetinin kurulmasına karşı olunmasının kendilerini üzdüğünü” ifade etmişlerdi.⁷⁹⁰ Yabancı gazeteler, bu şekilde Pontuşçu çevrelerin Barış Konferansı’nda Pontus iddiaları konusunda pasif tavrı nedeniyle Yunan hükümetine ve “Pontus” bölgesi için taleplerde bulunan Ermenilere yönelik itirazlarını dile getirdikleri bir araç görevi de ifa etmişlerdir. Bu doğrultuda NYT’de N.J. Cassavetes imzası ile yayımlanan “*Trabzon’un Geleceği*” başlıklı bir yazıda; “Rumların da Venizelos gibi Ermeni milleti ile yakın bir ilişki kurmayı arzuladığı, ancak Pontus Rumlarının Venizelos’un kendilerini bertaraf etmeye hakkı olmadığı, önemli olanın Venizelos’un isteği değil, Pontus Rumlarının isteği olduğu” mealindeki sözler aktarılmıştı.⁷⁹¹

⁷⁸⁸ MG, 14 Ekim 1918, s.5.

⁷⁸⁹ MG, 17 Aralık 1918, s.7; **Liverpool Daily Post and Mercury**, 17 Aralık 1918, s.5; **The Ballarat Courier**, 21 Aralık 1918, s.3; **Bendigo Advertiser**, 21 Aralık 1918, s.9; **The Lancashire Daily Post**, 14 Nisan 1919, s.2.

⁷⁹⁰ MG, 3 Mart 1919, s.7.

⁷⁹¹ NYT, 11 Mayıs 1919, s.35.

Mondros Mütarekesi sonrasındaki dönemde Anadolu’da başlayan işgaller, Pontusçular tarafından büyük bir heyecan ve mutlulukla karşılanmıştı. Pontusçu cemiyetler bu yöndeki duygularının batı kamuoyu tarafından da bilinmesi için gazetelere beyanat göndermek suretiyle şükranlarını sunmuşlardı. İngiliz askerlerinin Karadeniz bölgesine asker çıkarmaları üzerine MG’ye bir yazı gönderilmişti. Burada kullanılan ifadeler tehdidin boyutlarını da ortaya koyuyordu. Yazıda; “İngiliz askerlerinin Trabzon’a çıkmalarından dolayı İngiltere hükümetine minnettar olunduğu, bunun şehirde yaşayan Hristiyanları mutlu ettiği” belirtilmişti. Yine; “yapılan mütarekenin Türklerin silahsızlanmalarını sağlamadığı, Hristiyanların katliamlara ve kötü muameleye maruz kalmaya devam ettiği” şikâyetlerinin ardından, “İngiliz askerlerinin Trabzon’un ardından Giresun, Samsun ve Sinop gibi diğer şehirlere de çıkarma yapmalarının umulduğu ve bu şekilde beş seneden beri devam eden zulüm ve barbarlığın yerini emniyete bırakacağı” ifadeleri kullanılmıştı.⁷⁹² Aynı gazete dört gün sonra Pontusçu çevreleri mutlu edecek haberi vermişti. Haberde İngiliz askerlerinin Samsun, Merzifon, Amasya, Tokat ve Sivas gibi bölgeleri işgal ettiği bilgisi yer almaktaydı.⁷⁹³

Özellikle Birinci Dünya Savaşı ile başlayan ve oldukça yoğun geçen bir dönemde, Osmanlı tebaası içindeki en kalabalık iki gayrimüslim unsur olan Ermeni ve Rumlar hakkında batıdaki gazetelerde yer alan haber ve değerlendirmeler ibret vericidir. Tek taraflı ve hakikat arayışı kaygısı güdülmeden hazırlanan propaganda amaçlı bu tür haberler ve sorgulamadan yapılan yorum ve değerlendirmeler, yabancı basın açısından birer sorumsuzluk örneği olduğu kadar bu haberler üzerinden şekillenen Türk ve Müslüman algısına onarılması güç hasarlar vermiştir. Millî Mücadele dönemi ile birlikte, özellikle Osmanlı Rumları ve ona bağlı olarak Pontus Meselesi üzerinden saldırgan propaganda yayımları artarak devam etmiştir. Millî Mücadele hareketi bir taraftan işgal ve isyanlara karşı direniş göstermeye çalışırken diğer taraftan yoğun propaganda saldırılarına muhatap olmuştur. Üstelik bu ikincisi daha ağırdı ve tesirleri daha uzun süre devam edecek türdendi.

⁷⁹² MG, 26 Nisan 1919, s.5.

⁷⁹³ MG, 30 Nisan 1919, s.7.

4.3.2. Millî Mücadele Döneminde Pontus Meselesi Bağlamındaki Gelişmeler Hakkında Yabancı Basında Yapılan Yayınlar

Mondros Mütarekesi'ni imza etmesi ile birlikte fiilî mevcudiyetini yitiren Osmanlı Devleti'nin mütareke sonrası içine düştüğü durum tam bir keşmekeşlik olarak tanımlanabilir. Savaşın ruhî ve fiilî bir mağlubiyetle çıkan devletin, mütareke ile birlikte muhtemel isyan ve işgallere karşı direnemeyeceğinin ortaya çıkması, uzun zamandır bu fırsatı bekleyen ayrılıkçı çevreleri heyecanlandırmıştı. Ancak bu şevk ile harekete geçenlerin hevesleri uzun sürmedi. İsyanlara ve hukuksuz işgallere karşı Anadolu içinden direniş örgütleri çıkararak devlet otoritesinin kalktığı bölgelerde düzeni yeniden tesis etmeye yönelik sorumluluklar üstlenmeye başladı. 1919 senesinin ortalarından itibaren daha organize bir şekilde hareket etmeye başlayan ve mahallilikten millîliğe terfi eden direniş hareketinin, askerî ve psikolojik üstünlüğü ele geçirme yönündeki süratli gelişimi, yabancı basın organları üzerinden sürdürülen propaganda çalışmalarının ivme kazanmasını da beraberinde getirmiştir. Millî Mücadele döneminde, millî güçleri uğraştıran başlıklardan biri de Karadeniz bölgesinde yaşanan Pontus isyanları olmuştur. İsyanların yaşandığı süreç ve bunları bastırması için görevlendirilen ordunun görevini yerine getirmesi sırasındaki hadiseler, yabancı basın kuruluşları tarafından çok yakından takip edilmiştir. Fakat yaşananları tek pencereden görme ve gösterme siyasetini Pontus olayları özelinde de takip eden bu kuruluşlar, olaylar üzerinden millî direniş hareketine ve Anadolu'daki Türk-Müslüman gerçeğine yönelik iftira ve hakaretlerle dolu çirkin ithamlarda bulunmakta herhangi bir beis görmemişlerdir.

Millî Mücadele dönemindeki Pontus olaylarıyla ilgili değinilecek ilk haber İngiltere'nin önde gelen gazetelerinden *The Times*'ta çıkmıştır. Haberde, Pontus Kongresi başkanının kaleme aldığı telgrafta iletildiği "Karadeniz'in sahil bölgelerinde yaşayan Rumların Türkler tarafından eziyet gördükleri" mealindeki mesaja yer verilmişti.⁷⁹⁴ Bazı İngiliz gazeteleri tarafından Yunan elçiliğinin Giresun'dan edindiğini ileri sürdüğü bilgilere dayandırılarak yayımlanan başka bir haberde ise "Mustafa Kemal Paşa'nın emriyle, zamanı geldiğinde kullanılmak üzere Pontus Rumlarının rehin edildikleri ve Giresun'a yakın köylerdeki bazı Rumların öldürüldüğü" yolundaki iddialara yer açılarak

⁷⁹⁴ TT, 10 Mart 1920, s.16.

tek kaynaktan beslenen bir propaganda yayımına daha imza atılmıştı.⁷⁹⁵ Benzer içerikli bir haber de NYT’de yer almıştı.⁷⁹⁶ Aynı haberin farklı gazetelerde tamamen aynı şekilde yayımlanmış olması, verilmek istenen mesajın bu yolla daha geniş kitlelere ulaşmasını da kolaylaştırmıştır.

The Times 3-4 Mart 1921 tarihlerinde editörüne gönderilen A.H. Crosfield imzalı bir mektubu yayımlayarak Pontus olaylarına dikkat çekmiştir. Mektupta; “Türklerin 12 sene boyunca Anadolu’daki insanlara yönelik *iğrenç barbarlıklar* uyguladıkları ve bu uygulamalar arasında Pontus Rumlarının özel bir yeri olduğu” ifadeleri çeşitli ithamlar eşliğinde aktarılmıştı.⁷⁹⁷ 1921 Haziran’ında çok sayıda yerel ölçekli Avustralya gazetesinde “*Rumlara Yönelik Katliamlar*” başlığı altında kısa ve kışkırtıcı bir haber yayımlanmıştı. Haberde, “Trabzon ve Samsun’da korkunç katliamlar olduğuna dair raporlar alındığı” belirtilerek, “caddelerin Rumlara ait cesetlerle dolu olduğu ve çok sayıda dükkânın yağmalandığı” propagandası yapılmıştı.⁷⁹⁸ Aynı grup gazetelerde “*Türk Terörizmi*” başlığı altında çıkan bir başka haberde de “*Kemalistler Trabzon bölgesindeki Rumları toplamak ve öldürmek suretiyle bir terör saltanatı kurdu*” ifadesiyle aynı propaganda sürdürülmüştü.⁷⁹⁹ “Samsun’da üç bin kadar Rum’un canlı canlı yakıldığı”nı ve “Bafra’daki Rum erkeklerin kilise ve okullarda boğazlandığı”nı ileri süren kışkırtıcı yayımlar da yine tek kalemden çıkmış ve ortaklaşa yayımlanmış propaganda ürünleri arasında gösterilebilir.⁸⁰⁰

⁷⁹⁵ **TT**, 30 Haziran 1920, s.17; **MG**, 30 Haziran 1920, s.11; **The Yorkshire Post**, 30 Haziran 1920, s.7.

⁷⁹⁶ **NYT**, 11 Temmuz 1920, s.8.

⁷⁹⁷ **TT**, 3 Mart 1921, s.6; **TT**, 4 Mart 1921, s.8.

⁷⁹⁸ **The Daily News**, 4 Haziran 1921, s.9; **Advocate**, 6 Haziran 1921, s.1; **Examiner**, 6 Haziran 1921, s.5; **Kalgoorlie Miner**, 6 Haziran 1921, s.5; **The Brisbane Courier**, 6 Haziran 1921, s.7; **The Mercury**, 6 Haziran 1921, s.5; **The Register**, 6 Haziran 1921, s.7; **The Sydney Morning Herald**, 6 Haziran 1921, s.7; **The West Australian**, 6 Haziran 1921, s.5; **Townsville Daily Bulletin**, 6 Haziran 1921, s.4; **Western Argus**, 7 Haziran 1921, s.22; **Western Star and Roma Advertiser**, 8 Haziran 1921, s.3; **Western Mail**, 9 Haziran 1921, s.26; **Albury Banner and Wodonga Express**, 10 Haziran 1921, s.19; **Chronicle**, 11 Haziran 1921, s.33.

⁷⁹⁹ **The Daily News**, 5 Ağustos 1921, s.7; **Kalgoorlie Miner**, 6 Ağustos 1921, s.5; **The Sydney Morning Herald**, 6 Ağustos 1921, s.11; **The Mercury**, 6 Ağustos 1921, s.7; **Cairns Post**, 6 Ağustos 1921, s.5; **The Brisbane Courier**, 6 Ağustos 1921, s.7; **Young Witness**, 6 Ağustos 1921, s.1; **The Register**, 6 Ağustos 1921, s.10; **The West Australian**, 6 Ağustos 1921, s.7; **Albany Advertiser**, 6 Ağustos 1921, s.3; **The Advertiser**, 6 Ağustos 1921, s.11; **Geraldton Guardian**, 6 Ağustos 1921, s.3; **Queensland Times**, 8 Ağustos 1921, s.3; **Northern Territory Times and Gazette**, 9 Ağustos 1921, s.1.

⁸⁰⁰ **Gloucester Citizen**, 17 Ağustos 1921, s.6; **Nottingham Evening Post**, 17 Ağustos 1921, s.4; **The Daily Mail**, 17 Ağustos 1921, s.6; **Lancashire Evening Post**, 17 Ağustos 1921, s.3; **Western Daily Press**, 18 Ağustos 1921, s.8; **MG**, 18 Ağustos 1921, s.9; **The Lancashire Daily Post**, 10 Eylül 1921, s.3; **MG**, 12 Eylül 1921, s.9; **IT**, 12 Eylül 1921, s.3; **The Aberdeen Daily Journal**, 12 Eylül 1921, s.3; **The Yorkshire Post**, 12 Eylül 1921, s.7; **The Western Times**, 13 Eylül 1921, s.3.

“*Türklerin Kurbanı Olan 700.000 Rum*” gibi oldukça dikkat çekici bir başlıkla Pontus olaylarına dair skandal bir yayıma imza atan NYT de propaganda yapma noktasında diğer gazetelerden geri olmadığını ortaya koymuştu. Yunan elçiliği tarafından yapılan bir açıklamaya dayandırılarak yapılan yayımda, “*Cinayetler ve Sürgünler*” alt başlığıyla, “Türkiye’de devam eden savaş nedeniyle yaklaşık 700 bin Rum’un katledildiği, sürüldüğü veya açlıktan öldüğü”ne dair iddialara yer verilmişti. Yine, “mağdurların yarısının Pontus Rum’u olduğu”nun altının çizildiği yayımda, Amerikalı turistler ve Samsun’dan yakın zamanda Yunanistan’a gidenlerin, Samsun’daki Hıristiyan nüfusun çektiği eziyetlerin detaylarına dair anlattıkları da haberde aktarılmıştı. Özellikle Osman Ağa’nın Samsun’a gelmesini müteakip, Samsun’da Rumlara yönelik yapıldığı ileri sürülen zulümlere ilişkin detaylar ön plana çıkarılmıştı.⁸⁰¹ The Times gazetesi ise “*Pontus Rumları Katliamı*” başlığı ile yayımladığı haberinde, Karadeniz bölgesinde yaşayan Rumlara yönelik uygulanan metotların, zamanında İttihat ve Terakki yönetimi tarafından Ermenilere karşı uygulananlarla aynı olduğunu yazarak, Türklerin Ermenileri katlettiği yönündeki yapılmış olan algı operasyonunu Rumlara için de yapmaya çalışmıştı.⁸⁰²

The Times, yukarıdaki haberde yaptığına benzer bir algı operasyonunu “*Pontus Rumlununun Zor Durumu*” başlığı ile yayımladığı bir haberinde de yapmıştı. *The Citizen* gazetesinin de yayımladığı haberin kaynağı Fener Rum Patrikhanesi’ydi. Haberde, “Türk çetelerin Rum köylerine saldırdığı, çoğu köyün yakıldığı, buralarda yaşayanların öldürüldüğü veya ırzına geçildiği, Rumlara kurduğu *zararsız* Pontus Kulüpleri’nin kapatılarak üyelerinin cezalandırıldığı, Ankara hükümeti tarafından alınan bu tür baskıcı önlemlerin suçsuz insanların acı çekmesine neden olduğu” iddialarına yer verilmişti.⁸⁰³ Merkez Ordusu tarafından Merzifon’daki Amerikan Koleji’ne yapılan baskın hakkında da haber yapan The Times, *tarafsız şahitlerin* ifadelerine dayandığını belirttiği haberinde, “kolejde çalışan bazı Rum öğretmenlerin Pontus hareketiyle bağlantısı olduğu gerekçesiyle tutuklandığı”nı belirterek “Ankara hükümetinin bu şekilde yaptığı tutuklamaların usulsüz olduğu”nu ileri sürmüş ve “Merzifon’daki Türk güçlerinin burada yaşayan iki bin

⁸⁰¹ NYT, 10 Temmuz 1921, s.4.

⁸⁰² TT, 29 Temmuz 1921, s.9.

Rumlara yönelik yapıldığı iddia edilen katliam olaylarında kullanılan metodun Ermenilere uygulananlarla aynı olduğu iddiası, NYT ve MG’de yayımlanan haberlerde de yayımlanmıştı. NYT, 17 Mayıs 1922, s.15; MG, 5 Ağustos 1922, s.10. Chronicle ise “Kemalistlerin politikası Abdülhamit ve Genç Türklerin izlediği ile aynıdır. Niyetleri 1915’te ertelenen iş olan Hristiyanların köklerinin sökülmesidir” ifadeleriyle benzer yaklaşımı sergilemişti. Chronicle, 24 Haziran 1922, s.38.

⁸⁰³ TT, 18 Ekim 1921, s.9; The Citizen, 18 Ekim 1921, s.4.

Hristiyan'ın 1200'ünü öldürdüğü ve mallarının yağmalandığı"nı iddia etmişti.⁸⁰⁴ MG de Merzifon'daki olayların İngiltere'de halk tarafından seçilen temsilciler meclisi olan Avam Kamarası'nda gündeme geldiğini ve benzer iddiaların burada da dillendirildiğini aktarmıştı.⁸⁰⁵

Karadeniz bölgesinde yaşandığı iddia edilen olayların, Amerika'daki yankılarına bir örnek olması açısından, NYT'nin 6 Kasım 1921 tarihinde yaptığı haber önemlidir. NYT, Alexander Kehaya isimli bir Rum iş adamının, "Pontus'taki Rumların Türkler tarafından katledildiği" haberleri sonrası, New York'ta yaşayan Rumların tepkilerinin arttığına ilişkin açıklamalarına aracılık etmiştir. Kehaya açıklamasında, Atina'dan aldığı söylediği bir mektupta geçen, Samsun, Bafra ve diğer Pontus şehirlerinde yaşayan bazı Rumların, "Pontus cumhuriyeti davasının elebaşları" oldukları gerekçesiyle infaz edildiklerine yönelik duyuları aktarmıştı. Haberde, Kehaya'nın New York'taki Rum milletvekilleri ve senatörlerin bu gelişmelerle ilgili konuşma yapmaları için davet edilmesini ve kitlesel bir miting yaparak dünyanın medenî milletlerine bu zulmün bitmesi için çağrıda bulunmayı amaçladıklarını da sözlerine eklemişti.⁸⁰⁶ Kehaya'nın çağrısı sonrası düzenlenen toplantıyı da haber yapan NYT, bu toplantıya 700 Rum'un katıldığını ve bunların "Pontus'taki Rumların Mustafa Kemal emrindeki Türkler tarafından katledilmesini protesto etme kararı aldıklarını, toplantıdaki konuşmacılardan biri olan Dr. Blanche Norton'un Rumların gördüğü işkencelere tanık olmuş biri olarak hıçkırıklara boğulduğunu"nu yazmıştı.⁸⁰⁷

NYT'nin Rumlarla ilgili sayfalarını açtığı iddialar, 1921 Aralık'ında "*Türkler Hristiyanlara Yine Eziyet Ediyorlar*" başlıklı haberle devam ettirilmiştir. 21 Kasım 1921 tarihinde İstanbul'da ikamet eden bir İngiliz'den alınan ve "Müslüman olmayan azınlıkların imtiyazlarının Ankara'daki meclis tarafından yürürlükten kaldırdığı ve mültecilere zalimce muamelelerde bulunduğu" gibi suçlamaların aktarıldığı mesajın devamında daha detaylı bazı bilgiler verilmişti. Bu bilgiler Sivas'tan İstanbul'a gelen üç Amerikan yardım çalışanından edinilen beyanata dayandırılmıştı. Buna göre; "Sivas'ta 2200 Ermeni yetim çocuk ve altı binin üzerinde muhtaç insan olduğu, son birkaç hafta

⁸⁰⁴ TT, 26 Ekim 1921, s.11.

⁸⁰⁵ MG, 19 Kasım 1921, s.7.

⁸⁰⁶ NYT, 6 Kasım 1921, s.121.

⁸⁰⁷ NYT, 21 Kasım 1921, s.5.

boyunca 15 binin üzerinde Rum erkek, kadın ve çocuğun çok kötü şartlarda sürgün edildikleri ve sürgünlerin bu çalışanların oradan ayrıldıkları zamana kadar devam ettiği” belirtilmişti. “Sivas’tan Samsun’a uzanan yolda, ölmek üzere ve acınacak halde olan dört bin Rum kadın ve çocuktan oluşan sürgün konvoyuyla karşılaştığı”nın ileri sürüldüğü haberde, Türk otoritelerinin Amerikalıların bu insanlara yardım etmesini ve hatta onlara yaklaşmalarını dahi önlemek için geniş önlemler aldıkları” iddiaları da aktarılmıştı. “Samsun civarındaki Rum köylerinin çoğunun tahrip edildiği, insanların kötü durumda oldukları, Samsun’daki Amerikan tütün şirketinin işine devam edememesine bağlı olarak yoksulluğun yaygınlaştığı” da bahsedilen çalışanlarından edinilen malumatın detayları arasında sayılmıştı.⁸⁰⁸

Propaganda yayımlarında hızını alamayan NYT, konu hakkında “*Yeni Türk Katliamları*” başlığıyla “özellikle Merzifon’da Rumlarla birlikte din adamlarının çoğunun da katledildiği”ni yazarak yayın çizgisini devam ettirmişti.⁸⁰⁹ “Mustafa Kemal Paşa’ya bağlı güçlerin Pontus Rumlarına zulümlerde bulunduğu” konusunda Birleşmiş Milletler Konseyi’nin ve Sevr Anlaşması’yla uyumlu bazı önlemlerin alınması ve Anadolu’daki azınlıklara tanınan hakların kuvvetlendirmesi noktasında Avrupa hükümetlerinin dikkatlerinin çekilmesi için gerekli ikna faaliyetlerinde bulunulmasına ilişkin, Utah Eyaleti senatörü William Henry King tarafından dile getirilen öneri de *New York Tribune* gazetesi ile birlikte NYT’nin sayfalarında yer alan haberlerden biriydi.⁸¹⁰ NYT, 1922 senesinde de Rumlarla ilgili iddiaları sayfalarına taşımaya devam etmişti. Fener Rum patriği Meletios Metaxakis imzalı bir telgrafa dayandırılan ilk haberde, “Türklerin yaktığı 24 Rum köyünden kadın ve çocukların yanmış bedenlerinin kokusunun yayıldığı” iddiası aktarılırken,⁸¹¹ 300 Rum’un katledildiğinin başlık yapıldığı ve Yunan elçiliğinden alınan bir telgrafa dayandırılan haberde de bölgeden yeni katliam bilgilerinin rapor edildiği belirtilmişti.⁸¹²

IT’de yayımlanan bir haberde Ankara hükümetinin Londra’da bulunan temsilcisi Dr. Reşad Bey’in yaptığı açıklamalar öne çıkarılmıştı. Haberde, “Reşad Bey’in hükümetinin iddialarını savunduğu, bununla birlikte katliamlar yapıldığını da inkâr

⁸⁰⁸ NYT, 2 Aralık 1921, s.13.

⁸⁰⁹ NYT, 7 Aralık 1921, s.16.

⁸¹⁰ *New York Tribune*, 15 Aralık 1921, s.2; NYT, 15 Aralık 1921, s.21.

⁸¹¹ NYT, 30 Mart 1922, s.1; *The Evening Star*, 30 Mart 1922, s.24.

⁸¹² NYT, 1 Eylül 1922, s.3.

etmeyerek bunun sebebinin dinî değil tamamen siyasî olduğu” şeklindeki açıklamalarına “siyasî dahi olsa katliamların medenî milletlerin vicdanlarında telafi edilemez bir rezillik olduğu” değerlendirmesi yapılmıştı.⁸¹³ MG’de yapılan haberde de Rum Göçmen Cemiyeti adına Dr. N. Damianides tarafından gönderilen telgraf yayımlanmıştı. Telgrafta, Karadeniz sahillerindeki Hristiyanların yok edilmesiyle ilgili sürekli olarak haber yapan gazetelere teşekkür edilmiş ve iddia edilen Türk katliamlarını protesto etmek için İzmir’de bir miting yapıldığı bilgisi yer almıştı.⁸¹⁴ MG ve NYT’de yayımlanan başka bir haberde, Fener Rum patriğinin Londra’daki resmî temsilcisi John Stavridi’nin, Maçka, Cevizlik, Akçaabat ve Pazar gibi Trabzon civarındaki yerlerde yaşayan Rumlara yönelik kısımlar yapıldığı yönündeki iddiaları aktarılmıştı.⁸¹⁵

NYT tarafından “*Türkler 15000 Rum’u Daha Katletti*” başlığı ile yayımlanan haberde, katliam iddiaları gündemde tutulmaya devam edilmişti. Yunan elçiliğinden elde edilen bir raporun aktarıldığı haberde, Türklere öldürme, sürgün, tecavüz ve yağma ithamları yüklenmişti.⁸¹⁶ Aynı gazete Rum resmî kayıtlarına dayandığını ifade ettiği bir başka haberde, “en az bin kadar Rum’un yakılarak öldürüldüğü, yüz bin civarında Ermeni ve Rum’un evsiz kaldığı ve yiyecek depolarının yıkılmasından dolayı insanların açlıkla karşı karşıya oldukları” iddiasını okurlarına aktarmıştı.⁸¹⁷ MG de aynı şekilde sayfalarını “Karadeniz bölgesinden sürgün edilen Rumların yiyecek ve giyecek sıkıntısı içinde ölmek için yalvardıkları” şeklinde acındırıcı bir yayıma açmıştı.⁸¹⁸ Türklere yönelik katliam ithamının dillendirildiği bir yayım da *Chronicle*’da çıkmıştı. Yayımda, “Türklerin özellikle Rumlara yönelik bir yok etme stratejisi takip ettiği” ileri sürülerek, “bunun engellenmemesi durumunda Anadolu’daki Hristiyanların soyunun tükeneceği” iddiasında bulunulmuştu.⁸¹⁹

Amerika’da yayımlanan *The Living Age* dergisinde, MG’nin İstanbul muhaborine dayandırılarak yapılan bir yayımda, Karadeniz bölgesindeki Rumların durumlarına ilişkin

⁸¹³ **IT**, 26 Mayıs 1922, s.4.

⁸¹⁴ **MG**, 27 Mayıs 1922, s.9.

⁸¹⁵ **MG**, 31 Mayıs 1922, s.10; **NYT**, 31 Mayıs 1922, s.35.

⁸¹⁶ **NYT**, 14 Haziran 1922, s.4. Benzer haber aynı gün MG’de de yayımlanmıştı. **MG**, 14 Haziran 1922, s.14.

⁸¹⁷ **NYT**, 16 Eylül 1922, s.1.

⁸¹⁸ **MG**, 17 Haziran 1922, s.7.

⁸¹⁹ **Chronicle**, 24 Haziran 1922, s.38.

daha önce başka gazetelerde de farklı tarihlerde ileri sürülen iddialara benzer iddialar aktarılmıştı. Yayımda şu iddialar kullanılmıştı:⁸²⁰

Pontus bölgesinde yaşayan 150 bini aşkın Rum'un köylerinden çıkarılıyorlar. Yollarda hayvanlar gibi ölmelerine zemin hazırlanıyor. Karadeniz kıyısına yakın köylerde yaşayan Rum erkeklerinin çoğu Sivas ve Harput yakınındaki iç bölgelere gönderildi. Koşullar öylesine korkunçtu ki, barınacak yerden yoksunlardı ve az miktarda gıda veriliyordu. Bundan dolayı sonbahar ve kış aylarında çok sayıda erkek yorgunluk ve hastalıktan ölmüştü. Geçen Kasım ve Aralık aylarında yetkililer Samsun ve Trabzon gibi sahil kentlerine bağlı köylerden gelen erkekler, kadınlar ve çocukları öldürmeye başladı. Bu senenin Mart ayında bu insanlardan 30 bini Sivas'tan Harput'a gitmek üzere evlerinden sürülmüş ve bunların yalnızca 20 bin kadarı Harput'a ulaşmayı başarmıştı.

Bu çaresiz ve çoğunlukla zararsız insanlara evlerinden sürülürken sadece birkaç saat süre tanınarak bu sürede yanlarına taşıyabilecekleri kadar malzeme almalarına izin veriliyordu. Bunların yollarda bir araya gelmelerine fırsat kalmadan yağmalar ve cinayetler başlıyordu. Sürgün edilenlerin paraları kısa zamanda yiyecek için harcanıyor, vicdansız ve cânî jandarmalar tarafından ellerinde alınıyordu. Ya da, Kürt soygun çeteleri tarafından yağmalanıyorlardı. Açlık onları kendi kişisel eşyalarını yemek için takas yapmaya sevk ediyordu. Öyle ki giysilerini verip çıplak hale gelen bu insanlar bu şekilde açlıktan ölen kalabalık birer yaratığa dönüşüyorlardı. Yaşlılar, sakatlar ve hastalar yol kenarında ölüme terk ediliyorlar. Bu şekilde yol üzerinde gömülmemiş yüzlerce ceset oluyordu.

Yukarıda anlatılanlar hikâyenin sadece küçük bir parçasından ibarettir. Zaman geçtikçe, Rum azınlığın yok olmaya mahkûm edildiğini kanıtlayan, şüpheye mahal vermeyecek daha fazla ayrıntı ortaya çıkacaktır.

Karadeniz bölgesinde yaşayan Rumlara yönelik Türkler tarafından uygulandığı iddia edilen katliam ve sürgün ithamlarına ilişkin yapılan propaganda yayımları arasında, bu uygulamaların belli bir *plan* ve *program* çerçevesinde yürütüldüğü yönünde haber ve değerlendirmeler de yabancı gazetelerde sıkça dillendirilmiştir. Pontus Meselesi çerçevesinde, özellikle son senelerde çeşitli ortamlarda gündeme getirilmeye çalışılan "*Pontus soykırımı*" iddialarına da kaynaklık eden bu tür yayımlar arasında değerlendirilecek yayımlardan ilki, Amerikan *The Evening Star* gazetesinde çıkmıştı. Merkezi İstanbul'da bulunan Pontus Rumları Komitesi'nin genel sekreteri olan Thoidis'ten⁸²¹ alınan bir mektuba dayandırılarak yapılan habere "*Planlı Yok Etme Programı Çerçevesinde Türklerin Rumlara Uyguladığı İnsanlık Dışı Muameleler*" başlığı uygun görülmüştü. Söz konusu mektupta; "Pontus bölgesinden alınan son haberlerin bölgedeki Rumların çaresizliğini ortaya koyduğu, mütarekeden beri Anadolu'nun iç

⁸²⁰ "A Week of the World; Doomed to Extinction", *The Living Age*, 314 (4070), Boston: The Living Age Company, 8 Temmuz 1922, s.63.

⁸²¹ **FO**, 608/82/13, Kn.: 6463, Dn.: 342/8/1, 1 Nisan 1919, s.539.

kısımları ile Pontus kıyılarında suikast, hırsızlık, şiddet ve mallara keyfi el koyma gibi daha önce hiç duyulmamış insanlık dışı muamelelerin günlük sıradan olaylar halini aldığı, Rum nüfusun büyük bir kısmının Türkler tarafından katledildiği, Samsun civarındaki bazı köylerin yağmalanıp yakıldığı, Türklerin bir sürgün programı hazırlığında olduğu ve bundan dolayı Samsun'dan 15 bin, Giresun'dan altı bin ve Ordu, Ünye, Fatsa gibi bölgelerden 14 bin kişinin tehlike altında olduğu” mealindeki iddialar sıralandıktan sonra, “*insanlık ve adalet adına son bir çağrıda bulunuyor ve Amerikalıların insanî duygularına seslenerek Amerikan hükümetinden yirminci asırdaki bu utanç verici olaylara son verecek acil önlemler almasını istiyoruz*” mesajına yer verilmişti.⁸²²

Karadeniz bölgesindeki olayların sorumluluğunu Türk otoritelerin üzerine yıkma çabasının sergilendiği ve bunun bir plan dairesinde gerçekleştirildiği yönünde yapılan yayımlardan biri de aralarında NYT, MG ve IT gibi etkin gazetelerin de yer aldığı çok sayıda gazetenin sayfalarını işgal etmişti. “*Anadolu'daki Türk İşkenceleri; Hristiyanlar Yok Ediliyor*” ve “*Türk Zulmü İngiltere'yi Harekete Geçiriyor*” gibi başlıkların uygun görüldüğü bu ortak yayımda, Mr. Chamberlain'in Avam Kamarası'nda kendisine yöneltilen “Türklerin Anadolu'daki on bin Rum'u katlettikleri, dul kadın ve kızları haremlerine aldıkları ve çocukların açlıktan öldüğü duyumları karşısında Kemalistlere karşı herhangi bir uyarının yapıp yapılmadığı”na dair soruya karşılık olarak verdiği cevap aktarılmıştı. Chamberlain cevabında bu bilgilerin teyit edildiğini ifade ederek, “bu konuda Türklerin defalarca uyarıldığını ancak bunun bugüne kadar işe yaramadığı”nı belirtmişti. Chamberlain ayrıca, İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliği'nden kendisine ulaşan ve Amerikan Yakın Doğu Yardım Kuruluşu görevlilerinden Dr. Mark Ward ile yapılan bir röportaja binaen gönderilen telgrafta yer alan bazı bilgileri de paylaşmıştı. Röportajda geçen iddialar arasında en dikkat çekenini, “Türklerin azınlıklardan kurtulmak için bir plan üzerinde çalıştıkları” suçlamasıydı.⁸²³ “Ankara hükümeti tarafından Karadeniz bölgesinde bir sene içinde kırk bin Rum'un gaddarca öldürüldüğü, Rum köylerinin Türk askerler tarafından yakıldığı, Ankara hükümetinin Mayıs 1921'de Bafra, Giresun, Samsun, Ünye, Fatsa, Ordu Çarşamba ve komşu bölgelerdeki kazalara bağlı köylerde önemli isimleri

⁸²² **The Evening Star**, 13 Ağustos 1921, s.3.

⁸²³ **MG**, 16 Mayıs 1922, s.9; **IT**, 16 Mayıs 1922, s.5; **NYT**, 16 Mayıs 1922, s.3; **Advocate**, 17 Mayıs 1922, s.1;

Kaloorlie Miner, 17 Mayıs 1922, s.5; **The Register**, 17 Mayıs 1922, s.7; **The Sydney Morning Herald**, 17 Mayıs 1922, s.11; **Geraldton Guardian**, 18 Mayıs 1922, s.3; **Chronicle**, 20 Mayıs 1922, s.33. **The West Australian**, 5 Haziran 1922, s.7.

tutuklattığı, Türk yetkililerinin Rumları saklayan Müslümanların ölümle cezalandırılacağı bildirisi yayımladığı ve Bafra kaymakamı ve diğer Türk memurları tarafından Türkleri kışkırtmak amacıyla Türklerin İzmir’de Rumlar tarafından katledildiğine dair asılsız raporlar yayımlandığı” gibi iddialarının yer aldığı başka bir haber de, ileri sürülen bu iddiaların resmî görevliler tarafından bir plan çerçevesinde yapıldığını gösterme çabasının başka bir ürünüydü.⁸²⁴ Aynı şekilde, IT, MG ve *Evening Telegraph* gazeteleri de Amerikan Yakın Doğu Yardım Kuruluşu’nun Harput şubesi müdürü olan Dr. Mark Ward’ın bir mektubuna atıfta bulunarak, “Pontus bölgesinde Hristiyanların *sistemik* olarak yok edildiği” iddiasını aktarmıştı.⁸²⁵

Türklerin Rumlara yönelik planlı bir katliam politikası takip ettiğine dair The Times’da da haberler çıkmıştı. “Karadeniz bölgesinde yaşayan Rumların asırlardan beri Osmanlı zulmüne uğradığı”ni iddia eden The Times, “Rumların yardıma ihtiyacı olduğunu fakat bu yardımın yapılamadığı”ni ileri sürerek “Kemalistlerin Anadolu’nun diğer bölgelerinde olduğu gibi Pontus bölgesinde de uygulamaya koyduğu bu zulüm politikası sonucu yaşanan trajediye basının yeterince eğilmediği”ne dikkat çekmek istemişti.⁸²⁶ Gazete, yayımladığı başka bir haberinde de, Ankara hükümetinin Rumları toplu olarak sınır dışı etmek suretiyle bunların mağdur edilmesi planları yaptığını yazmıştı.⁸²⁷ ABD’de haftalık olarak çıkan ve ağırlıkla olarak siyasî konular üzerine yazıların yayımlandığı *The Literary Digest* dergisi de Karadeniz bölgesinde yaşananlar hakkında “*Anadolu’da Rum nüfus sistemik olarak imha edilmektedir*” yargısında bulunmuştu.⁸²⁸

4.3.2.1. Pontus Olaylarına Karşı Alınan Tedbirlere Yabancı Gazetelerin Bakışı

Yabancı gazeteler, Karadeniz bölgesinde yaşanan Pontus olaylarının önünü almak ve çıkan isyanı bastırmak için Ankara hükümeti tarafından alınan tedbirleri, okurlarına bölgedeki Rum ve Ermeni nüfusa yönelik farklı bir sindirme ve yok etme stratejisi olarak yansıtmışlardır. Pontus Meselesi hususunda yapılan diğer haber ve değerlendirmelerde

⁸²⁴ MG, 1 Haziran 1922, s.5; *The Aberdeen Daily Journal*, 1 Haziran 1922, s.5.

⁸²⁵ *Evening Telegraph*, 2 Haziran 1922, s.7; MG, 3 Haziran 1922, s.9; IT, 3 Haziran 1922, s.7.

⁸²⁶ TT, 27 Mart 1922, s.8.

⁸²⁷ TT, 26 Ağustos 1922, s.7.

⁸²⁸ “Religion and Social Service; Armenia’s Tragic Finish”, *The Literary Digest*, LXXII (8), New York: Funk & Wagnalls Company, 25 Şubat 1922, s.32.

olduğu gibi, olanı değil yalanı yansıtmaya gayretinde olan yabancı gazeteler, Karadeniz bölgesindeki olağanüstü durum karşısında inisiyatif alarak, olayların daha vahim bir hal almasına engel olmak niyetinde olan otoriteler hakkında karalama yayımları yapmaktan çekinmemişlerdir. Çoğu zaman niyet okuma yoluyla, herhangi bir somut kaynak veya bilgi vermeden hazırlanan bu tür yayımlar, birer propaganda ürünü olarak kayıtlara geçmiştir.

Türk otoriteler tarafından Karadeniz bölgesindeki olayları sonlandırmak adına alınan tedbirlerin amacını asıl mecrasından çıkararak gerçekleri çarpıtan bir yayım NYT’de çıkmıştı. “Trabzon Vilayeti’ne bağlı olan Samsun’da yaşayan tüm Rumların bir hafta içinde şehri terk etmeleri için emir alındığı”ni iddia eden gazete, “Rum şirketlerin varlıklarına Türkler tarafından devlet adına el konulmaya çalışıldığını ve Rumlara ait dükkânların yerel otoriteler tarafından kapatıldığını” yazmıştır.⁸²⁹ MG’de “*Anadolu’daki Kemalist Zulümler*” başlığı ile çıkan bir başka yayımda ise Londra’da bulunan Fener Rum patriğinin İstanbul’dan aldığı “Kemalistlerin Anadolu’daki zulümler ve bunlara maruz kalan Hristiyanların korunması” konulu bir telgraf yayımlanmıştı. Telgrafta; “Giresun’un Hristiyan erkek nüfusunun neredeyse tamamının sınır dışı edilmesi için hazırlık yapıldığı, öncesinde bunların hapse yollandığı, bunlardan onunun hapiste boğularak öldürüldüğü, kadın ve çocukların kıtlıktan kırıldığı” iddialarının yanı sıra “Karadeniz’deki Hristiyanların felaketini önlemek için önlemler alınması” talebi yer almaktaydı.”⁸³⁰

Karadeniz bölgesindeki Rumların Anadolu’nun iç bölgelerine sevk edilmesi tedbirini haberleştiren The Times gazetesi, “bölgede yaşları 14-50 arasında olan nerdeyse tüm Rum erkeklerinin askerlik hizmetine çağrıldığını ya da iç kısımlara gönderildiğini, gönderilenlerin de büyük bir bölümünün bu sırada öldüğünü, Samsun ve Bafra bölgelerinde askerlikten kaçan çoğu Rum ve Çerkez’in yakalanarak asıldığıının raporlandığını” yazmıştı.⁸³¹ Rumların sevkiyatı konusuna yaklaşık üç ay sonra “*Anadolu’daki Azınlıklar*” ana başlığı ile yeniden değinen The Times, konuya sayfalarında bu defa daha geniş yer açmıştı. “*Dış İşleri Harekete Geçiyor*” alt başlığı ile konu hakkında İngiliz hükümetinin aldığı pozisyonu öne çıkaran gazete, bu bağlamda İstanbul’daki İngiliz

⁸²⁹ NYT, 15 Kasım 1920, s.16.

NYT, Rumlara ait şirketlere yönelik yaptırımlardan bölgedeki Amerikan şirketlerinin de nasibini aldığını “...sevk edilenler arasında bir Amerikan sigara firmasının yüz kadar işçisinin de yer aldığı” şeklinde bir haber yaparak duyurmuştu. NYT, 14 Temmuz 1921, s.2.

⁸³⁰ MG, 16 Mart 1921, s. 9.

⁸³¹ TT, 25 Şubat 1922, s.11.

Yüksek Komiserliği'nden edinilen raporun detaylarını paylaşarak İngiliz hükümetinin tavrını öne çıkarmıştı. Türklerin azınlıkları gönderme planları üzerinde çalıştıkları bilgisinin yer aldığı raporda, bu sürecin nasıl işletildiğine dair bilgiler vardı. Buna göre; “Samsun ve Trabzon arasında kalan bölgedeki Rumların Amasya’da toplandığı, toplanan bu *zavallı* insanların Tokat ve Sivas üzerinden Anadolu’nun doğu bölgelerine gönderildiği” belirtilmişti. “Çok sayıda göçmenin yollarda sıkıntılar içinde öldüğü”ne yer verilen raporun devamında, “Türklerin sürgünler için kış mevsimini seçtiği, Amerikan Yakın Doğu Yardım Kuruluşu’nun aileleri yollarda ölen çocukları korumasına izin verilmediği, çocukların sürgün edilenlerle birlikte gönderildiği” iddialarına değinilmişti. Aynı şekilde, Amerikan Yakın Doğu Yardım Kuruluşu üyesi Dr. Mark Ward’dan edinilen raporlara da yer verilerek, bu raporlarda “iki bin kişinin yollarda öldüğü ve sürgün edilenlerin 3/2’sinin kadın ve çocuklardan oluştuğu” bilgisinin yer aldığı belirtilmişti. Raporu okuyan Mr. Chamberlain’in “Türklerin yedi seneden beri devamlı olarak yaptığı işkence uygulamaları sebebiyle uyarıldığını ancak bu uyarıların pek etkisi olmadığını belirttiği” bilgisine yer veren The Times, haberinde Lord Curzon’un tepkisini de aktarmıştı. Haberde, Lord Curzon’un, “raporun Hristiyan azınlıkların sistematik bir şekilde imha edilme politikasını ve Ankara hükümetinin zalimliğini gösterdiği”ni ve “Fransız, İtalyan ve Amerikan hükümetlerine Trabzon ve Karadeniz bölgesinin diğer şehirlerinde araştırmalarda bulunmak üzere seçilmiş kişilerin gönderilmesi teklifinde bulunacağı”ni ifade ettiği bilgisini paylaşmıştı.⁸³² IT konu hakkında ilave olarak, Ankara hükümetine bağlı yüksek dereceli bir memurdan edindiğini iddia ettiği bilgiyi aktarmıştı. İddiaya göre bu memur müttefiklerin Türklerle barış yaptıklarında, korunacak hiçbir azınlığın kalmayacağını söylemişti.⁸³³

The Times gazetesinin İstanbul’daki İngiliz Yüksek Komiserliği’ne ait olan raporunu temel alarak yaptığı haberin ardından bir başka İngiliz gazetesi MG, üç hafta sonra benzer iddiaların yer aldığı bir haber yaparak konuyu yeniden gündeme taşımıştı. Haberde; “Kemalistlerin Rumlara karşı bir seferberlik başlattığı, bu seferberliğin Pontus bölgesinden Bitlis ve Van taraflarındaki dağlara doğru sevk edilen Rumların sistematik olarak yok edilmesine sebep olduğu, insanların yolculuk sırasında açlık ve hastalıktan öldükleri” propagandası yapılmıştı. Aynı haberde, yine Dr. Mark Ward’ın raporuna atıfta

⁸³² TT, 16 Mayıs 1922, s.10; The Daily News, 8 Temmuz 1922, s.11; IT, 16 Mayıs 1922, s.4.

⁸³³ IT, 16 Mayıs 1922, s.4.

bulunularak kışkırtıcı iddialar yinelenmişti.⁸³⁴ Dr. Ward'ın iddialarına dayandırılarak yapılan bir başka yayım da NYT sayfalarını işgal etmişti. Yayımında; “Trabzon bölgesinden gönderilenlerin yaklaşık $\frac{3}{4}$ 'ünün kadın, çocuk ve Rum eşkıyalarına yardım ettiği iddia edilen yaşlılardan oluştuğu, sevke tabi tutulan otuz bin Rum'dan yalnızca sekiz bininin ulaşılacak yere vardığının tahmin edildiği, Türklerin güzel kadınları haremlerine aldığı” iddiaları aktarılmıştı.⁸³⁵ NYT bir hafta sonra yaptığı bir başka haberde yine bu konuya dair iddialara aracılık etmişti. Fener Rum patriği Meletios Metaxakis'den alınan bir telgrafa isnat edilen haberde; “1300 kadın ve çocuğun Türkler tarafından Samsun'dan iç kısımlara gönderildiği ve Kavak yakınlarında katledildiği” iddiası paylaşılmıştı.⁸³⁶

Rumların Anadolu'nun diğer bölgelerine sevk edilmesine yönelik alınan tedbirler Avam Kamarası'nda da gündeme gelmişti. MG, Earl Winterton isimli meclis üyesinin konu hakkındaki konuşmasını sütunlarına taşımıştı. Buna göre Winterton, “Rumların sevk işlemlerinin geniş bir ölçekte ve barbarca gerçekleştirildiği, bunun üzerine Osmanlı ve Ankara hükümetlerine yönelik çok sayıda protesto çekildiği, fakat buna rağmen sevk işlemlerinin şubat sonu itibariyle devam ettiği” ifadelerini kullanmıştı.⁸³⁷

Pontus isyanlarında parmağı olanların yargılanmaları için teşkil edilen İstiklâl Mahkemeleri'nin verdiği cezalar da yabancı gazeteler tarafından mercek altına alınmıştı. MG'nin “*Daha Fazla Kemalist Zulüm*”, The Times'ın da “*Türk Kıyımı*” başlığıyla gördüğü ve yarı resmî bir kaynağa dayandırdıkları haberlerinde; “Ankara hükümetinin sekiz doktor, on avukat, sekiz kimyacı ve bazı tüccar ve bankacıların da aralarında olduğu seksen kişiden oluşan Samsun ve Bafra ileri gelenlerini ölüme mahkûm ederek infaz ettiği, Samsun ve Bafra'da geri kalan erkek nüfusu ağır işlerde çalıştırıldığı ve bunların tüm mal varlıklarına el konulduğu” iddialarını okurlarına aktarmışlardı.⁸³⁸ MG, ilerleyen tarihlerde *güvenilir yabancı bir kaynağa* isnat ettiğini belirttiği bir haberinde, “Bafra ve Samsun civarında en iyi tütün alanlarının bulunduğu Rum köylerinden 420'sinin tamamen tahrip edildiği, buralardaki erkeklerin katledildiği, kadınların iç bölgelere yollandığı” iddiasını

⁸³⁴ MG, 6 Haziran 1922, s.12.

⁸³⁵ NYT, 7 Haziran 1922, s.3.

⁸³⁶ NYT, 15 Haziran 1922, s.40; NYT, 16 Haziran 1922, s.36.

⁸³⁷ MG, 5 Mayıs 1922, s.5.

⁸³⁸ MG, 5 Ekim 1921, s.9; TT, 6 Ekim 1921, s.6.

Benzer ifadeler The Literary Digest dergisinde de dillendirilmişti. “The Slaughters in Asia Minor”, **The Literary Digest**, LXXII (4), New York: Funk & Wagnalls Company, 28 Ocak 1922, s.32.

okurlarına duyurmuştu.⁸³⁹ Aynı gazete, Reuters haber ajansından aktardığı başka bir haberde “...Sözde bağımsız Kemalist mahkemesi 186 Hristiyan için ölüm kararı verdi. Bunlar arasında Merzifon Amerikan kolejinden bir profesör ve bir Rum Protestan vaizi de vardı” mealindeki ifadeleri kullanmıştı.⁸⁴⁰ The Times da konu hakkında “Anadolu’da İdamlar” başlığıyla, “aralarında çok sayıda banker, tüccar ve tanınmış kişilerin bulunduğu altmıştan fazla kişinin Amasya’daki İstiklâl Mahkemeleri tarafından asıldığı, Amasya metropoliteninin de aralarında bulunduğu on altı kişi için idam hükmü verildiği, on bir kişinin Erzurum’a gönderildiği, üç kişinin ise yargılanmayı beklerken hapiste öldüğü” bilgilerini paylaşmıştı.⁸⁴¹ NYT ise konuya dair yaptığı değerlendirmede, “Çok sayıda suçsuz insanın idam edildiği oldukça açık görülüyor” ifadesini kullanarak, “Amasya’da kurulan mahkemenin Rumlara kendilerini savunma imkânı vermeden idam kararı verdiği ve bu kararların geciktirilmeden uygulandığı” iddiasını dillendirmişti.⁸⁴² İstiklâl Mahkemeleri’nin verdiği kararları Ankara hükümetinin bir entrikası olarak yansıtan The Times, Ankara’yı *zalimliklerin sorumlusu* olarak tanımlarken,⁸⁴³ mahkemelerin verdiği idam kararlarını “*yasal cinayetler*” şeklinde değerlendiren *Outlook*, ABD’nin Türkiye’ye karşı savaş ilan edememesi ve bu sebeple Sevr Anlaşması’nda imzasının olmamasını bu bağlamda talihsizlik olarak yorumlamıştı.⁸⁴⁴

İdarî sorumluluğu olan yapılar konumundaki hükümetler, ülke sınırları içinde yaşanan her türlü tehdide karşı gerekli tedbirleri almakla görevlilerdir. Bu konuda gösterilecek bir zafiyet, ilerleyen dönemlerde telafisi mümkün olamayacak daha büyük sorunların doğmasına yol açabileceği gibi devlete duyulan güvenin de törpülenmesine sebebiyet verecek bir potansiyel barındırır. Mondros Mütarekesi’ni takip eden dönemde, Anadolu’da büyük yara almış olan Osmanlı devlet otoritesinin doğurduğu zaafların bir sonucu olarak beliren kargaşa ortamının sonlandırılması çok elzem bir vaziyet arz etmekteydi. Önemli ölçüde dış destekten beslenen ayrılıkçı çevrelerin faili olduğu aktif isyan olayları karşısında, başlarda yerel ölçekli teşkilatlar kurulmak suretiyle bu kargaşa ortamında bir pozisyon alınmaya çalışılmışsa da bunun uzun süre sürdürülebilir olmadığı ortada olduğu için parçadan bütüne doğru yeniden bir teşkilatlanma sürecine girilmiş ve

⁸³⁹ **MG**, 19 Kasım 1921, s.7; **Recorder**, 20 Ekim 1921, s.3.

⁸⁴⁰ **MG**, 21 Kasım 1921, s.9.

⁸⁴¹ **TT**, 18 Ekim 1921, s.9; **The Citizen**, 18 Ekim 1921, s.4.

⁸⁴² **NYT**, 2 Aralık 1921, s.13.

⁸⁴³ **TT**, 22 Ekim 1921, s.7.

⁸⁴⁴ **Outlook**, 1 Mart 1922, s.329.

Anadolu'da çok daha geniş temsil gücüne sahip bir hareket organize edilmişti. Millî Mücadele hareketi olarak gelişen bu yeni teşkilatlanmanın önünde ciddi handikaplar bulunmaktaydı. Batı Anadolu'da yaşanan Yunan işgallerine karşı acil ve etkili direnişin şart olduğu bir dönemde, Anadolu'nun muhtelif bölgelerinde ortaya çıkan isyanlarla da mücadele etmek zorunda kalan Millî Mücadele hareketi, kendisine ayak bağı olan bu parazitlerden kurtulmak ve isyan bölgelerinde kalıcı bir güven ortamı oluşturmak amacıyla birtakım tedbirlere başvurmuştur.

Karadeniz bölgesinde bağımsız bir Pontus devleti kurma hevesinde olan ayrılıkçı Rumların kurdukları donanımlı çeteler, bölgede yaşayan Müslüman nüfus için büyük bir tehlike arz ettikleri gibi, Yunan orduları tarafından Batı'dan sıkıştırılan Türk orduları için de her an yeni bir cephenin oluşmasına yol açabilecek bir tehdit durumundaydılar. Türk ordularını iki ateş arasında bırakabilecek bu tehlikenin bertaraf edilmesi, Anadolu'nun kaderini belirleyebilecek öneme sahipti. Karadeniz bölgesinde yaşayan Rumlara yönelik tedbirler işte böyle bir ortamda yürürlüğe konulmuştu. Çalışmanın üçüncü bölümünde teferruatıyla ortaya konulan bu tedbirler arasında; kurulan Merkez Ordusu marifetiyle, bölgede yaşayan 15-50 yaşları arasındaki Rum erkek nüfusun Anadolu'nun iç bölgelerine nakledilmeleri, eli silah tutabilecek Rumların silahaltına çağırılması, elinde silah bulunduranların silahlarını teslim etmeleri ve Pontusçu çetelerin faaliyetlerinde yer alan ya da onlara destek verenlerin yargılanması için İstiklâl Mahkemeleri'nin kurulması gibi başlıklar yer almıştı. Alınan önlemlerin uygulanması sırasında bazı olumsuz olaylar yaşanmışsa da bunlar daha çok bireysel ölçekli kalmış ve sorumlularının cezalandırılması yoluna gidilmişti.

Karadeniz bölgesinde kangren halini almış olan sorunlar yumağını çözmeye yönelik Ankara hükümeti tarafından alınan tedbirler, her zaman olduğu gibi yabancı gazeteler tarafından yine çarpıtılarak değerlendirilmiştir. Yabancı gazetelerin, çoğu zaman tek taraflı kaynaklardan beslenerek yaptığı yayımlarda, sürekli olarak alınan tedbirlerin Hristiyan unsurları yok etme amacı taşıdığı işlenmiştir. Konu hakkında yapılan haber ve değerlendirmeler kapsamında kurulan cümlelerin aralarına serpiştirilen ağır hakaret ve ithamlar, yayımların bütününe hâkim olan nefret dili ile birleştirilerek gazete okurlarının dikkatine sunulmuştur. Yayımlandıkları ülkelerin etkili yayın organları olan bu gazetelerde, konu hakkında yapılan haberlere atılan “*Anadolu'daki Kemalist Zulümler*”,

“*Daha Fazla Kemalist Zulüm*”, “*Anadolu’da İdamlar*” türü başlıkların, daha haberin içeriğini okumadan okuyucuyu belli bir fikre sevk edici bir yapıda olduğu dikkat çekmektedir.

Kâh kimliği belirtilmeyen üst düzey bir Türk yetkilinin açıklamalarına, kâh Fener Rum patriğinden gelen telgrafa, kâh ismi verilmeyen resmî kaynaklara, kâh da İstanbul’daki İngiliz Yüksek Komiserliği’nden gelen bir rapora dayandırılan bu yayımların, yalnızca bir tarafın görüşlerini yansıtan kaynaklardan edinilen bilgiler olmaları, yabancı gazetelerin kullandıkları nefret dilinden başka diğer bir ortak noktadır. Sürekli olarak bir tarafın acılarını öne çıkarıp, diğer tarafın yaşadıklarını ve alınan tedbirlerin gerekçelerini görmezden gelen bu yayımların bir kısmında “Türklerin Hristiyanlara *sistematik* bir katliam programı takip ettiği” mealinde birtakım iddialarda bulunulduğu dikkat çekmektedir. Kullanılan bu tür ifadelerin, özellikle konunun güncel boyutunda sıkça dillendirilen “Türklerin Rumlara yönelik soykırım uyguladığı” tezine malzeme oluşturduğu ve diğer bazı asılsız belge ve bilgilere ek olarak Türkiye’ye yapıştirilmek istenen *soykırım suçu* etiketine uygun zeminin hazırlanmasında kullanıldığını da ayrıca belirtmek gerekir.⁸⁴⁵

4.3.2.2. Osman Ağa Üzerinden Pontus Meselesi Bağlamında Yapılan Yayınlar

Yabancı basın organları Pontus olaylarını aktarırken olaylarda öne çıkan şahıslar hakkında da oldukça ağır ifadeler kullanarak değerlendirmeler yapmışlardır. Pontus isyanlarının bastırılması noktasında öne çıkan şahıslardan biri olan Osman Ağa⁸⁴⁶ bu

⁸⁴⁵ Çoğu zaman “katliam” terimiyle aynı anlamda kullanılan “soykırım”, hukukî müeyyideleri itibariyle ciddi sonuçları olan bir kavramdır. 9 Aralık 1948 tarihinde Paris’te toplanan Birleşmiş Milletler Genel Kurulu’nun 260 A (III) sayılı kararıyla uluslararası bir suç olarak tanımlanan soykırım, zaman aşımından bağımsız ve ülkelerin iç sorunu şeklinde tanımlanamayacak, etnik ve dinî unsurlara yönelik işlenen suçları da kapsayacak şekilde insanlığa karşı yapılmış bir suç sayılmış ve bu bağlamda “Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi” kabul edilmiştir. Türkiye’nin de taraf olduğu sözleşme 12 Ocak 1951 tarihinde yürürlüğe girmiştir. http://www.uhdigm.adalet.gov.tr/sozlesmeler/coktaraflioz/bm/bm_11.pdf (27.10.2014).

⁸⁴⁶ Giresun doğumlu olan Osman Ağa, 1912’de gönüllü olarak katıldığı Balkan Savaşı’nda bir çatışma sırasında diz kapağından yaralandığı için “Topal” lakabıyla anılmıştır. Birinci Dünya Savaşı’na kadar ticaretle uğraşan Osman Ağa, savaşın başlaması üzerine Doğu Karadeniz bölgesinde Ruslarla iş birliği yapan Rum ve Ermeni çetelerine karşı mücadeleye girişti. Kurduğu milis güçleriyle Giresun ve yöresinde söz sahibi olan Osman Ağa, Batum cephesinde Ruslara karşı savaştı. Giresun Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti’nin de başkanlığını yapan Osman Ağa, Pontus Devleti kurmak için faaliyetlerde bulunanlarla silahlı mücadeleye girişti. Rum çetelerin Türk köylerine düzenledikleri baskınlara misilleme yaparak karşılık verdi. Millî Mücadele’nin propagandası yapmak için 17 Şubat 1920 tarihinde başyazarlığını da yaptığı Gedikkaya

şahıslardan en fazla gündeme getirilene olmuştur. Amerika'nın önde gelen gazetelerinden NYT, kendisinden “azılı katil”⁸⁴⁷ olarak bahsederken bir başka tanınmış gazete olan İngiliz The Times onu “haydut”⁸⁴⁸ olarak nitelemiştir. Bir diğer İngiliz gazetesi MG ise Osman Ağa'yı “önceleri İstanbul'da kayıkçı olan Osman ağa şimdilerde Kemalist orduda albay olarak görev yapıyor” ifadesiyle tanımlamıştı.⁸⁴⁹ Hayatı sürekli mücadele içinde geçen Osman Ağa, özellikle Pontus olayları sırasındaki icraatlarından dolayı yabancı basın organlarında sık sık gündeme getirilmiştir. Öyle ki, ölümü üzerine yapılan haberlerde dahi Pontus olaylarına göndermeler yapıldığı dikkat çekmektedir.

Osman Ağa öne çıkarılarak yapılan yayımlar arasında değinilecek yazılardan ilki Amerika'nın yerel ölçekli *The Ogden Standard-Examiner*, *The Evening Herald* ve *The Bisbee Daily Review* gazetelerinde çıkmıştır. Giresun valisi olarak tanıtılan Osman Ağa'nın “Anadolu'nun kuzey sahillerinde en çok korkulan kişi olduğu, bölgedeki Rum, Ermeni ve Yahudilere baskı yaptığı ve Ankara hükümetinden aldığı emirleri merhametsiz ve korkunç usullerle yerine getirdiği” yazılmıştı. Yine, “senelerden beri Giresun'un patronu” olarak takdim edilen Osman Ağa hakkında onun “Giresun'daki tüm memurları görevinden aldığı, saldığı korkudan ötürü bölge insanının ondan korktuğı ve bu nedenle emirlerine itaat etmek zorunda kaldıkları, yasal hakkı olmamasına rağmen bu insanların mallarına el koyup insanları hapse gönderdiği” iddialarında bulunulmuştu. Yazının devamında, hitap edilen okur kesiminde daha fazla tesir bırakması amacıyla olsa gerek, bazı ilgi çekici ifadeler de kullanılmıştı. “Osman Ağa'nın aynı zamanda kadın modasına da müdahale ettiği, bu noktada bir ferman yayınlayarak Müslüman kadınların ayakkabı topuk boyundan etek boyuna kadar çeşitli düzenlemeler getirdiğı ve bunu tüm ayakkabıcı ve terzilere bildirerek buna uyulmaması durumunda tutuklanacakları uyarısında bulunduğı” iddialarına ek olarak “ahlaksızlıkla suçlanan kadınların başlarının tıraş edilmesi emrini verdiği, bu nedenle çoğı kadının şehri terk ettiği” yazılmıştı. Haberin son kısmında ise “Pontus Rumlarının Türk zorbalıklarından yakında kurtulacakları ümidinin hâkim olduğu,

isminde haftalık bir gazete çıkarmaya başladı. Süleyman Beyoğlu, “Topal Osman”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, 41, İstanbul: İSAM, 2013, s.242, 243.

⁸⁴⁷ NYT, 10 Temmuz 1921, s.4.

⁸⁴⁸ TT, 26 Ekim 1921, s.11.

⁸⁴⁹ MG, 19 Kasım 1921, s.7.

katliam ve sürgünlerden sorumlu Türk memurların cezalandırılmadığı sürece, Pontus'taki Hristiyanlar için barış ve güvenliğin sağlanamayacağı” ifadelerine yer verilmişti.⁸⁵⁰

Osman Ağa'ya yönelik yukarıdaki yazı doğrultusunda yayımlanan yazılardan biri de küçük ölçekli gazetelerde çıkmıştır. Osman Ağa'nın, bir Ermeni şehri olarak tanıtılan “Giresun'da yaşayan Hristiyanlara zulmettiği, erkekleri hapse attığı, Hristiyanların özgürlüklerini kazanabilmek için 300 bin pound fidye ödediği” yazılmıştı.⁸⁵¹ Osman Ağa'nın emriyle “Pontus bölgesindeki Hristiyan nüfusun yok edildiği,⁸⁵² Zara bölgesinde 18 köyün yakıldığı, Karahisar-ı Şarkî'de genel bir katliam düzenlendiği, Osman Ağa'nın arkadaşlarının bir evde 44 kişiyi boğazlayıp 42 köyü ateşe verdiği, Ladik'te on ailenin boğazlandığı,⁸⁵³ Giresun'a bağlı yirmi Rum köyünün imha edildiği⁸⁵⁴ ve Samsun'da hapse atılan Bafra ileri gelenlerinin Osman Ağa tarafından katledildiği”⁸⁵⁵ gibi ithamlar da yine Osman Ağa'nın icraatları üzerinden Pontus olayları bağlamında yabancı gazetelerde yer alan propaganda amaçlı iddialar arasındadır. NYT, Peyam-ı Sabah gazetesinden Ali Kemal Bey tarafından kaleme alınan bir yazıyı aktararak Osman Ağa hakkındaki ithamları sürdürmüştür. Buna göre; “Osman Ağa emrindeki haydutların Samsun, Merzifon ve Çorum bölgelerini işgal ederek bir terör ortamı yarattığı ve Anadolu'nun dev bir hastaneye dönüştüğü” iddia edilmişti.⁸⁵⁶ The Literary Digest dergisi de sayılarında Osman Ağa'yı ve uygulamalarını konu edinmişti. Derginin bir sayısında yayımlanan “*Anadolu'daki Katliamlar*” başlıklı yazıda, Osman Ağa “*profesyonel bir haydut*” olarak nitelenmiş, “onun liderliğindeki çetenin Merzifon'daki Hristiyanlara ait evleri yağmaladığı, gece boyunca devam eden yağmalar sırasında kadınların saldırıya uğradığı ve bazılarının öldürüldüğü” iddialarına aracılık edilmişti.⁸⁵⁷ Dergi, Fener Rum patriğinin ifadelerine dayandırarak aktardığı başka bir yayımda da Osman Ağa hakkında şu iddialara yer vermişti:⁸⁵⁸

⁸⁵⁰ **The Ogden Standard-Examiner**, 7 Eylül 1920, s.8; **The Evening Herald**, 9 Eylül 1920, s.2; **The Bisbee Daily Review**, 19 Eylül 1920, s.2.

⁸⁵¹ **The Argus**, 8 Eylül 1920, s.9; **Examiner**, 8 Eylül 1920, s.5; **Morning Bulletin**, 8 Eylül 1920, s.9; **The Sydney Morning Herald**, 8 Eylül 1920, s.11; **Cairns Post**, 9 Eylül 1920, s.8; **The Capricornian**, 11 Eylül 1920, s.14; **Western Star and Roma Advertiser**, 11 Eylül 1920, s.4.

⁸⁵² **Derby Daily Telegraph**, 10 Eylül 1921, s.5; **Nottingham Evening Post**, 10 Eylül 1921, s.1.

⁸⁵³ **The Lancashire Daily Post**, 10 Eylül 1921, s.3; **MG**, 12 Eylül 1921, s.9; **IT**, 12 Eylül 1921, s.3; **The Aberdeen Daily Journal**, 12 Eylül 1921, s.3; **The Western Times**, 13 Eylül 1921, s.3; **The Yorkshire Post**, 12 Eylül 1921, s.7.

⁸⁵⁴ **MG**, 30 Mart 1922, s.7.

⁸⁵⁵ **MG**, 1 Haziran 1922, s.5.

⁸⁵⁶ **NYT**, 17 Mart 1922, s.13.

⁸⁵⁷ “The Slaughters in Asia Minor”, s.32.

⁸⁵⁸ “Religion and Social Service; Armenia's Tragic Finish”, s.32.

...Osman Ağa, Hıristiyanların tüm mallarını ele geçirdikten sonra, Rum ve Ermeni mahallelerini ateşe verdi. Manzara korkunçtu. Tüm cadde ve sokaklar suçlular tarafından kapatıldı, kaçmak isteyenler ya vuruldu ya da yaş ve cinsiyetlerine bakılmaksızın ateşe itildiler. Beş saatten az bir süre zarfında 1800 ev içindikilerle birlikte yakıldı. Vandalizm tarihinin duyulmamış suçları, kızlara ve çocuklara karşı işlendi. Bu suçlar işlenirken ağlayanlara, ‘haydi sizin İngilizler, Amerikalılar ve Mesih’iniz gelsin de kurtarsın şimdi sizi!’ diyorlardı.

Osman Ağa’nın ölümü de yabancı gazetelerin ilgisini çekmişti. Yapılan haberlerde Osman Ağa’nın Pontus olaylarındaki rolü ön plana çıkarılmak suretiyle ölümü üzerinden de propaganda yayımlarına devam edilmiştir. “Onun bir terörist olduğu, Pontus bölgesinde yüzlerce Rum’un öldürülmesini ve Rum kiliselerinin soyulmasını organize ettiği”⁸⁵⁹ gibi ithamlar bu yöndeki haberlerde kullanılmıştır.

Propaganda yapmak amacıyla gazete sütunlarında kendine yer bulan yukarıdaki yayımlar üzerinden yalnızca Osman Ağa’ya yönelik ağır ve asılsız ithamlarda bulunulmakla kalınmayıp, aynı zamanda onun nezdinde Anadolu’da yaşayan Türklere yönelik de mesnetsiz suçlamalarda bulunulmuştur. Olayların içyüzünün araştırılması zahmetine girilmeden, yalnızca tek taraflı kaynaktan beslenildiği ortada olan bu tür ısmarlama yayımların herhangi bir haber değeri olmadığını söylemek yanlış olmayacaktır. Osman Ağa’nın Pontus olaylarındaki rolü hakkında yayım yapan yabancı gazetelerin, onun sıfatı ve mevkiine dair dahi net bir bilgiye sahip olmadıkları cümle aralarından anlaşılmaktadır. Osman Ağa için “Giresun valisi”, “general”, “albay” ve “çete şefi” gibi farklı sıfatların kullanılması, gazetelerin ağır ithamlarda buldukları kişi hakkında net bir bilgiye sahip olmadıklarını ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, karaladıkları şahsın konumuyla ilgili ortak bir tanımda bulunamayan gazetelerin kullandıkları nefret dilinde bir ortak nokta yakalamış oldukları dikkat çekmektedir.⁸⁶⁰

⁸⁵⁹ **Advocate**, 5 Nisan 1923, s.1; **The Daily News**, 5 Nisan 1923, s.5; **Kalgoorlie Miner**, 5 Nisan 1923, s.5; **Queensland Times**, 5 Nisan 1923, s.5; **The West Australian**, 5 Nisan 1923, s.7; **The Advertiser**, 5 Nisan 1923, s.9; **The Sydney Morning Herald**, 5 Nisan 1923, s.9; **The Argus**, 5 Nisan 1923, s.7; **The Brisbane Courier**, 5 Nisan 1923, s.5; **Western Argus**, 24 Temmuz 1923, s.36.

⁸⁶⁰ Son senelerde yayımlanan Pontus progandası kitaplarında da Osman Ağa hakkında ağır ithamlarda bulunulmaya devam edilmektedir. Harry Tsirkinidis’e ait olan kitap bunlardan biridir. Kitap, Rumlar’ın 1453’ten başlayarak asırlar boyunca Türklere tarafından sistemli bir baskıya maruz bırakılarak zulme uğratıldıkları, bu durumun on dokuzuncu asrın sonu ile yirminci asrın başında tavan yaptığı görüşü üzerine bina edilmiştir. Kapağından ismine ve içeriğine kadar kesif bir propaganda çalışması olan kitapta, Osman Ağa hakkında “canavar” ve “lucifer/şeytan” tanımlamalarının yapılması şaşırtıcı değildir. Harry Tsirkinidis, **At Least We Uprooted Them...; The Genocide of Pontos, Thrace and Asia Minor through the French Archives**, Atina: Kyriakidis Brothers Publishing House, 1993, s.323, 324.

Osman Ağa hakkında yabancı basında çıkan yazılar vesilesiyle Karadeniz bölgesindeki durumu değerlendirmek adı altında, bölgedeki gayrimüslim unsurların katledildiği, mallarına zarar verildiği, özel hayatlarına yönelik çeşitli kısıtlamaların yürürlüğe konulduğu ve bölgede hayatın çekilmez bir hal aldığı yönündeki iddia ve imalar, çarpıcı bir üslup eşliğinde sunularak, zihinlerde Osman Ağa nezdinde Müslümanlara yönelik menfi bir algı oluşturulmaya çalışılmış ve bu yolla vicdanî bir operasyon hedeflenmiştir. Ayrıca, nispeten yerel ölçekli gazetelerde bu tür yayımların yer alması, bölgede yaşananlara dair iddiaların daha geniş kitlelere ulaştırılması noktasında önemli bir propaganda hedefi olarak değerlendirilebilir. İlgili yayımlardan birinin son bölümünde dillendirilen “bölgedeki Hristiyanların barış ve güvenliğinin, Türk yetkililerin cezalandırılmasından geçtiği” mesajı da önemlidir. Bu şekilde bölgeye yönelik olası dış müdahalelerin haklılığına dair meşru bir zemin oluşturulmak istenmiştir. Son olarak, yukarıdaki yazıların birçoğunun herhangi bir sorgulamaya ihtiyaç duyulmaksızın birden çok gazetede aynı şekilde yayımlanmasının, bu yazıların propaganda amacı taşıdığını gösteren bir başka nokta olduğunu belirtmek gerekir.

Osmanlı Devleti’ne dikte edilen barış şartlarına karşı onurlu bir savaşın adı olan Millî Mücadele’nin yaşandığı dönem bu yönüyle Birinci Dünya Savaşı’nın Anadolu için devam ettiği bir süreçtir. Oldukça yoğun ve zorlu geçen bu süreçte, Millî Mücadele’yi sürdüren ekip çok yönlü hassas bir sınav vermiştir. Batı’da başlayan Yunan işgalleriyle eş zamanlı olarak içerde çıkan isyanlarla da baş etmek zorunda kalan TBMM hükümeti, yeni bir Türkiye’nin temellerinin atıldığı bu süreçten başarıyla çıkmıştır. Fakat yürütülen mücadele döneminde, hükümete ve Türklere yönelik yabancı basında yıpratıcı bir propaganda süreci işletilmiştir. Bu propagandanın en ağır yürütüldüğü başlıklardan biri de Karadeniz bölgesinde bağımsız bir Pontus devleti kurmak isteyen çevrelerin sebep olduğu olaylara karşı TBMM hükümeti ve bölgedeki Türkler tarafından verilen mücadeleye dairdir. Bu bağlamda, yabancı basın organları tarafından yapılan yayımlarda, Ankara hükümeti ve Türkler, bölgedeki Rumları katletmek, sürgünlerde ölüme terk etmek, mallarına el koymak ve işkence ve tecavüz gibi ağır ithamlara muhatap edilmeye çalışılmıştır.

Millî Mücadele sürecinin ne şekilde sonuçlanacağını bekleyen, dönemin tüm büyük güçlerinin gözünü çevirdiği Anadolu’da, Hristiyan unsurlara karşı girişilecek kastî ve topyekûn bir yok etme stratejisi pek akıllıca olmazdı. Zaten Millî Mücadele hareketine yön

verenler, tüm süreç boyunca harekete karşı büyük tepkiler doğuracak ve hareketin meşruiyetini zedeleyecek böyle bir yolu izlemeyecek kadar akıllı adımlar atmışlardır. Millî Mücadele hareketinin adım adım başarılı neticeler elde etmesi karşısında, şaşkınlıkla karışık bir korku atmosferinin hâkim olmaya başladığı Pontusçu Rumlar ve onlara destek çıkan yabancı basın organları, propaganda faaliyetlerine başvurmayı bir çıkış yolu olarak görmüşlerdi. Yunanistan devleti, Patrikhane ve Pontusçu çevreler tarafından yayımlanan propaganda kitaplarında yoğun bir şekilde yapılan Pontus propagandasına ek olarak, yabancı gazeteler de ellerindeki basın gücünü Millî Mücadele hareketine karşı bir propaganda silahı olarak kullanmaktan geri durmamışlardır. Yabancı basın organlarında Pontus olayları temelinde Türkleri hedef alan propaganda yayımlardaki iddialara tepki olarak kaleme alınan ve bu iddiaların merkezlerinden biri olan Samsun'da çıkan *Samsun'da Hilal* isimli gazetede yayımlanan cevabî bir yazıda, bu yayımlar ve buralardaki iddialar şu ifadelerle eleştirilmiştir:⁸⁶¹

Hikâye-i Mezalim

Her zamanki gibi bugünlerde de Avrupa efkâr-ı siyasiyesinde bir takım iddialar dolaşmakta. Kuvayı millîyenin yaptığı fecaatten bahsediliyor. Buna bir an evvel son vermek için bir heyet oluşturulması konuşuluyor. Bu haberlerin kaynağı Atina'dır.

Zaman zaman gazetelerde Anadolu'da mezalim haberleri yapılıyor. Pontus Hristiyanlarına karşı mezalim!

...Dünya haritalarında izi kalmadığı gibi tarihin sayfalarında "Pontus" diye bir yer kalmamışken yabancı bir devletin çıkarlarına hizmet ederek vatana ihanette bulunan tebaası İslam olsun Hristiyan olsun, kavânin-i mevzuası onlara eşit davranmış olmak zalimlik mi olur. İşgal sahasında bugün malından canından namusundan emin kim vardır. Bir mezalim varsa bu milli hareketin olduğu yerde değil İzmir'dedir. Bu mezalim Yunanlıların Avrupa medeniyeti perdesi altında murdar ayaklarıyla bastıkları topraklardadır.

4.4. Pontus Meselesi Konusunda Son Senelerde Yaşanan Gelişmeler

Türkiye ile Yunanistan arasında Lozan Antlaşması çerçevesinde imzalanan mübadele sözleşmesi gereğince, İstanbul haricinde Anadolu'da yaşayan tüm Rum nüfus zorunlu olarak Yunanistan topraklarına gönderilmişti. Doğu Karadeniz bölgesindeki Rum varlığını da sonlandıran bu gelişme, aynı zamanda bölgede bir Pontus devleti kurulması projesinin de iflası anlamına gelmekteydi. Türkiye'nin Lozan Antlaşması ile gündeminden

⁸⁶¹ *Samsun'da Hilal*, 12 Temmuz 1336, nr.113.

çıkardığı Pontus Meselesi'nin, Yunan cephesinde ulusal ve uluslararası alanda yeniden tedavüle sokulması için yapılan girişimler, Yunanistan için bu meselenin kapanmadığını göstermektedir.

Yunanistan ve Rum diasporası⁸⁶² tarafından ısrarla kaşınan Pontus Meselesi'nin diriltmek istenmesinin altında birkaç sebep yatmaktadır. Bunlardan ilki, 1974'te Kıbrıs adasına gerçekleştirilen Türk müdahalesi ve ardından Ege Denizi'ndeki karasuları, kıta sahanlığı ve Yunan adalarının silahlandırılması gibi krizlerin Türkiye ile Yunanistan ilişkilerinde yol açtığı olumsuz ortamdır.⁸⁶³ Bu gergin ortamda, Yunanistan geçmişteki defterleri yeniden açma yolunu tutmuştur.⁸⁶⁴ Yunanistan'ın böyle bir siyasî yolu tutmasında 1981 senesinde iktidara gelen sosyalist PASOK partisinin saldırgan yaklaşımının da etkisi vardır.⁸⁶⁵ Özellikle bu partinin yönetim kurulunda bulunan Mihalis Haralambidis'in Pontus Meselesi'nin gündeme taşınmasındaki rolü önemlidir.⁸⁶⁶ Yine, 1980'lerden itibaren "Ermeni soykırımı" iddialarının etkili bir şekilde dünya gündemine getirilmesi de bu meselenin canlandırılması noktasında bir diğer etmendir. 1970'li ve 1980'li senelerde, Ermeni terör örgütü ASALA eliyle yürütülen terör faaliyetlerinden sonuç alınamayacağını anlaşılmasıyla birlikte, soykırım iddiaları Ermeni diasporasının çabalarıyla siyasal zemine kaydırılmış ve yürütülen yoğun propaganda faaliyetlerinden kısa süre içinde başarılı neticeler alınmaya başlanmıştır. Avrupa Parlamentosu'nun sözde Ermeni soykırımını tanıyan 1987 kararı üzerine, AET (AB) üyesi olan Yunanistan, benzer diplomasi yollarını takip ederek, birçok alanda çatışma yaşadığı Türkiye'yi Pontus soykırımı suçundan mahkûm ettirme çabasına girişmiştir.

Yunanistan, Pontus soykırımı iddialarıyla, ilgili soykırımdan kurtulanlara kucak açan bir ülke görüntüsü vermek ve Yunanistan'ın Rumlar için vatan olarak benimsenmesini sağlamak için de girişimlerde bulunmuştur. Bu doğrultuda, Yunan

⁸⁶² Yunanistan'ın bir dönem Amerika, Kanada ve Avustralya'ya en fazla göçmen sevk eden memleketlerden biri olduğu göz önünde bulundurulacak olduğunda, bunların gittikleri memleketlerde önemli bir oy miktarına sahip oldukları ve bu yolla siyasiler üzerinde baskı gücüne sahip oldukları söylenebilir. Ahmet Bekir Terek, "Yunan Hedefleri ve Stratejisi Karşısında Gerçekler ve Türkiye", **BTTD**, V (29), İstanbul: 1970, s. 28.

⁸⁶³ Palabıyık-Bozkuş, a.g.m., s.128.

⁸⁶⁴ Nazmi Akıman, "Türk-Yunan İlişkilerinin Değerlendirilmesi (1974-1997)", **Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç, Sempozyuma Sunulan Tebliğler**, 15-17 Ekim 1997, Ankara: TTK Yayınları, 1999, s.583.

⁸⁶⁵ Salim Cöhce, "Günümüzde Doğu Karadeniz'de Pontusçuluk Faaliyetleri", **BGPS**, (Ed.: Veysel Usta), Trabzon: Serander Yayınları, 2007, s.458.

⁸⁶⁶ Salim Gökçen, "Fener-Rum Patrikhanesi'nin Günümüzdeki Faaliyetleri ve Pontus-Rum Soykırımı İddiaları", **BGPS**, (Ed.: Veysel Usta), Trabzon: Serander Yayınları, 2007, s.517.

hükümeti tarafından 1989 Aralık'ında bir açıklama yapılarak, mümkün olduğu kadar fazla Pontuslu Rum'un Yunanistan'a gelmesi istenmişti.⁸⁶⁷ Bu açıklamadan kısa bir süre sonra, Yunanistan'ın izniyle, Sovyetler Birliği'nde yaşayan "Pontuslu Rumların" Yunanistan'a göç etmeye başladıkları bildirilmişti.⁸⁶⁸ Bu gelişmenin ardından Sovyetler Birliği'nden Yunanistan'a gelen 15 Rum aile Gümülcine'ye yerleştirilmişti.⁸⁶⁹ Konuyla ilgili olarak bir demeç veren dönemin Dışişleri Bakanı Mesut Yılmaz, Türkiye'nin bu konuda endişeleri olduğunu ve taviz verilmeyeceğini belirterek, Yunanistan'ın yanlış hesap yapmamasını ifade etmişti.⁸⁷⁰ Türkiye'den gelen bu uyarıya cevap veren dönemin Yunanistan Dışişleri Bakanı Andonis Samaras, Sovyetler Birliği'nden göç eden Rumların, Yunanistan'da herhangi bir bölgeye yerleştirilmeleri konusunda, "hiç kimsenin söz hakkına sahip olmadığını" söylemişti.⁸⁷¹ Bu açıklamadan iki gün sonra da Yunanistan'ın Gümülcine Valisi Dimitros Kurkçis, Gümülcine Radyosu'na verdiği demeçte 68 kişiden oluşan 18 Pontuslu Rum göçmen ailenin Gümülcine'ye yerleştirildiğini açıklamıştı.⁸⁷² Avrupa Konseyi'nden SSCB'den göç eden Rumların yerleştirilmesi işlemleri için kredi almayı başaran⁸⁷³ Yunanistan, ilerleyen senelerde de bu yönde adımlar atmaya devam etmiş ve bu bağlamda 1994 Haziran'ında, İskeçe bölgesinde Batı Trakya Türklerine ait üç bin dönümlük tarım arazisinin eski SSCB'den gelen Pontuslu Rumlara verileceği açıklanmıştı.⁸⁷⁴ Yunanistan'ın Türklerin yoğunlukta olduğu yerlere böyle bir iskân siyaseti takip etmesi, buralardaki Türk nüfusun artışının önüne geçilmesi ve nüfusun Yunanlar lehine dengelenmesi amacını taşımaktaydı.⁸⁷⁵

Gerginliği artırıcı yukarıdaki hamleleri ve Pontus soykırımı yönündeki iddiaları sebebiyle Türkiye'den gelen uyarı açıklamalarını⁸⁷⁶ duymazdan gelen Yunanistan, Sovyetler Birliği'nden gelen Rumları topraklarına kabul etmek suretiyle ulusal bir hava

⁸⁶⁷ **Ayn Tarihi**, 19 Aralık 1989, No:13.

⁸⁶⁸ **Ayn Tarihi**, 5 Ocak 1990, No:18.

⁸⁶⁹ **Milliyet**, 7 Ocak 1990, s.4.

⁸⁷⁰ **Ayn Tarihi**, 6 Ocak 1990, No:2.

⁸⁷¹ **Milliyet**, 5 Ocak 1990, s.13; **Ayn Tarihi**, 9 Ocak 1990, No:9.

⁸⁷² **Milliyet**, 12 Ocak 1990, s.13; **Ayn Tarihi**, 11 Ocak 1990, No:7.

Dönemin Yunanistan Dışişleri Bakanı Andonis Samaras, yaptığı açıklamada 1990 senesi içinde Batı Trakya'ya yerleştirilen Pontus Rumları sayısının yirmi bini geçtiğini ifade etmişti. **Milliyet**, 3 Ocak 1991, s.16.

⁸⁷³ **Milliyet**, 7 Nisan 1990, s.4.

⁸⁷⁴ **Ayn Tarihi**, 5 Haziran 1994, No:17; **Milliyet**, 6 Haziran 1994, s.19.

⁸⁷⁵ **Milliyet**, 5 Haziran 1989, s.10; **Milliyet**, 9 Mart 1990, s.3

⁸⁷⁶ Dönemin Dışişleri Bakanlığı sözcüsü Murat Sungar, düzenlediği haftalık basın toplantısında, Yunanistan hükümetinin Türkiye'deki Pontus Rumlarının soykırımı uğratıldığı yolundaki iddiasının yalan olduğunu, bunu Atina'nın da iyi bildiğini söylemişti. **Ayn Tarihi**, 22 Mayıs 1991, No:4.

oluşturarak halkını bir amaç etrafında birleştirmeye çalışırken, dünyanın farklı yerlerinde birbirinden farklı kültür çevrelerinde yaşayan Yunanlar tarafından kurulan *Pontus Dernekleri* vasıtasıyla da benzer bir çabaya girişmiştir.

Pontus Dernekleri, Pontus soykırımı iddialarının yaşatılması, Yunanların farklılıklarını bir kenara bırakarak aynı kimlik altında birleşmeleri ve Yunanistan'ın menfaatlerine hizmet etmelerini sağlamak⁸⁷⁷ amacına hizmet etmektedir. Pontus derneklerinin birçoğu son dönemlerde ortaya çıkmış olsa da, çok daha eski dönemlerde de benzer dernekler kurulmuştur. Öyle ki, Amerika Birleşik Devletleri ve Kanada'da, kuruluş tarihleri yirminci asrın başlarına kadar giden dernekler olmuştur. New York'ta kurulmuş olan "*The Greek-American Pontus League*", "*Diogenes Society*", "*Galliana*", "*The Renaissance*", "*Komene*" ve "*Kapu-Kioi*" isimli dernekler ile Euxinopontus Dernekleri olarak nitelenen, Massachusetts Eyaleti'ndeki "*The Evangellismos*", "*The Hope*" ve "*Pontus*", Maine Eyaleti'ndeki "*Euxopora*", Connecticut Eyaleti'nde bulunan "*Charakopa*" ve "*Laharani*" ve Washington Eyaleti'ndeki "*Hava-Kostioton- Muntanton*" isimli dernekler ABD'de eski dönemlerde kurulan derneklerdendi.⁸⁷⁸ Aynı şekilde, 1900 senesinden itibaren Kanada'ya yönelik Yunan göçünde yaşanan artışla birlikte, 1905'ten itibaren burada da çeşitli etnik örgütler kurulmaya başlamıştı. 1905'te Montreal'de *Patris* (Anavatan) ve *Anagennesis* (Diriliş) örgütlerinin kurulmasıyla başlayan teşkilatlanma süreci, zamanla Kanada'nın diğer şehirlerinde de farklı isimler altında başka örgütlerin kurulmasıyla devam etmiştir. Bunlar arasında; Ottawa'da kurulan *PanHellenic Union* (PanHelen Birliği), Ontario kentinde ABD'nin Georgia Eyaleti'nde kurulmuş olan *American Hellenic Educational Progressive Association* [AHEPA] (Amerika Helenik İlerici Eğitim Derneği) kuruluşunun bir şubesi ve Vancouver'da *PanHellenic Patriotic Association* (PanHelen Vatansever Birliği) isimli örgütler bulunmaktaydı. Bu örgütler ilerleyen süreçte Yunan kilise cemaatlerinin oluşmasına zemin oluşturmuştu. Bu şekilde kurulan ilk kiliseler 1906 senesinde Montreal'de 1909'da da Toronto'da faaliyet yürütmeye başlamıştı. Kiliseler zamanla Kanada'daki Yunanların merkezi haline gelmişti.⁸⁷⁹

⁸⁷⁷ İbrahim Telliöglü, "Pontus Meselesini Çözumsuzlüğe İten İddia ve Talepler", **Turkish Studies**, 6 (1), Ankara: 2011, s.537.

⁸⁷⁸ NYT, 13 Nisan 1919, s.61.

⁸⁷⁹ Peter D. Chimbos, "The Greeks in Canada: an Historical and Sociological Perspective", **The Greek Diaspora in the Twentieth Century**, (Ed.: Richard Clogg), London: Macmillan Press, 1999, s.88, 89.

Sayıları her geçen sene artan Pontus dernekleri, düzenledikleri çeşitli organizasyonlarla Pontus Meselesi konusunda toplumsal bir farkındalık oluşturma görevi de ifa etmektedirler. Belirli aralıklarla toplantı, yürüyüş, sergi gibi organizasyonlar düzenleyen bu dernekler, aynı zamanda kongreler de tertip ederek, dünya genelindeki Rumları bir araya getirmeye çalışmaktadırlar. Yunanistan devleti bu tür toplantılarda başbakan ve bakan seviyesinde temsil edilmektedir. Bu bağlamda, 14-24 Mayıs 1992’te “Pontus Helenizmi Dünya Kongresi” ismiyle Selanik’te tertip edilen kongreye dünyadaki bütün Pontus dernekleri katılmıştır. Yine, Selanik’te 27-29 Kasım’da “Küçük Asya Helenizmi Kongresi”, 11 Kasım 1993’te de “Pontus Helenizmi Tarihi Sempozyumu” düzenlenmiştir.⁸⁸⁰ Aynı şekilde, bir kongre de “Dünya Birinci Pontuslu Rumlar Kongresi” ismiyle 1996 senesinde Batum’da düzenlenmişti. Kongrenin sonuç bildirgesinde, sözde Pontuslu Rum soykırımı iddialarının başka devletler tarafından da tanınması için, Yunanistan’dan uluslararası kuruluşlara başvurması istenmişti. Bildiride, “Türk saldırganlığına karşı koyabilmek için birlikte hareket etme çağrısı” yapılmış ve Pontuslu Rumların Kıbrıslı Rumlarla dayanışma içinde buldukları kaydedilmişti. Bildiride ayrıca, dünyanın çeşitli ülkelerinde yaşayan Pontuslu Rumların, her sene Ağustos ayında Trabzon’daki Sümela Manastırı’ni ziyaret etmelerinin kararlaştırıldığı belirtilerek “Dünya İkinci Pontuslu Rumlar Kongresi”nin 1997’de Selanik’te yapılacağı duyurulmuştu.⁸⁸¹ Duyuruya uygun olarak, Fener Patrikhanesi ile Avrupa Komisyonu “Din, Bilim ve Çevre Sempozyumu” ismiyle 19-28 Eylül 1997 arasında bir organizasyon düzenlemiş ve organizasyona katılan heyet El. Venizelos isimli gemiyle Trabzon, Batum, Yalta, İstanbul ve Selanik gibi yerlere götürülmüştür.⁸⁸² Bu organizasyon da diğerleri gibi Yunanistan’ın Pontus propagandası bağlamındaki politikalarının izdüşümlerinden biridir. 18-21 Eylül 2002 tarihleri arasında Selanik’te yapılan Beşinci Dünya Pontus Forumu’nun duyurusu ise bizzat dönemin Yunanistan Dışişleri Bakan Yardımcısı Yannis Magriotis tarafından bir basın toplantısıyla yapılmıştı.⁸⁸³

⁸⁸⁰ Pehlivanlı, a.g.m., s.110, 111.

⁸⁸¹ **Milliyet**, 22 Ağustos 1996, s.19.

⁸⁸² Salim Gökçen, “Fener Rum Patrikhanesi ve Pontus’u Canlandırma Hayali: Din, Bilim ve Çevre Sempozyumu (20-28 Eylül 1997)”, **Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu**, I, Trabzon: T.C. Trabzon Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Yayınları, 2002, s.840, 841.

⁸⁸³ **Ayn Tarihi**, 26 Şubat 2002, No:14.

Yunanistan, bir taraftan Pontus dernekleri üzerinden Pontus Meselesi etrafında toplumsal algı faaliyetleri sürdürürken,⁸⁸⁴ diğer taraftan da birçok farklı ülkede yürütülen siyasî kulis ve propaganda çalışmalarından sonuçlar almaya başlamıştı. Bunun ilk yansıması ABD senatosunda gerçekleşmiştir. Yunan hükümeti tarafından hazırlanan, 19 Mayıs'ın "Pontuslu Rumların soykırımını anma günü" ilan edilmesini öngören yasa tasarısının, parlamentonun ilgili komisyonundan oy birliğiyle geçmesinden⁸⁸⁵ kısa bir süre sonra, New York Senatörü Alphonso Marcello d'Amato tarafından Pontus Rumlarına yardım talebiyle, 23 Şubat 1994 tarihinde Amerikan Senatosu'na "Pontus Rumları İçin İnsanî Bir Yardım Çağrısı" başlıklı bir yasa tasarısı sunulmuştu.⁸⁸⁶ Tasarıda, "acımasız savaşların masum kurbanları" olarak tanımlanan Rumların "1900 senesinden itibaren ciddi ayrımcılık ve işkenceye maruz bırakıldıkları" ve "dışarıdan yardım alamayan Pontus Rumlarının kaçınılmaz bir ölümle karşı karşıya kaldıkları" ifade edilmişti. Metnin son bölümünde ise "ABD'nin uluslararası insanî çabaların örgütlenmesine öncülük ederek, bu zavallı halka yardım etmesi gerektiği"ne işaret edilmişti.

Amerika'daki bu şaşırtıcı girişimden bir gün sonra, 24 Şubat 1994 tarihinde, Yunan Parlamentosu'nda Pontus Rum soykırımı iddialarını tanıyan yasa oybirliği ile kabul edilmiş ve Yunan Cumhurbaşkanı tarafından 7 Mart'ta onanmasıyla birlikte⁸⁸⁷ ertesi gün resmî gazetede yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Üç maddeden oluşan yasanın içeriği şu şekildedir:

⁸⁸⁴ Yunanistan'daki Türkiye karşıtı hava, Pontus soykırımı iddialarında bulunan çevrelere cesaret vermekteydi. 19 Mayıs 1989 tarihinde, Yunanistan'da "Pontus Çalışmaları Merkezi" ismiyle kurulan yapı, yaptığı açıklamada 19 Mayıs 1919 tarihinin "Pontusluların Türkler tarafından soykırım günü" olarak ilan edildiği ifadelerini kullanarak, bu konunun tüm uluslararası platformlarda gündeme getirilmesine çalışacaklarını açıklamıştı. **Milliyet**, 20 Mayıs 1989, s.12.

⁸⁸⁵ **Milliyet**, 13 Şubat 1994, s.24.

Türkiye, alınan bu komisyon kararına sert tepki vermiştir. Dışişleri Bakanlığı'ndan yapılan yazılı açıklamada, alınan karar eleştirilerek, "Yunan yöneticilerin yayılmacı emellere set çeken ulusal kurtuluş mücadelesini içlerine sindiremedikleri" ifade edilmişti. Açıklamada, Türk ulusunun Kurtuluş Savaşı'nın başlangıç tarihi olan 19 Mayıs gününün, "sözde bir soykırımın yıldönümü" biçiminde takdim edilmesi gayretlerinin çarpık zihniyet ürünü olduğu vurgulanarak, Yunanistan'ın son dönemdeki politikalarının bir göstergesi olan söz konusu parlamento komisyonu kararının, bu ülkenin komşularıyla iyi ilişkiler geliştirme ve bölgede barış ve istikrarın korunmasına katkıda bulunma niyeti içinde olmadığını teyit ettiği vurgulanmıştı. **Aynı Tarihi**, 16 Şubat 1994, No: 6; **Milliyet**, 17 Şubat 1994, s.21.

⁸⁸⁶ Karar tasarısı metni için bkz. **Ek 17**.

⁸⁸⁷ Palabıyık-Bozkuş, a.g.m., s.129.

Yunan Parlamentosu'nun aldığı karar Yunan hükümetlerinin bu yöndeki ilk adımı değildi. 1 Nisan 1992 tarihinde, dönemin Yunan Dışişleri Bakan yardımcısı Virginia Cuderu tarafından yapılan açıklamada, 19 Mayıs'ın Yunan hükümeti tarafından Pontus soykırımı olarak anılmasının kabul edildiği ifade edilmişti. **Milliyet**, 2 Nisan 1992, s.13.

Madde 1: 19 Mayıs Pontus Yunanlılarının soykırımını anma günü olarak kabul edilir.

Madde 2: Anma törenlerinin karakteri, içeriği, düzenleyecek mercii ve düzenleme türü, yasal Pontus cemiyetlerinin görüşü alındıktan sonra, İçişleri Bakanı'nın önerisiyle yayımlanacak bir kararname belirlenir.

Madde 3: Kanunun geçerliliği, resmi gazetede yayımlanma tarihinden başlar.⁸⁸⁸

Yukarıdaki yasanın kabul edilmesi üzerine, TBMM Yunan Parlamentosu'nu kınamıştı.⁸⁸⁹ Fakat Yunanistan Türkiye'nin bu tür uyarılarına kulak asmamakta ısrarını sürdürmüştür. Nitekim Yunan-Ermeni Dostluk Derneği tarafından Yunan Parlamentosu'nun sözde Ermeni soykırım iddialarını tanınması gerektiği⁸⁹⁰ yönündeki teklifine uygun bir karar alan Yunanistan Parlamentosu, 25 Nisan 1996 tarihinde çıkardığı bir yasayla "24 Nisan Ermeni Soykırımı Günü"nü tanımıştı.⁸⁹¹

Pontus olaylarının bir soykırım olduğu yönünde birçok farklı koldan yapılan girişimler arasında, konunun uluslararası sahada bilinilirliğini sağlayacak bir adım atılmıştır. 1998'de, Birleşmiş Milletler'de özel statüye sahip hükümet dışı bir yapılanma olan "Halkların Hakları ve Kurtuluşu için Uluslararası Birlik" tarafından, "Sürekli Göçyolunda bir Toplum" başlıklı bir bildiri hazırlanarak, 24 Şubat 1998 tarihinde Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri'ne iletilmiştir. Belgede yer alan iddialar, Pontus soykırımı iddialarıyla paralellik gösteren ifadelerle süslenmişti. Belgede özetle, "Rumların tarihî Pontus Krallığı'nın kurulmasından da önce Pontus bölgesinde var oldukları, bu sebeple bölgenin aslında bir Rum yurdu olduğu, Osmanlı'nın bölgeyi fethetmesinin ardından, burada yaşayan Rumların hayat şartlarında gerileme yaşandığı ve toplumsal açıdan güvensiz bir ortamın hâkim olmaya başladığı" ileri sürülmekteydi. Aynı şekilde, "on dokuzuncu asırda yaşanan Osmanlı-Rus savaşları sonucunda, binlerce Rum'un Rus topraklarına toplu olarak göç ettiği" belirtilmiştir. "İttihat Terakki yönetiminin iktidarı ele geçirmesiyle birlikte, yeni bir milliyetçi ideolojinin gelişmeye başladığı" ifade edilerek, "bu yeni idarenin bir ulus-devlet yapısı inşa etmek için imparatorluğun Hıristiyan unsurlarını yok etmeyi amaçladığı" iddia edilmiştir. "Tahminlere göre, yirminci asrın

⁸⁸⁸ Yasa metni için bkz. **Ek 16**.

⁸⁸⁹ **Ayın Tarihi**, 1 Mart 1994, No:11.

⁸⁹⁰ **Milliyet**, 16 Nisan 1994, s.19.

⁸⁹¹ <http://www2.tbmm.gov.tr/d21/7/7-3010c.pdf> (03.10.2014).

başlarında Anadolu'da 750 bin civarında Rum yaşadığı, İttihat Terakki idaresi ve devamındaki Kemalist politikalar neticesinde, bunların toplu katliam, zulüm, tecavüz, soyun tamamen ortadan kaldırılmasını amaçlayan insanlık dışı hayat koşullarına maruz kaldıkları" ileri sürülmüştür. Bildiride ayrıca, "binlerce Rum göçmenin Fransa ve ABD gibi ülkelere gittiği, 190 bin kadar Rum'un 1923'ten önce Yunanistan'a geçtiği, bölgede hâlâ çok sayıda Müslümanlaştırılmış Pontuslu olduğu" da iddia edilmiştir.⁸⁹²

Rum iddialarının başka bir vesileyle kaleme alındığı yukarıdaki bildiri, bu çalışmada Pontus iddialarına yönelik propaganda çalışmaları başlığı altında değerlendirilen çalışmalar ve basın organlarında çıkan propaganda yayımlarından içerik ve üslup yönünden herhangi bir fark barındırmamaktadır. Tek taraflı ve yargılayıcı nitelikteki bu metinde, her ne kadar "soykırım" ifadesi kullanılmasa da "...soyun tamamen ortadan kaldırılmasını amaçlayan" gibi aynı anlama gelecek kelime oyunları ve bu defa Birleşmiş Milletler Cemiyeti üzerinden, Pontus soykırımı iddialarına yönelik propaganda yapılmıştır.

Yunanistan'ın Pontus olaylarına dair ileri sürdüğü iddialarını pazarlayabileceği önemli uluslararası ortamlardan biri de 1981'den beri üyesi olduğu Avrupa Birliği'dir. Türkiye'nin de bu birliğe üye olma politikası takip etmesi, bu bağlamda Yunanistan'ın eline önemli bir kart vermiştir. Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne katılım sürecine ilişkin kat ettiği mesafeyi değerlendiren "İlerleme Raporları"nda, zaman zaman üyelik için belirlenen kriterler dışına çıkılarak oyunun kurallarıyla oynanabilmektedir. Kıbrıs Meselesi'nin çözümü için Türkiye'ye dayatılan şartlar ve Avrupa Parlamentosu'nun sözde Ermeni soykırımını tanıyan 1987 kararı gibi gelişmeler, Pontus soykırımı iddialarını birliğin gündemine taşımak ve Türkiye'yi bu sözde soykırımı tanıması yönünde sıkıştırma noktasında Yunanistan'ı cesaretlendirmektedir. Bağlayıcı özelliği olmayan tavsiye niteliğindeki ilerleme raporlarında, bugüne kadar Pontus Meselesi çerçevesinde önemli bir uyarı yer almamıştır. 2002 raporunda "Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar" başlığı altında, "*Laz ve Pontus kültürü ile ilgili kitaplar hakkında soruşturma açılmış olması*"na dikkat çekilmiş,⁸⁹³ 2003 raporunun "Azınlık Hakları ve Azınlıkların Korunması"

⁸⁹² <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G98/106/67/PDF/G9810667.pdf?OpenElement> (04.11.2014).

⁸⁹³ http://www.abgs.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_2002.pdf (24.12.2014).

başlığında ise “Nisan 2003’te, Milli Eğitim Bakanlığı’nın okullara bir genelge göndererek Ermeni, Yunan-Pontus ve Süryaniler ile ilgili tartışmalı tarihi olaylar hakkında konferans ve kompozisyon yarışması düzenlenmesi talimatı vermiş olması” eleştirilmiştir.⁸⁹⁴

Öte taraftan, Avrupa Parlamentosu’ndaki Yunan parlamenterler, bu ilerleme raporlarına Türkiye’nin “Pontus soykırımı”nı tanınması yönünde maddeler konulması yönünde tekliflerde bulunmaktan geri durmamışlardır. 2006 İlerleme Raporu’nun oylaması sırasında, bir Yunanlı parlamenter “Ermeni soykırımının yanı sıra Pontuslu Rumlara yapılan soykırım da tanınsın” mealinde bir önerge vermişti. Önerge reddedilmişti. Fakat kabul edilen metinde, Pontuslu Rumlar ve Süryanilerle ilgili bölüm Ermenilerle ilgili bölümün içine alınmış ve “Türkiye Pontuslu Rumlar ve Süryaniler gibi diğer azınlıklara da aynı tutumu benimsesin” ifadesi kullanılmıştı. Ayrıca metnin bu bölümünde, Kopenhag kriterlerinde Ermeni soykırımının tanınması şartı olmamasına rağmen *tam üyelik yolunda ilerleyen bir ülke için geçmişini kabul etmenin vazgeçilmez olduğu*⁸⁹⁵ belirtilerek Türkiye’ye bir mesaj verilmişti.

Uluslararası ortamlarda olduğu kadar ülkesi içinde de Pontus iddialarını gündemde tutmaya çalışan Yunanistan devleti, bu bağlamda düzenlenen her türlü organizasyona resmî düzeyde katılımında bulunmaktadır. Bu bağlamda, Pontuslu Rumlar için bir sözde “Soykırım Anıtı” açılışına katılan Yunanistan Cumhurbaşkanı Kostis Stefanopulos, açılış törenindeki konuşmasında, Yunanlıların tarih hakkında yeterli şekilde eğitilmediklerini belirterek “Pontuslulara karşı işlenen soykırımı asla unutmayacağız” mealinde sözler sarf etmişti. Stefanopulos bu sözlerine ek olarak, “Soykırım yapıldı. Bunu da sadece biz söylemiyoruz” ifadelerini de kullanmıştı. Yunan Parlamentosu Başkanı Apostolos Kaklamanis de daha önce soykırım iddiaları hakkında, “Tartışılmaz tarihi bir gerçektir. Türk devletinin sistemli cinayetleri sayısız Yunan, yabancı ve hatta Türk kaynağınca doğrulanıyor” demişti.⁸⁹⁶ 2005 Mayıs’ında Selanik’te düzenlenen sözde Pontus-Rum soykırımını anma töreni ve yürüyüşünde, katılımcılara hitaben konuşan Makedonya ve Trakya Bakanı Nikos Çiarçionis de “soykırımın” uluslararası alanda Ermeni ve Yahudi

⁸⁹⁴ http://www.abgs.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_2003.pdf (24.12.2014).

⁸⁹⁵ <http://www.abgs.gov.tr/index.php?p=39667&l=1> (24.12.2014).

⁸⁹⁶ **Milliyet**, 28 Mayıs 2002, s.20.

soykırımlarıyla birlikte tanınması gerektiğini söylemişti.⁸⁹⁷ Yunan tarafından yapılan bu açıklamalar üzerine Türk Dışişleri Bakanlığı bir açıklama yayımlamıştı. Açıklamada, “sözde ‘Pontus Soykırımı’ yıldönümü sebebiyle ileri sürülen asılsız iddiaların, Türk-Yunan ilişkilerindeki mevcut olumlu iklimle bağdaşmadığı” belirtilerek, sözde Pontus soykırımının 86. yıldönümü nedeniyle yapılan açıklamalarda, Türkiye aleyhine dillendirilen mesnetsiz iddialara yer verilmesinin üzüntüyle karşılandığı kaydedilmişti.⁸⁹⁸

2002’de inşa edilen anıttan başka, Selanik’e iki ayrı “Pontus Rum soykırım anıtı” daha dikilmişti. Anıtın açılış törenine Belediye Başkanı Stathis Lafazanidis, Selanik Valisi Panayotis Psomiadis, Spordan Sorumlu Bakan Yardımcısı Yorgos Orfanos ile muhalefet milletvekilleri ve Pontus dernekleri temsilcileri katılmıştı.⁸⁹⁹ Bu konu hakkında kendisine yöneltilen bir soru üzerine açıklama yapan dönemin Dışişleri Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Abdullah Gül, sözde Rum Pontus soykırımı anısına anıt dikilmesinin Türkiye ile Yunanistan arasında dostane ilerleyen ilişkilere gölge düşürdüğünü belirtmişti.⁹⁰⁰ 10 Mayıs 2006 tarihinde düzenlediği haftalık olağan basın toplantısında konuya yer ayıran dönemin Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Namık Tan da şu ifadeleri kullanmıştı:⁹⁰¹

Sizlere bu toplantımıza son vermeden önce sözde “Pontus Helenizmi Soykırımı Anıtı” konusunda bir açıklamayı da okumak istiyorum.

Sözde "Pontus Helenizmi Soykırımı Anıtı"nın 7 Mayıs 2006 günü Selanik Belediye Başkanı Vassilios Papayorgopulos tarafından törenle açılmasından ayrıca, söz konusu törene Hükümet yetkilileri, Parlamento Temsilcileri ile mülki ve askeri erkanın da katılmış olmasından üzüntü duyduk.

Sözde “Pontus soykırımı” iddialarının hiçbir tarihi ve bilimsel temeli mevcut olmayıp, tarihsel gerçeklerin saptırılmasından ibarettir. Yunanlı yetkililere ve akademisyenlere iki ülke ilişkilerine zarar verecek bu tür söylemlerle ortaya çıkmaları yerine tarihi olayları objektif şekilde değerlendirmelerini öneririz.

Esasen konuya ilişkin hassasiyetimizi bir süredir Yunan makamlarının dikkatine getirmekteyiz. Hiçbir dayanağı olmayan iddialara konu olan bu adımın Türkiye ile Yunanistan arasında geliştirmeye çalıştığımız işbirliği ve diyalog ruhuyla uyuşmadığı yönündeki görüşümüzü bu vesileyle bir kez daha yinelemek istiyoruz.

Toplantımızı bu açıklamayla kapatıyorum, hepinize sevgilerimi sunuyorum.

⁸⁹⁷ **Milliyet**, 21 Mayıs 2005, s.18.

⁸⁹⁸ http://www.mfa.gov.tr/sc_20---30-mayis-2005_-disisleri-bakanligi-sozcusu-namik-tan_in-kendisine-yoneltelen-bir-soruya-cevabi.tr.mfa (26.12.2014); **Milliyet**, 31 Mayıs 2005, s.16.

⁸⁹⁹ **Milliyet**, 29 Mayıs 2006, s.21.

⁹⁰⁰ **Ayn Tarihi**, 12 Mayıs 2006, No:2.

⁹⁰¹ http://www.mfa.gov.tr/10-mayis-2006_-disisleri-bakanligi-sozcusu-namik-tan_in-haftalik-olagan-basin-toplantisi-.tr.mfa (26.12.2014); **Ayn Tarihi**, 10 Mayıs 2006, No:7.

2000’li senelerden itibaren, özellikle Rum diasporasının da gayretleriyle bazı Amerikan eyaletlerinin yerel yasama organlarında ve diğer bazı ülke parlamentolarında Pontus soykırımı iddialarına ilişkin kararlar alınmaya başlanmıştır. İlk olarak South Carolina’da tanınan sözde Pontus soykırımı, daha sonra sırasıyla New Jersey, Pennsylvania, Florida, Illinois ve Massachusetts eyaletlerinin valilik ve yasama organlarında kabul edildi. Alınan bu kararlar, oldukça tartışmaya açık gerekçe ve mesnetler barındırmaktaydı. Şöyle ki, Amerika’daki çeşitli eyalet valileri ve yasama organlarının beyanlarında, Pontus iddialarına dayanak olarak akademik bir çalışma olmayan, bir Rum kadının hatıralarından oluşan *Not Even My Name* (İsmim Bile Değil) isimli bir kitaptan alıntılar yapılmıştı.⁹⁰² Her şeyden önce, son derece öznel bir kaynağın temel alınarak, hukukî bir takım kararların altına imza atılması sağlıklı bir yaklaşım değildir. Ciddiyetten uzak bu tür kararların siyasî nitelikli olduğu ortadadır.

Amerikan yerel yasama organları ve valiliklerince alınan kararlardan sonra, 2009 Nisan’ında, Güney Avustralya Parlamentosu’nun alt kanadında da, Ermeni, Pontus, Süryani ve Anadolu’daki diğer azınlıklarla ilgili, 1915-1923 seneleri arasında yaşanan olayları soykırım olarak tanımlamayı da içeren kararlar kabul edilmişti.⁹⁰³ Türk Dışişleri Bakanlığı bir açıklama yayımlayarak bu kararlara tepki göstermiştir. Açıklamada şu ifadelere yer verilmişti:⁹⁰⁴

...Bu kararları esefle karşılıyor ve şiddetle kınıyoruz. Türk halkı asırlar boyunca Ermeni, Pontus, Süryani ve Küçük Asya’daki diğer azınlıklarla aynı topraklar üzerinde birbirlerine karşı hoşgörü ve barış içinde yaşamış olup bu halklara karşı insanlık dışı hiçbir girişimde bulunmamıştır.

Birinci Dünya Savaşı koşullarında cereyan eden ve Türklerle Ermenilerin büyük acılar çekmesine yol açan olayların çarpıtılarak, tek taraflı bir yaklaşımla soykırım olarak nitelendirilmesi ileri derecede sorumsuz bir davranıştır. Avustralyalı yerel politikacıların, kin ve nefret duygularıyla, hatta ırkçı bir anlayışla tarihi gerçekleri tahrif ederek insanları kandırma yeteneğine erişmiş propaganda uzmanı Ermeni ve Rum lobilerinin baskısına boyun eğdiği üzüntüyle müşahade edilmiştir.

Tarihi olaylar hakkında en sağlıklı kararın tarihçiler tarafından verilebileceği gerçeğinden hareketle Türkiye, Ermenistan’a, Türk, Ermeni ve üçüncü ülke tarihçilerinin katılımıyla bilimsel ve nesnel çalışmalar gerçekleştirecek bir “Ortak Tarih Komisyonu” oluşturulmasını önermiştir.

⁹⁰² Palabıyık-Bozkuş, a.g.m., s.130-132.

⁹⁰³ **Ayın Tarihi**, 1 Mayıs 2009, No:6.

⁹⁰⁴ <http://www.paris.bk.mfa.gov.tr/ShowAnnouncement.aspx?ID=116229> (26.12.2014).

Güney Avustralya'nın eyalet parlamentosunun, ortak tarih komisyonu önerimizi desteklemek yerine, 1915 olayları hakkında tahrif edilmiş bilgilere dayalı bir karar alması Türk halkını üzmüştür. Sözkonusu Eyalet Parlamentosu'nun bu davranışı, Türk ve Avustralya halkları arasında Çanakkale Kara Savaşları sonrasında gelişen derin dostluk duyguları ile de çelişmektedir.

Türkiye-Avustralya ikili ilişkilerinin ruhuna aykırı olan bu tutum ülkemizde büyük hayal kırıklığı yaratmıştır.

ABD ve Avustralya eyaletlerinde Pontus soykırımı iddiaları doğrultusunda alınan kararlardan başka, 11 Mart 2010 tarihinde İsveç Parlamentosu'nda yapılan oylama sonucunda da Ermenilerle birlikte Asuriler, Süryaniler, Keldaniler, Pontus Rumları ve diğer Hıristiyan azınlıklara yönelik olarak "soykırım" yapıldığına dair bir yasa çıkmıştı.⁹⁰⁵

Pontus soykırımı iddialarının gündeme getirilmeye çalışıldığı bir başka yer de *International Association of Genocide Scholars* [IAGS] (Uluslararası Soykırım Akademisyenleri Birliği) isimli yapılanma olmuştur. Bağımsız bir yapıya sahip olan IAGS, 2007 senesinde yayımladığı bir kararla, Pontus Rum soykırımı iddialarını kabul ettiğini duyurmuştu. Kararda, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Hıristiyan azınlıklarına karşı 1914-1923 arasında yürüttüğü politikanın Ermeniler, Asuriler, Pontus ve Anadolu Rumları'na karşı bir soykırım olduğu" öne sürülerek, "Türk hükümetinin bunu tanıyıp resmî olarak özür dilemesi ve zararların tazmin edilmesi noktasında acil adımlar atması" gerektiği belirtilmişti.⁹⁰⁶

Gelinen noktada, dünya hukuk normları içinde soykırımdan daha ağır bir suç olmadığı göz önünde bulundurulacak olduğunda, Türklere yöneltilen ithamların ne kadar ciddi neticelere gebe olduğu izahtan varestedir. Yunanistan ve Rum diasporasının, büyük oranda Ermeni diasporasından ilham alarak Pontus soykırımı iddialarını dünya gündemine getirme gayretleri önemli bir mesafe kat etmiş görünüyor. Nitekim yasama orgnlarından alınan soykırım tanıma kararları, Türkiye'ye yönelik olumsuz bir bakış olduğunu ortaya koymaktadır. Yunanistan'ın Yunan toplumunun millî bilincini sağlamlaştırmak adına bir devlet politikasına dönüştürmeye çalıştığı Pontus soykırımı iddiaları karşısında, Türkiye diplomatik düzeyde pasif bir görüntü çizmektedir. Nitekim Pontus iddiaları noktasında

⁹⁰⁵ http://www.loc.gov/lawweb/servlet/lloc_news?disp3_l205401871_text (26.12.2014).

⁹⁰⁶ http://www.genocidescholars.org/images/Resolution_on_genocides_committed_by_the_Ottoman_Empire.pdf (14.07.2014).

atılan her adımdan sonra Türk Dışışleri Bakanlığı tarafından, iddiaların tarihî bir zemininin olmadığı ve Türk-Yunan ilişkilerine olumsuz etki yapmanın ötesinde bir anlam ifade etmediği yönünde yalın açıklamalarla yetinilmektedir.⁹⁰⁷

Türkiye-Yunanistan ilişkileri içinde, gündemin arka sıralarında olsa da canlılığını korumaya devam eden Pontus Meselesi, iki ülke arasında zaman zaman gerginliklere yol açabilmektedir. Son dönemlerde aşırı milliyetçi görüş ve hareketlerin zirve yaptığı Yunanistan, Türkiye ile olan ilişkilerinde büyük oranda bu milliyetçi reflekslerle hareket etmektedir. Bu tür bir politik anlayışın, millet olma bilincinin canlı tutulması noktasında başarılı olduğunu kabul etmek gerekir. Fakat reel-politikte bu anlayışın sürdürülebilir olmadığı da ortadadır. Pontus Meselesi bağlamında, çeşitli ırkçı söylemlerin ısrarla tedavülde tutulmasının, yaşanmış ya da yaşandığı iddia edilen acı olayların toplumsal belleklerdeki tazeliğinin muhafaza edilmesinde önemli payı vardır. Tarafların bu meseleye ilişkin perspektiflerinin birbirinden oldukça uzak oluşu, olası diyalog girişimlerini engellediği gibi, bu soruna getirilebilecek çözüm önerilerinin başarı ihtimalini de zayıflatmaktadır. Yunanistan devletinin, diaspora Ermenilerinin açtığı yolu takip ederek, esasında tarihçilerin çözmesi gereken bu meseleyi, uluslararası platformlarda Türkiye'ye karşı bir itham ve tehdit aracı olarak kullanma çabası da bu kapsamda düşünülmelidir. Bu kabil tutumlar, Yerasimos'un, "bu mesele Türkiye-Yunanistan ilişkilerinde bağdaştırılması imkânsız iki görüş olmaktan öte bir işe yaramamaktadır"⁹⁰⁸ mealindeki tespitini desteklemektedir.

⁹⁰⁷ Türk Dışışleri Bakanlığı tarafından Pontus iddiaları çerçevesinde yaşanan gelişmelere ilişkin her sene yayımlanan bildirimlerden bazıları için bkz.

2005 Senesi: http://www.mfa.gov.tr/sc_20---30-mayis-2005_-disisleri-bakanligi-sozcusu-namik-tan_in-kendisine-yoneltilen-bir-soruya-cevabi.tr.mfa (28.12.2014).

2006 Senesi: http://www.mfa.gov.tr/10-mayis-2006_-disisleri-bakanligi-sozcusu-namik-tan_in-haftalik-olagan-basin-toplantisi-.tr.mfa (28.12.2014).

2007 Senesi: http://www.mfa.gov.tr/no_80---23-mayis-2007_-selanik-ve-atina_da-duzenlenen-sozde-pontus-soykirimini-anma-gunu_-etkinlikleri-hk_.tr.mfa (28.12.2014).

2008 Senesi: http://www.mfa.gov.tr/no_88--26-mayis-2008_-sozde-pontus-soykirimi-anma-gunu_-etkinlikleri-hk_.tr.mfa (28.12.2014).

2009 Senesi: <http://www.taipei.to.mfa.gov.tr/ShowAnnouncement.aspx?ID=116288> (28.12.2014).

2010 Senesi: http://www.mfa.gov.tr/no_-111_-28--mayis-2010_-sozde-pontus-soykirimi-anma-gunu-etkinlikleri-hk_.tr.mfa (28.12.2014).

2011 Senesi: http://www.mfa.gov.tr/no_135_-24-mayis-2011_-pontus-soykirimi-anma-gunu_-etkinlikleri-hk_.tr.mfa (28.12.2014).

2012 Senesi: http://www.mfa.gov.tr/no_146_-25-mayis-2012_-yunanistan_da_-pontus-soykirimi-anma-gunu_-adi-altinda-gerceklestirilen-etkinlikler-hk_.tr.mfa (28.12.2014).

2013 Senesi: http://www.mfa.gov.tr/no_-150_-25-mayis-2013_-yunanistan_da_-pontus-soykirimi-anma-gunu_-adi-altinda-gerceklestirilen-etkinlikler-hk_.tr.mfa (28.12.2014).

⁹⁰⁸ Yerasimos, a.g.e., s.351.

SONUÇ

Pontus Meselesi, Yunan bağımsızlık hareketlerinden ilham ve güç almış, Birinci Dünya Savaşı sürecinde olgunlaşarak Millî Mücadele döneminde zirveyle birlikte dibi görmüş ve nihayet Lozan Antlaşması görüşmelerinde Türkiye ile Yunanistan arasında imzalanan mübadele sözleşmesi ile tarih olmuş olayların genel adıdır. Özü itibariyle Şark Meselesi'nin yirminci asra uzanan kollarından biri olan Pontus Meselesi, son dönemlerde Yunanistan tarafından siyasî bir silaha dönüştürülmek istenmektedir.

Çalışmanın genelinde, Batı'nın İslam/Doğu dünyası ile olan kadim ilişkisi hakkındaki hastalıklı bakışını ortaya koyan Şark Meselesi merkeze oturtulmuş, Yunan bağımsızlık faaliyetleri ve bunun bir serpintisi olan Pontus Meselesi de bu merkez etrafında değerlendirilmiştir. Aynı şekilde, on sekizinci asırdan itibaren yükselen bir güç olan Rusya'nın, hâmilik kılıfında öncülük ettiği Osmanlı gayrimüslim unsurlarını tahrik siyaseti, çalışmanın kurgusu içinde, Pontus Meselesi'nin uzak sebeplerinden biri olarak değerlendirilmiştir. Öte taraftan, gayrimüslim tebaanın Osmanlı toplum yapısı içindeki konumu hakkında fikir vermek amacıyla bir başlık açılmasının yerinde olacağı düşünülmüş ve bu bağlamda Şer'îye Mahkemesi kayıtları temelinde, gayrimüslimlerin Osmanlı toplumunda konumlandırılmalarına dair bazı okumalar da yapılmıştır.

Pontus'un bir mesele halini alışının yakın sebeplerinin anlaşılabilmesi için, bu meselenin fiilî safhaya geçişinin net olarak ortaya konulması gerekmektedir. Çalışmanın ikinci bölümünde bu amaç hedeflenmiştir. Bölümün başında, Pontus Meselesi'nin arkasındaki yakın tarihî gelişmeler aktarılmıştır. Daha sonra, bu meseleye dolaylı ve doğrudan her türlü desteği veren odakların başında gelen Fener Rum Patrikhanesi ve onun daimi destekçisi Yunanistan'ın, bu yolda attıkları kışkırtıcı adımlar ortaya konulmaya çalışılmıştır. İkinci bölümde öne çıkarılan bir diğer başlık, Osmanlı Rumlarının devlet aleyhindeki tavır ve faaliyetleri karşısında tahrik olan Osmanlı Müslüman/Türk unsurların verdiği tepkilerin anlaşılması ve aktarılması amacını taşımaktadır. Bu başlığın açılmasının sebebi, Balkan Savaşları sonrasında ve Birinci Dünya Savaşı sırasındaki gergin

atmosferde, asırlarca tebaası oldukları Osmanlı Devleti'ne karşı tavır alan Rumların bu tavırlarını ve buna karşı toplumun geri kalan büyük kesiminde oluşmaya başlayan kızgınlığın bir yansıması olarak alınan tedbirleri ortaya koymaktır. Bu şekilde birkaç sene sonra yaşanacak sıcak Pontus olaylarının arka planında, topluma hâkim olan hissiyât kestirilmek istenmiştir.

Birinci Dünya Savaşı sırasında Anadolu'nun kuzeydoğu ve doğu bölgeleri Rus işgalini tecrübe etmişti. Pontus iddiaları çerçevesinde ileri sürülen coğrafi sınırların da büyük oranda etkilendiği bu işgal olayları sırasında, başta Trabzon olmak üzere, Karadeniz bölgesindeki birçok yerde yaşananlar, Millî Mücadele dönemindeki Pontus olaylarının öncüsü ve provası niteliğindedir. Bu süreçte, bölgede yaşayan Rumların işgal karşısında takındıkları tavır ve giriştikleri faaliyetler, Pontus Meselesi kapsamında mutlaka değinilmesi gereken başlıklardandır. İşgal sürecinde bölgede tutuşturulan isyan ateşi ve aşikâr edilen Pontus devleti kurulması niyeti, sonraki dönemlerde de daha yoğun bir şekilde gündemde tutulmuştur. Mondros Mütarekesi ile başlayan dönemde, Anadolu'da devlet otoritesinin büyük oranda sarsılmasına paralel olarak gelişen kargaşa ortamını fırsat bilen Pontusçu çevreler, bu karışıklıktan faydalanmak istemişler ve Pontus devleti projesi doğrultusunda çok yönlü faaliyetler yürütmüşlerdir.

Birinci Dünya Savaşı defterini kapatacak antlaşmaların görüşülmesi için Paris'te toplanan konferans sırasında ve sonrasında yaşananlar, Pontus Meselesi'nin uluslararasılaştırılması noktasında önemlidir. Zira konferans sırasında Pontus iddialarını konferansın gündemine getirmek amacıyla, Anadolu'dan ve dünyanın farklı bölgelerinden Pontusçu çevreler tarafından birçok girişimde bulunulmuş ve basın yoluyla yoğun propaganda faaliyetleri yürütülmüştü. Diğer taraftan, konferansta Osmanlı Devleti'nden toprak taleplerinde bulunan Yunan tarafı, bu taleplerini desteklemek için konferansa kaynağı net ve sağlam olmayan birtakım istatistikî veriler sunmuştu. Çalışmanın üçüncü bölümünde, söz konusu verilerin değerlendirmesi yapılarak, bunların güvenilirliklerine dair tespitlerde bulunulmuştur. Bu bölümde ayrıca, yirminci asrın başlarından itibaren kurulmaya başlanan ve büyük oranda Yunanistan ve Patrikhane tarafından desteklenen Pontus teşkilatlarının faaliyetleri, Millî Mücadele döneminde yaşanan Pontus olayları ve bu olayları yakından takip eden yabancı devletlerin tutumları, Pontus isyanını bastırmak

niyetiyle alınan idarî ve askerî tedbirler ve bu tedbirlere karşı gösterilen tepkileri içeren başlıklar çok yönlü kaynaklardan yararlanılarak değerlendirilmiştir.

Çalışmanın son bölümü, Pontusçuluk faaliyetleri doğrultusunda yürütülen propaganda faaliyetleri, Millî Mücadele dönemi sürecinde Pontus Meselesi hakkında yabancı basında çıkan haber, değerlendirme ve yorumlar ile Pontus Meselesi'nin Yunanistan ve Rum diasporası tarafından son senelerde yeniden gündeme getirilmesine dönük çabaları ele alınmıştır. Bu bölümde özellikle, batıda yayımlanan gazete, dergi gibi yayın organları üzerinden Osmanlı gayrimüslim tebaasını kışkırtmaya yönelik yapılmış olan yayımların Pontus Meselesi için de yapıldığı ortaya konularak bu tür yayımların batı toplumlarının hafızalarında uzun zaman silinmeyecek izler bıraktığı tezi işlenmiştir. Bu şekilde Türk/Müslüman imgelerine dair batıda var olan menfi algının perçinlendiği değerlendirilmesi yapılmıştır. Pontus iddiaları çerçevesinde Türklerin Rumları katlettiği ana teması üzerine kurulu tek taraflı yayın politikası her ne kadar son kertede Millî Mücadele'nin başarıyla neticelenmesine engel olamasa da, yapılan yayımların ortak noktası olarak Türkler hakkında kullanılan nefret ve hakaret dilinin, sonraki süreçte Türklere ve Türkiye'ye karşı bir önyargının oluşmasında önemli payı olmuştur. Nitekim bu tür yayımlarda Hristiyanların Türkler tarafından sistematik olarak katledildiği mealindeki iddialara sık sık yer verilmesinin, özellikle konunun güncel boyutunda sıkça dillendirilen "Türklerin Rumlara yönelik soykırım uyguladığı" tezine malzeme oluşturduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Yapılan taramalar sonucunda, konu hakkında hatırı sayılır sayıda yayım çıktığı tespit edilmiştir. Çalışma kapsamında yalnızca bir kısmına yer verilebilen bu yayımlar incelendiğinde, bunların tek taraflı hazırlanan propaganda amaçlı yorum ve değerlendirmeler olduğu hemen anlaşılmaktadır. Bu tür propaganda yayımlarının çok büyük bir ekseriyeti katliam iddiaları temeli üzerine bina edilmiştir. Çok sayıda haber ve değerlendirmede, iddia edilen Pontus olaylarının, 1915 senesinde Ermenilere yönelik uygulanan tehcir olayları sırasında yaşandığı ileri sürülen katliam olaylarıyla ilişkilendirilmeye çalışıldığı dikkat çekmektedir. Başka bir deyişle, Türklerin Ermenileri katlettiği yönünde önceki dönemlerde yapılmış olan algı operasyonu, bu defa da Karadeniz bölgesindeki Rumlar için yapılmak istenmiştir. Her iki suçlamada da özne konumuna oturtulan Türk tarafına neredeyse hiç söz hakkı verilmemiş olması, yabancı gazetelerin

tarafsız bir bakıştan yoksun olduklarını ortaya koymuş, yapılan haberleri birer propaganda malzemesinden ibaret bırakmıştır. Yapılan haber ve değerlendirmelere çoğu zaman net bir kaynak gösterilmemiş olması, ya da Yunan elçiliği, Fener Rum patriği gibi yalnızca Rum tarafının tezlerini savunan çevrelerden edinilen bilgilerin kullanılması da yine propaganda oyununun bir parçası olarak değerlendirilebilir.

Rumlara yönelik takip edildiği ileri sürülen katliam uygulamalarından bahsedilirken kullanılan çirkin dil ve üslup dikkat çekmektedir. Rumları “mazlum” bir millet pozisyonunda sunan yabancı gazeteler, Türklere, “zalim”, “barbar”, “vahşi” ve “katil” gibi aşağılayıcı etiketleri yapıştırmakta bonkörce davranmışlardır. Çoğunlukla kalıp halinde kullanılmış olan tahkir edici ifadelerin seçilmesindeki temel amaç, olayları bir *trajedi* olarak göstermek suretiyle okur tabanı üzerinde duygu sömürsü yapmak ve kamuoyu oluşturarak hükümetler üzerinde siyasî baskılar kurmaktır. Bu amaç, bazı haberlerde açıkça dile getirilmiş ve hükümetlerin yaşananlara karşı tepkisiz kaldıklarından duyulan rahatsızlık dile getirilmiştir. Yayınlarda dikkat çeken bir başka ayrıntı da Rumların dinî kimliklerinin ön plana çıkarılma çabasıdır. Sık sık Karadeniz bölgesindeki *Hristiyanların* hedef alındığı şeklinde ifadeler kullanılması, din temelinde yapılmaya çalışılan bir başka propaganda cambazlığıdır. Gazetelerin yaptığı bu taraflı haberlerden Rum tarafının duyduğu memnuniyeti ortaya koyan haberleri de yine aynı gazetelerin sayfalarından okumak mümkündür.

Türkiye yakın tarihinin istismar edilmeye müsait sorunsallarından biri olan Pontus Meselesi, son senelerde yeniden gündeme getirilmek istenmektedir. Bu doğrultuda, Yunan tezleri bağlamında hemen her ortamda bir faaliyet yoğunluğu yaşanmaktadır. Bunlar arasında; dünyanın birçok yerinde kurulan Pontus dernekleri üzerinden toplumsal bilinç oluşturmak, Yunan meclisinin 1994 senesinde 19 Mayıs gününü sözde “Pontus Soykırımını Anma Günü” olarak kabul eden bir yasayı çıkarmasını müteakip, her senenin 19 Mayıs’ında Pontus olaylarını anma törenleri düzenleyerek Pontusçuluk hissiyatını canlı tutmak, web sayfaları, bloglar ve sosyal paylaşım sitelerindeki hesaplar ve ilmî vasıftan yoksun kitaplar yoluyla propaganda yapmak ve çeşitli uluslararası platformlarda siyasî kulis çalışmaları yürütmek gibi faaliyetler sayılabilir. 2019 senesinin Yunanistan tarafından iddia edilen “Pontus soykırımı” olaylarının yüzüncü yıldönümü olduğu düşünüldüğünde, bu sene içinde Türkiye üzerinde bir siyasî baskı atmosferi oluşturulması kuvvetle

muhtemeldir. Hal böyle iken, Yunan tarafının yukarıdaki faaliyetleri karşısında, Pontus Meselesi hakkındaki Türk tezlerinin anlatılması noktasında zayıf kalındığını belirtmek gerekmektedir. Türkiye, bu konuda savunma pozisyonundan çıkıp daha aktif bir siyaset takip etmelidir. Bu bağlamda, Yunanlar tarafından kurulan derneklere benzer dernekler kurularak devlet tarafından desteklenebilir. Yine, son dönemlerde yoğun bir propaganda ve algı mecrası görevi ifa eden internet imkânlarından daha etkin olarak yararlanılabilir. Son olarak, Pontus iddiaları karşısında, tutarlı ve sağlam ilmî köklerden beslenen, uluslararası nitelikte akademik çalışmalar yapılmalıdır. Zira bu mesele etrafında ileri sürülen iddiaların ilmî sahada çürütülmesi, Türkiye üzerine örtülmeye çalışılan zan perdesinin indirilmesi ve asılsız iddiaların boşa çıkarılması bağlamında atılacak en kat'i adım olacaktır. Tarihin şaşmaz terazisinin hiç yanılmadığı gerçeği, er ya da geç bu meselede de kendini gösterecektir.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

*Arşivler**

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
Başbakanlık Osmanlı Arşivi
Cumhurbaşkanlığı Arşivi
Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi
Les Archives du Ministère des Affaires Étrangères
Library of Congress Archive
National Archives and Records Administration
The National Archives
Trabzon Şer'iyeh Sicilleri
Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi

Resmî Yayınlar ve Dergiler

Almanach de Gotha, Annuaire Généalogique, Diplomatique et Statistique (1915), II,
Germany: Gotha, Justus Perthes.

Ayn Tarihi

Düstur, 1. Tertip

General Statistical Service of Greece (1930), **Annuaire Statistique de la Grèce**, Athènes:
Imprimerie Nationale.

Greek Bureau of Foreign Information (1912), **Statistics of the Population of Thrace and
Asia Minor**, London: Hamptons Ltd.

Harp Tarihi Vesikaları Dergisi

İstatistik Umumi İdaresi (1316/1900), **Devlet-i Aliye-i Osmaniye'nin 1313 Senesine
Mahsus İstatistik-i Umumisi**, İstanbul: Âlim Matbaası.

Kastamonu Vilayeti Salnâmesi

Meclis-i Ayan Zabıt Ceridesi

* Arşiv belgelerine ait fon kodu, tarih, yer bilgileri vb. dipnotlarda gösterilmiştir.

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi

Outlook

Papers Relating to the Foreign Relations of the United States; The Paris Peace Conference 1919 (1942), IV, Washington: Government Printing Office.

Papers Relating to the Foreign Relations of the United States; The Paris Peace Conference 1919 (1943), III, Washington: Government Printing Office.

Papers Relating to the Foreign Relations of the United States; The Lansing Papers, 1914-1920 (1940), II, Washington: Government Printing Office.

Papers Relating to the Foreign Relations of the United States; The Paris Peace Conference 1919 (1943), V, Washington: Government Printing Office.

Papers Relating to the Foreign Relations of the United States; The Paris Peace Conference 1919 (1942), II, Washington: Government Printing Office.

Papers Relating to the Foreign Relations of the United States; The Lansing Papers, 1914-1920 (1939), I, Washington: Government Printing Office.

Resimli Anadolu Hediyesi

Salnâme-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, Dersaadet: Selanik Matbaası, 1328.

Sivas Vilayeti Salnâmesi

T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü (2009), **Osmanlı Belgelerinde Batı Trakya**, Yayın No: 107, İstanbul: Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı.

The Literary Digest

The Living Age

Trabzon Vilayeti Salnâmesi

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi

Gazeteler*

Açıksöz

Advocate

Albany Advertiser

Albury Banner and Wodonga Express

Bendigo Advertiser

Birmingham Daily Post

* Gazetelerin tarih, sayı ve sayfa numaraları dipnotlarda gösterilmiştir.

Cairns Post
Chicago Daily Tribune
Chronicle
Derby Daily Telegraph
Evening Telegraph
Examiner
Geraldton Guardian
Gloucester Citizen
Hâkimiyet-i Milliye
İkdam
İleri
İstikbâl
Kalgoorlie Miner
Lancashire Evening Post
Le Journal des Hellènes
Liverpool Daily Post and Mercury
Los Angeles Times
Milliyet
Morning Bulletin
New York Tribune
Newcastle Journal
Northern Territory Times and Gazette
Nottingham Evening Post
Queensland Times
Recorder
Samsun'da Hilal
Sunderland Daily Echo and Shipping Gazette
The Aberdeen Daily Journal
The Advertiser
The Argus
The Ballarat Courier
The Bisbee Daily Review
The Brisbane Courier

The Capricornian
The Citizen
The Daily Mail
The Evening Herald
The Evening Star
The Irish Times
The Lancashire Daily Post
The Mail
The Manchester Guardian
The Mercury
The New York Times
The Observer
The Ogden Standard-Examiner
The Register
The Sun
The Sun and New York Herald
The Sydney Morning Herald
The Times
The Washington Post
The West Australian
The Western Times
The Yorkshire Post
Townsville Daily Bulletin
Western Argus
Western Daily Press
Western Mail
Western Star and Roma Advertiser
Young Witness
Ελεύθερος Πόντος
Σημαία

Tetkik Eserler

A History of the Peace Conference of Paris (1924), 6, H.W.V. Temperley (Ed.), London: Henry Frowde and Hodder & Stoughton.

Açık, Turan (2012), **Gelenek ve Modernlik Arasında Bir Osmanlı Şehri: 17. Yüzyılın İlk Yarısında Trabzon'da Siyaset**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Agtzidis, Vlassis (2005), **Ελληνες Του Ποντου (The Greeks of Pontos)**, Athens: Nomarchiakâe Autodioikâesâe Pierias.

Ahmed Refik (2001), **Kafkas Yollarında; Hâtıralar ve Tahassüsler**, Yunus Zeyrek (Haz.), İstanbul: MEB Yayınları.

Ahmed Saib (1327/1911), **Şark Meselesi**.

Ahmet Cevdet Paşa (1984), **Tarih-i Cevdet**, 6, İstanbul: Üçdal Neşriyat.

Ahmet Rasim (1987), **Osmanlı İmparatorluğu'nun Reform Çabaları İçinde Batış Evreleri**, H.V. Velidedeoğlu (Haz.), İstanbul: Çağdaş Yayınları.

Ahmet Refik (1931), **Hicri On Birinci Asırda İstanbul Hayatı (1000-1100)**, İstanbul: Devlet Matbaası.

_____ (1988), **Hicrî On İkinci Asırda İstanbul Hayatı (1100-1200)**, İstanbul: Enderun Kitabevi.

Akbayar, Nuri (1985), "Tanzimat'tan Sonra Osmanlı Devleti Nüfusu", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, içinde 5, (1238-1248), İstanbul: İletişim Yayınları.

Akıman, Nazmi (1999), "Türk-Yunan İlişkilerinin Değerlendirilmesi (1974-1997)", **Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç, Sempozyuma Sunulan Tebliğler**, içinde (579-586), Ankara: TTK Yayınları.

Aktaş, Hayati (2007), "Doğu Karadeniz Bölgesinde Pontus Devleti Kurma Çabaları ve bu Amaçla Hazırlanan Propaganda Kitapları", Veysel Usta (Ed.), **BGPS**, içinde (11-27), Trabzon: Serander Yayınları.

- _____ (2008), “İngiliz ve Amerikan Belgelerinde Samsun’un Bombalanması Olayı ve Pontus Meselesi”, **İlkadımdan Cumhuriyet’e Milli Mücadele**, içinde (149-156), İstanbul: Mavi Yayıncılık.
- Aktürk, Şener (2010), “Osmanlı Devleti’nde Dinî Çeşitlilik: Farklı Olan Neydi?”, **DoğuBatı: Osmanlılar I**, 51, 133-158.
- Alan, Gülbadi (2008), **Amerikan Board’ın Merzifon’daki Faaliyetleri ve Anadolu Koleji**, Ankara: TTK Yayınları.
- Alexandris, Alexis (1983), **The Greek Minority of Istanbul and Greek Turkish Relations 1918-1974**, Athens: Centre for Asia Minor Studies.
- _____ (1999), “The Greek Census of Anatolia and Thrace (1910-1912): A Contribution to Ottoman Historical Demography”, **Ottoman Greeks in the Age of Nationalism: Politics, Economy, and Society in the Nineteenth Century**, Dimitri Gondicas ve Charles Issawi (Ed.), içinde (45-76), Princeton, New Jersey: The Darwin Press.
- Alkan, Necmettin (2007), “Osmanlı Millet Sistemi’nin Hıristiyan Azınlıkların Milletleşme Sürecine Etkileri”, Veysel Usta (Ed.), **BGPS**, içinde (153-172), Trabzon: Serander Yayınları.
- Anagnostopoulou, Sia ve Kappler, Matthias (2003), “ΖΗΤΩ ΖΗΤΩ Ο ΣΟΥΛΤΑΝΟΣ/Bin Yaşa Padişahımız: The Millet-i Rum Singing The Praises of the Sultan in the Framework of Helleno-Ottomanism”, **Archivum Ottomanicum**, (23), 47-78.
- Anastasopoulos, Antonis (2013), “Non-Muslims and Qadi Justice”, **Law and Empire: Ideas, Practices, Actors**, Jeroen Duindam ve diğerleri (Ed.), içinde (276-292), Leiden & Boston: Brill.
- Anastasopoulos, Antonis ve diğerleri (2008), “The Ottoman Empire and the Greek Lands”, **Ottoman Architecture in Greece**, Ersi Brouskari (Ed.), içinde (23-44), Athens: Livanis Publications.
- Anderson, Matthew Smith (2010), **Doğu Sorunu 1774-1923, Uluslararası İlişkiler Üzerine Bir İnceleme**, 2. Baskı, (Çev. İdil Eser), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Arnakis, G. Georgiades (1952), “The Greek Church of Constantinople and the Otoman Empire”, **The Journal of Modern History**, 24 (3), 235-250.

- Arsal, Sadri Maksudî (1940), “Teokratik Devlet ve Lâîk Devlet”, **Tanzimat; Yüzüncü Yıldönümü Münasebetile**, içinde I, (59-95), İstanbul: Maarif Matbaası.
- Artan, Tülay (1995), “Fener”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, içinde 12, (341-342), İstanbul: TDV Yayınları.
- Ascherson, Neal (2002), **Karadeniz**, (Çev. Kudret Emiroğlu), İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Aslantaş, Selim (2005), **Osmanlı İmparatorluğu’nda Sırp İsyanları (1804-1815)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Atalay, Bülent (2001), **Fener Rum Patrikhanesi’nin Siyasî Faaliyetleri (1908-1923)**, İstanbul: Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları.
- Atatürk, Kemal (1969), **Nutuk**, II, 9. Baskı, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- _____ (1970), **Nutuk**, I (1919-1920), 10. Baskı, İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.
- Atatürk’ün Bütün Eserleri (1915-1919)** (2003), 2, 3. Baskı, İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Atatürk’ün Bütün Eserleri (1921)**, (2005), 11, 2. Baskı, İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Atatürk’ün Bütün Eserleri (1921-1922)** (2005), 12, 2. Baskı, İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Atatürk’ün Bütün Eserleri (1922)**, (2004), 13, İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Atatürk’ün Millî Dış Politikası (Millî Mücadele Dönemine Ait 100 Belge) 1919-1923**, (1981), 1, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Atnur, İbrahim Ethem (1996), “Tehcirden Dönen Rum ve Ermenilerin İskânı”, **Uluslararası İkinci Atatürk Sempozyumu**, II, 1097-1110, Ankara.
- _____ (2002), “Trabzon’da Tehcir ve Sonrası Azınlıklara Dair Çeşitli Problemler”, **Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu**, I, 521-526, Trabzon: T.C. Trabzon Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Yayınları.
- Augustinos, Gerasimos (1997), **Küçük Asya Rumları; Ondokuzuncu Yüzyılda İnanç, Cemaat ve Etnisite**, (Çev. Devrim Evcı), Ankara: Ayraç Yayınevi.
- Aybars, Ergün (1975), **İstiklal Mahkemeleri**, Ankara: Bilgi Basımevi.

- Bağış, Ali İhsan (1999), “İngiltere’nin Osmanlı İmparatorluğu’nun Toprak Bütünlüğü Politikası ve Türk Diplomasininin Çaresizliği”, **Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç, Sempozyuma Sunulan Tebliğler**, 45-54, Ankara: TTK Yayınları.
- Bakar, Bülent (2008), “İkinci Meşrutiyet Döneminde Ayrılıkçı bir Rum Cemiyeti: Adelfiya”, **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, 7, 23-47.
- Balcıoğlu, Mustafa (2003), **İki İsyan; Koçgiri, Pontus, Bir Paşa; Nurettin Paşa**, İstanbul: Babil Yayıncılık.
- Bali, Rıfat N. ve diğerleri (2008), “Yahudi, Ermeni ve Rum Toplumlarında Milliyetçilik”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik**, Tanıl Bora ve Murat Gültekingil (Ed.), 3. Baskı, içinde 4, (919-938), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bally, Frank Edgar (1942), **British Policy and the Turkish Reform Movement 1826-1853**, Cambridge: Harvard University Press.
- Balta, Evangelia (2003), “Gerçi Rum isek de Rumca bilmez Türkçe söyleriz: The Adventure of an Identity in The Triptych: Vatan, Religion and Language”, **Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi**, 8, 25-44.
- Baltazzi, Georgios (1922), **The Turkish Atrocities in Asia Minor and in the Pontus**, Athens.
- Barkey, Karen (2008), **Empire of Difference: The Ottomans in Comparative Perspective**, New York: Cambridge University Press.
- Bayar, Celal (1997), **Ben de Yazdım**, V, İstanbul: Sabah Kitapları.
- Beydilli, Kemal (2009), “Şark Meselesi”, **Halil İnalçık Armağanı**, içinde I, (386-403), Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Beyoğlu, Süleyman (1999), “Birinci Dünya Savaşında Trabzon (1914-1919)” **Trabzon Tarihi Sempozyumu**, 479-488, Trabzon: Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları.
- _____ (2013), “Topal Osman”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, içinde 41, (242-244), İstanbul: İSAM.
- Bilge, Ayşe Aslı (2012), **The Greek Orthodox Patriarchate of Istanbul: Its Current Status and International Claim with Reference to Turkey’s EU Membership**

- Process**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Avrupa Birliği Enstitüsü.
- Bilgiç, Bestami S. (2011), “A Failed Project: The Ponto-Armenian Federation, 1919-1920”, **Bellekten**, LXXV (273), 545-570.
- _____ (2011), **Doğu Karadeniz Rumları: İsyan ve Göç (1919-1923)**, Ankara: TTK Yayınları.
- Bilici, Faruk (2004), **14. Louis ve İstanbul’u Fetih Tasarısı; Louis XIV. Et Son Projet De Conquete D’İstanbul**, Ankara: TTK Yayınları.
- Bilsel, Cemil (1940), “Tanzimatın Haricî Siyaseti”, **Tanzimat; Yüzüncü Yıldönümü Münasebetile, içinde I**, (661-722), İstanbul: Maarif Matbaası.
- Black Book; The Tragedy of Pontus, 1914-1922** (1922), Athens.
- Boogert, Maurits H. Van den (2014), **Kapitülasyonlar ve Osmanlı Hukuk Sistemi: 18. Yüzyılda Kadılar, Konsoloslar ve Berathılar**, (Çev. Ali Coşkun Tuncer), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Bozatzis, Nikolaos (1999), **Greek National Identity in Talk: The Rhetorical Articulation of an Ideological Dilemma**, PhD., University of Lancaster.
- Bozkurt, Gülnihal (1987), “İslam Hukukunda Zimmîlerin Hukuki Statüleri”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Prof. Dr. Kudret Ayiter Armağanı**, 3 (1-4), 115-155.
- _____ (1996), **Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839-1914)**, 2. Baskı, Ankara: TTK Yayınları.
- Bozkuş, Yıldız Deveci (2011), **Parlamento Kararları Çerçevesinde Soykırım İddialarının Yabancı Basında Yeniden İnşası (1965-2007)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü.
- Braude, Benjamin ve Lewis, Bernard, “Osmanlı Devleti İçerisindeki Hıristiyanlar ve Yahudiler”, **Akademik Araştırmalar Dergisi, Osmanlı Özel Sayısı**, (Çev. Halil Erdemir ve Hatice Erdemir), 2. Baskı, 4-5, 169-216.

- Bryer, Anthony M. (1980), "The Tourkokratia in the Pontos: Some Problems and Preliminary Conclusions", **The Empire of Trebizond and the Pontos**, içinde (30-54), London: Variorum Reprints.
- Cahen, Claude (1986), "Zimme", **İslam Ansiklopedisi**, içinde 13, (566-571), İstanbul: MEB Yayınları.
- Cevdet Paşa (1953), **Tezâkir 1-12**, 1, Ankara: TTK Yayınları.
- Chimboş, Peter D. (1999), "The Greeks in Canada: an Historical and Sociological Perspective", **The Greek Diaspora in the Twentieth Century**, Richard Clogg (Ed.), içinde (87-102), London: Macmillan Press.
- Clair, William St. (1972), **The Greece might still be Free; The Philhellenes in the War of Independence**, London: Oxford University Press.
- Clayton, Gerald David (1971), **Britain and the Eastern Question: Missolonghi to Gallipoli**, London: University of London Press.
- Clogg, Richard (1982), "The Greek Millet in the Ottoman Empire", **Christians and Jews in the Ottoman Empire: The Functioning of a Plural Society**, Benjamin Braude ve Bernard Lewis (Ed.), içinde (185-207), New York-London: Holmes & Meier.
- _____ (1997), **Modern Yunanistan Tarihi**, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Cohen, Mark R. (1994), **Under Crescent and Cross: The Jews in the Middle Ages**, Princeton, N.J.: Princeton University Press.
- Cöhce, Salim (2007), "Günümüzde Doğu Karadeniz'de Pontusçuluk Faaliyetleri", Veysel Usta (Ed.), **BGPS**, içinde (437-481), Trabzon: Serander Yayınları.
- Çapa, Mesut (1987), "Giresun Mutasarrıfının Pontus Meselesiyle İlgili Bir Raporu", **BTTD**, 29, 54-58.
- _____ (1992), "Anadolu'da Yunan Kızılhaçı'nın Faaliyetleri (1919-1920)", **Tarih İncelemeleri Dergisi**, VII, 217-226.
- _____ (1993), **Pontus Meselesi; Trabzon ve Giresun'da Milli Mücadele**, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- _____ (1997), "Karadeniz'de Yunan Gemilerinin Faaliyetleri ve Trabzon Üzerindeki Etkileri", **Askerî Tarih Bülteni**, 42, 83-94.

- _____ (1998), **Milli Mücadele Döneminde Trabzon Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti**, Trabzon: Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları.
- _____ (2000), “Karadeniz’de Pontusçuluğun Sonu: Rumların Türkiye Büyük Millet Meclisine Sadakatleri, Hristiyan Türkler ve Türk Ortodoksluğu”, **19 Mayıs ve Millî Mücadele’de Samsun Sempozyumu; Bildiriler**, 53-66, Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Yayınları.
- _____ (2001), **Pontus Meselesi**, Trabzon: Serander Yayınları.
- _____ (2004), “Pontus Meselesi”, **Cumhuriyet’in 80. Yılına Armağan, içinde** (105-118), Ankara: AÜTİTE Yayınları.
- _____ (2007), “Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin Pontuscu Rumlara Karşı Aldığı Tedbirler”, Veysel Usta (Ed.), **BGPS, içinde** (409-424), Trabzon: Serander Yayınları.
- Çapa, Mesut ve Veysel Usta (1995), **Milli Mücadelede Trabzon Vilayetiyle Yazışmalar**, Trabzon: Trabzon Valiliği Yayınları.
- Çaycı, Abdurrahman (1995), **Büyük Sahra’da Türk-Fransız Rekabeti (1858-1911)**, Ankara: TTK Yayınları.
- Çiçek, Kemal (2001), “Cemaat Mahkemesinden Kadı Mahkemesine Zimmîlerin Yargı Tercihi”, **Pax Ottomana**, Kemal Çiçek (Ed.), *çinde* (3-49), Ankara: Sota ve Yeni Türkiye Yayınları.
- Çiçek, Rahmi (2000), “Merzifon Amerikan Koleji ve Pontus Meselesindeki Yeri”, **19 Mayıs ve Millî Mücadele’de Samsun Sempozyumu; Bildiriler**, 67-78, Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Yayınları.
- _____ (2007), “Merzifon Amerika Koleji ve Pontus Sorunu”, Veysel Usta (Ed.), **BGPS, içinde** (199-210), Trabzon: Serander Yayınları.
- Çiftçi, Cafer (2010), “Bâb-ı Âlî’nin Avrupa’ya Çevrilmiş İki Gözü: Eflak ve Boğdan’da Fenerli Voyvodalar (1711-1821)”, **Uluslararası İlişkiler**, 7 (26), 27-48.
- Danışman, Zuhuri (1966), **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi**, 12, İstanbul: Zuhuri Danışman Yayınevi.

- Danişmend, İsmail Hâmi (1972), **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, 4, İstanbul: Türkiye Yayınevi.
- Davies, Norman (2011), **Avrupa Tarihi, Doğu'dan Batı'ya, Buz Çağından Soğuk Savaşa, Urallardan Cebelitarık'a, Avrupa'nın Panaroması**, 2. Baskı, (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay vd.), Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- De Lamartine, Alphonse (2008), **Osmanlı Tarihi**, (Çev. Serhat Bayram), İstanbul: Kapı Yayınları.
- Decei, Aurel (1988), "Fenerliler", **İslâm Ansiklopedisi**, 5. Baskı, içinde 4, (547-550), İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Demir, Fevzi (2000), "Osmanlı Kimliği Üzerine Osmanlı'nın Son Tartışması: Osmanlı'nın Hüviyet Cüzdanı Nasıl Olmalı?", **Kebikeç**, 10, 239-254.
- Demircioğlu, Asuman (1999), "Faik Ahmed Bey'e Göre Milli Mücadele'de Pontus Meselesi", **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, 11, 239-245.
- Devellioğlu, Ferit (2003), **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat**, 20. Baskı, Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
- Dilek, Mehmet Sait (2013), "Paris Barış Konferansı'nda Yunan Talepleri ve Büyük Güçlerin Tutumu", **Karadeniz Araştırmaları**, 36, 31-42.
- Diriyol, Edvard (1328/1912), **Şark Meselesi (Bidayet-i Zuhurundan Zamanımıza Kadar)**, (Çev. Nafiz), İstanbul: Muhtar Halid Kütüphanesi.
- Djuvara, Trandafir G. (1999), **Türkiye'nin Paylaşılması Hakkında Yüz Proje**, (Çev. Pulat Tacar), Ankara: Gündoğan Yayınları.
- Doğanay, Rahmi (2001), **Milli Mücadele'de Karadeniz (1919-1922)**, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- _____ (2006), "İstiklal Harbinde Samsun'daki Amerikan Filosu", **Geçmişten Geleceğe Samsun Sempozyumu Bildiriler Kitabı, 1. Kitap**, 163-174, Samsun: Samsun Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Eğitim Hizmetleri Daire Başkanlığı Yayınları.

- Duggan, Stephen Pierce Hayden (1902), **The Eastern Question a Study in Diplomacy**, London: The Columbia University Press.
- Duran, Hasan ve Hakan Arıdemir (2005), “Rum Azınlık Özelinde Türkiye’de Uygulanan Azınlıklar Rejimi”, **Uluslararası Hukuk ve Politika**, 1 (4), 1-16.
- Durukan, Kaan (2010), **Doğu-Batı İkilemine Dört Bakış**, İstanbul: Everest Yayınları.
- Dündar, Fuat (2008), **Modern Türkiye’nin Şifresi İttihat ve Terakki’nin Etnisite Mühendisliği (1913-1918)**, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Economides, Demosthenes H. (1920), **Le Pont et les Justes Revendications de ses Habitants Grecs**, Constantinople: Impress de L. Mourkidés.
- Ecumenical Patriarchate (1920), **The Black Book of the Sufferings of the Greek People in Turkey; from the Armistice to the end of 1920**, Constantinople: Press of the Patriarchate.
- Efiloğlu, Ahmet (2011), **Osmanlı Rumları, Göç ve Tehcir**, İstanbul: Bayrak Yayınları.
- Ekinci, Ekrem Buğra (2008), **Osmanlı Hukuku, Adalet ve Mülk**, İstanbul: Arı Sanat Yayınevi.
- Eldem, Edhem (2009), “Greece and the Greeks in Ottoman History and Turkish Historiography”, **The Historical Review / La Revue Historique**, 6, 27-40.
- Eliot, Sir Charles, **Avrupadaki Türkiye**, 1, (Çev. Adnan Sınar, Şevket Serdar Türet), Tercüman Yayınları.
- Elmas, Esra ve Kurban, Dilek (2011), **İletişimsel Demokrasi-Demokratik İletişim**, İstanbul: TESEV Yayınları.
- Emirlioğlu, M. Pınar (2000), “Osmanlı’da Müslim-Gayrimüslim İlişkileri Üzerine Bazı Gözlemler”, **Kebikeç**, 10, 78-85.
- Engelhardt, Ed. (1979), **Tanzimat**, (Çev. Ayda Düz), İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Ercan, Yavuz (1990), “Türkiye’de Azınlık Sorununun Kökeni”, **Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, 20, 1-15.
- _____ (2001), **Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler: Kuruluştan Tanzimat’a Kadar Sosyal, Ekonomik ve Hukuki Durumları**, Ankara: Turhan Kitabevi Yayınları.

- Erdeha, Kamil (1975), **Milli Mücadelede Vilayetler ve Valiler**, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Erdem, Gökhan (2008), **Osmanlı İmparatorluğu'nda Sürekli Diplomasi'ye Geçiş Süreci**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Erdem, Nilüfer (2009), **Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı, 1919-1923**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü.
- Ergenç, Özer (1984), "Osmanlı Şehrindeki Mahallenin İşlev ve Nitelikleri Üzerine", **Osmanlı Araştırmaları**, 4, İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Ergin, Osman Nuri (1937), **Türk Tarihinde Evkâf, Belediye ve Patrikhaneler**, İstanbul: Türkiye Basımevi.
- Erler, Mehmet Yavuz (2010), **Osmanlı Devleti'nde Kuraklık (1800-1880)**, İstanbul: Libra Kitap.
- Erol, Mine (1972), **Türkiye'de Amerikan Mandası Meselesi 1919-1920**, Giresun: İleri Basımevi.
- Eryılmaz, Bilal (1988), "İl Özel İdarelerinin Mahalli İdare Sistemimiz İçindeki Yeri", **Türk İdare Dergisi**, 379, 70-81.
- _____ (1990), **Osmanlı Devletinde Gayrimüslim Teb'anın Yönetimi**, İstanbul: Risale Yayınları.
- _____ (2006), **Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme**, İstanbul: İşaret Yayınları.
- Eton, William (1809), **A Survey of the Turkish Empire**, 4, London: T. Cadell & W. Davies.
- Ezherli, İhsan (1998), **Türkiye Büyük Millet Meclisi (1920-1998) ve Osmanlı Meclisi Mebusanı (1877-1920)**, Ankara: TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları.
- Fadieev, Rostislav (1959), "What Should be The Policy of Russia?", Gerald Stourzh (Ed.), **Readings in Russian Foreign Policy**, içinde (67-73), New York: Oxford University Press.
- Finlay, George (1836), **The Hellenic Kingdom and the Greek Nation**, London: John Murray.

_____ (1861), **History of the Greek Revolution**, I, Edinburgh ve London: William Blackwood and Sons.

Flippides, Hrisanthos (1933), **Eklisia Trapezontos (Η Εκκλησια Τραπεζουντος)**, Athens: Estia.

Frost, Thomas (1876), **The Secret Societies of the European Revolution, 1776-1876**, 2, London: Tinsley Brothers & Catherine Street Strand.

Gedikli, Fethi (2009), “1910 Tarihli Keskin Rum Cemiyeti ve Cinsiyet ve Kavmiyet Esas ve Unvanlarıyla Dernek Kurma Yasağı”, **Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları**, 1 (8), 23-46.

Gibbons, Herbert Adams (1919), **The New Map of Asia (1900-1919)**, New York: The Century Co.

Goloğlu, Mahmut (1973), **Anadolu'nun Milli Devleti Pontos**, Ankara: Goloğlu Yayınları.

_____ (2000), **Trabzon Tarihi: Fetihden Kurtuluşa Kadar**, Trabzon: Serander Yayınları.

Gökbilgin, M. Tayyip (2011), **Milli Mücadele Başlarken; Mondros Mütarekesi'nden Büyük Millet Meclisi'nin Açılmasına**, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Gökçen, Salim (2002), “Fener Rum Patrikhanesi ve Pontus'u Canlandırma Hayali: Din, Bilim ve Çevre Sempozyumu (20-28 Eylül 1997)”, **Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu**, I, 819-846, Trabzon: T.C. Trabzon Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Yayınları.

_____ (2006), **Türkiye'de Rum-Yunan Tedhiş ve Terör Hareketleri (1919-1923)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü.

_____ (2007), “Fener-Rum Patrikhanesi'nin Günümüzdeki Faaliyetleri ve Pontus-Rum Soykırımı İddiaları”, Veysel Usta (Ed.), **BGPS, içinde** (483-522), Trabzon: Serander Yayınları.

Greece Before the Peace Congress of 1919; A Memorandum Dealing with the Rights of Greece (1919), New York: Oxford University Press.

- Greek Patriarchate (1919), **Persecution of the Greeks in Turkey (1914-1918)**, Constantinople: Hesperia Press.
- Gürkan, Ahmet (1973), **Cumhuriyet, Meclis, Hükümetler, Başkanlar; 50. Yıl, 1919-1973, 27 Mayıs-12 Mart**, Ankara: Güneş Matbaacılık.
- Güzel, Ahmet (2006), **Dünden Bugüne Yunanistan'ın Pontus Hedefi**, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Halaçoğlu, Ahmet (1994), **Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri (1912-1913)**, Ankara: TTK Yayınları.
- Hammer, Joseph von (1991), **Osmanlı Tarihi, I**, (Çev. Mehmed Ata), İstanbul: MEB Yayınları.
- Hentch, Thierry (2008), **Hayali Doğu, Batı'nın Akdenizli Doğu'ya Politik Bakışı**, (Çev. Aysel Bora), 2. Basım, İstanbul: Metis Yayınları.
- Hirschon, Renée (1989), **Heirs of the Greek Catastrophe; The Social Life of Asia Minor Refugees in Piraeus**, Oxford: Clarendon Press.
- Hobson, John M. (2011), **Batı Medeniyeti'nin Doğulu Kökenleri**, (Çev. Esra Ermert), 3. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları
- Hösch, Edgar (1964), "Das Sogenannte 'Griechische Projekt' Katharinas II. Ideologie und Wirklichkeit der Russischen Orientpolitik in der Zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts", **Jahrbücher für Geschichte Osteuropas**, 12, 169-206.
- İldem, Arzu Etensel (2000), **Fransız Gezginlerin Gözüyle Türkler ve Yunanlılar**, İstanbul: Boyut Kitapları.
- İleri, İlay (2004), **The Times Gazetesine Göre Osmanlı İmparatorluğunda Azınlıkların Durumu (1908-1918)**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- İnalcık, Halil (1942), "Tanzimat ve Fransa", **Tarih Vesikaları**, (İkinci Cilt Sekizinci Sayıdan Ayrı Bası), Maarif Matbaası.
- _____ (1954), **Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar I**, Ankara: TTK Yayınları.

- _____ (1982), "Ottoman Archival Materials on Millets", **Christians and Jews in the Ottoman Empire: The Functioning of a Plural Society**, Benjamin Braude and Bernard Lewis (Ed.), *içinde* (437-449), New York-London: Holmes & Meier.
- _____ (2010), **Osmanlılar, Fütühat, İmparatorluk, Avrupa ile İlişkiler**, 2. Baskı, İstanbul: Timaş Yayınları.
- İnan, Kenan (1999), "1831 Nolu Şer'îye Siciline Göre 17. Yüzyıl Ortalarında Trabzon'da Mülk Satışları", **Türk Dünyası Araştırmaları**, 120, 103-124.
- _____ (2004), "Kadı Sicillerine Göre Akçaabat'ta Mülk Satışları (1648-1658)", **Akçaabat Yazıları I**, Fethi Gedikli (Haz.), *içinde* (105-116), İstanbul: Yedirenk Yayınları.
- İpek, Nedim (2007), "Osmanlı Coğrafyasında Yapay Ulus Devlet Kurma Projeleri", Veysel Usta (Ed.), **BGPS**, *içinde* (11-27), Trabzon: Serander Yayınları.
- Jackson, William (1995), **The Pomp of Yesterday, The Defence of India and the Suez Canal, 1798-1918**, London: Brassey's.
- Jaeschke, Gotthard (1971), **Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri**, (Çev. Cemal Köprülü), Ankara: TTK Yayınları.
- Jennings, Ronald (1986), "The Society and Economy of Maçuka in the Ottoman Judicial Registers of Trabzon 1560-1640", **Continuity and Change in Late Byzantine and Early Ottoman Society**, Anthony Bryer ve Heath Lowry (Ed.), *içinde* (129-154), Washington: Dumbarton Oaks Publication Service.
- Jorga, Nicolae (2005), **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi**, 4, (Çev. Nilüfer Epçeli), İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Kandemir, Feridun (1962), "Millî Mücadeleye İnanmıyan Ordu Kumandanı Vehip Paşa", **Yakın Tarihimiz; Birinci Meşrutiyetten Zamanımıza Kadar**, *içinde* 3, (245-247), İstanbul: Vatan Gazetecilik ve Matbaacılık T.A.Ş.
- Karabekir, Kazım (1960), **İstiklal Harbimiz**, İstanbul: Türkiye Yayınevi.
- Karaca, M. Zafer (1992), "Fetihten Sonra İstanbul ve Rum Toplumunu", **Tarih ve Toplum**, 18 (104), 77-81.

- Karacagil, Ö. Kürşad (2013), “Bir Yunan Gizli Cemiyeti: Kordos”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, 105 (207), 451-464.
- Karal, Enver Ziya (1995), **Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831**, 2. Baskı, Ankara: Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü.
- _____, **Büyük Osmanlı Tarihi**, 1, Ankara: TTK Yayınları.
- Karpat, Kemal (2003), **Osmanlı Nüfusu (1830-1914)**, (Çev. Bahar Tırnakçı), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Karpat, Kemal (Haz.) (2000), **Osmanlı ve Dünya: Osmanlı Devleti ve Dünya Tarihindeki Yeri**, İstanbul: Ufuk Yayınları.
- Karpat, Kemal H. (1978), “Ottoman Population Records and The Census of 1881/82-1893”, **International Journal of Middle East Studies**, 9 (3), 237-274.
- Karpozilos, Apostolos (1999), “The Greeks in Russia”, **The Greek Diaspora in the Twentieth Century**, Richard Clogg (Ed.), içinde (137-157), London: Macmillan Press.
- Kayabaş, Ebru (2012), “‘Bir Yavuz Hukukçu’: Ahmet Ağaoğlu”, **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, 70 (1), 441-452.
- Kaynar, Reşat (1985), **Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat**, 2. Baskı, Ankara: TTK Yayınları.
- Kenanoğlu, M. Macit (2004), **Osmanlı Millet Sistemi: Mit ve Gerçek**, İstanbul: Klasik Yayınları.
- _____, (2009), “Osmanlı İmparatorluğu’nda Dinlerarası İlişkiler (14-20. Yüzyıllar)”, **Milel ve Nihal: İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi**, 6 (2), 103-164.
- Kerimoğlu, Hasan Taner (2006), “1913-1914 Rumlara Karşı Boykot ve Hüseyin Kazım Bey’in bir Risalesi”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, V (13), 91-107.
- _____, (2007), “Kilise ve Mektepler Kanunu Örneğinde II. Meşrutiyet Döneminde İttihatçı-Rum İlişkileri”, **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, 6, 3-25.

- Keyder, Çağlar (2005), **Memalik-i Osmaniye'den Avrupa Birliği'ne**, 3. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kılıç, Musa (2009), **Osmanlı Hariciyesinde Gayrimüslimler (1836-1876)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kitromilides, Paschalis M. (1989), "Imagined Communities and the Origins of the National Question in the Balkans", **European History Quarterly**, 19 (2), 149-192.
- Kitsikis, Dimitri (1963), **Yunan Propagandası**, İstanbul: Meydan Neşriyat.
- _____ (1996), **Türk-Yunan İmparatorluğu: Arabölge Gerçeği Işığında Osmanlı Tarihine Bakış L'Empire Ottoman**, (Çev. Volkan Aytar), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kocabaş, Süleyman (1992), **Osmanlı İsyânlarında Yabancı Parmağı; Bir İmparatorluk Nasıl Parçalandı?**, Kayseri: Vatan Yayınları.
- Kodaman, Bayram (2010), "Ermeniler, Aşiret Süvari Alayları ve II. Abdülhamid", **Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 24, 1-12.
- Kritovulos (1967), **İstanbul'un Fethi (Tarih-i Sultan Mehmed Han-ı Sâni)**, (Çev. Karolidi, Haz. Muzaffer Gökman), İstanbul: Kitapçılık Tic. Ltd. Şti.
- Ksanalatos, Diogenis (1962), "The Greeks and the Turks on the Eve of the Balkan Wars; A Frustrated Plan", **Balkan Studies**, 3 (2), 277-296.
- Kuran, Ercüment (1988), "Milli Mücadele Esnasında Pontus Rum Devleti Kurma Teşebbüsleri", Mehmet Sağlam ve diğerleri (Haz.), **Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri**, 77-81, Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Yayınları.
- Kurat, Akdes Nimet (1987), **Rusya Tarihi, Başlangıçtan 1917'ye Kadar**, 2. Baskı, Ankara: TTK Yayınları.
- _____ (1990), **Türkiye ve Rusya**, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Kurat, Yuluğ Tekin (1999), "XIX. Yüzyılda Rusya'nın Balkanlar'daki Panславizm ve Panortodoks Politikası Karşısında Osmanlı Diplomasisi", **Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç, Sempozyuma Sunulan Tebliğler**, 173-189, Ankara: TTK Yayınları.

- Kurt, Yılmaz (Haz.) (1995), **Pontus Meselesi** Ankara: TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları.
- Kutay, Cemal (1977), **Kurtuluş Savaşının Maneviyat Ordusu**, 1, İstanbul: Cemal Kutay Kitaplığı.
- _____ (1981), **Türkiye İstiklâl ve Hürriyet Mücadeleleri Tarihi**, 18, 2. Baskı, İstanbul: Alioğlu Yayınevi.
- _____ **Yazılmamış Tarihimiz Seçmeler**, 1, İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Küçük, Cevdet (1979), “Şark Meselesi Hakkında Önemli Bir Vesika”, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı Hatıra Sayısı, 32, 607-638.
- Küçük, Cevdet (1999), “Osmanlı Devleti’nde Millet Sistemi”, **Osmanlı**, içinde 4, (208-216), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Küçüker, Yüksel (2014), “The New York Times Gazetesinden Samsun’u Okumak (1914-1923)”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 7 (29), 623-639.
- _____ (2014), “Pontus Meselesi Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi”, **Karadeniz Araştırmaları**, 40, 55-76.
- Ladas, Stephen Pericles (1932), **The Balkan Exchanges of Minorities: Bulgaria, Greece and Turkey**, New York: Macmillan.
- Lee, Stephen J. (2002), **Avrupa Tarihinden Kesitler: 1494-1789**, (Çev: Ertürk Demirel), Ankara: Dost Kitabevi.
- Legg, Keith R. ve Roberts, John M. (1997), **Modern Greece a Civilization on the Periphery**, Boulder, Colorado: Westview Press.
- Lheritier, Michel (1928), “Regions Historiques: Europe Centrale, Orient Méditerranéen et Question d’Orient”, **Revue de Synthèse Historique**, XLV, içinde (43-68), Paris: La Renaissance du Livre Boulevard St-Michel.
- Loules, Dimitris (1987), “The Position of Greece towards the Ottoman Empire during the Crimean War”, **Studies on Ottoman Diplomatic History**, Sinan Kunalp (Ed.), içinde I, (89-96), İstanbul: The ISIS Press.
- Maccas, Léon (1919), **L’Hellénisme de l’Asie-Mineure**, Paris: Berger-Levrault.

- Mackridge, Peter (2009), **Language and National Identity in Greece, 1766-1976**, Oxford, New York: Oxford University Press.
- Mantran, Robert (1999), “Şark Meselesi’nin Başlangıçları, (1774-1839)”, Robert Mantran (Ed.), **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, XIX. Yüzyılın Başlarından Yıkılışa**, (Çev: Server Tanilli), *içinde*, II, (7-52), İstanbul: Adam Yayınları.
- McCarthy, Justin (1983), **Muslims and Minorities; The Population of Ottoman Anatolia and the End of the Empire**, New York, London.: New York University Press.
- _____ (2012), **Sürgün ve Göç**, (Çev. Fatma Sarıkaya), Ankara: TTK Yayınları.
- McKay, Derek ve Scott, H.M. (2011), **Büyük Devletlerin Yükselişi 1648-1815**, (Çev. Eşref Bengi Özbilen), İstanbul: Dergâh Yayınları.
- McNeill, William (2008), **Avrupa Tarihinin Oluşumu**, (Çev. Yusuf Kaplan), İstanbul: Külliyyat Yayınları.
- Menteşe, Halil (1986), **Osmanlı Mebusan Meclisi Reisi Halil Mentese’nin Anıları**, İsmail Arar (Haz.), İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları.
- Meram, Ali Kemal (1969), **Belgelerle Türk-İngiliz İlişkileri Tarihi**, İstanbul: Kitap Yayınları.
- _____ (1969), **Türk-Rus İlişkileri Tarihi: Mustafa Kemal’den Sovyetlere, Sovyetlerden Mustafa Kemal’e Mektuplar ve Millî Mücadele**, İstanbul: Kitapçılık Ticaret Limited Şirketi.
- Mısıroğlu, Kadir (1976), **Yunan Mezalimi (Türk’ün Siyah Kitabı)**, 9. Baskı, İstanbul: Sebil Yayınevi.
- Millas, Herkül (1993), “Hellenotomanizm ya da Yunanosmanlılığı”, **Tarih ve Toplum**, 20 (119).
- Miralay Mehmed Arif Bey (1987), **Anadolu İnkılabı; Milli Mücadele Anıları (1919-1923)**, Bülent Demirbaş (Haz.), İstanbul: Arba Yayınları.
- Moiras, Leonidas (2006), **1909 Gudi Darbesi’nin Türk ve Yunan Kamuoyuna Yansıması**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Moskos, Charles (1999), "The Greeks in the United States", **The Greek Diaspora in the Twentieth Century**, Richard Clogg (Ed.), *içinde* (103-119), London: Macmillan Press.
- Mourellos, Yannis G. (1985), "The 1914 Persecutions and the first Attempt at an Exchange of Minorities between Greece and Turkey", **Balkan Studies**, 26 (2), 389-413.
- Munro-Butler-Johnstone, H.A. (1875), **The Eastern Question**, London: Reprinted from the Pall Mall Gazette.
- Nakracas, Georgios (2003), **Anadolu ve Rum Göçmenlerin Kökeni**, (Çev. İbrahim Onsunoglu), İstanbul: Belge Yayınları.
- Nicolson, Harold (1965), **Peacemaking 1919**, New York: Grosset & Dunlap.
- Nietzsche, Friedrich (1987), **Deccal, Hristiyanlığa Lanet**, (Çev. Oruç Arıoba), 2. Bası, İstanbul: Hil Yayınları.
- Ntokme, Outkou Kirli (2010), "Ulus Devlet Oluşturmada Yunanistan Örneği: Büyük Ülkü-Megali İdea", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, 46, 401-424.
- "Nurettin Paşa Puntoscuları Anlatıyor" (1962), **Yakın Tarihimiz; Birinci Meşrutiyetten Zamanımıza Kadar**, *içinde* 2, (225-226), İstanbul: Vatan Gazetecilik ve Matbaacılık T.A.Ş.
- Okur, Mehmet (2002), "Milli Mücadele Döneminde Fener Rum Patrikhanesinin ve Metropolitlerin Pontus Rum Devleti Kurulmasına Yönelik Girişimleri", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, 29-30, 101-116.
- _____ (2006), **Millî Mücadele'de Karadeniz Bölgesi'ne Yönelik İngiliz Faaliyetleri**, Ankara: ATASE Yayınları.
- Okyar, Fethi (1980), **Üç Devirde Bir Adam**, Cemal Kutay (Haz.), İstanbul: Tercüman Yayınları.
- Onaran, Nevzat (2013), **Osmanlı'da Ermeni ve Rum Mallarının Türkleştirilmesi (1914-1919); Emvâl-i Metrûkenin Tasfiyesi -I**, İstanbul: Evrensel Basım Yayın.

- Ongunsu, A.H. (1940), “Tanzimat ve Amillerine Umumî Bir Bakış”, **Tanzimat; Yüzüncü Yıldönümü Münasebetile**, içinde I, (1-12), İstanbul: Maarif Matbaası.
- Ortaylı, İlber (1985), “Milliyetçilik Akımları: Balkanlar’da Milliyetçilik”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, içinde 4, (1026-1031), İstanbul: İletişim Yayınları.
- _____ (1999), “XVIII. Yüzyıl Türk-Rus İlişkileri”, **Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl, 1491-1992**, (125-134), Ankara: TTK Yayınları.
- _____ (2002), “Osmanlı İmparatorluğu’nda Millet Sistemi”, **Türkler**, içinde 10, (216-220), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- _____ (2005), “Millet”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, içinde 30, (64-70), İstanbul: İSAM.
- _____ (2011), **Tarih Yazıcılık Üzerine**, 2. Baskı, Ankara: Cedit Neşriyat.
- Öksüz, Hikmet (2006), “Yunanistan’dan Gelen Göçmenlerin Bafra’ya İntibakı”, **Batı Trakya Türkleri: Makaleler**, içinde (85-94), Çorum: KaraM Yayınları.
- _____ (2007), “Pontusçuluğun Sonu: Nüfus Mübadelesi”, Veysel Usta (Ed.), **BGPS**, içinde (425-434), Trabzon: Serander Yayınları.
- _____ (2008), “Amerikalıların Canik Sancağı İle İlgili Hazırlamış Oldukları Bir Rapor (1917-1919)”, **İlkadımdan Cumhuriyet’e Milli Mücadele**, içinde (99-108), İstanbul: Mavi Yayıncılık.
- _____ (2014), “Kurtuluş Savaşı Sırasında Türk Deniz Kuvvetleri’nin Durumu ve Millî Mücadele’ye Katkıları”, **20. Yüzyıl Başlarında Trabzon; Toplumsal Tarih Yazıları**, içinde (87-110), Trabzon: Serander Yayınları.
- Öksüz, Hikmet ve Aktaş, Hayati (2007), “Pontus Meselesinin Tarihsel Arka Planı ve İngiliz-Amerikan Belgelerine Yansıması”, Veysel Usta (Ed.), **BGPS**, içinde (307-334), Trabzon: Serander Yayınları.
- Öksüz, Hikmet ve Köse, İsmail (2012), “Milli Mücadele Döneminde Karadeniz’deki Amerikan Savaş Gemileri”, **Türk Deniz Ticareti Tarihi Sempozyumu IV, Doğu Karadeniz**, 265-284, Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi.

- Ökte, Ertuğrul Zekâi (1971), “Yunanistan’ın İstanbul’da Kurduğu Gizli İhtilâl Cemiyeti ‘Kordus’”, **BTTD**, VII (40), 20-23.
- Öymen, Onur (2014), **Bir Propaganda Silahı Olarak Basın**, 2. Baskı, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Özbek, Hüseyin (2008), “Lozan Öncesi ve Sonrasında Patrikhane”, **İstanbul Barosu Dergisi**, 82 (1), 93-100.
- Özel, Sabahattin (1991), **Milli Mücadele’de Trabzon**, Ankara: TTK Yayınları.
- Özgören, Aydın (2006), **Millî Mücadele Döneminde Trabzon Rum Metropolitliği’nin Faaliyetleri**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Öztoprak, İzzet (1986), “Mustafa Kemal’in Çalışmalarında Amasya Tamimi’nin Belirtileri”, **I. Milli Mücadele’de Amasya Sempozyumu**, 59-71, Samsun: Eser Matbaası.
- _____ (1988), “Trabzon Muhafaza-i Hukuk Cemiyeti”, Mehmet Sağlam ve diğerleri (Haz.), **Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri**, 335-350, Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Yayınları.
- Palabıyık, Mustafa Serdar ve Bozkuş, Yıldız Deveci (2011), “Pontus Meselesi: Genel Bir Bakış”, **Uluslararası Suçlar ve Tarih**, 11-12, 77-139.
- Pallis, A.A. (1937), **Greece’s Anatolian Venture and After; A Survey of the Diplomatic and Political Aspects of the Greek Expedition to Asia Minor (1915-1922)**, London: Methuen & Co. Ltd.
- Patriarcat Oecumenique (1919), **Les Persecutions de l’Hellenisme en Turquie**, Constantinople.
- Pears, Sir Edwin (1911), **Turkey and its People**, London: Methuen & Co. Ltd.
- Pehlivanlı, Hamit (1999), “Tarih Perspektifi İçerisinde Pontus Olayı: Yakın Tarihimize ve Günümüze Etkileri”, **Pontus Meselesi ve Yunanistan’ın Politikası (Makaleler)**, içinde (79-120), Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Pentzopoulou, Dimitri (2002), **The Balkan Exchange of Minorities and its Impact on Greece**, London: Hurst & Company.

- Peterson, Merrill D. (2004), **'Starving Armenians': America and the Armenian Genocide, 1915-1930 and After**, Charlottesville: University of Virginia Press.
- Philliou, Christine M. (2004), **Worlds, Old and New: Phanariot Networks and the Remarking of Ottoman Governance in the First Half of the Nineteenth Century**, PhD., Princeton.
- Pichon, Jean (1939), **Cihan Harbinin Şarka Ait Kaynakları, Avrupanın Yakın Şarka Hulûlünün Tarihçesi**, (Çev. Hüseyin Cahit Yalçın), İstanbul: Kanaat Kitabevi.
- Pirinççi, Ferhat (2006), "Yunan Ulusal Kimliğinin Oluşumu Sürecinde İçsel ve Dışsal Parametrelerin Analizi", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, 46 (1), 53-78.
- Polybius (1919), **Greece before the Conference**, London: Methuen & Co. Ltd.
- Psomiades, Harry J. (1968), **The Eastern Question: The Last Phase: A Study in Greek-Turkish Diplomacy**, Thessaloniki: Institute for Balkan Studies.
- Runciman, Steven (1968), **The Great Church in Captivity; A Study of the Patriarchate of Constantinople from the Eve of the Turkish Conquest to the Greek War of Independence**, London: Cambridge University Press.
- Sakali, Marina Lady-Marks (1998), "Osmanlı-Rum Basınında Türk/Müslüman İmajı", **Tarih Eğitimi ve Tarihte 'Öteki' Sorunu; 2. Uluslararası Tarih Kongresi**, Ali Berktaş, Hamdi Can Tuncer (Haz.), (51-61), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Sakaoğlu, Necdet (1985), **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Tarih Sözlüğü**, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sander, Oral (1987), **Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü, Osmanlı Diplomasi Tarihi Üzerine Bir Deneme**, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- _____ (2003), **Siyasi Tarih, İlkçağlardan 1918'e**, 12. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Santamaria, Yves (1998), "Ulus-Devlet: Bir Modelin Tarihi", **Uluslar ve Milliyetçilikler**, Jean Leca (Haz.), (Çev. Siren İdemen), *içinde* (20-31), İstanbul: Metis Yayınları.
- Sarıca, Murat (1981), **100 Soruda Fransız İhtilali**, 2. Baskı, İstanbul: Gerçek Yayınevi.

- Sarımay, Yusuf (1999), "Pontus Meselesi ve Yunanistan'ın Pontus Politikası", **Pontus Meselesi ve Yunanistan'ın Politikası (Makaleler)**, içinde (1-77), Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Sertoğlu, Mithat (1968), "Trabzon Bölgesinde Rum-Pontus Cumhuriyeti Kurulması Faaliyetleri", **BTTD**, 11, 3-7.
- Shaw, Stanford (1978), "The Ottoman Census System and Population, 1831-1914", **International Journal of Middle East Studies**, 9 (3), 325-338.
- _____ (1985), "Osmanlı İmparatorluğu'nda Azınlıklar Sorunu", (Çev. Ahmet Günlük), **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, içinde 4, (1002-1006), İstanbul: İletişim Yayınları.
- _____ (2000), **From Empire to Republic**, II, Ankara: TTK Yayınları.
- Smith, Anthony D. (1994), **Millî Kimlik**, (Çev. Bahadır Sina Şener), İstanbul: İletişim Yayınları.
- _____ (2002), **Ulusların Etnik Kökeni**, (Çev. Sonay Bayramoğlu ve Hülya Kendir), Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Smith, Michael Llewellyn (2002), **Yunan Düşü**, (Çev. Halim İnal), Ankara: Ayraç Yayınları.
- Sonyel, Salahi R. (1993), **Minorities and the Destruction of the Ottoman Empire**, Ankara: TTK Yayınları.
- _____ (1995), **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, I, Ankara: TTK Yayınları.
- _____ (2010), **Gizli Belgelerde Mustafa Kemal, Vahdettin ve Kurtuluş Savaşı**, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Sorel, Albert (1898), **The Eastern Question in the Eighteenth Century, The Partition of Poland and The Treaty of Kainardji**, London: Methuen & Co.
- Soteriades, George (1918), **An Ethnological Map Illustrating Hellenism in the Balkan Peninsula and Asia Minor**, London: Edward Stanford Ltd.
- Soykan, T. Tankut (2000), **Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayrimüslimler**, İstanbul: Ütopya Kitabevi Yayınları.
- Söylemezoğlu, Galip Kemalî (1939), **Rusya Tarihi**, Ankara: Kanaat Kitabevi.

- _____ (1946), **Canlı Tarihler, Hatıralar, Atina Sefareti (1913-1916)**, İstanbul: Türkiye Yayınevi.
- _____ (1953), **30 Senelik Siyasî Hâtıralarımın Üçüncü ve Son Cildi, 1918-1922**, İstanbul: Ülkü Matbaası.
- _____ (2001), **Yok Edilmek İstenen Millet**, İstanbul: Cumhuriyet.
- Splichal, Slavko (2002), **Principles of Publicity and Press Freedom**, USA: Rowman & Littlefield Publishers.
- Suad Muhtar (1324/1909), “Şark Meselesi”, **İstişare**, I (18), 840-844.
- Şahin, Enis (2006), “İngiliz The Times Gazetesi’ne Göre Samsun (1908-1925)”, **Geçmişten Geleceğe Samsun Sempozyumu Bildiriler Kitabı, 1. Kitap**, 199-227, Samsun: Samsun Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Eğitim Hizmetleri Daire Başkanlığı Yayınları.
- Şahin, Süreyya (1980), **Fener Patrikhanesi ve Türkiye**, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Şemseddin Sami (1311/1895), **Kamûs’ül Alam**, 4, İstanbul: Mihran Matbaası.
- _____ (1996), **Kâmûs-i Türkî**, 7. Baskı, İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Şimşir, Bilâl N. (1975), **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938), Nisan-Aralık 1920**, II, Ankara: TTK Yayınları.
- Tansel, Selahattin (1991), **Mondros’tan Mudanya’ya Kadar**, IV, İstanbul: MEB Yayınları.
- TBMM Gizli Celse Zabıtları** (1985), II, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Tekindağ, Şehabettin (1967), “Osmanlı İdaresinde Patrik ve Patrikhane”, **BTTD**, 1, 52-55.
- Tellioglu, İbrahim (2011), “Pontus Meselesini Çözumsuzlüğe İten İddia ve Talepler”, **Turkish Studies**, 6 (1), 529-543.
- Terek, Ahmet Bekir (1970), “Yunan Hedefleri ve Stratejisi Karşısında Gerçekler ve Türkiye”, **BTTD**, V (29), 16-31.
- The Greek White Book; Diplomatic Documents 1913-1917** (1919), (Çev. Theodore P. Ion, D.C.L.), New York: Oxford University Press.

The Permanent Bureau of the Turkish Congress at Lausanne (1919), **Greek Atrocities in the Vilayet of Smyrna: May to July 1919; Inedited Documents and Evidence of English and French Officers**, Lausanne: Imprimerie Petter. Giesser & Held.

The Pontus Delegation (1920), **The Pontus Question; Memorandum Submitted to the Peace Conference on March 10, 1920**, London: Hesperia Press.

The Turkish Atrocities in the Black Sea Territories; Copy of Letter of His Grace Germanos, Lord Archbishop of Amassia and Samsoun (1919), Manchester: Norbury, Natzio & Co. Ltd.

Timur, Taner (2006), **Yakın Osmanlı Tarihinde Aykırı Çehreler**, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

Toprak, Zafer (1995), **Türkiye’de Ekonomi ve Toplum (1908-1950); Milli İktisat- Milli Burjuvazi**, Türkiye Araştırmaları, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Tosun, Miraç (2013), **XVIII. Yüzyıl Trabzon’unda Cemaatlerarası İlişkiler**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Troçki, Leon (1995), **Balkan Savaşları**, İstanbul: Arba Yayınları.

Tsirkinidis, Harry (1993), **At Least We Uprooted Them...; The Genocide of Pontos, Thrace and Asia Minor through the French Archives**, Atina: Kyriakidis Brothers Publishing House.

Tuğlacı, Pars (1972), **Okyanus Ansiklopedik Sözlük**, 2, İstanbul: Pars Yayınları.

Türk İstiklâl Harbi I; Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı (1962), Ankara: Genelkurmay Başkanlığı Harb Tarihi Dairesi Resmî Yayınları.

Türker, Orhan (2001), **Fanari’den Fener’e Bir Haliç Hikayesi**, İstanbul: Sel Yayıncılık.

Türkgeldi, Ali Fuat (1987), **Mesâil-i Mühimme-İ Siyâsiyye**, Bekir Sıtkı Baykal (Haz.), içinde 1, (1-49), Ankara: TTK Yayınları.

Türkler-Ermeniler ve Avrupa; 1- Les Turcs et La Question D ’Armenie, 2- L’Angleterre et Les Armeniens (1839-1904) (1994), Kodaman, Bayram (Çev. ve Yayınlayan), Ankara: Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları.

- Ubicini, Jean Henri Abdolonyme (1854), **El Tanzimat: Organizacion de la Turquia Actual**, Madrid: Imprenta de don Jose Trujillo, Hijo.
- Uçarol, Rifat (2006), **Siyasi Tarih (1789-2001)**, 6. Baskı, İstanbul: Der Yayınları.
- Ulagay, Osman (1974), **Amerikan Basınında Türk Kurtuluş Savaşı**, İstanbul: Yelken Matbaası.
- Umunç, Himmet (2009), “Türkiye’de Hollandalı Bir Seyyah: Cornelis de Bruyn ve Gözlemleri”, **Bellekten**, LXXIII (266), 145-163.
- _____ (2013), “Doğu ve Ötekilik: İngiliz Seyahatnamelerinde Türk Kimliği (Lady Montagu ve Richard Chandler)”, **Bilig**, 66, 297-314.
- Uran, Hilmi (1959), **Hatıralarım**, Ankara: Ayyıldız Matbaası.
- Urquhart, David (1833), **Turkey and its Resources: Its Municipal Organization and Free Trade; The State and Prospects of English Commerce in the East, The New Administration of Greece, Its Revenue and National Possessions**, London: Saunders and Otley.
- Veysel Usta (2011), “Trabzon Metropoliti Hrisantos’un Paris Konferansı’na Sunduğu Muhtıranın Tenkidi”, **Turkish Studies**, 6 (2), 973-983.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (1995), **Osmanlı Tarihi, II. Selim’in Tahta Çıkışından 1699 Karlofça Andlaşmasına Kadar**, III (I), 5. Baskı, Ankara: TTK Yayınları.
- Ülken, Hilmi Ziya (1940), “Tanzimattan Sonra Fikir Hareketleri”, **Tanzimat; Yüzüncü Yıldönümü Münasebetile, içinde I, (757-775)**, İstanbul: Maarif Matbaası.
- Ülker, Erol (2005), “Contextualising ‘Turkification’: Nation-Building in the late Ottoman Empire 1908-18”, **Nations and Nationalism**, 11 (4), 613-636.
- Veinstein, Giles (1999), “Balkan Eyaletleri (1606-1774)”, Robert Mantran (Ed.), **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, XIX. Yüzyılın Başlarından Yıkılışa, içinde I, (349-413)**, İstanbul: Adam Yayınları.
- Venizelos, El. K. (1916), **Greece in her True Light her Position in the World-Wide War**, Xanthaky, Socrates A. ve Sakellarios, Nicholas G. (Çev. ve Yayınlayan:), New York.

- Vernadsky, George (2009), **Rusya Tarihi**, (Çev: Doğukan Mızrak ve Egemen Ç. Mızrak), İstanbul: Selenge Yayınları.
- Walker, Martin (1977), **Basının Gücü**, (Çev. Gülden Şen), İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Wuarin, Albert (1922), **The Martyrdom of the Pontus and International Public Opinion**, Geneva: Ligue Hellenique pour la Societe des Nations.
- Yalçın, Emruhan (2010), “II. Meşrutiyet Döneminde Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi’nin Siyasî Faaliyetleri”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, 12 (45), 157-176.
- Yalman, Ahmet Emin (1997), **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim, 1888-1922**, 1, Erol Şadi Erdinç (Haz.), 2. Baskı, İstanbul: Pera Turizm ve Ticaret A.Ş.
- Yazıcı, Nuri (1988), “Canik’te Pontus’çu Faaliyetlerin Ortaya Çıkışı”, Mehmet Sağlam ve diğerleri (Haz.), **Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri**, 435-453, Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Yayınları.
- _____ (2012), “Pontusçu Faaliyetler ve Canik’te Nüfus Durumu”, **Atatürk Dergisi**, I (1), 259-279.
- Yerasimos, Stefanos (2002), **Milliyetler ve Sınırlar; Balkanlar, Kafkasya ve Ortadoğu**, 5. Baskı, (Çev. Şirin Tekeli), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yetişgin, Memet (2010), “Batı Basınından Osmanlı Devleti’ne Yaklaşımlar ve Osmanlıların bu Yaklaşımlara Tepkileri”, **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, 28, 119-162.
- Yıldırım, Seyfi (2009), “Ermeni Patriği Zaven Efendi’nin Siyasî Faaliyetleri, 1918-1922”, **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, 9, 5-40.
- Ypsilantis, Alexandros (2007), “Fight for Faith and Motherland!”, (Çev. Mary Kitroeff), **Discourses of Collective Identity in Central and Southeast Europe 1770-1945**, Balazs Trencsenyi ve Michal Kopecek (Ed.), içinde II, (396-402), Budapest: Central European University Press.
- Yuvalı, Abdulkadir (2009), “Ermeni Milliyetçiliğinin Doğuşunda Şark Meselesi Faktörü”, **Hoşgörüden Yol Ayrımına Ermeniler, I, Erciyes Üniversitesi-Nevşehir Üniversitesi II. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Sempozyumu**, 99-111, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayını.

Zamir, Meir (1981), "Population Statistics of the Ottoman Empire in 1914 and 1919", **Middle Eastern Studies**, 17 (1), 85-106.

Diğer Kaynaklar

<http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G98/106/67/PDF/G9810667.pdf?OpenElement> (04.11.2014).

http://epm.gr/src_images/m2_28_2_0.jpg (07.09.2013).

http://epm.gr/w2_28_01.htm (07.09.2013).

http://epm.gr/w2_32_01.htm (07.09.2013).

http://epm.gr/src_images/m2_32_1_0.jpg (07.09.2013).

http://www.abgs.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_2002.pdf (24.12.2014).

http://www.abgs.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_2003.pdf (24.12.2014).

<http://www.abgs.gov.tr/index.php?p=39667&l=1> (24.12.2014).

<http://www.dallog.net/kurumlar/cemiyet.htm> (11.03.2013).

http://www.genocidescholars.org/images/Resolution_on_genocides_committed_by_the_Ottoman_Empire.pdf (14.07.2014).

http://www.loc.gov/lawweb/servlet/lloc_news?disp3_1205401871_text (26.12.2014).

http://www.mfa.gov.tr/10-mayis-2006_-disisleri-bakanligi-sozcusu-namik-tan_in-haftalik-olagan-basin-toplantisi-.tr.mfa (26.12.2014).

http://www.mfa.gov.tr/10-mayis-2006_-disisleri-bakanligi-sozcusu-namik-tan_in-haftalik-olagan-basin-toplantisi-.tr.mfa (28.12.2014).

http://www.mfa.gov.tr/no_-111_-28--mayis-2010_-sozde-pontus-soykirimi-anma-gunu-etkinlikleri-hk_.tr.mfa (28.12.2014).

http://www.mfa.gov.tr/no_135_-24-mayis-2011_-_pontus-soykirimi-anma-gunu_-etkinlikleri-hk_.tr.mfa (28.12.2014).

http://www.mfa.gov.tr/no_146_-25-mayis-2012_-yunanistan_da_-_pontus-soykirimi-anma-gunu_-adi-altinda-gerceklestirilen-etkinlikler-hk_.tr.mfa (28.12.2014).

http://www.mfa.gov.tr/no_-150_-25-mayis-2013_-yunanistan_da-_pontus-soykirimi-anma-gunu_-adi-altinda-gerceklestirilen-etkinlikler-hk_.tr.mfa (28.12.2014).

http://www.mfa.gov.tr/no_80---23-mayis-2007_-selanik-ve-atina_da-duzenlenen-sozde-_pontus-soykirimini-anma-gunu_-etkinlikleri-hk_.tr.mfa (28.12.2014).

http://www.mfa.gov.tr/no_88--26-mayis-2008_-_sozde-pontus-soykirimi-anma-gunu_-_etkinlikleri-hk_.tr.mfa (28.12.2014).

http://www.mfa.gov.tr/sc_20---30-mayis-2005_-disisleri-bakanligi-sozcusu-namik-tan_in-kendisine-yoneltile-bir-soruya-cevabi.tr.mfa (26.12.2014).

http://www.mfa.gov.tr/sc_20---30-mayis-2005_-disisleri-bakanligi-sozcusu-namik-tan_in-kendisine-yoneltile-bir-soruya-cevabi.tr.mfa (28.12.2014).

<http://www.paris.bk.mfa.gov.tr/ShowAnnouncement.aspx?ID=116229> (26.12.2014).

<http://www.taipei.to.mfa.gov.tr/ShowAnnouncement.aspx?ID=116288> (28.12.2014).

http://www.uhdigm.adalet.gov.tr/sozlesmeler/coktarafilsoz/bm/bm_11.pdf (27.10.2014).

<http://www2.tbmm.gov.tr/d21/7/7-3010c.pdf> (03.10.2014).

Letter from the President of the Armenian Delegation in Paris to E. Venizelos, <http://www.venizelosarchives.gr/en/rec.asp?id=38835> (11.07.2014).

Memorandum from the Central Council of the Counties of Pontos to the Prime Minister of a Great Power, or a Church Leader, Concerning the Persecution of the Greeks of Pontos, <http://www.venizelosarchives.gr/en/rec.asp?id=43009> (11.07.2014).

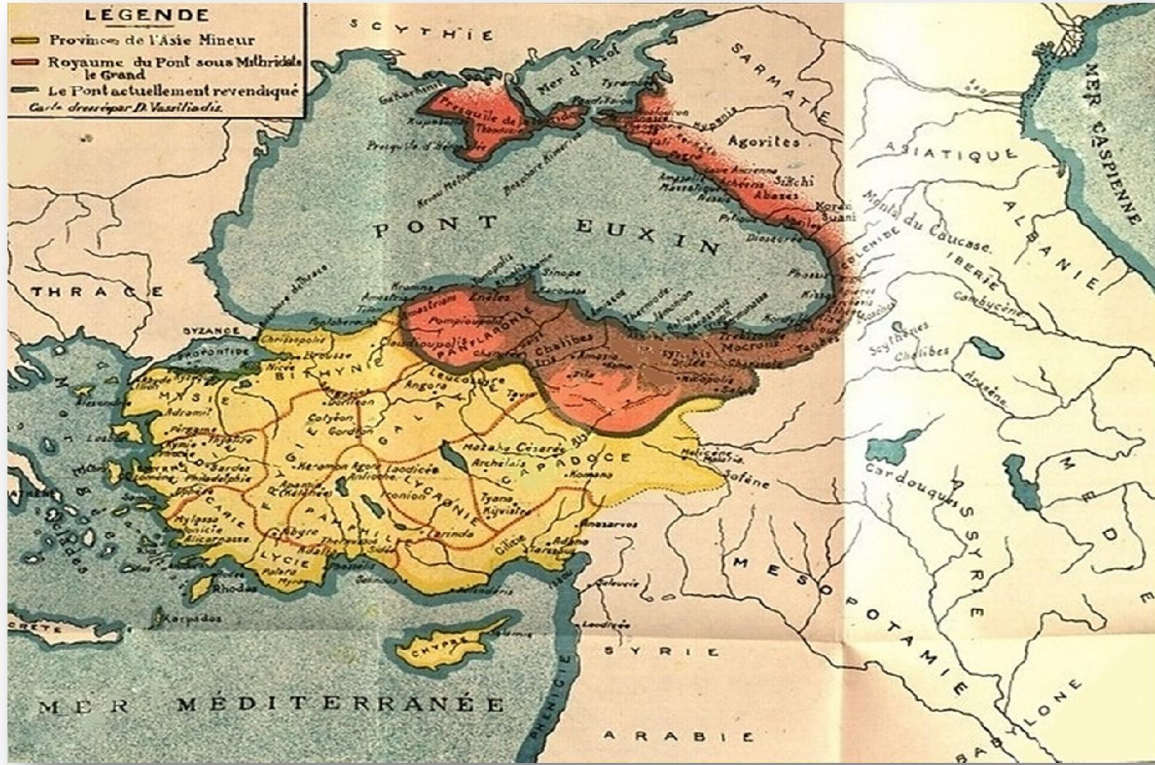
Prousis, Theophilus C. (1996), “The Eastern Question Re-Examined: Review of Macfie, A.L., The Eastern Question, 1774-1923”, **H-Net Reviews (The Center for Human Arts, Letters, and Social Sciences Online)**, <http://www.h-net.org/reviews/showrev.php?id=712> (11.02.2014).

Telegram from E. Venizelos to James Henry Darlington, Concerning the Self-Determination of the Christians of the Ottoman Empire, <http://www.venizelosarchives.gr/en/rec.asp?id=38817> (11.07.2014).

Zürcher, Erik Jan (2003), "Greek and Turkish Refugees and Deportees 1912-1924",
**Turkology Update Leiden Project Working Papers Archive, Department of Turkish
Studies, Universiteit Leiden;**
<http://www.transanatolie.com/english/turkey/turks/ottomans/ejz18.pdf> (17.10.2014).

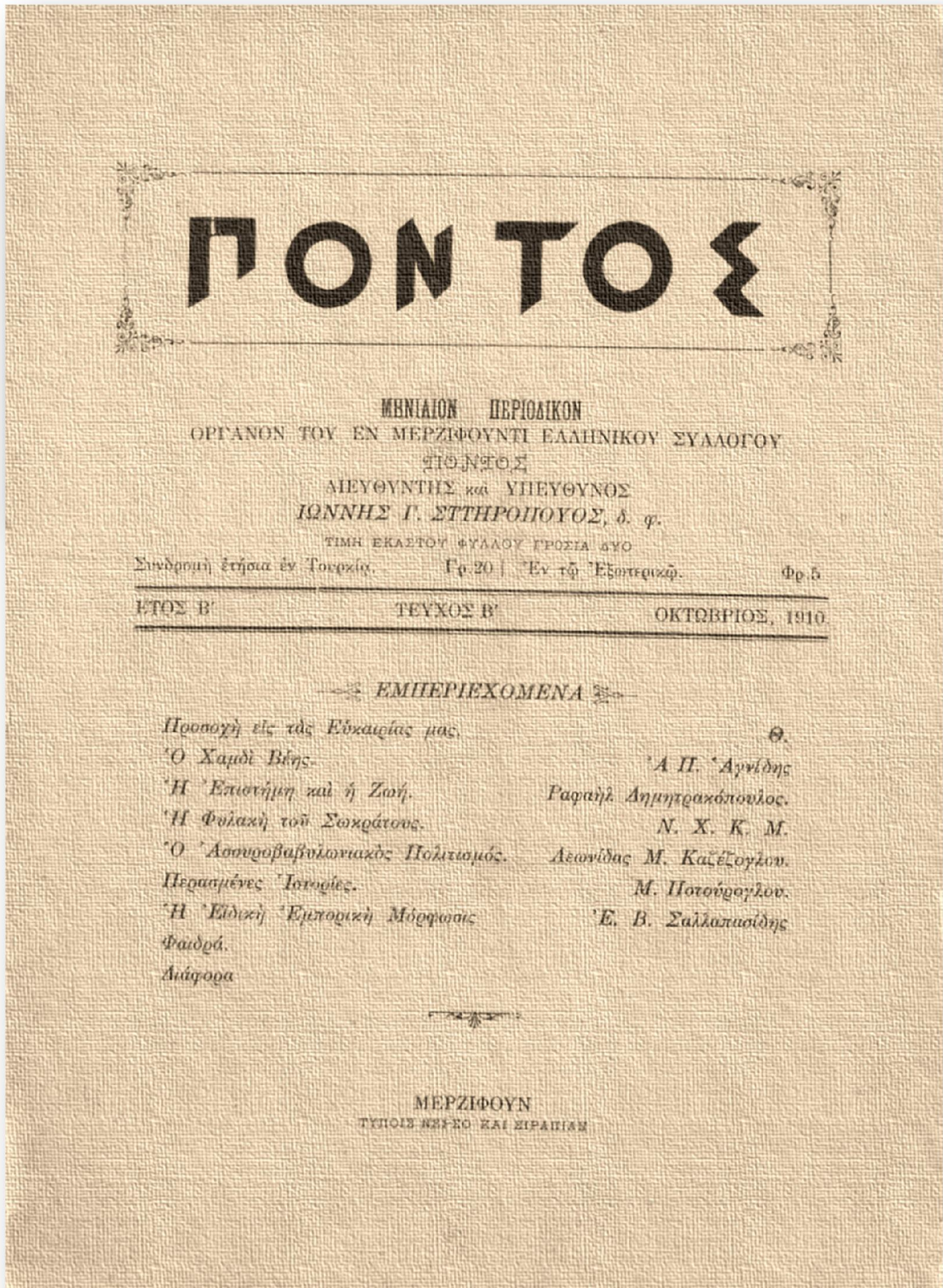
EKLER

Ek 3: Tasarlanan Pontus Rum Devleti için Düşünülen Sınırlar

Kaynak: Demosthenes H. Economidis, **Le Pont et les Justes Revendications de ses Habitants Grecs**, Constantinople: Impress de L. Mourkidés, 1920, s.52, 53.

Ek 4: Merzifon Rum Cemiyeti Tarafından İonnıs G. Sttiropoulos Yönetiminde Aylık Çıkarılan “Pontos” isimli Derginin Kapağı

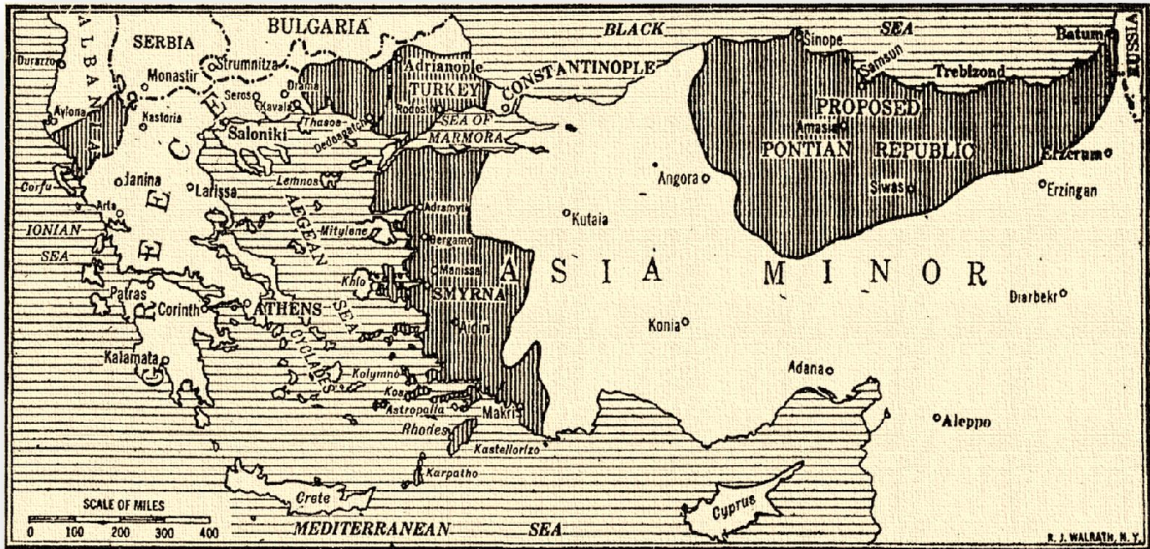

Ek 6: Trabzon Metropoliti Hrisantos Paris Barış Konferansı Esnasında Yunan Başvekil Venizolos ile Görüşürken

Kaynak: http://epm.gr/w2_28_01.htm

Ek 7: 1919 Paris Konferansı'ndaki Yunan Toprak İddialarını Gösteren Harita

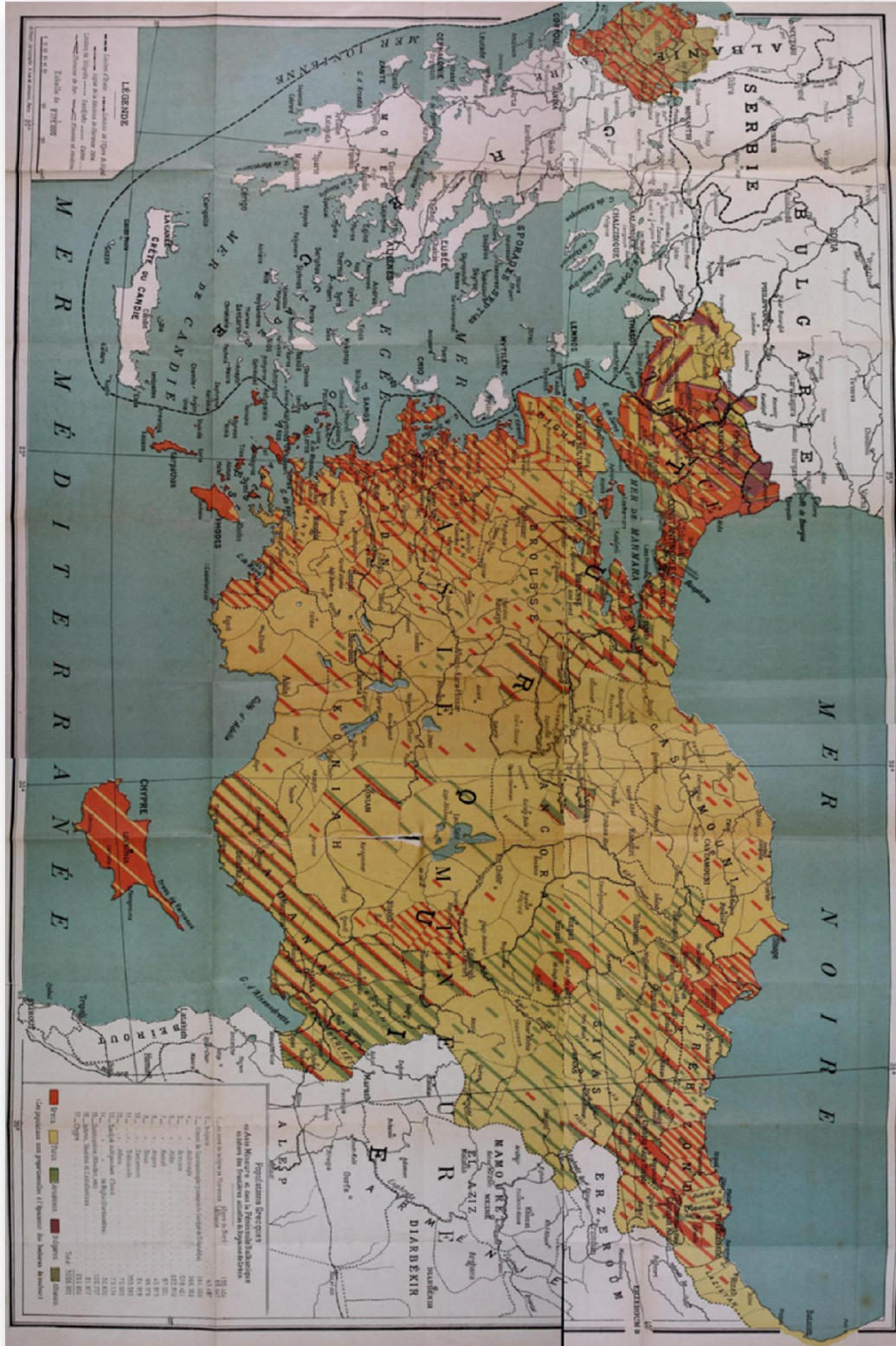
Kaynak: NYT, 13 Nisan 1919, s.61.

Ek 8: Paris Barış Konferansı'na Katılan Trabzon Metropolitisi Hrisantos (ortada), Yunanistan'ın Transkafkasya Bölgesi Temsilcisi Ioannis Stavridakis (solda) ve Batum Pontus Örgütü Başkanı Nikos Leontidis (sağda)

Kaynak: Vlassis Agtzidis, **Ελληνες Του Ποντου (The Greeks of Pontos)**, Atina: Nomarchiakâe Autodioikâesâe Pierias, 2005, s.205.

Ek 9: Anadolu'daki Nüfus Dağılımını ve Yoğunluğunu Gösteren Bir Harita

■ Rumlar ■ Türkler ■ Ermeniler ■ Bulgarlar ■ Hırvatlar

Kaynak: Léon Maccas, *L'Hellénisme de l'Asie-Mineure*, Paris: Berger-Levrault, 1919.

Ek 10: Pontusçu Çevrelerin Çeşitli İddia ve Taleplerini Dile Getirmek Adına Gönderdikleri Bazı Telgraflar

ditions de service. MARSEILLE ESC7 136 17 16HEC

WE THE UNDERSIGNED INHABITANTS OF THE EUXINE PONTUS RESIDING AT MARSEILLES HUMBLLY BEG TO SUBMIT TO YOUR EXCELLENCY IN OUR NAME AND THAT OF OUR FELLOW COUNTRYMEN OUR MOST ENERGETIC PROTEST AGAINST THE PRESS OPINION THAT OUR COUNTRY SHOULD BE INCORPORATED IN THE FUTURE ARMENIAN STATE - EUXINEPONTUS HAS ALWAYS FORMED AN INDEPENDENT COUNTRY AND JUSTLY DEMANDS AGAIN ITS FREEDOM BY RIDDING ITSELF OF TURKISH DOMINATION ACCORDING TO THE LIBERAL PRINCIPLES ALWAYS SUSTAINED BY GREAT BRITAIN - WE THEREFORE PRAY YOUR EXCELLENCY TO SUEMIT OUR PROTEST AND PUT FORWARD OUR LEGITIMATE RIGHTS TO THE PEACE CONGRESS - JOANNIES COLASSI THEOPHYLACTOS

LES GRECS ORIGINAIRES DU PONT EUXINE RESIDANT ACTUELLEMENT EN SUISSE VOUS BRIENT RESPECTUEUSEMENT DE COMBATRE AU CONGRES DE LA PAIX L'ANNEXION DE LEUR PAYS ET SURTOUT DE TREBIZONDE A L'ARMENIE A LAQUELLE AUCUN LIEN QUELCONQUE NE LES RATTACHE AU NOM DES PRINCIPES MIS PAR LE NOBLE PRESIDENT WILSON ILS VOUS DEMANDENT DE VOTER LEUR AUTONOMIE SOUS LE PROTECTORAT D'UNE GRANDE PUISSANCE ET VOUS REMERCIANT D'AVANCE DE CE QUE VOUS VOUDEZ BIEN FAIRE POUR LEUR PATRIE - LE COMITE DES GRECS DU PONT EUXINE EN SUISSE

ditions de service. ZUERICH 9883 154/151 20 5H= 5647

LES MEMBRES ORIGINAIRES DU VILAYET DE TREBIZONDE DE NOTRE LIGUE INTERPRETANT DUMENT L'OPINION UNANIME DE TOUS LES HELLENES DU SUSDIT VILAYET SOUMETTONS RESPECTUEUSEMENT A VOTRE EXCELLENCE NOS VOEUX INEBRANLABLES POUR L'UNION PURE ET SIMPLE DE NOTRE PATRIE A LA GRECE OU DU MOINS POUR SON ERECTION EN ETAT INDEPENDANT EN CAS QUE SON UNION A LA GRECE SERAIT ABSOLUMENT IMPOSSIBLE Y ETANT NUMERIQUEMENT SEPT FOIS SUPERIEURS A TOUS LES AUTRES CHRÉTIENS Y POSSEDANT 754 ECOLES AVEC 37.200 ÉLÈVES ET 863 EGLISES AVEC 980 PRETRES NOUS PROTESTONS DE TOUTES NOS FORCES VANT DIEU ET LE MONDE CONTRE TOUT ASSUJETTISSEMENT DE NOTRE PATRIE A N'IMPORTE QUEL AUTRE PEUPLE APRES NOTRE HEUREUSE DELIVRANCE DU JOUG TURC CAR AUTREMENT CE NE SERAIT PRESQUE QU'UN CHANGEMENT DE MAITRE POUR NOUS AVEC NOS PLUS RESPECTUEUX HOMMAGES LE PRESIDENT DE LA LIGUE DES GRECS IRREDIMES A ZUERICH - JEAN DE IRVENDJOGLOU -

OFF MANCHESTER 02615 19 12H31 29 MAR 19 A.M.

SON EXCELLENCE MONSIEUR LE PRESIDENT DE LA DELEGATION ANGLAISE CONGRES DE LA PAIX PARIS

MAINTENANT QUE LA QUESTION DES PETITES NATIONALITES SERA RESOLUE PAR ARROPAGE DES GRANDES PUISSANCES NOUS REPRESENTANT LES GRECS DU PONT EUXINE DONT NOMBRE DEPASSE UN MILLION VOUS PRIONS DONNER SUITE A NOTRE VOUU DE REPREDRE NOTRE RANG PARMY NATIONS LIBRES INDEPENDANTES PROTESTONS EN MEME TEMPS CONTRE TOUTE PRETENTION ARMENIENNE SUR CE PAYS PUR GREC DEPUIS TEMPS XENOPHON JUSQU A DAVID NOTRE DERRIER EMPEREUR ET DURANT ESCLAVAGE TURC - HELIOCLAS CANDIENS REPRESENTANT DES GRECS PONT EUXINE MANCHESTER

Kaynak: FO, 608/82/13, Kn.: 5072, Dn.: 342/8/1, 29 Mayıs 1919, s.525; FO, 608/82/13, Kn.: 5075, Dn.: 342/8/1, 24 Mart 1919, s.527, 528; FO, 608/89/1, Kn.: 5647, Dn.: 357/1/1, 30 Mart 1919, s.4, 5; FO, 608/82/13, Kn.: 5609, Dn.: 342/8/1, 29 Mart 1919, s.530.

Ek 11: Rusya'nın Krasnodar Şehrinde Bulunan Pontus Millî Merkezi Heyeti ve Batum'da Bulunan Pontus Heyeti

Kaynak: Vlassis Agtzidis, **Ελληνες Του Ποντου (The Greeks of Pontos)**, Atina: Nomarchiakæ Autodioikæsaê Pierias, 2005, s.182, 190.

Ek 12: Atina'daki Pontus Kongresi Üyeleri

Kaynak: http://epm.gr/src_images/m2_32_1_0.jpg

Ek 14: Lazistan Bölgesinin Ermenilere Bırakılacağına Dair Basında Çıkan Haberler Üzerine, Bölgenin İleri Gelenleri Tarafından Trabzon'daki Fransız Temsilciliğine Verilen Muhtıra

Au Delegué Français de Trebizonde .

Depuis un certain temps , la presse parle de la decision prise par la conference de la Paix de laisser le Lazistan à l'Armenie . Ces publications non officielles , etant l'oeuvre des propagandistes sans conscience , nous étions convaincus que le Conseil Suprême ne prêterait aucune attention à ces reclamations illogiques .

Mais les derniers journaux faisant voir que les decisions concernant les frontieres armeniennes sont prises , nous nous trouvons dans l'obligation de vous exposer ci-apres la verite :

1° Depuis un temps inconnu de l'histoire , nous sommes possesseurs du Lazistan de nos aïeux . Ni les Armeniens ni les autres nations n'ont des droits historiques dans ces regions .

2° La population actuelle du Lazistan est de 225 000 personnes ; sur ce nombre , seulement 54 sont des Grecs .

3° Ni nous , ni nos ancêtres , n'ont connu l'existence d'un seul armenien dans ces regions .

Par conséquent les revendications armeniennes dans le Lazistan sont illogiques - mensonges et calomnies - c'est une preuve vivante de l'ambition impassible des armeniens qui pretendent avoir des droits au Lazistan .

4° Les hautes qualités du Laze sont connues , par leur assiduité et leur bravoure extraordinaires . Cette verite qui était connue par le Delegué clairvoyant anglais qui nous avait defendu à la Conference de Berlin , devant les aspirations russes , nous avait rendu reconnaissant envers eux jusqu'ici , et aujourd'hui tout en gardant ce même souvenir nous sommes sûrs que les causes sur lesquelles les Anglais se basaient alors pour nous defendre , sont actuellement plus hautes . Suivant la realité de l'histoire , nous sommes les vrais maîtres du pays notre pays , c'est pour cela qu'il est impossible de laisser les armeniens prendre nos droits eternels . En cas ou la Conference de la Paix prendrait une telle decision , nous voyons dès maintenant sa responsabilité .

C'est elle qui serait responsable du sang innocent que nous sommes décidés à verser pour la defense de notre foyer maternel . Lorsque nous nous lancerons pour defendre nos droits nationaux , nous sommes sûrs que dans les circonstances actuelles , notre maniere d'agir influencera énormément l'opinion de ceux qui luttent pour la liberté des nations .

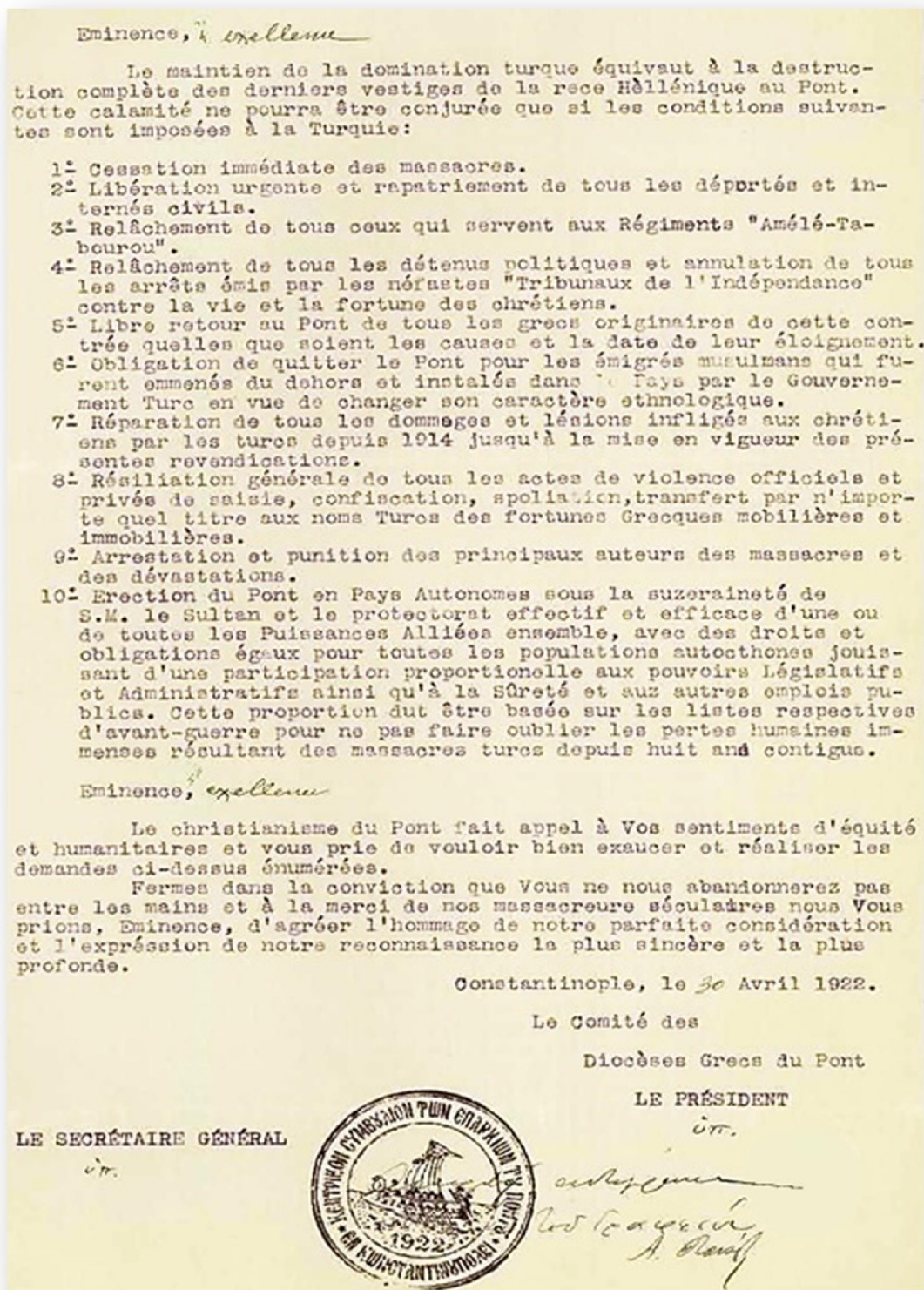
C'est tout naturel que pour agir nous attendrons les decisions de l'avenir . Le monde ébranlé par la guerre ne connaîtra pas dans ce siècle de lois nationales . Nous ne mentionnons pas de pitie , nous voulons qu'on ne porte pas atteinte à nos interêts . Si les mensonges publies dans les journaux sont inscrites dans la liste des questions de la Conference , nous supplions et nous demandons des sentiments justicieux du Conseil Suprême , de ne pas attaquer nos droits nationaux et historiques et de ne pas briser les liens de fidelité qui unissent le monde musulman .

SIGNATURES .

Mufti du Lazistan :	Mehmed Khouloussi	Le President de la Defense des
Ulema :	Youssouf Zia	droits : Chukri
Le Maire :	Hakki	
Un notable :	Hafouz Sabri	Ulema : Mehmed Ali
- do - :	Osmann	-do- : Ismail Hakki
- do - :	Suleiman	-do- : Hadji Osman
- do - :	Mehmed Djevard	-do- : Hadji Redjeb
- do - :	Ussein	-do- : Ibrahim
- do - :	Emin	-do- : Ali Rizza
- do - :	Ibrahim	Le President de la chambre de
- do - :	Hakky	Commerce : Osman
Ulema :	Mouharem .	Ulema : Osman .

Kaynak: AMAE, CADN, Archives des Postes Diplomatiques, Trébizonde, No: 77, "İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiserliği Siyasî Danışmanı Mr. Touques Duparc'tan Trabzon'daki Fransız Yüksek Komiserliği Temsilcisi Mr. Lepissier'e", İstanbul, 15 Temmuz 1919.

Ek 15: İstanbul'daki Pontus Rumları Komitesi'nin 30 Nisan 1922 Tarihli Muhtırası

Kaynak: <http://www.venizelosarchives.gr/en/rec.asp?id=43009>.

Ek 16: 19 Mayıs Tarihinin "Pontus Soykırımı Anma Günü" olarak Kabulüne dair Yunanistan Parlamentosu'nda Alınan ve Yunanistan Resmî Gazetesi'nde Yayınlanan Yasa Metni

ΕΦΗΜΕΡΙΣ ΤΗΣ ΚΥΒΕΡΝΗΣΕΩΣ

ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ

ΤΕΥΧΟΣ ΠΡΩΤΟ

Αρ. Φύλλου 32

11 Μαρτίου 1994

434

ΕΦΗΜΕΡΙΣ ΤΗΣ ΚΥΒΕΡΝΗΣΕΩΣ (ΤΕΥΧΟΣ ΠΡΩΤΟ)

Άρθρο 5

- 5.1. Η Συμφωνία αυτή υπόκειται σε έγκριση σύμφωνα με τις διατάξεις που ισχύουν σε κάθε Συμβαλλόμενο Μέρος. Η ισχύς της αρχίζει από τη μεταξύ των Συμβαλλόμενων Μερών ανταλλαγή των επικυρώσεων της Συμφωνίας δια της διπλωματικής οδού κατά τα ισχύοντα στις δύο χώρες.
- 5.2. Τα Συμβαλλόμενα Μέρη υποχρεούνται να μη μεταδίδουν σε τρίτους, χωρίς τη συγκατάθεση της άλλης συμβαλλόμενης πλευράς, επιστημονικές και άλλες πληροφορίες της αγροτικής έρευνας για τις οποίες λαμβάνουν γνώση με οποιονδήποτε τρόπο μέσα στα πλαίσια της Συμφωνίας αυτής.
- 5.3. Η Συμφωνία αυτή ισχύει για πέντε (5) έτη και ανανεώνεται αυτοδικαίως για διαδοχικές περιόδους ενός (1) έτους, εκτός εάν ένα από τα Συμβαλλόμενα Μέρη την καταγγείλει γραπτώς έξι (6) μήνες πριν από τη λήξη της.

Συντάχθηκε και υπογράφηκε στην Αθήνα στις 7 Οκτωβρίου 1991, το οποίο αντιστοιχεί στο 29 Τισρέ 5752, σε δύο πρωτότυπα αντίγραφα, στην αγγλική, ελληνική και εβραϊκή γλώσσα και τα τρία κείμενα είναι εξίσου αυθεντικά.

Σε περίπτωση απόκλισης της μετάφρασης, το αγγλικό κείμενο θα υπερισχύσει.

Για την Κυβέρνηση της Ελληνικής Δημοκρατίας

Για την Κυβέρνηση του Κράτους του Ισραήλ

ΣΩΤΗΡΗΣ ΚΟΥΒΕΛΑΣ ΡΑΡΗΑΕΛ ΕΙΤΑΝ

Άρθρο δεύτερο

Η ισχύς του νόμου αυτού αρχίζει από τη δημοσίευσή του στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως, της δε κυρούμενης Συμφωνίας από την ολοκλήρωση των προϋποθέσεων του άρθρου 5 παρ. 5.1 αυτής.

Παραγγέλλομε τη δημοσίευση του παρόντος στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως και την εκτέλεσή του ως νόμου του Κράτους.

Αθήνα, 7 Μαρτίου 1994

Ο ΠΡΟΕΔΡΟΣ ΤΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Γ. ΚΑΡΑΜΑΝΛΗΣ

ΟΙ ΥΠΟΥΡΓΟΙ

ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ Κ. ΠΑΠΟΥΛΙΑΣ	ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ Α. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ
ΓΕΡΓΙΑΣ Γ. ΜΩΡΑΪΤΗΣ	

Θεωρήθηκε και τέθηκε η Μεγάλη Σφραγίδα του Κράτους

Αθήνα, 8 Μαρτίου 1994

Ο ΕΠΙ ΤΗΣ ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗΣ ΥΠΟΥΡΓΟΣ
Γ. ΚΟΥΒΕΛΑΚΗΣ

ΝΟΜΟΣ ΥΠ' ΑΡΙΘ. 2193

(3)

Η 19η Μαΐου καθιερώνεται ως ημέρα μνήμης της γενοκτονίας των Ελλήνων του Πόντου.

Ο ΠΡΟΕΔΡΟΣ
ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ

Εκδίδομε τον ακόλουθο νόμο που ψήφισε η Βουλή:

Άρθρο 1

Ορίζεται η 19η Μαΐου ως ημέρα μνήμης της γενοκτονίας των Ελλήνων του Πόντου.

Άρθρο 2

Ο χαρακτήρας, το περιεχόμενο, ο φορέας και ο τρόπος οργάνωσης των εκδηλώσεων μνήμης καθορίζονται με προεδρικό διάταγμα, που εκδίδεται με πρόταση του Υπουργού Εσωτερικών, ύστερα από γνώμη των πλέον αναγνωρισμένων Ποντιακών σωματείων.

Άρθρο 3

Η ισχύς του παρόντος νόμου αρχίζει από τη δημοσίευσή του στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως.

Παραγγέλλομε τη δημοσίευση του παρόντος στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως και την εκτέλεσή του ως νόμου του Κράτους.

Αθήνα, 7 Μαρτίου 1994

Ο ΠΡΟΕΔΡΟΣ ΤΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Γ. ΚΑΡΑΜΑΝΛΗΣ

Ο ΥΠΟΥΡΓΟΣ ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ
ΑΠ.-ΑΘ. ΤΣΟΧΑΤΖΟΠΟΥΛΟΣ

Θεωρήθηκε και τέθηκε η Μεγάλη Σφραγίδα του Κράτους

Αθήνα, 8 Μαρτίου 1994

Ο ΕΠΙ ΤΗΣ ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗΣ ΥΠΟΥΡΓΟΣ
Γ. ΚΟΥΒΕΛΑΚΗΣ

Ek 17: New York Senatörü Alphonso Marcello d'Amato Tarafından 23 Şubat 1994'te Amerikan Senatosu'na Sunulan "Pontus Rumları İçin Bir İnsanî Yardım Çağrısı" İsimli Karar Tasarısı

103D CONGRESS
2D SESSION

S. RES. 182

Entitled "A Call for Humanitarian Assistance to the Pontian Greeks".

IN THE SENATE OF THE UNITED STATES

FEBRUARY 23 (legislative day, FEBRUARY 22), 1994

Mr. D'AMATO submitted the following resolution, which was referred to the Committee on Foreign Relations

RESOLUTION

Entitled "A Call for Humanitarian Assistance to the Pontian Greeks".

Whereas the Pontian Greeks originally settled in northern Turkey in the late 19th and early 20th centuries to escape the ravages of war and since then have found themselves alternately both discriminated against as well as innocent victims of brutal wars;

Whereas the Pontian Greeks have been subject to severe discrimination and torture since the early 1900's due to their ethnic and cultural identity;

Whereas the Pontian Greeks have historically been denied their right to develop their own culture and study their history, first under the Ottoman Empire and later while under the Soviet Empire;

Whereas the Pontian Greeks are, in part, descendants of Greeks who were uprooted and forcibly resettled in Georgia in the 1930's by Stalin during collectivization drives out of fear of divided loyalties;

Whereas this population of 15,000 is now cut off from supply lines and distribution networks by both winter storms and a brutal civil war of a year-and-a-half;

Whereas both the battle-scarred Greek settlements and their refugee camps are located in the center of this savage war;

Whereas existing supplies are rapidly eroding, leaving Greeks on the brink of starvation and forced to endure a long winter without clothing, medicine, water, or electricity;

Whereas the remaining supplies of this small minority are subject to widespread looting;

Whereas many Greeks are forced to undertake a dangerous seafit in order to emigrate to Greece out of a desperate attempt to escape this dire situation; and

Whereas the Pontian Greeks face certain death without outside assistance: Now, therefore, be it

- 1 *Resolved*, That the United States should take the lead
- 2 in organizing international humanitarian efforts to aid
- 3 this destitute population.

○

Ek 18: “Halkların Hakları ve Kurtuluşu için Uluslararası Birlik” İsimli Yapılanma tarafından, Birleşmiş Milletler Genel Sekreterliği’ne Verilen “Sürekli Göçyolunda bir Toplum” Başlıklı Bildiri Kapağı

**UNITED
NATIONS**

E

**Economic and Social
Council**

Distr.
GENERAL

E/CN.4/1998/NGO/24
24 February 1998

ENGLISH
Original: ENGLISH/FRENCH/SPANISH

COMMISSION ON HUMAN RIGHTS
Fifty-fourth session
Item 9 (d) of the provisional agenda

FURTHER PROMOTION AND ENCOURAGEMENT OF HUMAN RIGHTS AND FUNDAMENTAL
FREEDOMS, INCLUDING THE QUESTION OF THE PROGRAMME AND METHODS OF WORK
OF THE COMMISSION: HUMAN RIGHTS, MASS EXODUS AND DISPLACED PERSONS

Written statement submitted by the International League for the Rights and Liberation of Peoples, a non-
governmental organization in special consultative status

The Secretary-General has received the following written statement which is circulated in accordance with
Economic and Social Council resolution 1296 (XLIV).

[19 February 1998]

A people in continued exodus

1. The purpose of this written statement is primarily to submit to the Commission on Human Rights information about the case of a people which has been subjected or reduced to several exoduses, the Pontians. Their tragic history is not widely known. The case is not only that of the dreadful events and the elimination process they had to undergo some 70 years ago; in fact they turned into a people of refugees, displaced from one country to another.

2. The presence of the Pontians may be traced back to the mid-eighth century B.C. Their initial Greek settlements are mentioned by Xenophon, / Xenophon, Anabasis, Part IV, Ch. VIII and Part V, Ch. I-VII./ between Trapezous (Trabzon) and Sinope, before the emergence of the Pontian Kingdom controlling the North coast of Asia Minor and part of its hinterland. Philosophers and historians such as Diogenes, Diodorus and Strabon make part of the past of this region. The influence of this power in the region and over the Euxinus Pontus, its contribution to trade, culture and civilization during the Hellenistic and Byzantine periods are well attested. / See inter alia Falmeryer, History of the Imperium of Trapezous, Ed. Kiriakidis, Thessaloniki./

Kaynak:

<http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G98/106/67/PDF/G9810667.pdf?OpenElement>.

Ek 19: Dünyanın Farklı Bölgelerinde Kurulmuş Olan Bazı Pontus Derneklerine Ait Amblemler

Pontus Güllü isimli Pontus Derneği

"Komnini" isimli Pontus Kültür Derneği

Düsseldorf Pontus Derneği

Norwalk Pontus Topluluğu

Amerika'da Bulunan "Panagia Soumela" Derneği

Massachusetts'te Bulunan Pontus Derneği

İsveç'te Bulunan "Pontos" isimli Pontus Kulübü

Wiesbaden Pontus Rum Derneği

Köln "Argonaftes" Pontus Rum Derneği

Larissa Pontus Derneği

Akrites Pontus Derneği

Larissa Pontus Öğrenci Derneği

Drosias Pontus Derneği

"Panagia Soumela" Derneği

Uluslararası Pontus Rumları Federasyonu

İsviçre'de Bulunan Pontuslular Birliği Derneği

"Komnen" isimli Pontus Derneği

Ampelokipoi Pontuslular Birliği

Syros Pontuslular Kulübü

Paradosi isimli Pontus Öğrenci Derneği

Peristeri Pontus Derneği

Yunanistan Vatolakkos Eğitim ve Kültür Derneği

"Mithridatis" isimli Pontus Derneği

"Anarrachis" isimli Pontus Derneği

Ek 20: Farklı Ülkelerde Propaganda Amacıyla İnşa Edilmiş Bazı Sözde Pontus Soykırımı Anıtları

ÖZGEÇMİŞ

Yüksel Küçüker, 22.05.1981 tarihinde Erzincan'da doğdu. İlkokulu Demirkent Atatürk İlkokulu'nda 1993 senesinde, ortaokul ve lise tahsilini ise Erzincan Anadolu Lisesi'nde 2000 senesinde tamamladı. Yine bu sene Karadeniz Teknik Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü'nü kazandı ve 2004'te buradan mezun oldu. Aynı sene başladığı İngilizce Hazırlık Okulu'nu tamamlamasını müteakip, 2004-2005 eğitim-öğretim senesinde Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalında yüksek lisans programına kaydoldu. 2005 senesinin Kasım ayı itibarı ile de aynı enstitüde Araştırma Görevlisi olarak görev yapmaya başladı. 2008 Temmuz'unda yüksek lisans eğitimini tamamladı ve aynı enstitüde doktora çalışmalarına başladı. Yüksek Öğretim Kurumunun (YÖK) sağladığı Doktora Araştırma Bursu ile 2010 senesinde İngiltere'de bulundu.

Yüksel Küçüker, evli ve bir çocuk babası olup, İngilizce bilmektedir.